

Digitaliseret af | Digitised by

**DET KGL.
BIBLIOTEK**

Royal Danish Library

Forfatter(e) Author(s):	Mørk Hansen, M.; af M. Mørk Hansen og C. L. Nielsen.
Titel Title:	<u>Kirkelig Statistik over Slesvig Stift : med historiske og topographiske Bemærkninger</u>
Bindbetegnelse Volume Statement:	Vol.. 3
Udgivet år og sted Publication time and place:	Kjøbenhavn : C. A. Reitzels Forlag, 1863-1864
Fysiske størrelse Physical extent:	3 bd.

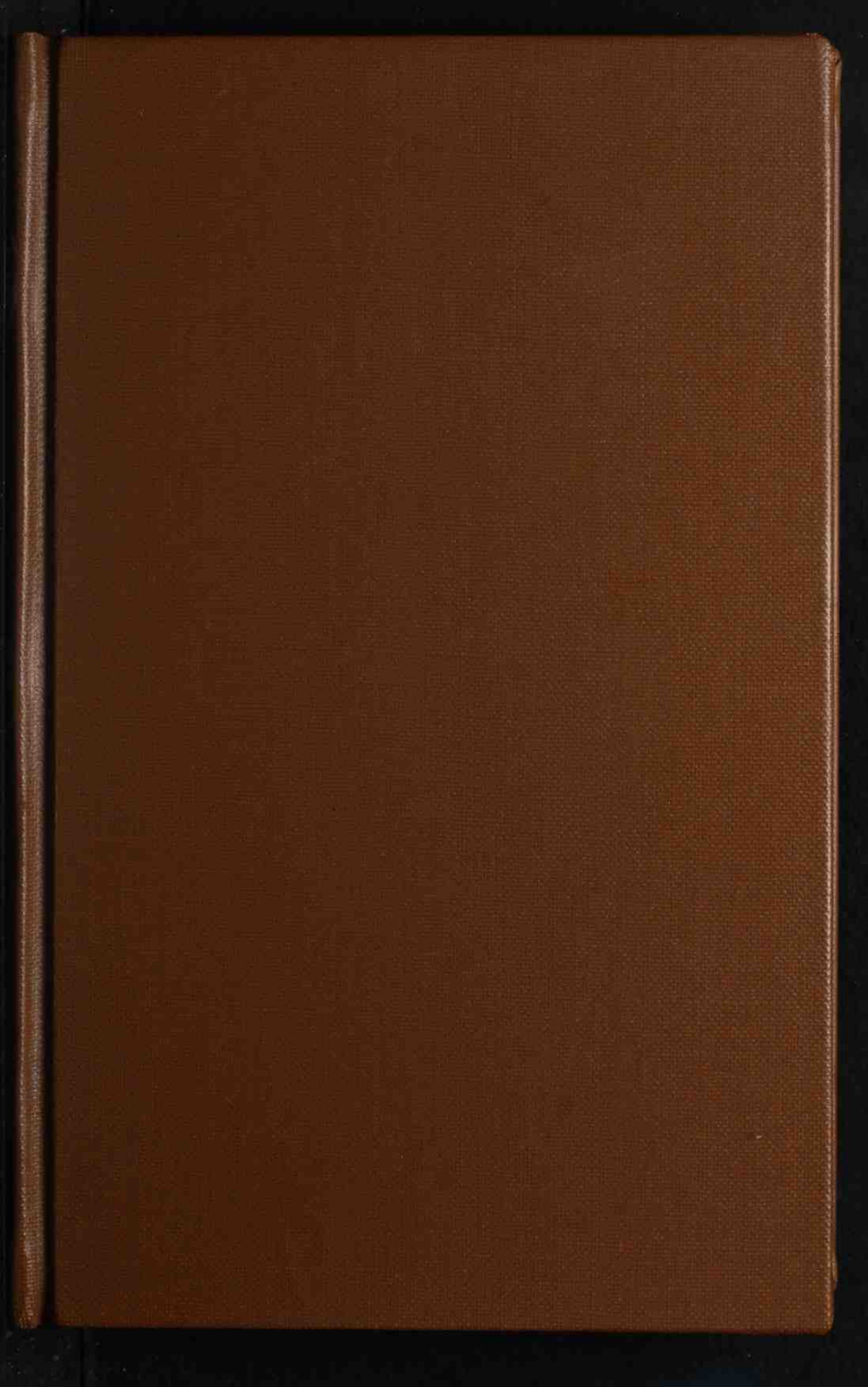
DK

Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work is free of copyright. You can copy, change, distribute or present the work, even for commercial purposes, without asking for permission. Always remember to credit the author.

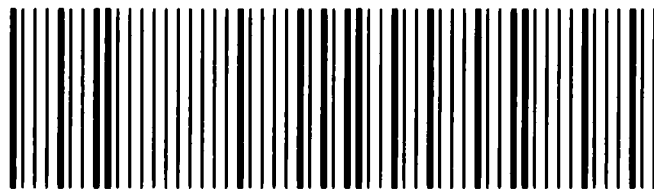

40². - 196. - 8°

nu. 562

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

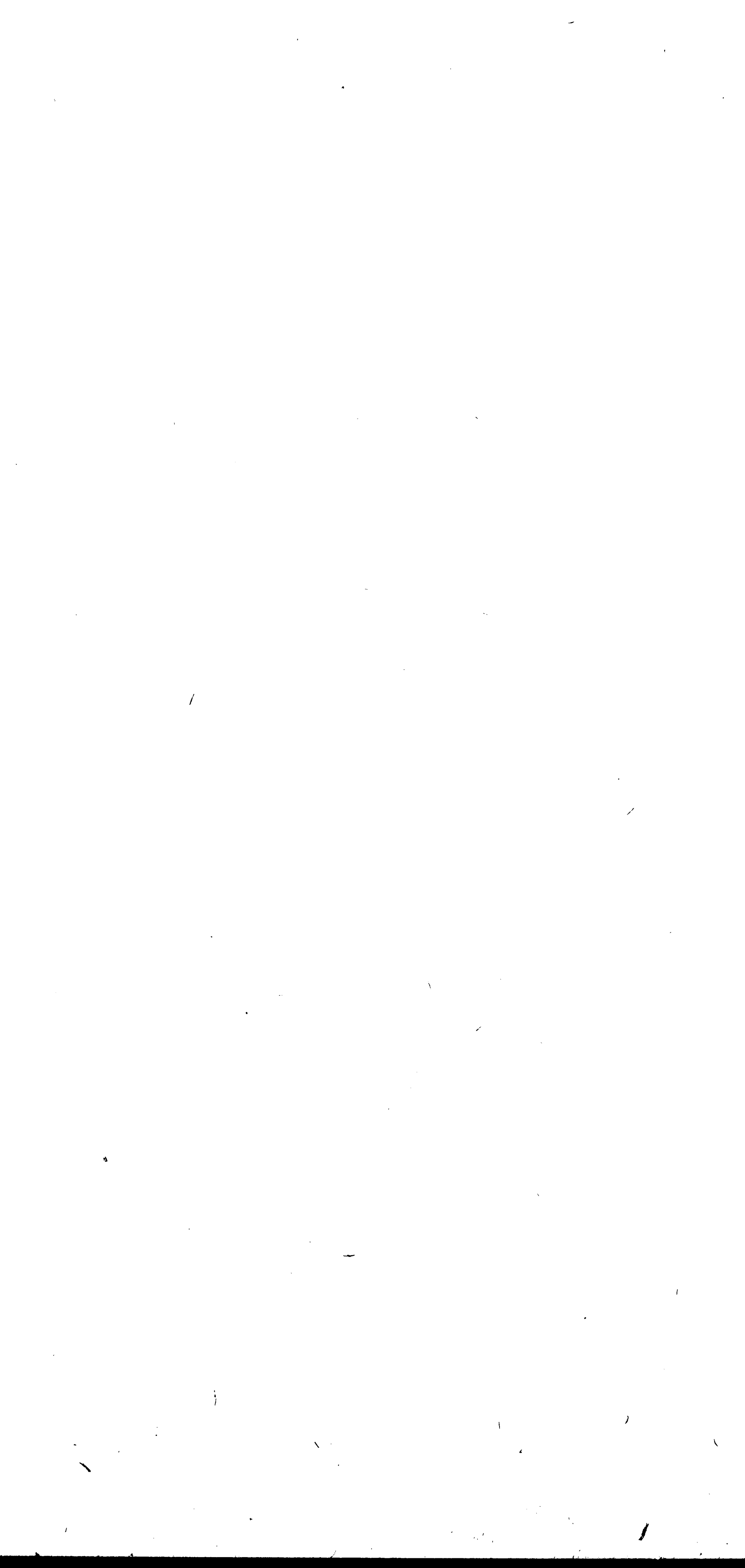

130021592261

Kirkelig Statistik

over

Slesvig Stift.

Med historiske og topographiske Bemærkninger.

Af

M. Mørk Hansen og C. P. Nielsen.

3^{die} Binds 1ste Afdeling.

Speciel Deel.

(Husum-Bredsted, Ejdersted, Hütten og Femern Provstier).

Udgivet med Understøttelse af det Kgl. Ministerium for Hertugdømmet Slesvig.

Kjøbenhavn.

C. A. Reitzels Forlag.

1864.

	Side		Side
Hütten Herred	276.	Vabs	338.
Kosel	277.	Evans	341.
Borreby	283.	Eiseby	345.
Hütten	288.	Risby	349.
Büinstorf	292.	Sehested	355.
Hohn Herred	297.	Gettorf	359.
Hohn	299.	Krusendorf	370.
Landskabet Stapelholm	304.	Dänishenhagen	374.
Süderstapel	307.	Femern Provsti	383.
Erøde	312.	Burg	389.
Bergenhøusen	316.	Bannesdorf	396.
Eternforde By	319.	Petersdorf	400.
Eternforde Herred	327.	Landkirchen	406.

Første Afdeling:

Husum-Bredsted, Ejdersted, Hütten

og

femern Proostier.

VII. Husum-Bredsted Provsti.

Dette Provsti indbefatter nu Staden Husum, Husum Amt, med Landstabet Belvorn og Nordstrand Herred, Bredsted Amt med Flække Bredsted, Godset Mirebøl og de Neussiske Koge, samt den lutheriske Menighed i Frederiksstad. Paa Fastlandet har Provstiet 19 Kirker, paa Derne 7, altsaa ialt 26. Sognene Husum, Mildsted, Svavsted og Breklum have hver 2 Præster, medens Hatsted og Skobøl udgjøre eet Pastorat, men dog have 2 Præster. Præsternes Antal er altsaa (naar Frederiksstad medregnes) 30.

Præsterne i Husum, Olderup, Frederiksstad og (siden 1828) paa Halligerne udnævnes umiddelbart af Kongen, de øvrige vælges af Menighederne (Hovedpræsten i Hatsted-Skobøl kun af Hatsted Sogn). I Husum fremstiller Magistraten, til Svavsted, Simonsberg og begge Embederne paa Belvorn hvert Steds Kirkekollegium, der paa Belvorn bestaaer af 2 Raadmænd, 2 Landsfuldmægtiger og 2 Kirkeværger. Paa Nordstrand kalde de 7 Hoveddeeltagere i Kogene under Forbehold af fgl. Stadfæstelse. Til de øvrige Valgkald fremstiller Kirkevisitatoriet. Ogsaa Olderup Sogn har forhen (før 1722) haft Valgret, da Godset Arlevad havde Patronatsret.

Provstiets Fastland grændser mod Nord til Tønder Provsti, hvorfra det adskilles ved Søholm Na, og til Flensborg Provsti, som det skilles fra ved Goldebæk og paa en kort Strækning ved Lindaaen, mod Øst til Flensborg og Gottorp Provstier, fra hvilket sidste det paa hele Strækningen fra Gøsholt Skov N. for Hollingsted til Stapelholm adskilles ved Trenen; mod Sydost og S. grændser det til Hütten Provsti (Stapelholm) med Trenen som Grændse, mod Sydvest til Ejdersted og mod Vest til Vesterhavet. Det danner en sammenhængende Land-

strækning, som holder 5 Mile i Længden fra Nord til S. og omtrent 3 Mile i Bredden. Fladeindholdet er omtrent 13 □ Mile. Besskaffenheden er meget forstjellig, deels Geestland, som for det Meste, navnlig i den østlige Deel af Bredsted Amt, er Hede, deels feed Marskland. I Husum Amts Sønder Herred findes endnu nogle Skove, langs med Naerne gode Enge.

Indtil Reformationen stode alle Provstiets Kirker paa Fastlandet under Domprovstiet, Præpositura major, som foruden Landet imellem Sli og Ejder indbefattede Nørre Gøs Herred (Bredsted Amt), Sønder Gøs Herred (Husum A.), Arns Herred og Lundenberg Herred (det undergaaede Nordstrand med Simonsberg), hvorimod Derne hørte til Præpositura in Strand.

Kort efter Reformationen oprettedes Husum Provsti, idet den fortjente Herman Tast 1539 blev Provst eller Visitator over Kirkerne i Husum Amt og paa Nordstrand, indtil 1547 eller 48, da disse Kirker med Undtagelse af Husum lagdes under de gottorpske Hofpræsters Tilsyn. Fra 1593, da Jakob Fabricius blev Superintendent over Hertugens Kirker, førte Generalsuperintendenterne Tilsynet, men 1793 (27. Dec.) blev Husum Amt med Landskabet Belvorn et selvstændigt Provsti. Staden Husum stod ikke under Provstiet, men Hovedpræsten havde Inspektion over Stadens Kirke- og Skolevæsen og dannede med de øvrige Præster i Byen et eget Konsistorium, som først blev ophævet 1811, da Husum lagdes under Provstiet. Indtil den Tid stod Husum ej engang under Superintendenten, der kun efter en særegen kongelig Befaling kunde visiterer her.

Da Svavsted fra 1624 til 1661 tilhørte Kongen, er det ikke rimeligt, at de gottorpske Superintendenter i dette Tidrum have visiteret her, skjøndt derom Intet findes; men da Svavsted Amt atter blev kongeligt (1675), fik Provst Gregor Michaelis i Flensborg (1676—80) ogsaa Tilsynet med Svavsted.

Nordstrand, som dengang endnu havde 24 Kirker, havde fra 1534 til 37 Joh. Nickelsen, Præst i Gaikøbøl (tidligere ivrig Papist) til Visitator, derefter Herman Tast i Husum (1539—45).*) Da det ved Landsdelingen 1544 var tilfaldet Hertug Hans den Ældre, kom det under de haderslevske Provster, men som Følge af Delingen efter Hans' Død

*) Efter Heimreich: Nordfr. Chr. S. 235 var Vincens Albertsen i Tønder Visitator 1545—50.

1581 under Superintendenterne i den gottorpske Deel. Efter den store Vandflod 1634 blev Johannes Heimreich Walter (Præst paa Trindermarst, fra 1639 ved den gamle Kirke paa Belvorm, † 1664) 1637 udnævnt til Kirke-Kommissær og 1638 til Inspektør over de tilbageblevne Kirker. Efter hans Død stode de under Generalsuperintendenten.

Den 28. April 1851 konstitueredes Sognepræsten i Husum C. J. Caspers som Provst for Husum-Bredsted Provsti, i hvilket Embede han fik fast Ansættelse den 6. Oktober 1856. Ved den overordentlige Regjeringskommissærs Bekjendtgjørelse af 14 Novbr. 1850 bleve ogsaa den lutherske Menighed paa Nordstrand og den luth. M. i Frederiksstad lagte under Husum-Bredsted Provsti, men sidstnævnte bliver dog indtil videre (kongl. Resol. 19. Decbr. 1852) bestyret under Hütten Provsti.

Bredsted Amt (Nørre Vøs Herred) stod efter Reformationen under Flensborg Provsti, indtil det 1788 fik sin egen Provst (Brandt, Præst i Bredsted, † 1812), men det vedblev at høre under Flensborg Konsistorium indtil 1812, da Bredsted Provsti forenedes med Husum.

Helgoland kom 1793 ligesom Belvorm under Husum Provsti, men aftraadtes 1814 til England.

Kirken paa Nordmarst, som var bleven beskadiget 1825, maatte nedbrydes 1840 (den sidste Gudstjeneste holdtes 4. S. efter Paaske 1839), og Sognet lagdes under Langenæs.

Indtil Konsistoriernes Ophævelse 1850 dannedes Konsistoriet for Husum-Bredsted Provsti af Amtmanden, Provsten, Kompastoren i Husum og begge Præster i Mildsted.

Ifølge et Reskript af 1792 skal der aarligt visiteres paa Fastlandet, men paa Halligerne kun hvert tredje Aar.

Blandt Kirkebygningerne ere Husum, Simonsberg og Ostenfeld fra den nyere Tid, den sidste dog af huggen Granit med et højt Spir. Den smukke Hatsted Kirke og Kirkerne i Mildsted og Svavsted ere anseelige Bygninger, den sidste af nøjagtigt sammenpassede Kampesteen, hvoriblandt ogsaa sees rhinsk Tuf. Belvorms gamle Kirke, hvis store Taarn er en mærkelig Ruin, er heelt opført af Tufsteen. Halligernes Kirker ere smaa og nye, tildeels med Straatag, kun Dland med Klokke.

I Bredsted Amt er Bredsted K. bestemt til Ombygning, Trelstorp og Breklum anseelige og med høje Taarne, den sidste en af Slesvigs smukkeste Landkirker.

Hvert Amt danner sit eget Balance-Distrikt, men Præsten i Simonsberg maa kun vikariere i Ulvesbüll i Ejder-

sted, hvis Præst ligeledes kun forretter Vakance=Tjeneste i Simonsberg; ere begge Embeder samtidig vakante, vikariere Præsterne i Witswort og Koldenbüttel i begge Sogne. Under Vakancer paa Nordstrand vikariere Præsterne i Hatsted.

Folkesproget har i dette Provsti, med Undtagelse af Hjoldelund, Fjorde og maastee Oiderup, Svesing og Ostenfeld, oprindeligt været frisisk; men dette engang vidtudbredte Sprog, der i Oldtiden taltes fra Rhinens til Vidaaens Munding, er nu ligesom Folket selv kun en ærværdig, Dag for Dag hensmuldrende Ruin. Medens det graadige Vesterhav bortrev Landet Stykke for Stykke, trængte en ligesaa graadig Fjende, det fremmede*) højtydske Sprog ind over Folkets aandelige Enemærker. Allerede fra Begyndelsen af det 15. Aarhundrede under de holsteenske Grevers Herredømme (1435—60) blev Plattysk benyttet som Retsprog, og efter Reformationen trængte Højtydsk ind som Kirkesprog. Bibelen er aldrig bleven oversat paa Frisisk, saa at det er uvist, om dette Sprog nogensinde har været Kirkesprog. Men i Skolerne, hvor man var nødt til at holde indspøede Lærere, vedblev det frisiske Modersmaal trods gjentagne Forbud (af 1765, 1768, 1777), og uagtet Lærebøgerne uden Tvivl vare højtydske (Luthers Katechismus findes dog i Haandskrift i tvende forskjellige frisiske Dialekter), paa mange Steder at holde sig indtil dette Aarhundredes Begyndelse.

I Staden Husum, Flækken Bredsted samt i Mildsted og Svavsted har plattysk Folkesprog forlængst fortrængt det frisiske Modersmaal. Det Samme er for det Meste Tilfældet paa Nordstrand og Pelvorm, hvor saa mange Fremmede ind-

*) Det frisiske Sprog gjælder vel for en germanisk Mundart, men staaer efter alle Kyndiges Vidnesbyrd nærmere ved Dansk end ved Højtydsk. See N. K. Rask, „Frisisk Sproglære“, Fortale, S. 9: „Frisiken kommer Islandsk eller Oldnordisk nærmere end Angelsaksk eller Oldsaksk.“ Paa samme Maade udtaler P. A. Munch sig i „Annaler for nordisk Oldkyndighed“, 1848, S. 331. Men gjælder dette om det Gammelfrisiske, saa maa det endnu mere gjælde om det nuværende Nordfrisiske, der har saa stor Tilbøjelighed til at sammensmelte med Dansk. See Beudt Bendsen, „Die Nordfriesische Sprache in der Moringen Mundart“, Leiden 1860, anmeldt af Konrektor Manicus i Slesv. Prov. Esterr. 1860, 2. Bd., og K. S. Lyngby, „Om Nordfrisisk“, 1858. En meget stor Mængde Ord, navnlig Stamord, er fælles for Frisisk og Dansk. Med Hensyn til Ordfølge og Sætningsdannelse er der derimod større Lighed med Plattysken. Friieren Dr. Clement siger („Nordgerm. Welt“ S. 5): „Die reinen Frisen haben nie den Namen Deutsche geübrt“. Og paa et andet Sted (S. 204): „Es ist ein Jammer, daß die frisische Sprache in ihrer Fortbildung gehemmt ward, weil ein fremder Dialekt Kanzel, Schule und Schrift eroberte“.

vandrede ved og efter Indbigningerne i det 17. Aarhundrede. Ostenfelds Sogns Beboere udgjøre en særegen plattysk Stamme*), der synes indvandret, uvist hvorfra. Hjolbelund og Fjolde Sogne ere beboede af danske Folk, og i Svesing og Olderup er Folkesproget blandet dansk-plattysk.***) Ogsaa i Trelstorp Sogn tales ved Siden af Frisisk ofte Dansk, som de fleste forstaae.***) I de øvrige Sogne tales Frisisk, dog saaledes, at Mange baade kunne tale og forstaae Dansk.

Kirkesproget var i hele Provstiet, baade hos Friserne og Danske indtil 1851 højtysk. I de danske Sogne prædicatedes efter Reformationen uden Tvivl Plattysk, dog meest med latinske Psalmer og Vexelsange, der holdt sig til ind i det 18. Aarhundrede. Højtysk Prædiken indførtes navnlig af Generalsuperintendent Reinboth, der som de øvrige gottorpske Hofpræster tillige var Præst for Husum Provsti, fra

*) Mogle antage Ostenfelderne for Bender, Andre (Foh. Laß) lade dem komme fra Ostfrisland, hvilket stadfæstes af et i Sognet almindeligt udbredt Sagn, og i Overensstemmelse hermed betegner H. Biernatzki (paa sit Sprogfort) deres Mundart som „Ostfrisisch“. At Sognet oprindeligt har været beboet af Danske, beviser Dr. Jensen ved danske Stedsnavne (s. Ex. „Femhøj“) og ved den Kjendsgjerning, at den højre Trenebred endnu af Hollingstederne kaldes „die Dänen-Seite“. I Ostenfeld holdt Plattysk sig længst som Kirke- og Skolesprog.

**) I en Indberetning af 1. Febr. 1811 siger den dav. Amtmand Levekob: „Von den 9 Kirchspielen des Amtes Bredstedt ist die Volkssprache in 7 Friesisch, sehr mit Dänisch untermischt, in allen Dörfern der beiden Kirchspiele Wiöl und Joldelund aber ganz, jedoch etwas verdorbenes, Dänisch; ebenfalls sind die 2 Kirchspiele Olderup und Schwesing im Amte Husum ganz Dänisch“. Om Hjolbelund S. siger Dr. Jensen (1840): Die Kinder können, wenn sie zur Schule kommen, nur Dänisch“, og om Fjolde Sogn erklærer Pastor Hansen (1846): „Die Umgang- und Verkehrssprache sämmtlicher Einwohner ist bis dahin noch immer die dänische Sprache“. (See Allen II, 76 og 387). Duzen kalder (Frisfr. S. 98) Fjolde „eine besondere dänische Kolonie“, og slutter af Sproget, at den er kommen fra Skaane(!). Om Olderup see den daværende Præst (nu Provst) P. Dzens Erklæring af 10. Novbr. 1846 hos Allen II, 385. Han bemærker, at $\frac{2}{3}$ af de Borne i Kirkebyen talte Dansk, men Børnene Tydsk. Efter den Tid har den hele opvoksende Slægt (fra 1851) haft dansk Skolesprog. Men her som hos Friserne have Menighederne ved den lange Bane lært at betragte Højtysken som det hellige, Modersmaalet som det profane Sprog.

***) Generalsuperintendent Adler regner i en Indberetning af 11. Marts 1811 (Allen II, 78) Trelstorp til de blandede Sogne. Af Kriminaltabellerne for 1840—41 sees, at Personer fra Bredsted, Mildsted, Skholm og Bordelum Sogne, der alle ligge udenfor det blandede Distrikts Grændse, tale baade Dansk og Tydsk (Frisisk). Allen II, 523 ff.

1645. I Fjølde var Poul Fabricius (fra 1648) den Første, der prædikede Højtydsk.

At Skolesproget i de frisiste Sogne endnu igjennem det 18. Aarh. var frisist, er ovenfor anført. Hvorvidt de danske Sognes Skoler her som i Tønder og Flensborg Provstier ligeledes benyttede Modersmaalet, eller om Skolesproget var platthydsk, er ikke opløst.

I Landskabet Bredsted fandtes 1736—38 næsten ingen Skolebygninger, der holdtes slet ingen Skole om Sommeren, og om Vinteren gik Lærerne paa Dmgang. *) Disse fattige Lærere, der maatte nøjes med Huusmandskost, have næppe kunnet undervise i et fremmed Sprog. Da Skolevæsenets Tilstand forbedredes ved Generalsuperintendent Struensees Bestræbelser, blev det strengelig forbudt Lærerne at tale noget andet Sprog end Højtydsk med Børnene. **)

Det platthydske Retsprog maatte allerede midt i det 16. Aarhundrede og navnlig fra 1660 vige for Højtydsk, der først brugtes af Kongerne og Hertugerne (allerede 1533 og 44), siden af Ridderkabet og Stænderne og tilsidst ved Domstolene. ***) Ved Skrivelse fra den overord. Regjeringskommisær af 8. Febr. 1851 bestemtes i Henhold til fgl. Reskr. af 15. Decbr. 1810, at i Sognene Fjølde, Hjøldelund, Oiderup og Sveving skulde herefter Skolesproget være dansk med 4 ugentlige Timers Underviisning i Tydsk, men Gudstjenesten afveklende holdes paa Dansk og paa Tydsk, dog saaledes, at de kirkelige Handlinger udføres i det Sprog, som Bedkommende ønske. Ved Ministeriets Skrivelse af 25. Okt. 1852 fastsættes i Henhold til fgl. Reskr. af 14. Mai 1840, at Retssproget i de samme 4 Sogne skal være blandet. I alle øvrige Sogne vedblev Højtydsk at være Kirke-, Skole- og Retsprog.

Disse Bestemmelser fik ved Forordn. af 15. Febr. 1854 § 7 forfatningsmæssig Gyldighed.

*) Allen II, 253 og 291.

**) Navnlig ved Overkonsistoriets Reskr. af 6. Maj 1777. Om Petr. Paulinus, der var Diaconus i Breklum i 58 Aar til 1687, bemærkes (hos Jensen S. 727), at han endnu brugte det platthydske Sprog ved sine Kirkekatechisationer. Th. Møllmann, der paa samme Tid (fra 1643) var Hovedpræst i Breklum, var den Første, der førte Kirkebøgerne paa Højtydsk.

***) 1572 udstedtes højtydske Forordninger for Nordstrand. Almindelige Forordninger for hele Landet affattedes fra 1562 paa Højtydsk. I Aaret 1600 brugtes endnu Platthydsk som Retsprog i Nordhusum Fog, men 1615 Højtydsk. Allen II, 91.

Folketallet udgjorde den 1. Februar 1860 i Staden Husum 4816, i Husum Amt med Landskabet Pelvorn og Nordstrand 17,109, i Flækken Bredsted 2,165, i Bredsted Amt med Godset Mirebøl og Rogene 10,722, ialt 34,812.

Husum-Bredsted danner tilligemed Ejdersted Provsti det fjerde geistlige Valgdistrikt til Stænderforsamlingen (Valgsted: Husum).

Husum B.

Steds- og Retsforhold. Byen Husum ligger omtrent midt i Provstiet, 2 Miil fra Frederikstad, og er paa alle Sider omgivet af det store Mildsted Sogn. Til Sognet hører Byen og ifølge Rescript af 7 October 1823 ogsaa den saakaldte Slotsgrunds Beboere, desuden Dokbogen og et Huus samt nogle hidtil ubebyggede Parceller i Maas. Husum ligger paa Geestranden ved Husumaa, der $\frac{1}{2}$ Miil nedenfor falder i Heveren, omtrent en Miil fra Vesterhavet ligeoverfor Den Nordstrand. Den nordvestlige Deel af Byen kaldes Nyctaden; der findes et Torv, 18 større og mindre Gader, henved 800 Huse, hvoraf mange af gammel Bygningsmaade fra ældre Tider; af Bygninger mærkes Kirken, det gamle Slot, det saakaldte „Kloster“, nu en mild Stiftelse, Raadhuset, Sygehuset og Realskolen; Byen har mange offentlige Brønde. Beboerne (i 1855: 5079 med Garnison, i 1860: 4816 uden Garnison, 1021 Fam.) høre for Størstedelen til Middelfstanden, med jevnt gode Aar; hverken stor Rigdom eller yderlig Fattigdom findes iblandt dem. Deres Næringsveie ere lidt Søfart og Rhederi, mere Fabrikdrift, især Bryggerier og Brænderier, dog meest Landhandel, der fremmes ved mange og stærkt besøgte saavel Kvæg- som Krammarkeder. En Mængde saavel fedt som magert Kvæg føres til Husum for at sælges, og mange af Beboerne anvende deres Jorder til Studesedning. Byen har et Jordtilliggende af omtrent 350 Tdr. Land. Den er ved en Jernbane forbunden med Tønning, Flensborg og Rendsborg, og Stationen ligger kun faa hundrede Alen S. for Byen, til hvis Havn en Hestebane fører; men dens Havns Bestaaffenhed lægger betydelige Hindringer i Veien for Handels Fremgang, idet Aaen kun har en Dybde af 10 Fod og

er meget smal, og Rheden, 16 a 20 Fod dyb, vel hder Væ for Vestenvinden, men ikke er sikker for Tisgang. Naens bugtede Løb er rettet ved Anlægget af en Canal. Et større projecteret Havneanlæg er stillet i Vero. Den Deel af Byen, der ligger ved Havnen, led før meget ved Oversvømmelser, men er nu sikret ved en nybygget Sluse. I Byen boe Amtmand, Amtsforvalter, Land- og Huusfoged, Digeinspecteuren for det nordre District, Physicus og 6 Læger. 2 Apotheker. Udgiften til Fattigvæsenet i 1861 var 11522 Rd. 85 β; i Byens Sparekasse indstod ved Udgangen af Aaret 1861 omtrent 103000 Rd. Byens Øvrighed bestaaer af Amtmanden som Overøvrighed, 2 Borgermestre, hvoraf første Borgermester tillige er Stadssecretair og Politimester, og 4 Raadmænd. Deputeretcollegiet bestaaer af 8 Medlemmer. Byen har tillige en Bycasferer.

Skoleforhold. Byen danner eet Skoledistrict, med fire Drenges- og fire Pigeskoler (Over- og Mellemskolen, Over-Elementar- og Elementarskolen), med tilsammen 330 Drenges og 335 Piger, samt to Fattigskoler med henved 50 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 147, Confirm. 80, Copul. 30, Communic. 500, Døde 106. Daaben forrettes altid i Hjemmet. Altergang holdes saa ofte Noget melder sig. Kirkesproget er thdsk.

Kirken ligger midt i Byen. Grundstenen blev lagt d. 1 August 1829, og Indvielsen skete 7 Juli 1833. Den er opført i nyere Stil af Conferentsraad Hansen, har firkantet Taarn med Kuppel, Uhr og Orgel, fik ved Juletid 1838 stjænket et støbt Jernkors med en Christusfigur af Sølv til Alterprydelse og i 1839 et smukt guldbroderet Fløiels Alterklæde. Kirken eier omtrent 25000 Rd., 10 Dt. Marsk- og 23 Skpr. Geestland. Byens Kirkegaard ligger ved Ny-staden. Beboerne i Landsbyen Nordhusum have Tilladelse til at begrave deres Lig her. Ved Kirken er der ansat 2 Præster, en Hovedpræst og en Archidiacon, imellem hvilke

Embedsforretningerne ere fordeelte ugeviis, dog vexle Confirmandforberedelsen og Fasteprædikenerne i Klostret aarlig.

a. Hovedpastoratet

befættes umiddelbart af Kongen.

Embedsboligen, bygget 1846, er 2 Etager høi og meget godt indrettet. Den ligger omtr. 10 Minuters Gang fra Kirken. En Stald er bygget samtidig. Samtlige Bygninger ere indløste og blive vedligeholdte af Menigheden. Haven er lille, men Jordbunden god.

Embedsjorder og Brændsel havees ikke.

Indtægter. A. In natura: 14 Røpf Smør og 38½ Å Talg. B. Accidentser: omtr. 600 Rd. C. Andre Indtægter: Fixum 720 Rd. 55 β, for Alterviin paa Bededagen 2 Rd. 77 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Præsten Udgifterne ved Vocation og Introduction, men Menigheden godtgjør ham samme. Menigheden giver stundom Præsten „eine Ergöblichkeit“, men det er en frivillig Sag og beroer meget paa Omstændighederne. Aarlige Udgifter: Fattigskat 30 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekasen 6 Rd. 38 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er, fra den Tid der var 3 Præster, 800 Rd., til Enkepension 640 Rd. Enken erholder af Kaldet 96 Rd., fri Bolig i det af Pastor Herr skjenkede Enkesæde og af det Schnellste Legat 211 Rd. Præsten skal sikke sin event. Enke 160 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anstalten af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1300 Rd.

b. Archidiaconatet

besættes ved Valg af Menigheden. Magistraten præsenterer, og Kongen stadfæster Valget.

Embedsboligen er 2 a 300 Aar gammel, fugtig og mindre godt indrettet. Den dertil hørende Stald ligeledes. Bygningerne ligge tæt ved Kirken, ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er temmelig stor og god. Den nuværende Archidiacon boer i en Præsteenkebolig.

Embedsjorder og Brændsel havees ikke.

Indtægter. A. In natura: 12½ Å Smør og 27½ Å Talg (for Ministerialia i Klostret). B. Accidentser: omtrent 115 Rd. C. Andre Indtægter: Fixum 522 Rd. 53 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Præsten, men Menigheden godtgjør ham, Udgifterne ved Vocation, Ordina-

tion og Introduction. Aarlige Udgifter: Fattigstat henved 10 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 4 Rd. 77 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er (jvfr S. 9) 760 Rd. Enken erholder af Kaldet 88 Rd. 51 β, fremdeles 211 Rd. Legatrenter og fri Bolig i den af Pastor Herr skænkede Præsteenkebolig. Archidiaconen skal fikke sin event. Enke 150 Rd. aarlig i Livrente- og Forsørgelses-Anstalten af 1842. Er der ingen Enke paa Kaldet, tilfalder Legatrenten det saakaldte „Spinnregister“.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 600 Rd.

Kirkeinventariet er eens for begge Embeder. Kirke- daab 26 β, Hjemmedaab 51 β, Confirmation 77 β, Tro- lovelse i Pastoratboligen 1 Rd. 6 β, i Hjemmet 2 Rd. 13 β, Tillysning 1 Rd. 58 β, Copulation i Kirken 1 Rd. 58 β, i Hjemmet 12 Rd. 77 β, Begravelse 51 β, med Vigtale 1 Rd. 58 β.

c. Klosterpræsten

holder Gudstjeneste i et dertil indrettet Locale i det saakaldte „Kloster“ for dettes Beboere, omtrent 20 i Tallet, hvilke alle deeltage i Altergangen, der holdes 2 Gange om Aaret.

Kirkesproget er tydsk. Embedet besættes umiddelbart af Kongen, og dets Indtægter ere: in natura 8 Røpf Smør og 28 \mathring{A} Talg, i Penge 88 Rd.

Præsterækken.

Hovedpræster efter Reformationen: Hermann Taft, født her 1490, Vicarius, forkyndte 1522 den evangeliske Lære, 1527 første evang. Præst i sin Fødeby, Visitator og Provst, død 11 Mai 1551. Petrus Bofelmann 1552, † 1576. Mag. Johann Hamer, Diac. 1562, Archidiac. 1572, Pastor 1576, resign. 1594, † 1604. Mag. Johannes Neocorus, kaldet 1594, da Mag. Pleccius, Dompræst i Slesvig, afflog Embedet, stod i daarligt Forhold til den fornemmere Deel af Menigheden, blev affat 1604. Ved hans Bortreise ledsagede 30 Borgere ham med grædende Taarer, hvorfor de maatte bøde 6000 Rthl. Neocorus blev senere, 1619, Superintendent i Schwerin. Mag. Andreas Tezlewiuss, beskyldtes for Calvinisme og maatte paa Dødsleiet afgive en Troeserklæring. Hans Prædikener varede længe, 7 Kvarteer, hvorfor Menigheden lovede ham en

fed Dye, hvis han vilde gjøre dem kortere, og Uhret fik en Viser ind til Kirken. Hans Rone troede man var besat af Djævelen. Han døde 1614. Johannes Mejer, Diacon 1606, blev 1614 tilligemed Rector Dankwerth foreslaet til Hovedpræst, men Hertuginde Augusta anbefalede en Anden, der havde ægtet en af hendes Kammerpiger. Da Raad og Borgere bade om at blive frie for denne, svarede Hertuginde: „Wo sie aus ihrem Kopf wollte wählen, möchten sie es auf ihren Ebentheuer versuchen“. Bedkommende prædikede altsaa, men kunde ikke fylde Kirken, bad selv Hoffet om ikke at blive ansat, og nu blev Mejer Præst, da Dankwerth frivillig nøiedes med Diaconatet. Mejer døde 1617; hans Søn var Johan Mejer, den bekjendte Mathematiker, der fødtes 1606 og leverede Kortene til Dankwerths Beskrivelse. Petrus Dankwerth, Onkel til Dr. Caspar D., Diac. 1615, Hovedpræst 1617, maatte, efter Hertuginde Augustas Befaling, 10 Juli 1617 begynde at prædike Høitydsk. Han havde 1622 megen Uro af de religiøse Sværmere Nicolai Teting, Hartvig Rohmann og Anna Ovena Højer, samt Stridigheder med Borgermester Feddersen og Conrectoren; blev rørt af Slag ved en Ligbegængelse og døde saa Timer efter, 17 Decbr. 1652. Mag. Martinus Holmer, Archidiac. 1652, Hovedpræst 1653. I hans Embedstid opholdt den religiøse Sværmeriske Antoinette Bourignon fra Flandern sig i Husum; Lynilden antændte Kirketaarnet, i hvilken Anledning han 30 April 1669 holdt en mærkelig „Feuerpredigt“. Simon Refel, Rechelius, Diac. 1659, Archid. 1665, Hovedpræst 1685, resign. 1712, døde 1713. Havde fra 1705—11 til Vicarius Zacharias Hasselmann. Mag. Johann Melchior Krafft, kaldet til Archidiacon 1709, Hovedpræst 1712, † 1751. Conrad Friedrich Stresow 1752—60. Johann Andr. Mayer † 1793. Fried. Wilh. Wolfrath, Hovedpræst, Provst og Skoleinspector i Husum, fra 1794—98. Johann Tycho Hartz, Provst, † 1827. Gabriel Peter Christian Meisterlin, Provst, bef. 9 Novbr. 1841 til Borsfleth i Holsten. Hinrich Raphael Harries, udn. 28 Febr. 1842, entl. af Regjerings-Commiss. 4 Septbr. 1850. Peter Andreas Plum, Sognepræst for Spiellerup og Smerup i Sjælland, constit. af Reg.-Commiss., vendte ved Eftermandens Udnævnelse tilbage til sit tidligere Embede. Andr. Christian Georg Caspers, Diac. ved St. Johannes Kirken i Flensborg, 22 April 1851.

Archidiaconer. Theodor Pistorius eller Becker, Tafts Medhjælper ved Reformationssværket, † 1533. Franciscus Hamer, Vicarius, Diacon 1527, Archidiacon 1533, † 1553.

Johann Rischmann, anbefalet af Luther, Diac. 1533, Archid. 1553, † 1572. Mag. Joh. Hamer, Diac. 1562, Archid. 1572—75. Berend Binderich, Archid. 1576, resign. 1605, † 1608. Jacob Sax, Diac. 1586, Archid. 1605, † 1616. Petrus Dankwerth, Diac. 1615, Archid. 1616—17. Elias Coldehofius, Diac. 1616, Archid. 1618, † 1628. Johann Cröchel, Diac. 1618, Archid. 1628, † 1652. Mag. Martin Holmer, sprang Diac. Wichmann forbi til Archid. 1652, Hovedpræst 1653. Mag. Johannes Cröchel; 1661 blev han ogsaa Hofpræst hos Hertuginde Maria Elisabeth, † 1665. Han var en duelig og vel anseet Mand. Simon Rechelius, Diac. 1660, Archid. 1665—1685. Peter Sibbersen 1685, † 1691. En lærd, men svagelig Mand. Var aldrig den tunge Messesflædning, uden at dog Noget, som der bemækes, tog det anstødeligt op. Joachim Giese, resign. 1709, † 1712. En meget begavet og lærd, men svagelig Mand. Mag. Johann Melchior Kraft, 1709—12. Vacance i 3 Aar. Adolph Josias Holländer, i 9 Aar Feltpræst, udnævnt af Kongen, † 1739. Johannes von Strassen, Diac. 1706, Archid. 1739, † 1749. Johann Henrich Söndsen, † 1769. Broder Ingwersen, Diac. 1755, Archid. 1771, † 1793. Efter ham fulgte som Compastores: Johann Friedrich Schetelig, Diac. 1792, Archid. 1794, Compastor, da Diaconatet 1795 nedlagdes, til 1808, † 1817. Detlev Lorenz Lübker 1809, entl. 24 April 1843. Anud Andr. Frerks, Valgconf. 22 Septbr. 1843, bef. 2 Mai 1845 til St. Nicolai paa Fjor. Cand. P. Fr. Andersen, 12 Decbr. 1845, entl. af Reg. Commiss. 4 Septbr. 1850. Cand. Heintr. Hamburger, constitueret af Reg. Commiss. 24 Septbr. 1850, bef. 22 Octbr. 1851 til Arnces. Cand. Gustav Abrecht Vilh. Hasselriis, udnævnt 23 Decbr. 1851 med Forbehold af Menighedens Valgret og Magistratens Præsentationsret for Fremtiden.

Diaconer. Franciscus Hamer 1527—33. Johannes Rischmann 1533—53. (Fra 1548—51 var Johannes von Linden Capellan her. Om hans Tilbøielighed til Gjendøbernes Lærdomme see Dän. Bibl. IX. 324—340. Rischmann var maaskee til 51 kun Conrector, eller v. Linden Klosterpræst). Autor Rosa eller Steinmann, † 1562. Mag. Johannes Hamer 1562—72. Johann Oldenburg, 22 Aar gl., resignerede Aaret efter, „weil ihm unter den Predigten allerlei seltsame Dinge und Bilder im Gesicht vorgekommen“; Conrector, Rector, † 1605. Johannes v. Steenwief 1573—86. Jacob Sax, til 1605. Johannes Mejer, 1606—15. Peter Dankwerth 1615—16. Elias Coldehof 1616—18. Johannes Cröchel

1617—18. Joachim Wichmann 1629, † 59. Simon Richelius, Substitut og Diac., 1659—65. Petrus Nicolai 1665, resign. 1686, † 1688. Petrus Richardi, † 1706. Johannes v. Strassen 1706—39. Peter Friedrich Reinecke, † 1754. Broder Ingwersen 1755—71. Detlev Botsac Sternhagen, † 1791. Johann Friedrich Schetelig, blev 1794 Archidiacon, og Diaconatet nedlagdes.

Klosterpræster. Allerede fra 1653 idetmindste var Klosterpræsten en studeret, men ikke ordineret Mand, i Reglen Degnen. 1811 blev Embedet som Klosterpræst og Degn ved Byens Kirke forenet med Posten som første Lærer ved den lærde Skole og besattes med Johann Christian Fabricius 1811—30. Hans Hinrich Vohse 1831. Ved Allerh. Resol. af 29 August 1858 blev Rectoratet for Borger-skolen stilt fra Embedet som Klosterpræst, og ovennævnte H. H. Vohse const. af Ministeriet 27 Octbr. 1858 som Klosterpræst og Degn.

Hof- og Slotspræster. Hos Hertuginde Augusta, Johann Adolphs Enke, der residerede her fra 1616 til sin Død 1639: Mag. Jacobus Fabricius 1617—22. Martinus Nordamus, † 1625. Johannes Wendler 1628—39. Hos Hertuginde Maria Elisabeth, Hert. Friedrichs Enke, fra 1661 til hendes Død 24 Juni 1684: Mag. Johannes Eröchel, Archid., † 1665. Volquart Pajsen, Diacon i Hatsted, vendte 1666 tilbage som Hovedpr. sammesteds, da det generede ham at prædike Høithdft. Jürgen Pajsen eller Volquartsen (Georgius Volchardus), † 1671. Mag. Petrus Petrus, † 1680. Joachim Giese 1681—84. — Aftenfangspræster vare: Gabriel Wedderkop til 1668. Joachim Giese 1676—80; forflyttedes til Badeleek. Hos Hertuginde Friederica Amalia, der en Tid residerede her: Joachim Giese, fra 1686 til 91, da han blev Archidiacon.

Anm. Husum, stundom i ældre Tid kaldt Husen, Husen, antages allerede i Slutningen af det 11 Aarh. at have været en Landsby, og 1252 nævnes Hwsænbro i Sylland som det Sted, hvor Kong Abel blev dræbt. 1398 var Stedet saaledes voxet, at deraf opstod 2 Landsbyer, som førte Navnene Øster- og Vesterhusen (1414 afbrændte Ditmarskerne Bandmøllen) og hørte begge til Mildsted Sogn, indtil 1431; men i dette Aar fik de et eget Capel, og fra 1448 dannede de et eget Sogn, hvis Navn udledes enten af „tho Husum“, ved Husene, eller af „Dreenhusen“ (oprindelig altsaa kun tre Huse) med Bortkastelse af den første Stavelse. Kort efter fik Landsbyerne Flækkerrettigheder, og i Christian I.s Regjeringstid, omtrent 1465, Privilegium til at vælge og ansætte en

Byfoged (Buvogt) og 12 Dommere, samt Tilladelse til at befæste Byen med Pallisader. I Striden mellem Christian I. og Broderen Grev Gerhard holdt Beboerne med denne Sidste, hvorfor Kongen ved Hjælp af Hanscaterne, hvem den opblomstrende Handelsby, til hvilken Vandfloderne i det 14 Aarh. havde lettet Seiladsen, var en Torn i Diet, erobrede den 1472 og truede den med Privilegiernes Fortabelse og fuldstændig Ødelæggelse, hvorfra den kun frelstes ved Amtmand Ahlesfelds og Staller Tete Feddersens Forbønner. Dog maatte Beboerne, hvoraf flere henrettedes, betale en Bøde paa 90,000 Mk., de Henrettedes Huse nedreves, og Grunden belagdes med en evig Jordskyld, som endnu udredes. Kong Hans ophjælp igjen Byen, der atter hævede sig. Franciscanerne anlagde et Kloster 1494, den kostbare Opførelse af Kirke og Taarne gik for sig, en Mønt anlagdes 1522 af Hertug Friedrich, men flyttedes snart til Slesvig, Nyctaden ved Klostret indlemmedes i Byen 1526, de store Tab ved Ildbrandene 1540 og 49 bleve overstaaede, Hertug Johan Adolph byggede Slottet 1577—88, gav 1582 Flækken en egen Jurisdiction (Weichbildsrecht), hvorved den ganske udskiltes fra Sønder Gøshered, lovede 1598 og gav 20 April 1503 Flækken fuldstændige Kjøbstadrettigheder, der udvidedes 22 Marts 1608. Markfællesskabet med Nord- og Østerhusum ophævedes 1609. Endnu i den første Halvdeel af det 17 Aarh. gik Byen frem i Velstand ved sin udbredte Handel paa Holland og England med Malt, Kvæg og Østers, og dens egen Handelsflaade forøgeges; men fra dette Tidspunct begynder dens Dalen, hvortil forskjellige Aarsager bidroge, f. Ex. Frederikstads Anlæg 1621; Oversvømmelserne 1625 og 1634, hvorved Nordstrand, der var Husums bedste Opland, og hvor dens Borgere havde Capitaler staaende, ødelagdes; Krigsaarene 1627—29 og 1644 og især 1713, da Steenbof med 5 Regimenter og hele Artilleriet laa her i Hovedkvarter, og endelig Tilsendingen af Havn og Na, hvorved dens directe Skibsfart indskrænkedes. — Et Klokkestøberi dreves til 1750. Den 11 Juli 1852 brændte 32 Huse og Gaarde. I Huset Nr. 94 i 5te Kvarter saaes endnu til 1852, da Huset brændte, den Sal, hvor det danske Rigsraad den 29 Januar 1523 tilbød Hertug Friedrich den danske Krone. Huset tilhørte dengang Herman Højer, hvis Hustru var en naturlig Datter af Hertug, senere Kong Frederik I., og fra hvem Stallerfamilien Højer nedstammer. — Byens ældre Kirke skylder sin Oprindelse til et Capel, som Vester- og Østerhusum (o: Byens østlige Deel, ikke den nuværende Landsby Østerhusum) 1431 fik Lov til at bygge til Ære for det Hellige Kors, Jomfru Maria og den hellige Lambert, mod at erlægge aarlig 20 Mk. Lybsk til Præsten i Mildsted. 1436 var Capellet istand. 1448 sluttede Husumerne

en Overenskomst med Præsten Hinrich Schriver i Mildsted, ifølge hvilken de skulde give Præsten 16 Mk., hans Kirke 4 Mk. og selv holde en Degn, hvorimod deres Kirke ophøiedes til Sognekirke, hvori Præsten i Mildsted selv eller ved en Anden skulde forrette Tjenesten. Han blev altsaa ogsaa Præst i Husum, hvor en Gmbedsbolig (Wedeme) skulde bygges til ham. Mag. Johann Tetens, Domherre i Slesvig, kalder sig 1496 „Karkherr tho Mildstede und Husum“ og bevidner, at de 4 Mk. aarlig Afgift ere afløste ved en Sum af 60 Mk. til Mildsted Kirke. 1470 udvidedes Capellet, og den midterste Deel af Kirken hvælvedes. 1500 blev den sidste Hvælving under Taarnet færdig; da levede Tetens endnu. Klosterne, Maria og Anna, bleve støbte 1506. Taarnet fuldførtes 1507, 324 Fod høit fra Fundamentet. Chor og Sacristi byggedes 1510, med Indskriften „Gade tho Lave und Marien de Jungfruen rein“. 1602 nedblæste i en Storm det 84 Fod høie Spir, men opbyggedes atter, 11 Fod høiere, 1604. Lynilden slog 1669 ned i Taarnet, og det 95' høie Spir maatte nu nedtages. Resten af Taarnet, 240 Fod, blev staaende, og man lagde Tag over Gitterværket. I Begyndelsen af dette Aarhundrede bleve Taarn og Skib ansete for saa brøstfældige, at man lod det Hele bortlicitere til Nedbrydning den 7 Septbr. 1807. Den nedbrudte Kirke var en smuk og stor Bygning, og dens Indre rigt udstyret. Den havde en smuk Altertavle, der maaskee var forfærdiget 1521—28 af Brüggemann, samtidig med den til Slesvig Domkirke, ligeledes et Monstranshuus og et Mariabilledet fra samme Mester 1520. Altertavlen er nu i Schwabsted Kirke, Mariabilledet i Privateie, men det store Monstranshuus er forsvundet. Prædikestolen var skjænket 1634 af Hertuginde Augusta, Døbefonten 1643 af Amtsforvalter Lüders, og et Capel var 1522 tilbygget imod Nord af Herredsfoged Hans Anugen. (Om Kirkens Epitaphier kan Lass eftersees 147—49 og 156—63; om Altertavlen Pastor Lübker i Prov. Ber. 1826. 613). Indtil den nye Kirke blev færdig benyttede Byens Menighed Klosterkirken.

Den gamle Kirke havde ved Reformationens Tid mange Messealtre og 24 Vicarier. 17 overflødige Altre nedlagdes, og 1427 enedes man om, at Vicarierne skulde beholde deres Indtægter for Livstid, men de maatte ingen Messe holde. Indtægterne af de efterhaanden ledigblevne Vicarier tilfaldt de Fattige, men da 1542 det saakaldte „Gasthaus“ var oprettet for disse, og der dengang endnu var 7 Vicarier tilbage, bleve disses Indtægter efterhaanden tillagte Kirkens Præster. Disse vare fra 1527 tre, Hovedpræst, Archidiacon og Diacon, indtil 17 Juli 1794, da Diaconatet nedlagdes, og der ansattes en Hovedpræst og en Compastor. Hovedpastoratet var før Valgfald, men d. 10 Decbr. 1751 blev Magi-

stratens Ansøgning om at beholde Balgrettighed afflaaet i Genhold til den fyrstelige Constitution af 1701. — Et Franciscaner-kloster anlagdes 1494, som sees af dets Segl, hvis Dmskrift var: „S. Conventus Husum. Fratr. Minor. de observantia. An. Dom. MDVI. XII° an. Fundat. hui. Conventus”, og (ifølge historia de inchoatione et propagatione ordinis fratrum minorum, Langebek V. 514) „sabbato post festum Gregorii Papæ et ipso die Gertrudis (17 Marts) prima celebrata sunt divina ibidem”. Klostret havde en Kirke og en Kirkegaard, men saa Brødre og holdt sig ikke længe. Da Reformationen havde Fremgang i Byen, flygtede Munkene, og Kong Frederik I. skænkede 1527 Borgerne Klostret til Bolig for Fattige, og det blev nu kaldet „das Gasthaus”. Men da Pladsen af Hertug Adolph skulde anvendes til derpaa at bygge et Slot, nedbrød han 1571 Bygningerne og opførte paa St. Jørgens Kirkegaard, hvor nogle Fattigboliger ligeledes nedreves, et „Neugasthaus” med Capel, og det er denne Bygning, der nu i daglig Tale kaldes „Klostret”. Ovennævnte St. Jørgens Stiftelse var oprindelig bestemt for Spedalske og havde en egen Kirke, der nævnes 1465, da Christian I. bekræftede adskillige Friheder for „Güder Sünste Jürgen binnen Husum tho behörende” og Frederik I. ligeledes for „Guter tho dem Gadeshuse des hilligen Ritters S. Georg binnen Husum”. Ved Reformationen blev Stiftelsen anvendt til Bedste for Fattige. 1527 fik Flækken Patronatsret (Lehnware) til St. Jørgens Vicarie, for dermed at lønne en Præst, der skulde betjene de Fattige med Guds Ord og Sacramenterne. Allerede 1526 havde han skænket St. Jørgens Hospital en Vicarie, der var stiftet 1506 af de Gaver, der offredes til det „Hellige Kors” udenfor Husum, men vare for ringe (11 Mk.) til at vedligeholde Capel, Huus og Gudstjeneste. Dette Hellig Kors' Capel skal (efter Lass S. 44) have været det Sygehuus, der laa isoleret Osten for Byen, og hvorom Heimreich skriver: „Finde auch, daß 1495 die Capelle zu Husum sey verfertiget da das H. Kreuz Zeichen gethan.” Endelig skænkede Kong Frederik I. til Stiftelsen 1100 Mk., som hans Moder Dronning Dorothea 1486 havde givet Kalandet i Husum til Sjælemesser, Vigilier og Almisser. Nogle Vicarier tilfaldt ogsaa efter Besiddernes Død Stiftelsen, og saaledes blev „Klostret” funderet. I dette findes nu en Bedesal med Alter og Prædikestol. Her holdes Gudstjeneste af Klosterpræsten og 2 Gange aarlig Altergang, det benyttedes som Sognekirke fra 1807—33. Det eier nu henved 100,000 Rd., har omtrent 6000 Rd. aarlig Indtægt og underholder omtr. 20 fattige Mænd og Kvinder af Borgerstanden. Borgerstabet vælger selv Stiftelsens fire Forstandere. — Latinskolen oprettedes efter Reformationen og var den ældste i Slesvig, doteredes 1533 af Frederik I. med det

catholske „Kaland“ Indkomster, udstyredes rigeligere 1632, var indtil 1824 forbunden med Borger-skolen, fik ved Regulativ af 24 April 1827 fire Lærere, men er nu, if. kgl. Resol. af 16 Juli 1852, omdannet til en høiere Borger-skole, hvis Rector staaer i samme Forhold til Ministeriet, som de lærde Skolers Rectorer. Det til Latinskolen oprindeligt hørende Bibliothek er voxet til 9000 Bind og nu forenet med den høiere Borger-skole, der eier over 36000 Rd. Til Latinskolen var henlagt store Stipendier; saaledes legerede N. Petrus 1640 og Lüders 1646 resp. 10000 og 3300 Mk. til Bedste for Studerende, nærmest af deres Familie; flere smaa Legater hde tilsammen omtrent 40 Rd. aarlig. — Fattigskolerne ere stiftede 1761, en Spindeskole for fattige og forældreløse Børn 1764, en Anstalt for forældreløse Børn 1773 og i den senere Tid en Asylskole.

Slottet i Husum blev bygget af Hertug Adolph i Aarene 1577—82 paa den Plads, hvor det omtalte Franciscanerkloster stod. Det var en anseelig Bygning med Facade paa 200 Alen, 7 Taarne og et smukt Capel. Det var bestemt til Enkesæde for de sleevigste Hertuginde; flere af disse, saaledes Bygherrens Enke, Christian IV.s Søster, Augusta, død her 1639, Friederich III.s Enke Maria Elisabeth, død her 1684, Christian Albrechts Enke, Kong Frederik III.s Datter, have ogsaa resideret her, og Capellet benyttedes dengang af Hof- og Slotpræsterne. Slottet forandredes meget 1752, mange Sidebygninger og Taarnene, med Undtagelse af Hovedtaarnet, der kun mistede sit Spir, nedbrødes. En Deel af Slottet er nu indrettet til Amtmandsbolig. En Sidebygning er anvendt til Amtsfængsel og Portnerbolig. Slotshaven er endnu vedligeholdt med dens store og smukke Træer. Spor af de ældre Grave findes ogsaa.

I Husum fødtes Reformatoren Hermann Taast 1490. Han havde en Vicarie ved Kirken, men begyndte Reformationsværket her 1522, prædikede først i Mathias Knuzens Huus, senere under en Lind paa Kirkegaarden og blev første evangeliske Præst i Husum. Han døde 1551 og blev begravet foran Altret i den gamle Kirke. Den berømte Billed- og Træskærer Brüggemann er ogsaa født her; han blev begravet i St. Jørgens Hospital. Den gottorpske Raad og Minister M. Wedderkop var født her 1637. Den af sin Beskrivelse over Sleevig og Holsten bekjendte Dr. Caspar Dankwerth var Borgermester i Husum, † 1672. Mineralogen Prof. Forchhammer er født i Husum 26 Juli 1794.

A. Husum Amt.

Husum Amt er først oprettet 1639, da det forhen kaldtes Sønder-Gøs (o: Geest) Herred og var en Deel af Gottorp Amt. Til det daværende Sønder-Gøs Herred, der kun indbefattede Mildsted, Ostenfeld og Svesing Sogne (det nuværende S. Herred) lagdes nemlig Hatsted Birk, d. e. det nuværende Nørre Herred med Sognene Hatsted og Skobøl, samt Resten af det gamle Lundenberg Herred, der før Vandfloden 1634 hang sammen med Nordstrand, men nu var adskilt derfra og kun indbefattede Sognene Simonsberg og Paddedeck, som 1654 forenedes til eet Sogn, der dog til 1717 havde 2 Præster. Det saaledes dannede Amt ansattes i Landmatrikelen til 190 Plove. Da Svavsted Amt opløstes 1702, bleve deraf Fogderiet Svavsted med Sognet af samme Navn og Fogderiet Rødemis i Mildsted Sogn lagte til Husum Amt. 1772 blev Godsset Arlevad indlemmet i Amtet tilligemed dets Lanster i Bredsted (som dengang kaldtes et Landskab), men disse lagdes 1831 under Bredsted Amt. 1777 forøgedes Amtet med $9\frac{1}{4}$ Plove af Fogderiet Røgsbøl (af det forrige Domkapitels-Amt), og 1796 føjedes endnu nogle af Godsset Vindeveds Beboere (i Hatsted) hertil. Til Amtet høre nogle Beboere af Balsbøl Sogn (5 Plove), som fordem hørte til Bispegodsset (Svavsted Amt). Ellers danner Amtet, naar Staden Husum og Godsset Wisch undtages, en sammenhængende Landstrækning, der har omtrent samme Udstrækning som det gamle Sønder-Gøs Herred, kun at det ogsaa omfatter en lille Rest af det gamle Lundenberg Herred, hvorimod Treja Sogn, i det Mindste tildeels, fordem har hørt til N. Gøs Herred. Det gamle Sønder-Gøs Herred (Baldem. Fordeb. S. 17, Scriptt. VII. p. 522, Syndrægøshæret under Istathesysæl) har nemlig mod Nord grændset til Arlaen, mod Ost og Syd til Trenen, som dengang flød i Nord-Ejderen, der lidt nedenfor Svavsted adskilte sig fra Sønder-Ejderen og igjennem den nuværende Sydermarst i nordvestlig Retning i Nærheden af Husum, hvor den optog Milde, udgød sig i Heverstrømmen. Lundenberg Herred (Simonsberg), som dengang var landfast med de øvrige nordstrandste Herreder, blev derved adskilt fra Hevershop og Utholm (Ejdersted). Landet har for det Meste været bedækket med Skov, hvoraf nu kun den østlige Deel af Sønderherred har betydelige Levninger. Ellers er den største Deel af Gesten

mager og lhyngflædt, medens Sydermarst, Hatsted Marst og Borren Rog ere de fedeste Egne.

Gesten har oprindeligt havt dansk Befolkning, sandsynligvis ogsaa i Ostenfeld, der dog i en fjern Fortid er bleven befolket af en tydsk eller frisisk Stamme. Hatsted og Skobøl (Skovbøl) Sogne have frisisk Befolkning, men den har ikke staaet i politisk Forbindelse med Friserne i Ulandet.

Designatio (der angives at være fra 1240, Staatsb. Mag. IV. S. 191 ff.) nævner i Söndergoesharde 10 Kirker: 1. Swauestede. 2. Treya*). 3. Milda. 4. Ostenfeldt, Ecclesia. 5. S. Sebastiany vel Milstede, Eccl. 6. Swesing Capell. 7. Hadstede Ecclesia. 8. Schoubull Capell. 9. Oldorp. 10. Waringhusen. I Catal. vetust. anføres umiddelbart efter „S. Michael vor Schleswig“: „Treja Capell, Hollingstedt, Schwamestedt Eccl.“ og derefter senere under „Süder Goeß Hard: Ostenfeld, Eccl., Melstedt Eccl., Husum, Schwesing Capelle, Hattstede Eccl., Schoubüll Capell, Oldorp, Waringhusen, undergangen.“ Sidstnævnte Kirke gif, ifølge Biskop Nikol. Bruns Fortegnelse, under i den store Mandrenfelse 1362 tilligemed 2 andre Kirker i dette Herred, nemlig Hamm eller Hem, og en tredie, hvis Navn hos Brun er ulæseligt, men efter Heimreich Walthers Formodning var Milda. Waringhusen er paa Meyers Kort til 1240 (hvor den kaldes Waringshusen) henlagt Nordvest for Hatsted omtrent der, hvor nu Sterdebøl ligger. Hem hørte ellers til Lundenberg Herred og til Nordstrand, men hele dette Herred regnedes til Præpositura major. Maaaskee har det tidligere hørt til S. Gøs H., og er senere, da det atter blev indvundet og ved Diger forenet med Nordstrand, lagt under Lundenberg Herred. Med Ulvesbøl og Dkholm gif det omvendt, idet disse afreves fra Nordstrand og lagdes henholdsvis til Ejdersted og N. Gøs Herred.

Milda**) maa, hvis Angivelsen i Designatio er rigtig, have været et Kapel ved Mildeaaen, der fordam flød ud i

*) I Aftrykket hos Falck staaer Tregra.

**) I Lib. censual, (Scriptt. r. D. VII. p. 464) hedder det: Item multa loca deserta et in vndacione aquarum submersa consueuerunt pertinere ad castrum (Suavestede) videlicet Milde et multa loca de parochia Sancti Johannis et citra, dixit videlicet Pater Johannes et Magister decretarum Anderson de Coldenbittel, se auduisse a parentibus suis, quod a castro Suavestede transeundo per paludes & prata circa Tregam versus Coldenbittel inter Frisiam & aridam & inde versus Rademisse ad parochiam Mildstede

Nordejderen, indtil den, efter at Sydermarst var inddiget 1525, fik en anden Retning og førtes til Husumaa og Heveren.

Milsted, som er meget gammel og indbefattede det nuværende Husum, var ifølge Heimr. Walthers Hovedkirken. Derefter bleve Hatsted, Svavsted og Ostenfeld selvstændige Sogneskirker, medens de øvrige endnu længe vare Kapeller. Svavsted findes ikke ansat til Rathedraticum; de andre Kirker ere ansatte saaledes 1465: Sundergosherde, Ostenuelde XII solidos. Milstede XXIII sol. Husem XII s. Hastede XXIII s. Swesum XII s. Oldorp VI s. Treja VI s. Den samme Ansættelse findes 1523. Bispetienden anføres i Lib. censual. af Svavsted Sogn, der ganske tilhørte Biskoppen, blandt de øvrige Afgifter. Milsted, Husum og Hatsted havde gjort Afford om visse Skjæpper Rug. I Skobøl var vel ogsaa en Afford, thi det hedder, at der skulde gives efter gammel Skik.*) I Svesing, Oiderup, Ostenfeld og Treja fik Biskoppen Kornneg og Kvægtiende, ligesom han ogsaa havde Jagtret i Skovene.**). Efter Svavst. Bogen 1523 fik han i disse 3 Sogne den 60de Rjærv.***)

Allerede meget tidlig, rimeligviis i det 13. Aarh., bleve de biskoppelige Besiddelser Svavsted, Treja og Rødemis adskilte fra Herredet og fik deres egen Jurisdiktion. Svavsted og Treja bleve betragtede som særegne Herreder; ligeledes Rødemis, hvorom det hedder i Lib. cens. (Scriptt. VII. 471): Villa Rademisse est totaliter de jurisdictione Episcopi & antiquitus consuevit esse Herret, videlicet in sigillo

omnia loca consueuerunt fructificare & decimas dare ad castrum Suavestede, quod castrum antiquitus situatum fuit in loco, qui dicitur Milde circa Tregam.

*) Villa Milstede XII magni modii siliginis &c. — Scoubu. In parochia Scoubu nota, quod in S. & circa sunt agri, quos fodiant pro sale, et de quibus habent fenum et pabulum, de illis tenentur dare decimas, prout antiquitus fecerunt. Sammeft. S. 473—74.

***) Swezen: jus in pratis & siluis ac jus venandi. Item decimam dant illi in garbis & animalibus, quæ venditur aliquando pro IX, aliquando pro X aut XI. marcis. S. 474. I Treja var Tienden overdragen til Tabernarius. S. 475.

***) „In Sondergosherde dat driüdden Dehl vam twintigsten schove mit dem quictegenden als tho Oldorp, Swesing vnd Ostenfelde. Hastede Keripel giff 24 T. Roggen. Nortbusen 10 Heidsch Roggen, Milstede 12 Heidsch Roggen. Rosendhal 4 Heidsch Roggen, Operstede 20 schip Roggen, Kantrum 12 Heidsch Roggen, Oiderabete 5 Heidsch Roggen, Treja Carspel 3 T. Roggen. Dat Carspel Swavestede giff Jarlich thor Borg Swavestede tegeden in Korn vnd Hoppen“ o. s. v.

eorum et habet proprios veridicos (Sandemænd) sicut aliud Herret. I Treja holdtes ogsaa Thing, dog af Fogden i Rødemis, saaledes 1512 „im Dörpe Treja v̄ gemeen gehegedem Bischopes Dinge“, og til Treja Fogderi hørte tillige Strøgodsfer i Umegnen, navnlig Bispelansterne i Svesing (1 Pl.), D. Ørsted (1½ Pl.), B. Ørsted (½ Pl.) og Rosendal (¼ Pl.). Rosendal blev først 1702 tilligemed 1½ Pl. i Balsbøl og ½ Pl. i Møden adskilt fra Treja og lagt under Svavsted Fogderi. Et Sted i D. Ørsted og et i B. Ørsted købte Biskoppen 1517 (Mse. Fabr. har 1513) af Sochum Pleß; 2 andre i B. Ørsted vare 1463 (efter Lib. cens.) købte af Bæbner Went Frese. Under Rødemis Fogeddistrikt hørte Lansterne i Mildsted, Rantrum og Oldersbæk. I Rantrum var der efter Lib. cens. 4 og desuden et Sted, som Biskop Nikol. Wulf 1449 købte af Went Frese, i Oldersbæk 2 og endnu et, der ligeledes var købt af W. Frese og hans Søner 1448.

Ogsaa Domkapitlet havde Besiddelser i S. Gøs Herred, nemlig Bhen Højfjolde (4 Plove) samt 2 Pl. i Arenfjolde, 1 i Svesing, 1 i Rantrum, ½ og ¾ i Østenfeld og noget Land i Østerhusum. Deraf hørte ifølge Registret for 1352—1407 de 3 Pl. i Højfjolde til Kapitlets fælles Godser, den 4de til St. Margrethes Alter i Domkirken. Den ¾ i Østenfeld og Lansterne i Svesing og Rantrum vare Vikariegodser, og af disse har Dompræsten i Slesvig endnu Ydelsler. Desuden nævnes nogle Besiddelser, som siden ikke tilhørte Domkapitlet, saaledes visse Pengeafgifter fra Hatsted og in Mersk juxta Hatlæset og en Lanste in villa Oldersbek, qui soluit 8 modios seliginis et sunt 7 mees*) in terris cum fundo.

Af det Foregaaende fremgaaer det, at Adelen i det 14de—16de Aarh. har haft enkelte Besiddelser her. Den ovennævnte Sochum Pleß (Plessen) har saaledes ejet Sgherholt i Svesing Sogn, hvortil vistnok Ipersted hørte, da denne Landsby endnu svarer Afgifter og yder Kjørsler til Gaarden. Tidligere (1495) havde den tilhørt Laurens Leve, senere blev den fyrstelig (gottorpst) Kammergods og er nu kongelig Arve-

*) Mees var ikke egentlig et Landmaal, men en Landbetegnelse, som brugtes i nogle Sogne i denne Egn og var noget større end en Otting, thi et heelt Boel havde 6 Mees, og i enhver kunde saaes 1 Ed. Aug. Broder Boylen siger i sit Kirkeregister ved Østenfeld 1606, at Præsten havde „12 Pleß Saatlandes a 24 Schip“, og ved Svesing, at der til Præstekaldet hørte „6 Meesse Landes, auf jede Meesß 12 Schipsaat.“

forpagtning. Kapellet ved Svavsted Slot havde en Gaard i Wittbæk, som var kjøbt af Didr. Frese og hans Broder. *) Sørgeren Rind folgte 1470 Immingsted (i Svesing S.) til Hertug Adolf.

Den største adelige Ejendom i S. Vøds Herred var Godsset Arlevad i Oiderup Sogn ved Arlaen. Det bestod af 30 Blove (senere nedsatte til 20) og tilhørte i Begyndelsen af det 16. Aarh. Jakob Frese, blev i det 17. Aarh. fyrstelig, 1713 kongelig Domæne. 1772 blev det udparcelleret og indlemmet i Husum Amt. Nu findes der hverken adelige Godser eller oktrojerede Koge her i Amtet, men af Gaarde med særskilte Privilegier findes Rancelligodserne Mildstedhof og Rødemishof i Mildsted Sogn samt Godsset Wischhof i Svavsted Sogn. Til Vindeved høre 4 Huse i Hatsted og 4 Huse med Jord i Hatsted Marst.

Amtmanden i Husum er tillige Amtmand i Bredsted Amt, Overstaller i Ejdersted og Pølvorm og kongelig Kommissær for de adelige Godser og oktrojerede Koge i disse Landstaber samt Overdiggreve for det 2det og 3die slesvigiske Digebaand, hvortil Husum Amt hører. I fælles kommunale Anliggender repræsenteres Amtet af en „Amtshöftmann“, der leder Forhandlingerne og fører Regnskaberne, samt af Bondefogderne i de 23 Bylag i Hatsted, Skobøl, Svesing, Østfeld og Mildsted Sogne, af en Høftmann for hvert af Fogderierne, samt med Hensyn til Fordeling af Udgifterne paa det overordentlige Plovtal tillige af 2 Bondefogder fra Oiderup Sogn og Lehnsmændene for Simonsberg Distrikt. **) For hele Amtet er ansat en Landfoged, der fører Forsædet i Bonderetterne, hvor Aktuaren, der tillige er Amtsforvalter, fører Protokollen.

Husum Amt bestaaer af følgende Bestanddele, der have fælles Landfoged og Aktuar (i Husum): a. Sønderherred med Rødemis Fogderi. b. Nørreherred. c. Svavsted Fogderi. d. Distriktet Simonsberg.

*) I Lib. cens. hedder det: In villa Widebecke capella ante castrum emit honum a Dederike Vresen & suo fratre pro XXX marcis, & capella debet habere omnem utilitatem, sed jurisdictionem debet habere Dominus Episcopus & spectat ad altare sancte Anne.

**) Trap, Statistisk-topogr. Beskr. af Hertugd. Slesvig, S. 221.

a. Sønderherred.

Hertil høre Sognene Mildsted, Ostenfeld og Svesing, altsaa den midterste og største Deel af det gamle Sønder Gøs Herred. Thinget holdes i Mildsted, hvor Retsbønderne (Gerichtsbonden) affige Dom under Landfogdens Forsæde. Til Mildsted Sogn hører i geistlig Henseende Sydermarst med Darrigbølkog og Margrethekog samt den Deel af Damkogen, som hører under Husum Amt, men disse Røge danne et særskilt Kommunedistrikt. Efter de store Oversvømmelser i det 14. og 15. Aarh. gif den brede og sejlbare Høverstrøm fra Ejderen og Trenen imellem Mildsted og Ejdersted. Ved store Digebygninger fra 1489 blev Nordejderen overdæmnet, og Damkogen vunden, saa at Ejdersted blev landfast med Husum. 1511 vandtes Margrethekogen, hvorved Rødemis blev sikret mod Undergang. Vest for disse inddigedes 1544 til 54 Røgene Darrigbøl og Pegelichheit, hvilken sidste hører til Ejdersted, skjøndt Mildsted Sogn har Deel i den. Her ved beskyttedes den 5000 Demat store Sydermarst. 1847 inddigedes Dokkogen udenfor Borrenkog.

Fogderiet Rødemis tilhørte fordum Biskoppen og blev ved Svavsted Amts Ophævelse 1702 lagt til Husum Amt. Rødemishof og Mildstedhof ere Rancelligodser.

1. Mildsted.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger omtrent midt i Provstiet, $\frac{1}{4}$ Miil fra Byen Husum, der tidligere har hørt til samme. Det omgiver Husum paa alle Sider og grændser til Besterhavet samt Skobøl, Hatsted, Svesing, Ostenfeld, Schwabsted, Koldenbüttel og Witswort Sogne. Det bestaaer af følgende Byer, der alle ligge paa Geestlandet, de tre første dog paa Grændsen af Marsken: 1. Mildsted, hvor Kirken, to Præstegaarde, Skole, Dampbrænderi, Fattighuus og Kro ligge, og hvor Sønder Herreds Thing holdes. Tæt ved ligger Cancelligodset Mildstedhof. 2. Kantrum, en stor By, bygget i triangulær Form paa Vestens Skraaning mod Marsken. Over en betydelig Lavning i Byens Midte fører en Dæmning med en Steenbro. Beboerne i K. have Tilladelse til at grave Tørv i Moserne i Südermarsch, men maa stille Depositum, indtil de have udjevnet det opgravede Areal. Fra Byen er udflyttet et Par Steder, deriblandt

Værtshuset Vosberg ved Landeveien. 3. Rødemis, tæt udenfor Husum, med deels lerede, deels sandede Jorder. Her gaaer det saakaldte Lagedeich, der stiller Marsken fra Vesten. Ved Rødemis er Jernbanestation, tæt ved ligge Cancelligodsset Rødemishof, $3\frac{1}{8}$ Plov, 128 Skattetønder, og Gaarden Poggenburg, 1 Plov. 4. Nord Husum, hvis nordligste Deel hedder die Maas, og 5. Øster Husum, med en Vand- og tre Vindmøller, ligge tæt op til Byen Husum. 6. Rosendal, en lille Landsbh, ved Jernbanen. 7. Spersted, ved Mølleaaen, og 8. Oldersbek, ved et lille Vandløb i en Dal. Blandt Sognets Gaarde mærkes endvidere: Darrigbøl, Finkenhaus, Halbermond, Regelichheit, Hakenhof, Meierhof, Platenhorn, Schauenthal, Vosskuhl, Weisseknie, Lurup. I Alt i Sognet 190 større og mindre Gaarde, 117 Huse med og 149 Huse uden Jord. — Sognet er af betydeligt Omfang, omtrent $1\frac{1}{2}$ □ Mil; det bestaaer for Størstedelen af Geest; en mindre Deel er Marsk af forskjellig Godhed, dog er Südermarsch fortrinlig. Denne med de i samme værende Koge, Margareten- og Darrigbüllfog samt hele Dokkogen, foruden Dele af Dammfog og Porrenfog, danne Sognets Marskdeel. Meget lette Sandjorder findes hist og her (Stiegsand). Fra Øst mod Vest løber Husum- eller Mølleaaen igjennem Mølleedammen, passerer Husum og falder i Heveren. Milde Aa løber fra S. mod N. V. og føres nu ud i Husum Aa (Mølleaaen). Oprindeligt havde den et andet Løb (jvfr. S. 19—20) og er nu egentlig kun en Canal, gravet for at aflede Geestvandet, der før flød i Aaen. Beboerne (i 1855: 2895, i 1860: 3035, 649 Fam.) ere i Reglen velhavende. I Sognets Sparekasse indestod saaledes ved Udgangen af 1860: 33269 Rd. Udgifterne til Fattigvæsenet i 1861 udgjorde 4665 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Sønder Herred, Husum Amt (jvfr. S. 23).

Skoleforhold. Sognet har 5 Skoledistricter: Mildsted med 2 Skoler og 100 Børn, Rødemis med 2 Skoler og 120 Børn, Rantrum med 1 Skole og 130 Børn. Disse 3 Skoledistricter staae under Hovedpræstens Inspection. Nord- og Østerhusum danne eet District med 118 Børn, Oldersbek eet Distr. med 70 Børn. Biskoler findes i Rosendal med 11 og Spersted med 5 Børn. Over disse 4 Skoler har Compastoren Inspection. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 90, Confirm. 54, Copul. 24, Communic. 1200, Døde 50. Daaben

forrettes i Hjemmet. Alt ergang holdes paa 3 a 4 Søndage i Trinitatis og Advent. Kirkesproget er tydsk.

Kirken ligger omtrent midt i Sognet og er en gammel, temmelig stor, Bygning, opført deels af Rampesteen, deels af store Muursteen; den er for Størstedelen tækket med Tagsteen, Noget af den med Bly. Taarnet er afstumpet og ligesom Choret hvælvet, Skibet derimod ikke. I Taarnet findes et godt Uhr, Orglet er gammelt og daarligt, og under samme staaer en ottekantet, udhugget, men gammel og slet bevaret Døbesteen. Altret med Altertavlen, Prædikestolen med Omskrift: „Salieg sind de dat Wort Godes hören unde waren Luc. II.“, Billederne af de tolv Apostle, der findes i Kirkens Skib og som skulle være hiddrevne i Vandfloden 1634, et kolossalt Crucifix med Maria og Johannes paa Siderne, flere Malerier paa Orglet og i Choret og Epitaphierne — er Altsammen uden Kunstværld. Familien Scheiden har en Familiebegravelse her. De 2 Klokker, der findes i Taarnet, ere særdeles vellydende. Paa den største staaer: „Uth deme voer bin ick geflaten, Harmen Grapengeter tho Husum hett mi gegaten in Godes Namen Amen.“ Nedenunder staaer: „Susanna bin ick geheten: dat Carspel tho Middelsede hebben mi laten geten anno M. v. c. c. x l x“ og derunder et Bibelsprog. Paa den mindre-Kloffe staaer ogsaa: „Uth deme voer bin ick geflaten Harmen Grapengeter hett mi ge gaten“ og derunder: „Lambertus bin ick geheten, dat Carspel tho Middelsede de hebben mi laten geten anno M. v c c x m“ og „uth deper Noth schrei ick tho de here Godt, erhör mein ropen.“ Til Altertjenesten hører en stor, stærkt forgyldt Kalk, skænket 1710 af Landraad og Amtmand i Husum og Schwabsted Siegfried Wohnsfleth, hvis Vaaben findes foroven, fornedet 2 Bjørne, et Familievaaben og nogle Emblemer, smukt stukne. En mindre Kalk med Sognets Vaaben: en Biskep med Staven og en Bog i Haanden, samt Omskriften: „S. Lambertus Episcopus. Mildsted 1711. En stor Sølvkande, skænket 1681 af Gesa Uthermarken, Enke efter den fyrstelige Landinspecteur for det Rundenbergske District, Peter Uthermarken. Giverinden erholdt Tilladelse til at lade et Stolestade indrette under Prædikestolen. En Oblatæske af Sølv, foræret 1700 af Hedevig Catharina Lundten i Rødemis. En stærkt forgyldt Oblatallerken, foræret 1710 af Hans Truelsen i Rødemis, og en lignende, givet 1750 af Metta Christina Holtern i Mildsted. Desuden findes fra nyere Tid 2 mindre Kister med det Nødvendige af Sølv til Sygeberettelser.

I Kirkens Segl findes S. Lambertus Episcopus siddende med Bibelen i Haanden. Den ældste Kirke, hvortil i sin Tid Husum hørte, blev afbrændt 1417 af Ditmarskerne, hvorom Sangen lyder:

„De Watermøle tho Husum brennedes wi af
 dar verwormen wi Brys un Ere;
 De Karke tho Mildstede brennedes wi af
 Dat vergewe uns Gott der Here.“

Den nuværende Kirke opbyggedes 1431, den led meget i Polaktiden, og 1728 slog Lynilden ned i Taarnet, dog uden at tænde. Af Reg. Capit. sees, at Kirken forhen var henlagt til det slesvigiske Cantorembede. Ifølge et Gavebrev, der endnu findes i Archivet, skænkede 1497 Berend Ingwers, født i Mildsted og Stiftspræst i Slesvig, et Stykke Jord til Kirken, hvorfor Mildstederne lovede at stifte en Vicarie paa 16 Mk. Indtil 1767 havde Kirken 3 Præster, men da forenedes Archidiaconat og Diaconat til et Compastorat med Embedsbolig i Diaconboligen. Archidiaconboligen blev Enkefæde til 1861, da den solgtes, og Enkerne faae nu Huusleiehjælp. For Tiden er der ansat en Hovedpræst og en Compastor, mellem hvilke

Embedsforretningerne vexle ugentlig; dog tilkomme Trolovelser og Udfærdigelsen af Attester alene Hovedpræsten, der ogsaa fører Kirke- og Kirkeregnskabsbøgerne. Brudfolk kunne ogsaa, uden Hensyn til Embedsugen, vælge hvilken Præst de ville, og Gebhyret deles da imellem Præsterne.

a. Hovedpastoratet

besættes efter Visitatoriets Præsentation ved Valg af Menigheden, og Valget stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirkegaarden, er gammel, men ret vel vedligeholdt. Oeconomibygningerne ere gode. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er 100 □ Roder stor og af god Bessaffenhed.

Embedsjorderne udgjøre 36 Skattetønder Geestland og 10 Demat Marskland, Alt af ret god Bonitet. Samtlige Jorder ere udleiede for 535 Rd. Brændsel findes ikke til Embedet.

Indtægter. A. In natura: 70 Glockenschipp Rug a 11 Rander (Værdi 70 a 80 Rd.). B. Accidentser:

omtrent 165 Rd. C. Offer: 210 Rd. D. Andre Indtægter: for Kirke- og Fattigregnskabet 25 Rd., Leieafgift i Rug til Værði omtrent 60 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen erstatter Menigheden Præsten de med Vocation, Ordination og Introduction forbundne Udgifter. Aarlige Udgifter: Fattigstat 2 Rd. 88 β, Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 4 Rd. 77 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 467 Rd. 70 β, til Enkepension 486 Rd., og Enken erholder af Kaldet 60 Rd. i Pension, istedetfor fri Bolig 30, 40 a 50 Rd. efter Enkernes Antal og Indtægterne af et Stykke Land, der for Tiden er udleiet for 150 Rd. Denne sidste Indtægt deles dog med de andre Enker, hvis saadanne maatte findes enten fra Pastoratet eller Compastoratet. Præsten skal sikke sin event. Enke 90 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1100 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 64 β, Trolovelse 1 Rd. 6 β, Tilhøring 51 β, Copulation i Kirken 1 Rd. 58 β, i Hjemmet 9 Rd. 58 β, Begravelse af Børn 26 til 77 β, af Vorne 38 β til 6 Rd. 38 β, Vigtale 1 Rd. 58 β. Ægteffabsbrev 1 Rd. 58 β, Døbeattest 1 Rd. 6 β, Confirmations- og Dødsattest 51 β, Testamenter 3 Rd. 19 β.

b. Compastoratet

besættes ligeledes efter Visitatoriets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen ligger i en Have tæt syd for Kirken, umiddelbart op til Kirkegaarden. Den, saavel som Oeconomi-bygningerne, er gammel og dens Byggeaar ubekjendt. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er omtrent $\frac{1}{2}$ Td. Land.

Embedsjorderne udgjøre omtrent 80 Schipp lette og 10 Schipp bedre Geestjorder, der ligge spredte og tildeels langt borte; desuden omtrent 11 Dem. Marsfenge, der deels ere mindre gode og deels ligge meget langt borte. Samtlige Geestjorder ere bortleiede for henved 200 Rd., men Leiesummen varierer meget i de forskjellige Aar. Marsfengene

gave i 1863 næsten samme Leieafgift. Brændsel findes ikke til Embedet.

Indtægter. A. In natura: 133 Glockenschipp Rug a 11 Rander. B. Accidentser: omtrent 110 Rd. C. Andre Indtægter: af den kongelige Kasse 10 Rd. 64 β, af Kirkekassen 54 Rd. 9 β istedetfor Offer, reducerede og tabte Renter og Brændselstjorsel; Bypenge 47 Rd. 46 β; rigelig 2 Tdr. Rug i Leieafgift af nogle Kirkejorder, og naar der ingen Enker ere, dele Compastoren og Sognet Indtægterne af det til Enken udviste Stykke Jord, see ndf.

Byrder. Ved Tiltrædelsen godtgjør Menigheden de med Vocation, Ordination og Introduction af Præsten afholdte Udgifter. Aarlige Udgifter: Fattigskat 2 Rd. 88 β, Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 5 Rd. 32 β.

Ansettelsen til Gage- og Accidentsafgift er 200 Rd. Enken erholder af Kaldet 66 Rd. 64 β, istedetfor fri Bolig 30 a 50 Rd. og den halve Indtægt af et Stykke Jord, Saltenge, hvorpaa 3 Røer kunne sommergræsses, see Side 27. Compastoren skal sikke sin event. Enke 40 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til 6 a 700 Rd.

Kirkeinventariet. Kirkeadaab 16 β, Hjemmedaab 64 β, Confirmation og Communion „ad libitum“, Copulation i Kirken 77 β, i Hjemmet 4 Rd. 77 β (deelte med Hovedpræsten); Begravelse uden Klokkeringning 38 β, med Klokkeringning 1 Rd. 6 β.

Præsterækken.

Hovedpræster. Hinrich Schriver, var her 1448 og levede endnu 1489. Mag. Johann Tetens 1496. 1500. Hinrich Ahrens, divinorum Rector, Willem Nicolai og Joachim Brand „ewige Vicarien to Milstede“ 1512. Johann Knutzen, første evangeliske Præst. Vincentius N. † 1564. Mag. Nicolaus Knutzen † 1611. Jürgen Seckmann, Diacon 1603, † 1641. Paul Seckmann † 1652. Mag. Johannes Krüger fulgte in choro & thoro fra 1653—66. Henning Sagittarius † 1672. Johann Strifer † 1704. Johann Hinrich Reise, Diacon 1694, † 1723. Jens Petersen, Diacon 1705, Archid. 1703, † 1726. August Friedrich Feddersen, Diacon

1703, Archid. 1723, † 1748. Johann Rudv. Christ. Burchard, Diacon 1727, Archid. 1740, † 1750. Caspar Dietrich Krafft, Diacon 1740, Archid. 1748, † 1767. Jacob Willms, Diacon 1755, Archid. 1758, † 1784. Joachim Hermann Volten, Compastor 1779, † 1814. Gabriel Peter Christian Meisterlin, 1816—1828. Matth. Nicolaus Sothmann, Compastor 1823, Hovedpræst uden Valg 1829, stadfæstet 24 Febr. s. A., entl. 21 Septbr. 1851. Fr. Chr. Hansen, Rector i Bredsted, Valgconfirmation af 2 Juni 1852.

Allerede mod Enden af det 16 Aarh. var der 2 Capellaner i Mildsted, der dog ikke benævnedes Archid. og Diac. Som Capellaner nævnes: Mag. Jacobus Antonius † 1565. Nicolaus Nicolai † 1583. Mag. Petrus Anthoni † 1594. Mag. Nic. Holmer, 1583—89. Paulus Lund, ansat efter fyrstelig Ordre 1597, da Menigheden paa 3die Aar modsatte sig Antagelsen af en Capellan, † 1601. Begge Capellanerne, Jonas Matthiæ fra 1589 og Warnerus Bockholt fra 1601, døde af Pest 1603. Gregorius Seckmann 1603—11. Casp. Sagge † 1617. Friedrich Eklef 1614, † 1627. Henning Busch † 1634. Andreas Sagittarius † 1637. Johann Bahrenholz, Diacon 1628, Archid. fra 1637, † 1671.

Archidiaconer. Jacobus Fabricius † 1684. Johann Sebastian Wagner † 1694. Conrad Klein, Diac. 1680, † 1704. Joachim Lebermann † 1707. Jens Petersen 1707—23. Aug. Friedr. Feddersen 1723—28. Jacob Samuel Striker † 1739. Johann Rudv. Chr. Burchard 1740—48. Caspar Dietrich Krafft 1748—50. Broder Ingwersen 1750—55. Hinrich Bruhn 1755—57. Jacob Willms 1758—67. De sidste 8 vare først Diaconer.

Diaconer. Peter Truels 1667—79. Conrad Klein 1680—94. Friedrich Crøchel 1694, død s. A. Johann Hinrich Reise 1694—1704, Petersen 1705—7, Feddersen 1708—23, Striker 1724—27, Burchard 1727—40, Krafft 1740—48, Ingwersen 1748—50, Bruhn 1750—55, Willms 1755—57 — bleve Archidiaconer. Johann Gotthilf Sternhagen 1757, blev Compastor 1767.

Compastorer. Sternhagen † 1778. Joachim Hermann Volten til 1784. Hans Carstens † 1793. Christian Petersen 1794—95. Joseph Conrad Christian Amthor 1795—1817. Johann Fried. Anton Harz 1818—22. Matthias

Nicolaus Gothmann 1823—29. August Albrecht Røhs 1829—34. Johann Henning Bollrath Henningsen 1834, entl. af Reg. Commiss. 4 Septbr. 1850. Cand. Fr. Martin Luther Ludvig Edlessen, const. 19 Septbr. 1850, udn. 17 Jan. 1851 af Reg. Commiss. med Forbehold af Menighedens Valgret for Fremtiden, befordret 1 Septbr. 1853 til Ravnkjer, Gottorp Provsti. Cand. Rudolph Frederik Bendixen, Valgconf. af 14 Juni 1854.

Anm. Mildsted, tydsk: Mildstedt, forh. Mildstede, Milstette og Mildestätte, har rimeligviis sit Navn af Mild eller Myld, med hvilken Benævnelse man oprindelig betegnede hele Lavlandet fra Gesten af hen imod Ejdersted og Stapelholm. Ved Milde Na, Mildinâ, laa fordum en Borg, Mildeborg, Mildinborg, Mildesburg, og ikke som Sagnet beretter en Stad, i et bundløst Morads nær Øster Sø. Borgen anlagdes ved Frisernes Hjælp 1145 (ok gjördu thar borg mikla vid â, tha er Mildin heitir ok köllndu hana Mildinborg — siger Aenyt. Saga) af den danske Konge Knud, hvis Medbeiler til Kronen, Svend, indtog Borgen 1151. Dmtrent 100 Aar senere leirede Kong Abel sig med sin Hær her, før han i Midsommer 1252 drog ad den til Nordejderen førende Dæmning, Milderdamm, ind i Ejdersted mod Friserne. Han blev overfalden af Fjenden i sin Leir S. for Oldenswort og paa det hurtige Tilbagetog langs Milderdamm ved en Bro over denne dræbt nær ved Borgen 29 Juni 1252. Stedet hedder „Starshyk“ (Døds-løkke), og Spor af Borgen fandtes endnu i Slutningen af det 16 Aarh. (1588). Naar og hvorledes den er ødelagt, vides ikke med Visshed, om ved Fjendehaand eller, som nogle Forfattere mene, ved Floden 1300. *S ö n d e r m a r s k*, Südermarsch, boede efter Sagnet før Inddigningen 18 rige Familier paa Gaarde, de havde kaldt efter deres egne Navne Hannebüll, Eddenshamm, Hannehamm, Uddebüll o. s. v., og holdt med megen Pragt deres Kirkegang i Mildsted. Disse Steder skulle være gaaede under i Mandrenkelsen 1362, og Egnenes Bestaaffenhed er her undergaaet store Forandringer, men man har ingen bestemte Opregnelse desangaaende (i 1515 nævnes dog Rantrum, Mildstede, Wisch og Rødemis Rog „im Rarspel Mildstede“). Djsaa Vandfloderne i den første Halvdeel af det 15 Aarh. anrettede stor Skade her, og endnu i Midten af dette Aarh. gif Seiladsen fra Heveren imellem Mildsted og Ejdersted igjennem Nordejderen ind i Treuen. Ud denne Bei fik Nordstranderne og Utholmerne lettest Brændsel og Bygningstømmer fra Gesten og vare derfor meget imod, at man 1489 inddigede Nordejderen, ja de gjennemstak endog et Par

Gange Dæmningen. Da imidlertid Beboerne i Rantrum, Mildsted og Wisch paa den ene Side og i Koldenbüttel paa den anden Side bestandig svævede i Fare for Liv og Eiendom, inddigedes dog efterhaanden, Dammfogen vandtes, hvorved Mordejderen spærredes, og Ejdersted blev landfast med Mildsted, hvortil endnu Noget af Dammfogen, nemlig Meierhof og Sakenhof, tilsammen 270 Demat, hører, da Mildstederne hjalp med. Margareten R og inddigedes 1511 og tæt ved denne Darrigbüll og Regelichheit fra 1544—54; Arbeidet ved disse to sidste udførtes af Beboerne i Koldenbüttel og Witswort i Forening med Geestbeboerne i Rødemis, Rantrum og Mildsted. Margaretenfogen er ubeboet; i Darrigbøl ligger Boskuhl, Jernbanen passerer den, dens Hæddige er den i militair Henseende vigtige Finkedæmning (Finkendamm), langs hvis Østside Chausséen imellem Tønning og Frederikstad gaaer; i Regelichheit ligger Bærtshuset Platenhörn; Rogen hører deels til Mildsted, deels til Witswort Sogn. Af Obbens= eller Dvenskog, der inddigedes 1563—65, hører en Deel til Südermarsch; af Herrenhallig, inddiget 1570—71, høre 3 Huse til Mildsted. Da endelig Adolphsfogen inddigedes 1576—79, havde man saaledes i omtrent 90 Aar, 1489—1579, sikket Südermarsch fra den Side; mod Vest erholdt den et Hæddige, da Simonsberg og Bædeleff efter Vandfloderne 1717 og 18 vare udelukkede af Tigebaandet. Den 25 Februar 1718 og 31 Decbr. 1720 brød dog Floden igjennem. Südermarsch har nu et Areal af 5989 Demat (4534 Skattetønder), sede Græsenge, hvoraf dog omtrent 200 Demat bruges til Tørveskjær. Om Bispestolens Besiddelser i Oiderøbek, Rosendal, =thal, og Rantrum see osv. S. 21. I Rødemis, i daglig Tale Røhmis, ligger Gaarden Pappenburg, der 1604 af Hertug Ulrich bortfæstedes til Amtsskriver Niemann. Rødemis hørte forhen under Slesvig Domcapitel og fik i Hertug Adolphs Tid Markedsrettigheder lig Husum. 1404 afbrændte Ditmarskerne 40 Huse i Byen. I Spersted, Yperstedt, laa før 2 Steder under Godset Arlevad.

2. Østenfeld.

Steds= og Retsforhold. Sognet er det østligste i Provstiet, $1\frac{1}{2}$ Miil N. for Husum, og grændser til Svejing, Trenen (der skiller det fra Hollingsted Sogn), Schwabsted og Mildsted Sogne. Det bestaaer af fire Byer: 1. Østenfeld, en stor By med Kirke, Præstegaard, Skole og Præste=Enkesæde. Øst for Byen ligger det 180 Fod høie Sundsbjerg, hvorfra der haves en vid og smuk Udsigt. Byen

har gode Enge, og Syd for den ligger den kongelige Skov Ranghøvd, 160 Tdr. Land, med Skovfogedbolig. 2. Kott, sydøstlig i Sognet, nær Trenmarsken, med gode Jorder og betydelige Enge. 3. Winnert, sydlig i Sognet i en Dal med 2 Teglværker, og 4. Wittbek, nordvestlig for Kirkebyen, med et Teglværk. I Alt i Sognet 121 større og mindre Gaarde, 70 Huse med og 77 Huse uden Jord. — Sognet, der har et Areal af omtrent 12250 Tdr. Land, bestaaer af en høiere liggende Deel, hvorpaa der findes større og mindre Skovpartier og Kratskove, og en lavere Deel, der bestaaer af gode, sandmuldede Jorder, Marskenge, betydelige Tørvemojer, Tollenmoor og Wildemoor, og Engmojer, navnlig mod Ost og Sydost. Trenesfloden danner Ostgrændsen, et mindre Vandløb Noget af Nordgrændsen. Beboerne (i 1855: 1567, i 1860: 1739, 354 Fam.), ere velhavende, flere eie 40 a 70 Demat Marsk. Udgifterne til Fattigvæsenet i 1861 udgjorde 1135 Rd. Nogle Familier udmærke sig endnu ved flere Eiendommeligheder i Dragt og Stikke og antages at være en i sin Tid indvandret østfrisisk Coloni; dog tabe disse Eiendommeligheder sig lidt efter lidt. En dansk Befolkning har tidligere boet i Sognet, hvorpaa flere Tegn tyde, f. Ex. nogle Gravhøje Vest i Sognet kaldes Femhøi, og i Hollingsted falder man endnu den høire Trenebred „den danske Side“. Det plattyske Sprog holdt sig ogsaa længe i Sognet, maaskee længst i hele Hertugdømmet, og den nederfachsiske Bygningsmaade er den almindelige. I retslig Henseende hører Sognet til Sønder Herred, Husum Amt.

Skoleforhold. Sognet har tre Skoledistricter: Ostenfeld med 78, Winnert med 110 og Wittbek med 130 Børn. Hjælperlærere skulle ansættes i de to sidste Districter. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 57, Confirm. 31, Copul. 14, Communic. 7 a 800, Døde 50. Daaben forrettes baade i Hjemmet og i Kirken. Altergang holdes paa 2 Tider om Aaret. Kirkesproget er thdsk.

Kirken, der er en af Slesvigs smukkeste Landsbykirker, ligger omtrent midt i Sognet i Byen Ostenfeld paa et ophøiet Punct. Den er saagodtsom af Nytt opført 1772 af hugne Steen, med Hvælvinger af Træ og et høit, slankt Taarn, den øverste Deel af Træ med kobbertækket Spir, bygget 1802; Prædikestol fra 1775, Orgel fra 1777 ovenover Altret. Altertavlen, fra 1470, er et kunstfærdigt Billedstjærerarbeide, forestillende Korsfæstelsen,

og paa Fløiene Bebudelsen, Tilbedelsen i Stalden, Fremstillelsen i Templet og Hyrdernes Tilbedelse. Granitdøbefont med bevægelig Himmel. Desuden findes mange Helgenbilleder, et Træcrucifix med Maria og Johannes og meget godt udstaaret Arbeide og malede Billeder fra ældre Tider. Den ældste Kirke fra 1470 (en yngre stod kun fra 1725—1772) var indviet til St. Peter, og paa den nuværende Kirkes Klokke findes følgende Indskrift: „Sancte Peter bin ick geheten, de von Ostenfeld hebben mi laten geten von Arnt von Wißl MCCCCVII.“ Paa en mindre Klokke stod: „Verbum Domini manet in æternum. Me fudit Johann Heinr. Armovitz für Ostenfeld. Lübek anno 1751.“ Denne Klokke folgtes 1801 for 92 Rd. 3 β , hvilken Sum med Rentes Renter igjen kan anvendes til en Klokke. Kirken er formuende; den eier 4232 Rd. foruden en Skov paa over 100 Tdr. Land og kan deraf bestride sine Udgifter, ogsaa Præste- og Degneboligens Vedligeholdelse. I Kirkeseglet er Bygningen afbildet.

Embedsboligen ligger 2 a 300 Skridt fra Kirken. Den er opført 1747, ligger lavt og er i temmelig daarlig Tilstand; derimod ere Oeconomibygningerne nye og gode. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Kirkes Midler. En ny Bolig er bestemt at skulle opføres iaar. Foran Huset ligger en lille Blomsterhave, en større Have, 120 Skridt lang, 30 Skridt bred, ligger Øst for Boligen. Den er ret frugtbar, men i vaade Aar meget fugtig og kold.

Embedsjorderne udgjøre $19\frac{1}{4}$ Td. a 320 \square R. Eng, beliggende ved Trenen, og omtrent 88 Tdr. a 320 \square R. Agerland, der er merglet i den nuværende Beneficiarius' Tid. Jorderne ere af forskjellig Bestaffenhed, gode og middelgode, ligge spredte, nogle over 1 Miil borte. For Tiden ere nogle af dem bortforpagtede for 400 Rd.; for samtlige Jorder vilde vel kunne erholdes en Veie af 1000 a 1100 Rd. Brændsel faaes rigeligt fra Pastoratets egne Moser, hvoraf dog nogle ligge 1 Miil borte. Paa Winnert Mark ligger en 10 Tdr. stor Hedetørvmose og en $2\frac{1}{4}$ Td. stor Mose, hvorfra faaes Æltetørv. Paa Wittbek Mark er en tredie Tørvemose paa $7\frac{1}{4}$ Td.

Indtægter. A. In natura: 2 Tdr. Rug. B. Accidentier: omtrent 375 Rd. C. Andre Indtægter: Fixum 122 Rd. 64 β , heri indbefattet Præsteløn og Brændpenge. Desuden 30 Rd. aarlig for afstaaet Jord til Kirkegaardens Udvidelse.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 39 Rd. 48 β, Fattigskat 4 Rd. 32 β, Bidrag til Hjælpe-Enkekasen 4 Rd. 26 β. Præsten er ifølge Inventariet fritaget for alle overordentlige Skatter og Afgifter. I paakommende Tilfælde betaler Kirkekasen dem.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift samt Enkepension er 505 Rd. 58 β. Enken erholder af Kaldet 53 Rd. 32 β og fri Bolig i Enkesædet. Præsten skal sikke sin event. Enke 100 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til 16 a 1700 Rd., foruden fri Bolig og Brændsel.

Kirkeinventariet. Kirkeadaab 1 Rd. 6 β, Hjemmeadaab 1 Rd. 70 β (ofte et Offer her paa 2 Rd.), Confirmation 51 β, Trolovelse: i Kirken 1 Rd. 6 β, i Præstegaarden 1 Rd. 58 β, Copulation: i Kirken 2 Rd. 64 β (incl. Brudekrone og Offer), i Hjemmet 10 Rd. For en stille Begravelse 1 Rd. 6 β, Parentation og Gravtale 1 Rd. 70 β, for et saakaldt Kirkelig (Parentation, Vigprædiken, Tale ved Graven og de sædvanlige Sange) 4 a 5 Rd. Skriftepenge 8 a 26 β. De Fleste betale ofte mere end det Dobbelte af Gebhret.

Præsterækken. Bolquart Knutsen. Hr. Jonas. Sürgen Selmer 1561, † 1604 (Peter Hamer, Adj. 1600—1605). Johannes Georgii. Theodorus Petri 1626, † 1670. Han var meget afholdt af Menigheden, hvorfor Bolatterne bortførte ham 1658 og fordrede 100 Rthlr. Løsepenge. Menighed, Kirke og Præst gave hver $\frac{1}{3}$. Ingvarus Petræi, en Tidlang Adj., var den første, der maatte prædike Høitidsk, † 1710. Petrus Petræi, Søn og Adj. fra 1706, † 1712. Petrus Krambeck † 1717. David Christian Mercatus, affstafede Misbrug og indførte god Orden i Kirkevæsenet, † 1739. Johann Kink, 1740—50. Martin Friedrich Havenstein, kaldet umiddelbart, dog bemærkedes, at Menigheden før havde Valgret, som den ogsaa fik igjen ved H's Død 1772. Paul Paulsen † 1802. Peter Carsteus 1803, † 1842. Caspar Laurits Beck, Compastor i Hatsted og Skobøl, Valgconfirmation af 13 Januar 1843.

Her var en Tid en ordineret Degn, nemlig Hinrich Riper fra Sørup. Vass beretter, at Riper blev ordineret 1678 af Generalsuperintendent Neumann, der havde affat Hans Lammert, som ikke kunde holde Skole og kun synge Plattysk. H. Lammerts Fader, Lammert Lamp, var den første Degn

1612; han fik den 5 Decbr. f. A. Tilladelse til at holde Kro, da Embedsindtægterne vare ringe. Riper døde 1702, og Efterfølgerne bleve ikke ordinerede.

Anm. Ostenfeld By nævnes allerede i Capitels-Registret 1352 som Ostenfiold, Osternfyæl; 1381 købte Bicarerne i Slesvig en Gaard i Ostenfeld af Bæbner Otto Wulverbrook, og efter et Document i Biskop Johans Tid 1407 havde han dengang Sognet i Pant: „dat wy hebben in unsen Panden van unser gnedighen vrumen weghene der Hertogynnen van Sleswik, dat sich heten is dat Kerspele to Ostenvelde.“ Wittbek kaldes i ældre Documenter Widebecke; en Gaard hørte til Godset Arlevad og en Fæster til det forrige St. Nicolai Capel ved Schwabsted. I Rott skulle is. Sagnet de indvandrede Ostfriser først have boet og derfra have udbredt sig til de andre Byer; have faaet Mildsted-Osterfeld til Opdyrkning og der (nu Ostenfeld By) bygget et Capel 1407; men dette Sagn staaer i Strid med de ovenfor omtalte Documenter, der jo 50 Aar tidligere nævne Sognet. Ved Winnert ligger to Smaasøer, Gråve og Hohl, hvori Fiskeriet bortforpagtes af Regjeringen. I Sognet har der været en Mængde Gravhøie; disse forsvinde efterhaanden. Foruden Femhøi nævnes ved Wittbek en Gravhøi Hengstenberg.

3. Svesing.

Steds- og Retsforhold. Sognet har et stort Areal, ligger midt i Provstiet, henved $\frac{3}{4}$ Miil fra Husum, og grændser til Trelstorp, Fjølde, Treja, Ostenfeld, Mildsted, Natsted og Olderup Sogue. Det bestaaer af Byerne: 1. Svesing, sydvestlig i Sognet, med Kirke, Præste- og Degnebolig, Skole og de udflyttede Steder Holager, Augsburg og det ved en Na smukt beliggende Snderholt. 2. Immingsted, nordlig, med Stedet Kil, Værtshuset Feddersberg og en Skovfogedbolig. 3. Højfjølde, ved Arlaaen mod N., grændser lige til Fjølde Sogn. 4. Arenfjølde, en større By mod Nordost, med ti udflyttede Steder, deriblandt Gejlvang, der ligger tæt ved Grændsen mod Treja Sogn, hvortil det søger. 5. Vester Orsted, hvortil høre Stederne Store og Lille Bremsborg, Vesterholt, Ohlingslyst, Arl, Lytjenborg, Haneborg og Brandenburg. Paa Vester Orsted Bymark, men nærmere Øster Orsted, er en Jernbanestation, hvorfra en Sidebane udgaaer til Rendsborg. 6. Øster Orsted, med 14 udflyttede Steder og Gaarden Backensholz. I Alt i

Sognet 122 større og mindre Gaarde, 65 Huse med og 76 Huse uden Jord. — Arealet udgjør omtrent 15000 Tdr. L. Jorderne ere deels jævnt gode Sandjorder, der ere opdyrkede, deels Hedejorder, hvoraf den største Deel er opdyrkelig og efterhaanden tages under Ploven. Moser findes tilstrækkeligt rundt omkring, og ikke ubetydelige Skovpartier findes mod N. og især D. i Sognet, navnlig Statsskoven Immingstedskov, ogsaa kaldt Vesterkov, der er 150 Tdr. stor. Længs Arlaaen, der paa en Strækning er Grændsestjæl mod N., findes Enge og ligeledes mod S. D. henad Trenen til Husumaa, der udspringer her i Sognet, danner paa en Strækning Sydgrændsen. Beboerne (i 1855: 1675, i 1860: 1876, 367 Fam.) ere i Reglen velhavende, Enkelte meget formuende, kun Faa ere meget fattige, da Dagleierclassen i Reglen finder tilstrækkelig Fortjeneste. Udgifterne til Fattigvæsenet udgjorde i 1861: 1137 Rd. Sognet hører til Sønder Herred, Husum Amt.

Skoleforhold. Svesing Skole med 44 Børn, Immingsted-Højfjælde District med 80 Børn, Arenfjælde Skole med 80, Vester Drsted med 52, Øster Drsted med 53 og Bremsborg med 23 Børn. Skolesproget er dansk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 42, Confirm. 30, Copul. 10, Communic. 1066, Døde 27. Daaben forrettes endnu i Reglen i Kirken, men Hjemmedaab synes i den senere Tid at forlanges hyppigere end tilforn. Altergang holdes 4 a 5 Gange om Foraaret og lige saa ofte om Efteraaret (i Begyndelsen og Slutningen af Trinitatis). Kirkesproget er blandet.

Kirken ligger sydvestlig i en Udkant af Sognet, paa den nordostlige Side af Svesing By, i sammes umiddelbare Nærhed. Kirken, hvis Skib og Taarn ere byggede af Kampesteen, men Choret af store Muursteen, er udvendig 102 Fod lang og 34 Fod bred (indvendig 6 Fod mindre i begge Dimensioner), har i hver Ende (under Taarnet og over Altret) en Hvelving og mod Syd et lille Vaabenhus. Skibet er tækket med Tagsteen, det ottekantede Taarn og Vaabenhuset med Spaaner. Rundbuede Binduer. Altertavle og Crucifix af gammelt Træstjærerarbejde. Der findes hverken Uhr eller Orgel. Paa Taarn og Tag nær er den solid; Taarnet blev 1616 ramt af Lynild og led stor Skade. Naar Kirken er bygget, vides ikke med Sikkerhed, men den maa være ældre end 1451, thi ved en Reparation af Altret (i den catholske

Tid havde den flere Altre) har man fundet en Bly-Relikvi-capsel med en Pergamensstrimmel, paa hvilken stod: „Anno Dni MCCCCLI Dmca ante ascensionem Dni csecratum est hoc altare per Reverend. Patrem. Dnum. Nicolaum. Epum Slesvicensem ad honorem Fabiani et Sebastiani martyrum facta inclusione reliquiarum.” Kirken har vist oprindelig været et Capel til Mildsted, og for lettere at betjenes herfra, er den kommet til at ligge saa ubekvent for dens nuværende Menighed, eller, som Sagnet beretter, at, da Beboerne ikke kunde blive enige om Byggepladsen, bleve 2 unge Tyre sammenbundne, og hvor de valgte deres Reie, blev Kirken lagt. Stenene skulle efter Cypræus S. 62 være tagne fra Dannevirke, men dette kan i alt Fald kun gjælde om Choret. Indtil 1801 vare to Præster ansatte ved Kirken, i hvis Segl Kirkebygningen er afbildet. Kirken eier 2320 Rd. og nogle Jorder i Hatstedmarst.

Embedsboligen er nybygget i 1858—59 og ligger nordost for Kirken, kun ved en smal Byvei skilt fra Kirkegaarden. Stuehuset er en med Skifer tækket, 71 Fod lang og 40 Fod bred grundmuret Bygning med de til Huusholdning og Meieridrift fornødne Leiligheder i Kjælderetagen. Beboelsesleiligheden bestaaer af 9 Værelser i Stueetagen og 1 Værelse og 2 Kamre paa Loftet. Nye Oeconomibygninger skulle opføres 1867, og indtil den Tid benyttes det gamle Stuehus af Forpagteren. Ingen Indløsning, da samtlige Bygninger ere opførte og vedligeholdes af Menigheden. En ny Have paa næsten 7 Skjæpper Land er anlagt S. og V. for den nye Bolig. (Den gamle Præstegaard laa sydvest for Kirken paa en fugtig Grund; den var bygget strax efter den ældres Brand 1737. Den ved samme liggende Have med en lille Plantage er 2 Skpr. stor, fugtig, men god Jord; den skal nu med den forrige Præstegaards Grund forandres til Eng.)

Embedsjorderne udgjøre i Alt 145 Tdr. 3 Skpr. Land a 320 □ Roder pr. Td. Heraf ere 81 $\frac{3}{8}$ Td. opdyrket Jord, Ager og Eng, Resten er Hedejord, Bestaffenheden som Sognets i Almindelighed. De 28 Tdr. heraf ligge lige ved Byen mod N.; Resten $\frac{1}{8}$ a $\frac{1}{4}$, ja Noget af Heden over $\frac{1}{4}$ Miil borte. Omtrent 42 Tdr. Ager og Hedejord, samt de Embedet som Ekvivalent for Alterbrød og Viin tillagte 3 $\frac{1}{2}$ Dem. Marskland, ere f. T. udleiede til Forstjellige paa 2, 4 a 6 Aar for i Alt 212 Rd. 80 β aarlig. Et Stykke nylig opdyrket Hedejord, 8 $\frac{1}{4}$ Td., er bortarvesæstet for 26 Rd. 48 β aarlig. Resten af Jorderne, altsaa omtrent 90 Tdr., er fra

1 Mai 1859 bortforpagtet paa 8 Aar for 400 Rd., 3 Tdr. Rug og 2 Tdr. Byg aarlig, 2 Kander Mælk daglig, om Sommeren 4 \mathring{A} , om Vinteren 3 \mathring{A} Smør ugentlig, 12 Dagsgrovt Formetørre fra Mosen, bearbejdede og hjemfjorte, og 10 Frikjorsler om Aaret. Forpagteren boer i den gamle Præstegaard; naar denne er nedreven, vil en Bortforpagtning vanskeligere kunne skee. Af Brændsel havees tilstrækkeligt i en Embedet tilhørende Mose af god Bonitet, der ligger omtrent $\frac{1}{4}$ Miil fra Præstegaarden. Foruden Formetørrene fra denne Mose faaes „hvide“ Tørre uden videre Forarbejdning fra en anden Mose og Hedetørre fra Pastoratets Hedejorder.

Indtægter. A. In natura: 2 Tdr. 11 Kander ud-tærstet Rug. B. Accidentser: henved 300 Rd. C. Andre Indtægter: Fira 276 Rd. 89 β .

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction. Anskaffelsen af Besætning og Inventarium var 1856 rigelig 1500 Rd., og Afregning og Indløsning af Haven 348 Rd. Aarlige Udgifter: Landstat 22 Rd., Fattigstat 3 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 4 Rd. 26 β .

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift samt Enkepension er 428 Rd. Enken erholder af Kaldet 40 Rd., af Hjælpe-Enkekassen 13 Rd. 32 β , og Præsten skal sikke sin event. Enke 100 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til henved 1000 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab i Kirken: Christentøiet 51 β , Taffigelsen 3 β og for Kirkegangen 38 β ; for Daab i Hjemmet ligeledes og desuden 51 β for Nød-daab, ellers 1 Rd. 58 β . Confirmation 51 β ; ved Copulationer: for Trolovelsen 1 Rd. 6 β , Tillysningen 51 β , Vielsen 51 β , Brudeoffer 1 Rd. 58 β , Kirkegang 38 β , Brudekronen 1 Rd. 58 β , 2 Rd. 13 β a 2 Rd. 64 β efter dens Bestaaffenhed; ved Begravelser: for Kirkeparentation 1 Rd. 45 β , Hjemme-parentation 2 Rd. 13 β , Vigprædiken 2 Rd. 13 β (Vorlys foran Viget 1 Rd. 6 β , nu sjældent). I Almindelighed er Skif og Brug, at der betales 2 Rd. 13 β for et Vig om Søndagen og det Dobbelte om Hverdagen, naar der holdes Vigprædiken, hvilket er det Sædvanlige. Skifte-, Slægtstabs- og Copulations-Attester 13, 19 a 26 β , en Tillysnings-Attest 29 β , Egtbrev (efter Sædvane) 1 Rd. 58 β ; private Befjendtgjørelser 38 β .

Præsterækken

er, paa Grund af, at Kirkebøgerne brændte 1737, ikke fuldstændig.

Hovedpræster. Petrus Murifaber eller Goldschmidt, kom fra Reitum 1555. Cosmus Frølic, 1568—72. Adolph Wolbersen 1572. Cornelius Selmer omtrent 1597. Johannes Meier, 1604—06. Joachim Dragun, 1606—08. Johann Odendahl † 1631. Johann Hinrich Rager, nævnes her 1634—41 og 47. Christian Koch, 1666—72. Christian Ruchenmutter (Diacon) 1672. Martin Lorenzen, til 1705. Clemens Matthiesen, fra 1706—38 (Præstegaard og Kirkebøger brændte), † 1741. Peter Friedrich Reineke, kaldet umiddelbart, 1738—1740. Peter Hinrich Herr 1741, † 1772. Wilhelm Buchholz (Diacon) 1773, † 1791. Clement Matthiesen (Diacon) uden Valg 1792, † 1809. Ernst Albrecht Hinrichsen 1810, † 1823. Johann Andreas Thomsen 1824, † 1827. Peter Jensen 1828, † 20 August 1855. Theodor Heinrich Hamburger, Præst i Arnæs, Valgconf. af 26 Juni 1856.

Diaconer. Conrad Selmer 1572. Petrus Cypræus, 1597—1605. Hermann Stampius, til 1609. Matthias Johannis, fra 1609. Johann Hechler, fra 1625. Johannes Martini. Chr. Ruchenmutter, blev Hovedpræst 1672. Hinrich Albrecht Schumacher, 1700—01. Petrus Matthee, fra 1702. Franz Leopold v. Reising fra Steyermark, Canonicus og Præst, blev excommniceret fordi han læste lutheriske Skrifter, sad 2 Aar i Inquisitionens Fængsler i Rom, flygtede, blev Protestant i Jena, Diac. her 1704, suspenderedes 1705 for et Skrift imod Muhlus, og da han blev forbigaaet ved Valget til Hovedpræst, drog han bort; levede endnu 1714. N. Strater, 1709—11. Herrmann Freyenkampf, 1711—35. Peter Petersen † 1743. Wilhelm Buchholz, 1745—73. Johann Jacob Druckenmüller, 1773—85. Clement Matthiesen, 1785—92. Johann Friedrich Dose, 1793—1801. Diaconatet ophævedes i dette Aar.

Anm. Svesing, fort. Schwesing, forh. Zwesum, Swesum, Swezen, har tidligere været beboet af en fuldstændig dansk Befolkning. Af Øster Ørsted, fort. Øster-Ørstedt, høre 3 Steder, $1\frac{1}{2}$ Plov, til Fogderiet Schwabsted, og 1 Sted, $\frac{1}{3}$ Plov, hørte forhen til Godset Arlerad. I Aaret 1463 solgte Wendt Frese 2 Gaarde her til Biskop Nicolaus, der atter skænkede dem til Slesvig Byes Fattige. 1608 solgte Hans Tiasen en Skov ved Byen til Her-

tuginde Augusta. Gaardnavnet Backenholz er, saavel som Backeholz, en Fortydfkning af Baggskov o: bag æ Skov. Af Vester Orsted, fort. Vester Orstedt, hørte $\frac{2}{3}$ Plov til Arlevad, og $\frac{1}{2}$ Plov hører endnu til Fogderiet Schwabsted, som skriver sig fra J. Pleß' Salg 1517, jvfr. S. 21. Her var tidligere mange Gravhøie; de mange Steder, der ende paa „borg“, skulle have været befæstede Adelsgaarde, men Spor deraf findes nu kun ved Bremøborg. Efter liber cens. havde Kirken i Treja en Fæstegaard her. I Højsjölde, fort. Hochviöl, og Arensjölde, fort. Ahrenviöl, laa forhen Gaarde tilhørende Godset Arlevad og Domcapitlet i Slesvig. Immingsted, forh. Immensted og Ymingstede, solgtes 1470 til Hertug Adolph. Syderholt, fort. Süderholz, der nævnes 1495, var i ældre Tider en Adelsgaard, hvoraf der endnu findes Spor og ligeledes af Gravene. Den tilhørte Familien v. Pleßen, v. Leven, 1636 Hertuginde Augusta og Slesvigs Hertuger; 1652 boede Amtsinспекteur Dißin paa den. Den blev senere Kammergods, nu er den en Arvefæstegaard, smukt beliggende ved 2 Emaaskove og en Aa. Byen Ipersted, Mildsted Sogn, svarer endnu Penge- og Kornafgifter samt Spand- og Gangdage til den. En Høi ved Aaen kaldes Barnasjusbjerg. Holager, fort. Hollacker; Augsborg findes stundom skrevet Ausborg. — Jvfr. forøvrigt S. 21.

b. Nørre Herred.

Nørre Herred bestod oprindeligt kun af Hatsted og Skobøl (burde skrives Skovbøl, i Lib. cens. Scoubu) Sogne og kaldtes fordum Hatsted Birk (1554: Hattstedter Mark, 1588: Hattstedter Harde). Beboerne ere Frisere og have som saadanne endnu særegne Privilegier og Indretninger. Navnlig kunne Gaardene i Skobøl Sogn (som ogsaa i Mildsted og i Svavsted Landsogn) udstykses og deles efter Behag, idet ethvert Stykke Land er særskilt styldsat. Det gamle Nørre Herred staaer for 54 Plove (Hatsted $44\frac{1}{2}$, Skobøl $9\frac{1}{2}$). Det har ligesom Sønderherred sin egen Bonde-Ret, bestaaende af 12 Mænd, som under Landfogdens Forsæde 3 Gange om Aaret samles i Hatsted (tidligere paa aaben Mark).

Da Godset Arlevad udparcelleredes 1772, blev Ulde-
rup Sogn lagt til Herredet. Dette er beboet af danske Folk. Jordbunden er her saavel som i en Deel af Hatsted og Skobøl Sogne høitliggende, meest sandet Geestland, men N. for Hatsted findes den store Hatsted Mark, der tildeels alle-

rede var inddiget i det 14. Aarh. (i Domkapitelets Register 1352—1407: Mersk juxta Hattæsted). Den nye Hattsted Kog blev efter Heimreich inddiget 1612 (efter Joh. Raß allerede 1497) og er meget frugtbar, men kostbar at vedligeholde. *)

4. Olderup.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger nordligt i Provstiet, omtr. $1\frac{1}{4}$ Miil fra Husum, og grænses til Trelstorp, Fjorde, Svesing og Hattsted Sogne. Der er egentlig kun een By, Olderup, bestaaende af Præstegaard, Skole, 9 Gaarde, 14 Halvgaarde, 3 Raadnersteder, 11 Huse tildeels med Jord, 12 Aftægtsboliger og 4 Leievaaninger; men paa Olderup Mark findes 12 Huse tildeels med Jord, Sognets Fattighuus og en hollandsk Mølle; Arlevadhede, ogsaa benævnt Hedehusene, bestaaer af 2 Halvgaarde, Hedekroen, 6 Raadnersteder, 5 Huse og 2 Aftægts-huse, samt Skole; og endelig bestaaer Arlevadmark af 14 Parceller, hvoraf Arlevadgaard udgjør 5, Carlskro 2, Grønsik 1, og Resten er atter parcelleret i 14 større og mindre Dele. Desuden findes 6 Huse, deels Leie-, deels Aftægtsvaaninger. — Sognet er kun lille, omtrent 2750 Tdr. Land, og dets Jorder kun daarlige, meget sandede. Der findes ingen Skov, men store Moser og Hedestrækninger, der endnu ikke ere opdyrkede. Langs Arlaaen, der danner Sognestjellet mod N., findes ret gode Enge, og i det uordvestlige Hjørne strækker en Deel af Hattstedmark sig ind i Sognet. Beboerne (i 1855: 488, i 1860: 520, 106 Fam.) ere, paa faa Undtagelser nær, ikke velhavende; de ernære sig ved Landbrug, Tørveproduction og nogen Biavl. Udgifterne til Fattigvæsenet udgjorde dog kun 112 Rd. i 1861. I retslig Henseende hører Sognet til Nørre Herred, Husum Amt.

Skoleforhold. Sognet har to Skoledistricter: Olderup med 62 og Arlevad med 36 Børn. Skolesproget er dansk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 13, Confirm. 13, Copul. 4, Communic. 400, Døde 11. Daa-

*) Derfor siger et gammelt Ordsprog:

„Hadden de Hattsteder nich de böse Diet,
Se temen nimmer in dat Himmelrick.“

ben forrettes deels i Hjemmet, deels i Kirken. Altergang holdes For- og Efteraar saa ofte Noget melder sig, i Alt sædvanlig 12 Gange. Kirkesproget er blandet. Embedet besættes umiddelbart af Kongen.

Kirken ligger tæt S. for Byen Oiderup. Den er opført af Kampesteen, lille og uden Taarn, har i de senere Aar faaet et nyt Gulv og en smuk Altertavle, der forestiller Madverens Indstiftelse, og som indtil den stjænkedes til Kirken stod i Capellet paa Husum Slot. Kirken er forøvrigt tarvelig og har hverken Uhr eller Orgel. I Choret hænger et Billede, malet paa Træ, forestillende en Præst (Martin Albinus?), med Underskrift: Vixi et quem dederas cursum pie Christe peregi. Ætat 74. Anno 1633. Paa Prædikestolen staaer Aarstallet 1682. I Kirken hænger et Maleri, forestillende Helvede; den rige Mand er omsnoet af Slangar og trues tilligemed andre Syndere af fæle Uhyrer. I Baggrunden sees Lazarus i Abrahams Skjød. Flere adelige Begravelser findes. Indskrifterne paa Stenene, der synes at vise Spor af adelige Vaaben, ere ulæselige. I Vaabenhuset læses paa en stor Vigsteen: ANO 1597 DE 5 FEBRIS DE ACHTBARE VND VORNEME MAN TOMES HANSEN SALICH IN GODT ENTSFAPE. SINES OLDERS 79 IAR. DEM GOT GNAD. I Midten af Stenen et Vaaben, en nedadvendt Trefork med T paa den ene og H paa den anden Side. Naar Kirken er bygget, vides ikke; dog ansees den for den ældste her paa Egnen næstefter Mildsted. I det 17 Aarh. (1679) blev den istandsat, og Choret er maaskee dengang tilbygget; 1799 paa Vestenden, 1860 over Vaabenhuusdøren. Arlebad Gods havde til 1772 Patronatet over samme, og tidligere var Præsteembedet et Valgfald. Kirken eier omtrent 6000 Rd.

Embedsboligen ligger i den vestre Ende af Byen, 5 Minuters Gang fra Kirken, og skal være bygget 1760. Den bestod da, incl. Lade og Stald, kun af 14 Fag. 1848 ere Stald og Oconomibygninger udvidede ved en tilbygget Fløi; i 1858 er Vaaningshuset udvidet og grundigt istandsat, saa at det nu afgiver en god og ret bekvem Bolig. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven med Indfjorslen udgjør 2 Skpr. Land. Dens kolde og fugtige Jord er forbedret ved Vandafledning, og mange Læ- og Frugttræer ere plantede i de senere Aar.

Embedsjorderne ere i den senere Tid meget forbedrede. De udgjøre 56 Tdr. Land, nemlig: 25 Tdr. deels

meget godt, deels sandet Bløieland, 10 Tdr. Eng, 7 Tdr. Mose, og Resten er uopdyrket Land og Hede. Med Undtagelse af 2 Enge, 12 Tdr. Hede og 5 Tdr. Moseland, der ligger $\frac{1}{4}$ a $\frac{1}{2}$ Miil borte, er det Dvrige nær ved Gaarden. Alle Torderne ere fra Mikkelsdag 1861 bortforpagtede paa 10 Aar for 350 Rd., 12 Dagsgrovt Tørv, der graves i Præstens Mose, 12 Kjørfler og 2 Rander Mælk daglig, hvorimod Forpagteren nyder Godt af det Arbeide, Bønderne ere pligtige at udføre in natura. Brændsel høves i tilstrækkelig Mængde deels tæt ved Præstegaarden, deels i en Mose omtrent $\frac{1}{4}$ Miil borte.

Indtægter. A. In natura: 5 Tdr. 2 Skpr. 7 Rdr. $\frac{3}{4}$ Pgl. Rug, 5 Tdr. 3 Skpr. 5 Rdr. $2\frac{1}{4}$ Pgl. Byg; til Baaske omtrent 12 Sese Eg. B. Accidentser: omtrent 70 Rd. C. Dffer: af hver confirmeret Person i Olderup og paa Arlevadhede, 4 Gange aarlig, a $3\frac{1}{2}$ β som Minimum, tilsammen 25 Rd. D. Andre Indtægter: af Kirkeskassen „Exulantpenge“ 4 Rd. 77 β , for Brød og Vin 6 Rd. 38 β , for Revisionen af Kirkeegnshabet 1 Rd. 58 β og som Fixum 80 Rd. Paa Husum Amtstue høves en Korngodtgjørelse for 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 2 Tdr. Havre og 2 Tdr. Boghvedegrøn med 60 a 70 Rd., Kvartalsgage sammestedsfra i Alt 16 Rd. Fra Staden Husum oppebæres 22 Rd. 38 β . Præstepenge fra Olderup og Arlevadhede 16 Rd. aarligt. Parceloffer fra Arlevadmark 7 Rd. — Som Emolumenter ved Embedet bemærkes, at Bønderne i Olderup ere pligtige til, 2 Gange aarlig at udføre Gjødningen, at flaae Græsset og hjemføre Høet af en Eng ved Præstegaarden, samt dyrke 3 Tdr. Land (istedetfor dette sidste Arbeide svare de i de sidste Aar 10 Rd. 64 β aarlig). Hedebeboerne skulle hjemføre Høet af en anden Eng, og Raadnerne paa Arlevad og i Olderup skulle i Præstens Mose, paa Præstens Koft, grave 4 „Dagsgrovt“ Tørv.

Byrder. Ved Tiltrædelsen godtgjør Menigheden de med Vocation, Ordination og Introduction havde Udgifter. Aarlige Udgifter: Landstat 7 Rd. 88 β , Fattigstat 1 a 2 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkeskassen 2 Rd. 90 β .

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift og til Enkepension er 320 Rd. Enken erholder af Kaldet 29 Rd. 32 β , af Hjælpe-Enkeskassen 24 Rd., og Præsten skal fikke sin event. Enke 60 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842. (En entl. Præst faaer for Tiden 40 Rd.).

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 700 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab Intet, Christentoi 32 β, Indskrivning i Daabsregistret 16 β, Confirmation 51 β, Trolevelse 1 Rd. 58 β, Pysning til Ægteskab 77 β, Vielse 1 Rd. 58 β, Vigselge og Gravtale 26 β, Tale i Sørgehuset 1 Rd. 58 β, Vigprædiken 1 Rd. 58 β, for det saakaldte Personale 51 β.

Præsterække. Jacobus Sax. Han valgtes 2 Octbr. 1580 „von dem Kerspel Wolcke vnde Hans Langemake Baget uff Arlewatt“. Johannes Portnerus. Martinus Albinus, 1600, † 1633. Tobias Sothmann † 1660. Rudovicus Petrus † 1681. Benedictus Sothmann † 1694. Johann Friedrich Schulze, til 1717. Andreas Michael Gräven, begavet Taler, til 1722. Adam Janzen, udnævnt af Kongen, † 1731. Johann Marquard Esmarch, fik af Menigheden 1735 ad dies vitæ 50 Rthl. Tillæg, da han afflog det ham tilbudte Pastorat i Heiligenhafen, † 1759. (Disse 50 Rthl. Courant ere nu de som Fixum opførte 80 Rd.). Andreas Friedrich Gerber † 1767. Georg Rohmann † 1789. Friedrich Hansen † 1832. Christopher Petersen 1833, entl. 9 Marts 1846. Cand. Peter Dzen, 10 Octbr. 1846, entl. af den saakaldte provisoriske Regjering 13 Mai 1848 (senere beford. til Kværn). Cand. S. Matth. Pet. Ohlhues, Valgconf. af den saakaldte Fælles-Reg. 26 Marts 1849, sat ud af Kraft af Reg. Commiss. 12 Decbr. 1850. Cand. Joh. Gottlieb Ehrenreich, const. af Reg. Commiss. 11 Januar 1851, beford. 16 Juni s. A. til Kullskov. Cand. Johannes Iver Momme, udn. 16 Juni 1851, bef. 15 Juli 1861 til Hjortkjær Sogne-kald i Abenraa Provsti. Lars Simon Hansen, pers. Cap. for Idestrup i Voll.-Falst. St., udn. 17 Octbr. 1861.

Anm. Olderup, forh. Oldorp, er kun et lille Sogn, der forhen for største Delen hørte til Godset Arlevad, men ved dettes Medlæggelse 1772 blev lagt til Nørre Herred, jvfr. S. 40. Arlevad, fort. Arlewatt, et forhenværende adeligt Gods (jvfr. S. 22) eiedes i Beg. af det 16 Aarh. af Jacob Frese, fra 1543—64 af Familien Rathlou, senere Rankau, 1604 af Heinrich Rankaus Svigersøn Frederik v. Ahlesfeld til Søgaard, hvis Søn solgte det til Hertuginde Augusta, som besad det til sin Død 1639; dengang kaldtes Gaarden ogsaa Rothehaus, senere blev det Statsseiecom. Arlevad hører under Nørreherreds

Thing, dets udensogns Fæstere til Sønderherred. Over Indgangen til Arlevadgaard, som endnu er en ret anseelig Gaard med Spor af fordums Herlighed, findes en Steen med Indskrift ME med en Hertugkrone over og Aarstallet 1664 under (maaskee Bogstaverne skulle betegne Marie Elisabeth, Enke efter Hertug Friedrich III. og død 1684). Paa Arlevadhede havde Svenskerne under Steenbof 1713 en Leir, og her findes endnu flere Kæmpehøie.

5. Hatsted og 6. Skobøl.

a. Hatsted.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger nordvestlig i Provstiet, $\frac{3}{4}$ Mil fra Husum, og grændser til Bredsted, Bredlum, Trelstorp, Oiderup, Evesing, Mildsted og Skobøl Sogne samt Nordsøen. Det bestaaer af Byerne: 1. Hatsted, der deles i Hoch- og Sied-Hatsted. Hoch-Hatsted ligger paa Høiderhyggen mod Marsten og er den sydlige Deel af Byen med Kirken, to Præsteboliger og en Kro, hvor Thinget holdes 3 Gange om Aaret. Sied-Hatsted ligger 40 Fod lavere, deles i Wiede, Altendrittentheil og Lehmfuhl, og til den regnes de mod Øst liggende Steder Drift, Kornmaas og Hilligenbohl. Paa de to høieste Puncter her i Egnen ligger mod Øst en Eiendomsmølle Miffelberg og mod Vest en Arvefæstemølle. 2. Horsted, ligger mod Øst paa en Slette ved Veien til Bredsted. En lille Aa flyder igjennem Byen. Bærtshuset Kronenburg. 3. Bobbenbøl, der ligger vestlig ved Haddiget, deles i Store og Lille Bobbenbøl; Ibenshof, Friedensthal, Hahnkamp, Sotelbjerg og Schuzburg ere enkeltliggende Gaarde. Foruden ovennævnte tre Landsbyer og Steder hører endvidere til Sognet: Hatsted-Marst, der er omtrent 4000 Demat stor (3617 Skattetønder, 14 $\frac{1}{2}$ Plov) og tilhører deels de herboende Gaardmænd, deels Beboerne paa Gesten. Gaardene og Husene ligge deels enkelte, deels i smaa Grupper, saasom: Lundenberg, Herstum, Beh der Aue med en Bro over Arlaen, Sterdebøl, Ledebøl, Nordfog, Altendeich, Petersværre og Fedderborg Kro. Ved Grafensiel er en lille Havn. I Alt i Sognet 230 større og mindre Gaarde, 23 Huse med og 11 uden Jord. Store og Lille Ellerbøl og Østermarst høre i kirkelig Henseende til Bredlum Sogn, men deres Døde begraves paa Hatsted Kirkegaard, og Skole- samt Fattigvæsenet høre under Hatsted Sogn. — Sog-

nets Geestjorder ere af forstjellig Bestaaffenhed ved de forstjellige Byer, dog i det Hele taget gode; det Samme er Tilfældet med Marstjorderne. Sognet er af betydeligt Areal, omtrent 7700 Tdr. Land, har flere Vandløb (Arlaen danner saaledes Nordgrændsen og Sognefjeldet mod Breklum og Trelstorp) og store Mosestrækninger. Paa et Stykke, hvor Vesten naaer ud til Havet, findes intet Sødige. De fleste Gaarde ere smaa, da Udstykningsfrihed hersker, nogle større ligge i Marstken, og Beboerne (i 1855: 1443, i 1860: 1558, 306 Fam.) ere Friser, der for det Meste leve i smaa Kaar; Arbeider- og Daglønnerclassen er talrig, men finder Bestjæftigelse ved de betydelige aarlige Digearbeider i Marstken, der thnge svært paa Eierne. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde henved 3000 Rd. Sognet har en Sparekasse, hvori der 1862 indestod 52000 Rd., og en Brandforsikkring for Møbler, Kreaturer og Kornvarer med en Forsikkringssum paa omtrent 6 Millioner Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Nørre Herred, Husum Amt.

Skoleforhold. Sognet har fem Skoledistricter med Skoler i: Hatsted, hvortil Drift, Kornmaas og Hilligenbohl høre; Skolen har en Overclasse med 76 og en Underclasse med 70 Børn. Horsted med 66 og Bobbenbøl med 42 Børn. I Hatstedmarst ere Skoler i Rundenberg med 20 Børn (ogsaa fra Store og Lille Ellerbøl, der vel høre til Breklum Sogn, Bredsted Amt, men ligge i Hatstedmarst, Husum Amt), og Altendeich med 24 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 43, Confirm. 30, Copul. 13, Communic. 550, Døde 36. Daaben forrettes i Hjemmet. Altergang holdes 12 a 13 Gange om Sommeren og Efteraaret. Kirkesproget er thdsk.

Kirken ligger høit i Høi-Hatsted, har et anseeligt slankt Taarn, opført for en Deel af Granit, og et ottekantet spaantækket Spir, der er synligt i en vid Omkreds og 186 Fod høit. Kirkens Skib er opført af Muursteen, uden Hvelvinger, med 2 firkantede Chorbbygninger, hvoraf den østligste ender i en Halvbrunding og vel oprindelig har været et Capel, men nu benyttes til Sacristi. Over Indgangen til Choret hænger et Crucifix i Vegemstørrelse, og bag det sidder Trefseren med 6 Apostle staaende paa hver Side hen over den spidsbuede Chorbue. Altertavlen forestiller Korsfæstelsen, paa Fløiene Bebudelsen, Hyrdernes Tilbedelse, de hellige 3 Konger og Om-

ffjærelsen. Messing Døbefont, baaren af de 4 Evangelister, med Indskrift: Lorenz Karsten Rodtgeter inventor. Husum 1647. Prædikestol fra 1641, godt udskaarne Egetræes Stolestader og Egetræes Snitværk paa Alterbordets Forside. I Taarnet er et godt Uhr. Orgel skal Kirken tidligere have haft, men nu intet. Det skal være kommet til Brellum Kirke. Nogle Epitaphier og Malerier findes i Kirken, hvis Taarn østere er ramt af Lynild, saaledes den 9 Januar 1827. Sitandsættelsen kostede dengang over 4000 Rb. Den 25 September 1859 ramtes Taarnet atter af Lynild, dog uden at lide bethdelig Skade. Man antager, at Kirken er bygget i det 13 eller 14 Aarh., og at det nuværende Sacristi var Chor, og Choret Skib forinden det nuværende Skib tilbyggedes, dog skal Bygningsmaaden tale imod denne sidste Mening. Allerede i det 15 Aarh. var Kirken dog anseelig, thi Velstanden blev almindeligere i Sognet efter Marstens Indvinding. Den havde dengang flere Altre, f. Ex. for St. Nicolaus, stiftet 1464 af Broder Ebbesen og Hustru: endvidere for Vor kjære Frue, det Hellige Kors og St. Anna, og endnu længe efter Reformationen var der foruden Sognepræsten ansat to Capellaner ved samme. I Kirkeseglet er Bygningen afbildet, og ovenover staaer Matth. 11, 28—30. Kirken eier en Capital paa 4488 Rb.

b. Skobøl

er Annex til Hatsted.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger nordvestlig i Provstiet, næppe $\frac{1}{2}$ Miil fra Husum, og grændser til Hatsted og Mildsted Sogne samt Nordsøen. Det bestaaer af 4 Herne: 1. Skobøl, midt i Sognet, med Kirken, Skolen og Præste-Enkeboligen. 2. Halebøl, N. for Skobøl; nogle Huse kaldes Olendorp (Gammelbhen). Beboerne drive Fiskeri. 3. Hokkenbøl og 4. Rund ligger sydlig. Nogle Huse hedde Oldgras (Altgras) eller Maas, da de grændse lige til de Huse i Mildsted Sogn, som føre dette Navn. Gaarden Glücksthal og en Deel af Porrenkogen høre ligeledes til Sognet, hvis Border for Størstedelen ere lettere Sandjorder, især mod Nord; den sydlige Deel er frugtbarere. Store Hedestrækninger findes, og imod Havet nogle meget gode Engstrækninger, der ikke oversvømmes. Geestlandet gaaer heelt igjennem Sognet ud til Havet, og med Undtagelse af Porrenkogen, hvis Border ere kolde, men gode Græsgange,

har Sognet intet Havdige, hvilket ellers ikke finder Sted fra Digernes Begyndelse mod N. ved Højer lige til Altona (see dog S. 46); Geestbrinken træder her i Digets Sted, dens høieste Puncter ere Skobølberg og Ranghofberg. I de senere Aar ere dog mange gode Fodder ødelagte af Havet, der vedbliver at gribe om sig, saa at flere Beboere have maattet flytte deres Boliger. S. for Skobøl ligge 2 smaa Damme, der ere opstaaede efter en Oversvømmelse og forhen vare meget fischerige. — Sognet er lille, omtrent 1550 Tdr. Land med 63 Gaarde og 19 Huse, men godt befolket. Beboerne (i 1855: 467, i 1860: 473, 96 Fam.) ernære sig ved Landbrug, Kvægavl, Kvæghandel og Fiskeri, især af de tyndede „Porren“. Velstanden er kun ringe i Sognet, da Jorderne kun ere simple og Eiendommene meget smaa og udstykkede i mange Lodder. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde 520 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Nørre Herred, Husum Amt.

Skoleforhold. Hele Sognet danner eet Skoledistrict med en Skole i Skobøl, der har 72 Elever. I Høffenbøl er der en Biskole for omtrent 30 Børn under 10 Aar fra Høffenbøl, Rund og Oldgras. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 14, Confirm. 11, Copul. 3, Communic. 100, Døde 10. Daaben forrettes i Hjemmet. Altergang holdes 5 Gange om Aaret efter Høsten. Kirkesproget er tydsk.

Kirken ligger i Skobøl By, var oprindelig kun et Capel og er endnu lille, 80 Fod lang og 30 Fod bred, Den er opført deels af Kvadersteen, deels af Muursteen, uden Hvelvinger, tækket med flade Tagsteen og har en lille Taarnspids, der ikke naaer sønderlig høit over Taget. Dette lille Spir opførtes 1785 istedetfor det ældre anseelige Taarn, der under en Reparation i 1780 styrtede sammen. Smuk Egetræes Prædikestol. Der findes hverken Orgel eller Uhr i Kirken, hvis Byggeaar ikke vides. Sagnet lader den være opført omtrent 1300 af tre Somfruer, 1645 blev den plyndret af svenske Soldater. I Kirkeseglet er Bygningen afbildet; ovenover staaer: Joh. 7. 37. Ved Kirken var i Catholicismens Tid en Vicarie, hvis Renter efter Broder Boydens Beretning 1608 bleve tillagte Præst og Degn. Kirken eier 1532 Rd.

Siden 1807 er Skobøl Kirke annecteret til Hatsted, og ved begge Kirker er der ansat 2 Præster, en Hovedpræst og en Compastor, mellem hvilke

Embedsforretningerne ere fordeelte ugeviis, saaledes at de skifte Uge om Uge i Hatsted og Skobøl. Udstedel-

fen af Attester 2c. tilkommer alene Hovedpræsten, der ogsaa fører Kirkebøgerne og har Archivet i Forvaring. De ugentlige Accidentser tilfalde den Præst, hvis Uge det er at fungere i.

a. Hovedpastoratet

Besættes ved Valg af Menigheden i Hatsted. Kirkevisitatoriet præsenterer til Valget, der stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen er bygget 1807, forandret og forbedret 1844 og 1859, ligger i Hatsted tæt ved Kirken og har nu 9 Værelser. Kade, Stald og teglhængt Bryggers ere opførte 1859 og 1862. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, der er temmelig stor og ret frugtbar, har mange Buskvæxter og Frugttræer. (Den tidligere Præstebolig i Skobøl By er nu bestemt til Bolig for Præsteenkerne. Den er gammel, forfalden, uden Oconomibygninger, men indløst og vedligeholdes af Menigheden. Haven til samme er lille og uden Træer eller Buske).

Embedsjorderne i Hatsted udgjøre 13 Tdr. 9 R. Geest og 40 Demat 2 S. og 16 R. Marskland. Geestjorderne ere paa 2 Tdr. nær lette og sandede, Marskjorderne simple. Alle Jorderne ligge meget spredte og assides. En Afgift af samtlige Jorder af omtrent 700 Rd. kunde maaskee opnaaes. Embedsjorderne i Skobøl udgjøre 68 Schesfel 49 R. Geest, sandet og daarlig Jord, trængende til Gjødning, og 6½ Demat god Marskjord. Alle Jorderne ere meget spredte og nogle langt fraliggende. Samtlige Jorder ere bortleiede for 180 Rd. Netto, hvoraf Halvdelen tilfalder hver af Præsterne. Brændsel findes ikke til Embedet, hverken i Hatsted eller i Skobøl.

Indtægter. A. In natura: fra Skobøl omtrent 20 \bar{u} Dst. B. Accidentser: i Hatsted 164 Rd., i Skobøl 24 Rd. C. Andre Indtægter: Fixa i Hatsted 47 Rd. 35 β , i Skobøl 61 Rd. 81 β .

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Hatsted Sogn Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction. Uarlige Udgifter: Fattigstat 8 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 5 Rd. 32 β .

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 638 Rd. 90 β , til Enkepension for Hatsted 521 Rd. 29 β , for Skobøl 235 Rd. 16 β . Enken erholder af Kaldet 53 Rd.

32 β , foruden fri Bolig i den forrige Præstegaard i Skobøl. Hovedpræsten skal fikke sin event. Enke 130 Rbd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af begge Sogne kan anslaaes til omtrent 1440 Rbd. (965 + 475).

Kirkeinventariet. Daab 38 β , Confirmation: i Skobøl 38 β , i Hatsted 51 β a 1 Rbd. 6 β ; Trolovelse: i Skobøl 51 β , i Hatsted 1 Rbd. 6 β ; Tillysning 51 β ; Copulation: i Skobøl 77 β , i Hatsted 1 Rbd. 58 β ; Begravelse: i Skobøl 1 Rbd. 58 β , i Hatsted 77 β a 2 Rbd. 13 β .

b. Compastoratet

besættes ved Valg af begge Sognes Menigheder. Kirkevisitatoriet præsenterer, og Kongen stadfæster Valget.

Embedsboligen ligger i Hatsted, omtrent 200 Skridt fra Kirken. Det er vel en gammel, men dog god og vel vedligeholdt Bygning. Udhusene ere kun beregnede for et mindre Avlsbrug, men ordentlig holdte. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er kun 30 Skridt lang og bred, men Jorden god og frugtbar. Umiddelbart op til Haven støder et Stykke Land, 2 Skpr. stort, der tilhører Fattigarbejdsanstalten, men som efter en Bestemmelse af Kirkevisitatoriet skal overlades Compastoren, hvis han ønsker det, mod en aarlig Canon af 4 Rbd. 26 β . Den nuværende Compastor benytter det til Rjøkkenhave.

Embedsjorderne udgjøre 14 Demat mindre gode Marskjerder og 6 Demat temmelig gode Geestjorder. Beliggenheden er god; dog er den bedste af Geestkøblerne gjennemfaaren af Chausseen imellem Husum og Bredsted. Omtrent 200 Rbd. kunde erholdes i Leie af dem alle. (Compastoren har den halve Indtægt af Pastoratjorderne i Skobøl, omtrent 90 Rbd. aarlig). Intet Brændsel, men de af Menigheden, der have Heste og Vogne, kjøre Præstens Tørv frit hjem, imod at denne beværter Folkene.

Indtægter. A. In natura: fra Skobøl omtrent 20 \mathfrak{R} Ost. B. Accidentier, see Hovedpast. C. Andre Indtægter: Fira fra Hatsted 161 Rbd. 61 β , fra Skobøl 58 Rbd. 16 β .

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholde Menighederne i begge Sogne Udgifterne ved Vocation, Ordination, Introduction og Transporten af Compastorens Møbler og Huus-

geraad. Aarlige Udgifter: Fattigskat 5 Rd. 32 β, Bidrag til Hjælpe=Enkekasen 4 Rd.

Ansættelsen til Gage= og Accidentsafgift for Compastoren er i Alt 460 Rd. 58 β. Enken erholder af Kaldet 40 Rd. og fri Bolig i den forrige Præstebolig i Skobøl, af Hjælpe=Enkekasen 13 Rd. 32 β, og Compastoren skal sikke sin event. Enke 90 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anstalten af 1842.

Den samlede Indtægt af Compastoratet kan anslaaes til omtrent 575 Rd. (400 + 175).

Kirkeinventariet. Daab 51 β; Trolovelse 1 Rd. 6 β; Copulation: i Hatsted 1 Rd. 58 β a 5 Rd. 32 β, i Skobøl 77 β a 3 Rd. 70 β for Huuscopulationer; Begravelse: med Personalia 1 Rd. 58 β, med Vigtale 2 Rd. 64 β, med Vigprædiken 3 Rd. 19 β, med Parentatiou, Vigprædiken og Vigtale 9 Rd. 6 β.

Præsterækken.

Johann Russen, 1448 og Sølvestor Hoppener, 1489 nævnes som Præster i Hatsted før Reformatio=nen; efter denne vare

A. Hovedpræster: a. i Hatsted: Clemens Selter, 1528—30. Matthias Kösecke, til 1539. Petrus Bokelmann, 1540—52. Clemens Selter, igjen, til sin Død 1558. Paulus Multherus † 1589. Simon Nicolai † 1593. Vacance i 2½ Aar. Mag. Nicolaus Holmer † 1602. Mag. Henricus Niemann, 1602—06. Johannes Volquartsen † 1619. Mag. Naamannus Berhardinus, til 1634. Andreas Bachhusius, 1619 yngste Capellan, 1621 Diac., † 1666. Volckhardus Bahsen, Diac. her 1634—65, eet Aar Hofpræst i Husum, her 1666—1679 (†). Christopher Gronemann † 1704. Jacob Petersen, Diac. 1704, s. A. Hovedpr., † 1707. Thomas Heinrich Dreher, 1708—12. Christoph Wilhelm Forchhammer † 1740. Thomas Thomsen, Diac. 1718, oprykkede uden Valg til Hovedpr., † 1767. Detlev Botsac Sternhagen, Diac. 1763, Hovedpr. 1767—70. Nicolai Johannsen, Diac. 1768, Hovedpr. 1771—76. Johann Christiansen Schmidt, Diac. 1771, † 1783. Nicolaus Børn, Diac. 1777, Hovedpr. til 1797.

b. I Hatsted = Skobøl. Hans Clausen 1799, † 1825. Johannes With, 1826—36. Georg Carl Emil Friederici, valgt 8 Februar 1838, entl. af Reg. Commiss. 4 Septbr. 1850. Fr. Chr. Prah, Præst i Skast, const. af

Reg. Commiss. 9 Septbr. 1850, bef. 16 Jan. 1851 til Bøll. Frederik Christian Hansen, Præst for Aastrup, Haderslev Provsti, udnævnt af Reg. Comm. 17 Jan. 1851 med Forbehold af Menighedens Valgret for Fremtiden.

B. Diaconer i Hatsted. Nic. Ingwersen, omtr. 1535, var her længe. Johann Cortmann, var 1554 i Büsum, senere her. Martin Teflenburg, 1559—63. Adolph Wolbersen, 1563—72. Ketel Brodersen † 1617. Johann Polio, 1617—21. Andreas Bachhusius, 1621—34. Wolquart Pansen, 1634—65. Georgius Wolchardi, 1665—66. Johann Schrøder, † 1704, „so ein Ausbund war eines exemplarischen Mannes“. Jacob Petersen 1704, s. N. Hovedpr. Johann Hammerich, entl. 1718. Thomas Thomsen, 1718—40. Melchior Christoph v. Brinken † 1762. Detlev Botfac Steruhagen, 1763—67. Nicolai Johannsen, 1767—71. Hans Christiansen Schmidt, 1771—76. Nic. Børn, 1777—83. Friedrich Feddersen † 1791. Georg Daniel Holst, 1792—1805.

C. Compastorer i Hatsted = Skobøl. Jacob Eberhard Petersen, fra 1797 Præst i Skobøl, 1806—11 (†). Peter Dhlhues † 1830. Caspar Laurits Beck 1830, bef. 13 Jan. 1843 til Ostenfeld. Cand. Johann Georg Theodor Lau, Valgconf. af 9 Juni 1843, forflyttet 30 Octbr. 1846 til Brunsbüttel. Søren Aug. Gottfr. Walzel, Valgconf. af 2 Juni 1847, forflyttet 28 April 1850 til Steef i Stormarn Provsti. Pet. Heinr. Herr, adj. ministerii hos Pastor Nissen i Bredsted, valgt 23 Mai 1853.

Den tredie Kirketjener i Hatsted, tillige Degn og Skolelærer, var sædvanlig Literatus og ordineret og hed yngste Capellan. Arnoldus Schildefort, før 1540, var her længe. Petrus Thomæus, fra 1567 til han døde 1600. Petrus Elio, til 1603. Johannes Gericius, Sacellanus et ludimoderator 1604, dimissus 1609 ob graves causas, † 1638. Conrad Ziegler, til 1619. Andr. Bachhusius, til 1621. Matthias Jensen, † 1669, var næppe ordineret, da han 1642 paa den store Klokke blot kaldes Ludimoderator.

D. Præster i Skobøl. Kaldet var lille og besattes af Kongen, dog i Almindelighed efter Menighedens Ønske. Wolquart Jonas, 1530—64. Gerhard Warnerus, 1564—75. Adrianus Cordes, 1575—1619. Conrad Ziegler, 1619—62. Sønnen Conrad Ziegler † 1690. Thomas Holst † 1716. Conrad Adam Harding † 1759. Henrich Lorenz Koch, Adj.

1758, † 1791. Paul Hansen Grangaard, 1791—97 (Versuch einer Beschreibung des Kirchspiels Schobüll i Prov. Berichte 1797, S. 107—141 og 412). Jacob Eberhard Petersen, Compastor for Hatsted og Skobøl 1806.

Anm. Hatsted, fort. Hattstedt, forhen Hastede, skal have Navn efter en Friser Hatte. Det nævnes 1231, Hattastath XXX marce auri, som Kongsgods. Eggen om Hatsted maa tidligere have været skovrig, da man endnu finder mange Ege- og Bøgestammer i Jorden. 1713 led Byen meget af Russerne, og mange af Beboerne døde af Pest. Saavel Inddigningen (jvfr. S. 40—41), som Vedligeholdelsen af Hatstedmarsk kostede Meget Disse store Udgifter ere maaskee Skyld i, at de tidligere Folkefester, Skiveskydning og Ringrenden, ere saagodtsom gaaede af Brug. Ellebøl og Østermarsk, som ligge her, hørte før til Waringhusen Kirke, men da denne forgik i Mandrenkelsen 1362, henlagdes de til Breklum Sogn; dog begrave de deres Afdøde paa Hatsted Kirkegaaed. Ved Lundenberg var en Skanse anlagt 1628; i lib. cens. nævnes nogle Landeiendomme her, Lintburghe, der skulde give Byg i Tiende, maaskee er det Lundenberg. Horsted, fort. Horrstedt, forh. Horstede. Bobbenbøl, tydsk: Wobbenbüll, forh. Wobbenbüll, skal tidligere have hørt til Morsum Sogn paa Nordstrand (?). Lemkuhl, forh. Lemfolk. Mikkelbjerg, forh. Mefelberg, Mefelsberg.

Skobøl, rettere: Skovbøl, fort. Schobüll, forh. Skovby, men Skoven er forlængst forsvunden. Paa Markerne gravedes forhen Salt. Kong Christian IV. havde nær ved Byen anlagt en forskandset Veir, hvoraf der endnu findes Spor. Halebøl, fort. Halebüll, forh. Hole- eller Hollebüll, hørte efter lib. cens. Episc. Slesv. i tidligere Tider til Hatsted Sogn. Høkkenbøl, fort. Høckensbüll. Pørrenfogen er ubeboet, tilhører deels Husum By, deels Beboerne i Skobøl og Staten, lider ved stærk Flod af Oversvømmelse og har kolde Jorder, men gode Græsgange. Noget Tørveskjær findes i den. Statutterne for Rogen ere fra 1529 og confirmerede 1589 af Hertug Philip. Paa Skobølbjerg findes 2 Damme eller Brønde, hvorfra Vandet i ældre Dage, ifølge Sagnet, blev ledet til Husum Slot i Kobberør.

C. Svavsted Fogderi.

Dette saakaldte Fogderi er en Levning af det gamle Svavsted Amt, som omfattede den slesvigsk Bispestols verds-

lige Besiddelser og bestod til 1702. I Maret 1268 bortblytede Biskop Bando sit Slot i Lille Gottorp samt hele Byen Store Gottorp med tilhørende Gods (see foran under Arns Herred B. II. S. 439) til Hertug Eriq for nogle Byer i Svans. Men da disse vare pantsatte til Grev Geert af Holsteen, maatte Hertugen til Vederlag overlade Bispestolen sit Gods i (sin Andeel af) Sønder Bøss Herred („quæ dicuntur Andel”, Roodt, II. 16—17). Saaledes byggedes her et biskoppeligt Residensslot (see S. 61), hvortil hørte hele Marst=distriktet fra Rødemis til Koldenbyttel i Frisland og til Eijderen, hvor Den Bøssbyttel, som siden blev inddiget til Ditmarsken, ogsaa var biskoppelig Ejendom.* Denne D, der nu er en Deel af St. Annen Sogn i Ditmarsken, hvor Stederne Bøssbüttel og Osterfeld endnu findes, laae fordem nordensfor Eijderens Hovedarm og hørte til Sognet St. Johannis, men efter dettes Undergang til St. Jacobi i Svavsted (Lib. cens. S. 464). St. Johannis Sogn laae søndenfor Treenen og strakte sig omtrent fra Hude til Eijdersted. Da det blev ødelagt ved Vandflod, droge Beboerne til Drage i Stapelholm og byggede Byen Seeth. Foruden St. Johannis, der ogsaa kaldes Redeke, og St. Jacobi, nævnes ogsaa Sognene S. Christine, S. Cathrine in der Wisch og Dornebüll under Svavsted, ligesom ogsaa Treenstad og Osterbynge (Buynge pars orientalis). Alle disse Steder, af hvilke S. Christine og S. Cathrine ere ubekjendte, synes oprindeligt at have hørt til Stapelholm.

Det betydelige Bispegods opregnes i Liber censualis (1462—63), men fuldstændigere i et Sognevidne af 1523 (aftrykt hos Dr. Jensen S. 624—27), altsaa netop fra den Tid, da det endnu havde sin fulde Udstrækning. Foruden Svavsted Birk, hvor Bispen havde „Haand og Hals“ over sine Undergivne, hørte hertil Birkerne Rødemis, Treja, Fysing, Svans, Nørre Bøss Herred (Bordelum Fogderi), et Birk paa Als Land i Odense Stift (Stavnsbøl og Dybbøl Fogderi) samt Strøgods ved Haderslev og Nabenraa (Kolstrup Fogderi), Bispegaardene i Slesvig og i Eijdersted, hele Sognet St. Johannis „og nden Tvivl mange flere Godser og Rettigheder, hvilke man nu saa strax ikke kan komme ihu“.

*) Lib. cens. (Scriptt. VII. p. 463): Circa Ditmerciam est quedam insula Bosenbuttel, que antiquitus consuevit fructificare ad castrum (Suauestede), ut repertum est in registris antiquis, marcas VIII, oues XIII, pullos XL.

Af disse anseelige Ejendomme kom Godserne i Svans allerede bort efter Reformationen i Adelsens Hænder. Ogsaa Godset i Haderslev Amt synes at være afhændet i det 16. Aarhundrede (Den Mars hørte 1581 endnu til Svavsted Amt), Stavnsbøl paa Als folgtes 1651 til Hertug Ernst Gynther til Sønderborg, saa at kun 7 Fogderier bleve tilbage.

Den første evangeliske Biskop Tilemann v. Hussen maatte 1549 antage Kong Frederik I.s Søn Frederik til Medhjælper (Koadjutor), og Prindsen blev efter Hussens Død Biskop (d. v. s. Besidder af Bispegodset) 1551. Frederik antog den gottorpste Hertug Adolf til Medhjælper og Efterfølger. Efter hans Død 1586 tilfaldt Svavsted Amt Kongen, og Christian IV. satte sin Broder Hertug Ulrik til Biskop 1602. 1619 afgjordes ved en Kommission de mange Stridigheder, som vare opstaaede imellem Svavsted og Gottorp Amter. Efter Hertug Ulriks Død 1624 blev Amtet kongeligt, skjøndt den gott. Hertug protesterede, men ved Koeskildefreden 1658 fik Hertugen baade Amtet og Slesvig Domkirke m. M. Ved Forliget i Rendsborg kom Amtet igjen for en Tid i Kongens Hænder, men først 1702 blev det endelig indlemmet i Kongens Besiddelser og tillige lagt til de nærmeste Amter. Kolstrup og Dybbøl kom til Aabenraa, Bording til Tønder og siden til Bredsted, Tysing og Treja til Gottorp, Svavsted og Rødemis til Husum. Hele Amtet stod i Landmatrikelen 1652 ansat til 270 Plove, hvoraf de 19 paa Als dengang vare folgte.

7. Schwabsted.

Steds- og Retsforhold. Sognet danner det sydøstlige Hjørne af Provstiet, ligger $\frac{3}{4}$ Miil fra Frederikstad, $1\frac{1}{2}$ Miil fra Husum og omgives af Mildsted, Ostenfeld, Bergenhusen, Süderstapel og Koldenbüttel Sogne. Det bestaaer af: 1. Flækken Schwabsted ved Treen-Floden, i en smuk med Høie og Dale afvejlende Egn. I Flækken ligge Kirken, begge Præsteboligerne, Præsteenkædet, to Skoler, et Brænderi, Fattighuus og flere Kroer. Indbyggerne, omtr. 1000, ernære sig ved lidt Handel, Industri og Haandværksdrift, og mange finde deres Udkomme ved at dyrke Kjøkkenurter, især Raal og Kartofler, hvortil Jorden især egner sig, og sælge disse Producter i de omliggende Kjøbstæder. En Deel af Flækken, med 6 Beboelser, hedder Lehmsiek. Gaardene Schwabstedhof, 116 Demat, D. og B. Papenhørn, Hem-

hof, S. for Trenen, og Gaarden ved den forrige Slotsplads, der nu er en indhegnet Kobbek, høre ligeledes til Flækken. En temmelig betydelig Høi mod N. hedder Lillebjerg, ogsaa ofte kaldt Lillebjerg efter de der hyppigt vorende Lilleblomster, en Gravhøi paa Marken Tyrkebjerget. Vindmølle. Færge. Kvægmarked 1 October. 2. Kamsted, med en Mølle og den i strategisk Henseende vigtige Kamsted Dæmning, der fører til Ejdersted, ligger V. for Schwabsted. To Steder hedde Schlagbaum. 3. Wisch, med Cancelligodset Wischhof, 1 Blov, 116 Skattetønder, og et Par Huse, Middelburg, der ligge i Herrenhallig. 4. Hude, bestaaende af de allerede før 1462 sammenbyggede Byer Store og Lille Hude, ligger ved Trenen med en Færge over Naen sydøstlig for Byen. Mod Øst hæver Landet sig; det høieste Punct hedder Glockenberg, hvorfra man kan see et Dusin Kirker. 5. Süderhøvt, i Sognets sydøstlige Hjørne, ligger meget smukt ved en Bøining af Trenen. I Nærheden to smaa Skovpartier. 6. Fresendelf, ligger i en bakket Egn, med en kongelig Færge over Trenen til Bergenhusen Sogn. 7. Holbüllhus, ligger nordvestlig for Fresendelf. Gaarden Westerholt og Nachdurst, to Huse, ligge N. V. i Sognet, et Teglbæreri og en Skovfogedbolig ved Lehmsiek. I Alt i Sognet 7 større Gaarde og 360 Gaarde og Huse. — Alle Sognets Byer ligge paa Vesten, hvis Jorder ere gode og frugtbare, om der end findes sandede Pletter hist og her. I Ø. og V. findes Marst, i Øster- og Vesterkogen ligeledes Marst, og Eng langs Trenen, der danner Sognets naturlige Grændse mod Ø. og S.; dog ligger en til Sognet hørende Gaard, Hemhof, paa den sydlige Side af Naen i en Krumning lige overfor Flækken Schwabsted. Sognet har mange smukke, bakkede og skovklædte Partier, især mod Øst. Den kongelige Skov Lehmsiek, omtrent 250 Tdr. Land, ligger N. for Flækken. Beboerne (i 1855: 2000, i 1860: 2050, 439 Fam.) kunne næppe regnes for velhavende; navnlig i Flækken Schwabsted og Landsbysen Wisch findes mange, der have haardt ved at erhverve det Nødtørstige. Udgifterne til Fattigvæsenet beløb sig 1861 til 3577 Rd. I Flækken boer en Læge, men Apothek findes ikke. I retslig Henseende hører Sognet til Schwabsted Fogderi, Husum Amt.

Skoleforhold. Sognet har fire Skoledistricter, nemlig: Schwabsted, med 2 Skoler paa 88 og 125 Børn; Kamsted, med Wisch, har en Skole med 2 Classer, hver paa omtrent 70 Børn; Hude og Süderhøvt have en Fællesskole

paa 46 Børn; Fresendelf og Holbüllhus, en Skole med 40 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 67, Confirm. 47, Copul. 18, Communic. 550, Døde 45. Daaben forrettes i Reglen i Hjemmet; en Kirkedaab er en Sjeldenhed. Altergang holdes sædvanlig paa 3 Søndage i Advent og 3 i Trinitatis, desuden Skjærtorsdag og Confirmationsdagen, og i det mindste een Gang om Aaret i Fattighuset. Kirkesproget er thdsk.

Kirken ligger i Flækken. Den er bygget af fløvede Rampesteen, er 63 Fod lang, 38 Fod bred og 22 Fod høi. Choret er 34 Fod langt, 21 Fod bredt og 17 Fod høit. 1651 er den udvidet og forhøiet, før synes den ikke at have været høiere end Choret nu. Nogle Tilbygninger til Skibet ere opførte af røde Muursteen. Kirken har Bjælkeloft. Altertavlen er den af Hans Bryggemann (?) for den ældre Kirke i Husum forfærdigede smukke og konstfærdige, der ved Husum Kirkes Nedbrudning folgtes til en Privatmand og nu er anbragt her. Den er 9 Fod høi og $6\frac{1}{2}$ Fod bred, forestiller Korsfæstelsen, desuden paa Siderne Jesus med Korset, Opstandelsen, Gravlæggelsen og Jesus i Gethsemane. Indvendig paa Fløiene sees de 12 Apostle, lukkes de, da udvendig 2 Olie-malerier, Herren med Himmelfuglen og Døberen. I Choret hænger en ældre Altertavle af Snitværk med Alabastfigurer, der have været forghldte og malede. Prædikestolen af godt Billedstærkerarbeide og Døbefonten fra 1606 ere skænkede af Hertug (Biskop) Ulrich, Kong Frederik II.s Søn, der fra 1602—24 var verdslig Biskop i Slesvig. Paa Prædikestol og Døbefont findes Høsebaandsordenens Devise. Dgangen til Prædikestolen er fra Choret ad en Trappe i Muren. Orglet er gammelt, men brugeligt. Der findes flere Olie-malerier og meget godt Træstærkerarbeide, især nogle gamle Chorstole, i Kirken. Naar Kirken er opført, vides ikke, men den holdes for meget gammel. Den har i 1651 og 1752 faaet betydelige Udvidelser og Reparationer, men trænger nu saavel indvendig som udvendig til Istandsættelse. Paa en nærliggende lille Høi findes et Klokketuus med 2 Klokker og et Uhr. I det af Hovedpræsten anskaffede og benyttede Signet er Kirken afbildet. Kirken tilhørte i ældre Dage Domcapitlet og maatte afgive 6 Mk. til et Lectur i Slesvig; den havde flere Altre, et lille St. Nicolai Capel paa den anden Side Treenen foran Slottet og var indviet til St. Jacob. Kirken eier 2672 Rd. og har en aarlig Indtægt af 22 Tdr. Rug

og 8 Tdr. Byg. Nu er der ved samme ansat en Hovedpræst og en Diacon, mellem hvilke

Embedsforretningerne ere fordeelte paa følgende Maade: paa Søn- og Festdagene holdes to Gange Prædikenen, Hovedpræsten har altid Formiddagsgudstjenesten, Diaconen holder fra Paaske til Mikkelsdag Froprædikenen Kl. 8 og fra Mikkelsdag til Paaske Eftermiddagstjeneste Kl. 1. Skjærtorsdag og Langfredag holdes kun een Gang Prædikenen, første Dag af Diaconen, anden Dag af Hovedpræsten. Christi Himmelfartsdag vexler Tjenesten. Alene Hovedpræsten har Copulationer, Trolovelser skifte tourviis og Daabshandlingen ugentlig. Begge Præster forberede samtidig til Confirmation. Ved Ligbegængelser er Valget frit. Hovedpræsten opbevarer Kirkearchivet og fører Bøgerne. Skoleinspektionen er fælles, og Forsædet i Fattigcollegiet vexler aarlig.

a. Hovedpastoratet

befættes efter forudgaaet Præsentation ved Valg af Menigheden, hvilket Kongen stadfæster.

Embedsboligen ligger smukt i en Have, kun ved en smal Wei skilt fra Kirken. Boligen er bygget 1853, god og bekvem. Oeconomibygningerne bestaae egentlig kun af en Lade, der er altfor lille i Forhold til Avlingen. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er omtrent 200 □ Roder stor, af en særdeles god Bestaaffenhed. Den bestaaer af en Frugt- og Kjøkkenhave samt flere Anlæg med Buske og Blomster foran Huset.

Embedsjorderne bestaae af omtrent 50 Demat a 216 R., halvt Geest, halvt Marst. Geestlandet maa regnes for middelgod Jord, om der end findes Sand hist og her. 2 Dt. meget godt Marstland ligger tæt ved Flækken; Resten ligger over $\frac{1}{4}$ Miil borte og egner sig ikke for Hornkvæg, kun for Heste. Det hviler paa et Tørveunderlag og benyttes derfor ogsaa meest til Tørvestær. Beneficiarius benytter f. T. Jorderne selv; hvis de udleiedes, kunde omtrent 600 Rd. erholdes i Afgift. Brændsel kan erholdes fra en Mose, der er 2 Dt. stor; men den ligger saa langt borte, at en Vogn kun kan kjøre 3 Væs hjem om Dagen. Fra Statsstoven leveres aarlig et Brændedeputat af $4\frac{1}{2}$ Favn Grenebrænde.

Indtægter. A. In natura: 17 Tdr. 7 Skpr. 4 Rander Byg, 5 Tdr. 6 Skpr. $1\frac{1}{2}$ Rande Rug, 48 R Smør. B. Ac-

cidentser: omtrent 160 Rd. C. Offer: omtrent 20 Rd. D. Andre Indtægter: af Kirkekasjen 24 Rd. 78 β, Legatrenter 94 Rd. 93 β, Gage 33 Rd. 32 β, Mariepenge fra Stapelholm 13 Rd. 32 β, fra Husum Amtstue udbetales en Godtgjørelse for 1 Td. Rug og 1 Td. Byg, der deles med Diaconen. Endvidere 6 frie Rjorsler til Husum og det omtalte Brændedeputat.

Byrder. Ved Tiltrædelsen godtgjør Menigheden Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landstat 25 Rd. 43 β, Fattigstat 8 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 3 Rd. 19 β.

Ansettelsen til Gage- og Accidentsafgift kjendes ikke. Enkepensionen er 34 Rd. 64 β, af Hjælpe-Enkekassen 18 Rd. 64 β. Desuden har Enken Benyttelsen af Enkesædet i Schwabsted med Have og en Kobbøl paa omtrent 3 Dt. Hvad Præsten skal sikke sin event. Enke i Livr. og Fors. Anst. af 1842, have ingen Opgivelse af.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til henved 1000 Rd.

Kirkeinventariet. Daab: i Kirken 10 β, i Hjemmet 19 β; Tillysning 51 β, Trolovelse 1 Rd. 58 β, Copulation: i Kirken 1 Rd. 58 β, Huuscopulation 5 Rd. 83 β; Begravelse: om Aftenen 26 β, om Middagen 38 β, med Parentation 3 Rd. 19 β, Egteskabsbrev 1 Rd. 58 β, Døbe-, Døds-, Trolovelses-, Tillysnings-, Copulations- og Confirmations-Attester a 26 β. For et Publicandum paa stemplet Papir 38 β fra Amtstuen i Husum, Skriftepenge ubestemt (c. 8 β), ligeledes Confirmationsgebyret (fra 84 β til 4 Rd.).

b. Diaconatet

Besættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen, der ligger tæt ved Kirken, er meget gammel, men ordentlig vedligeholdt. Den har 5 Værelser, men en fugtig Beliggenhed. Oeconomibygningerne ere tilstrækkelige, Stalden, bygget 1800, er særdeles god. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er meget lille for en større Huusholdning, men Jordbunden god. Nogle Blomme- og Kvædetræer findes i den.

Embedsjorderne bestaae af Marsk og Eng, tilsammen 4 Demat, og 30 Scheffel Geestland, samt af den mod

B. beliggende saakaldte Organistfenne. Jorderne ere alle ret gode, men ligge meget spredte og langt borte. De ere udleiede for 410 Rd. Brændsel kan erholdes fra en Mose; tilhørende Diaconatet, men Mosen ligger $\frac{3}{4}$ Miil borte, og Boniteten er ikke god. Fra den kongelige Skov Rehmsief faaer Diaconen aarlig 3 Favne Grenebrænde i Deputat.

. Indtægter. A. In natura: $3\frac{1}{8}$ Td. Rug, 15 Tdr. Byg, $1\frac{1}{4}$ Td. Havre (Husum Maal), samt af det nedlagte Organistembede $6\frac{1}{8}$ Td. Byg. B. Accidentser: 64 Rd. C. Andre Indtægter: Mariepenge 19 Rd. 19 β , Legatrenter 80 Rd., Gage 23 Rd. 70 β , af det nedlagte Organistembede 9 Rd. Desuden har Diaconen 6 Frikjørsler aarlig til Husum.

Byrder. Ved Tiltrædelsen godtgjør Kirkekasen de med Vocation, Ordination og Introduction havde Udgifter. Aarlige Udgifter: Landstat 11 Rd. 65 β , for Organistjorderne 3 Rd. 42 β , Fattigstat 6 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekasen 2 Rd. 64 β .

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 263 Rd. Enken erholder af Kaldet 26 Rd. 64 β , fri Bolig i Enkesædet med Benyttelse af Haven og en lille Markkobbøl, af Hjælpe-Enkekasen 26 Rd. 64 β , og Diaconen skal sikkre sin event. Enke 50 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til 800 Rd.

Præsterækken.

Hr. Johann Haveschild 1390. Friedrich Kron 1430. Boye eller Borken 1435. Johann Mansen, fra omtrent 1485 til efter 1532, thi i dette Aar havde han en Domvicarie. Desuden nævnes Johann Hagedorn, Præst til Isted og Vicar. perpetuus til Schwabsted 1378. Nic. Petri Capell 1519. Peter Buch, Presbyter et perpetuus vicarius 1523, havde været 37 Aar i Biskoppens Tjeneste.

Hovedpræster. Efter Reformationen: Martin Coronæus. Johannes Hempelius † 1601. Gabriel Sibbern 1619. Maaskee det var ham, der affattes 1634, fordi han udlod sig for skarpt imod den calvinistiske Amtmand. Bartholomæus Milius, 1633, levede endnu 1666. Mag. Henricus Henrici. Johann Philip Geuss nævnes 1681 og 97. Johann Friedrich Clausen, 1703, † 1713. Joachim Hinrich

Neumann, Compastor 1703, Hovedpræst 40, † 1744. Johann Adolph Pflug, 1745—1767 (†). Johann Hinrich Boockhorst, 1768. Friedr. Ludw. Havenstein, 1773—1788 (†). Lorenz Lorenzen, 1789—98. Leve Thomsen, 1799—1808 (†). Joachim Jochimsen, 1810—1820 (†). Lorenz Lorenzen, 1820—29, da han forflyttedes til Adelby, Flensborg Provsti. Jacob Friedr. Joh. Leonhard Lund, 1830—34. Detlev Friedr. Nissen 1834, const. 21 Marts og udnævnt 23 Aug. 1851 til Præst i Hohn. Thede Truelsen, const. Diac., Valg conf. af 15 Decbr. 1853.

Diaconer. Paul Bockelmann 1581. 1589. Barthol. Milius, 1624—33. Nicolaus Theodori, 1634—52. Petrus Johannis. Johann Wunsch † 1673. Johannes Nabock † 1695. Johann Fried. Clasen, 1700—1703. Joach. Hinrich Neumann, 1703—14. Detlev Klingenberg, 1714—19. Joh. Ad. Pflug, 1721—45. Christian Prætorius, 1745—51. Franz Adolph Reuter † 1763. Joh. Hin. Boockhorst, 1764—68. Fried. Ludw. Havenstein, 1768—73. Joach. Hermann Bolten, til 1778. Nicolaus Henningsen † 1788. Leve Thomsen, til 1799. Joach. Jochimsen, til 1810. Marx Christian Marxen, 1810—15. Thomas Røhe, 1815—20. Hans Iversen Bruhns † 1822. Peter Carstens, 1823—31. Jacob Krøger 1832, efter Ansøgning entl. af den saakaldte provis. Reg. 6 Juni 1848. Thede Truelsen, Valgconf. af den saakaldte Fællesreg. af 8 Marts 1848, sat ud af Kraft af Reg. Commiss. 12 Decbr. 1850, const. af Samme 11 Jan. 1851, beford. til Hovedpræst 15 Decbr. 1853. Cand. Fred. Nissen, Valgconf. af 4 Decbr. 1854.

Anm. Flækken Schwabsted, Schwabstedt, forhen Svavestede og Suaffstede, er rimeligviis opstaaet i det 13 Aarh., i hvis sidste Halvdeel den kom under Esløvig Bispestol, jvfr. S. 54, og blev Cædet for de slesvigske Biskopper, der i Begyndelsen af det 14 Aarh. byggede en Bispeborg, der if. lib. cens. oprindeligt skal have ligget paa et andet Sted, Mylde, der 1322 nævnes som Slot, thi i dette Aar maatte Biskop Johannes love de holsteenske Grever, at det i Nødsfald maatte staae dem aabent. Det befæstedes 1372 af Biskop Johan Skondelev med et Steentaarn, erobredes 1395 af Greverne af Holsten, og Biskoppen maatte indløse det for 2000 Guldgylde. I sin Pengeforlegenhed maatte han 1406 pantsætte det til Dronning Margrethe, der ansatte Ridder Nic. Iversen (Rosenkrands) af Hovringsholm som Befalingsmand der. Hans

Strengbed oprørte Eiderfriserne, de angreb Borgen 1409, men bleve slaaede tilbage. 1410 erobrede Hertuginde Elisabeth Borgen og sløfede Boldene, men hun maatte Aaret efter ved et Forlig i Kolding istandsætte Fæstningsværkerne og love at overlade Bispen Borgen, hvilket dog ikke skete. De saakaldte Fetalli-Beodre fik af Hartvig Breyde, der under de følgende Feider havde Slottet inde, Tilladelse til at have deres Tilhold og Oplagsted her, hvorfor Hamborgerne og Hertug Henrik fordrev dem og satte Henning v, dem Hagen til Høvidsmand paa Borgen, der først 1430 atter blev indløst af Bispestolen (Biskop Nicolaus) for 980 Mark fra Henrik Meinstorf. Den sidste Biskop, der boede paa Slottet, var Godske Ahlesfeld; efter hans Død 1541 stod det ubeboet til 1586, da det blev Amtmandsbolig til 1602. Slottet stod endnu 1730, men kort efter begyndte Nedbrydelsen, nu sees kun Spor af Volde og Grave. En Gaard ligger nu paa dets forrige Plads, og Marken kaldes Slotsvolden. I gamle Skrifter kaldes Flækken „dat Bleek Suavestede“, og 1358 nævnes „oppidani de Suaffstede“. Den var i sin Tid et biskoppeligt Toldsted og havde ikke ubetydelig Handel og Skibsfart, indtil Herrenhalligen inddigedes 1570. Süderhøvt var aldeles lagt øde, men blev ophjulpet af Biskop Nicolaus, da han 1430 atter var kommen i Besiddelse af Schwabsted. Holbüllhus, forhen Holbring- og Holbelinghusen, hørte 1435 til Bor Frue Alter i Schwabsted. Wischhof var forhen meget større, den tilhørte da Familierne Buchwald og Ahlesfeld. Tæt nordost for Wischhof ligger en Fenne, der kaldes Obenwerft, hvor man ved Tørregravning for faa Aar siden fandt mange Ligkister af forskjellig Størrelse og af raat forarbejdede Brædder og Planke. Maaskee dette kan staae i Forbindelse med de ældre omtalte St. Catharine, St. Christine og Dornebüll Sogne. Ifølge et Document fra 1378 pantsatte Grev Heinrich af Holsten Halvdelen af Ramsted By til Biskop Skondelev for 200 Mk., og efter et Vidnesbyrd af Drosten Rixdorf solgte Hertug Adolph 1434 til Biskop Nicolaus nogle Besiddelser i Ramsted. I et Register fra 1462 anføres endnu en By i Sognet, Windinghmoor, der skal have ligget t Marsten, men hvoraf der ikke findes fjerneste Spor.

d. Simonsberg Distrikt.

Resten af det gamle Lundenberg Herred, som for- dum udgjorde en Deel af Nordstrand, men dog hørte til Domprovstiet (præpos. major), bestaaer efter Vandfloden 1717 kun af eet Sogn, Simonsberg, samt en Landtunge vest- for Husum og en Holm i Simonsbergdybet.

Designatio, der udgiver sig for at være affattet 1240, nævner under Lundbolling Harde (Staatsb. Mag. IV. S. 192—93) følgende 12 Kirker og Kapeller: 1. Lundenberg; 2. Boyenboll v. Boyenborg; 3. Wittboro v. Wittenboll; 4. Simonsberg; St. Peter; 5. Schwart Manrip v. Hamum; 6. Lith; 7. Ham; 8. St. Johannis Capell; 9. St. Bartholomey Capell; 10. Rodekercken; 11. Redtwer Capell; 12. St. Marien Capell. Denne Angivelse stemmer nogenlunde med Meyers Kort til 1240, kun at Redtwermaus Capell er tegnet under Beltring Herred, og Ham paa det ene Kort kaldes Hamum, medens 3 Kirker Morsum, Ebensbull og Hersbull ere tilføjede, ligesom Lundenberg og St. Peter ere tegnede som særskilte Kirker. I Catal. vetust. (Staatsb. Mag. IV. S. 196) anføres under Lundbulling Harde: Lundenberg cum suis Capellis, Boyenbing, Wittbog undergangen, Simonsberg, Schwort Maurix undergangen, Lith, Hamm, Parochia S. Johannis Bartholomæi submersæ, Parochia Rodekircke. Her mangle altsaa Redtwer og St. Maria, medens 3 andre nævnes som undergaaede. Cathedralicum (1463) i Lib. cens. nævner af de anførte Kirker kun Ham, Lundenberghe og Simensberghe. *)

Efter Heimreich Walther skulle Kirkerne St. Bartholomæi, St. Johannis, St. Mariæ og Rodekerke være gaaede under 1218, efter Matth. Boëtius derimod ved Mandrenfelsen 1362. I Mik. Bruns Fortegnelse (Westphalen III. I. 303 ff.) omtales de ikke, men efter P. Sax' Beretning (Westph. 1377 ff.) skulle Nordstrands Beboere ved Begyndelsen af det 15. Aarh. have opkastet en lang Grav østenfor Ham til Forsvar mod Grev Albert af Holsteen. Denne skal da i Grevens Livstid være bleven saaledes udvidet, at Nordstrand for stedse afreves fra Fæstlandet**). Rimeligviis er dette dog skeet ved de ødelæggende Vandfloder 1426 og 1436, om hvilken sidste det er bekjendt, at den rev Belvorn fra Nordstrand. Dette

*) I Scriptt. VII. 306 staaer der urigtigt Lundesberge og Symensberge hvilke Fejl Dr. Jensen har rettet efter Haandskr. i Waitz, Archiv f. St. u. Kirchengeschichte Bd. 5, S. 417.

***) Nordstrandii occupatis viarum compendiis fossam prælongam in Osten Hammes groff ducunt, quam cum Comes Albertus cum suis pertransire tentat, forti manu repellitur. — Comes Albertus hanc illatam injuriam tota vita non oblivisci potuit. Nulla ætas compensabit hoc damnum; per fossam enim illam, quæ jam excrevit in fretum, abrupta est Nordstrandia a continenti. Peter Sax sætter Aarstallet 1400—1401, v. Wimpfen 1399—1400. Grev Albert døde 1404.

bestyrkes ved den Bemærkning i Domkapitelets Register 1407, at Kapitelet dengang endnu havde Land og Indtægter i Sognene St. Mariæ (beatæ Virginis), Ham (Hæm), Lundenberg og Witbul (Capelle Wiboli). Lundenberg Herred blev nu saaledes sønderrevet, at kun Sognene Lith, Ham og Morsum hang sammen med Nordstrand, men Lundenberg og Simonsberg forbleve søndenfor den nye Havarm, medens de øvrige vare bortskyllede.

Beboerne i den tilbageblevne Deel af Herredet maatte endnu til 1489 sejle til Nordstrand Thing, men bleve da skilte derfra, skjøndt de vedbleve at bruge Nordstrands Landret til 1634, da de ombyttede den med Ejderstedes.

Efterat Nordejderen var overdæmmet 1489, opstod et tredie Kirkesogn Bådelef, der førstegang nævnes i Svavst. Bogen 1523*), men ikke omtales i Lib. cens. 1463. Lundenberg Herred var dog endnu en Ø, indtil det ved de følgende Inddæmninger blev landfast med Ejdersted. Navnlig blev Bådelef Rog vunden (Heimr. Walth. siger „eingeholt“) 1531, men paa Nordkysten vedblev Havet at anrette Ødelæggelser, saaledes 1511 og 1532. Efter sidstnævnte Flod maatte Simonsberg Kirke udelukkes af Digebaandet, og en stor Deel af Byen flyttes. Det Samme skete efter den store Vandflod 1634 med Lundenberg Kirke, og Bådelef Kirke, som ogsaa havde lidt meget, maatte lukkes 1654. Vi anføre derfor først hvad der findes optegnet om disse Kirker og deres Præster indtil 1654.

1. Lundenberg. Dette Sogn var forud det anseeligste i Herredet, som havde sit Navn efter Kirken og dens Billede i sit Segl. Kirken, der var Herredskirke, var bygget i Korsform og havde indtil 1397 et Taarn (Chron. Eidersted „A^o 1397 in deme vastelavende do vel de torn tho Lundenberge dale“). Kloffen var støbt 1486 med Indskrift: Jhesus et omnes sancti me fecerunt fieri Anno Domini M. C. D. LXXXVI. Jes Smid. I Vandfloden 1634 fløvedes Kirken til 2 Sider, Kloffen begravedes i Sandet og blev først igjen funden 1671. Efter Broder Boyesen havde Kirken

*) Simonsberg er her ansat til 4 β, Bådelef til 15 β, Lundenberg til 4½ β. I Lib. cens. anføres i Lundenberch V½ solidos, Symensberch III½ sol., Lith V½ solidos. Kathedratikum synes hverken disse eller Ham, Morsum, Grøde eller Oland at have svaret til Biskoppen. Dog hedder det i en senere Randgløse til Lundenberghe og Simonsberghe: Illi dant; men der siges ikke, hvad de gave (Scriptt. VII. 506). Desuden fik Biskoppen Salt af Lundenberg Herred ligesom af Strand og Ejdersted (sammest. S. 473).

en Kapital af 1405 Mk., der dog tildeels var usikker, „weil durch vberstützung des Wassers die Leute mehrentheils verarmet“. Præsten havde 16 Demat Land frit inddiget, men af temmelig ringe Bestaffenhed, desuden 20 Mk. i Erstatning for 4 Demat, som var anvendt til Diger, samt 30 Mk. „Prøven (= præbenda) geld og 20 Mk. Vikariepenge. Renten af 432 Mk. deelttes mellem Præsten og Degnen. Denne havde $23\frac{1}{2}$ Mk., $3\frac{1}{2}$ Demat Eng (Wisch) og 15 Skpr. Geestland. Der har altsaa været en ophøjet Plet, hvoraf rimeligviis Kirkes Navn. Allerede 1263 havde Bispen Gods i Kundenberg Herred, som var forlehnet til en vis Wynken, og Domkapit. Register 1352—1407 omtaler coloni Episcopi her. Efter Floden 1634 var næsten hele Sognet øde.

Præster: Erasmus Kall, Diak. i Bupsee, derefter Pr. i Østervold paa Nordstrand fra 1566, siden her. Gerhard Prætorius fra Lüneburg, til 1617. Joachim Wichmann, kom hertil fra Buphever 1617, blev 1629 Diak. i Husum. Joh. Goslar fra Ejdersted, først Diak. i Evensbüll, derefter i Buphever, 1629 kaldet hertil. Martin Frise (Frisius), 1630 Diak. paa Belvorm, kort efter Pr. her, kom efter Vandfloden 1634 til Simonsberg.

2. Badelef laae østfor Kundenberg og var fra 1546 landfast med Ejdersted ved et Dige, siden ved Obbenskogen og Adolfskogen, som inddigedes 1576—79. Kirken maa være bygget mellem 1463 og 1523 (thi den findes i Svavst. Bogen, men ikke i Lib. cens.), men Heimreich Walthar siger, at den blev opført 1567, og at 13 Huusfædre hver gave 60 Mk., og at den kostede omtrent 1000 Mk. Efter Broder Boysen begyndte Kirkebogen med Aaret 1548. Kirken havde en Kapital af 160 Mk. 14 β „und im Boell då die Kirche auffstehet — item $2\frac{1}{2}$ Demat im Rømsker Koog“. Præsten 3 Demat, „weil sein besoldungh geringh ist“, nemlig kun 56 Mk. af Sognet og nogle Regatpenge. 1654 blev Kirken lukket og 1666 nedbrudt.

Præster: Boëtius Petri fra Biding Herred, 1569 Pr. i Horsbøl, 1595 i Badelef, † 1621. Henr. Arrim fra Krempe, først Kantor i Rendsborg, blev ordineret hertil 1621. Boëtius Stephani fra 1650, døde allerede 1651. Tobias Zimmermann, kom her 1652, ægtede Enken, blev 1654, da Kirken lukkedes, ansat ved Simonsbergs og Badelefs nye Kirke.

3. Simonsberg eller Simensberg. Efterat Kirken, som forhen anført, havde mistet sit Værn 1532, og det nye Dige var opført udenfor, blev den 1545 flyttet længere ind,

men maatte efter Vandfloden 1634 atter forblive udenfor Diget og gif 1654 ind. Kirkebogen begyndte efter Broder Bohsen med 1581 og var først ført af Nikol. Krage. Kirken havde dengang i Kapitaler 413 Mk. 8 β , hvortil siden kom nogle Legater. Præsten havde 18 Dt. „Sand-, Moor- und Aleyland“, som Sognekfolkene dyrkede, samt 120 Mk. af Sognet og nogle Legatpenge.

Præster: Joh. Bram eller Pram, var først Skomager, derefter Diaconus i Evensbüll og endelig Præst her. Paul Petri, var 1568 Diaf. i Gaisebüll, siden Pr. her. Gerh. Külmann fra Kendsborg, kom her 1605, blev 1611 Hofprædikant i sin Fødeby, siden Pr. og Provst sammesteds. Chr. Fink fra Husum 1614. (Efter andre Efterretninger skal han have været Pr. i Lundenberg). Wigbert Johannis, Rektor i Meldorf; Hertuginde Augusta gav Ordre til hans Ordination 1625. Efter Floden 1634 kom han til Døbe, og Martin Frise kom hertil og oplevede Foreningen med Bådelef 1654.

Efter Vandfloden 1634 lod Hertugen fra 1638 til 43 (Dankwerth S. 143) hver Sommer foretage kostbare Arbejder for at tilstoppe det store Hul og gjenvinde Øster- og Vesterfog. Først den 23. August 1643 lykkedes det den fyrstelige Kammertjener og Bygningsinspektør Joh. Heklauer ved at nedsænke 2 store Pramme i Abningen at faae Bugt med Højvandet. Den saaledes gjenvundne Rog, som efter ham kaldtes Heklauer eller Hæfels Rog og havde kostet 368,481 $\frac{1}{4}$ Rd., indbefattede henimod 3000 Demat og ansattes til 50 Plove. Den største Deel deraf var Hertugens private Ejendom. En fyrstelig Mejerigaard, Bådelefsgaard, der 1675 havde et Tiliggende af 447 Demat og gav et Overskud af 756 Rd., laae midt i Rogen.

Ved denne nye Inddigning vare imidlertid baade Lundenberg og Simonsberg Kirker *) blevne udelukkede af Rogen, og kun Bådelef Kirke var endnu beskyttet. Men da ogsaa denne, som anført, blev lukket (1654) og nedbrudt (1666), byggede Simonsberg og Bådelef Sogne i Forening en ny Kirke 1655, hvortil begge Præster skulde høre.**) Dog ved-

*) Lundenberg Kirke laae efter Meyers Kort henved $\frac{1}{2}$ M. nordfor Adolfs-Rogens Vesttæge, Simonsberg K. $\frac{1}{4}$ Nordost derfor, og Bådelef omtrent hvor nu Holmen i Simonsbergdybet ligger.

**) Heimreich Walthers: „also, daß die kirchen zu Lundenberg und Simonsberg sein außgeworffen, und hernach An. 1654 eine kirche mittem im

bleve Sognene at betragtes som særskilte, saa at Martin Frise bestyrede Simonsberg (og Lundenberg) Præsteembede og førte en særegen Kirkebog, og Tobias Zimmermann ligeledes Padelef.

Den nye Kirke blev senere oftest kaldet Simonsberg, og Padelefs Navn gik af Brug*), skøndt Kirken laae i Padelef Sogn, og den ene Præstegaard kaldtes Padelefsgaard (ogsaa Padelefschaar), medens det Værre, hvorpaa den anden Præstegaard stod, kaldtes „die Magisterwerfte“ (efter Mag. Eröchel). Begge Præstegaarde gik under i Vandfloden den 24 Decbr. 1717, som bortskyllede hele Hæfelskogen. Nye Inddigningsforsøg bleve uden Frugt.

Fra 1654 til 1717 vare følgende Præster ansatte:

For Padelef.

Tobias Zimmermann, der 1675 af Hertugen var kaldet „auf dessen und des Kirchspiels Anhalten“ — „zur Verwaltung beider Dienste“, † 1679.

Joachim Giese, først Eftermiddagsprædikant ved Husum Slotskirke, kom her 1680, blev efter $\frac{3}{4}$ Aars Tjeneste Hofpræst i Husum til 1684, Archidiaconus 1691, entl. 1709, † 1712.

Konrad Genzel fra Tettenbüll, 1679 Diaconus i Rasting, kom her 1681, † 1700.

Johan Fred. Truelsen, 1700, † 1711.

For Simonsberg.

Martin Frise, tidligere i Lundenberg, derefter i det gamle Simonsberg, † 1675 (1675—79 Tob. Zimmermann).

M. Joh. Eröchel, født i Flensburg 1651, Magister i Kiel 1670, kom her 1680 og oplevede Vandfloden 1717. Efter Truelsen's Død 1711 bestyrede han begge Embeder; dog var her en Diaconus eller Kirke- og Skoletjener Gottlieb Tornau, der efter Vandfloden blev Kantor i Husum.

Mag. Eröchel flyttede efter Vandfloden ligeledes til Husum, hvor han levede af sin Formue til sin Død 1723.

newbeteichtem lande ist erbawet, darzu beyde die Simonsberger und Padelecker prediaer und kirchspielsleute sein geleet, und die Padelecker kirche zugechlossen, und endlich An. 1666 gar abgebrochen worden, daß also jetzunder nach dem alten sprichworte Simonsberg und Padeleck recht in einen hauffen liegen“. Nordfr. Chron. S. 374—75.

*) Paa et Døbebakken, som Pastor Zimmermann skjenkede til den nye Kirke, staaer dog „St. Salvators Kirche zu Padeleck“.

Skjøndt Sognet i Narene 1790—1802 atter vandt betydeligt Land fra Havet, forblev dog den nye Kirke ubeskyttet, saa at den kun i Ebbetiden kunde besøges. Endelig blev den nedbrudt 1829, og den nuværende Simonsberg Kirke opført 1829—30.

Af Østerkogen, der ødelagdes 1717, gjenvandtes i de følgende Aar en lille Deel, den saakaldte Neufog, idet et Dige opførtes fra Weiße Knie til Dreisprung. Denne Fog overlodes 1724 af Regjeringen til Sydermarss og Ejdersteds Digekommuner paa den Betingelse, at den atter skulde tilfalde Staten, naar Simonsbergkogen blev gjenvunden. Det Øvrige af Østerkogen udgjør nu Simonsberg Bugt. Vesterkogen, der tildeels er bleven liggende som Forland, udgjorde 1860 endnu henved 1000 Dem. Simonsberg Kommune kjøbte nu Forlandet af Staten og opførte 1861 et nyt Dige af 1000 Baand, der kostede omtrent 160,000 Rd. Herved gjenvandtes omtrent 900 Demat Land. *)

8. Simonsberg.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der er det sydvestligste i Provstiet, ligger $1\frac{1}{4}$ Miil fra Husum og grændser til Mildsted, Witswort og Ulvesbüll Sogne, samt Havet. Det bestaaer kun af Byen Simonsberg, med omtrent 80 Huse, der ligge i en Strækning af $\frac{1}{2}$ Miil langs Ejdersted Diget, og af et Par enkelte Steder, Dreisprung og Weißeknie, mod Øst. Sognets Areal er i 1862 betydelig forøget, det regnes nu, efterat det store Forland er inddiget, for henved 1800 Dem. Marskland. Det dannes af Simonsbergfog (916 Dt.), Dele af Adolphsfog, Obbensfog, Neufog, den ubeboede Hallig Badelet og Forlandet, S. for Husum Na. Af Beboerne (i 1855: 436, i 1860: 433, 86 Fam.) leve de fleste i tarvelige Aar og ernære sig ved Kvægavl, Fiskeri, Jagt paa Sæl-hunde og Fuglevildt og som Dagleiere. Udgifterne til Fattigvæsenet udgjorde i 1861: 500 Rd. I retslig Henseende danner Sognet med Landtungen B. for Husum og Holmen i Simonsberg By, et eget District under Husum Amt.

Skoleforhold. Hele Sognet danner eet Skoledistrict med een Skole i Byen paa 116 Børn. Skolesproget er tydsk.

*) Trap: Statistik S. 226.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 16, Confirm. 9, Copul. 3, Communic. 90, Døde 8. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes Foraar og Efteraar. Kirkesproget er tydsk. Embedet besættes ved Menighedens Valg, hvortil Kirkecollegiet, der bestaaer af sex Medlemmer af Menigheden, præsenterer. Valget stadfæstes af Kongen.

Kirken, der ligger omtrent midt i Sognet, er bygget 1829 og indviet 29 Juli 1830. Den er lille, men ret smuk, har hverken Orgel eller Uhr, men et lille Taarn, der dog allerede er meget brøstfældigt. Kirken eier 1900 Rd. og 7 Demat Marskjerder.

Embedsboligen ligger paa et Mellemstue, omtrent 500 Alen fra Kirken, hvilket korte Stykke Veie om Vinteren kan være besværligt nok at passere. Stuehuset udgjør 10 Fag, hvoraf de 4 Fag ere byggede i 1848, de øvrige 6 Fag ere fra 1765 og temmelig forfaldne. Et lille Udhuus kan Præsten benytte til Bogremisse og Tørvehuus. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, 16 □ Roder stor, med god Jordbund, har eet Æbletræ; flere andre Træer ere plantede i den og foran Huset.

Embedskjerderne udgjøre 7 Demat 4 Saat temmelig god Marsk. Den ene Fenne ligger tæt ved Boligen og regnes for 2 Demat, skjøndt den næppe nu er saa stor, da et lille Stykke af den i 1830 blev overladt en Nabo i Arvesætte for 2 Rd. 64 β. Den anden Fenne, 3 Demat stor, ligger $\frac{1}{2}$ Miil borte og er udleiet for 98 Rd. Den tredie Fenne i Obbenskogen, $\frac{1}{2}$ Miil borte, er 2 Demat 4 Saat stor og indbringer f. T. 38 Rd. pr. Dt. Til Embedet hører Høfletten paa Kirkegaarden. Brændsel haves ikke; Præsten maa kjøbe det, og Menigheden fører det frit hjem.

Indtægter. A. Accidentser: omtr. 50 Rd. B. Offer gives ikke, men i dets Sted et salarium fixum paa omtrent 200 Rd. og ifølge Resol. af 19 Septbr. 1861 aarlig 300 Rd. af den ny inddæmmede Simonsberg Aag fra den 7 Juni 1862 af.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Præsten to Trediedele af Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction, Menigheden een Trediedeel. Aarlige Udgifter: Landskat omtr. 34 Rd., Fattigskat 6 Rd., Bidrag til Hjælpeenkassen 1 Rd. 58 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 160 Rd. 72 β og til Enkepension 160 Rd. Enken erholder af Kaldet 16 Rd., af Hjælpe-Enkekasen 37 Rd. 32 β. Præsten skal sikkre sin event. Enke 30 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til 750 a 800 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 1 Rd. 6 β, Trolovelse 1 Rd. 6 β, Tilhugning 51 β, Copulation 1 Rd. 58 β, Huuscopulation 3 Rd. 19 β, Begravelse 77 β, Vigprædiken 1 Rd. 58 β.

Præsterækken. Om denne indtil 1717 jvfr. S. 65 og 67. Fra dette Aar maatte Simonsberg Menighed nøies med en Prædikant, og Ministerialia forrettedes af Nabopræsterne. Prædikanter vare: Johannes Prætorius, til 1742. Christ. Prætorius, til 1746. Basilius Johann Hansen, til 1753. Johann Joachim Meyer, til 15 April 1763, da han udnævntes til Præst. Josva Hinrich Birchenstocck, 1770—75. Johann Jacob Ahrends, entl. Mathias Røver † 1805. Thomas Heinrich Jasper, 1806—09. Albert Holst, 1810—18. Jens Petersen, 1819—24. Hans Hansen 1825, befordret d. 2 Septbr. 1845 til Fjorde. Cand. Aug. Ferdinand Godbergsen, Valgconf. 2 Jan. 1846, entl. 4 Septbr. 1850. Cand. Carl Theodor Sebastian Wickmann, udnævnt med Forbehold af Menighedens Valgret for Estertiden, † 13 Marts 1852. Cand. Heinrich Johann Nissen, Valgconf. 15 Octbr. 1852, beford. til Poppenbüll 28 Decbr. 1856. Cand. Andreas Martin Andresen, Valgconf. 13 Aug. 1857; Valgconf. af 28 Octbr. 1863 som Hovedpr. for Kathrinenheerde, Ejdersted Provsti.

Anm. Om Simonsberg Sogn, dets ældre og nyere Kirker see: Simonsberg District S. 62—68.

B. Landskabet Pelvorm.

Derne Pelvorm og Nordstrand med de dertil hørende Halliger ere tilligemed Simonsberg District Levingerne af det gamle Nordstrand, som jordum dannede en sammenhængende Landstrækning, der vel tidlig var gennemgaaet af Strømme og Indrevand (Binnenwater), men dog vistnok indtil 1362 var et stort Fastland og indtog næsten hele Stræk-

ningen mellem Før, Ejdersted og det nuværende Fastland. Til Ransfabet hører nu Derne Belvorn og Halligerne Hoge, Langencæs med Nordmarst, Grøde og Oland, med tilsammen (1860) 2906 Indbyggere.

Om det gamle Nordstrand.

I Baldem. Fordeb. nævnes under Vtland (S. 18—19, Scriptt. VII, S. 522) følgende Herreder i Strand: Byltrynghæret, Vvyrikshæret, Pylwærmhæret, Edomshæret, Lundæbyarghæret. Desuden anføres iblandt Derne, som hørte til Konunglef (S. 533) efter Föör: Aland, Gæstænacka, Hwælæ minor, Hwælæ major. Førstnævnte er sikkert Oland, om de andre ere Meningerne deelte. Suhm siger i Noten, at Gæstænacka var en D, som laae søndenfor Før, og at Hwælæ major laae imellem Gæstæn. og Hw. minor.

Efter Meyers Kort, som dog maa bruges med Forsomhed, og de gamle Kirkefortegnelser, navnlig Designatio samt Mik. Bruns og Petr. Sax' Fortegnelser kunne Kirkesognene angives. *)

A. Før den store Mandrenkelse 1362.

I. Rundenberg Herred (den sydøstlige Deel), som efter Designatio havde 12 Kirker og Kapeller (see foran S. 63), hørte til Præpositura major. Efter Mik. Brun er ingen af dem gaaet under 1362.

Til Præpositura in Strand hørte foruden Før følgende 4 Herreder:

II. Beltring Herred indbefattede den midterste og østlige Deel af Strand. Heri nævner Designatio 14 Kirker og Kapeller, nemlig: 1. Evesboell. 2. Roerbecke. 3. Redtwerdmanns Capell. 4. Volkesholl. 5. Röningsboll. 6. Buptee. 7. Osterwoldt. 8. Westerwoldt. 9. † Beltum vel Biltum. 10. Grode vel Grodum. 11. Dæholm. 12. Imminghusen. 13. Ot-

*) Præstefortegnelsen findes i „Handschriftliche Zusätze zur Nordfr. Chronik von M. Antonius und seinem Sohn Heinrich Heimreich“, som Dr. Jensen har benyttet. Haandskr. findes paa Univers. Bibl. i Kiel. P. Sax, de locis desolatis &c. hos Westph. I, S. 1377 ff. N. Bruns Catalogus sammest. Tom. IV. og hos Heimreich, N. Chr. Sml. S. N. Schmidt Gl. L. og F. S. 289 ff.

† Disse Kirker nævner Heimr. Walthar som undergaaede ved Vandfloden 1300, den 16. Jan.

tesgroff vel Occogroff. 14. Haysens Capell. Af disse nævnes som undergaaede 1362: 3. Redimetmann Capelle. 10. Groden. 11. Løholm. 14. Fedder Haysens, og desuden Wold (der ikke kan være Øster eller V. Woldt, som begge overlevede Mandrenfelsen, men formodentlig skal være 9. Bild, da Jonas Hoyer har Wilde), Hingstnesse, Habelde og endnu een (ulæselig), der efter Dr. Jensens Gissning maa være Occogroff, som ikke nævnes efter 1362. Catal. vetust. har 17 Kirker, nemlig foruden ovennævnte 14 ogsaa Bupsee (som var Hovedkirke), Hingstenes og Habelde (hvoraf Habel endnu er en Levning). For Haysens Capel har det Peter Haysens Capell. Kun ved Redtwerdmanns Capell og Bild er tilføjet „ertrunken“ (i Afstr. i Staatsb. Mag. IV. S. 198—99 staaer „subm.“). Herredet havde efter Jensens Formodning Navn af Bild.*) I Seglet stod en Kirke med 3 Kors under en Halvmaane og Stjerner.

III. Edoms Herred, mod Syd, omfattede det nuværende Nordstrand. Designatio anfører følgende 14 Kirker og Capeller: 1. Gaikenboll. 2. Stinteboll. 3. Odenboll. 4. † Helgenes vel Niendamm. 5. † Kungholt, ein Flecken. 6. † Akenboll. 7. Heresboll. 8. Emtsboll. 9. † Overmartfleth. 10. † Uttermartfleth. 11. † Feddrings Capell. 12. Obbenboll. 13. Brunock vel Brunoctum. 14. Siverts Capell. De 3 sidste mangle i Catal. vetust.; derimod nævnes Ulvesbüll, som siden inddigedes til Ejdersted, og Helgenes og Niendamm anføres som 2 forskellige Kirker, saa at Antallet bliver 13. Som undergaaede betegnes Nr. 5, 6, 9, 10 og 11. Denne sidste kaldes Fedderingmanns Capell. Mik. Brun anfører blandt de 1362 undergaaede Kirker desuden Ilegrust (kaldes ogsaa Ilgroff og laae efter Mejer længst mod Nordvest), Brunock og Stintebüll. Disse bleve dog siden atter indrundne. Heimr. Walthers siger ved Fedderingsmann: „dafür andre Nieve seken und Eherdammi und Sockensbüll oder Obbenbüll dabei fügen“. Jonas Hoyer nævner Ehdamm for Niendamm. Stintebüll var Hovedkirken og nævnes allerede 1199 tilligemed Henestbüll (maastee d. s. s. Heresbüll eller Hersbüll). Herredseglet forestillede 2 Helgener S. Petrus og S. Laurentius under Træer. Kungholt synes at have været den største By, og

*) Nærmere er det at ulede Navnet af Belt-Ring, som betyder et Tøjrslag og sigter til det græsrigge Herreds Inddigning, see Falcks Staatsb. Magazin IV, S. 169.

om den have flere Sagn vedligeholdt sig. *) Odenbüll er den eneste af disse Kirker, som staaer endnu.

IV. Belvorn Herred, hvoraf det nuværende Belvorn er en Yevning, havde efter Designatio følgende 16 Kirker: 1. Hoge. 2. Bellworm. 3. Balum. 4. Walthusen. 5. † Norderwisch. 6. † Süderwisch. 7. † Gormesboll. 8. Nordhefer. 9. Norderboll. 10. † Flerdeboll vel Flordesboll. 11. Süderboll. 12. Fullum vel Fallum. 13. † Swens vel Svets Kapell. 14. Cathrincken Kirch alias † Cristincken Kirch. 15. † Hevernm vel Heverdam. 16. Bophever. — I Catal. vetust. mangle Nr. 6, 8, 9, 11, 12 og 16, saa at der kun bliver 10 tilbage, og af disse have Nr. 7, 10, 13 og 14 Bedtegning „submersæ“ eller „extrunken“, Nr. 1 (Hoge) har: ex parte cum templo submersa. I Afr. hos Heimr. Walther have ogsaa Nr. 4 og 15 dette Tillæg, hvilket stemmer med Mik. Bruns Fortegnelse, hvor de samme 8 Kirker og desuden Süderwisch og Balum anføres som undergaaede. Altsaa blev kun Belvorn, den gamle Herredskirke, tilbage. Hoge fik dog igjen en Prædikanant 1583 og en Kirke 1637.

V. Wiedrichs eller Wyrchs Herred laae mod Nordvest, hvor nu Halligerne Nordmarsk og Dland findes, og grændsede op til Før. Designatio anfører 10 Kirker: 1. Ivenboll. 2. Dland. 3. Tinnenboll. 4. Langnessum vel Langum. 5. Nordmarsch. 6. Wyderichf. 7. Apellum. 8. Südmarsch. 9. Anium vel Anidum. 10. Eydum Kirch. (Paa Meyers Kort findes desuden Templum Saturni og Templum Martis; baade Bupte, Bubfluth, Grodum og Habel ere henlagte her i Herredet i Stedet for under Beltring H.). I Catal. vetust. mangle Nr. 1, 6, 7, 9 og 10, og ved de øvrige 5 staaer: magna ex parte submersæ. Mik. Brun anfører som undergaaede 1362: Ivenboll, Südermarsch, Nordermarsch og Langenes. Om Wyrchs Kirke, som hos Meyer findes længst mod Nord ved Bøking Herreds Grændse, har været Herredskirke, vides ikke. Jensen gætter paa Dland, hvis Raadmand efter Heimr. Walthers Beretning havde det gamle Herredssægl, som forestillede et Skib med S. Pancratius, et Kors og en kvindelig Figur samt Omskrift: Sigillum Werckshardt.

*) Det aubetstedsfra bekjendte Sagn om et Sviin, der af ugubelige Folk blev lagt i Sengen og udfædt som en gammel Kone, der vilde have Sakramentet (Thieles Folkesagn), hensesetter Jonas Hoyer til Kungholt.

Uagtet ethvert af Nordstrands 5 Herreder udgjorde et eget Samfund (communitas, en lille Republik), vare de tillige forbundne, deels ved fælles Love, deels ved et Slags Dverret, hvortil der appelleredes fra Herredsthingene (12 Raadmænd i hvert Herred), ligesom ogsaa under fælles Fare de saakaldte Nordherreder (Büking og Horsbøl H.) og Bjergherrederne (Før, Amrum, Sild eller Øster, Vester og Nordvest H.) stuttede sig til Strandherrederne, stundom tillige de 3 Stlsherreder („Trelandene“ Ejdersted, Everschop og Utholm), idet alle 13 Herreder gif under det fælles Navn Kongens Friser (see foran under Tønder Provsti).

B. Efter Mandrenkelsen 1362, indtil Reformationen.

Det 14de Aarhundrede var en ulykkelig Tidsalder for Friserne og navnlig for Nordstrand. I Aaret 1300 indtraf en ødelæggende Vandflod, 1313 og 1316 var atter Oversvømmelse, 1338 en frygtelig Hungersnød, og 1349—50 rasede den sorte Død. Ved samme Tid (1344, 54 og 59) bleve Friserne undertvungne af Baldemar Atterdag, og i Aarsnat 1354 opslugte Havet atter en Mængde Mennesker, saa at denne Oversvømmelse af Nogle kaldes „Mandrank“. Endelig fuldendte „de grote Mandrenkelse“ Natten imellem 8. og 9. September 1362 Nordstrands Ødelæggelse, mange Sogne bortreves for steds, og flere tusinde Mennesker druknede*). Efter 1362 bleve vistnok mange Diger byggede og en Deel Land atter indvundet. Fra 1435 (Freden i Vordingborg) hørte Nordfrisland til Slesvig, der som fri Besiddelse (dog endnu ikke arveligt Lehn) var overdraget til Hertug Adolf af Holsteen og blev regjeret af hans Stallere. Ved Delingen 1490 beholdt Kong Hans Nordstrand, som han dog strax overdrog til Hertug Frederik.

I. Rundenberg Herred var ved de store Vandfloder revet i 2 Stykker. Paa den sydlige Side laae Rundenberg og Simonsberg, hvortil siden (1463—1523) kom Padelef (disse Sogne stode dog indtil 1489 under Nordstrands Ret,

*) Heimr. Walthers siger: „und ist der mehrer Theil des Volkes, so von der Pest, die Ao. 1351 hat grassiret, übriggeblieben, in Everschop und Utholm ertrunken“. At det Samme kan siges om Nordstrand, er utvivlsomt. Dankwerth siger (S. 93): „(Ich) halte aber, daß diese (1362) mit der vorhergehenden (1354) etwa für eine Fluth zu achten sey.“ Han regner, at 30 Kirker ere blevne ødelagte ved denne Flod.

see foran S. 64), saa at kun Hamm, Lith og Morsum hørte til Nordstrand.

1. Morsum. I et Dokument af 1358 lover Edoms Herred den holsteenske Greve Bistand imod Beltring Herred, Belvorm H., Byriks H. og Morsum Sogn (parochia). Dette synes at forudsætte, at Løsrivelsen fra det øvrige Rundenberg Herred maa være skeet før 1362. Lith og Ham have formodentlig dengang været Kapeller under Morsum Sogn, thi i Regist. Cap. 1352—1407 hedder det: Morsum habet 3 capellas. Morsum Kirke var en af Nordstrands Hovedkirker, den fik Afladsbreve 1448, 50, 80, 94. Den gamle Kirke blev nedbrudt 1470 og gjenopbygget (længere mod Syd) af Staller Lorens Leve og Sognet, til Ære for S. Laurentius. Den havde et lille Taarn og 6 Altare. Denne Lorens Leve, som 1449 stjænkede Kirken en Kalk og 1479 en Døbefond af Kobber, var uden Tvivl en Søn af Junge Leve, som 1436 blev adlet. Christian I. gav endog Familien „Recht, Gericht und Brüche“ over hele Sognet. Saaledes opstod det adelige Gods Morsum, der 1585 folgtes til Geert Ranzau og med det Meste af Sognet gif under 1634.

2. Hamm. Kirken var helliget S. Jakob og havde flere Altare og Lehn. Junge Sievert stiftede 1522 en Vikarie til S. Cathrines Alter.

3. Lith var kun et lille Sogn mellem Morsum og Rundenberg. I Landgilde*) til Biskoppen betalte Morsum 18 β, Hamm 15 β og Lith kun 4½ β. Cathedraticum betalte de ikke.

Disse 3 Sogne vedbleve at høre til Præpositura major.

II. Beltring Herred. Af dette Sogns 14 Kirker vare endnu efter 1362 de 10 tilbage:

1. Evesbøl gav i Landgilde 12 β. Kirken var helliget S. Maria.

2. Rørbeek var helliget S. Ursula og gav i Landgilde 2 Mk. 4 β.

3. Volgsbüll eller Volkessbüll (hos Meyer Uolksbull og Valgsbull) gav i Landg. 1465: 6 β, men 1523: 20 β,

*) Landgilde, Terragium, findes anført i Lib. cens. (Scriptt. VII. p. 501) med Overskrift: Strand ut sequitur. dant frequenter & debent anno LXVto, d. e. 1465. Ved de fleste Kirkers Navne anføres Navnet paa den Mand, som har havt Landgilden i Forpagtning, saaledes: Morsum Vedder Hoyessen XVIII solidos.

altsaa er der vel i Mellemtiden vundet Land. Kirken skal have været af Træ, som var voxet paa Stedet.

4. Rønigsbüll. Landg. $13\frac{1}{2}$ β . Kirken stod først nærmere ved Sødiget og blev 1380 eller 81 flyttet længere ind.

5. Bupsee. Landg. $4\frac{1}{2}$ β [„Bupsluth“ (hos Rangeb. Bupstute) findes ogsaa ansat til 9 β . Meher har det sidste Navn]. Den har været Hovedkirken i Herredet. Her fandtes S. Annas og Vor Frues Lehn.

6. Bupte. Landg. 1465: 8 β , deficiunt 8 β , 1523: 12 β Vicariæ S. Crucis et S. Mariæ.

7. Imminghusen. Landg. 1465: 1 Mk., 1523 (i Msc. Fabr.) 20 β . Den findes ikke ansat til Cathedrat. Biskop Helrich (v. d. Wisch) tillod 1479 den forfaldne Imhusen Kirkes Menighed at holde sig til Bupte. Dog betragtedes Bupte senere som et selvstændigt Sogn, og de overblevne Beboere fra det undergaaede Hæbelde (Habel) holdt sig hertil.

8. Østervold, er glemt i Lib. cens., men findes i Svavsted-Bogen 1523 med 20 β i Landgilde. Til Cathedr. gav den, ifølge begge, 6 β . Kirken, som havde en Vikarie S. Mariæ, var bygget af Træ, som var voxet i Sognet, hvis Navn ogsaa tyder paa Skov.

9. Westervold. Landg. 1465: 1 Mk., 1523: 20 β . I Lib. cens. nævnes desuden Baling med 5 og 4 β (Msc. Fabr. 10 β), idet Resten af det 1362 undergaaede Sogn Balum holdt sig til Westervold. Kirken var som den foregaaende af Træ.

10. Grøde. Kirken var ødelagt 1362, men blev atter opbygget og indviet til S. Margrethe. I Lib. cens. nævnes Gruden (imellem Oland og Fortoft), men uden Angivelse af Landgilden eller Cathedr. I Svavst. Bog. staaer den til 6 β Cathedr. og $2\frac{1}{2}$ β Landg. Den har allerede deengang været en Hallig (uden Dige).

III. Edoms Herred. Efter Mandrenkelsen, der ødelagde hele den vestlige og sydlige Deel af Herredet, vandtes der efterhaanden atter Land. Ulvesbøl blev inddiget med Ejdersted, hvortil det siden har hørt. De følgende Kirker gave hver 6 β til Cathedraticum.

1. Hersbüll i det sydoftlige Hjørne, Landg. $4\frac{1}{2}$ β .

2. Evensbüll eller Emptesbüll, Landg. 12 β . Kirke-seglet har S. Marias Billede mellem 7 Vægstager. Præster:

Johan Petri, resign. 1510. Severin Eddesen, kaldet af Biskop Godske Ahlesfeld 1510, † 1530.

3. Odenbüll. Landg. 12 β. Kirken helliget S. Vincents. Godske Ahlesfeld indviiede 1527 Kirkegaarden, som var bleven vanhelliget ved et Mord, og gav 40 Dages Afslad.

4. Trindermarsk. Dette Sogn opstod af Dele af de undergaaede Sogne Utermarsfleth og Ovmarsfleth og var ved et Dyb adskilt fra det øvrige Herred, indtil en ny Rog blev inddiget. Landg. 8 β. Kirken var helliget S. Nikolaus og de 11000 Somfruer. Choret tilbyggedes 1511. Her var 4 Altene.

5. Waitebøl (Lib. cens. Gayekenbul, efter Heimr. Walthers ogsaa kaldet Buhre-See), Landg. 8 β. Kirken helliget S. Andreas. Præsten Otto Feddersen fra 1509 til 26 var tillige Notarius publicus.

6. Stintebøl regnes af Mik. Brun blandt dem, der gik under 1362. Den maa altsaa være opbygget igjen, thi den var 1465 ansat til 15 β i Landg., 1523 kun til 6 β, da Sognet havde mistet meget Land, og Kirken 1514 var bleven udenfor Diget. Denne Kirke, som var helliget S. Pankratius, hørte til Nordstrands Hovedkirker. Den var i Længden 36 Fag. Biskop G. Ahlesfeld indviiede 1502 Choret og Højalteret samt 2 andre Altene (corporis Christi & beatæ Mariæ virginis) og konfirmerede ved samme Lejlighed Ungdommen. Her var et Somfru Marias Gilde, hvis Statuter 1510 forfattedes af Præsten Eberhard Rudolphi som Defanus for Kalente-Laget. Det ejede foruden Kalentehuset 2 Boels Land og nogle Kapitaler. Benedikt Bohsen var Præst her 1512.

7. Brunok. Denne Kirke findes ikke i Catal. vetust. og regnes af Mik. Brun blandt dem, der gik under 1362, men i Lib. cens. staaer den dog ansat til Landgilde 15 β; 1523 tilligemed Ilgrof kun til 12 β.

8. Ilgrof skal ogsaa være gaaet under i Mandrenkelsen, men opbygget igjen, skjøndt den mangler i Catal. vetust. Den skal først have staaet i en lille Rog, og blev efter Heimr. Walthers gjenopført tilligemed Rundenberg Rog 1486. Landg. 1465: 9 β.

9. Buphever skal efter Heimr. Walthers være opstaaet af gjenbundne Stykker af det undergaaede Sogn Heverdam. Begge Kirker findes paa Meyers Kort under Belvorn Herred, men i et Dokument af 1475 tales om Borden „belegen

in Edomes Herde im Kerspel tho Buphevere". Den østlige Deel af Sognet (Langeland) synes at have hørt til Pelvorm Herred. I Lib. cens. angives (for Bupshem) Landgilden til 10 β og (af Ocke Hiderkessen) 10 β , 1523 „Buphever 20 β , Langelandt 6 β ". Buphever Kogen blev inddiget 1445; maaskee er Kirken bygget med det Samme. 1499 blev den gjenopført og helliget S. Laurentius. Lorenz Leve stiftede Kirken en Kobber=Døbefond, som siden kom til Pelvorm.

IV. Pelvorm Herred. Levingerne af dette Herred synes at have holdt sig til Pelvorm Kirke, navnlig Halligerne Hoge, Sydfald, Nybel, Norderog, Syderog samt hvad der blev tilbage eller atter blev indvundet af Waldhusen og Wisch. Kun Levingerne af Balum Sogn vendte sig til Westervold i Beltring Herred.

Pelvorm. Der berettes, at Bygningen af den gamle Kirke (S. Salvatoris) allerede skal være begyndt i Aaret 1095 paa Urbans Dag. 1412 havde Sørøveren Kort Wiederich fra Ditmarsken sat sig i Besiddelse af Taarnet, borttaget Alterkor og Penge samt Døbefonden, der siden kom til Büsum. Kirkegaarden blev 1522 paa Grund af et Mord erklæret for vanhelliget („entwedemet"). I Pelvorm var et Kalente-Lag samt Vikarierne St. Anna, S. Kathrine og S. Johannes. Her fandtes ogsaa et Hellig Korses Kapel, som 1517 flyttedes fra Søgaard (Seegaard) til Wisch.*) Ved Vandfloden paa Allehelgensdag 1436 blev Pelvorm løsreven fra det øvrige Nordstrand og først 1551 atter forenet dermed, da Norderniefogen inddigedes. Süderniefogen var allerede inddiget 1483. Noget tidligere maa en anden Kog være indvunden, da der i Lib. cens. (Scriptt. p. 501) bemærkes om Landgilden af Pelvorm: Swen Poonsen VI marcas VI solidos, de novo Koch inceperunt dare primo istos VI solidos anno LXVIII. Indtil 1468 var den altsaa kun 6 Mk.; 1523 var den 6 Mk. 13 β . Cathedr. var 24 β . — Staller Wuuke Knudsen, som havde arvet Søgaard af sin Fader, Landshøvidsmand Knud Edlessen, blev adlet 1504. Fra den Tid af var altsaa Søgaard et adeligt Gods.

V. Wiederichs Herred. Levingerne af dette Herred bleve ikke inddigede efter Mandrenkelsen 1362, men be-

*) Biskoppen gav dem, der hjalp til med Flytningen, Afslad. Noodts Beitr. I. S. 22—24.

stode af Halliger, der ved Højvande adskiltes ved Havarme.

Oland havde dog 1430 endnu (eller atter) en Kirke, thi i dette Aar fik Fedder Gunnesen Ret til Afgrøden af Harkenfog, fordi denne af hans Forfædre var stjentet til Kirken (*ecclesia parochialis in Olande*). I Lib. cens. (S. 502) bemærkes efter Angivelsen af Summen af Landgilden fra Strand: *exceptis Olant & Grudum, qui valde tarde solvunt*. Af en senere Haand er tilføjet: *Olant XVI solidos. rector II solidos plus X*. Paa en vedheftet Seddel med Overskrift: *Terragium in parochia Oland nævnes 31 Grundeiere, af hvilke de 29 (ved de to mangler Angivelsen) tilsammen havde 497 Demat*. Oland anføres blandt de Kirker, som ikke havde sparet *Cathedraticum*.*) 1523 var Landgilden 12 β, Cathedr. 6 β. Til Oland lagdes Levninjerne af Hingstnes og Langnes. Nordmarst holdt sig til Fjor og staaer baade 1465 og 1523 anført ved Fjor med 4 β i Landgilde.

Allerede 1199 var der en Provst over Strand et Ford. Senere var Provstiet i Strand overdraget Kantoren ved Slesvig Domkirke. Som Provster (og Kantorer) anføres Bundo, som 1263 blev Biskop. Tucco 1270. Anselmus, forhen Provst i Haderslev, blev Provst i Strand 1330, nævnes i dette Aar som Kantor. Nicolans 1375. Boëtius Pauli 1388. Nicolaus Butterfeld 1411. Johannes Wege=ner, „Sangmester“ 1450, visiterede paa Nordstrand 1453. Theodoricus van Kroghe (Didrik Tetens) 1495. 1502. 1513. 1527.

C. Fra Reformationen til Vandfloden 1634.

Reformationen skal her først være forkyndt ved nogle Studenter fra Strand, som vendte tilbage fra Wittenberg, hvor de havde studeret under Luther og Melanchthon. Blandt disse nævnes Laur. Hummersen. Stalleren Joachim Leve befordrede den nye Lære og holdt 1528 en evangelisk Prædikant paa sin Gaard (Morsum), da Herman Tast førstegang visiterede her.

Ved Landsdelingen 1544 var Nordstrand (tilligemed Haderslev, Vøgnkloster, Tønder og Femern) tilfalden Hertug

*) Ved List, Ham, Morsum, Olant, Gruden vedfæies nemlig den Anmærkning: *Nunquam dederunt temporibus meis, allegant rationem Domino nunquam dedisse, sed constat tantum de meo registro non prescribitur presentibus, oportet eos solvere decimas* (Scriptt. VII. p. 506).

Hans (Johan) d. Ældre, hvorimod Husum hørte til H. Adolfs (gottorpske) Deel. Hertug Hans gav 1556 d. 22 Juli Nordstrand en særegen Kirkeordinaus*), der bl. A. gav Menighederne Valgret. Nordstrand havde ogsaa sit eget Konsistorium, som blev stadfæstet af Johan Adolf 1611. Efter dennes Død 1580 kom Nordstrand ved Delingen 1581 (tilligemed Tønder, Løgumkloster og Femern) til den gottorpske Andeel. Fra den Tid haves en af Landets Afsendinger forfattet Angivelse af Nordstrand, hvorefter det var beboet af 1114 Bønder og Lanster, hvoriblandt 659 Raadnere, og udgjorde 36024½ Demat foruden de øde Sumpe i Korbæk, Bolgsbøl og Rönigsbøl Sogne, der ansloges til 1000 Demat, og foruden Halligerne. Kort før Vandfloden 1634 blev Landet opmaalt. Da fandtes der 43134 Demat 163 Roder inddiget Land foruden Diger, Beje, Søer og Grøfter 1203 D. 105 R., ialt 44338 D. 52 R., altsaa (naar 17066 $\frac{2}{3}$ R. = 1 □ M.) i det Hele over 2½ (2,573) □ Mile foruden Halligerne med 8610 Mennesker. 1593 var Landet regnet til 36644 D.***) Dengang bleve de 5 Herreder reducerede til 3, nemlig Belvorms Herred (9792 Dt.), Edoms Herred (11300 Dt.) og Beltring Herred (15552 Dt.). De 3 Sogne Lith, Hamm og Morsum, som havde hørt til Rundenberg Herred, lagdes nemlig til Edoms Herred, hvorfra igjen Ilgros og Bupheder toges for at forenes med Belvorm Herred. Levningerne af Wiedrichs Herred indlemmedes i Beltring Herred. Denne Inddeling bestod til Vandfloden d. 11 Oktbr. 1634, da det Meste af Landet gik under. Indtil den Tid fandtes altsaa følgende Sogne:

I. Belvorm Herred. 1. 2. Belvorm. 1556 blev det forhen nævnte Hellig Korses Kapel udvidet eller ombbygget og kaldtes nu den nye Kirke. Den gamle eller store Kirke havde Landskriver Joh. Giereyer fæstet af Kong Christian III., men 1547 folgte Hertug Hans den til Sognet for 1000 Mk. Lybst. Ved den gamle Kirke var der foruden Præsten 2 Kapellaner, ved den nye Kirke kun en Præst (Præsterækken findes under det nuværende Belvorm).

Belvorm havde 8 Røge: 1. Großer Rog. 2. Alter Rog. 3. Hunnenfog. 4. Suderneuf. 5. Mittelst R. 6. Kleiner R.

*) Astr. i Lachmanns Einleitung S. 479—86.

**) Henrik Rauzau siger (Westphalen I S. 72): Jugera agrorum aggeribus conclusa 36,350 continet et extra aggeres jugera 3200. Parochias viginti duas et portus tutissimos decem habet.

eller Luthen R. 7. Westerneuf. 8. Norderneufog. Da den sidste blev inddiget 1551, var Belvorm atter landfast med det øvrige Nordstrand. 1624 vandtes Hensebecken R., og ved samme Tid indvandt Junker Henneke Meinstorps paa en Hallig, som han ejede, en ny Røg paa 200 Dt., der uden Tvivl igjen tabtes 1634. Kort før Vandfloden indbefattede Belvorm 8348 Dt. foruden Halligerne Norderog, Süderog, Mübel og Südfall. Denne sidste holdt sig til den nye Kirke. Til Belvorm hørte ogsaa Hoge, der 1583 holdt en Prædikant, men først 1637 fik en Kirke.

3. Buphever. Dette Sogn, der 1551 blev landfast med Belvorm, havde 1634 tilligemed Langeland 1937½ Dt. I Vandfloden druknede 340 Mennesker; Klokketaarnet, 90 Huse og 2 Møller bortreves. Kun 34 Familier bleve tilbage, og de Fleste af disse nedsatte sig paa Belvorm. Man begyndte vel efter Floden at istandsætte Kirken, men maatte 1640 opgive det og sælge Materialierne. Døbefonden kom til Belvorm, Klokkeren til Østerhever.

Præster: Konrad Numsen 1540, forhen i Evensbøl. Thomas Lagenis 1574. Rudolf Blending, kom til Rendsborg. Ove Laurentii fra Flensborg, kom til Kjøbenhavn 1580. Mummie Nummesen fra Hersbøl, 1569 Kapellan paa Belvorm, † 1603. Simon Hoggreve, Diaconus i Røgenbüll til 1604, kom til Rønigsbüll 1606. M. Vocatius Haysen (Hahonis) fra Hamm, ordin. 1607, † 1616. Joh. Martini, Diaconus i Svesing, blev 1642, da Gudstjenesten her var ophørt, Præst i Odenbøl.

Diaconer: Paul Swents eller Siverts. Caspar Roswald, forhen Diaf. i Gaikebøl og Bupsee, † 1566. Levin Laurensen, † 1582. Henr. Gödeke 1582—1613. Joachim Wichmann, Kantor i Husum fra 1611, kom her 1614, blev 1617 Præst i Lundenberg. Joh. Goslar, Diaf. i Evensbøl 1612, kom hertil 1617, blev, ligesom Formanden, Pr. i Lundenberg 1629. Paul Feddersen fra Hatsted, 1630, † 1631. Andr. Stegmann 1632. I Vandfloden 1634 drev han paa en Bjælke til Stintebøl Præstegaard, hvor han først den tredie Dag kom til sig selv igjen; blev siden Præst paa Helgoland.

4. Ilgros, laae østen for Buphever (midt imellem det nuværende Nordstrand og Belvorm), var 1634 over 1292 Dt. Land. 1555 og 77 havde man forgæves prøvet paa at forbinde det med Belvorm og Meinstorps Hallig. 1634 omkom her 288 Mennesker; 75 Huse, 2 Møller samt Klokketaarnet

bortredes af Bølgerne; kun 10 Familier bleve tilbage. Kirken blev nedbrudt 1638; Alter og Prædikestol kom til Beldorm, Klokkeren til Høge. Hvor Sognet laae, er nu det vilde Hav.

Præster: Otto Laurensen, kom 1530 til Odenbüll. Joh. Dibius fra 1531, † 1557. Petr. Boëtius, først Pr. paa Trindermarst, kom 1562 til Königsbüll. Paul Conradi fra 1563. Jonas Johansen fra 1582. Mumme Harsen, Diacon i Morsum, kom hertil 1583, † 1624. Jakob Georgii (Sørgensen) fra Foretoft, kom hertil fra Osterwold 1625, † 1631, var Viceprovst. Peter Feddersen fra 1632, kom efter Vandfloden til Foretoft 1635, siden til Tating.

II. Edoms Herred. Præsterne i dette Herred oprettede 1626 et Konvent:

1. Brunof. Dette Sogn, som laae tæt østenfor Algros, var allerede før Aaret 1600 bethdelig formindsket, saa at Kirken kun ved en Grav var skilt fra Yderdiget, men 1600 blev den flyttet længere ind. Vandfloden 1615 d. 1. Decbr. ødelagde den ganske, og Sognets Levninger kom deels til Stintebøl, deels til Algros.

Præster: Meinhard Thomsen, † 1558. Joh. Brodersen. Joh. Nicolai, forhen Diaf. paa Hamm. Simon Levesen fra 1582. Joh. Ipsen, kom 1590 til Westerwold. Nikol. Laurentius, først Pr. i Gesbüll, hvor han blev assat propter transgressionem sexti præcepti, blev Pr. her 1590, † 1606. Joh. Bønsak, Pr. paa Oland 1583, kom her 1607, † 1613, hvorefter Kirken blev ødelagt. Nu er her aabent Hav.

2. Stintebøl. Allerede 1514 var Kirken forbleven udenfor Digebaandet. 1544 byggedes en ny Kirke, hvortil enhver Deniat maatte give 2 Mk. Da Beboerne ikke kunde enes om, hvor Kirken skulde bygges, bandt de, ifølge Heimr. Walthers Beretning, et Par Oxer sammen om Aftenen, og paa det Sted, hvor de bleve fundne om Morgen, blev Grundstenen lagt. Derfor laae den saa langt fra Præstegaarden. Ved Vandfloden 1615 bortskylledes Klokkerhuset og Halvdelen af Kirken. 1617 blev Høddiget sat i Stand med Tab af 250 Dt. En Deel af Levningerne af Brunof Sogn lagdes, som forhen anført, hertil. 1634 indbefattede Stintebøl og Brunof tilsammen over 2154 Dt. Ved Vandfloden omkom her i Stintebøl 320 Mennesker, i Brunof 46, ialt

366; 75 Huse og 2 Møller bortredes, og kun 16 Familier bleve i Live. I Stintebøl havde Pesten 1603 bortredet 325 Mennesker; efter 1634 vare kun 130 tilbage paa en lille Hallig.

Præster: Laur. Eddesen, forlod Papismen og ægtede sin Konkubine („Steelte“), blev siden Pr. i Osterwold. Herm. Lindemann, kom til Gesbüll. Galenus Otto 1546, kom siden til den nye Kirke paa Belworm. Joh. Doxius eller Day, † 1562. Joh. Brockstede fra 1559 („Der in der gemeinen Rede stamrig und unvernemlich, und im Predigen sehr beredt gewesen“), † 1594. Matth. Wiederich fra Ditmarsken, kom hertil 1595, havde forhen været Diaf. i Morsum, Königsbüll og Belworm, † 1615. Henr. Howidt fra Hadeln, først Diaf. i Odenbüll, kom hertil 1619, overlevede Bandfloden og blev Pr. i Odenbüll, siden i Foretoft. Efter Broder Bopsens Efterretninger har her ogsaa været en Kapellan.

3. Gaifebüll. Soguet var 1634 henved 2106½ Dt., talte 104 Huse og omtrent 500 Mennesker, af hvilke næsten Halvdelen (232) omkom; 73 Huse, Klokketaarnet og 2 Møller ødelagdes. Dog blev Kirken holdt vedlige indtil 1640, hvor paa Beboerne lagdes til Odenbüll Sogn. En betydelig Deel af Soguet gjenvandtes ved Inddigninger 1654 og 1657.

Præster: Joh. Nickelsen, fra 1526. Han var først dygtig papistiff, men efterat Laur. Hummersen flere Gange havde prædiket imod ham, maatte han eudelig give tabt. Han blev siden (1535—37) Visitator. Rord Dose fra Husum, først Rjebmand, siden Kapellan i Viding Herred, endelig Præst her, † 1590. Erik Nummensen, 1582 Konrektor i Husum, kom hertil 1591, hældte til Kalvinismen, nedlagde 1595 sit Embede og blev tilsidst Husmand i Morsum, hvor han døde 1625. Joh. Bolquartsen, Konrektor i Husum, 1595 Pr. i Gaifebüll, 1607 i Hatsted. Naaman Lauritsen fra Flensborg, kom her 1607, † 1612. Joh. Erøchel fra 1612, blev 1618 Archidiafonus i Husum. Matth. Lobetanz fra Husum, havde været Rjebmand, ordin. 1618, kom 1635 til Kathrinenheerde.

Diafoner: Johannes fra Brunswyk. Joh. Adam, kom til Morsum. Konrad Brummer, kom til Bopsee. Johannes, en Nederländer (maaskee identiff med foransførte). Jacobus, ligeledes en Nederländer. Kaspar Roswald, blev Diaf. i Bopsee. Joh. Stamer, kom 1568 til Treja. Paulus Petri, kom til Simonsberg. Otto Woltsen,

blev Diaf. i Pelvorm. Nikol. Petersen fra Morsum, blev 1594 Kapellau i Osterwold. Laur. Hasselberg fra Tønder. Henning Busch fra Garding, fra 1604. Andr. Schütze (Sagittarius), Diaf. i Bupte til 1607, vendte 1613 tilbage til Bupte som Hovedpræst. Peter Hansen, blev Pr. i Hersbüll 1632. Thomas Keres fra Pommern, kom her 1632, druknede i Vandfloden d. 11 Oktbr. 1634.

4. Trendermarst (Trindermarsch), paa den sydvestlige Kant af det nuværende Nordstrand, meget udsat for Havet. Efter Vandfloden 1580 maatte man opgive 200 Dt., saa at kun 650 bleve tilbage. Med de saakaldte Nyefogsvande var der 1634 ialt 984 Dt. med 57 Huse og henimod 300 Mennesker. Af disse druknede over 100, 33 Huse bortskylledes, medens 190 Mennesker bleve tilbage. Kirke, Præst og Gudstjeneste vedligeholdtes dog til 1639, hvorpaa Menigheden lagdes under Odenbüll. Kirken blev nedbrudt 1651. 1663 lykkedes det at gjenvinde en stor Deel af Trendermarst og Evensbüll, den nuværende Trendermarst-Rog.

Præster: Nikolaus Hansen, kom 1537 til Odenbüll. Laurentius, forhen i Hamborg, døde allerede 1538. Paul Böttcher, tidligere i Hamm, kom til Rith 1540. Christian Ditmarsus, skal uskyldig være bleven halshugget i Ditmarsken, fordi han falskeligen var beskyldt for at have stjaalet en Kalk. Nikolaus von Geldern, „ein Exorcist“, † 1550, havde forhen været Pr. ved den nye Kirke paa Pelvorm. Matthäus von Fresen, „ein Bildstürmer“, havde forhen været i Rith og her 1551 paa Hamm. Petr. Boëtius, forhen Diaf. paa Hamm, blev 1556 dødelig saaret af en vis Gansen, fordi han (i sine Prædikener) havde straffet ham og hans Brødre for hans onde Gjerninger. Morderen lod ham ligge som død, blev greben og radbrættet, men Præsten kom sig igjen og blev 1557 Pr. i Slgrof. Jakob Laurensen, født 1529, † 1603, var her i over 40 Aar. Hans Adjunkt Bartholom. Boßsen døde 1602, den følgende Adjunkt Henr. Fischer fra Waldeck † 1610. Joh. Heimreich (Walther) fra 1611 til 1639, da han blev Pr. paa Pelvorm, hvor han blev Inspektør over hele Nordstrand.

5. Odenbüll. 1634 udgjorde Sognet 1710 Dt., 172 R. og havde 70 Huse. Af disse bortskylledes 38 i Vandfloden; 159 Mennesker omkom. Af Kirken faldt den vestlige Gavl ned. Ved de store Inddigninger, som Hollænderne foretog

i Aarene 1652—1739, blev Sognet atter frugtbart Land, og heraf samt af Levingerne af Gaikembüll, Trendermarck, Evensbüll og Hersbüll opstod det nuværende Nordstrand, hvis lutheriske Menighed har beholdt den gamle Odenbüll Kirke (see under Nordstrand).

6. Evensbüll var et temmelig stort Sogn. Det bestod 1634 af 2316½ Dt., havde 86 Huse og 2 Møller. I Vandfloden omkom 240 Mennesker, Klokketaarnet, 37 Huse (deriblandt Kroen, hvor der netop var en stor Forsamling) og begge Møller bortrevs. Kun 33 Husejere og 16 Raadnere bleve tilbage. Disse vedligeholdte Gudstjenesten til 1638, da de lagdes under Odenbüll Sogn. Efterhaanden er den største Deel gjenvundet ved Inddigninger.

Præster: Severin Eddesen 1510. Efter Reformationen „maatte han, skjøndt ugjerne, prædike Evangeliet“, † 1530. Konrad Numsen, kom 1540 til Buphever. Joh. Becker fra Hamborg, † 1559. Matth. Petri Pommerening fra Flensborg, ordin. i Kjøbenhavn 1558, † 1566. Rosmus Frölich fra 1567, kom 1568 til Svesing. Otto Eleren, fra 1568, † 1582. Anton Bruns eller Ramer (Emporus), ordin. 1583, forhen Konrektor i Flensborg, † 1613. Matth. Boëtius, kom hertil fra Hersbüll 1614, † 1625. Han har gjort Optegnelser om Vandfloderne. Henr. Bruns, Søn af ovennævnte Ant. Br., var her fra 1625, overlevede Vandfloden og døde 1639 i Lunden, hvor han bestyrede Embedet i Naadsensaaret.

Diakoner: Joh. Blesz, blev Præst i Balsbøl, siden Diak. ved St. Maria i Flensborg. Martin Boesen, „so sich selbst erhenkt“. Joh. Bram eller Bram, først Skomager, siden Præst i Simonsberg. Joh. Sittardus fra Alev, skal have været en Billedstormer, † 1580. Didr. Becker fra Husum, † 1583. Laur. Næve, kom til Hersbüll 1593. Joh. Petrejus, blev Præst i Odenbüll 1603. Joh. Siegfriedus fra Eisleben, kom her 1604, † 1612. Joh. Goslar fra 1612, blev Kapellan i Buphever 1617. Joh. Ratich fra Brandenburg, maatte fortrække 1620, „fordi han havde syndet contra sextum præceptum“. Henr. Bruns, ord. 1620, blev Enepræst 1626.

7. Hersbüll, et lille Sogn i det sydøstlige Hjørne af Landet ligeoverfor Lundenberg, havde lidt meget, saa at Digerne 1564 tredie Gang maatte rykkes ind, var 1634 kun 681 Dt., 100 R. med 11 Huse. Af disse bortrev Vand-

floden de 11 samt Møllen; 49 Mennesker druknede, og kun omtrent 100 bleve tilbage og lagdes under Odenbüll. 1693 vandtes en Deel af Landet igjen, da Neufog paa Nordstrand inddigedes.

Præster: Laur. Nummeusen 1520, kom 1537 til Königsbüll. Joh. Leo, † 1557. Fredr. Ditlevsen, † 1565. Petr. Martensen (Martini), havde først været Munk i Dobberan, derefter Pr. ved den lille Kirke paa Pelvorn, hvorfra han blev fordreven, døde her 1576. Theodor Paink fra Husum, Diafon i Morsum, „so ein guter Politicus gewesen“ (Heimreich), kom 1576 til Hersbüll, † 1588 i Husum. Joh. Laurentii, Søn af ovennævnte Laur. Nummensens, først Diaf. paa Hamm, derefter Pr. i Westermold, kom hertil 1589, † 1592. Laur. Næve fra Ekernförde, først Diaf. i Evensbüll til 1593, † 1610. Matth. Boëtius, blev 1614 Pr. i Evensbüll. Joh. Fischer (Piscator), først Diaf. i Königsbüll til 1614, † 1631. Hans Enke Margrethe druknede i Vandfloden 1634. Petr. Johannis (Hansen) fra Husum, var først Sømand, faldt ned og brækkede en Arm, hvorfor han gav sig til at studere; først Diaf. i Gaikebüll til 1632, overlevede Vandfloden og flyttede til Husum, hvor han levede af sine Midler.

Hinsides det saakaldte Mosedige laae følgende 3 Sogne, der, som forhen nævnt, 1593 bleve indlemmede i Edoms Herred:

8. Lith, die Lith, var 1634 over 1287 Dt. Under Krigen 1628—29 anlagdes her ved Færgen en stor firkantet Skandse, som blev besat af hertugelige Tropper. Ved Soldaternes Uforsigtighed brændte Klokkehuset d. 4. Febr. 1629, og Klokken ødelagdes. Den nye Klokke, som blev omstøbt 1632, blev efter Vandfloden 1640 solgt til Ullerup Kirke, hvor den hænger endnu. Prædikestolen kom til Frederiksstad. I Vandfloden druknede 171 Mennesker, det nye Klokketaarn tilligemed 41 Huse bortskylledes, og kun 9 Familier og 7 Raadnere bleve tilbage.

Præster: Kaspar Ford. Poul Bötticher, først, 1538, i Trendermarst, derefter paa Hamm til 1540. Mathæus v. Fresen, blev Pr. i Trendermarst omtrent 1550. Lukas Bles, var her 1567, † 1593. Herm. Bartels, ordin. 1593, † 1603. Peter Alve (Alio) fra Flensborg, Diaf. i Hatsted 1601, kom her 1603, druknede i Vandfloden d. 11. Oktbr. 1634.

9. Hamm (der Hamm, auf dem Hamm). Dette Sogn blev udvidet ved forskjellige Inddigninger 1603, 1608—12 og indbefattede 1634 over 2541 Dt. I Vandfloden omkom 365 Mennesker, 72 Huse og 2 Møller bortreves, saa at kun 22 Familier bleve tilbage. Paa den østlige Kyst af Nordstrand findes endnu den saakaldte Ham=Hallig, som bestaaer af gjenvundet Forland af Sognene Hamm, Morsum og Lith. Ogsaa den saakaldte Bohnshallig, østfor Nordstrand, er en Levning af Morsum og Hamm.

Præster: Hajo Rickwartsen. Paul Bötticher, først Diak., kom 1538 til Trendermarst. Joh. Riedesel, † 1560. M. Laur. Nummensen fra Hersbüll, var her 1588, emeritus 1615, † 1620. Levin Bachsen, Adjunkt fra 1617, † 1623. Ingvar Petri, 1622 Diak., Pr. 1623, overlevede Vandfloden og tilbragte sine øvrige Dage som Privatmand i Skobøl.

Diakoner: 1522 havde Junge Sievert stiftet en Vikarie, hvoraf Diakoniet opstod, og hans Arvinger havde Patronatsretten endnu 1609. Joh. Gülich. Joh. Nikolai, kom til Brunok. Paul Bötticher, blev Hovedpræst. Joh. Wuuxsen. Joh. Laurentii, kom til Westetvold. Petr. Boëtius, kom til Trendermarst 1551, byttede med Matth. v. Fresen. Joh. Boëtius, † 1588. Joh. Thomsen, kom til Østerhever 1593. Knud Laurensen, kom til Gesbüll 1600. Martin Alberus, ordin. 1601, kom til Vollerwiek 1613. Joh. Polio fra 1615, blev 1617 Diak. i Hatsted, siden i Volgsbüll. Ingvar Harsen, kom 1620 til Rørbek. Ingvar Petri, blev Sognepræst 1623. Joh. Horn, ordin. 1623, druknede i Vandfloden d. 11. Oktbr. 1634.

10. Morsum. Ved Opmaalingen 1634 udgjorde Sognet 2768 Dt., hvori dog Beje, Diger, Grøfter samt Holmer Sø vare indbefattede. Det adelige Gods Morsum folgte Familien Leve 1585 til Geert Ranzau († 1627), hvis Søn Christian druknede 1634. En anden Adelsmand, Reimer Sehested, havde 1579 solgt sine Godser i Morsum og Pelvorm til Hertugen for 15000 Mk., men Landskabet kjøbte dem af Hertugen. 1470 var Kirken nedrevet for at bygges paa et andet Sted. Hertugen vilde bygge et Nyttsted paa den gamle Kirkegaard, men Beboerne forhindrede det ved en Gave. De frygtede nemlig for Hoveri og anden Byrde, naar Hertugen havde Besiddelser her. Den Plan, han havde 1569, at gjøre Morsum landsaft med Hatsted ved Diger,

mishykkedes ogsaa. I Vandfloden 1634 omkom 396 Mennesker, 84 Huse og 3 Møller bortskylledes, og kun 16 Huse bleve tilbage. Levningerne af Morsum Sogn lagdes 1643 til Kirken paa „Wüste Moor“, det nuværende Nordstrandischmoor, hvor ogsaa Døbefonden og Alterfalken kom hen; Klofken kom til Skobøl Kirke. 1739 indvandedes atter en Deel af Morsum Sogn, nemlig Elisabeth Sophies Kog paa Nordstrand.

Præster: Nikol. v. Norden, kom til Witswort. Autor Rosa var her 1544, kom til Tating. Joh. Cramer fra 1553, kom til Kathrinenheerde. Jeremias. Wolquart Ingversen fra Hatsted, en Discipel af Luther, var 1540 Rektor i Husum, 1556 Pr. i Rørbek, 59 her, † 1612 efter at have været Præst i 56 Aar og Lærer i 72. Michael Einsperg, kom 1625 til Tating. Jonas Friederici, først Diak., siden Præst, druknede i Vandfloden d. 11. Oktbr. 1634.

Diakoner: Laurens 1529. Joh. Adam, først Diakon i Gaifebüll, kom herfra til Bupsee. Jørg. Schrøder til 1565. Vilh. Siverus fra 1565, † 1566 af Pest. Theod. Painck, kom 1576 til Hersbüll. Hieronymus Willemann, tidligere i Büsum, kom til Königsbüll som Diak. Matth. Wiederich, ligeledes. Mummé Harsen, blev 1583 Pr. i Ilgrosf. Jonas Friederici, blev Sognepræst 1625. Peter Pölmann, blev 1627 Pr. paa Helgoland. M. Samuel Sattler, overlevede Vandfloden og blev Pr. i Pløn, † 1642.

III. Beltring Herred. I den sydlige Deel af dette Herred laae den saakaldte øde Mose (das wüste Moor, senere kaldet Nordstrandischmoor), der var en Deel af Sognene Königsbüll, Bolgsbüll og Rørbek. Da denne, som laae høiere, næsten ene modstod Vandfloden 1634, blev den et Tilflugtssted for dem, der beholdt Livet. Her byggedes 1656 en Kirke, der dog atter ødelagdes 1717 og 1720, hvorefter Gudstjenesten holdtes i Præstens Huus, indtil ogsaa dette maatte nedbrydes 1825.

1. Gesbüll laae imod Sydøst tæt ved Morsum, var før Vandfloden i Størrelse 1394 Dt., med 52 Huse. Heraf bortskylledes 39, og 170 Mennesker druknede.

Præster: Herm. Lindemann, forhen i Stintebüll til 1546, † 1560. Simon Hansen eller Frese, † 1566. Nikol. Laurentii, assat, men blev Præst i Brunof 1590.

Paul Fabricius, † 1608. Anud Laurentii, forher
Diaf. paa Hamm til 1600, † 1634 fort før Vandfloden.

2. Nørbe, nordfor Gesbüll, indbefattede 2322 Dt. med 100 Huse, hvoraf kun 6 bleve staaende; 340 Menneſter omkom. Kirken blev staaende, men 1637 nedrev en Orkan 7 Tag, og Resten folgtes 1638. Alter og Døbefont kom til Borlum, Kloffen til St. Michaelis K. i Slesvig 1644.

Præster: Boh Eddesen. Henrik „ist falscher Lehre zugethan gewesen.“ Wolquard Ingversen 1556, kom 1559 til Morsum. Joh. Nickelsen, gif tilsidst i Barndom og maatte resignere 1605. Ecco Johannis, Sidstn. Søn, † 1620. Ingvar Harsen, til 1618 Diaf. paa Hamm, druknede i Vandfloden 11. Oktbr. 1634 tilligemed sin Kone.

3. Bolgsbüll, imod Nordost, havde 1438 Dt. foruden Bolgsbüll Kog (353 Dt.) og den af Brødrene Umsing fra Hamborg i Narene 1624—26 indvundne Umsing Kog (227 Dt.). I Vandfloden 1634 druknede 340 Menneſter; 75 Huse og en Mølle bortskylledes. Kirken, som var opmuret 1601 i Stedet for den gamle af Træ, blev 1639 nedbrudt. Prædikestolen kom til Klangsbøl.

Præster: Peter Winkelmann. Paul Ditlevsen, † 1566 af Pest. Joh. Laurensen. Joachim Bolte 1586, kom 1589 til Deedsbøl. Ingvar Wolquardi, Diafonus i Bopsee, Præst her til 1603, da han blev Sognepr. i Bopsee. Evald Thurov fra Slesvig, Rektor i Tønning 1598, Diaf. i Bopsee 1602, kom her 1603. Joh. Polio fra Flensborg, Rektor i Bredsted fra 1614, Diaf. paa Hamm 1615, i Hatsted 1617, endelig Præst her 1621, druknede i Vandfloden d. 11. Oktbr. 1634.

4. Rönigsbüll, sydvest for Bolgsbüll, indbefattede 1634 over 2265 Dt. med 80 Huse. Af disse ødelagdes 62 samt Møllen, og 212 Menneſter (deriblandt Diafonus og Organist) druknede. Kirken blev nedbrudt 1639. Et Epitaphium herfra blev opfat i St. Johannes K. paa Før.

Præster: Georgius. Laur. Nummensen, kom hertil fra Hersbüll 1537, † 1561. Petrus Bohsen (Boëtius), Diaf. paa Hamm, derefter Pr. i Ilgrof til 1562, † 1592. Han var Viceprovst 1572. Andr. Connerus (fra Lunden), Diaf. i Tønning til 1592, kom til Garding 1607. Konr. Weissenborn, Diaf. her 1615—18, overlevede Vandfloden og kom til Hoge 1636.

Diakoner: Hieronymus Willemann, forjaget fra Büsum 1564, Diaf. i Morsum, kom herfra til St. Johannes paa Før, tilsidst til Hadeln. Matth. Wiederich, ligeledes Diaf. i Morsum, derpaa her, kom siden til Pelvorm. Joh. Belking, † 1596. Joh. Fischer 1597—1614, kom til Hersbüll. Konr. Weissenborn fra 1615, blev Hovedpræst 1618. Christoph Rudolphi, 1618 Rektor i Bredsted, 1619 her, kom 1625 til Osterwold. Petr. Christiani fra Pelvorm, † 1629. Petr. Boëtius, ordin. 1630, druknede i Vandfloden d. 11. Oktbr. 1634.

5. Bupsee, imod Nord, indbefattede 1634 tilligemed Bupflut 2077 Dt. med 111 Huse. I Vandfloden omstyrtes 85 Huse og 2 Møller; 490 Mennesker omkom. 1629 vare 137 Mennesker døde af Pest. Vandfloden 1615, i hvilken 46 Mennesker druknede, havde borttaget et Stykke af Kirken; 1637 blev den nedbrudt, Alter og Prædikestol kom til Trendermarst, Klokketaaruet stod endnu 1638.

Præster: Jakob Carstensen. Joh. Adam, først Diaf. i Gaikebüll, siden i Morsum. Konrad Brummer, forhen Diaf. i Gaikebüll, drog herfra tilbage til sit Hjem, Brunsvig. Herm. Tast, Søn af den berømte Reformator i Husum, var 1572 og 73 Viceprovst, uden Tvivl emeritus 1603, † 1610, 80 Aar gl. Ingvar Bolquardsen fra Hatsted, først Diaf. her, derefter i Bolgsbüll, Sognepr. 1603, † 1611. Peter Kupferschmidt (Cupræus) fra Flensborg, Kantor i Husum, 1597 Diaf. i Svesing, 1604 i Bupsee, 1612 Sognepræst. Han overlevede Vandfloden og levede siden som Privatmand i sin Fødeby.

Diakoner: Rasmus Kall, blev Pr. i Osterwold. Kaspar Roswald, blev Diafon i Buphever. Ditlev Numsen fra 1582. Ingvar Bolquardsen, kom til Bolgsbüll, Sognepræst her 1603. Joh. Laurentii, † allerede 1603. Peter Cypræus, blev Sognepræst 1612. Joh. Nummensen, blev paa Grund af Deeltagelse i Krigsurolighederne affat af Hertugen 1628, indsat igjen af en Kongl. Kommission 1629, atter affat af Hertugen, og efter at have gjort Afbigt 1630 paa Ny indsat ved Pastor Lobetanz fra Gaikebüll. Han druknede i Vandfloden d. 11. Oktbr. 1634.

6. Bupte. Sognets Størrelse var 1634 angivet til 1025½ Dt. foruden Levningerne af det hermed forenede Sogn Imhusen (1428 Dt.) og Halligerne Habel og Horst. I

Vandfloden druknede 260 Mennesker; 52 Huse og en Mølle bortskylledes, saa at kun 6 Familier bleve tilbage. Kirken, der allerede havde været faldefærdig 1609, nedbrødes 1637, Klokken kom til Grøde.

Præster: Hartwic „so die evangelische Lehre angenommen, und neben 2 Kapellanen Petro und Detlevio auf der Kindtaufe beim Küster 1532 seyn ertrunken“. Freder. Martensen fra 1550 til 1602, altsaa Subellærer. Levin Friederici, Forriges Søn, til 1602 Diaf., til 1613. Andr. Schütze (Sagittarius), først Diaf. her, siden (fra 1607) i Gaikebüll, Sognepræst 1613, overlevede Vandfloden og blev Diaf. i Mildsted.

Diakoner: Petrus, druknede tilligemed Sognepræsten og en Kapellan 1532. Levin Friederici 1594, blev Sognepr. 1602. Ewald Thurov, blev allerede 1603 Pr. i Wolgsbüll. Andr. Schütze til 1607, kom til Gaikebüll, siden Sognepr. her. Martin Ingversen, † 1625. Martin Wilhelmus 1626. Herm. Laurentii, druknede i Vandfloden d. 11. Oktbr. 1634.

7. Osterwold. Sognet indeholdt 1538 Dt. 3 Vandfloden omkom 394 Mennesker; 43 Huse og Møllen bortreves, og kun 6 Familier bleve tilbage. Kirken, som var nyopbygget i Stedet for den gamle Trækirke, nedbrødes 1638. Kalk og Dist kom til Hoge, Kirkestab, Skriftestol og Messesklæder til den lille Kirke paa Pelvorm; Klokketaarnet bortskylledes 1634.

Præster: Laur. Eddesen, forhen Pr. i Stintebüll, † 1560. Theodor Borchtorp, † 1566. Rasmus Kall, forhen Diaf. i Bupsee, kom til Lundenberg. Joh. Ingwersen, emeritus 1600. Jak. Georgii (Førgensen), kom til Algrof 1625. Christoph Rudolphi, 1620 Diaf. i Königsbüll, 1625 Pr. her, druknede i Vandfloden d. 11. Oktbr. 1634.

Diakoner. Her synes at have været et Diafonat, da der siges om Nikol. Petersen „so um 1594 sich vom Gei-
febüller Diafonat hieher begeben“.

8. Westerwold. Efter Vandfloden 1570 havde man maattet opgive (auswerfen) 200 Demat, men Sognet havde endnu 1634 næsten 1084 Dt. Lgsaa Balum i Pelvorm Herred (630 Dt.) benyttede Kirken her. Denne, som 1609 var nedreven, blev opført af Ny og holdt sig i Vandfloden, saa at den blev istandsat 1640. Ved Vandfloden 1634 druknede i Westerwold og Balum 164 Mennesker (99 Huse og 2 Møller ødelagdes), men 19 Familier bleve tilbage.

Præster: Fredr. Bensen var den sidste kath. Præst. Mourits Fröschel. Joh. Christiani. Mart. Saxo fra Flensborg, kom her 1575, hidtil Diaf. i Eggebæk, † 1582. Joh. Laurentii, forhen Diaf. paa Hamm, kom 1589 til Hersbüll. Joh. Ipsen kom hertil fra Brunof 1590. Mart. Harsen, Substitut fra 1624, † 1631. Petr. Lobetauz, fra 1632, overlevede Vandfloden, blev 1637 Diaf. i Nybøl, siden Pr. i Morsum paa Sild, † 1656.

9. Grøde. Kirken var efter Vandfloden 1615 flyttet længere ind; den tilligemed Præstegaarden bortreves 1634; dog druknede her og paa Buthweel kun 5 Mennesker.

10. Oland. Paa Oland druknede 1634 kun 4 Personer, og Kirken blev staaende. Men paa Langelæs, som hørte hertil Sognet, druknede 38.

11. Nordmarst. Beboerne paa denne Hallig, som havde holdt sig til Fjor, byggede sig en Kirke 1599. En Præst havde de allerede fra 1581. I Vandfloden 1634 druknede 48 Mennesker, men Kirken blev dengang staaende. (Om Grøde, Oland og Nordmarst med Langelæs see under Halligerne.)

Paa hele Nordstrand druknede i den store Vandflod Natten imellem d. 11. og 12. Oktbr. 1634 i det Hele 6408 Mennesker, heriblandt 9 Præster og 12 Degne. Digerne vare gjennembrudte paa 44 Steder. Et Par Kirker og 6 Klokketaarne omstyrtes, men de fleste Kirker toge Skade og bleve siden nedbrudte. 30 Bejrmøller bortskylledes, over 50000 Kreaturer druknede, og næsten alt det indhøstede Korn ødelagdes. Omtrent 2500 beholdt Livet, og af disse vandrede Mange ud, navnlig til Holland, hvorfra Nogle af dem efter Trediveaarskrigen flyttede til Uckermark i Brandenburg*).

*) Den lærde Anton Heimreich Walther (Præst paa Nordstrandischmoor 1654—85), der selv som otteaarig Dreng oplevede Vandfloden og i sin „Ernewerte Nordfresische Chronick“ 1668 har givet den fuldstændigste Beskrivelse deraf, anfører (S. 368) følgende sikkre Forvarsler for Oversvømmelsen: 1. Den foregaaende Vinter gif mange Aal op paa Landet i Korn og Hø, ligesom Karudserne af Frygt for Saltvand gif op i Sandet. 2. Wildtet svømmede fra Gesten over til Nordstrand. 3. Mange Kreaturer bleve rasende. 4. Træerne blomstredede 2 Gange. 5. Musene bortbare meget Korn. 6. En Høne lagde paa eengang 3 sammengroede Æg. 7. Den 3. Oktober fandtes i et friskt Bygbrød i St. Peters Sogn tuft sammenløbet Blod. 8. Og endelig var det en deilig Høst. (!) „Welche und dergleichen mehr dieses grossen und erschrecklichen unglücks ungezweiffelte zeichen und gewisse vorboten sein gewesen.“

D. Efter Vandfloden 1634.

I de første Aar efter Nordstrands Ødelæggelse forsøgte de tilbageblevne Beboere med stor Anstrængelse at gjenvinde det tabte Land, og Hertug Frederik III. udstedte til den Ende forskjellige Forordninger (1635 og 36), ligesom han ogsaa 1637 ved forskjellige Bevillinger opmuntrede et hollandsk Selskab til at foretage Inddigninger. Men paa de fleste Steder mislykkedes disse Bestræbelser ganske. Vel fortsattes Gudstjenesten i en Deel Sogne i nogle Aar, men da de fleste Præster vare omkomne eller udvandrede ligesom deres Sognefolk, Kirkebygningerne faldefærdige og Kirke- og Præstelandet bortskyllet, maatte en ny Ordning foretages. Hertugen udnævnedes derfor 1637 Præsten Johannes Heimreich i Trendermarsh (Fader til Anton Heimreich Walthers) og Landskriver Balthasar Novoc till at undersøge Kirkerne og de kirkelige Ejendommes Tilstand og gjøre Forslag til Sognenes Omordning. Følgen heraf blev, at de 3 Herredsting affattedes (1642) og et nyt oprettedes paa Belvorn, hvortil ogsaa Mosen (Nordstrandischmoor) og de øvrige Halliger lagres. I det gamle Belvorn Herred bleve den gamle og den nye Kirke staaende, og her lykkedes Inddigningen bedst, men Sognene Buphever og Algros gik ind. I Edoms Herred blev af 10 Kirker kun den eneste Odenbüll tilbage, og til denne lagdes Levningerne af Hersbüll, Evensbüll, Trendermarsh og Gaisebüll; Brunck, Lith og Hamm vare næsten ganske forsvundne. Levningerne af Morsum og Stintebüll lagdes tilligemed Resterne af Beltring Herred, hvis 8 Kirker alle gik ind, til den nye Menighed, der dannede sig paa Mosen. Hvad der var tilbage af Kirkejorder, Kirke-Rente-penge og andre Indtægter, lagdes henholdsvis til de nævnte Kirker, og det Samme skete med Præsternes Indtægter. Paa Mosen, der senere kaldtes Nordstrandischmoor, begyndte Gudstjenesten 1642, en Kirkegaard anlagdes paa Rørbæk Præsteboel, en Præstegaard 1650, men først 1656 blev Kirken færdig. Halligerne Oland, Grøde og Nordmarsh beholdt deres Kirker, paa Høge byggedes en ny Kirke 1637, paa Langenæs 1663.

Johannes Heimreich, der 1639 blev Præst ved den gamle Kirke paa Belvorn, var fra 1638 og til sin Død 1664 Inspektør over alle Nordstrands Kirker. Efter den Tid stode de under de gottorpske Superintendenters umiddelbare Op-sigt, indtil Landskabet Belvorn med tilhørende Halliger 1793

lagdes under Husum Provsti. Men Kirkerne i Odenbüll (paa Nordstrand) og paa Nordstrandischmoor kom ved den Otkroj, som Hertug Frederik III. 1652 gav et Selskab af Nederlænderne, der havde paataget sig at inddige det gamle Nordstrand, til at staae under Hovedparticipanternes Patronat, ligesom disse ogsaa fik Ret til at udøve Jurisdiktion.*) Derfor kom disse 2 Kirker 1793 ikke under Husum Provsti, men dette skete først 1850.

a. Den Pelvorm.

I Pelvorm Sogn (gamle og nye P.) druknede i Vandfloden 1634 efter Heimreichs Angivelse 1100 Mennesker, og kun 56 Grundejere og 7 Raadnere bleve tilbage, medens 191 Huse og 8 Møller bortskylledes. Alligevel lykkedes Inddigningen her forholdsviis bedst, og af 8 ødelagte Røge inddigedes indtil Sommeren 1637 atter $4\frac{1}{2}$ **), nemlig: 1. Gross Røg. 2. Halvdelen af Alt R. 3. Mittelste R. 4. Klein R. med Joh. Hinrichs R. 5. Wester = Neu R. (senere kaldet Altneu R.). Disse indeholdt ved Opmaalingen 1643 tilsammen 3734 Demat. Hertil kom nu i den følgende Tid: 6. Norder Neu R., indd. 1657, kaldes nu Klein Norder R. og indeholder 144 Dt. 7. Wester eller Südw. R. 1663, 300 Dt. 8. Hunnen R. med Süder R. og en Deel af Meinstorp Hallig 1673; 1121 Dt. 9. Utermarker R. 1672—73; 320 Dt. 10. Norderneu R., nu Grosser Norder R. 1687, 500 Dt. Alle disse Røge med Seegaard (Søgaard) samt Kirke- og Præstelandet (i den

*) Ved et Special-Proklama af 19. Septbr. 1653 befalede Hertugen Beboerne, som hidtil kummerligt havde ernæret sig af Tørvemoserne og de efterhaanden gjenvundne Enge, at afstaa disse deres Ejendomme, „som de havde fra Forældrene“, til de Fremmede. „Welches proclama — siger Ant. Heimreich — von mir am 16. Sontage nach Trinit. auff dem Mohr und Odenbül publiciret, und nicht ohne bittere zehren der alten landeigener ist angehört worden.“ De lutheriske Menigheder beholdt dog udelukkende Ret til Kirkerne, ligesom 7 indfødte Raadmænd sattes til Dommere under Landsfogdens Forsæde. Nederlænderne udnævnte en Kommissær, der skulde deeltage i det aarlige Thing og afgjøre mindre vigtige Sager (Ant. Heimr. Nordfr. Chr. S. 393—94).

**) Under Diggreve Peter Harsens Opsigt og ved Hjælp af en Hollænder Cornelius Jansen Allers „noch der Holländer weise Bestevaer genant“ (Heimreich), „der Lust zur Weilläufftichkeit gehabt, sonsten aber ihr Engel gewesen“ (Dankwerth S. 146).

store R.) udgjøre saaledes over 6000 Dt.; men hertil kommer endnu Norderhallig, Laugeland og Buphever, der danne Dens Forland imod Nord. Buphever hører endnu i verdslig Henseende under Landskabet Nordstrand. Utermark R. havde for-
 dum en Dtroj, men kjøbtes 1699 af hele Landskabet, og Dtrojen ophævedes 1816. Ogsaa det adelige Gods See-
 gaard mistede 1837 sin Jurisdiktion og lagdes under Land-
 skabet, dog saaledes, at Beboerne beholdt de adelige Rettig-
 heder. Det havde, som forhen anført, fra 1470 tilhørt de
 adelige Familier Knutsen, Meinstorp, v. Thienen og (fra 1679)
 Wedderkop. Derefter kom det i borgerlige Hænder og blev
 1828 kjøbt af Landskabet. Dertil hørte en Deel Huse paa
 Mellemdiget og nogle Jorder paa Vangens. Pelvorm har
 en meget fed og frugtbar Jordbund, men den led meget ved
 Oversvømmelser 1792, 1793, 1825 og 1839. Den danner
 een Kommune under en Landfoged og en Landskriver, som
 med 4 Raadmænd holde Thing og med 4 Landsfuldmægtige
 bestyre de økonomiske Anliggender. Den har 12 Hovedparti-
 cipanter, blandt hvilke Ejerne af Seegaard. Sødigerne, som
 udgjøre $3\frac{1}{2}$ Mile (4565 Baand), hvoraf 1208 Baand have
 Forland, ere meget kostbare at vedligeholde (Bekostningen
 anslaaes til 55000 Rd. aarligt). I den nyeste Tid forsynes
 de med Steenbeklædning. I kirkelig Henseende udgjør Den
 2 Sogne, dog med fælles Fattig- og Skolevæsen.

Indbyggerne ere oprindeligt Frisere, men ved de mange
 Indvandringer efter 1634 har den frisiske Ejendommelighed
 tabt sig. Folketallet var den 1. Febr. 1860: 2315 (1835:
 1658; 1858: 2194).

9. Alte Kirche.

Steds- og Retsforhold. Sognet udgjør den vest-
 lige Deel af Den Pelvorm, ligger 4 a 5 Miil fra Husum
 og omgives af Vesterhavet, undtagen mod Ost, hvor det grænd-
 ser til Dens andet Sogn, Ny Sognet. Det bestaaer af en
 Deel af Grossfog, hvis samlede Areal er 2270 Demat,
 samt af Westerkog, Altkog (240 Demat), Mittelste-
 kog (250 Demat), Kleinkog (100 Demat) og Altneukog
 eller Johann Hinrichskog (280 Dt.), et Stykke Forland
 mod Nord og de to Halliger Süderog, 188 Tdr. Land,
 mod S. V., og Norderog, 47 Tdr. Land, mod V., begge
 omtrent 1 Miil fra Den. Egentlige Landsbyer findes ikke;

Husene ere byggede paa opkastede Jordhøje eller paa Digerne og ligge i Reglen, som ellers i Marsten, spredte; hvor flere ere samlede, ligge de oftest i en Række og føre da særegne Navne, f. Ex. Waldhusum mod N., Parlament mod V., samt Wester og Ofter Schütling S. D. i Sognet. Paa Süderog er eet og paa Norderog to Huse. — Sognet bestaaer af overordentlig god og feed Marstjord, der benyttes baade som Ager og som Græsland og er særdeles frugtbar. Skov eller Mose findes ikke; et større Vandløb, das Tief, i Grosstogen samler Vandet fra de omliggende mindre Aage og fører det østligt igjennem Nysognet til Havet gennem den store Gluse ved Tammensiel. Beboerne (i 1855: 841, i 1860: 846, 166 Fam.) ernære sig væsentlig af Torderne; paa Halligerne, især Süderog, samles en stor Mængde Søfugleæg, der ere en vigtig Indtægtskilde; mindre vigtig i saa Henseende er den midtvejs imellem Süderog og Westerkogen liggende Muslingbanke. Skjøndt de senere Aar have været gunstige, er Velstanden dog ikke almindelig eller stor; thi Digerne, der skulle værne om Liv og Eiendom, kræve aarlig betydelige Vedligeholdelses = Omkostninger, og Eiendommene antages ikke at være fordeeltigt fordeelte, da de ere altfor meget udstykkede, et Forhold man dog i de senere Aar søger at raade Bod paa. Beboerne ere af friskt Herkomst, og den isolerede Beliggenhed er Skyld i, at Sprog og gamle Skikke og Bedtægter tildeels have holdt sig her. Fattigvæsenet er fælles med Nysognet, Udgifterne for begge i 1861 var over 3500 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabet Belvorm, Husum Amt, og danner med Dens andet Sogn een Commune, jvfr. S. 95. Thinget holdes i en Kro her i Sognet.

S k o l e f o r h o l d. Der findes 3 Skoledistricter, med Skoler i: Ved Kirken paa 84 Børn, i Schütling paa 64 Børn og i Waldhusum paa 120 Børn i 2 Classer. Denne Skole er fælles for begge Sogne, hvorfor ogsaa Inspectionen veksler aarlig imellem Præsterne. Skolesproget er tydsf.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 35, Confirm. 17, Copul. 6, Communic. 150, Døde 25. Daaben forrettes i Reglen i Kirken, kun meget sjældent i Hjemmet. Altergang holdes især om Foraaret, men ogsaa naar det ellers forlanges, ialt 8 a 10 Gange om Aaret. Kirkesproget er tydsf. Embedets Besættelse skeer ved Valg. Kirkepatronatet præsenterer, og ethvert Medlem af Menig-

heden (for Tiden over 40), der eier 10 Demat eller derover, er stemmeberettiget. Valget stadfæstes dernæst af Kongen.

Kirken ligger vestlig i Sognet paa et høit Bærre i Altfog, lige tæt ved Diget. Det er en meget gammel Bygning, hvortil Grundstenen, ifølge Sagnet, skal være lagt 1001. Choret, der er opført af Tuffsteen med Sandsteens Fod, er bygget i Rundbuestil, med rund Afslutning, Halvsøjler udvendig og Bløtag; baade Stenene og Bløet angives at være hidførte fra England i Knud den Stores Tid, dog er det rimeligere, at Stenene ere fra Rhinegnene. Udvendig har Skibet en Længde af 62 Alen og en Brede af 20 Alen; dets Ydermure ere af Muursteen, undtagen den østlige Gavlmuur, der er af Tuf. I hele Kirken er der Bræddeloft. Altertavlen, der skal være strandet her, forestiller Korsfæstelsen, hvorover en Række Helgener og Christus kronende Maria; paa Sidefløiene findes Malerier af Tidelseshistorien. Kirken har en smuk Bronze=Døbefont fra 1475, Orgel fra 1713 (et ældre nævnes allerede 1525) og Uhr, har tidligere haft et 100 Alen høit Taarn (om dets Besættelse af Sørøveren Wiederich, samt dennes Plyndring af Kirken, jvfr. S. 78), der styrtede ned i stille Veir 1611 og ødelagde en Deel af Kirken. Resten af Taarnet, den gamle vestlige Muur med tilstødende Dele af Nord- og Sydturen, skilt fra Kirken, er endnu 87 Fod høi, har 8 Fod tykke Mure af brændte Muursteen paa en Granitfod af omtrent 20 Alen i Kvadrat, altsaa svarende til Skibets Brede, og vedligeholdes endnu som vigtigt Sømærke og som sjelden Oldtidslevning fra det gamle Nordstrands forsvundne Herlighed. Kirken blev i 1839 indvendig forskjønned samtidig med, at Taarnets nederste Deel blev noget istandsat, hvortil Staten bidrog 1000 Rd. Landskabets Kirkesegl findes omtalt ved Neue Kirche S. 101. Jvfr. forøvrigt Landskabet Pelvorm S. 70—95. Ved Kirken var indtil 1631 ansat 3 Præster, til 1794 kun 2, og fra dette Aar ansattes kun een.

Embedsboligen der ligger omtr. 200 Skridt fra Kirken, er bygget 1792, meget forfalden og trænger til en grundig Reparation. Oeconomibygningerne ere ligeledes gamle og daarlige. Samtlige Bygninger ere indløste og blive vedligeholdte af Menigheden. Omtrent 150 Rd. aarlig havees til Hjælp til Vedligeholdelsen. Haven er 63 Skridt lang og 43 Skridt bred. Jorden er god.

Embedsjorderne udgjøre 68 Demat af god Bestaf-
fenhed. De 13 Dt. ligge $\frac{1}{2}$ Miil fra, Resten i Nærheden af
Boligen. En aarlig Afgift af 20 Rd. pr. Dem. vil under
nuværende Forhold kunne opnaaes. Brændsel findes ikke
og er en meget kostbar Artikel.

Indtægter. A. Accidentser: omtr. 76 Rd. B. Ved
Tiltrædelsen: 53 Rd. 32 β .

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden
Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aar-
lige Udgifter: Fattigstat 10 Rd., Bidrag til Hjælpe-
Enkekassen 4 Rd. 26 β .

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift samt til
Enkepension er 643 Rd. 83 β . Enken erholder af Kal-
det 64 Rd., og Præsten skal sikke sin event. Enke 130 Rd.
aarlig i Livrente- og Forsørgelses-Anstalten af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til
13 a 1400 Rd.

Kirkeinventariet. Kirkeadaab: Intet, Hjemmedaab 1 Rd.
58 β ; Confirmation efter Behag, 64 β , 1 a 2 Rd.; Tro-
lovelse 1 Rd. 58 β ; Copulation Intet, hvis begge Brudfolk
ere i Sognet, ellers 1 Rd. 58 β ; Vigbegjængelse med Grav-
tale 1 Rd. 58 β , med Parentation i Huset 4 Rd. 76 β ,
Parentation, Vigprædiken og Tale ved Graven 8 Rd. Attester
1 Rd. 58 β . I ældre Tider fik Præsten ogsaa Offer; nu
offres der vel paa de 3 høie Festdage, men det tilfalder Fat-
tigkassen.

Præsterækken. Før Reformationen nævnes som Sogne-
præst: Henricus Drape, der 1486 forærede Kalandet et Sig-
net af Sølv.

Hovedpræster: M. Johannes Meyer, fra Hamborg,
blev af Magistraten der, paa Nordstranderne Begjæring, sendt
hertil for at indføre Reformationen 1525. Da han 1532 vilde
vende hjem, bade Borgerne i Rendsborg, da han reiste igjen-
nem Byen, ham at blive der, hvor han døde 1561. Gerhard
v. Campen 1533, † 1560. Johannes Kirchof, poeta lau-
reatus, † 1564 eller 65. Martinus N., til 1569. Johan-
nes Ketelsen, var 1559 med i Krigen mod Ditmarsken, † 1620.
Johannes Meinerjen, 1620—29. Mag. Paul Brüggemann,
affat fra et tidligere Embede, Capellan til 1630, † 1638.

Johannes Heimreich Walther † 1664; var fra 1637 Kirke= commissair og fra 1638 Inspecteur over de Nordstrandiske Kirker. Mag. Henricus Heimreich, 1665—69 (†). Matthias Novoc† † 1679. Peter Sibbersen, 1679—85. Peter Fink † 1687. Peter Hansen † 1692. Johann Georg Knüttel, 1693—1708 (†). Peter Harsen, 1708—40 (†); dygtig Land= mand, drev en stor Kornhandel. Martin Tetens † 1749. Johann Bendix Bredesfeld, assat 1752; blev Huusfoged i Slesvig, besveg Kongens Kasse, døde i Tugthuset. Laurentius Laurentii † 1790. Ernst Christian Kruse, 1791—99. Johann Hermann Gottfried zur Mühlen, udnævnt af Kon= gen, da den Valgte casseredes, 1791—1811. Friedrich Bar= telsen, 1811—25. Carl Erich Asmussen, valgt d. 21 Decbr. 1825, Valget stadfæstet 21 Febr. 1826.

Diaconer ved det forhenværende nordre Capellani: Friedrich Levsen, 1524—59. Johannes Ketelsen, Hovedpræst 1569. Mummie Nummensen. Otto Woltsen, til 1582. Naaman Meissen. Matthias Wiederich, til 1595. Nicolaus Schrøder, assat paa Grund af Uenighed med Collegerne, blev Degn i Stintebøl. Laurentius Feddersen 1604. Johannes Meinersen, Hovedpr. 1620. M. Paul Brüggemann, Hovedpr. 1630.

Diaconer ved det forhenv. søndre Capellani: Otto Døffen eller Schmidt, 1524—56. Rudolph Walhof 1565. Lau= rentius Binsen † 1581. Gerhard Rediger, bestyldtes for Over= trædelse af det sjette Bud, fængsledes 1606, udholdt Torturen, blev 1617 Præst paa Høge; skal have haft gode Gaver. Friedrich Ekless, 1607—14. Titus Knutsen, „des Rosen= frenzers Nic. Knutsens“ Broder, † 1629. Martinus Fri= sius, 1630—31. — Af de nedlagte Capellanier oprettedes nu et Compastorat.

Compastorer. Hermann Schacht 1631. Peter Det= levi 1633, † 1648. M. Henricus Heimreich, blev Hovedpr. 1665. Caspar Starcklof † 1688. Johann Georg Knüttel, Hovedpr. 1693. Broder Thomsen † 1701. Peter Harsen, Hovedpr. 1708. Martin Tetens, Hovedpr. 1741. Friedrich Christian Bieregg, assat 1756 formedelst uordentligt Levnet, døde som Controlleur i Helsingør. Jacob Hinrich Glasen † 1782. Georg Eberhard Elbinger † 1793.

10. Neue Kirche.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der udgjør den østlige større Deel af Den Pelvorm, ligger 2 Miil fra Fastlandet, 3 a 4 Miil fra Husum, og grændser mod V. til Dens andet Sogn; forresten er det omgivet af Havet. Sognet bestaaer af Halvdelen af Grosskog, desuden af Hnntenkog (200 Dt.), Süderkog (650 Dt.), Utermarkerkog, Klein- og Gross Norderkog (Størrelsen af disse tre see S. 94), den lille trekantede Ostersielkog (3 Dt.), Forlandene Langeland, Nordhallig og Buphever (tilsammen 678 Skattetønder), samt den S. D. for Den liggende, af een Familie beboede Hallig Südfall (250 Tdr. Land). Egentlige Landsbher findes ikke; Husene ligge paa Digerne. En Samling S. for Kirken kaldes Tillig, en anden N. for hedder Norder-Mitteldeich. Landfogderiets Gaard ligger tæt ved Kirken. Den adelige Gaard See-gaard (128 Dt., 269 Skattetønder) ligger mod V. i Grosskogen, tæt ved Tammensiel Slusen, der fører Vandet fra Kogene ud i Stranden. Her er en lille Havn med Overfart til Nordstrand og Slesvigs Bestkyst, en god Rhed udenfor for større Skibe og et Toldsted. — Sognets Forder ere overordentlig fede og stærke Marskforder og bruges deels som Agerland, deels til Græsning. Forlandene bruges til Høflet og Faaregræsning. Beboerne (i 1855: 1353, i 1860: 1469, 286 Fam.) ere ikke velhavende, da den kostbare Vedligeholdelse af de vigtige Diger hviler tungt paa dem. De ere oprindeligt af frisisk Herkomst, men i de senere Aarhundreder ere her, som i Dens andet Sogn, mange fremmede Elementer bleve indblandede. Om Udgifterne til Fattigvæsenet, der er fælles for begge Sogne, see S. 96. I en for hele Den fælles Sparekasse indestod i 1859 omtrent 10500 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabet Pelvorm, Husum Amt, men danner med Dens andet Sogn een Commune, jvfr. S. 95 og 96.

Skoleforhold. Sognet har fire Skoledistricter, med Skoler i: Ved Kirken, Degnestolen, med 80 Børn, i Tillig med 90 Børn, i Tammensiel med 80 Børn og en for begge Sogne fælles Skole i Waldhusum, med 120 Børn i 2 Classer, hvoraf 80 Børn her fra Sognet. Inspectionen over denne Skole vexler mellem begge Sognes Præster. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 55, Confirm. 30, Copul. 10, Communic. 280, Døde 25. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes den første Søndag i hver Maaned og forøvrigt saa ofte Noget melder sig. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes ved Valg, hvortil Kirkepatronatet præsenterer. Valget stadfæstes af Kongen. Bælger er Den, der eier 10 Demat Land.

Kirken, der ligger i Grosskog, næsten midt paa Den, men sydvestlig i Sognet, er bygget 1622 og stor nok for Menigheden, men nu temmelig forfalden; den har fladt Loft, flere Epitaphier og Oliemalerier, en Altertable af Billedhuggerarbejde og en Prædikestol af udskåret Arbejde, der begge ere hidbragte 1638 fra den nedlagte Slugro Kirke. Uhr og Orgel mangle. Klokketuus. Oprindeligt var den et privat Hellig Kors' Capel, opført af nogle Kogsinteressenter; men dette blev 1517 af Søgaard Gods flyttet til et Sted kaldet „die Wisch“. Stalleren Wunke Knutsen skænkede Kirkens Byggeplads og 9 Demat Land. Hans Enke søgte vel at omstyrte Gavebrevet, men tabte Processen 1528. Da mange af Pelworms Beboere efter Reformationen søgte hertil, blev en Deel af den store Kirkes Indtægter henlagte til Capellets og en Capellans Underholdning. For at sikke sig mod videre Fordringer søgte og erholdt de Beboere, der bleve ved den ældre Kirke, af Hertug Hans den Ældre en Forsikkring af 21 Juli 1556 om, at yderligere Tilskud ikke skulde gives af dem, hvorfor ogsaa Beboerne af Alt-, Mittelste- og Westerkogen bleve frifundne for at yde Bidrag til Nykirkens Bygning d. 23 August 1622. Efterat det oprindelige Capel saaledes var blevet selvstændig Sognekirke, kaldtes det nu Nykirke (Neue Kirche) og den ældre „Gross Kirche“, Gammelkirken (Alte Kirche). I et meget gammelt Landskirkesegl sees Maria med Barnet, omgivet af en Straaleglorie, over en Halvmaane; neden under denne de to flesvigste Løver. Omkriften, med Munkebogstaver, er: Sigillum parochiarum Pelworm. Det bruges kun ved Præsters og Degnes Kaldsbreve. I et nyere Segl er Kirken afbildet.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken. Den er bygget 1716 og i de senere Aar grundigt udbedret, hvilket Oeconomibygningerne endnu trænge til. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Kirkekassen. Der findes to smaa, ret frugtbare, Haver ved Boligen.

Embedsjorderne udgjøre 34 Dt. 30 R. 51 □ Fod, hvoraf den ene Halvdeel ligger tæt ved, den anden temmelig

langt borte fra Boligen. I Afgift erholdes 20 Rd. og derover pr. Demat. Brændsel haves ikke, men maa hentes fra Fastlandet og er meget dyrt.

Indtægter. A. Accidentser: omtrent 130 Rd. B. Doffer: omtrent 70 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden alle med Vocation, Ordination og Introduction forbundne Omkostninger. Aarlige Udgifter: Fattigstat 15 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 3 Rd. 70 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift samt til Enkepension er 426 Rd. 45 β. Enken erholder af Kaldet 37 Rd. 32 β og af Hjælpe-Enkekassen 10 Rd. Præsten skal sikkre sin event. Enke 85 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til henved 1000 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab: i Kirken 48 β a 1 Rd., i Hjemmet 2 Rd., Copulation 2 a 4 Rd. (efter som Brudefolkene høre til Sognet eller ikke); Vigbegjængelse: fra 1 Rd. 6 β til 9 Rd.; det sidstnævnte Gebyr hører dog til Sjældenhederne.

Præsterække. Gerhard v. Campen, 1526—33. Christian Stelte 1536. Nicolaus von Geldern, ansaaes for en dygtig Exorcist. Galenus Otto. „1567 bekjendte en Hex under Tortur, at hun havde ved Trolldom dræbt Galenus, Præst ved den lille Kirke paa Pelvorm. Hun var ikke forhørt herom, men tilstod uspurgt“. Petrus Martini, blev jaget bort herfra og kom 1565 til Hersbøl. Ludolph Walhof † 1582. Dce Woltjen † 1616. Johannes Woltsen † 1625. Thom. Fabricius † 1629. Peter Krüger, affat 1631, † 1637. Georg Bartels † 1662. Heinrich Julius Steigerthal † 1676. Laurentius Clausen † 1693. Titus Axen † 1706. Johann Friedr. Hefeler, blev sindssvag, resign. 1711. Friedr. Hauptmann † 1717. Joh. Diedr. zum Felde † 1727. Hinrich Bruhn. Johann Joachim Meher. Johann Friedr. Hefeler, 1778—1812. Matth. Friedr. Greif, 1813—26. Edd. Peter Wolfhagen Thieszen 1826, bef. 1 Septbr. 1842 til Bøl, Gottorp Provsti. Cand. Edvard Carstensen, Valgconf. af 5 Mai 1843, † 1 Marts 1847. Cand. Herman Julius Moritz Kühl, Valgconf. 30 Aug. 1847, entl. af Reg. Commiss. 28 Octbr. 1850. Georg Francke Petersen, adj. ministerii ved den lutheriske Kirke paa Helgoland, const. af Reg. Commiss. 10 Januar 1851, udnævnt 5 Mai 1851 med Forbehold af

Menighedens Valgret for Fremtiden, entl. ved Allerh. Resol. af 1 Septbr. 1862.

Anm. Om Belvorns tidligere og senere Skjæbne see S. 70—95.

b. Halligerne.

Navnet Hallig betegner efter frisisk Talebrug ethvert uinddiget Stykke Marskland, som ikke oversvømmes ved daglig Flod og derfor bevoxes med Græs. Nu bruges dog dette Navn i Særdeleshed om de til Landskabet Belvorn hørende ubeskyttede Der (Revningerne af undergaaet Fastland, see foran under det gamle Nordstrand), af hvilke kun Høge, Langenæs med Nordmarst, Grøde og Dland have Kirker.

Baade Dernes naturlige Beskaffenhed og det ejendommelige, farefulde Liv, som Beboerne føre, er saa temmelig eens paa alle Halligerne. *) Da disse Smaalande kun rage 2—3 Fod op over daglig Flod, og følgerig ganske oversvømmes ved høj Flod, saa at alle Husene maa bygges paa opfaste Høje („Warfen, Wersten“), er Agerdyrking umulig, og Beboerne ere alene henviste til Faareavl, Søfart og Indsamling af Strandfuglenes Æg. Ikke sjeldent fyldes Cisternerne, hvori Regnvandet opsamles, med det indtrængende Saltvand, ofte maae Folkene redde sig paa Løster og Tage, og i Stormfloden 2—3 Febr. 1825 bleve af 339 Huse 79 aldeles bortrevne og 233 ødelagte, saa at kun 27 kunde beboes. Af 937 Mennesker druknede 74**), og 234, som havde mistet Alt, maatte vandre ud. Før den Tid herskede ikke ringe Velstand paa Halligerne, hvis Beboere ere udmærkede Søfolk, som i Almindelighed med den Kjærlighed til Fødestavnen,

*) Den i Aaret 1840 afdøde Pastor J. C. Biernatky, forhen Pr. paa Nordstrandischmoor, har i sin christelige Roman „die Hallig“ (oversat 1845 paa dansk under Titel af: „Den i Vesterhavet“ af nuværende Pastor Andr. Leth i Alsø) paa en meget tiltrækkende Maade skildret Livet og Farerne paa Halligerne. Af Nordmarst findes en Beskrivelse af L. Lorenzen (i Camerers vermischte Nachrichten II.); Høge er beskrevet af Pastor Kruse (i Prov. Berichte 1794, II.).

**) Justitsraad Gardthausen, Toldforvalter i Kappel, stiftede efter Vandfloden 1825 Eidora-Legatet, med Kapital 800 Rd. (Indtægten af Aargangen 1826 af Skriftet „Eidora“), hvis Renter anvendes til de forældreløse Børns Underholdning. Det blev stadfæstet af Kongen 1829. Stormnattens Rædsler 2—3 Febr. 1825 skildres med gribende Træk i „Den i Vesterhavet“.

som er ejendommelig for affidesliggende og fattige Ders Befolkning, længes efter at flaae sig til No i Hjemmet.

Halligernes Land aftager Aar for Aar, da Vandet, som i Flodtiden trænger ind i de Strømme („Schloten“), der gennemskære Derne og dele dem i mindre Der, bestandig tager Slif med sig, som da igjen affættes paa Fastlandet. Af Halligen Hains hallig, Levning af det paa Meyers Kort affatte Pawenssande, Best for Hoge, er nu kun en lille Strimmel tør ved almindeligt Højvande, og det lader sig næsten med mathematisk Sikkerhed beregne*), at samtlige Halliger, selv naar ingen ualmindelig Stormflod indtræffer, om 200 Aar ville være forsvundne, dersom de ikke forinden beskyttes ved Inddigninger. Samtlige Halliger, som i Aaret 1802 udgjorde 7957 Skattetønder, antages nu kun at indeholde noget over 5300 Tdr.; men deres væsentligste Betydning bestaaer deri, at de danne et Værn for Fastlandets Kyst og saaledes betinge den nye Landdannelse.

Friserne paa Halligerne have bevaret deres gamle Mødersmaal og deres fædrene Skikke. De udmærke sig ved Nøjsomhed, Sædelighed og Gudsfrøgt. Efter Biernakhs sandfærdige Skildring ere uægte Fødsler ligesaa ukjendte som Stridigheder og Processer.

Folketallet var d. 1. Febr. 1860 i Halligernes 4 Kirkefogne: 591 (1855: 647, 1845: 645). Herunder er Nordstrandischmoor ikke medregnet, da denne siden den mistede sin Kirke og Præstebygning 1825 hører under Odenbüll paa Nordstrand.

Indtil 1828 valgtes Præsterne af Menighedene, hvis Repræsentanter (Kirkekollegier) selv havde Fremstillingsret. De Præster, som have 2den Charakter, skulde efter 6 Aars tro Embedsførelse komme i fortrinlig Betragtning til Befordring paa Fastlandet. I Aaret 1825 stiftede Kniplingshandler Thomsen et Legat paa 1100 Rd. i Bankaktier, hvis Renter anvendes til Gratialer til fortjente Halligpræster; alligevel ere disse Indtægter højt kummerlige. Omkostningerne ved Præsternes Ordination og Indsættelse udredes

*) En saadan Beregning findes i Digekonduktør C. Bruuns Afhandling: „De slesvigske Halligers Aftagen, oplyst ved Exempel fra Habel“ (i Slesv. Prov. Efterretning. 1862, Ny Række, 3 Bd.). Derefter vil denne Hallig, som i Aaret 1802 havde et Areal af 142 Skattetønder Nytteland, i Aaret 1938 være reduceret til 9 Tdr. og altsaa rimeligvis være ubeboelig. Sml. Prov. Ber. 1788, 4 S., hvor der findes en Tabel over Halligernes Aftagelse. Fra 1713 til 1778 tabte Pelzorms Halliger 776½ Td. af 1812.

ikke længere af Menighederne (vgl. Resolution af 3. Novbr. 1832), men ere nedsatte til det Halve, som Præsterne maae udrede. Naar Vakance indtræffer, og der er Naadsensaar, skulle de øvrige Halligpræster skifteviis bestyre Embedet. Ellers overdrages dets Bestyrelse til en enkelt Nabopræst (Resolution af 1845).

11. Høge.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger $\frac{1}{2}$ Miil N. V. for Belvorm, $1\frac{1}{2}$ Miil S. for Før og 5 Miil N. V. for Husum. Det har foruden Kirchwerf endnu 9 beboede Bærrer med 69 Huse, nemlig: Wester-, Spfens-, Volkerts-, Bakkens-, Lorenz-, Dffeliz-, Hans- og Dffens-Werf, samt Mitteltritt. Halligen, der har et Areal af 1148 Tdr. Land, er, navnlig dens søndre Kant, lidt høiere (4 Fod) end de øvrige Halliger (deraf dens Navn) og bestaaer af Marst, tjenlig til Høstet og Græsning. Den har intet andet Ferskvand end hvad der opsamles i Cisterner efter Regn. Den er gennemgaaet af en Mængde smaa Strømme, Schloten, hvorover Bjælker lægges for at vedligeholde Forbindelsen. En Ebbevei og en kongelig Færge føre til Belvorm. Beboerne (i 1855: 243, i 1860: 231, 63 Familier) ernære sig navnlig af Kvæg- og Faareavl og Indsamling af Fugleæg. De ere, paa 5 a 6 nær, langt fra velhavende, da de ikke nu, som i tidligere Tid, beskæftige sig med Søfart, hvorved de som Skippere og Matroser erhvervede sig et rigeligt Udkomme. I retslig Henseende hører Den under Landskabet Belvorm, Husum Amt.

Skoleforhold. Et Skoledistrict med 30 Børn. Degnen er Lærer. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 4, Confirm. 3, Copul. 1 a 2, Communic. 80, Døde 4. Daaben forrettes i Reglen i Hjemmet. Altergang holdes den første Søndag i hver Maaned. Kirkesproget er thdsk, og Embedet besættes siden den 15 April 1828 umiddelbart af Kongen.

Kirken, der ligger paa et 12 Fod høit Bærre omtrent midt paa Den, er bygget af Muursteen, belagt med Tegl, har fladt Loft, men hverken Taarn, Uhr eller Orgel, dog nu igjen en Klokke. Alter, Prædikestol og Døbefont, med Marstallet 1624, ere komne fra den ødelagte Oster-

wold. Paa en Kirkestol staaer 1624, over Chordøren 1633. Kirken er bygget 1637, udvidet 1690, er 68 Fod lang og 28 Fod bred. 1717 stod Bandet 1 Fod høit i den, 1825 stod det 2½ Fod, og den led meget, men istandsattes 1826 ved Hjælp af en Collect og en kongelig Gave paa henved 1000 Rd., dog blev den gjort 2 Fag mindre og er nu atter brøstfældig. 1362 ødelagdes Dens ældre Kirke, og Beboerne søgte til Bølvorm, 1580 fik de en ordineret Prædikanant, der forrettede Gudstjenesten i et Huus paa Hanswarf (nu Fatighuset). 1622 erholdt de Tilladelse til at bygge et Capel, og Plads til samme anvistes 1624 af Gen. Sup. Fabricius; men først 1637 i Pintsen indviedes den nuværende Kirke, hvortil man kjøbte Materialierne fra forskjellige af de 1634 ødelagte nordstrandske Kirker. Bølvorm Gammekirke betragtedes dog som den egentlige Sognekirke, og en Ansøgning om fuldstændig Adskillelse fra denne blev afflaet endnu i Maret 1653.

Embedsboligen, der ligger ene ved Kirken, er god og bekvem. En lille Stald er sammenbygget med Baaningshuset. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er omtrent 2 □ Roder stor.

Embedsjorder findes ikke; ei heller Brændsel, der med stor Bekostning maa hentes fra Fastlandet.

Indtægter: A. In natura: 2 Ræs Hø. B. Accidenter: omtrent 30 Rd. C. Offer: 40 Rd. D. Fixum: 205 Rd., for Alterbrød og Viin 2 Rd., for at føre Kirkebogen 1 Rd. 64 β, Renter af en Bankactie 20 Rd., kongeligt Gratiale 200 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Præsten det Halve af Omkostningerne ved Ordination og Introduction, jvfr. S. 105. Aarlige Udgifter: Bandpenge 5 Rd., Fatigstat 3 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkassen 3 Rd. 70 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift skeer aarlig efter Præstens Opgivende (den var tidligere omtrent 340 Rd.). Angaaende Enkepension er Intet fastsat.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til henved 500 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab og Confirmation betales efter Behag; Copulation 3 Rd.; Jordspaakastelse 3 Rd. 48 β.

Præsterækken. Petrus Demer, til 1581. Hermann Rønig, til 1585. Christian Horstmann. Petrus Richter 1586. Petrus Richardi, til 1588. Jacob. Nicolaus Schröder, 1590—99. Matthias Boje. Hermann Aletting (Johannes), 1603—06. Johannes Röhne, 1607—16. Gerhard Rediger † 1627. Petrus Krüger, „ecclesiæ, quæ ante non multos annos in insula Hoge incepit separatim congregari, minister, ordinatus 1628“. Forflyttet s. N. til Nykirke paa Belvorm. Christophorus Triumphus † 1636. Conrad Weissenborn † 1649. Johannes Petrejus, druknede paa Hjemreisen fra Husum Marked 1687. Volquart Petrejus, „ein guter Philosophus“, † 1700. Mumme Arfast † 1718. Jacob Clausen, levede endnu 1735. Hinrich Christian Sovers, 1738—59. Anton Bernhard Clasen, levede endnu 1771. Hans Carstensen, til 1785. Peter Hansen, til 1790. Iver Hansen, 1791—93. Johann Hinrich Sternhagen, 1795—1811. Johann Sønthen Niemann, 1811—1818. Ant. Wilh. Conrad Schmidt, forflyttet 1826, † 1838. Jacob Wilh. Freese, 1826—38. Samuel Friedr. Koch, Dr. phil., udnævnt 7 Mai 1839, bef. 22 Octbr. 1847 til Leezhen Sogneskald i Segeberg Provsti. Candidat Jan Hinrichs, udn. 4 Febr. 1848, under 8 Novbr. 1850 constitueret og under 8 Febr. 1851 af Reg. Commissf. udn. til Præst for Koldenbüttel i Ejdersted Provsti. Cand. Peter Christian Christiansen, constitueret som Vicarius paa Hoge i Henhold til den overord. Reg. Commissf. Rescript af 3 Decbr. 1850.

Anm. Hoge el. Hooge var forhen landsfast med Belvorm, men løsrevs deraf 1362 og mistede sin Kirke. Det var maaskee Belvorms høieste Punct, og man har sagt „op dat Hooge“ i Modsetning til det Dvrige af Den, „dat Leege“. Den led ogsaa ved Stormfloderne 1634 og 1825 og mister i Tidernes Løb stedse mere af sit ringe Omfang, dog er den endnu den største af Halligerne. 1713 angives Arcalet til 2523 Skattetønder (650 Dt.), 1732 til 592 Dt., 1771 til 460 Dt., 1793 havde Den endnu 14 bebyggede Bærrer og 480 Beboere, ved Aarhundredets Begyndelse var Størrelsen 166 Tdr., og før Floden 1825 levede her 393 Beboere, hvoraf 25 druknede. Spor af bebyggede Bærrer findes paa flere Steder. Om den lille ubeboede Hainshallig see ovfr. S. 104.

12. Langelæs og 13. Nordmarsch.

a. Langelæs.

Steds- og Retsforhold. Sognet bestaaer af en Hallig, der ligger 4 Miil N. V. for Husum, imellem Før og Pelvorm, og Øst for Nordmarsch, hvormed den før ved en Gangbro, men fra 1846 ved en Jorddæmning, belagt med Græstørv, er forbunden. Den sydlige Deel af Langelæs hedder Buthwehl, hvorpaa der ligger tre Bærrer: Thadens-, Christians- og Tamenswerf; paa det egentlige Langelæs ligge ti, nemlig: Melfs-, Bandiks-, Neu-, Peters-, Sunnens-, Honkens-, Ketels- og Kirchwerf, samt Peter Haiz og Norderhorn. — Dens Areal er ansat til $810\frac{1}{4}$ Skattetønde, Buthwehl ikke medregnet; dens Jorder ere gode Marskjorder, tjenlige til Høstet og Græsgang; Korn dyrkes ikke, da Havet stundom oversvømmer Landet; mange smaa Vandløb gennemkrydse Den; Regnvandet maa opsamles fra Tagene i Brønde; en Ferskvandskilde skal udvælde paa Havbunden N. for Vestenden af Langelæs. Beboerne (i 1855: 272, i 1860: 238, 51 Fam., 97 Mandf. 141 Fruent. paa Langelæs og Nordmarsch tilsammen) ernære sig af Kvæg- og Faareavl, samt ubetydeligt Fiskeri til Huusbrug; mange fare tilføes som Skippere, Styrmand og Matroser, og nogle enkelte eie selv Skibe. Deres Kaar ere smaa; Faa kunne kaldes velhavende. Udgifterne til Fattigvæsenet i 1861 var 95 Rd. for Langelæs og 60 Rd. for Nordmarsch. I retslig Henseende danner Den et eget Raadmandsdistrict under Landstabet Pelvorm, Husum Amt, med Undtagelse af Buthwehl, der jurisdictionelt hører til Grøde, og Norderhorn, der hører til Nordmarsch.

Skoleforhold. Een Skole med 32 Børn. Præsten er Degn og Skolelærer. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 4, Confirm. 4, Copul. 2, Communic. 88, Døde 4. Daaben forrettes altid i Hjemmet. Altergang holdes Skjærtorsdag, Alm. Bededag, Christi Himmelfartsdag og naar det ellers ønskes. Kirkesproget er tydsk.

Kirken, der ligger omtrent midt paa Den, er bygget 1725, tækket med Straa, rummelig, ret venlig og godt vedligeholdt. Prædikestolen er anbragt over Altret. Kirken har hverken Taarn, Orgel, Uhr eller Klokke. Et Flag benyttes som Signal for Gudstjenesten. I 1858 er Kirken malet

indvendig, og Loftet er prydet med bibelske Malerier lige fra Adam i Paradis til Christi Himmelfart. Den ældste Kirke forgik 1362, Beboerne søgte til Dland, indtil de 1663 fik et Capel og en Prædikant. 1666 fik de og Buthwehlerne en egen Præst for deres D og Kirke, „doch ist dem Pastoren auf Dland seine vorige Gerechtigkeith daselbst vorbehalten worden.“

b. Nordmarsch

er fra 1838 forenet med Rangencæs til een Menighed, dog har hvert Sogn sine egne Ministerialbøger og særskilt Kirke-, Skole- og Fattigregnskab.

Steds- og Retsforhold. Nordmarsch (jvfr. ovfr. under Rangencæs S. 108) er $\frac{1}{2}$ Miil lang og $\frac{1}{4}$ Miil bred; Arealet er ansat til 759 Skattetønder, omtr. 640 Tdr. Land. — Forderne ere gode Marskfjorder, tjenlige til Høflet og Græsgang, men, da de oftere oversvømmes, ikke til Kornavl. Over hele Den findes mange smaa Vandløb, mod Sydost et større, udenfor hvilket Muslingsbanken Kamp ligger. Nordmarsch har 7 beboede Bærrer: Dreiberg (Troiberg), Süderhorn, Magenswerf, Kirch- eller Hauswerf, Peterswerf, Ricks- werf og Hilligelei. Beboerne (jvfr. under Rangencæs) ernære sig af Kvægavl; Fiskeri og Søfart vare forhen vigtige Erhvervskilder, nu ikke mere. I retslig Henseende danner Nordmarsch med Norderhorn paa Rangencæs eet Raadmands- district, Landstabet Belvorm, Husum Amt.

Skoleforhold. Der findes en Biskole med 10 Børn, der undervises af en Lærer, indtil de to sidste Aar før Confirmationen, da Præsten overtager deres Underviisning. Skole- sproget er thdsf.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 1 a 2, Confirm. 1 a 2, Copul. 1, Communic. 16, Døde 1 a 2. Daaben forrettes i Hjemmet. Altergang holdes Skjærtorsdag, Alm. Bededag og Christi Himmelfartsdag. Kirke- sproget er thdsf.

Kirken her paa Nordmarsch nedbrødes 1840, efterat den sidste Prædiken var holdt i den 1839. I ældre Tider, da Den endnu var landfast med Nordstrand, havde den flere Kirker; disse ødelagdes 1362, og Beboerne søgte til Kirke paa Fjor, indtil de 1599 selv igjen fik et Capel, der atter maatte nybygges omtrent 1680 paa Rommenswerf paa Vest-

siden. Floden 1717 borttog meget Land her, selv af Kirkegaarden, hvorfor Kirke og Præstebolig 1732 flyttedes ind mod Dens Midte. Kirken var lille, tækket med Straa, havde Trægavl og var ikke høiere end et almindeligt Huus. Den holdt sig dog 1825, men Værret led meget. Kirkegaarden benyttedes endnu af Nordmarsch Beboere.

Embedsboligen, der ligger kun et Par Skridt fra Kirken paa Langenæs, indeholder ikke mere end 8 Fag, hvoraf Skolestuen og en lille Stald indtage de 3. Præsten har saaledes kun 5 Fag, hoori 2 Værelser paa 2 Fag hvert og Kjøkkenleilighed, samt et Værelse paa Kvisten. Ingen Udhuse. Bygningen er indløst og vedligeholdes af Menigheden. Haven er 8 □ Roder stor, med god Jordbund.

Embedsjorder findes ikke til Præsteembedet; de, der hørte til Nordmarsch, ere tilligemed Præsteboligen folgte. Jvfr. under Indtægt. Brændsel findes ikke, men maa hentes fra Fastlandet, især fra Husum. Tørret Gjødning bruges som alm. Brændemateriale.

Indtægter. A. Accidentser: omtrent 50 Rd. B. Offer: omtrent 54 Rd. C. Andre Indtægter: af hjemkomne Søfolk 8 Rd. — Som Degn: omtrent 20 Rd.; som Skolelærer: Jord og Græs til 2 Røer, samt 1 Rd. 32 β af hver Familie.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Præsten selv Halvdelen af Ordinations- og Introductions-Omkostningerne, jvfr. S. 105. Aarlige Udgifter: Fattigskat 2 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 2 Rd. 90 β. — Fra Indtægten som Skolelærer fragaaer omtrent 10 Rd. i Renter og Skat.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift skeer aarlig efter Præstens ved Nytaarstid indsendte Beretning. Til Enkepension er Embedet ansat til 293 Rd. 32 β, og Enken erholder af Kaldet 29 Rd. 32 β og af Hjælpe-Enkekassen 24 Rd. Præsten skal sikkre sin event. Enke 60 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af dette Embede, der besættes umiddelbart af Kongen, kan anslaaes til omtrent 350 Rd., hvori dog ikke er indbefattet Intægterne som Degn og Skolelærer, om hvilke see ovfr.

Kirkeinventariet. For Daab og Confirmation ikke under 1 Rd. 6 β; Trolovelse 77 β, Tillysning 1 Rd. 6 β

(dog Intet, hvis baade Brud og Brudgom høre til Menighed); Copulation: i Kirken 1 Rd. 58 β, i Huset 8 Rd.; Egtebrev 1 Rd. 58 β; Forbøn for Søfarende 1 Rd. 6 β og derover; Attester 77 β, paa Nordmarsch 1 Rd. 58 β. For et Barnelig 3 Rd. 19 β, for et Lig af en Bøxen 4 Rd.

Præsterækken.

a. Nordmarsch Sogn: Petrus Demer, 1581—95. Nicolaus Klinker. Johann Klinker, skjøndt assat paa Fø 1598, ansat her 1599—1616. Henrik Bonenberg. Thomas Fabricius, 1624—26. Martin Flor, 1626—30. Christian Meinhardt, fra 1630, samlede Formue her ved sin Sparfommelighed, † 1654. Johannes Wundschius, 1654—70. Johann Friedr. Thumdorf † 1671. Peter Balthasar Rusch, til 1672. Cornelius Schulze † 1717. Bernhard Laurentii † 1776. Jacob Jessen, til 1783. Michael Heinrich Jovers, til 1791. Johann Hermann Gottfried zur Mühlen, til 1799. Andr. Mathiessen, til 1801. Jes Siemsen, til 1807. Fra 1807 til 1813 var Nordmarsch forenet med Langelænæs. Albert Jürgens 1813, forflyttet før Introductionen. Harder Müller, 1813. 16. Georg Christian Speckhahn, til 1820. Jacob Carl Gottlob Coltmann, 1821—29. Peter Gottlieb Hansen, 1829 til 20 Marts 1838. Nordmarsch Sogn forenedes nu med Langelænæs Sogn.

b. Langelænæs Sogn: Som Prædikanter nævnes fra 1663: Magnus Hemsén, Gerhard Bodenius og Christian Hansen, og som første Præst ordineredes 1666 Jacob Schreiber, der blev Diac. i Süderstapel 1676. Henning Rode (see Süderstapel: Præster), resign. 1806 og døde Aaret efter. Nicolaus Carstensen, døde s. A. Friedrich Schulze † 1730. Friedr. Flohr † 1769 eller 1770. Bahne Johannsen † 1788. Johannes Mayland, 1789—97. Peter Friedr. Schneevoigt, 1798—1800. Lydich Ebsen, 1807, ogsaa for Nordmarsch, til 1812. Peter Haasberg, 1813—18. Claus Reimers 1819, entl. 1833. Hans Hinrich Ebsen, udn. 6 Septbr. 1833.

c. Langelænæs og Nordmarsch Sogne: Hans Hinrich Ebsen, befordret 17 Jan. 1841 til Siversted Pastorat, Flensborg Provsti. Cand. Christian Hansen, udn. 2 Juni 1841.

Anm. Langelænæs og Nordmarsch ere Lærninger af større Der, der i 1300 og 1362 løsreves fra Nordstrand, og som Floderne

1634 og 1825 have indvirket ødelæggende paa. Før Floden 1825 fandtes paa Langenæs og Buthwehl 76 Huse og 187 Beboere; 15 Huse ødelagdes, 12 Mennesker druknede, og 59 droge bort. Paa Nordmarsch fandtes 88 Huse og 134 Beboere; 29 Huse bortskylledes, 13 Mennesker druknede, og 94 droge bort, hvoraf dog mange senere vendte tilbage. Buthwehl er maaskee det i Bald. Jordeb. 1231 nævnte Hwælæ minor. Grøde, Habel og Abelland skulde da være Hwælæ major. Tidligere fandtes flere Bærrer paa Nordmarsch, saasom: Bolquards-, Hayens-, Halke- og Norderwersf. — Sognenes Areal var ved Aarhundredets Begyndelse 2973 Tdr. Laud; det er nu 2112 Tdr. Land med 70 Huse, hvoraf 7 paa Buthwehl.

14. Oland.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der kun bestaaer af Den af samme Navn, er den nordligste af Halligerne og ligger mellem Før og Fastlandet, omtrent 1 Miil fra hver, $\frac{1}{2}$ Miil fra Langenæs og omtrent 4 Miil fra Husum. Areal et ansattes i 1818 til 171 Skattetdr., nu angives det til 164 Tdr. Land. — Jordbunden er marstagtig, duer ikke til Kornavl, men frembringer kraftigt Græs, hvorfor Kvæg- og Faareavl er Beboernes vigtigste Næringsvei, da de nu ikke som tidligere søge Fortjeneste i Coffardisarten, især den hollandske. Af Beboerne (i 1855: 63, i 1860: 57, 14 Fam.) have kun faa nogen Formue. Udgiften til Fattigvæsenet i 1861 var 30 Rd. De boe alle paa eet Bærre i 17 Huse. Skjøndt Havet stadig formindsker Den, er der dog to beboelige Bærrer tilbage, nemlig: Werf og Piepe, dog det sidste næppe ret længe. I retslig Henseende danner Oland med Langenæs og Nordmarsch eet Raadmandsdistric under Landstabet Belvorm, Husum Amt, forøvrigt en egen Commune.

Skoleforhold. Een Skole med 13 Børn. Præsten er Lærer. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 1 a 2, Confirm. 1, Copul. 6 i 10 Aar, Communic. 50 aarlig, Døde 1 a 2 aarlig. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes 4 Gange om Aaret. Kirkesproget er thdsk, og Embedet besættes umiddelbart af Kongen.

Kirken, der ligger paa Bærrets Vestside, er bygget af Steen, 44 Fod lang, 24 Fod bred, tækket med Straa, har

hverken Orgel. eller Uhr, men i et Klokketuus en Klokke, hvormed der ringes i taaget Veir. Kirken er bygget 1824 og holdt sig i Floden 1825 saa godt, at der kunde holdes Gudstjeneste i den den paafølgende Søndag. I Kirken findes flere Gjenstande fra den ældre Kirke, saasom Prædikestol, Døbefont og nogle Helgenbilleder; et Maleri, forestillende Christus, der drager Apostlen Peter op af Bølgerne, er skænket af Bertha Ross. Desuden findes et Portrait af Kong Christian VIII. Land har havt flere Kirker, der ere ødelagte efterhaanden. En Trækirke blev som forfalden nedbrudt 1709, og en ny af Steen opførtes ved Hjælp af Collecter (4000 Mk.). Denne Kirke led 1 Decbr. 1821 meget, maatte nedbrydes og flyttedes 1824 til dens nuværende Plads længere fra Kysten mod Dens Midte.

Embedsboligen er bygget 1769 og ligger lidt N. V. for Kirken. Den er i ret god Stand, har, foruden Skolestuen, 2 Bærelser, 3 Kamre, Kjælder og Spisekammer. En lille Stald til Sviin ligger tæt ved. Bygningerne ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er 40 Fod lang og 44 Fod bred; den ligger meget frit, har ingen Træer og frembringer kun Lidt.

Embedsjorderne udgjorde i 1818 omtrent 13 Tdr. Land, men ere siden den Tid formindskede af Havet. De ligge 300 Skridt fra Boligen, ere gode, men frembringe dog kun kort Græs. De vilde ved at bortleies kunne indbringe omtrent 60 Rd. Brændsel haves ikke til Præsteembedet. See under: Indtægter.

I n d t æ g t e r. A. Accidentser: omtrent 12 Rd. B. Offer: omtrent 12 Rd. C. Andre Indtægter: af Understøttelsesfondet for Halligpræsterne omtr. 20 Rd. Fixum 33 Rd. 38 β, heri medregnet Godtgjørelse for Brød og Viin, Halligpenge 34 Rd. 37 β, Præbendpenge omtr. 7 Rd. Nogle af disse Indtægter ere fælles for Præste- og Degneembedet. — Indtægten som Skolelærer er: af Kongens Kasse 100 Rd., Brændselspenge 16 Rd., der dog næppe er tilstrækkeligt til Skolestuen, af en Table i Kirken 2 Rd. 64 β, for Sang ved Ligbegængelser 77 β, Hø af 3 Tdr. Land og 80 Bundter Hø af Menigheden, dog maa Læreren nu, da Degne-Landet er taget af og Menigheden forarmet, nøies med, at Beboerne bearbejde Degnejorderne.

B h r d e r. Ved Tiltrædelsen afholder Præsten Udgifterne, sidst omtrent 32 Rd., der bleve ham godtgjorte med 44 Rd., som ere Renter af et Halligfond. Introduc-

tionsmaaltidet godtgjordes ham af Menigheden med 6 Rd. 38 β. Aarlige Udgifter: Landskat 1 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 2 Rd. 13 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift samt til Enkepension er 283 Rd. 70 β. Enken erholder af Kaldet 21 Rd. 32 β, af Hjælpe-Enkekassen 32 Rd. Præsten skal sikkre sin event. Enke 55 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til 300 Rd., hvori er medregnet Indtægterne som Degn og Skolelærer, jvfr. ovfr.

Kirkeinventariet fastsætter kun Betalingen for Vigprædiken til 2 Rd. 12 β og for Parentation og Vigprædiken til 4 Rd. 77 β, samt at Præsten Intet skal have for Takkebøn og Daab, hvis Konen dør før Kirkegangen. Efter Skif og Brug ydes for Daab 1 Rd. a 1 Rd. 32 β, for Confirmation 2 Rd. og for Trolovelse, Tillysning og Copulation 12 Rd.

Præsterækken. Christianus Nicolai † 1572. Nic. Arensberg, affat 1583. Johannes Boensack, til 1606. Nic. Klinker † 1608. Peter Walbom † 1646. Peter Stolz, til 1648. Johann Jessen, til 1653. Petrus Richardi † 1677. Petrus Richardi junior, til 1687. Christian Richardi † 1702. Paul Ipsen † 1745. Sønnen Reinhold Ipsen, 1745—71. Michael Brasch, 1772—94. Sønke Petersen, til 1809. Johann Heinrich Sürgensen, 1810—13. Nic. Fock, 1813—24. Sep Bundesen, til 1833. Julius Hermann Christian Brandes, til 1837. Johann Rhode Friedr. Augustiny, udnævnt 26 Juni 1838, bef. 22 Juli 1844 til Hollingsted, Gottorp Provsti. Cand. Peter Frederik Ludvig Bahnsen, udn. 2 Decbr. 1844, bef. 10 Septbr. 1860 til Hadeby, Gottorp Provsti. Jens Georg Marcus Møller, hidtil constitueret Præst i Reitum paa Sild, udn. 22 Novbr. 1860.

Anm. Oland hørte i ældre Dage til det gamle Nordstrand, men maa tidlig være blevet løsrevet, thi i Baldem. Tordeb. 1231 nævnes Oland som O. I en Designatio over Kirkerne i Vidriksherred før 1362 nævnes Oland, og i Catal. vetust. tilføies „magna ex parte submersa“. Heimreich beretter, at Oland var Herredskirken, og at det gamle Herredssegel senere fandtes hos Dens Raadmand. Signetet forestillede et Skib, hvori St. Pancratius med et Kors, og foran ham et Billede af en Kvinde. Om

skrift: Sigillum Werckshardt. Efter Mandrenkelsen 1362 nævnes dog en Kirke paa Oland, saaledes 1430: eccl. parochialis in Olande, og paa en Seddel, skrevet efter 1465, staaer Terragium in parochiâ Oland for 29 af de 31 Besiddere opført med 497 Demat. Den led meget 1634, Vandet stod dog 1717 endnu 2 Fod høiere, og 1825 druknede af 109 Beboere 2, og af 36 Huse bleve 33 ubeboelige, Skolehuset faldt sammen, og Præsteboligens Ydermure faldt om. Den besøges jævnlig af Badegjæster fra Før.

15. Grøde.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger omtrent 1 Miil fra Fastlandet, 2 Miil fra Byk paa Før og 4 Miil fra Husum og bestaaer af de 3 Halliger: Grøde, Habel og Abelland. Grøde var i 1859 omtrent 640 Roder lang og paa et kort Stykke 133 Roder bred, $\frac{1}{3}$ af Den derimod kun nogle faa Roder bred; dens Areal var 356 Tdr. Land, 326 Skldr.; Abelland, N. for Grøde, var 87 R. lang og havde et Areal af 128 Tdr. Land, og Habel, D. for Abelland, havde et Areal af 82 Tdr. Land. — Forderne, der dog flere Steder ere bedækkede med Sand og Skaller af Havdyr og desuden gjennemskaarne af smaa Grave, ere Marskjorder, som i de senere Aar kun have givet ringe Udbytte af Græs, der er det Eneste, de frembringe, hvorfor Kvægavl ogsaa er Beboernes eneste Erhverv. I fordums Dage drog Dens unge Mandskab hvert Aar tilspes; dette er nu gaaet af Brug, men bliver nødvendigt igjen, da Den ikke mere synes at ville ernære den opvoxende Ungdom. Beboerne (i 1855: 68, i 1860: 65 i 11 Familier, i 1863: 56 — 24 Borne, 32 Børn — i 8 Familier) ere fattige og boe paa Grøde paa de to Bærrer Knudswerf (4 Famil.) og Ny-Peterwerf (2 Famil.) og paa Habel i to Huse (2 Famil.), hvorimod Abelland fra 1861 af er ubeboet. Sognets Fattige leve paa Dmgang hos Beboerne. Tørret Gjødning bruges som Brændsel, og stundom graves i Ebbetiden under Sliften „Salttør“. I retslig Henseende danner Sognet med Buthwehl paa Langenæs eet Raadmandsdistrict, Landstabet Belvorm, Husum Amt.

Skoleforhold. Een Skole paa Grøde med 20 Børn. Præsten er Lærer. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 3, Confirm. (i 10 Aar) 12, Copul. (i 10 Aar) 6, Communic. aarlig 40, Døde aarlig 1 a 2. Daaben forrettes i Hjem-

met. Kirkesproget er tydsk, og Embedet besættes umiddelbart af Kongen.

Kirken, forh. St. Margrethe, sammenbygget med Præsteboligen under eet Tag 1779, ligger paa et Bærre paa Grøde, er stor nok for den lille Menighed og ret venlig, men har hverken Orgel, Uhr eller Klokke. Et Flag er Signal for Gudstjenesten. Paa Altret staaer 1592; de udstaarne Billeder forestille Scener af Christi Liv. En Indskrift siger: Selige Fedder Hans heft to desen Tafel gegeben X Ryxdaler. Paa den inderste Side af Prædikestolens Pult staaer: H. N. I. T. 1779 3: Herr Niels Jessen Thomsen. En Bjælke over Prædikestolen har med guldgule Bogstaver Marstallet 95 og en Indskrift (Hab. 3. 11.). Paa den nordre Væg hænger en Trætable med en Indskrift, der minder om den store Isflod 1625; ligeledes et Par Malerier paa Værred med Emblemer og gudelige Sprog. Fugtighed truer nu med aldeles at fordærve dem. Et tredie Maleri, der er en Gave af Enken efter Præsten Liebenberg † 1666, forestiller, i slet proportionerede Figurer, Dommeg. Alterstagerne ere af Messing, den ene har Marstallet 1648 og „Up Botwel to sunt Mergretens Kerk“. Ligbaaren har samme Marstal. Døbefonten er af Træ; hvor Bækkenet skal staae er en Blyplade paaheftet. (I omtrent 25 Aar er kun eet Barn, fra Habel, døbt i Kirken). Et lille Skib hænger i Kirkens Midte. En ældre Kirke ødelagdes 1362, gjenopbyggedes og forlagdes 1615, faldt sammen 1634, led Juleaften 1717 og Nytaarsaften 1720 saa meget, at den maatte nedbrydes og opbyggedes 1721 paa det forhøiede Bærre. Alligevel maatte Kirke, Præstebolig og Skole atter flyttes og opbyggedes 1779 hvor de nu staae. 1825 styrtede den vestlige Muur med Gavl, 2 Fag Tag og Bjælkeværk ned og ødelagde det Indvendige. Kirken eier en Capital af omtrent 1000 Rd., som Beboerne paa Buthwehl i sin Tid (1735) maatte betale for at løse sig fra Grøde og faae Lov til at søge den bekvemmere beliggende Langenæs Kirke. Præsten nyder Renten af denne Capital. I Kirkeseglet er Lammet med Seiersfanen afbildet.

Embedsboligen er kun meget lille, 2 Stuer og 2 Kamre, Kjøkkenleilighed og en lille Stald. Skolestue, Præstebolig og Kirke ere byggede under eet Tag, og Alt vedligeholdes af Menigheden. Bygningen er indløst. Haven er lille og ufrugtbar, uden Træer. Der findes 3 Cisterner i den.

Embedsjorder findes nu ikke mere; Havet har opslugt dem. Brændsel findes ikke, det maa hentes fra Fastlandet. See under: Indtægter.

Indtægter. A. In natura: Græsset paa Kirkeværet. B. Accidentier: 8 Rd. C. Offer: 10 Rd. D. Andre Indtægter: Renter 34 Rd. 85 β, Pintsrente 35 Rd. 78 β, Hilligengeld 41 Rd. 74 β; Prøving 9 Rd. 90 β. — Indtægten som Degn er omtrent 15 Rd., som Skolelærer 100 Rd., 5 a 6000 Ditten o: Løv af Gjødning og Sommergræsning til 1 Ro og 8 Faar. Vinterfoderet maa kjøbes.

Byrder. Ved Tiltrædelsen de for Halligpræsterne til Halvdelen nedsatte Ordinations- og Introductions-Omkostninger. Aarlige Udgifter: Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 1 Rd. 58 β.

Ansættelse til Gage- og Accidentsafgift har, formedelt de ringe Indtægter, aldrig fundet Sted, til Enkepension er Ansættelsen 253 Rd. 32 β. Enken erholder af Kaldet 16 Rd., af Hjælpe-Enkekassen 37 Rd. 32 β, og Præsten skal sikkre sin event. Enke 50 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 160 Rd., deri ikke medregnet Det, som Skolelærer- og Degue-Embedet indbringer, see under: Indtægter.

Kirkeinventariet. Daab 1 Rd. 19 β, Confirmation mindst 1 Rd. 32 β, Trolovelse og Copulation med Offer 9 Rd. 58 β, Parentation 1 Rd. 58 β, Vigprædiken 2 Rd. 38 β, et Barnelig 1 Rd. 58 β.

Præsterækken. Petrus Rømer. Petrus Scharff. Johannes Jensen. Johannes Striker, 1576. Nicolaus Klinker, 1600—07. Nicolaus Varenholz † 1616. Peter Liebenberg † 1666. Eberhard Andreæ † 1681. Johannes Rath † omtrent 1713. Han blev paa Menighedens indstændige Forlangende ansat, skjøndt han kun havde studeret $\frac{1}{2}$ Aar (i Königsberg) og hans Examen gik daarligt. Han var en flittig og hæderlig Præst, der forstod at læmpe sig efter sin Menighed. Broderen Petrus i Husum meddeelte denne og en Broder, der var paa Oland, skriftlig hvert halve Aar det vigtigste literaire og politiske Nye. Laurentius Petersen † 1718. Petrus Jansen, entl. eller assat. Martin Richardi, blev sinds- svag 1727 efter $\frac{1}{2}$ Aars Forløb. Bartholomæus Hempel, til 1746. Friedrich Jacobi, til 1757. Diedr. Hinrich Blume,

til 1762. Georg Lehmann, 1763—68. Michael Brasch, til 1772. Nicolaus Jessen Thomsen † 1780. En dygtig og meget afholdt Mand. Han var den første Præst, der tillige var Degn og Skolelærer. Paul Hansen Høyer, 1780—1787. Erasmus Duzen, 1788—1801. Jürg. Andresen, 1801—08. Ludv. Nic. Christ. Clausen, ordin. 2den Juledag 1809 til Præst her, ankom 1810 til Den, forlod den samme Aar og var ikke at formaae til at vende tilbage. Johann Heinrich Schröder, udnævnt i April 1811 efter Menighedens Ønske. Han var født 1754, var 12 Aar i Apothekerlære, begyndte, 28 Aar gl., at studere, blev, 57 Aar gl., 1811 særskilt examineret paa Gottorp, † 1835. Bendix Clausen, udnævnt 22 Marts 1836, bef. 17 Marts 1843 til Oversø Menighed i Flensborg Provsti. Cand. Peter Nicolaus Erich Theodor Schinkel, udnævnt 6 Juni 1843.

Anm. Grøde var forhen et stort Sogn i Beltring Herred; Floden 1362 skilte det fra Fastlandet, og siden den Tid formindskes Den stadig. 1713 havde Grøde, Abelland og Habel endnu et Areal af 376 Demat, men i 1778 kun 214 Dt. I en Op-tegnelse fra 1780 af Pastor Thomsen nævnes paa Grøde: Neupeterswerst med 4, gamle Herst med 3, ny Herst med 1, Bawenswerst med 4, Ny Knudswerst med 5 og Buthflect med 16 Familier. Abelland havde 4, og Habel 7 Familier paa 2 Bærrer. Efter Opmaaling fra 1805 havde Grøde endnu dengang en Længde af 800 Roder og var 200 R. bred; Abelland var da 130 R. lang. 1825 drukkede 10 Mennesker paa Grøde, og af 21 Huse bleve kun 5 beboelige tilbage. Grøde, Grodum, kaldes 1523 Gru-den og var ansat til 6½ Bl. Cathedralicum. — Habel var ogsaa forhen et Sogn, Habelde, der for Størstedelen forgik 1362. Resten holdt sig til Bupte Sogn, der ødelagdes 1634, og Kirken nedbrødes 1637. Abelland nævnes som et eget Sogn, Apellum, i en Designatio over Kirkerne i Bidriks Herred før 1362. Her imod Oland laa en Hallig, Hingstnes, nu forsvunden, før et heelt Sogn. Den S. for Grøde liggende ubeboede Beenshallig er Levninger af Osterwold Sogn.

c. Nordstrand Herred.

Ved den overordentlige Regjeringskommisfærs Skrivelse af 14. Novbr. 1850 blev den lutherste Menighed paa Nordstrand, som hidtil havde staaet umiddelbart under Generalsuperintendentens Tilsyn (altsaa hørt til de „eximerede“) lagt

under Husum Provsti. Det er forhen (under det gamle Nordstrand) omtalt, at Levingerne af Edoms Herred og en Deel af Beltring Herred efter Vandfloden 1634 deels lagdes under Odenbüll Kirke, deels under Kirken paa Nordstrandischmoor, og at Nederlænderne, som foretog Inddigningen, i deres Otkroj af 1652 fik Patronatsret over begge Kirker. Disse Nederlænderne vare for det Meste fra Brabant, men have deelt sig i 2 Menigheder, den orthodoxe, som har et Kapel („Oratorium, Herrenhaus“, stiftet af Patres oratorii i Holland), og den jansenistiske, der har en Sognekirke (S. Theresia eller „Süden“). Den sidste var fra Begyndelsen den talrigste, men er betydelig aftagen og har siden 1832 kun een Præst, der staaer under Erkebiskoppen i Utrecht. Den orthodoxe Kirke stod tidligere under Biskoppen i Köln, men siden 1839 under den kath. Biskop i Hamborg. Begge Menigheder have fælles Kirkegaard. Det samlede Folketal var 1860 kun 282 (1835: 279).

Den lutheriske Menighed indbefatter siden 1825 ogsaa Beboerne paa Nordstrandischmoor, hvis Kirke dengang ødelagdes. Folketallet var 1860: 2141.

Landskabet eller Herredet Nordstrand bestyres af en Herreds- eller Landsfoged og en Staller, der vælges af Hovedparticipanterne, samt 6 Raadmænd. De 7 Hovedparticipanter vælge den luth. Præst, men Valget stadfæstes af Kongen.

16. Odenbüll.

Steds- og Retsforhold. Den lutheriske Menigheds Kirke (Odenbüll) paa Nordstrand ligger omtrent $1\frac{3}{4}$ Mil fra Husum, Den selv omtrent 1 Mil V. for Slesvigs Kyst. Til Sognet høre Den Nordstrand og Halligerne Nordstrandischmoor, Bohns- og Beenshallig. 1. Den Nordstrand er 1 Mil lang og $\frac{3}{4}$ Mil bred, Arealet $\frac{3}{4}$ □ Mil, omtrent 5600 Demat; den bestaaer, foruden betydeligt Forland mod N. og D., af 5 Røge: Friedrichskog (1165 Dt.), inddiget 1654; Østerkog (965 Dt.), inddiget 1657; Trendermarschfog (1336 Dt.), inddiget 1663; Neufog (1230 Dt.), inddiget 1691 (disse fire Røge ere ansatte til 4363 Skldr., $97\frac{2}{3}$ Plov); Elisabeth Sophie Røg, octroieret (903 Dt.), inddiget 1739. Forlandene (omtrent 1600 Dt.) kaldes Schaafkog, Herren-, Ham- og Moordeich Hallig. Husene ligge i Reglen paa Værrer eller Mellemdigerne; hvor flere ligge sammen føre de stundom egne Navne: Odenbüll, Süden,

Herrendeich, England, Moordeich, Westen, Norden, Kiefhut, Dreisprung, Forsbüll og Drenwerf. Ved Norden findes en Baadehavn, Norderhasen, hvor den nordre Gluse udleder Vandet, og ved Englandsghafen, paa Østfiden, hvor Englandsflusen fører Vandet ud, er ligeledes en Baadehavn. Der er omtrent 460 Baaninger (deriblandt over 100 Gaarde) og 2 Møller paa Den. — Jordbunden er godt Marskland, der kan anvendes saavel, navnlig mod N., til Kornavl som, især den ældre vestlige Deel, til Kvæggræsning. — 2. **Nordstrandischmoor** er en Hallig mod N., $\frac{1}{2}$ Miil lang og $\frac{1}{4}$ Miil bred, 418 Tdr. Land, temmelig høi, med 4 Værrer (Halbe Weg mod N. og Broderswerf mod S.) og 9 Familier, omtrent 50 Personer, der leve af Kvægavl, Fiskeri og Tørvegravning. 3. Den lille ubeboede **Beenshallig**, 8 Tdr. Land, ligger mod N. V. hen ad Grøde til, og 4. **Pohnshallig**, langstrakt ($\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ Miil), N. for Nordstraud, med 2 Huse og 232 Tdr. Land. — Beboernes Antal i Sognet var i 1855: 2269 og i 1860: 2423; Agerbrug og Kvægavl ere de vigtigste Næringsveie; af Fiskeri drives nogen Reiefangst og Muslingesamling; flere Smaafartøier finde Bestjæftigelse som Transportskibe mellem Den og Fastlandet, hvorfra saa mange Fornødenheder maa hentes. Forøvrigt ere Søfarten og Fiskeriet ubetydelige. En Læge boer i Sognet, ligeledes Herredsfogden og en Toldcontrolleur. En Deel Haandværkere og mange Arbeidere findes blandt Beboerne, hvis Vilkaar, naar man undtager de større Landbesidderes, kun ere ringe. Fattigdommen er i Tiltagende. Fattigvæsenet eier 5400 Rd. I en Sparekasse for Den indestod 1859 kun 530 Rd. I retslig Henseende danner Sognet (jvfr. S. 119) Nordstrand Herred, Husum Amt. Thingretten holdes i Mai og November. Nordstrands Landret er gjældende.

Skoleforhold. Sognet har 5 Skoledistricter: Ddenbüll med 137 Børn, Herrendeich med 166, Norden med 150, Nordstrandischmoor med 5 og Biskolen i Elisabeth Sophie Kogen med 12 Børn. (Skolelæreren paa Nordstrandischmoor er tillige Forelæser, døber de svage Børn og forretter Jordspaafastelsen, naar Præsten ikke kan komme fra Nordstrand). Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 81, Confirm. 42, Copul. 18, Communic. 540, Døde 52. Daaben forrettes kun i Hjemmet, Altergang holdes Skjærtorsdag og alle Trinitatis-Søndagene. Kirkesproget er thdsk. Om Embedets Besættelse see ovfr. S. 119.

Kirken, den gamle Sogneskirke, ligger i Friedr. Rogen paa et temmelig høit Bærre, er rummelig og ret godt vedligeholdt. Den er opført af røde Muursteen, har tresidet Chorafflutning mod D., Dpgang til Prædikestolen ad en Trappe i Muren, en gammel Altertable, forestillende Korsfæstelsen, og paa Fløiene Apostle og Helgener, en nhere ottekantet Døbefont, Prædikestol fra 1605 med Fremstillinger af den hellige Historie, Orgel fra de senere Aar, et Klokketuus tæt ved, men intet Taarn eller Uhr. Den skal være bygget før 1362, helliget St. Vincentius, indviedes paany 18 Juni 1527 af Biskop G. Ahlesfeld, da den var vanhelliget ved et Mord. 1634 var den den eneste Kirke, der blev staaende, den vestlige Gavl styrtede dog ned, hvorfor Kirkens hele Bestende maatte ombygges, og blev senere (1732) udvidet. Her findes Indgangsdørene til Skibet; til Choret er en Indgang fra Sydsiden. I Kirkeseglet er Kirken afbildet med Omkrift: Odenbüller Kirchen Siegel.

Embedsboligen ligger tæt D. for Kirken, er bygget 1857 paa den forrige Boligs Grund og indeholder 5 Værelser og et Kammer, samt en lille Stald. Boligen er indløst og vedligeholdes ved Hovedparticipanterne af Landskabskassen. Haven ligger foran og bagved Præstegaarden, udgjør 111 □ R. og er beplantet med Frugttræer.

Embedsjorden. 2 Demat 112 R. Græsland ere i 1858 af Kjøbmand Woldsen i Husum, som en af Hovedparticipanterne, skjænket Præsteembedet for derpaa at føde en Ko. Brændsel haves ikke. Det maa hentes fra Fastlandet og er meget dyrt.

Indtægter. A. Accidentser: omtrent 200 Rd. B. Offer: henved 100 Rd. C. Andre Indtægter: Fixum ved Pintsen 122 Rd. 64 β, ved Mikkelsdag 148 Rd. 26 β, af den fgl. Kasse for Nordstrandischmoor 57 Rd. 57 β, Præstepenge fra Elisabeth-Sophie Rogen 32 Rd., Legatrenter 16 Rd., af det Woldsenste Legat 80 Rd., Godtgjørelse for Visitationsmaaltidet 16 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen har Præsten hidtil været fritaget for Ordinations-, Confirmations- og Introduktionsomkostningerne. Aarlige Udgifter: Landskat 5 Rd., Fatigskat 16 Rd., til Digekassen 5 a 6 Rd.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 640 Rd. Enken erholder af Raldet 53 Rd. 32 β, og Præsten skal sikke sin event. Enke 90 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 700 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab Intet, men for Christentøiet 1 Rd. 6 β; Confirmation i Reglen 1 Rd. 6 β, Trolovelse 1 Rd. 58 β, Tillysning og Copulation af indenfogns Folk Intet, Attesten for dem 51 β, for udenfogns 77 β, Begravelse af en Gift 2 Rd. 90 β (heri Betaling for Egelagenet, som Præsten leverer), af en Ugift og et skolepligtigt Barn 1 Rd. 71 β; for et Barn, der begravet stille, 90 β.

Præsterækken.

a. Præster i Odenbüll alene. Bernhard Holst, 1528—31. Otto Laurentii. Nicolaus Hansen, 1537. Mag. Philipp Andernovius 1551, † 1565. Joh. Petrejus (Petersen) † 1605, Forfatter af et Skrift over Nordstrand. Joh. Petrejus jun. † 1624. Volquard Petrejus, til 1636. Henricus Howidius, til 1642. Joh. Martini † 1653. Joh. Boysen eller Boëthius, levede 1676. Otto Lorenzen Strandinger, suspenderedes 1698 og dømtes 29 Febr. 1716 som Kjætter og Apostat. Basilius Johan Kiese † 1700. Broder Harsen † 1737. Conrad Carstensen, levede 1758. Adolph Friedr. Kind, til 1761. Joh. Otto Gorr † 1793. Christ. Andresen, til 1796. Joh. Friedr. Schütt, til 1804. Nis Godbersen 1804, † 1832.

b. Præster paa Nordstrandischmoor alene fra 1643. Sebastian Heimreich, til 1649, † 1662 som Præst i Frederiksborg i Africa. Joh. v. d. Vieth, til 1654. Anton Heimreich Walther, Søn af S. Heimreich paa Pelvorm, født i Trendermarsch 5 Marts 1626, ordin. 16 Decbr. 1654, død 16 Septbr. 1685. Forfattede her sin Slesvigs Kirkehistorie, Ditmarskens Chronik og Nordfrieslands Chronik. Han var en lærd og flittig Mand. Sønnen Heinr. Heimreich Walther † 1726. Christen Iversen, resign. 1731. Conrad Carstensen, til 1737. Joh. Raverts † 1752. Basilius Johan Harsen, til 1782. Melchior Anuzen † 1799. Nis Godbersen, til 1804. Matth. Friedr. Greiff, til 1808. Vacance til 1811. Momme Jacobsen, 1815. Vacance til 1811. Joh. Christoph Biernackh, Fors. af Novellen „die Hallig“, var tillige Skolelærer i Nordre District paa Nordstrand. Her boede han, prædikede 5—6 Gange om Sommeren, om Vinteren slet ikke, „auf dem Moor“. Da Kirken ødelagdes 1825, nedlagdes Pastoratet, og Halligen henvises til Odenbüll. Biernackh blev Præst i Frederikstad.

c. Præster i Odenbüll efter Nordstrandischmoors Forening dermed. Thomas Rønnau, 1833, † 13 Septbr. 1849. Cand. Jürgen Fried. Maken, constitueret af den ulovlige flæsvig-holsteenske Regjering 28 April 1848 som Medhjælper hos Pastor Rønnau; efter dennes Død af det saakaldte Statholderskab constitueret i Embedet i Naadens-aaret, hvilken Constitution i Henhold til den overordentlige Reg. Commiss. Rescript af 10 Septbr. 1850 fornyedes til Paaste 1851. Valgtes af Landskabets Hovedparticipanter til Præst i Odenbüll og fik Valgconf. og Bestalling som saadan 5 Mai 1851.

Mf. At der har været et Diaconat i Odenbüll i sin Tid sees af B. Boysens Designatio 1609: „ein Warff und Koelhoff, darauf in vorjharen ein Caplan gewohnet“ og nogle Fæstejorder „so vor Tharen zu der Capellaney gehörigh“.

Anm. Den nuværende Ø Nordstrand var engang en Deel af det gamle Nordfriesland; men de store Oversvømmelser i det 14 og 15 Aarhundrede løsrev det fra Fastlandet. Dog indbefattede Nordstrand før 1634 endnu 21 Sogne, med 8600 Beboere paa et Areal af 45000 Demat; men den frygtelige Oversvømmelse den 11 Octbr. 1634 berøvede over 6000 Mennesker Livet og ødelagde Boliger, Møller, Kirker og saa godt som al Eiendom. Kun een Kirke, Odenbüll, blev staaende, til den henlagdes Resterne af de andre Sogne, og den er fra den Tid Dens eneste lutheriske Kirke. Fra 1634 til 1654 laa Den hen uden Diger; men fra dette Aar begyndte Inddigningen, fornemmelig ved Hollændere, see ovf. S. 94. I det romersk-catholske Capel, Dratoriet, bygget 1661 og beliggende i Marie Elisabethkogen, blev offentlig Gudstjeneste først tilladt 1826. Menigheden talte 1860: 249 Medlemmer. Her holdes Gudstjenesten paa Tydsk. Theresiakirken eller det jansenistiske Capel ligger paa det østre Mellemdige og er bygget af de første Participanter. Gudstjenesten holdes endnu paa Hollandsk. Menigheden er lille (i 1860: 33 Sjæle). — Nordstrandischmoor, Moor, Brabranter Moor, Kleinmoor, Strandiger-Moor, i daglig Tale Lütjemoor, var før 1634 forenet med Nordstrand og ubeboet, der wüste Moor, kun afbenyttet til Tørvestjær. Efter 1634 flygtede nogle Folk herhen, da den laa høit. De fik endog en Kirke 1656, da Veien til Odenbüll var besværlig og lang. 1717, 1720, 1751, 1756 og 1821 lede Den og Kirken meget, Gudstjenesten maatte holdes i Præsteboligen, 1825 bortreves Kirken og flere Huse, og Den lagdes nu under Odenbüll Sogn. De forgaaede Sogne Rorbæk og

Brunof antages at have ligget nær denne Hallig. Ofter- og Westermold Sogne laae S. og B. for Beenshallig. Liht og Hamm Sogne laae B. for Bohnshallig. Man kan sige, at Bohns-, Hamburger- og Hains-Hallig betegne Grændserne af Den Nordstrand før 1634. Kong Hans gav 1490 Nordstrand til Broderen Frederik, endstjøndt det ved Delingen var tilfaldet Kongen; ved Delingen 1544 tilfaldt det Hans den Ældre, der 1572 gav det en ny Landret; ved Delingen 1581 kom Nordstrand til Hertug Adolf, af hvis Eftersølgere Friedrich III. ved Octroi af 8 Juli 1652 overlod Nederlændere det oversvømmede Land, mod at de skulde inddige det, hvilket de oprindelige Giere ikke havde formaet at udrette. Denne mod de gamle Giere vel haarde, men lovlige Medfart frelst rimeligvis Nordstrand fra at lide den samme Skjæbne, som de omliggende Halliger. Af 5 Røge inddigedes de 4, nemlig: Friedrichs eller Alterkog, Ofter- eller Marie Elisabethkog (opkaldte efter Hertugen og Gemalinde), Trendermarschkog (efter Sognet af dette Navn) og Neukog i Løbet af 40 Aar fra Octroiens Udstedelse, hvorimod Elisabeth Sophiekogen, der hører til Desmercieres Fideicommiss, først inddigedes 1739. Af Forlandene er Samhallig Resten af det gamle Sogn Hamm, og Moordeichhallig har Navn efter de høsliggende Resten af det Mosedige, der forhen udgik fra Høimosen paa Nordstrandischmoor, strakte sig tværs over Nordstrand og skilte Edoms Herred fra Beltring og Lundenberg Herred. Mod S. voxe Forlandene og ville snart naae Bohushallig.

Paa Nordstrand levede den religiøse Sværmeriske Antoinette Bourignon (de la Porte) fra Flandern († 1680). Hun udgav 1673 „Zeugniss der Wahrheit“ og 1676 „Probierstein“.

Afsdøde Senator Woldsen i Husum, der var een af Dens Hovedparticipanter, har skænket Skolevæsenet et Legat paa 5333 Rd. 32 B.

C. Bredsted Amt.

Det gamle Nørre-Gøs Herred (Baldem. Fordeb. Norræ-göshæret) skal fordum have hørt til Gottorp Amt, men fra 1460 til Flensborg Amt. Fra 1670 stod det under Landfogder og kaldtes da Landskabet Bredsted (ogsaa Nørre Gøsland), indtil det ved kongl. Reskr. af 2 Febr. 1785 adskiltes fra Flensborg Amt og oprettedes til et eget Amt, dog med den Bestemmelse, at det efter den daværende Amtmand Blüchers Afgang skulde forenes med Husum Amt. Dette skete 1799, og da Amtsprovst P. Brandt i Bredsted var død

(1812), blev det ligeledes forbundet med Husum Provsti og lagt under Konsistoriet i Husum.

Det grænses mod N. til Søholm Na, der adskiller det fra Tønder Amt (kun at Vejgaard Rog paa den venstre Bred hører til Bøking H.), og Goldebæk, der danner Grænsen mod Flensborg Amt (dog saaledes, at Grænsen paa en kort Strækning flaaer en Bugt imod Nord hinsides Lindaaen), mod Ost til Flensborg og Gottorp Amter (det sidste berøres dog kun), mod S. til Husum Amt, hvorfra det skilles ved Arlaaen, og mod Vest til Vesterhavet. Det gamle N. Gøs Herred havde omtrent de samme Grænses, undtagen imod Vest, hvor det før de store Oversvømmelser strakte sig langt længere indtil Beltring Herred i Strand, som kun ved en smal Strøm var adskilt fra det øvrige Fastland. Endnu kan man i Ebbetiden (dog ikke uden Fare paa Grund af de mange Vandrender og den ofte pludselig fremkommende tætte Taage, „Havgusen“) gaae over til Dland, Habel og Nordstrand. Af det Følgende fremgaaer det, at i det Mindste 2 af Herredets Kirker vare gaaede under, men Okholm, der gif under i Mandrenkelsen 1362, hørte oprindeligt til Beltring Herred, og blev, da en Hallig atter havde dannet sig, i 1550 inddiget til N. Gøs Herred.

I Biskop Nikol. Bruns Fortegnelse over de 1362 undergaaede Kirker anføres Unkebull, hvortil Heimreich Walther (S. 141) føjer: „oder Goefebull, so an Horn oder Langedhorn gelegen“, hvilket han uden Tvivl har laant af Cupræus, hvor det hedder: „Vnkenbull, quæ in proximo Horne sita fuit“. Derefter vilde Unkebøl være identisk med Ofsfebull, det nuværende Esfebøl i Langhorn Gammelkog.

Designatio nævner i N. Gøs Herred følgende 11 Kirker: 1. Breithstede. 2. Dreisdorp. 3. Fiolde. 4. Brekeling Ecclesia. 5. Bordlum Ecclesia. 6. Fluitte vel Otteslef. 7. Hjoldelundt. 8. Horne vel Langen-Horn. 9. Bergem. 10. Vnckenboll. 11. Geeckenbull. (Fald, Staatsb. Mag. IV. S. 192). Meher har paa sit Kort over den sydlige Deel af Nordstrand (1240) ligeledes Unkeboll og Geikenbüll som 2 forskjellige Kirker, og N. for den sidstnævnte tillige Abhusen samt N. for Ockeholm en Kirke Becke ved Søholm Na. N. for Bredsted har han endnu en Kirke Berdlum. Uskebull (Esfebøl), Boemsted og Walsbull ere ligeledes tegnede som Kirker, hvorimod Fluyte kun staaer som Landsbh. Han faaer i det Hele 16 Kirker her i Herredet foruden et Kapel, men Tegningen er aabenbart upaalidelig, og nogle Byer have en ganske urigtig Beliggenhed. Ottesleff er saa-

ledes henlagt imod Nordost nærved Gioldelundt. Bredsted Kirke er beviislig af langt senere Oprindelse (først 1462—63 anlagdes der et Kapel, dengang i Breklum Sogn), og der kan altsaa ikke bygges paa Angivelsen i Designatio, der vel har samme Kilde som Meyers. Det paalidelige Catalog. vetust. nævner følgende Kirker: Fiolde, Trelstorp, Brekeling Eccl., Bordlum Eccl., Flütte Ottisuff (disse Navne staae i samme Linie og synes at betegne een Kirke), Holdelunt deserta, Horne, Bargum, Unkenbøll submersa. Bredsted nævnes ikke, og heraf følger, at dette Katalog er ældre end 1463. I Fortegnelsen over Cathedralicum (af 1465) i Lib. cens. anføres under Nordgosherde: Fyolde XII solidos, Trelstorp*) XII s., Brekelingh XXIII s., Capella in Bresztede XII s., Bordelem XXIII s., Horne XII s., Bargum VI s., Ioldelunt VI s. I Svavst. Bogen af 1523 er heri kun den Forandring, at Bredsted ikke længere anføres som Kapel, da den imidlertid 1510 var bleven Sognekirke.

I Fortegnelsen over Tienderne i Lib. cens. (Scriptt. VII. p. 476—79) nævnes i Norgusherde**), foruden Bordelem, Horne, Trelstorp og Ockeholm ogsaa Loheyde (i Langhorn S.), Konighesbul (efter Meyer tæt ved Munkebøl i samme Sogn), Butkenbul (Byttebøl S. for Langhorn), Ouekenbul (o: Ekkeböl) og Bamstede (i Trelstorp Sogn). Af den største Deel af Herredet fik Biskoppen dog virkelig Tiende, og det hedder i Svavst. Bogen: „Vth Norgusharde hefft he dissen Tegeden als tho Trelstorp, Iollielundt, Bargaen, Biöl vud Dörpen dat drudde Dehl vam twintigsten schove mit den quicftegen.“

Klosteret i Guldbholm erhvervede allerede 1192 under Abbed Matthias Besiddelser her i Herredet, nemlig i Dørpum, og efter at det 1210 var forlagt til Rydde (nu Ryksborg), kjøbte det 1299 Fjerdeparten af Fjerdeparten af Dørpum Mark, ligesom Aaret efter Trediedelen af en Otting

*) I Scriptt. VII, p. 503 staaer Kelstorp, ligeledes Iordelunt.

**) Der bemærkes i Usmindelighed om dette Herred: Aduocatus, qui constituitur ibi, tenetur dare expedite tam pro huris quam pro decimis omni anno in festo Jacobi XV marcas, forte deficient VI vel circa solidi. Item in festo omnium Sanctorum octuaginta marcas, et tunc bene dicitur retinere pro laboribus suis viginti duas vel circa marcas. — Nota, in dicta Herret Episcopus habet XVII $\frac{1}{2}$ magna quartalia ($\frac{1}{4}$ Blove) circa Bordelem, et quodlibet dat IX solidos anglicanos, & faciunt XXVII solidos lubecenses, & III pullos.

sammesteds. 1321 fik Klosteret Skjøde paa Halvdelen af Goldebæk, og sammesteds ejede det en Mølle og forskjellige Grundstykker, som Abbed Nikolaus 1513 bevidner efter Klosterets „brev og Sahrboke“. Senere folgte Klosteret en Gaard i Goldebæk til Amtmand Dittl. Brockdorf i Sønderborg*). 1458 overlod Hertug Adolf Klosteret sin Eiendom i Rodesieg i Langhorn Sogn, som han ved Amtmand Godske Ahlefeld i Flensborg tilskjødte Abbed Jakob Andersen. Efter den Tid blev Byen kaldet Munkebøl, og her holdtes siden Klosterets Thing, thi i et Dokument (Notul) af 1584**) nævnes „der Abt von Rudekloster sein gericht und Bhrche zu Monnekebüll“. Ogsaa i Øster- og Vester-Bjerrum havde Klosteret Ejendomme, thi 1490 bortfæstede Abbed Peter en Gaard „genomet Martens Landt belegen tho Wester Bargum“, og 1505 sluttede Abbed Eggard et Forlig med 12 Mænd „tho Østerbergem“ angaaende „twe wüste goder“ (s: ubeboede Gaarde), hvorved blandt Andre „Syvert tamsen, Hardeefagede tho Norgesherde“ mæglede.***) — I Fjorde Sogn havde Trinitatis Kirke i Slesvig Besiddelser og fik 1354 Privilegier af Hertug Bernhard angaaende sine Ejendomme in Lyungstet mark videlicet Ostena.†) Nikolaj Kirke i Flensborg havde en Gaard i Nordsted og en anden i Byttebøl, som „Ehrn Joh. Timsen“ havde skænket til det af ham 1479 stiftede St. Joh. d. Døbers Alter. En Gaard i Strufum folgte Kirken 1557. — Biskoppens talrige Besiddelser her i Herredet opregnes i Lib. cens. af 1463. I Bordelum havde han, som forhen anført, 17½ Tjerdinger og en Mølle samt 12 Toster, og i samme Sogn endnu 4 Tjerdinger, i Lohede 13½ Boel††), i Bytte-

*) Steemann, Zur Geschichte von Rudekloster, Urfunde 7, 17, 18, 20, i Slesv. Prov. Esterr. 3 Bd. 1862.

**) Steemann, a. St. S. 182.

***) Sammest. S. 157 og 162 ff.

†) Roodt, I, S. 5. Det synes herefter, som om Byen Løvested (Generalst. K.) rettere burde skrives Lyngsted, især da den har Lynghe paa alle Kanter.

††) Herved bemærkes: quodlibet Boel dat XIII½ solidos pro huris, & 1 pullum ac XVIII denarios pro vectura & I schip auene. Item dat ad XV marcas, que soluuntur Jacobi, quodlibet III solidos VI denarios, aduocatus (Biskoppens Foged) leuat pro vectura, & conduit portari Swauestede pullos, sal, agnos &c. Nota. VI agri debent facere 1 Boel. Item quodlibet Boel dat IX Scillingos ad decimam in Bordelum, & illi diuiduntur in III partes quarum vna Episcopo, altera ecclesie, tercia Rectori ecclesie. Lohede i Langhorn Sogn synes altsaa at have staaet i Forbindelse med Bordelum Sogn.

bøl 7 Boel og en Ager, i Bomsted 2 Lanster, i Trelstorp ligeledes 2 Lanster o. s. v. Til disse Besiddelser føjedes senere Godsset Lytjenholm med Tilbehør. Allerede 1463 folgte Bæbner Wente Frese sin Møllestrøm ved Lytjenholm til Biskop Nikolaus. 1494 nævnes „Thjellof v. d. Wiff, Bæbner af Lilleholm“, der folgte Braagaard i Slogs Herred. 1487 folgte han Biskoppen den tredie Deel af et Gods i Bjerrum, som han havde kjøbt af Bæbner Nis Pafsen (som i Msc. Fabr. kaldes Herredsfoged), og pantsatte dernæst Lytjenholm med Tilbehør til Wolf Pogwisch, der igjen, da Ditl. v. d. Wisch var falden i Ditmarsken 1500, og han derfor ikke kunde faae sine Penge, overgav Pantet til sin Broder, Biskop Ditl. Pogwisch. Ved Thingsvidner paa Nørre Gøs Herredsthing 1517 og 1546 blev nu Godsset tilkjendt Bispestolen. Som dets Tilliggende nævnes i førstnævnte Thingsvidne 3 hele Boel (volle Guder) og 3 Toster, 2 Boel ved Soholmbro, $\frac{1}{2}$ B. i Lytjenholm, 1 B. i Kollkenbek (kaldes i Svavsted Amtsregister 1591 Kullkenbek og laae ved Mirebøl), 1 B. i Bjerrum, 2 Toster sammesteds og noget Panteland. I det ved Svavsted anførte Sognevidne af 1523 siges, at Biskoppen havde „in Norgossharde ein Berckgerichte“, og i tidligere Dokumenter af 1513 og 1517 nævnes Birkrechte tho Lütkeholm des Stichtes Sleswig in Norgesharde“. Senere lagdes alle disse Bispegodser under Stiftsfogderiet Bordelum (saaledes hos Dankw. 1652) under Svavsted Amt, der ved Freden i Koeskilde 1658 afstodes til Hertug Frederik III., hvis Søn Christian Albrecht beholdt det 1660. Hertug Frederik IV. indlemmede, som forhen anført, 1702 Fogderierne Svavsted og Rødemis i Husum Amt, men Bordelum Fogderi lagdes til Tønder som det nærmeste gottorpste Amt. Da hele Slesvig 1713 var blevet kongeligt, kom Fogderiet Bordelum under Flensborg Amt, indtil det 1785 ophævedes og for det Meste lagdes under det da oprettede Bredsted Amt. (Kun $2\frac{5}{2}$ Plove i Læk lagdes til Kjær Herred, Tønder Amt, Resten, $14\frac{2}{3}$ Pl. til Bredsted). Det indbefattede i det Hele 17 Pl., men efter en ældre Angivelse 29 Plove*), eller 30 foruden Fogdens. — Slesvig Dom =

*) Indtil 1654 var Fogderiet ansat til 50 Plove, 27 Bondeboel og 23 Fæsteboel, men da en stor Deel var gaaet under ved Oversvømmelser, saa at der kun blev 802 Demat maadeligt Land tilbage (altsaa kun 16 Dt. til hver Plov), nedsattes Plovtallet til 30, nemlig i Bordelum $4\frac{1}{2}$, i Byttebøl 3, Langhorn $1\frac{1}{4}$, Lohede $7\frac{1}{2}$, B. Bjernum $\frac{3}{4}$, Læk med Smørholm og Kjølsmark 4, Soholmbro og Bøl 2, Lytjenholm $2\frac{1}{2}$, Trelstorp 3 og Bomsted $1\frac{1}{2}$. De 20 Plove lagdes paa Svavsted Sogn.

kapitel ejede i N. Væs Herred 29½ Blove*), som 1777 alle lagdes under Bredsted Amt. Af disse hørte foruden Fogedplogen 18 til Fogderiet Langhorn, 14½ til Fogd. Røgsbøl og 2 til Fogd. Hagsted. 3½ Pl. i Øster Esfebøl og 2 Pl. af det saakaldte hellige Bondelag tilkom Kapitelets Regnskabsfører (Thesaurarius), som derfor skulde staffe Kirkeviin til Domkirken.**). I Domkapitelets Registerne 1352—1407 nævnes ogsaa andre Godser i Langhorn og Esfebøl. Saaledes havde den 15de Præbende i Esfebøl 60 Demat, som vare gaaede under i Vandflod. En Lanste i Langhorn og 2 i Høgel tilhørte Marias Alter i Domkirken. Af de Godser, som hørte under Røgsbøl Fogderi, nævnes de, som laae i „Bondholm, Bhernthorp, Alnthorp, Ridderup og Strufum (hvor, efter Cypræus 337, en Præst Jacob Straling 1356

*) Næmlig i Øster Esfebøl 4½ Pl., blandt hvilke Fogdens, i Vester Esfebøl 2, i Langhorn 2½, til det hellige Bondelag (Heiliger Bauerlag) 2, i D. Hjerrum 2, i Høgel 1, ialt 14 under Langhorn Fogderi, i Bordenlum 1, i Hjerrup 3, i Solvig 1, i Løvested 1, i Nordsted 1, i Spinkebøl 1, i Kragelund ½, i Pøbøl 1, i Bomsted 1, i Almtorp 1, i Strufum 2, i Ridderup 1, ialt 14½ under Røgsbøl Fogderi; i Goldebæk 1, i Goldelund 1. begge under Hagsted Fogderi.

***) 1641 befriede den daværende Thesaurarius Kay v. Ahlesfeld sig for denne Forpligtelse ved at aftræde disse Lanster til Domkirken. Tidligere maatte han levere Viin til alle Stiftets Kirker. Herom hedder det i Registr. Capit. 1352—1407: Thesaurarius Eccl. Slesv. habet decimam episcopalem in Borgebye item 18 marcas auri in terris in campo Wippendorp. de quibus dari solebant 12 ore annone, item 16 agros in Horne, de quibus solvuntur 3 libr. sterling. Item habet Ecclesiam annexam Oukebøl, de qua solvebatur pensio 3 libr. sterlingorum cum dimidia, item 60 demet in pratis in ovebøl et valent quolibet anno 3½ lib. sterling. Item bona in Klexbul que valent 18. solid. sterling. Pro decimis et aliis redditibus supradictis Thesaurarius omnibus ecclesiis per diöcesin Slesvicensem ut et per preposituram Barcesyssel vina dare tenetur pro confectione sanguinis Christi. Heraf følger, at Kirken i Esfebøl (Ovkebøl) endnu var til 1407. I Lib. cens. (Scriptt. VII, p. 477) hedder det: Item in Ouekenbul & Ockeholm dicuntur habitare XVI, habentes domos in areis. illi sepe fuerunt impetiti pro decimis Episcopalis ac Rectoris & ecclesie Horn. Ipsi e contrario allegabant nunquam dedisse. Tandem conuentum fuit cum ipsis, ut pro terragio quodlibet bonum daret unum solidum Episcopo omni anno &c. Primi XVI solidi fuerunt expediti in sinodo Episcopali anno LII (c: 1452), sic tenentur de annis XXII vel XXIII, quibus solucio facta non est. Maar de altsaa 1452 skulde for 22 eller 23 Mar, maa det antages, at Esfebøl Kirke er gaaet under 1429 eller 1430, og de overblevne Beboere lagte til Langhorn. Senere havde Thesaurarius Patronatsret over denne Kirke.

for sin Sjæls Frelse skænkede Kapitelet Ejendomme). Den ene Blov i Strufum tilhørte St. Andreas' Alter, som 1530 tillagdes Dompræsten, der endnu har Afgifter herfra. Lansterne i Spinkebøl og Krangelund tilhørte Domkirken. Begge havde tidligere tilhørt Adelsmænd. Ifølge det gamle Register har Bæbner Joh. Frese 1380 skænket Kapitelet Haselund og Nordhaselund cum omni jure; men disse Ejendomme har det senere afhændet.

Adelens Besiddelser her i Herredet ere næsten alle tidlig komne i andre Hænder. Foruden de nysnævnte Ejendomme omtales en adelig Gaard Steenholm, der laae i den nu udtørrede Almtorp Sø, men gik under i en Vandflod. Dphusum i Bordelum Sogn tilhørte 1543 Benedikt v. Ahlesfeld, der døde som Amtmand i Flensborg 1579. Hans Kone Fru Mette, der havde arvet Godset og tillige ejede Bølskovby i Angel (II. S. 387), ægtede 1593 Hans v. d. Wisch. Godset blev siden kongeligt. — 1587 folgte Christoffer Plesse sine tilkjøbte Godser i Bredsted, Trelstorp og Byttebøl til Kongen. — Familien Pajsen, der rimeligviis nedstammede fra Herredsfoged Niis Pajsen, havde Godser i Trelstorp, Bjerrum, Sterdebøl og Byttebøl, som Poul Pajsens Sønner (af Flensborg) 1590 folgte til Dronning Sofie. Bønderne kjøbte sig frie. — Hans Frodsen (o: Frodesen) i Østerhusum havde Ejendomme i Økholm. Han blev for sine Voldsgjerninger mod sine Undergivne dømt til Døde 1584, men undløb.*) Af et Dokument af 1584**) sees, at Adelige og Frimænd her i Herredet ikke havde Jurisdiktion over deres Lanster, idet kun Kongen, Biskoppen og Rhedeklosters Abbed havde Thing (henholdsviis i Bredsted, Bordelum og Munkebøl), medens „jderzeit alle der andern Herschop leute in Norgoefßerde ihr Recht uf Norgoefßerde Dinge suchen müssen.“ Der anføres udtrykkeligt, at en Thy fra Dphusum 28 Aar tidligere var bleven dømt af Herredsfogden. Samme steds nævnes „Pawell Rankowen Diener“, hvormed menes Godset Lindeveds Undergivne i Goldelund. Disse bleve først 1796 indlemmede i Bredsted Amt, ligesom det samme 1777 var skeet med $\frac{1}{2}$ Blov i Tjolde, der hørte til Fogderiet Langsted under Maarkjær Amt. — Familien Kumohr paa Muntoft havde Ejendomme i Størteværk Kog paa begge Sider af Søholm Na (disse opregnes i

*) S. Laß, Sammlung husumscher Nachrichten, S. 69.

**) Steemann, Zur Geschichte von Rhedekloster, i Slesv. Prov. Esterr. 3 Bd. S. 180 ff.

Delingsbreve af 1593 og 1603*), ligeledes i Langhorn og i D. og V. Bjerrum. Disse Ejendomme bleve siden kongelige. — Godset Arlevads Bønder i Langhorn og Bomsted bleve først 1831 indlemmede i Amtet. — Efter at alle disse Godser vare blevne kongelige og indlemmede i Amtet, blev kun Godset Mirøbøl i Breklum Sogn tilbage. Det har tilhørt Familierne Ahlesfeld, v. d. Wisch, Kanzau og v. Thienen, og kom 1768 i borgerlige Hænder; det er ansat til 14½ Plove, som ligge i Bredsted, Breklum, Bordelum, Langhorn, Bjerrum og Trelstorp Sogne. — Desuden boe her i Amtet nogle faa Familier i Bordelum Sogn (3 Steder), som høre under Godset Kjerherredsgaard. Sterdebølgaard i samme Sogn er et Kancelligods.

Bredsted Amt falder efter sin naturlige Besskaffenhed i 2 Hoveddele, nemlig de 2 store Geestfogne Fjold og Hjolde-lund mod Osten, som have tildeels højtliggende (deraf Navnet Fjold = Fjeld), meest magert Hedeland, dog med mange Tørve-moser og nogle Enge, og ere beboede af danske Folk, og de 7 Marskfogne mod Vest og Nord, af hvilke dog Trelstorp, Breklum og Bordelum have en Deel Geestland med Hede. Disses Beboere ere oprindeligt Frisere, men Sproget er paa Grændsen blaudet dansk-frisisk.

Efter de store Vandfloder i det 14 Aarh., som havde bortrevet Sognene Flytte (Otteslef), Unkenbøl (maaskee ogsaa Gefenbøl) og Dkholm, havde der paa sidstnævnte Sted dannet sig en Hallig, der 1550 atter inddigedes og ved senere Inddigninger (1575 og 1652) blev landfast. En ny Kirke byggedes 1555, og da den tilligemed 400 Mennesker var gaaet under 1634, saa at Rogen i 7 Aar stod under Vand, og en ny Inddigning maatte foretages, byggedes den nye Kirke paa et andet Sted 1647. Allerede 1619—24 havde Kong Christian IV. søgt at inddige Forlandet ved Bredsted, men Arbeidet maatte opgives. 1688—89 inddæmmedes Sterdebøl Nykrog, der havde faaet Dkroj 1687, hører til Bordelum Sogn, men er ubeboet. 1741—42 lod Gehejmeraad Desmercieres paa Warleberg Sofie Magdalene Rogen (1175 Dt.) inddæmme (Dkroj af 1808), hvis Beboere høre til Bredsted Sogn. 1765—67 inddigede han Desmercieres Røg (Dkroj af 1808), der ligeledes hører til Bredsted Sogn.

*) De opregnes efter hele og halve „Störten oder Störtewerken“, altsaa rimeligviis Dele, som bestemtes efter Antallet af de Styrtefarrer, der benyttedes ved Digernes Bygning. Deraf har vel saa Rogen faaet Navn, men det burde da skrives „Styrteværk“.

1788 vandtes (af Greven af Reuß) Reussen Kog i Bredsted S. og Louise-Reussen Kog i Dtholm S. (tilsammen 1677 Dt.), der ligesom de ovennævnte hørte til Desmercieres Fideicommis og ved Arv tilfaldt Fyrsten af Reuß (fra 1856 Henrik d. 69de af Reuß-Schleiß-Röstritz). Samtlige disse oftrojerede Koge havde deres egen Jurisdiktion, indtil de ved Patentet af 3 Juni 1853 indlemmedes i Amtet. De øvrige Marstkoge, som findes her i Amtet, ere ikke oftrojerede. Til Breklum Sogn høre Breklum og Balsbøl K., til Bredsted S. den lille Bredsted K., til Bordelum S. Sterdebøl Gammelkog (og den oftr. Sterdeb. Nykog) samt Bordelum Kog, til Dtholm S. Dtholm K., til Langhorn S. Gamle og Ny Langhorn eller Størteværk K., af hvilke den første (3807 Dt.) efter Dankwerth skal være den ældste i Egnen; en Deel af den sidstnævnte hører til Tønder Amt. Baade den og Bjerrum Kog i Bjerrum Sogn ligge langs med Søholm Na. En stor Deel af disse Koge staaer hele Vinteren under Band. Langs med Indredigerne danne Bjerne næsten en sammenhængende Række af Huse (saaledes især Munkebøl, Rohede og Langhorn, som vel deraf har sit Navn). Hvor Gesten støder til Marsten findes paa flere Steder Sandbanker, der ere Levninger af Klitter før Marstdannelsen.

Kun i Geestfognene Fjolde og Hjoldelund findes fast Plovtal; i de øvrige Sogne foretages hvert andet eller tredie Aar en ny Skyldsætning. Man deler da en Plov i 48 Skilling a 12 Penge. Indtil 1649 var N. Gøs Herred i Matrifelen ansat til 500 Plove, men blev da paa Grund af Ødelæggelserne 1634 og Jordbundens Ufrugtbarhed nedsat til 278, idet man regnede 60 Demat paa en Plov, saaledes at 9141 Dt. 5 Skpr. Marst regnedes til 152½ Pl., og 3578 Dt. Geest til 59½ Pl., hvortil lagdes 50 Pl. for Fjolde Sogn, 8 Pl. for Hjoldelund og 8 Pl. for Flækken Bredsted. Senere er dette Plovtal igjen bleven forhøjet til 308¾, idet Marstfognene alene paa Grund af Inddigningerne ansattes til 270½, Fjolde til 32, Hjoldelund til 6¼, men 1710 nedsattes det atter til 240 og efter de geistlige Gudsers Indlemmelse til 280¾, hvortil nu kommer de indlemmede adelige Besiddelser og oftrojerede Koge.

For at opdyrke Hederne her i Herredet, som i Aaret 1763 ansloges næsten til 2 □ Mile, anlagdes 1770 Kolonien Christianshøj (9 Steder) i Fjolde Sogn.

Herredets gamle Thingsted var i Breklum, nær ved Kirken, som var Herredskirke. Herfra udgik da Bredsted som Kapel, men ogsaa Trelstorp og Bordelum (der dog i Catal.

vetust. kaldes Ecclesia) skulle efter Sagnet have hørt til denne Kirke. Den sydlige Deel af Breklum Sogn kaldes endnu, selv i Bordelum og i Bredsted, „dat Süderkaspel“.

Bredsted Amt havde den 1. Febr. 1860 et Folketal af 12,887 Mennesker, deraf i Landdistriktet 10,129, under Godset Mirebøl 346, i de fyrstelig Neussiske Røge 222, i Louise Neussen R. 25, i Flækken Bredsted 2165.

Landsfogden for Bredsted Amt, der tillige er Diggreve, og Actuaren, der tillige er Amtsforvalter og Huusfoged, boe i Bredsted.

16. Bredsted.

Steds- og Retsforhold. Sagnet ligger omtrent midt i Provstiet, dog lidt vestligt, $2\frac{1}{4}$ Miil fra Husum, og omgives af Bordelum og Breklum Sogne samt Vesterhavet. Det bestaaer af: 1. Flækken Bredsted, der ligger paa et bakket Strøg paa Grændsen mellem Marsten og Gesten og er deelt i 4 Kvarterer med ialt 400 Baaninger. Enkelte Dele af den hedde Norderberg og Vesterberg, og af Bygninger mærkes Kirken, Præsteboligen, fire Skoler, Apotheket, Arrest- og Fattighuset og nogle industrielle Anlæg. Landsfogden, tillige Diggreve, Actuaren, tillige Amtsforvalter og Huusfoged, Told- og Postembedsmænd, Landskabets Physicus og tre praktiserende Læger boe i Flækken, hvor der findes flere milde Stiftelser, saaledes: den Grundtske Stiftelse, oprettet 1743 af Statsraadinde Grundt for Enfer efter Præster og andre Embedsmænd i Bredsted Amt. Stiftelsen eier Godset Stoltelund, 12000 Rd., nogle mindre Jordlodder og en Gaard paa Torvet, hvori er Bolig for fire Enfer, der desuden nyde 80 Rd. hver. Sognepræsten er Medadministrator. Den Clementinske Stiftelse, oprettet 1711 af Landsfoged Clemens for otte fattige Enfer, der have Bolig og 32 Rd. hver. Marie Charlotte Clausens Legat, stiftet 1770 for Studerende, med 1000 Mk. Sieverts Legat, stiftet 1796 for fem Enfer, med 1500 Mk., og det Satlerske Legat til Anskaffelsen af Bibler. Præsten er Administrator af de tre sidste Legater. Der findes ogsaa en Sparekasse, hvori der ved Udgangen af 1860 indestod 76000 Rd. Blandt Beboerne (i 1855: 2004, i 1860: 2165, 452 Familier) hersker jevn Velstand; de ernære sig ved Handel, Haandværksdrift og Agerbrug med Kvægavl, da Flækken har et Tilliggende af 400 Dt. Marst- (i Bredstedfog) og 800 Tdr. Land Geestjorder,

hvoraf dog omtrent 300 Tdr. ere endnu uopdyrket Hede. Paa Marken ligge Stederne Christiansborg, Odinsbjerg, Friheden, Stampemøllen, Teglværket, Wittager, en Vindmølle ikke langt fra Veien til Husum, og Rütjenshøft Vindmølle mod V., tæt ved Veien til Bordelum. 2. De tre reussiske Koge: Sophie Magdalene Kogen, $\frac{1}{4}$ Miil sydvest for Bredsted, 976 Skattetønder, 234240 Rd. Taxationsværdi; smaa Skibe lægge an ved Diget; Desmerciereskog, $\frac{1}{2}$ Miil mod S., 645 Demat Areal, 539 Skattetønder, 129360 Rd. Taxationsværdi; foran denne Kog er anlagt en lille Havn med 9 a 10' Vand, der ved en Canal staaer i Forbindelse med Arlaaen; og Reussenkogen, $\frac{1}{2}$ Miil mod V., 929 Demat Areal, 766 Skattetønder, 183840 Rd. Taxationsværdi; denne benyttes tillige til Kornavl. Udenfor disse Koge ligge betydelige Forlande, Medhallig og Jacobshallig, og hele Sognet har et Areal af omtrent 6200 Tdr. Land. Kogene have Dctroi, men søge siden 1784 Kirke i Bredsted. Kogene havde i 1860: 222 velhavende Beboere, det øvrige Landsogn 64, ialt 286 Beboere, 40 Familier; saaledes at det samlede Antal af Beboere i hele Bredsted Sogn i Aaret 1860 udgjorde 2451. Sognets Udgifter til Fattigvæsenet i f. A. androge 1594 Rd. I retslig Henseende hører det under Bredsted Landskabs Jurisdiction. Landfogden er Flækkefoged, og de communale Anliggender bestyres af de saakaldte Ottemænd og Tolvmænd.

Skoleforhold. I Flækken er der fire Skoler: Rectorskolen med 70 Dreng, Pigeskolen med 70 Piger, Mellemskolen med 100 og Elementarskolen med 180 Børn. (De 3 Koge have en egen Skole, der meest har Characteren af en privat Skole, da Beboerne selv antage Lærerne. Elevantallet er 8 a 10). Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 58, Confirm. 36, Copul. 14, Communic. 350, Døde 40. Daaben forrettes altid i Hjemmet. Altergang holdes hver første Søndag i Maanedens fra Palmesøndag til Advent. Kirkesproget er thdsk, og Embedet besættes efter Visitatoriets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger i den sydlige Deel af Flækken paa en fri Plads, omgivet af Træer. Den er opført af Mørursteen paa et Kampesteens Grundlag, har hverken Hvælvinger eller Taarn, kun et lille Spir, men Uhr og Orgel. Altret er fra 1580, Prædikestolen fra 1646, Døbefonten fra 1699. Den hele Kirke er nu saa forfalden, at den skal have en gennemgri-

bende og grundig Restauration i 1867. Naar den er bygget, vides ikke med Visshed, rimeligviis fort før Reformationen; thi Bredsted hørte oprindeligt til Breklum, men fik 1462 Tilladelse til at opføre et Capel, der indviedes til den hellige Trefoldighed, Guds Moder og St. Nicolaus (i et gammelt Segl staaer: „Sct. Nicolae ora pro nobis“); Præsten fra Breklum lovede at læse Messe 3 Gange ugentlig i den. En egen Kirkegaard for Bredstederne indviedes ogsaa, dog maatte de hde Præsten i Breklum alle hans Rettigheder og hjælpe til at vedligeholde Kirken og Præsteboligen der. Dette Capel blev 1510 ophøiet til Sognekirke, Præsterækken begynder i dette Aar, og 1539 blev der taget Bestemmelse om Præstens Indtægter ved denne Kirke, som „nich lang en Kirchspiel-Kercke gewest ist“. Præsten erholdt et Boel og efter Flensb. Provstibog en divæ Annæ Commende. I Kirkeseglet sees et Alter med en aaben Bog og et Kors, omkring det Hele en Straaleglorie. Kirken eier 1338 Rd. i Capitaler. Fra 1540 til 1807 var der ansat 2 Præster ved Kirken.

Embedsboligen ligger paa Torvet, ikke langt fra Kirken, da Præsten har Gjennemgangsret igjennem Gjenboens Gaard. Boligen er godt istandsat 1855 og indeholder 9 Værelser med Dvne. Den tilhørende lille Stald er nybygget 1860. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er 29 □ Roder stor, men ligger langt fra Boligen.

Embedsjorderne, 7 Dt. gode Marsk- og 9 Dt. gode Geestjorder, ligge paa Bymarken, deels nær ved, deels længere borte fra Præstegaarden. En aarlig Veieafgift af omtrent 400 Rd. vilde kunne erholdes. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. In natura: en ubetydelig Leverance af Mælk og Æg. B. Accidentser: 350 Rd. C. Offer: omtrent 50 Rd. D. Andre Indtægter: Fixum 479 Rd. 91 β, som Medadministratør af den Grundtske Stiftelse 105 Rd. og for Alterbrød og Viin 19 Rd. 19 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Fattigstat 35 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 5 Rd. 6 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 531 Rd. 32 β og til Enkepension 506 Rd. 64 β. Enken erholder af Kaldet 62 Rd. 90 β, og enhver Præsteente har Adkomst til en Plads i den Grundtske Stiftelse; er ingen Plads

ledig, erholder hun indtil da 32 Rd. Præsten skal sikkre sin event. Enke 105 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anstalten af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1300 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab og Confirmation i det Mindste 38 β, Copulation: i Kirken 7 Rd. 45 β, i Hjemmet 12 Rd. 77 β, Tilhysning af udenfogns Beboere 1 Rd. 58 β, Skriftepenge frivilligt, for et Barnelig 77 β, et Lig før Prædiken 1 Rd. 6 β, med en Ligprædiken 2 Rd. 64 β, et Lig om Morgen 2 Rd. 77 β.

Præsterækken.

Hovedpræster. Johanues Petri, 1510—58. Joh. Brefling, til 1573. Mag. Jacobus Weremberg, til 1577. Peter Flor † 1602 af Pest. Mag. Nicol. Crusius, ordin. 1603, „1604 d. 23 May toch he mit sinem Gerede na Bredstedt, e. a. 15 Nov. toch he na Arensborch, alldar Hofpred. tho werden, kam aber bald wedder tho Hus“, blev 1606 Præst til S. Anna, † 1610. Johannes Alho, 1604—19. Naamannus Söncksen † 1649. Herrmann Freyenkampf † 1671, „war ein beliebter Mann, Herrn St. Aloisio angenehm, schrieb contra Fridericum Breclingium“. Timotheus Hilarius Biner † 1713. Joh. Georg Wiggers † 1732. Axel Ambrosius † 1738. Peter Ketelsen † 1749. Georg Theodor Müller, † 1788, indrettede den første Fattigspindeanstalt, der dog ikke bestod længe. Peter Brandt, Pr. og Provst, † 1812. Godber Niessen, valgt 10 Marts 1813, † 4 Septbr. 1854. Søren Leonhard Julius Clausen, Rector ved Borgerstolen i Bredsted, Valgconf. 12 Novbr. 1855.

Diaconer fra 1540 til 1807. Paul Haring, til 1754. Georgius Matthæi, til 1568. Henricus Fabricius † 1602 af Pest. Joh. Rudolphi eller Adolphi, Rector, lod sig ordinere, da begge Præsterne vare døde af Pesten. Andr. Nicolai, 1604—09. Naamannus Söncksen, 1609—19. Pet. Müller, 1619—22. Thomas Petri † 1629. Joh. Jessenius, † 1669. Franciscus Marcus Barsonius † 1698. Christianus Bartholdi † 1708. Joh. Georg Wiggers, blev Hovedpræst 1714. Hilarius Ernestus Biner † 1717. Ax. Ambrosius, blev Hovedpræst 1732. Peter Ketelsen, blev Hovedpræst 1739. Henricus Matthias Schumacher, til 1749. Georg Theodor Müller, blev Hovedpræst 1750. Joachim Diedrich

Siewerts † 1758. Georg Friedr. Møller, til 1767. Petrus Brandt, Hovedpræst og Provst 1788. Friedr. Chr. Schwarz, 1789—1800. Joh. Joachim Goos, 1800—1806. Herefter nedlagdes Diaconatet.

Utm. Bredsted, i Bald. Jordeb. 1231: Brethæstath (var dengang Kongsgods), i Designatio 1240: Breithstede, og i Lib. cens. 1465: Bresstede, var kun en By i Breklum Sogn, indtil den, paa Grund af sin Beliggenhed nær Havet, hævede sig ved Handel, fik Markedsrettigheder som Flække 1530 og af Christian IV. 1632 og 33 og af Frederik III. 1654 vigtige Privilegier. Fra 1619 begyndte man, skjøndt forgjæves, at inddige Forlandet, men da fra 1688 til 1788 Kogene bleve virkelig inddigede, fjernedes den atter længere fra Havet og blev efterhaanden indskrænket til Landhandel, Agerdyrking og Haandværksflid. Den har lidt af Ildsvaade 7 April 1699, da 35 Bygninger, og 26 Marts 1858, da henved 100 Bygninger i den saakaldte Østerende afbrændte. Denne østlige Deel af Flækken skal forhen have hedt Judebek. Det Sted, der hedder Stampemøllen, var forhen en Stampsmølle. Forhen var der Skov i Nærheden, thi 1614 solgte Jens Hansen Bredsted Skov, Friesenholz, til Hertuginde Augusta. Paa Jacobshallig (forhen Harmelfshallig) findes Spor af de i Begyndelsen af det 17 Aarh. forsøgte Inddigninger. Som Navnet antyder vare baade Jacobs- og Medhallig forhen virkelige Halliger. Jvfr. forøvrigt ovenfor S. 131 flg.

17. Bordelum.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger $2\frac{1}{2}$ Mil fra Husum og grændser til Langhorn, Bjerrum, Breklum, Bredsted og Dtholm Sogne. Det bestaaer af Bherne: 1. Øster og 2. Vester Bordelum, med Skole. 3. Dphusum, med en Mølle. 4. Ebøl, lavt liggende. 5. Sterdebøl, med Skole, Mølle og Gaarden Sterdebølhof eller Gottesgabe. 6. Udebøl, nordlig i Sognet, med udmærkede Jorder. 7. Byttebøl, med Skole og de udflyttede Steder Rund. 8. Dørpum, en temmelig stor By ved Landeveien mellem Tønder og Husum, med en Skole. Mod Sydost er herfra udflyttet Stedet Glückberg. Desuden ligge ved Veien til Langhorn paa en Sandbanke Stolbjerg Mølle og 4 Huse, hvorfra man har en vid Udsigt, og ved Tønderveien Gaarden Hoffnungsthal. I den til Sognet hørende Bordelumfog (620 Demat, 496 Skldr.) ligge ingen Boliger; i Sterdebøl

Gammelfog (347 Dt., 283 Sftdr.) ligger paa Diget et Sted, der kaldes Nissenshorn; Sterdebøl Nyfog (480 Dt., 383 Sftdr.) er ubeboet. — Sognets Boder ere i det Hele taget gode, Gæstlandet er bakket (mod N. Stolbjerg Møllebanke, Bavnhof og Galgebjerg) og i geognostisk Henseende interessant. Marsklandet ligger for det Meste i Kogene, som tildeels benyttes til Kornavl. Vandet fra Kogene udledes ved Bordelumsfiel, hvor Bredstederne havde paatænkt et større Havneanlæg, men Planen kom ikke til Udførelse inden Reusfengene inddigedes 1788 og blev derved umuliggjort. I en lille Dal V. for Kirken udspringe flere Kilder, der i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarh. havde Ny som kraftige mineraliske Kilder, men de indeholde nok kun temmelig indifferente Salte. Sognets Beboere (i 1855: 1302, i 1860: 1355, 291 Fam.) ere i Reglen velhavende, om der end findes mange Uformuende blandt dem. Fattigvæsenets Udgifter udgjorde i 1861 omtrent 1495 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Bredsted Landskab eller Amt.

Skoleforhold. Sognet har fire Skoledistricter: Bordelum med 120, Dørpum med 75, Sterdebøl med 48 og Byttebøl med 30 skolepligtige Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 50, Confirm. 26, Copul. 13, Communic. 460, Døde 32. Daaben forrettes altid i Hjemmet. Altergang holdes 8 a 10 Gange aarlig efter Pintse og Mortensdag. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes efter Visitatoriets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger temmelig høit, paa fri Mark midt imellem Øster og Vester Bordelum, omtr. $\frac{1}{8}$ Miil fra hver. Den er bygget omtrent 1630, har stærke Mure, hvælvet Chor, men uhvælvet Skib, paa Sydsiden store støbte Jernvinduer. Altret strandede her 1634 og hørte til den ødelagte Nørhæf Kirke i Nordstrand, Prædikestolen staaer paa Sydsiden, lige over for er der et Pulpitur og et Slags Chor for Lærerne og Skolebørnene. Der findes flere ret gode Malerier og Billeder i Træ, men hverken Orgel eller Uhr. Klokkehuset er opført 1633. Naar den ældre Kirke, der brændte 1629 da Degnen vilde skyde Duer paa dens Straatag, var bygget, veed man ikke; i den catholske Tid synes den at have været anseelig, nævnes 1463 som een af de vigtigste paa Egnen og havde flere Vicarier: V. divæ Virginis og Vic. s. Catha-

rinæ. Den skal oprindeligt have været Filial af Breklum; at den skal have været et hedensk Tempel, som Sagnet beretter, er vist meget tvivlsomt. Indtil 1799 vare to Præster ansatte ved samme. I Kirkeseglet sees et Alter med en aaben Bog og et Kors.

Embedsboligen, der ligger lidt S. for Vester Borde- lum, omtr. 1 Kvarteers Gang fra Kirken, er henved 180 Aar gammel, men dog beboelig, indeholder 5 Værelser, Kjøkken og Kjælder og var bestemt til at ombygges i 1863. Øcono- mibygningerne ere ret gode. Samtlige Bygninger, hvis Bygge- aar ikke vides, ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. En Have mod Syd er 37 □ R. og en mod Nord 15 □ R. stor. Jorden er vel sandet, men dog ret frugtbar, og der findes nogle Frugttræer og en Allee af Kastanietræer.

Embedsjorderne bestaae af omtrent 32 Dt. Marst- land, hvoraf den største og bedste Deel ligger bekvemt i Bor- delumfog, hvorimod 5½ Dt. ligger 1 Miil borte i Langhorn Fog. Geestjorderne udgjøre omtrent 24 Dt., meest lette Jorder. En aarlig Afgift af omtrent 800 Rd. vil i Almin- delighed kunne erholdes, ja i sidste Vacanceaar indbragte Jorderne, rigtignok under meget heldige Forhold, henved 1400 Rd. i Leieafgift. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. In natura: om Foraar og Høst en Mælkeleverance, bestaaende af Udbyttet af een Malkning af alle Sognets Køer; ved Paasketid en Æggeleverance paa omtrent 18 Snefe; i Høst 9 Traver Rug og 9 Traver Byg. B. Accidentser: omtrent 200 Rd. C. Offer gives ikke. D. Andre Indtægter: Mattschopp=Penge ved Mikkelsdag 53 Rd. 32 β, ved Allehelgensdag 48 Rd. 77 β; Fæstepenge 9 Rd. 83 β, for Kirkeregnslabet 1 Rd. 58 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landstat 18 Rd. 88 β, Fattigstat om- trent 9 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekasen 5 Rd. 58 β, Be- værtning af Tolvmændene, naar de til Allehelgensdag aflevere Mattschopp=Pengene, omtrent 10 Rd.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift samt til Enkepension er nu 432 Rd. (i den Tid, da der var to Præster derimod 320 Rd.). Enken erholder af Kaldet 54 Rd. og har Expectance paa en Plads i den Grundtiske Stiftelse. Præsten skal sikke sin event. Enke 85 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1320 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 19 β ; Trolovelse 2 Rd. 13 β ; Copulation, incl. Brudekrone, 4 Rd. 77 β ; et voxent Lig om Søn- og Festsdage 2 Rd. 13 β , om Hverdagen 3 Rd. 19 β ; et Barnelig om Søn- og Festsdage 1 Rd. 6 β , om Hverdagen 2 Rd. 13 β . Istedetfor Skriftepenge Mikkelsdags Mattschopp-Penge.

Præsterækken.

Efter Reformationen have været ansatte som:

Hovedpræster: Nic. Jonæ. Richardus Tilemannus 1590, † 1647. Paa Grund af Sygdom havde han Johannes Brekling til Substitut fra 1616—18. Han prædikede Plattydsk og kaldte stundom Tilhørerne „Borslumer Pæck“. Joh. Moth † 1657. Valentin Sæller † 1661. Paulus Martini, 1661—1678 (†). Gerhard Hey, adj. 1671, succ. 78, † 1696. Paul Paulsen, 1696—1721 (†). Egidius Lorenzen † 1734. Peter Lorenzen † 1736, see videre om ham ndf. Joh. Wolfgang Hansen, 1737—40. Martin Gottlieb Schönborn, 1740—53. Joh. Arend Brun, 1753—67 (†). Phil. Nic. Thomsen, 1768—73 (†). Hinrich Lorenzen, 1773—78 (†). Paul Lorenzen 1778, tog sin Afsked 1811, † 1812. Andreas Zeitner † 1819. Peter Bohsen 21 Septbr. 1819, † 17 Juni 1857. Candidat Martin Brunkhorst, Valgconf. 4 Marts 1858.

Diaconer: Jürgen Callisen, 1563—68, blev Præst i Medelby og var Fader til Theologen Georg Calixtus (f. 1586, d. 1656). Johan Petri, til 1595. Nic. Jonæ, blev Hovedpræst. Joh. Simonius, fra 1602. Richard Bennichius, 1622. Mag. Joh. Brekling, 1622—23. Joh. Schröder, 1623—28. Joh. Tilemann, 1639. Paul Martini, 1641—61. Albert Genske, 1661—64. Paul Jessen, 1665—94. Paul Paulsen 1696. Joh. Lyra, 1696—1701. Egidius Lorenzen, 1702—22. Ludv. Phil. v. Neuhöffel † 1748. (Han havde fra 1735—39 Andr. Boëthius og derefter Hinrich August Langelott til Adjuncter). Joh. Arend Brun, 1748—53. Gottl. Friedr. Cybel, 1753—57. Philip Nic. Thomsen, til 1767, H. Lorenzen, til 1773, og Paul Lorenzen, til 1778 — disse tre bleve Hovedpræster. Paul Mumsen, 1779—85. Joh. Duhen, 1786—98. Diaconatet nedlagdes 1799, og Præstekaldets Indtægter forøgedes med omtrent 150 Rd.

Mk. Hovedpræsten P. Lorenzen, der døde 1736, holdt i Forening med Student Barsønius geistlige Privatforsamlinger; efterat Barsønius 1738 havde forenet sig med Cand. David Baer fremkaldte de stor Bevægelse i Bordelum og omliggende Sogne ved deres Lærdomme og Prædikener paa Marken. En Commission fra Flensborg Consistorium afhørte Separatisterne, der havde egne Meninger om Sacramenterne, Egteskabet og Prædikeembedet, og forbød Forsamlingerne. Endnu 1754 truede man Separatisterne med Tugthuus og Landsforviisning.

Anm. Bordelum, ogsaa kaldet Borlum, skal have sit Navn af Kilderne Born, der findes i Sognet. Dphusum, Dbhusen, Uphusum, var forhen et adeligt Gods (jvfr. S. 130); Fru Mette Ahlesfeld, der havde arvet det efter sin Bedstemoder, Cathrin Martens, gift med Frimand Martin Maagensen, var en Kvinde, hvis Minde endnu lever i Sognene der paa Egnen. Nozle Jorder, der inddigedes 1721, hedde endnu Fru Mettes Land (jvfr. I. S. 245), og Stenene af Fru Mettes Gaard, Frau-mettenhof, der ødelagdes 1629 af de Keiserlige, bleve i det følgende Decennium anvendte til Gjenopbyggelsen af Bordelum og Dkholm Kirker. Godset var allerede dengang blevet kongeligt; 1652 kaldes Dankwerth Dphusum en kongelig Meierigaard; Brødrene Reventlov havde den i Pant 1690—1701. — Sterdebüllhof er oprindelig 1688 af Henning Reventlov bygget til Forvalterbolig, men er fra 1774 blevet Cancelligods. Om Guldhalm Klosters Besiddelser i Dørpum (1523: Dørpen) see S. 126. I Sterdebøl og Byttebøl havde Adelen forhen Besiddelser, see S. 130.

18. Dkholm.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der ligger i det nordvestlige Hjørne af Provstiet, $3\frac{1}{2}$ Miil fra Husum og $1\frac{1}{4}$ Miil fra Bredsted, grændser til Foretoft, Langhorn og Bordelum Sogne samt Besterhavet. Det bestaaer af to Røge: Dkholm- og Lovisekog. Husene ligge paa Værrer og Diger: Kirkeværret, med Kirke, Præstebolig, Skole og Mølle, Dideriks-, Grøn-, Egens-, Recklefs-, Christians-, Nord-, Fedders-, Gaarde-, Todes-, Sønnens-, Peters- og Sndværre. Langs Havdiget mod Syd, Sønderdige, ligger blandt flere Boliger Stedet Bungsiel, med Kro og en ikke ubetydelig Detailhandel. Dkholm Røg har et Areal af 1940 Dt. (1576 Skattetdr.) meget stærkt Marskland, men den ligger lavt og oversvømmes

ofte af Vandmasserne fra de høiere liggende Røge mod N. og D. Røgens Grændsefjæl mod Foretoft er Søholm Na, der ved Munkebro, i Sognets nordvestligste Spids, har forenet sig med Væfaaen og Afløbet fra Botflote Søen, og disses forenede Vandmasser føres i den 1735 anlagte Konge-Canal ved to Sluser igjennem Diget og danner Dkholm Havn udenfor Bungfiel med 2 a 12 Fod Vand. Ved Ladepladsen er der ansat en kongelig Controlleur. Paa Røgens Sydside findes en lille, men daarlig Havn, Sønderhavnen, hvorfra der dog er Færgefart til Derne og Halligerne. Siden 1837 har den Syd for liggende Lovisekø (748 Dt. med 25 Beboere) sluttet sig til Dkholm, hvortil Børnene ere skolepligtige. Fattigvæsenet er særskilt. I Alt i Sognet 21 større og 79 mindre Steder, hvoraf 46 uden Jord. Af Beboerne (i 1855: 491, i 1860: 544, 110 Fam.) er Størstedelen vel Arbeidere og Daglønnere, dog ere deres Kaar nu langt bedre end før, og Menigheden kan ikke længere kaldes fattig. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde dog 738 Rd. Endstjøndt der kun findes omtrent 20 Eiendomsbesiddere, eie disse dog nu langt mere Land end tidligere, da de fleste Jorder vare i Hænderne paa udenfogns Folk. Røgene ere tildeels stikkede til Kornavl, især Lovisekøgen, dog meest til Kvægsedning. Fiskeri, især af Aal, drives af nogle Beboere. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabet eller Amtet Bredsted.

Skoleforhold. Sognet danner to Skoledistricter: Dkholm Hovedskole ved Kirken, med 86 Børn, og Nørre Diges Biskole med 22 Børn. Naar Børnenes Antal fordrer det, holdes der en Biskole om Vinteren for Christians- og Recklesværre. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 16, Confirm. 11, Copul. 4, Communic. 150, Døde 11. Daaben forrettes altid i Hjemmet. Altergang holdes fra Skjærtorsdag til Advent. Kirkesproget er thdsk, og Embedet besættes efter Visitatoriets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger nogenlunde midt i Sognet, er lille og lav, men solid, har Körtag paa den ene og Tegltag paa den anden Side, men intet Taarn. Den er bygget 1647 af Materialier, som Kongen skænkede fra den nedbrudte Fraumettenhof (Ahlesfeldts Hof), og Prædikestolen tilligemed Døbefonten skrives sig fra Odenbüll paa Nordstrand, hvorfra den 1634 drev bort og landede her, hvor den kjøbtes af Landfoged Wittmaak og senere skænkedes til Dkholm Kirke.

Denne har hverken Orgel eller Uhr; paa en Table med Præsterækken staaer: „Anno 1550 ist Dackholm umgedeicht und die erste Kirche erbaut 1555“ (om denne første Kirke, Helligforskirken, see S. 131), og i Kirkeseglet et Kors med en Glorie; neden under: via crucis via lucis.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken og er, ligesom Oeconomileiligheden, der ligger under samme Tag, lille, lav og gammel, men ret vel vedligeholdt. Bygningerne, der vel ere fra 1696, i hvilket Aar den forrige Præstegaard brændte, ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. S. for Stuehuset ligger en lille, men god Have, mod D. en lille Blegeplads og mod N. en Strimmel Land til Kartofler, mod D. og N. to smaa Fiskedamme.

Embedsjorderne bestaae af 13 Dt. 29 R. 3 Alen godt Marskland, der ligger tæt ved Boligen og er tjenligt baade til Græsning og Kornavl, og af 7 Dt. godt Land til Høflet. Dette ligger en lille halv Mil borte og giver omtrent 18 Læs Hø. Samtlige Jorders Forpagtningsafgift kan sættes til omtrent 500 Rd. I 1858 vare 6 Dt. Græslund udleiede for 182 Rd. 38 β og 3 Dt. Bløieland for 82 Rd. 64 β. Brændsel findes hverken til Embedet eller i Sognet.

Indtægter. A. In natura: 4 Skpr. Hvede. B. Accidentser: omtrent 70 Rd. C. Offer: omtrent 17 Rd. D. Andre Indtægter: Mattschopp=Penge 106 Rd. 64 β, for Kirkeegnslabet 3 Rd. 20 β, for Brød og Viin 10 Rd. 64 β, Klokkpenge 3 Rd. 20 β, fra Lovisekogen 3 Rd. 20 β, istedetfor Transport in nat. 4 Rd. 77 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction og yder et Kjøleoffer. En Ko leveres, og for en anden betaler Formanden Efterfølgeren 16 Rd. Aarlige Udgifter: Landstat kun den extraordinaire, Fattigstat 5 Rd., Bidrag til Hjælpe=Enkekassen 3 Rd. 77 β.

Ansættelsen til Gage= og Accidentsafgift er 407 Rd. 45 β, til Enkepension 373 Rd. 32 β. Enken erholder af Kaldet 37 Rd. 32 β, af Hjælpe=Enkekassen 16 Rd. og har Expectance paa en Plads i den Grundtske Stiftelse i Bredsted. Præsten skal sikkre sin event. Enke 80 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til 750 Rd.

Kirkeinventariet. Ved Daab: for at indtegne Fæd-
derne 26 β, Kirkegangstønen 51 β, Confirmation 77 β a
1 Rd. 6 β, Trolovelse 1 Rd. 58 β, Tillysning 51 β, Copu-
lation 3 Rd. 19 β, Brudefrandsen 1 Rd. 58 β a 2 Rd.
13 β, Vigprædiken over en Afdød under 12 Aar: 1 Rd. 58 β,
over 12 Aar: 3 Rd. 19 β, Attester 51 β.

Præsterækken. Andreas, fra Væf. Sønnen Nicolaus
Andreas, Adj. og Efterfølger: — „Als sin Vater nu aver oldt
und so wat kindisch ward, do ward sin Søn hieher geeschet
von Widinghard un ward hier Prediger“. En Søn af Nic.
Andr. havde studeret og var just 1634 hjemme, da „verdrun-
kenden alle mit einander, dat Huus för weg, de Kerke for
weg, dat Klockhuus, alle for weg.“ Conrad Ziegler, Skole-
lærer, mistede Kone og Barn, „darna let wie em ordineren,
und was hier Prediger so bi de 6 Jahr“ zc. Eftermanden
var fra Bredsted, blev her $\frac{1}{2}$ Aar. „Do kregen wie de Ma-
gister; was hier ock so över en Jahr, do starff he hier“. Thomas
Andersen, 1643 eller 1644—1660 (†). Johannes
Siegfriedi, var her i 40 Aar, † 1700. Præsteboligen brændte
i hans Tid 1696. Andr. Fischer † 1729. Christian Sib-
bersen, næsten eenstemmig valgt, † 1738. Franz Georg Wig-
gers † 1744. Ludvig Bielefeldt, Feltpræst, udnævnt umid-
delbart, 1744—58. Johann Christian Geisler, 1758—62.
Johannes Johannsen, 1763—92. Jens Carstens, 1792—
1800. Joh. Hinrich Hansen, udnævnt umiddelbart,
1800—1807. Johann Cornelius Nordhausen, udnævnt af
Kongen, † 1816. Johann Andr. Thomsen, til 1824. Jür-
gen Brag, til 1826. Otto Jessen, til 1832. Hans Paul-
sen, 24 Januar 1833, befordret 16 Jan. 1843 til Hoved-
pastoratet i Wewelsfleth i Münsterdorf Provsti. Cand. Edlef
Jebfen Danielsen, Valgconf. 9 Juni 1843, bef. 20 Novbr.
1859 til Poppenbüll, Ejdersted Provsti. Cand. Martin Paul
Pomarius, Valgconf. af 30 April 1860.

Anm. D k h o l m, forhen Dæholm og Decoholm, der er en
Deel af det gamle Nordstrand, see S. 72, forvandlede af Floden
1362 til en Hallig, hvis Beboere antages at have søgt Langhorn
Kirke. Halligen blev efterhaanden inddiget, jvfr. S. 131, skjøndt
den 1597 nævnes af Heinrich Ranzau som D, og forbandtes
stedse fastere med Landet, saaledes 1574, da Vejgaard Diget blev
lagt, og skal før Floden 1634 have haft et Areal af over 1950
Demat; men i denne Oversvømmelse druknede 400 Mennesker og
600 Stykker Kræg, Kirke og Klockhuus bortrevs. Herom, samt

om Lovisekogen, Domcapittlets og Adelens Besiddelser i Dkholm see S. 144 og 124—132.

19. Langhorn.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der ligger 1 Miil N. for Bredsted og 3 Miil fra Husum, grændser til Vejgaard Rog i Risum Sogn, Stedeland, Bjerrum, Bordelum og Dkholm Sogne. Det bestaaer af Byerne: 1. Langhorn, paa Grændsen mellem Marsten og Vesten, strækkende sig mod N. O. i en Rængde af henved $\frac{3}{4}$ Miil fra Adebøl i Bordelum hen til Bjerrum Sogn. Den bestaaer egentlig af flere sammenbyggede Byer og deles i: Ved Kirken, V. Langhorn, D. Langhorn, B. og D. Rohede og Munkebøl. Nogle Gaarde, Hillige Buurlag, ere ogsaa forenede dermed. I V. Langhorn ligger Kirken, Præsteboligerne og Degneskolen. Den samlede By har tre aarlige Markeder, tre Møller og et Areal af 1019 Sftdr. 2. Eftebøl, mod N. V. tæt ved Sogneskjallet, deles i D. og B. Eftebøl og ligger spredt paa et Mellemdige, saaat Samferdslen i den vaade Aarstid kun kan skee tilbaads. Skolen ligger paa Hønnenswerf. Øste Gammeldige og Vester Gammeldige ligger D. og B. for Eftebøl. Bølhuseene ligger hiinsides Skjelstrømmen i Risum Sogn, Bøking Herred, og høre i verdslig Henseende under dette, men i geistlig til Langhorn Sogn. Langhorn Hede ligger mod S. temmelig spredt, Nissenshorn, i Dkholm Sogn paa Diget mellem begge Sterdebølkogene og Lovisekogen, hører i geistlig Henseende til Langhorn. Mod N. ligger Langhorn Gammekog, 4204 Dt., 3705 Sftdr., med Jorder af forskjellig Bestaaffenhed. Paa Mellemdigerne ligger enkelte Huse. N. for Gammekogen ligger Ny Størteværkkog eller Langhorn Nykog, der danner den nordligste Deel af Sognet og har et Areal af 1618 Demat. I Alt i Sognet 95 Gaarde og henved 300 Huse. Sognet har et Areal af 8382 Tdr. Land og kan med Hensyn til sin naturlige Bestaaffenhed deles i en mindre Deel mod S. og D., der bestaaer af jevn gode, men dog meget sandede Geestjorder, og en større Deel mod N. og V., der bestaaer af de to ovennævnte Røge, hvis Marstjorder, om end ret gode, ere af en meget forskjellig Bestaaffenhed. Ingen af de to Røge er ret skicket til Kornavl, da de hyppigt og længe staae under Vand og derfor tjene bedst til Græsning og Høflet. De betydelige Vandløb, der dannede Sognets og Amtets Grændse mod

Lønder Amt, indtil der gravedes en Canal noget sydligere, og som optage Vandet fra de N. og D. fra kommende Bække og Koge, bevirke disse Tversvømmelser, naar de ikke hurtigt nok kunne afgive de tilstrømmende Vandmasser igjennem Bungsiel Sluse ved Skholm Havn. Beboerne (i 1855: 1794, i 1860: 1931, 431 Fam.) ere i Almindelighed ret velhavende, men der findes dog ogsaa mange Fattige. Korn- og Avægsavl, Haandværksdrift, men især Vævning, beskæftige dem; Beboerne af Eskebøl drive Fiskeri, især af Alal. Fattigvæsenets Udgifter udgjorde i 1861 omtrent 1780 Rd. Det eier et Legat paa 15400 Rd., stiftet af Diggreve Jacobsen, og Sognet et andet for 5 Enker, stiftet af Paul Ingwersen. Retsslig Henseende hører Sognet under Landskabet eller Amtet Bredsted.

Skoleforhold. Der findes fire Skoledistricter, med fire Skoler: Vester Langhorn, paa 190 Børn i to Classer; Øster Langhorn, hvortil Vester Lohede hører, med 90 Børn (disse 2 Skoler staae under Hovedpræstens Tilsyn); D. Lohede=Munkebøl, med 80 Børn, og Eskebøl, med 40 Børn (disse to staae under Diaconens Tilsyn). Skole sproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 55, Confirm. 35, Copul. 13, Communic. 800, Døde 35. Daaben forrettes næsten altid hjemme. Altergang holdes hver Søndag i Foraar og Høst. Kirkesproget er tydsk.

Kirken ligger i den sydlige Deel af Vester Langhorn og er en anseelig, vel vedligeholdt, men taarnløs Korsbygning med fladt Loft. Altret er smukt, Prædikestolen og Døbefonten fra 1688, Orglet godt og stænket af Sønke Ingwersen, Baron af Gelting (see B. II. S. 292), der var født i B. Langhorn, hvor hans Fødehuus endnu vises, og som ogsaa prydede Orglet med følgende Uncialindskrift:

„O Seneca, de roem van Ingersstam
det Orgel de Kerk te schenken quam
en vil verriken in syn leeven
het gene hem Godt heeft gegeven
weesen en weduwen mee gedeelt
zyn hier in deugden afgebeelt

Baron van Geltingen A° 1761
ond Opperhoofd van Cheribon
op't Eyland Java.”

Midt paa Orglet er en symbolisk Fremstilling i Gips med Omskrift: „Deus exaltat humiles” og et andet Billede, formodentlig Baronens Vaaben, paa hvis østlige Side findes følgende Indskrift:

„Lyk Klagt over myn Eya Adriana van Loo
gy zinkt dan in un Morgenstondt
O Flonkerstar van myne dagen
die my trov help onderschragen
de lasten van ons Egtverbond
O Adriana o wellust myner oogen
te vrog he laas(?) myn hoop ontulogen
staan in myn hert geschreven
daar zult gy sonder sterven leven.

Geboren te Batavia den 10 January A^o 1726

Obiit te Cheribon den 24 Maart A^o 1755.

S. Ingersen Baron van Geltingen.”

Paa Prædikestolen er et Viseruhr. Naar Kirken er bygget, vides ikke. Dens Bestende er opført af Aht 1701, og 1722 blev den, da den var for lille til Menigheden, udvidet ved at tilbygge en Fløi mod S. Paa Nordsiden staaer Klokketaarnet med et lille Spir. Før Reformationen vare her 2 Vicarier, Vic. divæ Virg. og Vic. Laurentii, og Domkirkes Thesaurarius havde Patronatet (jvfr. S. 129). Efter Reformationen tilfaldt Patronatet Hertugen, der 1711 byttede det bort til Kongen mod Nybøl ved Slesvig. Retten til at visiterere hørte dog allerede før Reformationen til Flensborg Provsti. Sagnet beretter, at Langhorn i ældre Dage har søgt til Eskebøl Kirke; historiske Antydninger vise hen paa en tidligere Forbindelse med Bordelum. I det meget gamle Kirkesegl er den hellige Laurentius afbildet. Omskriften er med Munkebogstaver: S. Perrochie Langhenhorn. Ved Kirken er der ansat to Præster, en Hovedpræst og en Diacon, mellem hvilke

Embedsforretningerne ere fordeelte saaledes: Hovedpræsten prædiker to Søndage efter hinanden, Diaconen kun hver tredie, men desuden hver Onsdag i Fasten, paa de tre store Høitider om Eftermiddagen paa første Helligdag og om Formiddagen paa Nytaarsdag og anden Helligdag, Christi Himmelfartsdag, Bededag om Eftermiddagen, Confirmations søndag, Reformationsfesten og Høstprædiken. Confirmationen vexler aarlig; den confirmerende Præst prædiker Palmesøndag og Skjærtorsdag, den anden Præst Langfredag. Huuscommunion,

Altertjeneste og Skrifte skifte ugeviis; alle andre Forretninger vexle, dog har Diaconen alene Parentationer, Hovedpræsten alene Trolovelser, Ektebrevsudstedelser og al Correspondance og Bogføring. Om Tilshyret med Skolerne see under: Skoleforhold.

a. Hovedpastoratet

befættes efter Visitatoriets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen, der ligger i V. Langhorn, er bygget 1736 og bestaaer af en Længe paa 22 Fag, hvori der ogsaa er Stald, Ko og Lade. Lidt fra Huset ligger et lille Badstue- og Bagehuus med een Stue. Samtlige Bygninger, der ere i god Stand, ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, omtrent 40 □ Roder stor, har let Sandjord.

Embedsjorderne udgjøre ialt 40 Demat, for største Delen Geestland, hvoraf de 8 Demat ere Geest blandet med Marst. Noget ligger omtrent 1 Mil borte. Med Undtagelse af nogle, som Benefic. selv benytter til Græsning for Køer, og hvis Benyttelsesværdi er omtrent 128 Rd., ere Jorderne udleiede for 267 Rd. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. In natura: en Levering af Mælk og Ost, til Værdi omtrent 8 Rd. B. Accidentser: 140 Rd. C. Offer: 20 Rd. D. Andre Indtægter: Mattschopp-Penge 65 Rd., for Kirke-regnskabet 1 Rd. 58 β, Visitationsmaaltidet 9 Rd. 58 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 16 Rd. 75 β, Fattigskat 8 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 4 Rd. 76 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 461 Rd. 77 β. Enken erholder af Kaldet 60 Rd. og har Expectance paa en Plads i den Grundtste Stiftelse i Bredsted. Præsten skal sikke sin event. Enke 90 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 600 Rd.

b. Diaconatet

befættes efter Visitatoriets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen, der ligger omtrent 500 Skridt B. for Kirken, er nylig istandsat og vel vedligeholdt. Den er sammenbygget med Oconomibygningen, der bestaaer af 2 Fag Stald, 1 Fag Lo og 3 Fag Rade. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, omtrent 20 □ Roder stor, har en let, sandet Jordbund.

Embedsjorderne bestaae af en Kobbet paa 1 Demat 4 Saat god Jord tæt ved Boligen, 3 Demat 2 Saat lette Sandjorder $\frac{1}{4}$ Miil borte og omtr. 13 Demat deels mindre gode, deels daarlige Marskjorder i forskjellige Afdelinger $\frac{1}{2}$ Miil og længere borte. De fleste af Jorderne ere udleiede, og for dem alle kunde vel erholdes en Afgift af omtrent 180 Rd. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. In natura: en Levering af Mælk og Ost, af Værdi omtrent 8 Rd. B. Accidentser: 140 Rd. C. Offer: 20 Rd. D. Andre Indtægter: Mattschopp=Penge (16 β af hvert Egtepar, 8 β af hver Ugift) tilsammen 65 Rd., for Kirkeregnskabet 1 Rd. 58 β, Diaconat=Renter 26 Rd. 15 β, Kogsforbønner 3 Rd. 20 β, istedetfor Græsning til 2 Køer 10 Rd. 64 β, et saakaldt frivilligt Offer, der skal indsamles af Tolvmændene og ydes efter Behag, omtrent 60 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Diaconen faaer af Formanden 53 Rd. 32 β, som han igjen maa udbetale sin Eftermand. Aarlige Udgifter: Landstat 3 Rd. 64 β, Fattigstat 3 Rd., Bidrag til Hjælpe=Enkekassen 3 Rd. 19 β.

Ansættelsen til Gage= og Accidentsafgift er fra 9 Febr. 1833 nedsat til 280 Rd. (før 304 Rd. 58 β). Enken erholder af Raldet 26 Rd. 64 β og af Hjælpe=Enkekassen lige saa meget. Hun har Expectance paa en Plads i den Grundtste Stiftelse i Bredsted. Diaconen skal sikke sin event. Enke 50 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 500 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab og Confirmation betales efter Behag, Trolovelse 1 Rd. 6 β, Copulation 2 Rd. 38 β, Brudekronen 8 Rd., Jordspaakastelse: for Børn 51 β, for Boyne 1 Rd. 6 β.

Præsterækken. Dominus Thidericus in Horne, forekommer iblandt Medlemmerne af det i 1399 stiftede Convivium beatæ Mariæ i Flensborg. Dom. Peter Partzow, nedlagde sit Embede som Præst ved ecclesia parochialis Langenhorn 1454 og blev Præst til St. Nicolai i Flensborg. I hans Sted indsatte Biskop Nicolaus Dominum Canonicum et Sacristam Christianum N., der var præsen- teret af Thesaurarius Detlev Milling. Honorabilis Dom. Hartvicus in Horne 1478, forekommer i lib. cens. — Efter Reformationen nævnes som Hovedpræster: Ni- colaus Barnum 1550. (Christian B. var Adj. 1555—57). Boëthius Martini, havde været Luthers Huusfælle, 1557, † 1601. Martinus Boëthius † 1643. Petrus Boëthius, en meget lærd Mand, † 1689. Johannes Martinus Boëthius † 1697. Familien, Søn efter Fader, var her saaledes 140 Aar. Johann Ernst Hüpfeld † 1718. Peter Caspar Jessen † 1750. Hinrich Petersen † 1765. Johann Nicolaus Buch † 1782. Johann Peter Müller † 1819. Georg Christian Speckhahn, 20 Juni 1820, † 19 Febr. 1859. Emil Simon- sen, Diacon, Valgconf. af 24 Septbr. 1859.

Diaconer. Ivarus Broderi, 1565. Simon Sieverts, 1575—86. Johannes Bodenius, udgav en plattysk Catechis- mus, 1613—23. Jacobus Andreæ 1652, † 1659. Johannes Sommer † 1690. Johann Ernst Hüpfeld, 1691—97. Lau- rentius Valetta, havde først været Franciscanermunk. Peter Caspar Jessen, 1707—19. Georg Werdmann † 1730. Hin- rich Petersen, 1731—51. Paulus Florus Viehl, 1751— 1802 (†). Detlev Lorenz Lübker, 1803—09. Asmus Back- mann, 1809—13. Peter Bohsen, 1813—19. Jens Kirke- rup Christiansen, valgt 1820, døde før Introductionen. Peter Jensen, 1821—28. Hans Christian Nygaard 1828, befordr. 15 October 1841 til Sognepræst for Süderstapel, Hütten Provsti. Cand. Emil Simonsen, Valgconf. af 4 Marts 1842, Hovedpræst 24 Septbr. 1859. Claus Thomsen, Rector i Bredsted, Valgconf. af 16 Febr. 1860.

Anm. Langhorns oprindelige Navn var Horne, og endnu den Dag i Dag kalde Friserne Byen „de Horen“. Navnet skrives sig fra et Dige, som Friserne lagde her i ældre Dage, og som havde Form af et Horn. Dette Dige, Kogen og Gesten tæt ved bleve bebyggede, men en Vandflod i det 13 Aarh. skal have anrettet store Odelæggelser her og tvunget Beboerne til at bygge sydøstligere ind, og da derved de nye Boliger forenede de ældre, der laa paa

begge Sider, opstod Navnet de langhe Horne for det ældre Horne, hvilket Navn første Gang findes 1538 i Flensborg Provstibog. Langhorn tiltog betydeligt ved Handel, Haandværksflid og det Ry, hvori dets Hovedskole stod endnu før Skolevæsenet noget andet Sted var ordnet. Den ansøgte 1734 og 1744 om Flækkerettigheder, som dog af Hensyn til Bredsted negtedes den. De ældre Navne for de enkelte Dele bleve dog vedligeholdte. Een af disse var det saakaldte Heiliger Bauernlag, hillige Buurlag, hellige Bondelag, nogle Steder, hvor der skal have staaet et Capel; en anden var Munkebøl, Mönkebüll, jvfr. Indl. Ved Byen ligge et Par Steder, som kaldes Finkenbohl, de bleve i 1583 solgte til Kongen af Borgermester Thomas Fink († 1589) i Flensborg, der maaskee ogsaa, foruden Fæstere i Kjærherred, havde faaet disse med sin Hustru Margrete, en Datter af Ludolph up der Gaide, der 1547 var Borgermester og 1549 døde i Flensborg. I Eskebøl = Dffkebüll eller Dofebüll, skal der have været en Kirke, hvortil endog Langhorn søgte, men denne Kirke skal være gaaet under, rimeligviis imellem 1407 og 1427, eller, som Sagnet beretter, i en Vandflod være drevet derhen, hvor nu Langhorn Kirke staaer. At den oprindelige Kirke stod i Eskebøl sees af, at Udebøl, skjøndt det ligger tæt ved B. Langhorn, dog hører til Bordelum Sogn. N. for den nuværende By findes en ophøiet Plads, der kaldes Ulthorp (Olddorp = Gammelbyen), hvor maaskee Kirken stod, da man for nogle Aar siden (1859) fandt mange Dødningsbeeen her. Om Dofebøl, samt om Domcapitlets og Adelens Besiddelser her i Sognet see S. 125—131.

20. Bjerrum.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der er det nordligste i Provstiet, ligger $1\frac{1}{2}$ Miil fra Bredsted og $3\frac{1}{2}$ Miil fra Husum og grændser til Stedefand og Enge Sogne i Tønder Provsti, hvorfra det skilles ved Soholm Aa, samt til Brellum, Bordelum og Langhorn Sogne. Det bestaaer af Bherne: 1. Vester Bjerrum, med Kirke, Præstebolig og Skole samt nogle Udflyttersteder. 2. Øster Bjerrum, en meget lang By, med Skole og to Vindmøller; hertil høre Bjerrumhede og Sønder Bjerrum. 3. Soholmbro, med to Kroer ved Broen over Aaen og nogle Udflyttersteder, der hedde Bol og Svinevad. Til Sognet hører ogsaa Bjerrumfog (913 Demat), der er deelt i Uderslev-, Mellem- og Øster- eller Vandfog og indtager den nordlige Spids af Sognet paa den vestlige Bred af Soholm Aa. Paa Kogens Mellemdiger ligge nogle Huse, der kaldes Bjerrumdige. I Alt i Sognet

67 større og mindre Gaarde, 39 Huse med og 36 Huse uden Jord. — Sognets Geestjorder ere ret gode, de frembringe især fortrinlig Rug, Byg og Kartofler; Bjerrumfog har ingen god Jordbund og staaer om Vinteren ofte under Vand. Beboerne (i 1855: 638, i 1860: 656, 151 Fam.) staae sig bedre nu end i tidligere Tid; de egentlige Bønder ere velhavende, dog findes der ogsaa mange Arbeidere og Daglønnerere, som om Sommeren maa tjene Brødet udenfor Sognet, især i Rogene paa Nordstrand. De roses som arbeidsomme og ædruelige og danne en meget kirkelig Menighed. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde omtrent 438 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landsfabet eller Amtet Bredsted.

Skoleforhold. Sognet danner kun eet Skoledistrict, med Skoler i: Vester Bjerrum paa 79 Børn og Øster Bjerrum, hvortil hører Scholmbro, hvis Biskole er nedlagt, med 56 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 18, Confirm. 15, Copul. 6, Communic. 730, Døde 14. Daaben forrettes altid i Hjemmet, oftest om Søndag Eftermiddag. Altergang holdes paa 4 a 5 Søndage efter Vintsen og Høsten. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes efter Kirkevisitatoriets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken, der ligger midt i V. Bjerrum, $\frac{1}{4}$ Miil fra Ø. Bjerrum og $\frac{3}{4}$ Miil fra Scholmbro, er en meget lille, taarnløs Bygning med fladt Loft. Den har to smalle Sidegange, men ingen Gang i Midten, dog forestaaer en Forandring, hvorved de to Sidegange skulle forandres til en bred Gang i Midten og nye Stolestader opsættes. Orgel og Uhr mangle. I 1846 bleve Alter og Prædikestol restaurerede og malede og nye Vinduer indsatte. Man veed ikke, naar den er bygget, den var vel oprindeligt kun et Capel, men havde dog en Vic. divæ Virginis. Kirken søges flittigt af Beboerne i Lütjenholm og Munkebøl, da de have dobbelt saa lang en Wei til deres egne Sogneskirker, Breklum og Langhorn. I Kirkeseglet er Kirkebygningen afbildet.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken, er gammel og gammeldags indrettet, men solid og godt vedligeholdt. Den bestaaer af 9 Fag og har med Salen 5 Stuer, de 4 med Døne; hvælvet Kjælder siden Hovedreparationen i 1856. Oeconomileiligheden, 8 Fag, er sammenbygget med Stuehuset. Et særskilt liggende Bagehuus indeholder et lille Bognstuur,

en Kartoffelkjælder og Plads til Brændsel. Naar Bygningerne ere opførte, vides ikke; før Reparationen 1856 stod paa den vestlige Ende Marstallet 1679. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er lille og af en meget uregelmæssig Form, men Jorden er overordentlig god. Frugttræerne ere gamle og forkrøblede.

Embedsjorderne, 13 Demat middelgode Marstjorder, der i de senere Aar ere forbedrede ved paaført Geestjord, og 9 Demat sandet og magert Geestland, ligge bekvemt og tæt ved Boligen, undtagen 3 Demat, der ligge $\frac{1}{4}$ a $\frac{1}{2}$ Miil borte. Noget over Halvdelen af Jorderne har i de senere Aar været udleiet til 170 a 180 Rd. aarlig; samlede kunde de vel indbringe 300 Rd. i Reie. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. In natura: 9 Tdr. Rug, 13 Tdr. Byg. B. Accidentser: 105 Rd. C. Offer: 50 Rd. D. Andre Indtægter: Salarium fixum 16 Rd., frivilligt Tillæg omtrent 16 Rd., af hver Ko, dog ikke fra Scholmbro, 13 β , hvilket udgjør omtrent 38 Rd.; til Mikkelsdag af hvert Egtepar 51 β , af Enker og Enkemænd 26 β , i Mattschopp=Penge omtrent 70 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction, samt Flytteomkostningerne, dog er det Sidste en frivillig Sag. Den tiltrædende Præst faaer af Formanden 55 Rd. istedetfor 4 faste Røer. Aarlige Udgifter: Landstat 3 Rd. 72 β , Fattigstat 2 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 3 Rd. 19 β , til Kirkekassen 6 Rd. 38 β .

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 373 Rd. 32 β og, til Enkepension 375 Rd. Enken erholder af Kaldet 32 Rd., af Hjælpe-Enkekassen 21 Rd. 32 β og har Expectance paa en Plads i den Grundtske Stiftelse i Bredsted. Præsten skal sikke sin event. Enke 70 Rd. aarlig i Livrente- og Forsørgelses-Anstalten af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til 600 a 650 Rd.

Kirkeinventariet er fra 1764. Daab 54 β , Confirmation 26 a 51 β , Trolovelse 1 Rd. 58 β , Copulation 5 Rd. 32 β , Jordspaafastelse: Børn 77 β , Boyne 2 Rd. 38 β , Forbøn for Diger oc. 2 Rd. 64 β aarlig.

Præsterækken. Andres Nicolai, „Karkher to Bergen“ 1491. Mathies Dirichsen 1513. Efter Reformationen:

Paul Bundsen. Joh. Volkertsen, 1560—70. Martinus Petri Flor, 1600—28 (†). Joh. Schröder 1628, Provst i Nørre-gøsherred 1646, † 1651. Pet. Nicolai, 1652—65. Joh. Klotzius, 1665—67. Matth. Meyer † 1692. Josua Heering, udnævnt umiddelbart, † 1710. Christ. Ditlev Wordinghausen, valgt 1710, † 1721. Georg Leopold Barsønius † 1739. Joh. Matthiesen, udnævnt umiddelbart 1739, † 1796. H. Clausen, Formandens Substitut, eenstemmigt forlangt af Menigheden, 1797—1818. Georg Conrad Daniel Hermes, valgt 23 Januar 1819, † 27 Decbr. 1852. I 113 Aar var der altsaa kun 3 Præster her. Cand. Hans Hinrich Lorenzen, Valgconf. af 25 Octbr. 1853.

Anm. Sognets Navn har i Aarenes Løb undergaaet mange Forandringer. Det kaldes i daglig Tale Bjerr'm, hvilket tyder paa, at dets egentlige Navn oprindeligt har været, som det nu er, Bjerrum. I Designatio 1240 findes Bergem, i Catal. vetust. ex bibl. Joh. Harsii skrives det Bargem, i lib. cens. 1465: Barghum, og Schwabsted Bogen 1523 har Bargaen. Den fortydskede Form er Bargum. — Forvalterværet har faaet sit Navn af, at der forhen her boede en Forvalter for Godset Mirebøl, der endnu er Gaarde her i Sognet (jvfr. S. 131). — Svinevad, fort. til Schwienewatt. — Om Geistlighedens og Adelens Besiddelser her i Sognet see Indl.

21. Hjoldelund.

Steds- og Retshold. Sognet, der udgjør det nordøstlige Hjørne af Provstiet, ligger $1\frac{1}{2}$ Mil fra Bredsted og grændser til Nørre-Nalsted, Store Vi, Fjolde, Trelstorp og Brellum Sogne. Det bestaaer af Byerne: 1. Hjoldelund, med Kirke, Præstebolig, Skole og Mølle. S. for Byen ligge nogle udflyttede Coloniststeder, Kolkhede. 2. Goldebæk, med en Biskole. Ved en lille Bæk, sydøstlig for Byen, ligge de udflyttede Steder Heinsbæk med en Vandmølle. 3. Goldelund, med en Biskole og Udflytterstederne Hogelund. I den nordligste Spids af Sognet ligge Sønderhuse og Sønderland, nogle Steder ved Lindaa. — Sognet har en bethdelig Udstrækning, men den største Deel bestaaer af Hede og Mose, hvis Product, Tørp, finder let Affætning og er en vigtig Indtægtskilde for Beboerne. Jorderne ere sandede og magre, især skikede til Rug og Kartofler; Goldebæk har ret gode Jorder. Engstrækningerne ere ikke ubetydelige, da flere

Bække og Vandløb, Lindaa og Goldebæk, der løbe langs Sognets Nordgrænse, og Østeraa, der danner det sydlige Sogneskjel, passere Sognet; men Engene ere kun middelmaadige. Sognet er nu skovløst, men endnu findes hist og her forkrøblet Egekrat, hvilket i Forening med de paa „lund“ endende Navne tyde paa forhenværende Skove. S. V. for Byen Hjoldelund findes Sognets høieste Punct, det over 100 Fod høie Kambjerg. Beboerne (i 1855: 679, i 1860: 712, 134 Familier) kunne ikke kaldes velhavende, de fleste have kun det daglige Udkomme. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde dog kun 200 Rd. I retslig Henseende hører Sognet under Landskabet eller Amtet Bredsted.

Skoleforhold. Sognet danner eet Skoledistrict, med Districtsskolen i Hjoldelund paa 70 Børn og Biskolerne i Goldelund med 56 og Goldebæk med 20 Børn. Beboerne i Sønderhuse lade paa Grund af Beliggenheden deres Børn søge Biskolen i Øster-Lindaa, Nørre-Naksted Sogn. Skolesproget er dansk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 23, Confirm. 12, Copul. 5, Communic. 650, Døde 11. Daaben forrettes i Reglen hjemme. Altergang holdes paa 2 Tider af Aaret. Kirkesproget er blandet. Embedet besættes efter Præsentation af Kirkevisitatoriet ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken, der ligger midt i Hjoldelund By; er en gammel af Kampesteen opført Bygning, uden Orgel, Uhr eller nogen- somhelst indvendig Prydelse. Den har før haft et Taarn, men dette er nedbrudt for over 100 Aar siden. Et Klokketaarn er opført af Muursteen. Klokken blev omstøbt 1838; paa den gamle Klokke stod: Jesus Maria help Got og et utydeligt Aarstal, maaskee 1500. Kirken er restaureret i 1861, hvorved baade dens Ydre og Indre har vundet meget. Naar den er opført, vides ikke; den skal oprindelig kun have været et Capel. Fra ældre Tid eier den nogle Boder, hvoraf den har en meget ringe aarlig Indtægt. I dens gamle Segl sees St. Diouysius.

Embedsboligen, der ligger tæt S. for Hjoldelund By, omtrent 400 Skridt fra Kirken, er indskrænket (5 Værelser) og i daarlig Forsatning. En Hovedreparation er paa-tænkt, hvis ikke fuldstændig Ombyggelse bliver nødvendig. Naar den er bygget, vides ikke; eet Tag er tilbygget 1790. Oeconomibygningerne ere vel indrettede og godt vedligeholdte. Samtlige Bygninger eies og vedligeholdes af Menigheden.

Haven er $2\frac{1}{2}$ Skp. stor, tæt beplantet og har adskillige Frugttræer. I Forbindelse med Haven staaer en smuk Granplantage.

Embedsjorderne udgjøre $70\frac{1}{2}$ Td. Land og ligge alle tæt ved Præstegaarden. Agerlandet, 13 Tdr., er magert; Engen, $2\frac{1}{2}$ Td., er ret god; de øvrige 55 Tdr. ere Hede. Samtlige Jorder drives under Præstegaarden, og Bortforpagtning vil ikke let finde Sted, deels paa Grund af Jordernes magre Bestaffenhed, og navnlig fordi Driften af dem, med Undtagelse af Høstarbeidet, som Præsten maa lade besørge paa egen Bekostning, paahviler Menigheden. Tilstrækkeligt Brændsel findes, deels fra en Tørvemose paa Præstegaardens Grund, 120 Skridt borte, deels fra Sognet, som skal levere 46 Læs Tørv.

Indtægter. A. In natura: omtrent 84 Traver Rug, 12 Traver Byg, 62 Traver Havre, leverede i Straaet; 16 a 17 Læs Hø, 360 \mathring{A} Smør, 414 \mathring{A} Brød, 23 Sneseg. B. Accidentser: 125 Rd. C. Offer: 55 Rd. D. Andre Indtægter: Ildstedpenge, Dionysii- og Stavenpenge omtrent 35 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction. Præsten maa indløse et Stykke Land med 14 Rd. 38 β ; ligeledes ville Haven og Granplantagen være at indløse, hvilket, i Forening med ovennævnte 14 Rd. 38 β , vil beløbe sig til omtr. 50 Rd. Præsten modtager ved Tiltrædelsen uden Godtgjørelse 4 Røer og afleverer ved Fratrædelsen et lignende Antal til Eftermanden. Aarlige Udgifter: Landstat 3 Rd. 24 β , Fatigstat 6 Rd., Bidrag til Hjelpe-Enkekassen 2 Rd. 38 β .

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift samt til Enkepension er 213 Rd. 32 β . Enken erholder af Kaldet 25 Rd. 6 β , af Hjelpe-Enkekassen 28 Rd. 26 β og har Expectance paa en Plads i den Grundtste Stiftelse i Bredsted. Præsten skal sikkre sin event. Enke 40 Rd. aarlig i Livr. og Forsj. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 800 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 26 β , Kirkegangskone 51 β og af hver Vedsagerinde 4 β , Confirmation 51 β , Copulation 6 Rd. 34 β og stundom et Offer; Jordspaakastelse 1 Rd. 58 β a 3 Rd. 19 β .

Præsterækken. Henricus Nicolai, nævnes 1532 som „Kerkher tho Jarlund“. Erasmus Lunth, der 1565 indtraadte i Kalandet, var sandsynligviis Præst her. Gerhard Rhebrof 1602. Arnold Rhebrof 1639—1650 (†). Siegfried Ingwari † 1683. Nic. Stoltz eller Stoltenius † 1697. Stephanus Gregorius Brodersen † 1704. Georg Leopold Barsonius, 1704—22. Claus Reher † 1762. Johann August Fischer, Feltpræst, kaldet 1763, † 1788; ivrede meget mod Dands. Hans Carstensen, 1789—98. Hans Duzen, til 1807. Johann Detlew Esmarch † 1809. Gabriel Peter Christian Meisterlin, 1809—16. Johann Heinrich Deckmann, 1816—32. Jes Peteresen, 1833—37. Simon Gerstenkorn Simonsen 1838, entl. 12 Novbr. 1851. Cand. Jens Christian Emil Reimuth, Valgconf. af 27 Septbr. 1852, bef. 25 Marts 1858 til Sognepræst for Sønder Løgum, Tønder Provsti. Cand. Laurits Gregorius Pashjerg, Valgconf. af 14 Septbr. 1858, bef. 17 Juli 1862 til Sognepræst for Bested i Aabenraa Provsti. Cand. Claus Theodor Jessen, Valgconf. af 5 Januar 1863.

Anm. Hjoldelund, 1240: Hjoldelundt, senere Gjoldelund, i Catal. vetust. Hjoldelunt deserta, i Cathedrat. Regist. fra 1465: Joldelunt VI Bl, (var vel altsaa kun et Capel); Friserne kalde Byen Jolynd. Sagnet fortæller, at Hjoldelund før skal have været en Stad og ligget paa nogle Sandhøie nær Rambang, hvor man skal have fundet Spor af Bygninger, Brønde og Brolægning; men dette er uidentviol lige saa usikkert, som at Bonden Lume, hvem en Kong Magnus den Stærke (Gode † 1047), der opholdt sig her, syntes godt om, skal som Beviis paa sine Kræfter have slynget den saakaldte Louvessteen over et Huus. Duzen vil, dog vist uden Grund, henseøre Gellingeslaget 1131 hertil. Kolkheide, Kolkherheide, maa i sin Tid have drevet betydelig Biavl; thi Kong Hans bortfæstede den 1499 til Beboerne i Hjoldelund mod 2 Tdr. Honning aarlig, at levere paa Slottet i Flensborg. De her liggende Colonisthuse ere byggede 1760—70 paa Sognets sydlige Grændse og stode til Colonisthusene, Christianshøi, paa Fjorde Sogns Nordgrændse. I Goldebæk, fort. Goldbek, forvansket Holdebek, havde Guldhalm Kloster Besiddelser, jvfr. S. 127. Sønderhusene, oppe i Hjørnet ved N. Haksted Sogn, kaldes stundom Sønder Lindaa. Hele Hjoldelund Sogn skal oprindeligt kun have udgjort 12 Boel, der hørte under geistlige og adelige Besiddelser. Alle Bøndergaardene i Sognet ere ogsaa smaa.

22. Fjorde.

Steds- og Retsforhold. Sognet, $1\frac{3}{4}$ Mil fra Husum, grændser til Hjoldelund, Store Vi, Jørl, Treja, Sveving, Olderup og Trelstorp Sogne. Det bestaaer af Bherne: 1. Fjorde, med Kirke, Præstebolig, Enkesæde og Skole. Her holdes aarlig, 16 April og 8 Septbr., 2 Heste- og Kvægmarkeder. 2. Bjerrup, S. for Fjorde, ved Veien til Slesvig, er en stor By med meget Jordtilliggende (798 Skdr.) og Skole. Et Par Steder ere udflyttede mod S. O. 3. Bondelum, ved et lille Vandløb, der falder i Arlaaen. 4. Solved, ligger imellem et Par Bakker, har en Skole. 5. Pøbøl, har fælles Græsningensret med Kubøl i Jørl Sogn, Flensborg Amt. 6. Østena, ligger ved en lille Å. Paa Marken ligger et Colonisthuus og mod N. Østenaagaard. 7. Løvested, ved Østenaen, med Skole. Paa dens Marker ligge nogle Coloniststeder, der høre til Hjoldelund Sogn. 8. Kollund, med Nykro. 9. Haselund, med Skole, deles i Øster og Vester Haselund. 10. Brok, med Nyhus. 11. Nordsted, med Skole. 12. Spinkebøl. 13. Kragelund. 14. Hofstrup. 15. Ekstok, en lille By ved en Å. 16. Bokslund, ved Arlaaen. Ved denne ligger ogsaa Akebro, Værtshuus, Mølle og nogle Huse. — Sognet, der er ansat til 4016 Skdr., har en betydelig Udstrækning og ligger høit; Jorderne ere sandmuldede, ved Solved gode, Mergel findes næsten overalt; Engene ere i det Hele taget gode, Moser (saaledes ved Kollund, hvortil ogsaa hører en Sø paa 17 Tdr. Vand) og store Hedestrækninger, der nu efterhaanden opdyrkes, findes især mod N. og N. V. En større Skov, der bestaaer af Eg, Bøg og andre Træsarter, ligger ved Pøbøl, en mindre ved Østena, Levninger af ældre Skove have flere Steder, forresten er Egnen bar. Overalt sees mange Gravhøie, der dog nu efterhaanden jernes og nedpløies; i en stor Høi ved Akebro fandtes for 100 Aar siden en mægtig Steensætning, i en Høi ved Løvested Broncevaaben, i andre Guldringe. Beboerne (i 1855: 1701, i 1860: 1757, 345 Familier) ere i det Hele velhavende; Sparommelighed og en høi Grad af Huusflid, saaledes Vævning og Kurvfletning, hersker hos dem, og Fattiglemmernes Tal er ubetydeligt. Udgifterne til Fattigvæsenet udgjorde i 1861 kun 260 Rd. Menigheden viser megen Interesje for Kirke og Skole og har bevaret sit danske Sprog og mange Eiendommeligheder. En Læge boer for Tiden i Sognet. I retslig Henseende hører Sognet til Landstabet eller Amtet Bredsted.

Skoleforhold. Sognet har sex Skoledistricter, nemlig: Fjorde med 44, Bjerrup med 78, Solved, hvortil hører Bobøl, med 34, Haselund, hvortil høre Kollund og Brof, med 42, Nordsted, hvortil hører Spinkebøl, med 56 og Løvested, hvortil hører Østena, med 46 Børn. Desuden en Biskole i Bondelum under Bjerrup District, og Hoffstrup-Kragelund Biskole med 21 Børn under Fjorde District. Skolesproget er dansk. Skolevæsenet er først bragt paa en fast Fod efterat det nedlagte Diaconats Indtægter og Lorents Jensens Legat ydede større Midler dertil. Før fandtes Omgangsskoler i Sognet.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 42, Confirm. 33, Copul. 13, Communic. 1665, Døde 36. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes paa 3 Tider af Aaret. Embedet besættes efter Kirkevisitatoriets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen. Kirkesproget er blandet.

Kirken, der ligger paa en Bakke tæt N. for Fjorde By, er opført af Teglsteen paa et Grundlag af Kampesteen og har hvælvet Chor og 2 Pulpiturer i Skibet, men intet Orgel eller Uhr. Taarnet, der er opført af massive Kvadersteen, har intet Spir, men kan dog paa Grund af Kirkens høie Beliggenhed høres langt borte, selv fra Vesterhavet. Kirken er meget gammel, men godt vedligeholdt. Den var indviet til St. Christoffer og havde til 1813 to Præster. Paa en Høi paa Kirkegaarden prædikede Nicolaus Bernow for den talrigt forsamlede Menighed Luthers Lære, medens Onklen, den catholske Sognepræst Johannes Bernow, i Kirken talte for Helgenbillederne og de tomme Bænke. I Kirkeseglet er Kirkebygningen afbildet. Ovenover staaer Viöl, nedenunder Füold.

Embedsboligen, der ligger midt i Fjorde By, omtrent 200 Skridt S. for Kirken, er bygget 1819, har 8 Værelser, er godt indrettet og vel vedligeholdt. Det Samme er Tilfældet med Oconomibygningerne. Ingen Indløsning finder Sted, da samtlige Bygninger eies og vedligeholdes af Menigheden. Haven, omtrent 2 Skpr. Land, er smukt anlagt og har adskillige gode Frugttræer.

Embedsjorderne udgjøre et heelt Boel, 85 Tdr. 5 Skpr. 2 R. Land, og desuden 3 Demat Eng i St. Arenshøvt; Agerlandet, omtrent 50 Tdr., er høit og sandet og ligger nær Præstegaarden; Engene, 8 Tdr. 2 Skpr. 26 R., ere middelmaadige; den ene Eng ligger $\frac{1}{4}$ Miil borte; Engen

ved St. Arenshøvt i Trelstorp Sogn ligger 1 Miil borte, men Høet herfra er Menigheden forpligtet til at bringe til Præstegaarden. Hedejorden udgjør omtrent 27 Tdr. Vand. Samtlige Torder have hidtil været drevne under Præstegaarden; men kunde vel indbringe omtrent 400 Rd. i Forpagningsafgift. Markernes Indfredning besørjes af Sognet, og Embedsjordernes Drift paahviler for en Deel dettes Beboere, men i en Række af Aar har Præsten istedetfor modtaget en aarlig Godtgjørelse af omtrent 40 Rd. Brændsel findes næsten ikke paa Præstegaardens Torder; derimod leveres aarligt af Sognet 4 Læs Brænde og 138 Læs Tørre a 650 Stykker pr. Læs.

Indtægter. A. In natura: 40 Tdr. Rug. B. Accidentser: omtrent 270 Rd. C. Offer: 336 Rd. D. Andre Indtægter: Præstepenge omtr. 70 Rd., Legatrenter 18 Rd. 4 β, forstjellige Indtægter omtr. 44 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne. Aarlige Udgifter: Landstat 8 Rd. 32 β, Fattigstat er ikke opkrævet i flere Aar. Bidrag til Hjelpe-Enkassen 6 Rd. 38 β, en Recognition for bortfalden Krorettighed 2 Rd. 6 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift samt til Enkepension er 480 Rd. Enken erholder af Kaldet 80 Rd. og kan mod en aarlig Afgift af 19 Rd. 19 β erholde Bolig i et Præste-Enkesæde i Fjælde By, hvortil hører en Have og fornødent Tørvestjær. Enken har desuden Expectance paa en Plads i den Grundtste Stiftelse i Bredsted. Præsten skal fikke sin event. Enke 100 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1400 Rd.

Kirkeinventariet. Daab ubestemt, dog mindst 13 β, Kirkegangskone mindst 26 β, Confirmation mindst 51 β, Copulation: i Kirken 6 Rd. 89 β, i Huset 16 Rd.; Vigtaler fra 1 Rd. 58 β til 4 Rd. 77 β, Attester ubestemt, dog ikke under 13 β.

Præsterækken. Johannes Detlevus, Rector in Fiöl 1389. Hr. Michael, boede i Haselund, men da han blev ældre og Gangen blev ham besværlig, flyttede han til Fjælde 1460. Johannes Bernow, var den sidste catholske Præst og efterfulgtes 1529 af Brodersønnen Nicolaus Bernow, første lutherske Hovedpræst, „der hat 11 Jahre dem

Pastorat under vielen Reiden vorgestanden", til 1540. Johannes Mathiesen † 1572. Gregorius Johannis † 1583. Johannes Albe, 1583—1604. Petrus Moht, 1604—13. Opsagde 23 Febr. Tjenesten til Philippi Jacobi „nachdeme ic" skriver han „am 6 Septbr. des afgewefenen Jares von einem iuwes· middelfs — — wowoll afwesend bin weggewijet worden." Christianus Martini, kaldet 4 Juni 1613, resign. 1648, † 1655. Paulus Fabricius, valgt 1648, Valget stadfæstet 14 October 1653, † 1703. „Hat zuerst hochdeutsch gepredigt und viel Gutes gestiftet". Hinricus Lange, † 1732, Immanuel Wilke, Adj. 1730, † 1737, Paul Petersen † 1754, havde fra 1746 en Adjunct, rimeligviis Andreas Arends, der blev Hovedpræst 1753—62 (†). Georg Schwarz † 1772. Johann Hansen Müller, 1772—88. Johannes Hinrichsen † 1792. Nicolaus Christian Stuhr † 1831. Johann Heinrich Deckmann 1832, † i Februar 1845. Hans Hansen, Præst til Simonsberg, Husum Provsti, Valgconf. 2 Septbr. 1845, entlediget 14 Novbr. 1851. Carl Laurits Emil Mule, hidtilværende personel Capellan for Nørre Lyndelse og Høiby Menigheder i Fyens Stift, Valgconf. af 2 Juni 1852.

Diaconer vare her ikke lige strax efter Reformationen; men da en Marie-Vicarie henlagdes til Embedet, ordineredes Degnen, og Christian Martensen var den første Diacon, til 1612. Sønnen Christian Martensen blev ogsaa Diacon og fik Rettighed til at holde Kro, hvilken Rettighed ogsaa Fadren havde haft. Provsten bemærker: „daß er Ihme woll gönnen kann, daß er in seinem Hause vor einem frömbden Manne Viehr habe, auch die Mutter sich darmith erhalte, salva ordinatione ecclesiastica." Han blev Hovedpræst 1613. Petrus Sylvestri. Florus Florentius, 1618—76 (†). Han havde fra 1664 til Adjunct Fridericus Petri, der fulgte ham i Embedet og døde her 1695. Petri var en meget fortjent Mand; han indførte Catechisationer, da han ansaae dem nyttigere for Mængden end Prædiken, og skjøndt han fandt Modstand fra sine Foresatte, v. Stöcken og Michaelis, vedblev han dog hver Søndag Morgen at overhøre Skolelærerne og Børnene. Han forestod selv Skolen i den Landsby, hvori han boede, søgte at fremme Udbredelsen af Bibler og Ny Testamenter og bortskjænkede selv mange. Han blev bestyret for Pietisme og 1691 indkaldt for Synoden i Rendsborg for at forsvare sig. Henrik Lange blev 1703, og Paul Petersen 1738 Hovedpræst. Friedrich Erdmann Bruns † 1753. Georg Schwarz 1762, Johannes Hinrichsen 1789

og Nic. Christ. Stuhr 1792 bleve Hovedpræster. Andreas Zeitner, valgt 1793, forflyttet 1811 til Bordelum. Diakonaten inddroges ifølge Rescript af 9 Juli 1813 til Bedste for Skolevæsenet.

Anm. Fjolde, fort. Biöl, har sit Navn af sin høie Beliggenhed (Fjold = Fjeld) og kaldes paa frisisk Fjål, 1240 Fjorde, 1465 Fjorde og endnu i daglig Tale Fjold'. Ved den østlige Ende af Bjerrup, forhen Byerthorp, fortydsket Behrendorf, skal der have ligget en adelig Gaard. Solved, fort. Collwith. En Skov i Bobøl blev 1530 af Frederik I. skænket Domcapitlet. Om dettes og Biskoppens Besiddelser her i Sognet see: Bredsted Amt.

En Mand her i Sognet fortjener særegen Omtale. Han hed Lorenz Jensen, var Bonde og tjørte, skjøndt han var velhavende, som andre Mænd i Sognet selv sine Torv til Glensborg, eiede og brugte sin Bogsamling og gjorde Badereiser, om end tilføds, til Pyrmont. Da han døde 1807, var han en barnløs Enkemand og skænkede den største Deel af sin Formue til milde Formaal. Han gav Legater til Skole- og Fattigvæsen, stiftede Præsteenkessædet i Fjolde og skænkede en Sum til Understøttelse for trængende theologiske Studenter og Seminarie-Elever.

23. Trelstorp.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der ligger 2 Mil fra Husum og $\frac{3}{4}$ Mil S. O. for Bredsted, grændser til Bredlum, Hjoldelund, Fjolde, Ulderup og Hatsted Sogne; fra de to sidste skilles det ved Arlaaen, der danner Grændsen imellem Bredsted og Husum Provstier. Det bestaaer af Byerne: 1. Trelstorp, anseelig og stor, med Kirke, Præstebolig, Skole, Petersborg Mølle, Kroen Morgenstern mod S. V. og nogle udflyttede Steder. 2. Bomsted, S. for Trelstorp, paa Grændsen af Marsten, med Skole og et godt indrettet Fattighuus. Udflyttede ere Kroen Hohenhörn, Gaarden Frehenhof (19 Skdr.) og flere enkelte Steder. 3. Lille Arenshøvt og 4. Store Arenshøvt ligge sydlig i Sognet. To udflyttede Steder hedde Sternberg, og et tredie, ved en Bro over Arlaaen, Jægerkroen. — Sognets Jorder ere af meget forskjellig Bestaaffenhed: Mose- (navnlig til Store og Lille Arenshøvt) og Hedestrækninger, lette Sandjorder, mager Eng og let Marst (Store og Lille Arenshøvt have gode Jorder) i den sydlige Deel af Sognet, der begrændses af Arlaaen,

og i den nordvestlige Deel, der gennemstrømmes af den mindre Bomsted Aa. Sognet skal tidligere have været meget rigt paa Skov; Spor heraf findes endnu hist og her, især dog i den sydøstlige Deel. Beboerne (i 1855: 1290, i 1860: 1418, 310 Familier) vare tidligere meget fattige, men deres Aar ere i de senere Aar meget forbedrede, saa at der nu hersker jevn Velstand imellem dem. Udgifterne til Fattigvæsenet udgjorde i 1861: 872 Rd. Der hersker fuldkommen Frihed med Hensyn til Jordernes Udstyknng, hvorved Udgangen til at erhverve en lille Eiendom lettes for den mindre Formuende. I retslig Henseende hører Sognet under Landskabet eller Amtet Bredsted; i Byen Trelstorp høre 4 Familier under Godsset Mirebøl.

Skoleforhold. Sognet har tre Skoledistricter: Trelstorp, med 130 Børn, Bomsted, med 100 Børn, og Arenshøvt, hvortil Store og Lille Arenshøvt høre, med 80 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 50, Confirm. 25, Copul. 11, Communic. 1000, Døde 30. Daa-ben forrettes enten i Hjemmet eller i Præstegaarden. Altergang holdes Skjærtorsdag, de 6 første Søndage efter Pinfen og de 6 sidste før Advent. Kirkesproget er thdsk, og Embedet besættes efter Kirkevisitatoriets Præsentation ved Menighedens (s: samtlige Huusbesidderes) Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken, S. V. for Byen Trelstorp, i den nordlige Deel af Sognet, en god Miil fra detses sydlige Deel, ligger meget høit paa en Bakke, og dens 120 Fod høie Taarn kan sees langt borte. Kirken er bygget af Kampesteen og seer i Forhold til Taarnet temmelig lille ud. Den har hverken Uhr eller Orgel, men fik 1855 en ny Klokke og 1858 støbte Bervinduer; 1859 blev den malet indvendig og har nu et ret venligt Indre. Taarnet er brøstfældigt; man troer det er bygget 1486, da dette Aarstal staaer paa en Steen i samme. Kirken selv er gammel, dens Byggeaar ansættes imellem 1332 og 1352; Biskop Helimbert, der havde Patronatsretten over den 1340, skænkede den i dette Aar til Domcapitlets 5te Præbende; thi Reg. Capit. siger om dette Præbende: habet ecclesiam Threlstrup annexam. Kirken har haft en Vicaria divæ Virginis og har i sit gamle Segl 2 Helgener med Omstrift S. Parochie Trelstorpe. I et langt nyere Kirkesegl er Kirken afbildet med Ordene Deo non clero ovenover; Omstriften: Sig. communitatis Dreisdorfiensis. Ifølge

Sagnet hørte Trelstorp og Bomsted i ældre Dage til Brelsum, og Arenshøvt havde da en Kirke. Indtil 1818 havde Sagnet 2 Præster, fra den Tid af har det kun een.

Embedsboligen, der ligger i den vestlige Ende af Byen Trelstorp, et Par hundrede Skridt fra Kirken, er opført 1847 og indeholder 6 Værelser, Pigekammer, Kjølder, Spisekammer og Kjøkken. Gulve og Vindueskarne lede før ofte af Svamp, der dog nu synes at forsvinde. I en Stue har man dog maattet lægge Steengulv. Oeconomileiligheden ligger for sig, er god og vel vedligeholdt, men for lille, hvis alle Jorderne dreves af Præsten. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, 8 Schipp Land stor, har mange store Ege-, Kastanie- og Elmetræer samt Siirbuske. Mange Frugttræer ere plantede, men kunne ikke ret komme frem for de større Træer. Kjøkkenhaven er anlagt i et Hjørne og meget god.

Embedsjorderne bestaae af 168 Schipp Agerland, tæt ved Boligen, boniteret til 101 Schipp og stiftet til Rugfæd, mindre til Græsland; 14 Demat Eng af forskjellig Bonitet, $\frac{1}{4}$ a $\frac{5}{4}$ Miil borte, der producere 20 a 24 Ræs Hø; $9\frac{1}{2}$ Demat Marsk, deels paa Bomsted, deels paa Strukum Byes Marker, omtrent $\frac{3}{4}$ Miil borte; Marsken er let og brugt under Ploven i over en Menneskealder; 175 Schipp Hedeland, omtrent 1 Miil borte. En eventuel Forpagtningsafgift anslaaes til 450 Rd. Brændsel har man i den sidste Snees Aar waattet kjøbe, da den til Embedet udlagte Tørvemose, der ligger $\frac{3}{4}$ Miil borte, er udgravet.

I n d t æ g t e r. A. In natura: til St. Hansdag en Mælkeleverance fra Trelstorp og Bomsted giver 300 \mathring{A} Ost og 120 \mathring{A} Smør; til Paaste omtr. 30 Sneje Eg; Korntienden, hvert 80de Neg af Rug, Byg og Havre paa Geestjorderne, udgjør omtrent 80 Traver Rug, 30 Tr. Byg og 30 Tr. Havre. B. Accidentser: 150 Rd. C. Offer: omtrent 100 Rd. D. Andre Indtægter: Vicariepenge 22 Rd. 69 β , af Kirken omtrent 8 Rd., Mattschopp-Penge til Mikfelsesdag 130 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landstat 11 Rd. 24 β , Fattigstat 2 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enketskassen 4 Rd. 26 β , til Degnen 4 Rd. 26 β .

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift samt til Enkepension var i den Tid, da der var 2 Præster 480 Rd.

Enken erholder af Kaldet 59 Rd. 70 β og har Expectance paa en Plads i den Grundtste Stiftelse i Bredsted. Præsten skal sikke sin event. Enke 100 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1200 Rd.

Kirkeinventariet. Daab ialt 55 β, Forbøn for Diger og Dæmninger 3 Rd. 19 β aarlig, Confirmation og første Altergang 57 β, Trolovelse 2 Rd. 13 β, Tillysning af udenfogns Brudfolk 1 Rd. 58 β, Copulation 2 Rd. 13 β, Brudekrone 1 Rd. 58 β, sxamen catechet. 51 β, naar begge ikke have været gifte før, ellers 26 β, og Intet, naar begge ere Enkefolk. Vigprædiken med Personalia 1 Rd. 70 β, er der ingen Børn efter de Afdøde, da 3 Rd. 45 β, en Tale ved Graven 1 Rd. 6 β, Attester 26 β.

Præsterækken. Bernhard Rupenav, nævnes 1464. Efter Reformationen vare:

Hovedpræster. Martin Petri. Cord Holm, fordreven 1543 fra Breklum, var her 1564. Petrus Flor, 1570—76. Petrus Becker, 1576—99. Henricus Söling † 1635. Georgius Bonnix † 1665. Peter Thomsen, 1666—70 (†). Christian Gnuth, kaldet umiddelbart, † 1704. Joachim Bette † 1717. Nicol. Møller † 1740. Joh. Christ. Stockmann † 1753. Efter Stockmanns Død blev Cand. Brandt valgt, og Valget stadfæstet, men 1754 udnævntes umiddelbart Georg Jordt, forflyttet 1757. Cornelius Chemnitz, umiddelbart udnævnt, emer. 1764. Johann Gottlieb Schmidt, 1764—76. Joh. Christ. Petersen, eenstemmig valgt 1777, † 1806. Ketel Heinsen † 1818. Hans Clausen † 1822. Joh. Fried. Anton Harz, til 1827. Christ. Nic. Bruhn, til 1837, R. af Dbg. Paul Bahusen 1838, † 9 August 1853. Andreas Wiagen, constitueret Præst ved den evang. lutherste Menighed i Frederikstad, Valgconf. 27 Juli 1854.

Diaconer. Johannes Bockelmann, til 1569. Adrian Cordes, 1569—75. Joh. Alhe, til 1583. Chr. Pauli (Sr. Carsten) † 1649. Conrad Ziegler, adj. fra 1646, til 1652. Hovedpræsten Bonnix forestod fra 1658 ogsaa Diaconatet. Peter Thomsen, til 1667. Mauritius Ericius (Ehrenreich), † 1705, havde Joach. Bette til Adj. Nic. Møller, til 1717. Andr. Hoyer, til 1738, kaldtes Compastor. Mag. Joh. Christ. Stockmann, umiddelbart udnævnt, 1740—41. Bernhard Møller † 1750. Diedr. Nic. Meisterlin † 1765.

Joh. Christ. Petersen, 1765—77. Peter Paussen, til 1783. Diaconatet overdroges nu Hovedpræsten Petersen saalænge som Pastor emer. Chemnitz levede. Bohe Claussen, 1786—92. Balthasar Carstensen † 1796. Ketel Heinsen, til 1806. Joh. Volten, til 1818. Diaconatet nedlagdes nu, og dets Indtægter henlagdes til Præste- og Skolelærerembederne.

Anm. Trelstorp, fortydsket Dressdorf, 1240 Dreisdorp, Drelttorp, 1340 Threlstrup. Ved Bomsted laa før en Adelsgaard, hvoraf man i forrige Aarh. saae Spor i den nuværende Mose. Øst for Byen skal have staaet en Bygning, Donics- eller Doinicshuus, sandsynligviis et Antoniuscapel, hvor man ved Offergaver søgte at blive helbredet. Mod N. er lidt Skov, Bomstedskrat, hvorfra haves en smuk Udsigt. Byerne Arensbøvt havde tidligere deres egen Kirke, hvoraf endnu Grundstenene findes. Paa Markerne ere mange Gravhøie. Elestriks Biskop og Domcapitel havde ogsaa i dette Sogn mange Eigdomme, jvfr. S. 127 ff.

24. Breklum.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der ligger omtrent 2 Miil N. for Husum og $\frac{1}{4}$ Miil S. D. for Bredsted (Landveien imellem disse Stæder gjenemskjærer den vestlige Ende af Byen Breklum), har en betydelig Udstrækning fra N. til S., idet det mod N. grændser til Søholm Na, der skiller det fra Enge i Tønder Amt, og mod S. til Arlaaen, der skiller det fra Hatsted i Husum Amt; ja det træder endog ind i dette Amt selv, da Beboerne i St. og L. Ellerbøl søge til Breklum Sogn, endstjøndt deres Døde begraves paa Hatsted Kirkegaard og deres Børn søge Lundenberg Skole i samme Sogn. Mod D. grændser Breklum til Hjoldelund og Trelstorp, mod V. til Bredsted, Bordelum og Bjerrum Sogne. Sognet er saaledes 3 a 4 Gange saa langt som det er bredt og bestaaer af Byerne: 1. Breklum, en stor og smuk, noget lavt liggende By nær ved Marsten, med to Præstegaarde, Degnebolig og Skole. Flere Haandværkere boe her. Tre til det adelige Gods Mirebøl hørende Huse i Byen hedde „auf dem Hof“. Desuden regnes til Byen Kroen Dravendahl, et Teglværk og Fattigarbeidsanstalten Luyborg. Mod D. ligger Petersborg Mølle, men hører til Trelstorp Sogn. 2. Borshøl, med en privat Vindmølle og Knasterholmfæ. 3. Jesholm. 4. Strufum, deelt i N. og S. Strufum, med Skole, Mølle,

Kro og flere Haandværkere. 5. Balsbøl (ogsaa kaldt Sønder Balsbøl for at skjelne det fra Balsbøl [N. Balsbøl] i Flensborg Amt), med en Kro og flere Haandværkere, ligger ved Krogen af samme Navn, hvori et Teglværk. 6. Almtorp, en stor By, med Skole, Kro og flere Haandværkere, mod S. i Sognet ved den næsten udtørrede Almtorp Sø. Længs Søen og Arlaaen ligge store og gode Enge. 7. Nidderup, en mindre By, N. V. for Breklum. 8. Sønnebøl, i en snever Dal, omgivet af Hede, med Skole, Teglværk og Fredensberg Kro. 9. Følsted, med Skole. 10. Høgel, ved Veien til Flensborg, midt i Heden, med Skole og to Kroer. 11. Rütjenholm, mod N., med en Skole, en Kro og Udflyttergaarden Nyholm. Flere Bække falde i Søholm Aa og danne store Engstrækninger, som høre til Byen. Endelig mærkes Mirebøl, Hovedparcellen i det adelige Gods af samme Navn, der har Besiddelser i de fleste Sogne i Bredsted Amt. Mirebøl Mølle er den anden Parcel, begge tilsammen 66 Sldr. Stederne Møgelbjerg og Vindert høre hertil. Jorderne ere magre, lidt Eng have ved Aaen. Hele Godsets Areal er ansat til 797 Sldr., 47520 Rd. Skatteværdi. Det hører under andet Angler adelige Godsdistrict. — Breklum Sogn har meget forskjellig Jordbund: Hede, Mose, gode og daarlige Geestjorder, hist og her Enge og endelig Marstjorder i den over 2700 Demat store Breklumfog, der er skiftet til Kornavl. Krogen deles mere specielt i Breklum-, Jesholm- og Balsbøl Kog, men Grændserne ere ikke bestemte. I de to førstnævnte ligge et Par smaa Kroer. Sognets Beboere, Frijer, (i 1855: 2023, i 1860: 2131, 436 Fam.) ere velhavende. Udgifterne til Fattigvæsenet udgjorde i 1861: 2195 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabet eller Amtet Bredsted; Ellerbøllerne til Husum Amt.

Skoleforhold. Skolerne i: Breklum, hvortil Nidderup og Vorsbøl høre, med 120 Børn, Sønnebøl, med 20 Børn, Almtorp, med 60 Børn, og Rütjenholm, med 22 Børn, staae under Hovedpræstens Tilsyn. Skolerne i Strufum, med 100 Børn, i Høgel, med 60 Børn, og i Følsted, med 30 Børn, staae under Diaconens. (Ellerbøllerne søge, som anført, Kundenberg Skole i Hatsted Sogn). Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 56, Confirm. 43, Copul. 16, Communic. 1100, Døde 40. Daaben forrettes kun i Hjemmet. Altergang holdes paa to forskjellige Tider af Aaret. Kirkesproget er tydsk.

Kirken, der ligger paa en Banke omtrent 300 Skridt N. D. for Bhen ved Vandveien imellem Husum og Bredsted, er en anseelig og rummelig Bygning, opført af røde Muursteen med et omtrent 120 Fod høit Taarn og rund Chorafflutning. Taarnet og Skibet have Blytag; den østlige Ende er belagt med Skifer. Kirken, der i de sidste Aar har faaet en betydelig indvendig og udvendig Istandsættelse, har et Alter fra 1741, Prædikestol fra 1646, et nyt og godt Orgel fra 1857 (allerede før 1600 havde den Orgel), men intet Uhr. Blandt de mange Ornamentter og Billeder, hvormed den er prydet, og som vel ere Levninger fra de catholske Altre, fortjener især at bemærkes et Billede, som før stod paa en Pille, men nu er henflyttet til Hallen under Taarnet. Det forestiller en kongelig Person, paa hvis Krone der findes en Indskrift, som af Nogle læses: S. Olaus R. D. og henføres paa Uluf Hunger, men da passer S. ikke; og henføres det paa Uluf den Hellige, passer R. D. ikke. Andre læse Nicolaus R. D. Naar Kirken er bygget, vides ikke, mange Sagn have derom; men gammel maa den være, da den var Hovedkirken i Nørre Gøs Herred, og Kirkerne i Bredsted, Trelstorp og Bordelum Filialer af den. 1399 havde den allerede Blytag, thi i dette Aar stak Kong Eriks Tropper Ild paa den, da mange flygtende Friser havde søgt Frelse i samme, og det fra det brændende Tag neddryppende smeltede Bly dræbte mange af disse. Omtrent i Aaret 1500 antændte Thnild Taarnet, der nedbrændte til Muren. Det opførtes vel atter, dog næppe saa høit. 1524 blev der støbt en stor Klokke til Kirken, men da den var for svær for Klokkehuset, fulgtes den til Oldenswort. — Her var i den catholske Tid flere Vicarier: Vic. divi Johannis. Georgii og divæ Virginis, samt Vic. S. Olai, til hvilken Heigen Kirken maaskee var indviet; Danske Atlas kalder den forøvrigt en Mariekirke. I Kirkeseglet, som ikke er gammelt, er Kirkebygningen afbildet. Nu er der ved Kirken ansat to Præster, en Hovedpræst og en Diacon, mellem hvilke

Embedsforretningerne ere saaledes fordeelte: Hovedpræsten prædiker hver Søndag (undt. imellem St. Hansdag og Mikkelsdag, da Prædikenen skifter mellem Præsterne), hver første Helligdag, Nytaarsdag, Rangfredag og, hvis han det Aar fører Kirkebøgerne, Alm. Bededag. Diaconen prædiker anden Helligdag, første Helligdag og Nytaarsdag om Eftermiddagen, Onsdagene i Fasten, Sønd. Judica, Skjærtorsdag, Christi Himmelfartsdag, sjette Søndag esttr Paaske og, hvis han det Aar fører Kirkebøgerne, Alm. Bededag.

Om Sommeren skifter han med Hovedpræsten og prædiker desuden paa Reformationssfestdagen. Daab og Sygecommunion veyle ugentlig, hvis den Syge ikke forlanger en bestemt Skriftefader. Trolovelse og Copulation veyle tourviis. Vigprædiken holdes alene af Hovedpræsten, Parentation alene af Diaconen. Begge Præster skifte aarlig til at føre samtlige Kirkebøger; hermed følger Confirmationen, Prædikenen paa Alm. Bededag og den ifølge Inventariet bestemte Indtægt af 38 β for Indspørelsen i Kirkebøgerne.

a. Hovedpastoratet

befættes efter Kirkevisitatoriets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen er saa godt som af Nytt opført 1860: Nye Oeconomibygninger ere opførte 1856. Samtlige Bygninger, der ligge omtrent 800 Skridt S. for Kirken, ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, 1 Demat stor, omgiver Vaaningshuset paa alle Sider; den er frugtbar og i de senere Aar beplantet med mange unge Frugttræer.

Embedsjorderne udgjøre 34 Demat spredt liggende, men, hvad den største Deel angaaer, gode Marskjerder og omtrent 200 Schipp, ligeledes spredte, men mindre gode Geestjorder. For Tiden ere Jorderne udleiede for 800 Rd. aarlig; desuden driver Beneficiarius et Stykke Jord, hvis Udbytte kan ansættes til omtrent 100 Rd. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. In natura: 10 Tdr. Rug, 25 Tdr. Byg, 28 Traver Rug og 17 Traver Byg; omtrent 400 Brød fra Følsted, Ridderup og Breklum; Udbyttet af en Malkning af alle Køer i Breklum og Ridderup; fra de andre Byer, istedetfor Mælk, omtrent 100 \bar{u} Smør og 300 \bar{u} Ost; 32 Læs Hedetør fra Høgel og Følsted. B. Accidentsjer: omtrent 140 Rd. C. Offer: omtrent 80 Rd. D. Andre Indtægter: Mariepenge 24 Rd. og i Mælkepenge 4 β for hver Ko hos Ellerbøllerne.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 21 Rd. 80 β , Fattigkat fordres ikke, Bidrag til Hjelpe-Enkekassen 5 Rd. 32 β .

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift samt til Enkepension er 640 Rd. Enken erholder af Kaldet

64 Rbd. og har Expectance paa en Plads i den Grundtste Stiftelse i Bredsted. Præsten skal sikke sin event. Enke 130 Rbd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1500 Rbd.

b. Diaconatet

befættes paa samme Maade som Hovedpastoratet.

Embedsboligen, der ligger omtrent 500 Skridt fra Kirken, er bygget 1799 og har 5 Værelser med Ovne. Vconomibygningen er sammenbygget med Baaningshuset. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. I Haven, der er lille, men god, ligger et Vagehuus, hvori der er et Værelse indrettet til Confirmandstue.

Embedsjorderne ligge overordentlig spredte, men ere ret gode, med Undtagelse af Heden. Geestland for 2 Røer; 3 a 4 Dt. Marsk kunne udleies for henved 16 Rbd. pr. Dt. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. In natura: 23 Læs Tørv fra Lütjenholm; Udbyttet af een Malkning af alle Sognets Røer. B. Accidentser: omtrent 120 Rbd. C. Dffer: omtrent 40 Rbd. D. Andre Indtægter: Paasterente 75 Rbd., Legatrente 70 Rbd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 4 Rbd. 73 β, Fattigskat fordres ikke, Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 2 Rbd. 64 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentssafgift er 270 Rbd. 83 β, til Enkepension 256 Rbd. Enken erholder af Raldet 26 Rbd. 64 β, af Hjælpe-Enkekassen ligeledes 26 Rbd. 64 β, og desuden har hun Expectance paa en Plads i den Grundtste Stiftelse i Bredsted. Diaconen skal sikke sin event. Enke 55 Rbd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 500 Rbd.

Kirkeinventariet. For Daab Intet, men for at indføre den i Kirkebogen 38 β, sædvanlig 45 β; Confirmation ubestemt; Trolovelse 1 Rbd. 6 β; Tillysning 77 β; Copulation 1 Rbd. 19 β; Huuscopulation efter gammel Skik

8 Rd.; Brudekronen 77 β ; for et vorent Vig 1 Rd. 58 β , Parentation 1 Rd. 58 β , har den Afdøde ingen Livsarvinger, da det Dobbelte. Rütjenholm betaler Skriftepenge, men der er intet Bestemt fastsat derom i Inventariet, der er fra 1768.

Præsterækken.

Wulf Blome, 1450. Sievert Smyster, var her 1462, da Bredsted fik Tilladelse til at bygge et Capel. Philippus vor deme Broke, 1499, „hefft sich hier nich erholden können, is darvan getagen vnd Domher to Sleswig worden.“ Diedrich Thams 1515, døde her. H. Johan Petri, ligger begravet her. Joh. Palm, „is verdrewen“. H. Joh. Jensen, tog bort, boede i Slesvig og blev Præst i Hadeby. Christian eller Carsten Brodersen, Vicar her 1510, fra 1524 til sin Død 1528.

Hovedpræster efter Reformationen. Cord eller Conrad Holm, blev forjaget 1543. Joh. Smyster, indsat 1536 af Christian III., til 1572, „toch willig af“. Joh. Hansen Brekling, fra 1573 til sin Død 1621. Ham adjungeredes c. spe succ., da Christ. IV. paa Grund af Digeværnenet laa her, Sønnen Joh. Hansen Brekling, † 1630. Dennes Søn Joh. Hansen Brekling, Diac. fra 1614, † 1637. Fader, Søn og Sønnesøn vare altsaa samtidig Præster ved een Kirke og have ogsaa paa een Søndag alle tre fungeret i Kirken. Mag. Nicolaus Moth † 1642. Han ægtede Formandens Enke, Brigitta Lange fra Flensborg. Hun var anden Gang Enke, 64 Aar og døde 1706 i Karlum, 96 Aar gammel. Theodor Møllmann, † 1648, var den Første, der førte Kirkebøgerne paa Høithdsk. Daniel Luther fra Westphalen † 1683. Han skrev 1661 en Bog imod Friedr. Brekling: „Daniel redivivus et e spelunca leonum resurgens“. Sønnen Theodor Luther, adj. fra 1673, † 1732. Samme Aar, men før ham, døde hans Adj. og Svigersøn Thomas Nicolaus Brodersen. Hidtilværende Diacon Jac. Friedr. Meisterlin valgtes 1732, † 1744. David Steen, emeritus 1786, † 1791. Nicolaus Duzen, valgt 1787, R. af Dbg. 1826, † s. A., Oldgrandster og Skribent. Joh. Friedr. Anton Hark, 1827—36. Joh. Gottl. Holst, 9 Mai 1837.

Diaconer. Joh. Smyster, 1536—43? Petrus Becker 1550, levede endnu 1590. Joh. Hansen Brekling, blev Past. adj. Naamannus Söncksen, 1600—1609. Joh. Hansen

Brekling, rimeligviis fra 1614, blev Hovedpræst 1630. Petrus Paulinus, 1630—87, da han døde, 90 Aar gammel. Han brugte endnu det plattyske Sprog ved Catechisationen. Han havde fra 1676 Gosche Hennings til Adj. og Svigersøn, men denne døde 1680, og Enken ægtede Eftermanden Petrus Krambek, der 1714 blev Præst i Ostenfeld. Jac. Fried. Meisterlin, 1714—32. Peter Christoph Rüneburg † 1736. David Steen, til 1745. Joh. Carl Meisterlin † 1761. Franciscus Dolch † 1792. Dietrich Dietrichsen † 1812. Joh. Heinrich Jürgensen, 1813—29. Joh. Gottl. Holst, til 1837. Friedr. Julius Heynsen 1837, valgt 21 Februar 1844 til Archidiacon i Tønder. Christian Brehn, Rector i Aabenraa, Valgconf. 6 Septbr. 1844, bef. ved det saakaldte Statholderstabs Valgconf. af 12 Mai 1849 til Tolk, Gottorp Provsti. Cand. Ernst Ludv. Gosche, valgt 20 Sept. 1849, Valgconfirm. af det saakaldte Statholderstabs af 12 Juni 1850. Valget fat ud af Kraft ved Reg. Commiss. 8 Resol. af 12 Decbr. 1850. (Senere udnævnt til Diacon i Tønning). Lorenz Julius Emil Clausen, const. Diac. i Læk, Tønder Provsti, udnævnt 9 Octbr. 1851 under Forbehold af Menighedens Valgret for Fremtiden.

Anm. Breklum By skal i ældre Tider have ligget $\frac{1}{2}$ Mil nordostligere paa en Banke, Langhøi, og da være kaldt Høibøl, men være nedbrudt og flyttet til dens nuværende Plads; deraf det ældre Navn Brekeling — Brekelingh —, som findes i Designatio af 1240 og lib. cens. fra 1465. Thingstedet for Herredet var her, hvorom Navnene Øster og Vester Thingsted nær Sonnebøl endnu minde. Kirken var Herredskirke. I en gammel Kirkebog staaer: A. D. 1510 fuit celebrata sancta sinodus in prot ecclesia Brekelingk per me Marquardum Thyas, Commissar. majoris præposituræ Slesv. &c. Nær ved Breklum ligger en høi Marskgrund, kaldet Bäk, hvorpaa der boede 3 Jomfruer, der efter et Eagn skulle have lagt Grunden til Kirken. En Deel af Borsbøl tilhørte ifølge et Document fra Kong Knuds Tid 1196 Mikelsklostret i Slesvig. Fesholm findes ogsaa skrevet Feshholm. Bestlig for Strukum, Etruckum, laae 1362 en By Kalebüll, og i et Kirkeregister fra 1499 nævnes Kollbülltoft. Præsten J. Straling skænkede 1356 sine Besiddelser i Strukum til Sjælemesser. 1 Plov i Strukum hørte til Andreas' Alter i Domkirken; denne blev senere tillagt Præsten, og han har endnu Indtægterne herfra. Almstorp, Almenderf, Sø er nu næsten tør; før laa en Adelsgaard, Steenholm, i Søen paa „Stærklippe“, hvor Spor af Bygningen endnu skal findes. — Ridderup, fort. Riddorf. Sonnebøl —

büll — Sünnebüll. Folsted, Bollstedt. Møgelbjerg, Mecklenberg, forvansket til Mecklenburg. Blandt Mirebøls Besiddere findes Ahlesfeld 1598, v. d. Wisch 1618, Gerd og Christ. Rankau 1663, Svigersønnen Ahlesfeld v. Thienen 1751. Tæt S. for den nuværende By Lütjen- eller Lütjenholm findes paa en Høi, „Käsberg“, Sporene af en gammel Adelsgaard, og paa Engen „Möhlendam“ Sporene af en Vandmølle. Om Lütjenholm samt om Geistlighedens og Adelsens Besiddelser her i Sognet jvfr. Bredsted Amt S. 124 ff.

Veien fra Lütjenholm til Hjoldelund løber i en Strækning paa over 500 Skridt mellem en dobbelt, over 1 Alen høi Bold, der fører Navn af Danneværksvold.

Frederikstad.

Angaaende den lutherste Menighed i Frederikstad see under Hütten Provsti, til hvilket den fra 1852 til videre, jvfr. S. 3, er henlagt.

VIII. Ejdersted Provsti.

Dette Provsti indbefatter hele Landskabet Ejdersted med Stæderne Tønning og Garding. Det danner en henved 6 □ Mile stor Halvø og omgives mod Nord af Vesterhavet (Heverstrømmen), mod Syd af Ejderen, der med sit yderste Løb og sin brede Munding adskiller det fra Ditmarsken, mod Vest af Vesterhavet og mod Ost af Sønder Herred i Husum Amt og Stapelholm (Hütten Provsti), fra hvilket det skilles ved Trenen, som ved Frederiksstad falder i Ejderen.

Landskabet bestaaer næsten udelukkende af inddigede Marskfogge*), af hvilke kun 5 (Gamle og Ny Augustenfog, Nordre og S. Friederichsfog og Grothusenfog) have Otkroj. Kun Tating og Garding (med Katrinenheerde) ligge paa Sandbanker. Vestkysten ved Ording og St. Peters Sogne er ved en 1½ Mil lang Række af Klitter (den store Højbanke) beskyttet mod Havet. Høvdigerne indtage en Strækning af over 15 Mile, Mellemdigerne af over 40 Mile. Husene ligge i Regelen langs med Digerne, saa at der kun findes faa sammenbyggede Landsbhyer. De større Gaarde (de saakaldte Hauberger), hvis Ejere her kaldes Huusfolk (Hausleute) ligge paa opfastede Værrer (Warfen); de mindre kaldes „Wiltchereien“.

*) Ejdersted-Marskens Natur og ejendommelige Dyrkningsmaade beskrives i Niemanns Landeskunde S. 272 ff. Af den overordentlig fede Jord holdes omtrent $\frac{1}{3}$ under Ploven og dyrkes da uafbrudt i 25—30 Aar (især med Havre, Raps, Hvede, Bøg og Bønner), hvorefter den udlægges med Kløver og hviler i 50—60 Aar. Meget kostbar er den saakaldte „Winterkleien“, et Slags Kulegravning, hvorved Kløgen i en 6—7 Alens Dybde opkastes for at fornyge den ved den langvarige Dyrkning udpidskede Jord. Græsningen er fortræffelig, og en stor Mængde magert Kvæg kjøbes fra Nørrejylland for at græsledes. Ostene ere meget efterspurgte ligesom Smørret.

Landstabet har ved Oversømmelser og Inddigninger i ældre Tider meget forandret sin Skikkelse og sit Omfang. I Oldtiden bestod det af 3 (eller 4) ved Havstrømme (Ejder og Hever) adskilte Der, der i senere Tider bleve forbundne indbyrdes og med Fastlandet. Disse Der dannede de 3 saakaldte Skibsherredes (navigia), hvorefter Ejdersted endnu har 3 Skibe i sit Vaaben. I et Brev fra Erkebiskop Absalon af 1187 omtales Tiendehæden af tribus navigiis juxta Ederam, scilicet Tunninghæret, Gerthinghæret, Holmbøhæret; men i Baldemars Fordebeg 1231 adskilles 4 Distrikter: Tynninghæret Gjætninghæret (Scriptt. VII. 522 vist Skrivfejl for Gjærtninghæret), Holm, Hæfræ. De 2 sidste, der ikke kaldes Herredes, nævnes atter (S. 533) blandt Derne og kunne godt have udgjort eet Herred. Hæfræ, som i Kong Knuds Beskyttelsesbrev for Guldhalm Kloster af 1196 (Scriptt. VII, 324) kaldes Territorium de Heuere, maa være det nuværende Vesterhever, der indtil Heverfogens Inddigning 1554 var en D.

Joh. Meyer har paa sit Kort over det gamle Nordfrisland 1240 (der efter hans Samtidiges, Aut. Heimreichs Beretning*) skal være efter et gammelt Kort, som Biskoppen i Kjøbenhavn havde meddeelt ham) de 3 Der: Eyderstede, Heverschop og Uthholm, men Vest for den en større S Suderstrandt, som ved en Havstrøm (Millumsee) igjen er deelt i 2 mindre og strækker sig langt ud mod Vest til N. for Helgoland, men hvis Tilværelse er meget tvivlsom.

Designatio, der ogsaa skal være fra 1240, kjender hverken Suderstrandt eller de Kirker (Suderstrandt, Sigbertum, Busum og Wolter Capel), som Meyer der anfører, men har kun de 3 Der: Insula Utholm, Insul Euerschop vel Heverschop og Insul Eyderstede. Vi ville begynde fra Øst og komme altsaa først til

I. Ejdersted (i indskrænket Betydning) langs Sønder-Ejderen, var indtil Nord-Ejderens Overdigning 1489 ved denne adskilt fra Fastlandet og fra Everschop og indbefattede det gamle Tønning Herred. Designatio har her følgende Kirker: 1. Widdesword vel Wikword. 2. Koldbottel vel Koldebottel. 3. Dlen sword vel Oldensword. 4. Kotsenboll. 5. Tonding vel Tønning. 6. Alverum vel Alver. 7. Uhrdin Capell. 8. Nickelsboll. 9. Koftum vel Kating. 10. Spallenboll (11. mangler).

*(Ernewerte Nordfrisische Chronick, 1668, S. 45.)

12. Fullerwyk. 13. Hulcke. 14. Weltum. 15. Milde. Der tilføjes: Bei Kolenboll ist ein Freiberg. Mejer har de samme, kun at baade Muer, Lütke Alversum og Freiberg staae som Kirker, men Urden kun som Landsby. Desuden har han N. B. for Rating et Templ. Wrede. Catal. vetust. (Staatsb. Mag. IV. S. 198) anfører Kirkerne i Præpositura Ejderstedt under Cet, og af dem i det egentlige Ejdersted følgende: Fullenwief, Koldenbüttel, Widdeswort, Oderswort Tønningen, Kokenbüll, Katum, Welte, altsaa de 8 Kirker, som endnu findes, og desuden Milde, Alversum og Urden. Den sidste har Tillægget omissa, medens Heimreich i sit Aftryk ved dem alle 3 sætter „so ertrunken“. Alversum staaer dog baade i Lib. cens. (i Scriptt. VII. staaer Almersum) 1463 og i Svavst. Bogen 1523 anført med 17 Penning til Kathedraticum. Tønning var den gamle Hovedkirke (gav dog kun 10 β til Kath., medens Oderswort gav 24). Herredssseglet forestiller et Skib med en Raa over Masten med Omkrift: S. Universitatis terre Eiderstede.

II. Everschop, det gamle Garding Herred, adskiltes ved Heverstrømmen fra Nordstrand, ved Sønder-Hever fra Utholm og ved Nord-Ejderen fra Ejdersted. Designatio har her 10 Kirker: 1. Königs Capell. 2. Ulvesboll. 3. Iven = alias Siverts = Fleth. 4. Ofterheuer. 5. Papenboll. 6. Kleve nun Garding. 7. Kathrinen Kerch. 8. Tethensboll. 9. Offenboll. 10. Barnemoor. Mejer, som kalder Garding Gersande, har de samme Kirker og desuden Adebüll og Grode. I Catal. vetust. mangle de 3 første, af hvilke efter Mik. Bruns Fortegnelse Königs Kapel og Ivensfleth skulle være gaaede under i Mandrenkelsen 1362, medens Ulvesbøl regnes til Edoms Herred i Nordstrand, og Barnecke-Mohr her anføres med Tilføjende: pro Ulvesbüll. Barnemoor Kirke skal efter Heimreich være lukket 1491*), men anføres dog i Svavst. Bogen 1523 (Barnkenmoor 2 β 3 Pf.). Garding var Hovedkirken. Seglet

*) Ern. Nordfr. Chr. S. 92: Barnecke Mohr pro Ulvesboll. Denn weil das übrige, so A. 1300 von diesem Kirchspiel geblieben, zu Ulvesbull ist gelegen, als wird eins für dem andern gesetzt. Doch ist Ulffsbull dazumahl zum Strande gerechnet, und mag wol zuvor an Hersbul gestoffen, und damals der Strom besuden diesem Kirchspiel hingelauffen, da denn A. 1300 der Hassreich an der kirchen gelegen worden. Es ist aber die kirche zu Barnecke Mohr A. 1491 zugeschlossen, und sein die übrigen einwohner dieses kirchspiels nach Ulwesbull gelegen worden.

har et Skib, men uden Tværstang, med Omkrift: S. tocius Communitatis Euerschip.

III. Utholm (o: den hvide Holm) var det gamle Holmbo Herred. Her har Designatio 11 Kirker: 1. Westerhever. 2. Süderhever. 3. Bits-Capell. 4. Nordhouete Capell. 5. Ording. 6. Brossem. 7. Ulstorp. 8. St. Peter. 9. Boell Capell. 10. Süderhovetskirch. 11. Tating, med Tilføjende: Hiebei ist ein Freiberg, hvoraf Mejer har gjort en Kirke Fajborg. Forøvrigt har han alle de nævnte og desuden Capel Ottresing samt Templ. Merdæ (Heimreich siger Medæ), men Ording og Brossem ere ikke tegnede som Kirker. Catal. vetust. har kun Süderhövet pro S. Peter*), Ulstorp, Tating, Westerhever. Utsaa mangle af de nuværende Kirker Ording og St. Peter, som dog findes i Lib. cens. af 1463 (hos Rangeb. er Westerhever glemt, og for Tatingh i Haandskr. staaer Tadnich). Tating, der til Rathedr. svarede 24 β (medens kun St. Peter gav 12 β , de andre 2—4½) var Hovedkirken og stod afbildet i Herredets Segl med Omkrift: Sigillum Parochianorum Tating.

Kirkerne i Ejdersted opregnes endnu paa et andet Sted i Lib. cens., nemlig i Fortegnelsen over Landgilden (Terragium), som Friserne betalte i Stedet for Tiende. Af denne Fortegnelse er hos Rangebek (Scriptt. VII, 500—501) det Meste udeladt, og kun Slutningen og Summen (40 Mk.) anføres. Men i Haandskriftet Fol. 89 nævnes ikke blot de enkelte Bher, men ogsaa de Mænd (rimeligviis Lehnsmændene)**), som indbetalte Afgiften. Aldenswurt, Tonniem og Cokenbul betalte den største Landgilde, nemlig hver 2 Mk. 1 β . Efter Fortegnelsen i Svavst. Bogen 1523 betalte nogle Sogne dengang bethdeligt Mere (Aldenswort endog 8 Mk.

*) Saaledes ogsaa hos Ant. Heimreich (a: St. S. 95), der bemærker: „mag auch vielleicht das Süderhever sehn, deme Petrus Saxe soust keinen ort weiß zu assigniren“. Til Ulstorp føjer han: „so mit sand überschüttet und verdorben“.

***) Der findes nemlig følgende Bemærkning (S. 492): In Tonniem Episcopus consuevit habere duos laicos, vocabantur Leensmann. Illi nomine Episcopi leuaverunt et correxerunt excessus sex marcarum et infra. Illi judicaverunt ibidem de aggeribus, officiales scilicet pistores, sutores & ea, que ibi contingebant in mortuorum causis, que non fuerunt ad effusionem sanguinis, sed Dux Adolfus intromisit se ad suggestionem et dictum antiquorum rusticorum anno MCCCCLI vel circa.

1 β 9 β.).*) En endnu ældre Sognefortegnelse findes i Registr. Capit. 1352—1407 (fordi Kongeskatten — census regis — var tillagt Domkapitelet), men den findes kun i 2 meget ufuldkomne og indblyrdes afvigende Aftryk i Pontoppidans Annales (II. 194 ff.) og hos Raugebek (Scriptt. VI, 584—85). I denne Fortegnelse mangle Süderhoved, Ording og Garding; derimod nævnes nogle Byer, som ikke forekomme i de senere Fortegnelser, nemlig Dffenbul, Kernbull (hos Raugeb. Kernbol, maastee Keinsbøll R. N. f. Tetenbüll), endnu et Tetenbüll, Sordfleth (formodentlig Svenfleth), Westermarf og Marne (N. B. for Garding). Disse Byer laae i Everschop. Desuden nævnes Myld (Pontopp. har Hild), der maa have ligget ved Roldenbüttel (Mild Rog findes ligeoverfor i Stapelholm).

Af disse Sognefortegnelser fremgaaer det, at Ejdersted paa mange Steder har forandret Skikkelse. Efter Dankwerth og Heimreich Walther er Everschop allerede i Aaret 1000 blevet landfast med det egentlige Ejdersted (ved Inddigningen af Sydstfogen ved Poppnbüll) og i Aaret 1100 med Utholm (ved Mariestogens Inddigning), men dette kan ikke være paalideligt, da Utholm 130 Aar derefter endnu nævnes som D i Baldemars Tordebog. For Aarene efter 1362 har Dankwerths Fortegnelse over Rogenes Inddigning (S. 148) større Sandsynlighed. Fra 1489, da Damfogen blev anlagt over Nordejderen, blev Ejdersted forbundet med Fastlandet (see under Husum Amt S. 23). 1567 blev hele Ejdersted opmaalt og indbefattede da 45,000 Demat, men siden er det betydeligt forøget. 1618 regnedes 49,758 Dt., og 1795 med de otkrojerede Røge 55,621, altsaa nu, efter at Wilhelminekogen S. f. Tating (som for kongelig Regning efter mangeaarige Forhandlinger**) blev inddiget 1821, jølg 1843 og den 5 Maj 1854 indlemmet i Landskabet Ejdersted) er tilkommen med 518½ Dt. og Syderheverfogen i Vesterhever Sogn (den gamle Graffenfog, som blev vunden 1699, men ødelagt 1717, atter inddiget 1861—62) med omtrent 500 Dt., i det Hele omtrent 56,640 Demat.***)

*) Efter Lib. cens. var Landgilden af hver Demat 3 lybske Hvid (oboli), hvoraf Hertugen tog 1 Penning (denarium) og Biskoppen en Hvid. Denne gjaldt altsaa ½ Penning (Scriptt. a. St.).

**) See Overlærer C. Foghs Skildring i Slesv. Prov. Efterretninger 3 Bd. 1862, S. 27 ff.

***) Efter Volkmar og Niemann gaae 11,345 Demat paa en □ Mil.

Ved Landsdelingen 1544 adskiltes Ejdersted fra det øvrige Nordfrisland, idet Kong Christian III. beholdt N. Gøs Herred (til Flensborg Amt), Hertug Hans i Haderslev fik Tønder med de 4 frisiske Herreder samt Nordstrand, og Hertug Adolf Husum med Ejdersted. Ved de senere Landsdelinger forblev Ejdersted under de gottorpske Hertuger, men indlemmedes efter Tønning's Erobring 1714 under Kronen Danmark.

Ejdersteds gamle Inddeling i det egentlige Ejdersted, Everschop og Utholm ophørte 1572, da Hertug Adolf gav Landskabet den Landret (stadfæstet af Johan Adolf 1591, ændret 1595), hvorpaa dets kommunale Selvregjering grunder sig, og som i de væsentlige Hovedtræk bestaaer endnu.*) Det egentlige Ejdersted kaldes fra den Tid af Østerdelen (med Staden Tønning og 7 Landsfogne), Everschop og Utholm derimod Vesterdelen (med Staden Garding og 9 Landsfogne). Regjeringens Tilsyn udøves ved Overstalleren, der altid tillige er Amtmand i Husum og udnævnes af Kongen. Han er Landskabets Overøvrighed, Præsident i Landretten og verdsligt Medlem af Kirkevisitatoriet. Stalleren vælges af Kongen, men efter Landskabets Indstilling**), er første Justits- og Politi-Embedsmand, Direktør i Retterne og Dommer i mindre betydelige Sager. Raadmændene, der supplere sig selv og udgjøre 6 for hver Landskabsdeel, ere Dommere i Civil- og Kriminalsager, Skifteforvaltere, Overformyndere o. s. v. En Melleminstans, som dog sjældent anvendes, er Viti-Retten, der holdes paa St. Vitus' Dag (d. 15. Juni) og sammensættes af Dommerne fra den Landskabsdeel, der

*) See: Die Communalverfassung in der Landschaft Eidersted, von P. W. Cornils, Heide 1841. Sml. Niemann, Landeskunde S. 243—60 og Trap's Statistik, S. 261 ff.

**) Denne Rettighed er til forskjellige Tider erhvervet for store Pengesummer, som ere betalte til de gott. Hertuger, saaledes 1751 for 7000 Mk. 1679 bestemtes, at Landskabet skulde foreslaae 6 Indsødte til Stallerembedet. Indtil 1692 havde Landskabet kun en Staller, men da fik en uduelig Staller en Overstaller ved Siden. Landskabet anvendte flere Tønder Guld for at beholde Stallerprivilegiet, men ved Kong Christian VI.s Reglement af 10 Marts 1736 bestemtes, at Amtmanden i Husum altid skal være Overstaller. — Toldfrihed købte Landskabet 1526 for 3000 Mk., men solgte den tildeels igjen 1650 for 35,000 Rd. — Frihed for Indkvartering, som 1701 købtes for 1000 Rd. aarligt; er siden ophævet.

Ved Christian VII.s Thronbestigelse betalte Landskabet for sine Privilegiers Stadfæstelse 10,000 Kroner, uuder Frederik VI. 1835 betales for Stadfæstelsen 8500 Rd.

ikke har dømt i første Instans. I Sager, som angaae en Værdi af 400 Mk. eller derover, appelleres til Overappellationsretten. En Penningmester for hver Landskabsdeel vælges af Interessenterne og oppebærer nogle af Skatterne. Ogsaa Landskriveren og Digebaandskriveren vælges paa samme Maade. I ethvert Sogn vælges (af Stalleren efter Interessenternes Indstilling) 2 eller 3 Lehnsmænd, som ofte tillige ere Sogneforstandere. Af disse møder en fra hvert Sogn i Landsforsamlingen, der holdes i Tønning og afgjør Landskabets almindelige Anliggender, reparterer Skatter o. s. v. Ethvert Sogn danner en Kommune, som har Ret til at bestyre sine egne Anliggender, fordele Afgifter, stifte Laan (til Digerne) og vælge sine Embedsmænd. Disse betydelige Rettigheder udøves dog kun af Interessenterne, d. v. s. de Grundejere, som besidde et vist Areal, der fra gammel Tid af og uden skjellig Grund er forskjelligt for de forskjellige Sogne (fra 5 til 60 Demat), ligesom i nogle Sogne kun de indensogns (einheimische) Interessenter have disses fulde Rettigheder, i andre tillige de udensogns (auswärtige). De saakaldte Smaafolk have ingen kommunale Rettigheder, undtagen i nogle Sogne den, at de, som vælges til Kirke- (Fattig- og Skole-) Forstandere, derved tillige blive Interessenter. Ejderstedts Forfatning, der altsaa væsentlig er (penge- eller bonde-) aristokratisk, har ogsaa Indflydelse paa de kirkelige Forhold.

Indtil Konsistoriernes Ophævelse 1850 hørte ogsaa den saakaldte Konsistorialret med til Landskabets Privilegier, idet Konsistoriet for hver Landskabsdeel bestod af Stalleren, Provsten og samtlige Præster. Provsten, der er fælles for begge Landskabsdele, valgtes efter en konstig Valglov af Stallerne og Præsterne blandt 3 af 4 valgte Denominatorer fremstillede Kandidater. Men denne Valgret blev ikke opretholdt 1854, da Kongen (30 Decbr.) stadfæstede Ejderstedts Privilegier, saa at Provsten nu udnævnes umiddelbart. Provstens Ret til at ordinere Præsterne var allerede bortfalden 1815. I Provsteembedets Vakance fungerer den Ældste blandt Præsterne (Senior seniorum). Præsterne (undtagen i Stæderne Tønning og Garding, der udnævnes af Kongen) vælges af Menighederne (Huusfædrene eller Huusejerne, i Tetenbüll og Witswort kun af Besidderne af 5 Demat eller derover), idet Sognets Forstandere (Kirkekollegiet) blandt Ansøgerne vælge 3 Kandidater og en Reserve (fra 1811 uden foregaaende Gjæstprædikener). Fremstillingen ledes af den Præst, der er Hovedvikar i Vakancen, Valget selv, som andensteds, af Provsten. Stemmerne afgives skriftligt. Efter de gamle

Privilegier skulde Bestallingen udstedes af Kirkekollegiet, men denne Ret er bortfalden.

Kirkekollegiet i ethvert Sogn bestaaer (efter Instrux af 1807) af Præsten (eller Præsterne) og 8 til 12 Forstandere, som supplere sig selv og vælges paa ubestemt (Livs-) Tid. De danne tillige Fattig- og Skolekollegiet, ere Præsternes Medhjælpere, bestyre Kirkenes Formue og besørge Kirkenes og Præstegaardenes Vedligeholdelse (ved Kirkebyggemestrene, hvis Embede gaaer paa Dngang blandt Kirkeforstanderne, og som tillige ere Kassere). De fleste Kirker i Ejdersted ere gamle, men vel holdte, Tønning meget anseelig med et højt Taarn, Garding en Korskirke. De fleste Landkirker have Taarn eller Spir, men ere meget udsatte for Storm; Oldenswort er ny og smuk med Hvælvinger og 2 Taarne, Ording K. ligeledes temmelig ny, da den gamle i forrige Aarh. blev begravet under Klitterne; den nyeste er Frederikskirken i Ulvesbüll, opført 1854. I Koldenbüttel Kirke er ligesom i Tønning Tuffsteen anvendt iblandt røde Muursteen. Kokenbüll K. udmærker sig ved sin rene gothiske Stil. — Degne og Skolelærere fremstilles og vælges af Kirkekollegiet, men den Fremstillede skal før Valget prøves af Provsten.

Samtlige Præster i Landskabet (Ministerium Eidorastadiense) holde et Kalant (forbedret Indretning 1800), der ved aarlige Bidrag understøtter Præsteener og studerende Præsteføner. Præsteembederne have hverken Tiende eller andre Naturalier, og ubetydelige Lejlighedsindtægter, saa at Hovedindtægten er Landlejen, der er ubestemt, og hvorfra Udgiften til den kostbare „Winterkleien“ maa drages.

Ejdersted Provsti er (ved Reskr. 2 Maj 1829) deelt i 4 Balance-Distrikter: I. Koldenbüttel, Witswort, Oldenswort, Ulvesbüll med 6 Præster. II. Tønning, Kokenbüll, Rating, Bollerwiek, Welt med 6 Præster. III. Garding, Katrinenheerde, Rating, St. Peter og Ording med 6 Præster. IV. Tetenbüll, Poppenbüll, Osterhever, Westerhever med 5 Præster. Ved Reskr. af 21 Marts 1837 blev imidlertid Ulvesbüll adskilt fra det første Vikariat-Distrikt og lagt til Simonsberg, undtagen for det Tilfælde, at begge disse Embeder samtidigt ere ledige.

Ejdersteds Beboere ere oprindeligt Frisere, som efter Peter Sax' Beretning (hos Westphalen I; han var Raadmand i Koldenbüttel 1656) endnu midt i det 17. Aarhundrede talte deres gamle Modersmaal. Efter den Tid er det ganske

fortrængt af det Plattidsse, som dog allerede før den Tid i Kirke og Skole havde maattet vige for Højtidsten.

Folketallet var den 1 Febr. 1860 i Østerdelen 5,895, i Vesterdelen 7,776, paa Godsset Høyerswort 10, i de oftrojerede Røge 274, i Staden Tønning 3,069, i Garding 1,656, altsaa i hele Provstiet 18,680.

Allerede i det 12 Aarhundrede var Ejdersted et Provsti under Domkapitelets Tilsyn, og i Registr. Cap. hedder det: Præpositura Eydersted habet Eyderstedherrit, Averschopherrit, Utholmherrit. Percipit de qualibet Ecclesia 12 solid. Sterling. et de Capella 6 solid. Sterling. Følgende Provster nævnes: Ago, præpos. in Eydurstedhe 1195. — Dn. Johannes, præp. in Eid. 1352. — Nicolaus Steenwer præp. in E. 1443. — Otto Rathlou, Senior Capituli et præp. in Eiderstede 1527. Heimreich siger*), at det var Kantorens Ret at visitere i Ejdersted.

Efter Reformationen var Opsigten over Kirkerne i Ejdersted først betroet til Herman Taast i Husum (til 1545), derefter fik de Gottorpske Hofpræster Wolquart Jonæ, Joh. Schaffenicht (1567—72) og M. Barthol. Embes**) Tilsynet indtil 1584, da Ejdersted fik en egen Provst, uden at dette Embede blev bunden til noget bestemt Sted. Fra den Tid have følgende Præster været Provster: 1. Joh. Becker, Præst i Tetebüll, † 1604. 2. Georg Crusius, P. i Røgenbüll, † 1619. 3. M. Nikol. Wedowius i Witswort, † 1632. 4. Joh. Moldenit i Tønning, † 1653. 5. M. Andr. Konnerus i Garding, † 1676. Derefter var der i nogle Aar ingen Provst, da Kongen havde selvbestret de Gott. Lande, men begge Seniorer bestyrede hver sin Deel. 6. Bernhard Oldermann i Røgenbüll fra 1680, † 1681. 7. Dr. Mik. Alardus i Tønning, flyttede til Oldenburg 1686. 8. Achatus Majus i Tønning, udnævntes af Kongen 1687 under Selvesteret, der varede til 1689, † 1698. 9. Didr. Andreæ i Welt, † 1700. 10. Nikol. Laurentius i St. Peter, † 1708. 11. M. Wilh.

*) Die Inspection aber über diese Wiedische, Eiderstetische und Strandinge Probsteien ist unter de Schleswigschen Cantoren gewesen, und hat das Thumcapittel zu Schleswigschen An. 1305 mit brieffe und siegel erwiesen, daß solche Inspection über menschen gedencken bereits den Thumherren zu Schleswig zugestanden u. s. w. Nordfr. Chr. S. 67.

**) Efter Heimreich (a. St. S. 236) havde efter Herman Taast General-Probsterne Nikolaj Krag, Wolqu. Jonæ (der 1549—62 tillige var Gen. Provst.) og Paul v. Eizen Inspektionen til 1584.

Beselin i Wollerwiek, nedlagde Provsteembedet 1713, da Kongen tog Landet i Besiddelse og lod Provstiet bestyre ved sine Generalsuperintendenter, nemlig: 12. Lic. Theod. Dasfov 1713—21. 13. D. Thomas Clausen 1722—24. 14. Andr. Høyer 1724—28. 15. Joh. G. Conradi. 1731 fik Ejderstedts Præsteskab atter Frihed til at vælge, og Valget faldt paa: 16. Bernh. Chr. Genzel i St. Peter, † 1742. 17. Peter Petrejus i Garding, † 1745. 18. Dittl. Adolf Møllenhof i Welt, † 1774. 19. Chr. Dittl. Meyer i Wollerwiek, siden i Garding, † 1781. 20. Georg Fr. Tusch i Kokenbüll, † 1792. 21. Thomas Dallwitz i Welt, † 1794. 22. Ad. Henr. Strodtmann, flyttede til Haderslev 1796. 23. Markus Dittl. Bof i Garding, † 1815. 24. Joh. Sigfred Dierksen i Poppenbüll og fra 1817 i Tating, flyttede 1824 til Jarpen. 25. Joach. Sak. Edleffsen i Oldenswort, valgt 1825, flyttede 1834 til Satrup. 26. Joh. Andr. Hansen i Tating, flyttede 1838 til Sørup. 27. Fredr. Feddersen i Garding til 1850. 28. Peter Heinsen, Præst i Brørup og Lindknud i Ribe Stift, var 1850—54 konst. Pr. i Garding og Provst. 29. Jens Møller Schmidt i Witswort bestyrer fra 1855 midlertidigt Provsteembedet.

Ejdersted Provsti danner tilligemed Husum=Bredsted Pr. den fjerde gejstlige Valgkreds (Valgsted: Husum).

Tønning By.

Steds- og Retsforhold. Byen ligger paa Ejderens nordlige Bred, hvor denne Flod med en Brede af 450 Alen gaaer over i Ejderstrømmen, og hvor Canalen Norderboot-fahrt udmunder, idet den hjælper til at danne Havnen. Den har en Afstand af $1\frac{1}{2}$ Miil fra Garding, 2 Miil fra Frederikstad, $2\frac{3}{4}$ Miil fra Husum samt omtrent 1 Miil fra Hårblek og $1\frac{1}{2}$ Miil fra Büttel Jernbanestation; er deelt i 8 Kvarterer og har et i 1613 anlagt Torv med Lindetræer foran flere Huse, 18 Gader og 468 Huse. Af Bygninger mærkes: Kirken, Raadhuset, opført 1845, med Borgermesterbolig, begge paa Torvet, 2 Præsteboliger, 3 Skoler med et betydeligt, men ikke værdifuldt Bibliothek, Apotheket, Hospitalet, en mild Stiftelse for 23 fattige Borgere, med en Capital paa 16000 Rd.

og 11 Demat Land, Skipperhuset, prydet med et Taarn, det kongelige Pakhus, opført 1783 for Canalfartens Skyld, Toldbygningen, Fattig- og Arbeidshuset, opført 1860 istedet for det afbrændte, heri er tillige et Sygehus, og tæt ved ligger en ny Arrestbygning, Militairlazarethet. Af særdeles Vigtighed for Byen er dens Havn, som tilhører Staten, og hvis indre Deel har en Dybde af 10 a 11 Fod og kan rumme henved 100 mindre Skibe, men den tilmuddres let; deels af denne Grund og deels fordi man ventede betydelig Transithandel efter Tønning-Flensborg Jernbanens Aabning den 25 Octbr. 1854 anlagde Regjeringen store Broer langs Ndrediget, hvor større Skibe kunde lægge til, ligesom det engelske Jernbanecompagni anlagde en Kulbro med Damp-
 fran; herhen er Pakhuset nu flyttet fra Landsfognets Grund, og Sporvei anlagt til Jernbanen. Regjeringens Broer lede meget af Pæleorm og ere nu indskrænkede til det Nødvendigste for Kreaturudførselen. I Byen findes en Lodstation, hvorfra Ejder-Fyrskibet udlægges, og fra Færgehuset er der Færgefart til Carolinebogen og Wollersum paa den holstenske Ejderbred. I Byen boe Physicus og flere Læger, Østerdelens Landpenningmester og Landskriver samt flere Told-, Post-, Jernbane- og Telegraph-Embedsmænd. Beboerne (i 1855: 3077, i 1860: 3069, 656 Fam.) drive ikke sønderlig Handel med egne Skibe, heller ikke udvikle de stor industriel Virksomhed, dog findes der et Bogtrykkeri, en Korn dampmølle og et lille Skibsværst; de ernære sig hovedsagelig ved at forsyne fremmede, især engelske, Skibe med Proviant samt ved den betydelige Udførsel til England af Korn og levende Kvæg, som fedes i Marsken. Byen har 8 aarlige Markeder, hvoraf især Hestemarkedet i August og Kvægmarkederne ere vigtige. Til Byen høre 256 Dt., for Størstedelen Marskland, der især benyttes til Kvæggræsning, desuden 76 Dt. Kirke- og Præstejorder og 100 Dt. gamle Boldjorder, der kjøbtes af Regjeringen 1846. Den forhenværende Slotsplads, der ved en Bro over Canalen Norderbootfahrt staaer i Forbindelse med Torvet, er nu beplantet og anvendes til Spadsereplads. En ny Kirkegaard er anlagt i 1828 N. B. for Byen ved Garding-Chausseen og indviet 23 Septbr. f. A., udvidet med 2 Dt. Land i 1863. Den ældre Kirkegaard fra 1616 benyttes dog endnu. I Byens Sparekasse indstod ved Udgangen af Aaret 1859 omtrent 35000 Rd. Udgifterne til Fattigvæsenet udgjorde i 1861 over 8500 Rd. I retslig Henseende staaer Byen under Magistraten, der bestaaer af Borgermesteren, der

tillige er Politimester og Stadssecretair, og fire Raadmænd. Overstalleren i Landskabet Ejdersted er Overøvrighed.

I geistlig Henseende hører til Byen et Landsogn, der bestaaer af: a. tolv Huse, der ligge paa Byens Grund, deriblandt Verchenhof, et forhenværende Kalkbrænderi, og Zauber= schloss; b. Groß og Klein Alversum, over 30 Huse mod S. V. ved Ejderdiget, hvis Beboere ere Arbeidere, der drive lidt Fiskeri og nogen Havedyrkning, især af Rjokken= urter, hvormed de forsyne Byen; c. Marskgaardene Elwort, Diekhusen, Freudenholm, Grünhaus, Kiep, Löwen= hof, Sandhof, Schlaphörn, Schrapenbüll, Solabona og Kreuz= frug, samt d. af nogle Steder i den octroierede Søndre Friedrichskog. I Alt i Landsognet 19 større og mindre Gaarde, 13 Huse med og 39 uden Jord, deriblandt 1 Skole, 1 Öl= bruggeri, 2 Vindmøller og 2 Teglværker. — Arealet udgjør 1855 Dt. (1803 Skattedr.) foruden et betydeligt Forland. Omtrent 600 Dt. ere fortrinlige Græsgange, Resten godt skiftet til Agerbrug, hvorfor ogsaa Studesedning og Agerbrug ere Hovederhvervet for Beboerne, hvis Antal i 1860 ud= gjorde 526, 98 Familier. Udgifterne til Fattigvæsenet ud= gjorde i 1861 omtrent 1070 Rd.; Landsognet har et eget Fattigarbeidshuus. Jernbanen mellem Husum og Tønning gaaer tæt forbi Elwort. I retslig Henseende hører Land= sognet til Landskabet Ejdersteds Østerdeel og under Amtman= den i Husum, der som Overstaller er Overøvrighed.

Tønning Sogn (o: By= og Landsognet) grændser til Oldenswort, Kokenbüll og Rating Sogne samt Ejderen.

Skoleforhold. Byen har fire Drengeskoler, med 300 Børn, under Hovedpræstens, og tre Pigeskoler, med 280 Børn, under Diaconens Tilsyn. Indtrædelsen i den saakaldte Rectorclasse, hvori der undervises i de nyere og paa Forlangende ogsaa i de ældre Sprog, er frivillig. Desuden findes i Byen et privat Pigeinstitut, en Sykkole for fattige Pigebørn og en Asylskole. Haandværkerforeningen har for sine Medlemmers Børn en Mellemclasse for Dreng og en Sykkole for Piger. Byens Skolevæsen er ordnet ved et nyt Regulativ 1858. Landsognets Skole, der ligger i Alver= sum og har 90 Børn af begge Kjønn, staaer under Diaconen. Skolesproget er for samtlige Skoler thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 110, Confirm. 60, Copul. 26, Communic. 350, Døde 80. Daaben forrettes i de senere Aar hyppigere i Kirken end før. Alter= gang holdes ikke paa nogen bestemt Tid, undtagen Skjær=

torsdag, paa hvilken Dag Confirmanderne med deres Paa-
rørende søge Herrens Bord. Kirkesproget er tydsk.

Kirken ligger paa den ene Side af Torvet. Det er en gammel Bygning, rimeligviis fra Begyndelsen af det 13 Aarh., med et anseeligt, men ikke smukt Ydre, da den i Aarenes Løb har været underkastet megen Vanskjæbne og mange Reparationer. Kirkens smukkeste Prydelse er uden tvivl dens 224 Fod høje Taarn, der bestaaer af 3 kobbertækkede Kupler. Den er opført af røde Muursteen, hvormellem der dog er anvendt Tuf, men vel kun som Ornament, der nu ere ødelagte. Den har rundbuede Vinduer, Skifertag fra 1857, Chorbbygning fra 1633 med tresidet Afslutning og 5 høje spidsbuede Vinduer, paa Nordsiden af Skibet en lille Tilbygning, hvorigjennem der er Udgang til Orglet og Landfognets Stolestader; foran Indgangsdøren paa Sydsiden af Kirken er i 1862 opført en Forhalle. Kirkens Indre, der lider af Mangel paa Lys, har, Taarn og Chor medregnede, en Længde af 178 og en Brede af 34 Fod. Det hvælvede Brædeloft er smykket med store Malerier af den i Byen fødte Surian Owens. Midtpartiet dannes af Navnet Jehovah med hebraiske Bogstaver, omgivet af en Sol, i 3 store ovale Felter er fremstillet Fodvadfningen, Bjergprædiken og Forflarelsen paa Thabor; de tomme Rum derimellem udfyldes af allegoriske Figurer og Engle, over Orglet mod V. findes en Mængde musicerende Engle, og i hvert Hjørne af Feltet over Choret en Engel med et Attribut: Brødet, Ralken, et Anker, Lammet og et Kors. Altertavlen fremstiller i 3 Malerier over hverandre Paastemaaltidet, Korsfæstelsen og Opstandelsen. 2 Figurer, Troen og Haabet, staae i Nicher; de 4 Evangelister staae frit, det Hele er omgivet af rigt forgyldt Snitværk. 1740 gav Borgermester Wolfhagen 400 Mk. til Altrets Reparation. Dette har Dpgang midt for, med Gitter og Ræfald paa Siderne; 2 Sølvlystager ere forærede den 25 Decbr. 1652 af Hans og Maria Kollmann, 2 stærkt forgyldte Kalle og Dist af Sølv 1594 af Enken Jakobs, 3 Sølvkander, den ene 1635 af Egtefolkene Gudenus Arvinger, den anden 1695 af Henning Agni og Hustru; desuden findes en Oblatæske og en rundbladet Ske af Sølv. Gulvet i Choret er belagt med gule og blaa Fliser. Her staaer Døbefonten, der er forfærdiget af sort Marmor og hviler paa en med Engle prydet Fod af hvidt Alabast. De 6 Basreliefs forestille: Barnet i Armbænder, Omstjærelsen, Christi Daab, Kristus velsigner Børnene, Kristus og Nicodemus og Skomagerlaugets Mærke, hvorunder: „Broder Peters 1641“; thi Skomager

Br. Peters gav 800 Mk. til denne Døbefonts Anskaffelse. Alle Basreliefs er bestadigede. I Choret findes Præsternes Stole og Pladser for Menigheden. Choret er skilt fra det lidt lavere liggende Skib ved en lav Væg med 2 Sidedøre og 27 forgyldte Messingspøiler med Givernes Navne paa, og derover et Pulpitur med meget godt Snitværk. Paa dette Pulpitur staae Chordrengene, og her findes ogsaa et nu ubrugeligt Positiv, skænket til Kirken 1739 af Peter Tetens. Over Pulpituret findes et Kors med Forløseren og i Hjørnerne Evangelisternes Emblemer. Prædikestolen er af forgyldt Træskjærerarbejde, paa Randen af Himlen over samme staae 6 Figurer, Kristus med de 4 Evangelister og Moses, alle med forgyldte Klædebon, et Maleri paa Himlen forestiller den Helligaands Udgydelse. Prædikestolen er skænket 1703 til Guds Ære og til Minde om Jacob Owens og Sønnen Jürgen Owens af denne Sidstes „Che-Successor“ Høifyrstelig Secretair Müller. Orglet staaer i den vestlige Ende af Kirken; det ældste var fra 1593, det er i 1847 saa godt som nyt ombygget med en Bekostning af 4000 Mk. og ansees for overordentlig godt, men det slyner ikke meget, da det ligger noget tilbage og er malet mørkebrunt. Kirkestolene ere af Egetræ og smukt udstaarne, ligesom der saavel i Choret som i Skibet findes godt Træsksjærerarbejde, navnlig om de større Malerier, hvoraf følgende fortjene Omtale: paa den sydlige Væg hænge 3 større og 1 mindre Maleri; det ene, Opstandelsen, er skænket 1704 af Claus Rejer, ældste Borgermester; det mindre er et Dobbelmaleri paa Træ, fra den ene Side viser det Korsfæstelsen, fra den anden Opstandelsen, og er en Gave af Philip Ernst Gutacker 1739; det andet større Billede forestiller et sovende Barn, og ovenover findes Brystbilleder af Jurian og Marie Owens, hvis Arvinger opsatte Maleriet 1691; det tredie større Billede forestiller Dommendag, hænger over Hovedindgangsdøren og er skænket af Raadmand og Kirkeforstander H. Jürgen 1707. I Choret hænge Portraiter af Præsterne Georg Salchow, Johannes Moldenit og Jacob Richardi. Ifølge en Indskrift paa en foran Choret hængende Table gav Fru Maria Thomsen i Aaret 1700 til Kirkens Istandsættelse 1000 Mk. Lybst. I Taarnet, hvori Opgangen ad Trætrapper og Stiger er ubekvem, ere anbragte 5 velslydende Klokker. Nederst hænge de 2 største; den ene har Aarstallet 1675, Christian Albrechts Navn og Baaben, mange Embedsmænds Navne og er støbt af Claus Asmussen i Husum; den anden revnede 1712, omstøbtes 1719, hvortil Lorenz Hansen og H. Jürgen, Kirkeældste, gave 1000 Mk.

Bybst. Paa den ene Side staaer Byens Vaaben, en Svane paa en Tønde, og derunder:

„Als neue thont ich wieder
da Tønning lag ganz nieder.“

Den er støbt af Johan Asmussen i Husum. Paa Loftet herover er et Uhr med Skiver og Visere til de 4 Verdenshjørner. Ovenover dette Loft hænge 2 mindre Klokker, hvoraf den største er støbt 1672 af Claus Asmussen, den mindste 1721 af Asmus Asmussen; paa den største findes følgende Indskrift: Ex liberali donatione Margarethæ Kissneri, T. M. Johan Adolph Kielman v. Kielmanseck, Staller in Eyderstedt. M. Andreas Lunderus. Præpositus. Henricus Brummerus. Doct. et Pastor Tønning. Joh. Mösing. Diac. Øverst oppe hænger den femte Klokke, der er større end de to sidstnævnte. — Af de med Bygningen i Aarenes Løb foretagne Forandringer mærkes, at det ældste Chor i 1633 nedrevs, og det nuværende opbyggedes og kostede 10623 Mk. Bybst; Taarnets Spir forhøiedes 1623, afbrændte ved Lynild 1686, opførtes næste Aar, men ved Bombardementet 1700 blev det nedstødt lige til Murene, ligesom hele Bygningen led overordentligt saavel udvendigt som indvendigt, hvor Alt meer eller mindre ødelagdes og beskadigedes. Den istandsattes atter i de følgende Aar og indviedes d. 31 Octbr. 1703. Loftsmalerierne ere fra 1704, Taarnets Muurværk fra 1706, paa Uhrstiven staaer 1708, over Døren i Taarnet 1817. I de senere Aar er der anvendt Meget paa Kirken, hvis Mangel paa Lys indvendig man har foreslaaet afhjulpet ved at udvide Vinduerne i Murene, men dette Forslag fandt ikke Bifald paa høiere Steder, og man vil derfor foreløbig hjælpe sig ved at indsætte bedre Ruder. Kirken var indviet til St. Laurentius, hvis Billede med Attributer og Omskriften Sig. Tønning Eccles. findes i Kirkeseglene. Domcapitlets Cantor havde i ældre Dage Kaldsretten. Kirken eier 23 Demat Land, og der er ved samme ansat to Præster, en Hovedpræst og en Diacon, mellem hvilke

Embedsforretningerne ere saaledes fordeelte: Hovedpræsten er Formand for Kirke- og Skolecollegiet og Sognets Fattigcollegium, Diaconen har Sæde og Stemme i Byens Fattigcollegium. Om Tilshnet med Skolerne see ovf. Førelsen af Kirkebøgerne, alle Udskrifter af samme og alle Tillysninger tilkomme udelukkende Hovedpræsten. Daab og Copulation vexle ugentlig imellem begge Præster. Med Hensyn til alle andre kirkelige Handlinger har Menigheden frit Valg imellem Præsterne.

a. Hovedpastoratet

besættes umiddelbart af Kongen.

Embedsboligen ligger lige over for Kirken, er meget gammel, men god og vel vedligeholdt af Communen, der eier den. Haven er lille og har nogle faa Frugttræer.

Embedsjorderne udgjøre 6 Dt. og ligge ved Chausséen. De ere udleiede for Netto 171 Rd. 19 β. Brændsel høves ikke.

Indtægter. A. Accidentser: omtr. 200 Rd. B. Andre Indtægter: Fixa 160 Rd., Salair af Kirkekasen 80 Rd. 83 β, Legatrenter 32 Rd. 38 β, for bortarvesæstede Jorder 385 Rd. 54 β, for bortsolgte Jorder 55 Rd. 63 β, for exproprierede Jorder 24 Rd. 33 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Kirkekasen Omkostningerne og betaler 26 Rd. 64 β pro arrha til Præsten. Aarlige Udgifter: Landskat 5 Rd., Fattigskat 30. a 40 Rd., Bidrag til Hjelpe-Enkekassen 7 Rd. 75 β.

Ansettelsen til Gage- og Accidentsafgift er 836 Rd. 11 β. Enken erholder af Raldet 97 Rd. 45 β, og Præsten skal sikke sin event. Enke 170 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anstalten af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1000 Rd.

b. Diaconatet

besættes ved Menighedens Valg, hvortil Kirke- og Skolecollegiet præsenderer. Valget stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen ligger ved den sydlige Side af Kirken. Den er bygget i Begyndelsen af dette Aarhundrede, er ret god og vel vedligeholdt af Communen, der eier den. Haven er meget lille og har kun eet Frugttræ.

Embedsjord og Brændsel høves ikke.

Indtægter. A. Istedetfor Accidentser 160 Rd. B. Andre Indtægter: Fixum 564 Rd. 70 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction og yder den Tiltrædende 26 Rd. 64 β pro arrha. Aarlige Udgifter: Fattigskat 13 Rd., Bidrag til Hjelpe-Enkekassen 4 Rd. 19 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 449 Rd. 51 β. Enken erholder af Kaldet 40 Rd., af Hjælpe-Enke-kassen 13 Rd. 32 β, og Diaconen skal sikke sin event. Enke 90 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 725 Rd.

Kirkeinventariet. Daab: i Kirken 26 β, i Hjemmet 1 Rd. 6 β; Tillysning 1 Rd. 58 β; Copulation 1 Rd. 58 β a 3 Rd. 20 β; Jordspaafastelse 1 Rd. 6 β, 1 Rd. 58 β, 2 Rd. 13 β, 8 a 10 Rd. (de sidste Sætser erlægges sjældent); Confirmation og Skriftemaal ubestemt.

Præsterækken.

I den catholske Tid var Kirken i Tønning annecteret Cantoratet ved Domcapitlet, og Cantoren havde Præsentationsret. Joh. Wibensen, Kerkherre tho Tønningen 1453. Hr. Jac. Schmid, sang her sin første Messe 1491.

Hovedpræster efter Reformationen. Den første, der nævnes, er Mag. Peter Munsen, 1540—80. Mag. Theodor Grave, kaldet efter Anbefaling af Stalleren Caspar Høyer 1583, † 1593. Mag. Henric Møller † 1603. Mag. Habacuc Meyer, kom hertil 22 April 1604, men lod sig allerede 26 August ansætte som Præst ved Marielirken i Flensborg uden sin tønningsske Menigheds Vidende, hvorfor denne ogsaa, da han den 3 September vilde holde sin Afskedsprædiken, ikke vilde tillade ham at bestige Prædikestolen, men spottede ham med: „do Rufus quam, quam Habafus, do Rufus floog, toog Habafus.“ Andr. Horn, Diac., † 1605. Anton Werner, fra 1606 til 1609, da han flygtede bort med sin foregionne Kone. Humlesørere fra Brunsvig fortalte, at han der havde ladet sin Kone sidde og var undveget med et fremmed Fruentimmer. Hermann Brenneccius, fra 1604 Hofpræst paa Gottorp hos Johan Adolph, paa hvis Befaling han antoges her 1610, † 1630. Mag. Joh. Moldenit, Provst, † 1653. Havde megen Ueilighed af David=Joriterne. Mag. Hieron. Brenneccius † 1655. Mag. Jac. Beselin † 1656. Mag. Georg Sylm døde 1661 paa en Reise til Ostfriesland, men blev begravet i Tønning. Dr. Henric Brummer, Mag. i Jena, 1659 Dr. i Giessen, † 1674. Dr. Nic. Alardus; Afsendinge fra Tønning bragte ham 1675 i Hamborg det stadfæstede Kaldsbrev, Dr. theol. i Kiel 1679, Provst 1682. David=Joriterne

voldte ham meget Bryderi og tragtede ham endogsaa efter Livet. 1686 blev han Gen. Sup. i Oldenborg og Delmenhorst, † 1699. Achat. Majus, blev 1686 af Christian V. kaldet til Præst og Provst, † 1698. Maurit. Rachel, Compastor, † 1699. Peter August Sieverts fra Oldenswort, blev udnævnt paa Formandens Dødsdag, † 1717. Mag. Jos. Henric Opitius, Compastor, † 1719. Mag. Joh. Georg Cuntius, fra 1720, var mistænkt for Socinianisme, blev susp. for et Skrift paa Vers mod Neumeister i Hamborg 1721, og da han ikke vilde falde tilføie, blev han assat og landsforviist 1722. Zacharias Hasselmann † 1724. Mag. Matth. Witte, Compastor, † 1738. Joh. Sigismund Ultsch, Elev af A. H. Franke, stiftede et Vaisenhuus her (see ndf.), forflyttet 1751. Joh. Christ. Schinmeyer † 1767. Georg Salchow † 1772. Edleff Edleffsen † 1798. Joh. Hinr. Schulze, til 1803. Joh. Friedr. Schütt, 1804—08. Joach. Friedr. Clafen, Dr. phil., resign. 1838. Gustav Heinr. Ludw. Schumacher, entl. af Reg. Commiss. 8 Novbr. 1850. Peter Wilhelm Christensen, pers. Capellan i Boeslunde, const. 16 Novbr. 1850 og udnævnt 29 Jan. 1851 af Reg. Commiss., † 1863. Ude Thaden, Sgpr. for Ulvesbüll, Ejdersted Provsti, udnævnt 28 Octbr. 1863.

Diaconer. Wibrand 1550. Petrus v. Aken. Andr. Conerus 1592. Andr. Horn, Hovedpr. 1604. Pet. Bockelmann, 1605—14. (Habakuf Mejer anføres her af Boss). Mag. Philip Gabriel. Joach. Dragun, 1624—41. Mag. Friedr. Jessen, 1641—50. Mag. Beselin, Hovedpr. 1655. Mag. Georg Sylm, fra Febr. til Octbr. 1656, da han blev Hovedpr. Nic. Beselin, 1657—69. Johannes Møsing † 1678. Thomas Maun eller Mau † 1678. Mag. Laur. Christ. Beselin † 1679. Mag. Jacobus Richardi † 1693. Han havde ob prægnantes causas, dog citra consequentiam, den første Plads blandt Ejdersted Diaconer.

Compastorer. Maur. Rachel 1698. Pet. Aug. Sieverts 1699. Georg Hinr. Rossius 1699. Mag. Timotheus Rüttemann, 1700—03. Albertus zum Felde 1709. Mag. S. H. Opitius og Mag. M. Witte bleve Hovedpræster. David Mente † 1729. Johann Cramer † 1764. Paul Christian Wattenbach † 1779. Math. Friedr. Pahren, til 1783. Joh. Thcho Hartz, til 1798. Joh. Friedr. Scholz, til 1808. Vacance til 1810. En Ansøgning om Forening af Rectorat og Diaconat afgjordes saaledes, at den daværende Rector Henrich Georg Bezel paa Menighedens Beføstning ordineredes

og introduceredes, entl. 1834 med Pension. Han havde fra 1825 Cand. theol. Joh. Fr. Glasen til Medhjælper. Peter Martens 1836, befordret 21 Decbr. 1846 til Nykirke, Flensborg Provsti. Efter langvarige Forhandlinger adskiltes nu atter Rectoratet og Diaconatet, fra 11 Decbr. 1847. Fr. Pet. Valentiner, Valgconf. af den saakaldte Fælles-Regjering 8 Novbr. 1848, entl. af Reg. Commiss. 8 Novbr. 1850. Hovedpr. Peter Wilhelm Christensen, ogsaa const. som Diac. 16 Novbr. 1850 af Reg. Commiss. Ernst Ludv. Gosche, udn. 9 Octbr. 1851 med Forbehold af Menighedens Valgret for Fremtiden.

Præster ved den for Garnisonen byggede Sophie-Kirke. Som Hovedpræst ansattes Antonius Herzberger 1699, † 1711. Som Compastor ansattes 1699 Mag. Wendelinus Keller, „ein Conversus“. Han blev affat, fordi han besvangrede sin Tjenestepige, og Cand. Neubauer eller Niebuhr ansat 1708. Som Garnisonspræst 1713 og 14 findes anført Anton Arnold Neumann, der senere blev Præst i Beddingsted.

Unm. Allerede i det 12 Aarh. var Tønning, Thynning, Tonning, Tünning, Ejderstedes vigtigste By (Burlach); dens Kirke var Landskabets Hovedkirke, og dens Tiender gjorde Biskop Balde-
mar 1186 Fordring paa. Ifølge lib. cens. havde Biskoppen „in Tonien“ tvende Officialer, der havde Opsyn med Digerne og i hans Navn udøvede en vis Mydighed. Ifølge samme Kilde ydedes ogsaa en vis Skat, Tonningeschat, til Capitlet ved Domkirken. Byen led af Pest 1350, af Oversvømmelse 1362, plyndredes og afbrændtes 1415 og brandskattedes 1416 af Ditmarskerne, den fik 1436 en Borgermester og 1491 et Kaland og et Kalandshuus. 1527 indførtes Reformationen her. 1582 nævnes den i en Rets-
protocol som „ein Städtlein“, der saa Aar efter, 12 Octbr. 1590, af Hertug Johan Adolph fik sine første Kjøbstadrettigheder. 1627—1628 var den besat af 5 keiserlige Regimenter under Cerboni og led saa meget, at over 100 Huse stode øde. Stormfloden 1634 ødelagde mange Bygninger, og 34 Mennesker mistede Livet. Større Betydning fik Byen fra 1644; thi i dette Aar blev den af Hertug Friedrich III. med stor Bekostning (3 a 4 Mil-
lioner) stærkt befæstet med en Ringmuur og 11 Bastioner med bombefaste Svælvinger. Hertugen tog sin Tilflugt hertil i Krigen 1658. Den nye Fæstning blev forgjæves blokeret 1660 af Felt-
marskalk Eberstein, men sløiset af Kong Christian V., ifølge den Hertug Christ. Albrecht 1675 aftvungne Rendsborger Convention. Da Hertugen imidlertid ifølge Freden til Altona 1689 fik sine

Lande igjen, lod han paany, 1692, Fæstningsværkerne opføre, da Stedet laa ham bekvemt til at beherske Gjderen og udfibe Tropper. I Foraaret 1700 blev Fæstningen beleiret af danske Tropper under Hertugen af Würtemberg og holdt sig, uagtet et heftigt Bombardement fra fem Batterier, indtil den blev undsat af svenske Hjælpetropper. I Begyndelsen af Aaret 1713 traf den svenske General Stenbock sig ind i Byen, men da han forgjæves søgte at undflye over Gjderen, og Hungerens og Sygdomme plagede hans Tropper, maatte han ifølge en paa Høyerswort 16 Mai affluttet Capitulation overgive sig til Kong Frederik IV. som Krigsfange tilligemed hele sin Armee, 11000 Mand, hvoriblandt 7500 Kampdygtige. Fæstningen selv blev nu blokeret, til den overgav sig den 7 April 1714, hvorpaa Fæstningsværkerne fløisedes, og Tønning har fra den Tid af været en aaben By, til hvis Havns Beskyttelse tvende svære Batterier vare anlagte under Krigen 1807—13 og en Rosflotille her stationeret, hvilket Sidste ligeledes i Krigen 1848—51 af og til har været Tilfældet. Byens meest glimrende Periode falder imellem Aarene 1803—07; da Elben og Weseren vare blokerede, hvorfor meget af Hamborgs og Bremens Handel gik over Tønning, ligesom ogsaa i 1809, da det americanske Flag blev erklæret for frit af England. Byen skal dengang have haft 5 a 6000 Indvaanere; men det var kun forbigaaende heldige Forhold. Dens Beliggenhed ved Udgangen af Canalen vil altid give den Betydning, og ligeledes dens Havn, der anlagdes med stor Bekostning 1613 indenfor Diget, altsaa inde i Byen selv, og i 1847 er forbedret. Byen blev 9 August 1850 besat af danske Tropper, og en ubetydelig Kamp opstod her med Insurgenterne 29 Septbr. s. A., da disse angreb Frederikstad. — Hertugen byggede ivrigt, understøttet af Stalleren Caspar Hoyer, her et Slot 1580. Det var omgivet med Volde og Grave, havde 4 Hjørnetaarne og Blytag. Hertug Friedrich III. residerede en kort Tid her og døde her 10 Aug. 1659. Slottet forfaldt efterhaanden og nedbrødes 1735. En Garnisonskirke, kaldet Sophiekirken, blev bygget 1694, men nedbrudt allerede 1748, og dens Materialier anvendtes til Opførelsen af et Baisenhuus, der fornemmelig kom istand ved Præsten Ulitsch' Bestræbelser, men 1754, tre Aar efter hans Forslyttelse, maatte lukkes, og Bygningen solgtes. Den lærde Skole ophævedes 1806, herved dens Bibliothek og Legater for en Deel kom Borgereskolen tilgode. Et Lombard eksisterede her fra 1740—1829. De 1900 Rd., der indkom ved dets Ophævelse, anvendtes til det nye Raadhuus. — Byen havde Privilegium paa at udlægge Tønder og Sømærker og derfor hæve en Afgift af Skibene. Da Canalen blev anlagt, afstod den dette Privilegium til Staten mod en Sum af 10000 Rd., der anvendtes til Afbetaling paa Byens

Gjæld. Den Styrmandsskole, der fra 1799 fandtes i Byen, forlagdes 1850 til Flensborg.

Den i Landsognet liggende By, Groß Alversum, forhen ogsaa Olversum, var tidligere et eget Sogn, jvfr. S. 176. 1547 nævnes Grothe Alversum imellem de Sogne, der hjalp til at ind-dige Regelichheits-Kogen, men i 1609 hørte efter Brod. Boysen Kirkegaarden i „Groß-Alversheim“ til Tønning Kirkes Jorder, saa Kirken vel er nedlagt imellem 1547 og 1609. I Westph. IV. 3123 anføres, at „Olderlüde und Meene des Karspel to groten Alversen“ 1453 doterede Præstefaldet noget rigeligere til Guds, Marias og „unsers himmelschen Herrn Sünste Bartholomæus's“ Gre. St. Barthol. har vel altsaa været Kirkens Patron. En Jacob Peterß nævnes som Præst ved den 1494. Det gamle Alversum har uden Tvivl ligget længere ude i Ejdermundingen. Om der har været et eget Sogn Lille Alversum, er omtvistet. Gaarden Elwort nævnes allerede 1404, da der var en Bro, Boli pons, pons Bollenbruggicus, fra denne Gaard over til Ditmarsken. Gaarden blev i Aaret 1700 skudt i Brand fra Tønning Fæstning. Da Ditmarskerne 1414 plyndrede Ejdersted, gif Landsognet paa Accord (dat burlach dyngede) med Fjenden og blev skaanet.

I Tønning ere den lærde Læge Cæso Gram og Maleren Jurian Dwens fødte, ligeledes den berømte Polyhistor Marcus Meibom, der var den første Bibliothekar ved det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn fra 1653—63, da han blev Forvalter over Dresunds-Tolden. Dette Embede opgav han 1668, gif til Holland og døde i Amsterdam 1710 eller 1711. Han var en lærd, men som det synes urolig og ufordragelig Mand.

1. Kating.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger sydlig i Provstiet, ved Ejderdiget, henved 1 Miil fra Garding og over $\frac{1}{2}$ Miil fra Tønning, og grændser til Kathrinenheerde, Kokenbüll, Tønning, Bollerwiek og Welt Sogne samt Ejderen. Det bestaaer af: Kirkestedet Kating, sydlig i Sognet ved Ejderdiget, med Præstebolig, to Skoler, hvoraf Elementarsskolen er i den tidligere Diaconbolig, samt flere Huse; og Rickelsbüll, en større Samling af Gaarde og Huse mod V. Enkelte Steder ere: Rothelau, Wischen, Pornör, Goliathshof, Krahennest, Kleeblatt, Ofter Kating, Schmierstraße, Schimmelhörn, Flöitenberg og Hochbaum, ialt 18 Gaarde, 42 Huse med og 14 Huse uden Jord. Vindmølle. — Sognet har et Areal af over 2100 Demat, omtrent 1900 Skatteddr., hvoraf

henved 800 Demat ere godt Græsland. Jorderne ere deels jværrere, deels lettere Marst. Udenfor Ejderdiget ligger et ubetydeligt Forland paa 100 Tdr. L. Af Beboerne (i 1855: 535, i 1860: 516, 107 Fam.) kunne kun Faa kaldes rige, skjøndt deres Aar have bedret sig i de senere Aar. Nogle ere velhavende, men den større Deel, Arbeidsclassen, er trængende. Foruden Korn- og Kvægavl drives der i Sognet lidt Fiskeri, især af Reier. Fattigvæsenets Udgifter udgjorde i 1861: 2000 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabets Østerdeel og staaer under Amtmanden i Husum som Landskabets Overstaller.

Skoleforhold. Der er kun eet Skoledistrict med 2 Skoler (see ovf.) paa over 100 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 16, Confirm. 12, Copul. 4, Communic. 100, Døde 12. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes 4 Gange aarlig. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger sydlig i Sognet nær Ejderdiget, paa et høit med Træer omplantet Bærrer, der tjener til Kirkegaard. Kirken er en gammel aflang Kampesteensbygning med et Taarn af Muursteen, tresidet Chorasslutning og Bjælkeloft. Paa Altertavlens Fløie staae Apostlene. Prædikestolen er fra 1580, restaureret 1664. Trædøbefont fra 1626. Mindetable, opsat af Beboerne, over Pastor Havenstein, † 1855. Taarnet antændtes den 18 October 1862 af Lynild, og Træværket afbrændte; et nyt Taarnspir opførtes 1863 paa de gamle Mure. Kirken er vel vedligeholdt og gjør et venligt Indtryk; den har hverken Orgel eller Uhr. Den gamle Kirke blev udvidet og godt restaureret 1489 og 1747 atter oppudsset. Man troer, at Taarnet er opført 1475—95, da Joh. Ivers var Kirkeherre her. Kirken var indviet til St. Laurentius og havde til 1722 to Præster. I det ældre Kirkesegl er St. Laurentius afbildet med Attributer, i et nyere findes Kirkebygningen. Kirken eier 10 Dt. Land, 1100 Rd. Capital og har en aarlig Indtægt af 227 Rd. 80 β for afhændet Kirkejord samt 32 Rd. af Pastor Hass' Legat.

Embedsboligen, der ligger tæt op til Kirkegaarden, er bygget 1783, vel vedligeholdt og bestaaer af 6 rummelige Værelser med Kaffelovne, Kjøkken, Kjælder, Spisefammer og tæt ved et lille Huus til Bagers. Oconomileiligheden er

under samme Tag, og det Hele danner et saakaldt Heuberg, hvis samtlige Bygninger ere indløste og blive vedligeholdte af Menigheden. Ved en Ildbrand, der i tidligere Tid fortærede Boligen, skulle mange Papirer være gaaede tabte. Haven, over 1 Demat 4 Saat, er meget frugtbar og rig paa Træer.

Embedsjorderne udgjøre lidt over 49 Demat 1 Saat og ligge, paa en lille Fenne nær, tæt ved Boligen. De ere alle frugtbare og gode og vare i 1858 bortforpagtede for 1577 Rd. 49 β , med Undtagelse af $6\frac{1}{2}$ Demat Græsland, som Præsten selv benyttede, og $4\frac{1}{6}$ Dt. Bløieland, der laa brak og i det Aar ingen Indtægt gav. Ovennævnte Forpagtingssum var usædvanlig høi og har heller ikke været at erholde senere; en større Nedgang maa endog ventes, da Jorderne tabe ved bestandig at være bortforpagtede. Brændsel haves ikke. Det maa hentes tilvands og er en dyr Artikel.

I n d t æ g t e r. A. Accidentser: omtrent 60 Rd. B. Andre Indtægter: Fixum af Kirkekassen 77 Rd. 32 β , istedetfor Skriftepenge 26 Rd. 64 β , istedetfor Befordring 4 Rd. 26 β , for Skrivers i Kirkesager pr. Ark 1 Rd. 6 β , Canon for bortfæstet Embedsjord 4 Rd. 26 β , Grundleie 24 Rd. 45 β . For Visitationsmaaltiderne ydes en utilstrækkelig Godtgjørelse.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 47 Rd., Fattigskat 20 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 3 Rd. 45 β . (Ifølge Inventariet skulde Præsten for sine Embedsjorder være fri for alle personlige og reelle, ordinaire eller extraordinære Byrder, men det er blevet Skik, at han betaler Grundskat, som kan være 40 a 50 Rd. Alle Hegn, Grøfter &c., som støde til Veien, vedligeholder Menigheden, de øvrige Præsten).

Ansettelsen til Gage- og Accidentsafgift er 399 Rd. 6 β og til Enkepension 345 Rd. 6 β . Enken erholder af Kaldet 34 Rd. 13 β , af Hjælpe-Enkekassen 19 Rd. 19 β , og Præsten skal sikkre sin event. Enke 80 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anstalten af 1842. Om hun faaer fri Bolig, er ubestemt.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til 15 a 1600 Rd.

Kirkeinventariet. Kirke daab fri, Hjemmedaab 1 Rd. 6 β , Confirmation 51 β , Trolovelse 1 Rd. 6 β , Tillysning

1 Rd. 58 β , Copulation i Kirken: uden Tale 1 Rd. 58 β , med Tale 8 Rd., Copulation i Huset: 16 Rd., Jordspaa-
kastelse 1 Rd. 58 β , 3 Rd. 19 β , 6 Rd. 38 β , 12 Rd. 77 β .
For Fødsels-, Slægtskabs-, Ægte-, Vielses- og Døds-
Attester 1 Rd. 58 β , Trolovelses-Attest 51 β , Døbe- og
Skrifteseddel 13 β . Fra- og Tilskrivninger angaaende Kirke-
capitaler, Gravsteder, Stolestader a 13 β .

Præsterækken.

Hovedpræster. Johann Ivers, 1475—95. Desuden
vare 3 Geistlige, Albert Eschels, Nic. Süvels og Jacob Peters,
ansatte som Vicarer ved Messfealtrene. Cornelius Gerdes,
til 1561. Nicolaus Moht 1561, † 1613. Palmarius Chry-
sofivius † 1633. Laurentius Petri † 1665. Erasmus Ger-
hardi † 1687. Joachim Gerhardi † 1713. Johann Georg
Høffner † 1722. Jacob Tilli, 1722—40. Andreas Hafs
† 1773. Han testamenterede sin Formue til Rating, Ording
og Tønning Sogne i veldædig Diemed. Christian Schnitger,
ombragte et Barn, han havde med sin Huusholderste, og
døde i Lugthuset. Friedr. Ludw. Herr, 1781—1801. Johann
Friederich Dose, 1801—15. Johann Nic. Havenstein 1815,
† 5 Marts 1855. Johan Wilhelm Christoph Greif, Præst i
Dagebøl, Valgconf. 27 April 1857, entlediget 28 Aug. 1859.
Jacob Friedr. Dose, Diac. i Oldenswort, Valgconf. 9 Juni
1860.

Diaconer. Jacobus Lütke, til 1609. Palm. Chryso-
fivius, 1610—14. Conrad Petreus, til 1620. Henricus Gre-
venius † 1627. Johann. Schnell, 1628—30. Laurent. Petri,
1630—34. Henricus Chrysofivius, 1634—45. Fried. Aug.
v. Ratke (Radiganus) † 1666. Johannes Vigelius, 1667
—75. Paulus Nicolai 1777. Conrad Genzel, 1679—81.
J. Gerhardi, 1681—88. Jacob Becker † 1692. Johan
Adam Tilli † 1713. Johann Ingwersen † 1716. Jacob
Tilli, blev Hovedpr. 1722, og Diaconatet nedlagdes til For-
deel for Skolen og Kirken. Tilli'erne skulle nedstamme fra
Felttherren af samme Navn.

Anm. Rating skreves forhen Raten, Ratum, Rotrum og Rokum.
Navnet har man villet udlede af Rathe, Raadnersted. Det led
meget af Ditmarskerne 1415 og blev næsten lagt øde. 1533
lagdes et nyt Dige, eller et ældre Dige rykkedes ind, imellem Rating
og Gr. Alversum. I Vandfloden 1634 druknede her 83 Menne-
sker, og 33 Huse styrtede sammen; under Tønning's Beleiring 1700

og Krigen 1713 led Sognet særdeles meget, og 1714 rasede en Smitsot i Sognet, hvor 140 Personer bortreves. Stormfloden 1825 formindskede Forlandet betydeligt. Huset Pulverthurn ligger der endnu; tidligere boede flere Familier der, udenfor Diget. I Designatio fra 1240 over Ejdersted's Kirker nævnes Rickelsboll og Spallenboll; disse 2 Kirker maa altsaa være forgaaede senere, uvist naar. Ogsaa tyder Rating Kirkes Beliggenhed paa, at Sognet rimeligviis før har strakt sig længere mod S.

2. Bollerwiek.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger sydlig i Provstiet ved Ejderen, omtr. $\frac{1}{2}$ Miil fra Garding, og grænder til Welt og Rating Sogne samt Ejdermundingen. Det bestaaer af: Kirkestedet Bollerwiek, med Kirke, Præstebolig og Skole; Hülf, nogle Huse ved Ejderen, der forhen laae udenfor Diget; Ratingfiel, med et Toldsted og Controlleurbolig, hvor Canalen Süderbootfahrt udmunder i Ejderen og danner en lille Havn. Ud denne Canal, der naaer heelt op til Garding, udføres mange Producter, især Korn. Mühlenkog og den henved 200 Dt. store Olde Westerfog, der er en Deel af Kornkogen, samt nogle Huse ved Ejderen, Schwampelhorn (Spanbüllhorn), høre ligeledes til Sognet, der har 19 Gaarde, 39 Huse med og 30 Huse uden Jord og et Kalkbrænderi ved Ratingfiel. — Dets Areal er henved 800 Ektdr., hvoraf næppe en Trediedeel er Græsland, Resten, lettere sandet Marst, er fortrinlig stiftet til Kornavl. Af Beboerne (i 1855: 659, i 1860: 651, 146 Familier) finde mange Beskæftigelse som Daglønnere ved Digearbejderne, nogle faa ved Reie- og Fiskefangst. Udgifterne til Fattigvæsenet udgjorde i 1861 omtrent 1813 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabets Østerdeel, under Amtmanden i Husum som Overstaller for Ejdersted.

Skoleforhold. Sognet har kun een Skole, i Bollerwiek, med 130 Børn. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 24, Confirm. 15, Copul. 6, Communic. 105, Døde 12. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes Skjærtorsdag og Adventsøndagene. Kirkesproget er tydsk. Embedet besættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken, der ligger omtrent midt i Sognet, er kun lille, men har en solid, tildeels af Kampesteen opført, Muur. I de senere Aar er dens Indre blevet hensigtsmæssigt indrettet, Alter og Prædikestol malede, nyt Loft og nye Vinduer anbragte, Gulvet omlagt og en bred Midtgang dannet ved en Forandring af Stolestaderne. Altertable med Korsfæstelsen og Apostlene. Portraiter af Luther og Melanchthon. Vægsteen over Præsten Joh. Albers. Intet Taarn, Orgel eller Uhr. I Vestenden et Pulpitur. Kirken var oprindelig et fra Garding udgaaet Capel, bygget 1113. Af et ældre Kirkesegl sees, at der i sin Tid har været et Taarn paa samme. Kirken eier 10 Dt. Land og en Capital paa henved 1200 Rd.

Embedsboligen, tæt N. for Kirken, er, efter at være afbrændt 1812, ny opbygget og godt indrettet. Den er sammenbygget med Oeconomileiligheden, der er temmelig indskrænket. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, omtrent 3 Saat, har god og frugtbar Jordbund.

Embedsjorderne udgjøre $36\frac{1}{2}$ Dt. lettere Marst, $20\frac{1}{2}$ Dt. ligge tæt ved, 10 Dt. spredte lidt længere fra Boligen, 2 Fenner henved $\frac{1}{2}$ Miil borte. En Afgift af 700 Rd. vilde kunne erholdes, hvis de udleiedes. Brændsel findes ikke.

Indtægter. A. Accidentier: 72 Rd. B. Andre Indtægter: Fixum: istedetfor Skriftepenge 26 Rd. 64 β, istedetfor Salair 9 Rd. 84 β, for Alterbrød og Viin 8 Rd., Legatrenter 3 Rd. Af hvert Aldsted, hver Kostgænger og hver paa egen Haand siddende Person 32 β, af en Enke 16 β. Klæppe: af hvert Huus, Kostgænger og paa egen Haand siddende Person 26 β, af en Enke 16 β, tilsammen 76 Rd. 77 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Laudstat 32 Rd., Fattigstat 10 Rd., Bidrag til Hjelpe-Enkekassen 2 Rd. 70 β.

Ansettelsen til Gage- og Accidentsafgift er 320 Rd. 16 β og til Enkepension 273 Rd. 58 β. Enken erholder af Kaldet 27 Rd. 70 β, af Hjelpe-Enkekassen 25 Rd. 93 β, og Præsten skal sikke sin event. Enke 65 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 900 Rd.

Kirkeinventariet. Kirkebaab fri, Hjemmedab 1 Rd. 6 β ; Confirmation 1 Rd. 6 β , Trolovelse 1 Rd. 6 β , Til-
lysning 38 β , Copulation: i Kirken 1 Rd. 58 β , i Hjemmet
6 Rd. Privatcommunion 51 β , Jordspaakastelse 1 Rd. 6 β ,
2 Rd. 13 β , 4 Rd. 26 β , 8 Rd. 52 β .

Præsterækken. Johann Hasensfeld fra Flandern, før
1564. Johannes Albertus, en lærd Mand, 1568, † 1612.
Martin Albertus † 1619. Conrad Petræus † 1644. Han
havde 1640 Proces med Skolelæreren Andr. Rauterbach. Hen-
ricus Chrysovius † 1671. Erasmus Moldenit, Adj. 1668,
Pr. 1671, † 1687. Mag. Johann Wilhelm Beselin, Provst
1708—13, da han ikke vilde forvalte Provsteembedet efterat
Ejdersted var blevet kongeligt. Han blev udplyndret af Sven-
sterne, † 1716. Johann Heinrich Kunst eller Knust, var en
Tid suspenderet, † 1728. Gottlieb Thomsen † 1751. Christ.
Detlev Meyer, Provst 1774, forflyttet til Garding 1780.
Nic. Albrecht Bütje † 1824. Fried. Frants Hasselmann,
antoges uden Valg, 1825—32. Matth. Friedr. Frahm,
antaget uden Valg 1832.

Anm. Bollerwiek, i ældre Tider skrevet Bulswik, Fuller-
wyk og Bollewick, maa efter dets Ansættelse til Cathedralicum og
terrarium have hørt til de større Sogne. Dets Areal angives
ogsaa 1618 til henved 1500 Dt. Maaskee hørte dengang til
Sognet det betydelige Forland, Grøde, der gik langt ud i Ejder-
mundingen. Her laa maaskee ogsaa det ofte omtalte Borgsand,
hvor Ditmarskerne landede 1414, men tilbagedreves med stort Tab;
men faa Dage efter kom de igjen, betvang Friserne og brandskat-
tede nu i mange Aar Ejdersted; dets værste og stadige Fiende er
dog Ejderen, der her løber med en dyb og stærk Strøm tæt under
Landet og stedse bortskjærer mere og mere af det. Sognets syd-
ligste Punct kaldes derfor „Verlorenhörn“. I denne dybe Strøm
er god Ankerplads for temmelig store Skibe, hvorfor der ogsaa i
ældre (1628) som nyere Krige (1810) har været anlagt en Skanse
paa Diget ved Hülk, for at kunne beskytte Skibene og bestraffe
Indseilingen til Ejderen, der forøvrigt ved Tilslutning giver Dit-
marskens Kyst Det, den berører Ejdersted. Ved Hülk mener man,
at der skal have staaet en nu forgaaet Kirke; thi i 1240 opregnes
blandt Kirkerne i Ejdersted ogsaa Hulcke, der ikke senere findes
nævnt, saa at den rimeligviis er ødelagt i det næste Aarhundrede.

1443 enedes Beboerne med deres Præst om hans Løn. Alle,
der vare over 12 Aar gamle, skulde 10 Gange om Aaret, til Paaske,
Christi Himmelfartsdag, Pintse, Christi Legems Fest, Alle Helgens-

dag, Juul, Hellig Trekongerødag, Kyndelmisfe, Marie Bebudelse og „Kirkeveie“, offere en Penning; Præsten skulde have Lov til, oftere at samle Smør, Brød og Æg, og, hvis der ingen Degn eller Capellan fandtes, ogsaa Pølser. For et Barnelig under eet Aar skulde betales 18 Pg., ellers 3 Bl. 2c. Til Høialtret blev ved samme Leilighed udlagt 30 Dt. Land. (Staatsb. Mag. VIII. 666 flg.).

Brødrene Poppe og Tete Schweins, der 1 Aug. 1462 havde myrdet den mægtige Staller Joen Joensen, fastede sig under Flugten ind i Bollerwief Kirke og søgte at forsvare sig der, hvilket ogsaa lykkedes dem i 3 Dage, men da man truede med at sætte Ild paa Kirken og saaledes indebrænde dem, bleve de nødte til at overgive sig. De bleve senere henrettede udenfor Slesvig.

3. Welt.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger sydlig i Provstiet, omtrent $\frac{1}{2}$ Mil fra Bhen Garding, og grændser til Garding, Rating, Bollerwief og Tating Sogne. Det bestaaer af: Kirkestedet Welt, hvori Kirke, Præstebolig, Skole og flere Huse ligge; en Deel, 150 Dt., af den lange og smalle Kornfog og hele Grothusenfog, 567 Dt., (foruden dens 216 Tdr. store Forland), hvori der ligger 4 Gaarde og Huset Zelthaus paa et Mellemdige. Forøvrigt ligge Sognets Gaarde og Huse spredte; mærkes kunne Ellhorn, Schreierseeke, Marren og Westerdeich. Den østlige Deel kaldes Oster Welt, og deri ligger Welt Mølle. Nogle Boliger i Sognets nordvestlige Deel høre til Garding Sogn, nogle andre til Tetenbüll. I Alt i Sognet 10 Gaarde, 40 Huse med og 2 Huse uden Jord. — Sognet har et Areal af over 1600 Dt., 1446 Skattetdr., hvoraf rigelig en Trediedeel er Græsland, Resten, der mod Vesten er noget sandet, er skiftet til Kornavl, hvortil ogsaa Jorderne i Grothusenfog bedst egne sig. Husene ligge i Reglen paa Bærrer; to af disse, der dog ere ubeboede, hedde Kampenhof og Hochdorf. Beboerne (i 1855: 439, i 1860: 416, 74 Fam.) ere i Reglen ret velhavende. Udgifterne til Fattigvæsenet udgjorde i 1861 omtrent 750 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabets Østerdeel, under Amtmanden i Husum som Overstaller for Ejdersted.

Skoleforhold. Der er een Skole, i Welt, med 100 Børn. Skolesproget er thdsk. (Børnene fra Grothusenfog søge til Borstenhusen Skole, Garding Sogn).

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 15, Confirm. 8, Copul. 3, Communic. 65, Døde 9. Daaben forrettes i Reglen i Kirken; kun de større Gaardbesiddere lade deres Børn døbe hjemme. Altergang holdes 4 Gange aarlig. Kirkesproget er tydsk. Embedet besættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger lidt V. for Sognets Midte paa et med Træer beplantet Bærr. Den er opført af Muursteen, lille, uden Taarn og Uhr, men har et ret venligt Indre, god Altertavle, smukt Altertøi af Sølv, et lille Orgel, Flisegulv i Gangen, et Portrait af Luther og et af Pastor Møllenhof. Paa Kirkegaarden et Klokketue. Kirken eier en Capital paa 1422 Rd. Den var egentlig først et Capel (1113) under Garding, ødelagdes 1415 af Ditmarskerne og havde endog i sin Tid en Vicarie, hvis Indtægter omtales 1609.

Embedsboligen, N. for Kirken, hvorfra den er skilt ved en Fenne, er bygget for over 60 Aar siden, men er dog, saavel som Oconomileiligheden, god og vel vedligeholdt. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, næsten 1 Demat (216 R.) stor, har god Jord og mange Frugttræer; men de mange Træer gjøre den mindre skikket til Rjokkenhave.

Embedsjorderne, 65 Dt. Land, ere gode og brugelige til Kornavl og Græsland. I 1858 indbragte de omtrent 1600 Rd. i Afgift. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. Accidentser: omtrent 50 Rd. B. Andre Indtægter: Fixum 16 Rd. 77 β, Klægpenge omtrent 13 Rd. (26 β af hver Gift).

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Bocation, Ordination og Introduction. Præsten modtager 2 faste Røer og afleverer ved sin Fratrædelse det samme Antal til Eftermanden. Aarlige Udgifter: Landskat 58 Rd., Fattigskat 8 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen haves ingen Opgivelse om.

Ansettelsen til Gage- og Accidentsafgift er 473 Rd. 32 β og til Enkepension 410 Rd. 32 β. Enken erholder af Kaldet 41 Rd. 6 β, af Hjælpe-Enkekassen 12 Rd. 26 β, og Præsten skal sikkre sin event.Enke 95 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1600 Rd.

Kirkeinventariet. Kirkeadaab 26 β , Hjemmedaab ubestemt, Confirmation 1 Rd. 6 β , Sygecommunion 51 β , Copulation: i Kirken 2 Rd. 64 β , i Hjemmet det Dobbelte, Jordspaafastelse 77 β , 1 Rd. 58 β , 3 Rd. 19 β , 6 Rd. 38 β , 12 Rd. 77 β .

Præsterækken. Nicolaus Venssen 1493. Eschel Mummens, til 1567. Arnold Mulz, en grundig Theolog, † 1587. Jürgen Goldschmidt (Aurifaber) † 1606. Gerhard Johannis (Wunsen) † 1630. Egidius Høyer † 1669. Diedr. Andreæ; Adj. 1666, succ. 1669, Provst 1698, † 1700. Egidius Andreæ † 1728. Detlev Adolph Møllenhof, Provst 1746, † 1770. Thomas Dallwitz, Adj. 1765, succ. 1770, Provst 1792, † 1794. Valget 1795 casferedes, og Kongen udnævnte 1796 Barthold Friedrich Schrøder, † 1809. Vacance til 1811, og da der var Feil ved Præsentationen, kaldtes umiddelbart Past. Bütje i Bollerwiek og, da han afflog Kaldet, Thomas Heinrich Jasper, † 1821. Erasmus Karsten Bahnsen, 1822—29. Heinrich Ditlev Erich Rühlemann, Valgconf. 6 Juli 1830, ved allerhøieste Resolution af 21 Juli 1852 negtedes Stadfæstelse af bemeldte Valgconf. Cand. Carl Beuck, Valgconf. 23 Mai 1853.

Anm. Sognets Navn findes i ældre Dage skrevet: Welte, Weld og Weltum, og Sognet synes dengang at have været større end det nu er. Arealet var 1618 omtrent 1400 Dt., og 1794 angives det til henved 1700 Dt. Kornkogen inddigedes 1242 og atter 1612 og har et Areal af 700 Dt., hvoraf 340 høre til Garding Sogn, 15 til Garding By og 150 til Welt. Kogen ligger temmelig høit, og dens Jorder ere ei af den sværeste Marst. Grothusenkogen hed forhen Groder- eller Grødenkog og blev inddiget 1281. Hertug Christian Albrecht forærede General Grothusen Forlandet, der blev inddiget 1693 og fik sit nuværende Navn. Paa det ubeboede Bærre Kampenhof boede i sin Tid Dve Lorenz, der var Staller fra 1702—05.

4. Kokenbüll.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger $\frac{1}{2}$ Miil N. V. for Tønning og grændser til Oldenswort, Tønning, Rating, Katrinenheerde og Tetebüll Sogne. Det bestaaer af to Districter: 1. Norder Kokenbüll, hvortil nogle af Stederne ved Kirken, Præsteboligen, Enkesædet, Skolerne,

Kleihörn og flere enkelte Gaarde og Huse tilligemed en Bindmølle høre, og 2. Süder=Rokenbüll, hvortil de andre Beboelser ved Kirken, Arendorf, en Deel af Schlapphörn, flere enkelte Huse og en Bindmølle høre. Kleblatt, Siedwendung og Stecksbüll ere Navne paa enkelte Steder. I Alt i Sognet 11 Gaarde og 33 Huse, hvoraf 12 Huse med og 21 Huse uden Jord. — Sognet har et Areal af omtrent 1432 Demat, 1377 Sctdr., overordentlig svære Marskjorder, hvoraf over 600 Tdr. ere rigt Græsland. Hovedcanalen i Sognet er den saakaldte Norderbootfahrt, der før Chausseens Anlæggelse benyttedes som Samfærdselsvei. Beboerne (i 1855: 280, i 1860: 274, 58 Familier) ere i Reglen velhavende. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde omtrent 730 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabets Østerdeel og staaer under Amtmanden i Husum som Overstaller i Ejdersted.

Skoleforhold. Der findes kun eet Skoledistrict, med en Skole ved Kirken, paa 40 a 50 Børn. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 9, Confirm. 4, Copul. 3, Communic. 55, Døde 7. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes Skjærtorsdag og 1 a 2 Søndage i Trinitatis. Kirkesproget er tydsk. Embedet besættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger paa en omtrent 20 Fod ophøiet Plads. Det er en ualmindelig smuk Korskirke, opført af røde Muursteen, med tresidet Chorafflutning i gothisk Stil og Bjælkeloft. Den har en Altertavle fra 1506, med Korsfæstelsen og Billeder af Videlseshistorien, en ottekantet Døbefont af en sort Steenart, Orgel, men intet Uhr. Der findes flere Træstækerarbejder i Kirken, f. Ex. et Crucifix med Maria og Johannes, nogle gamle Stole i Choret og Degnestolen med Årstallet 1565 og Navnene Hans Wolgwards og Anna Hans. Kirken er i de sidste Åar restaureret og forskjønned, idet Taarnet har faaet et nyt Spir, dette og Skibet Skifertag, og nye spidsbuede Vervinduer indfattede. Taarnet er den ældste Deel; det har 2 Klokker, den ene fra 1363, den anden fra 1717. Kirken skal oprindeligt have været bygget af Træ, men opførtes af Steen 1365 og som Korskirke 1488, thi „Anno 1488 ward die Karke tho Cokenbüll angefangen tho buwen und darina a° 92 des Donnerstages na Bartholomäi ward dat erste Holt upgewunnen nömlich de Balken aver dat Chor. Domals was Herzog Friedrich und de olde Königin up dem Karthave

tho Cözenbüll." 1493 blev Choret taglagt, og 1495 blev Kirke og Høialter indviet af Biskoppen, Eggert Dürkop; efter Indskriften paa den ældste Klokke at dømme var den helliget St. Nicolaus. Kirkens Formue er betydelig; den eier 16 Dt. Land, omtrent 5450 Rd. Capital og har over 400 Rd. aarlig Indtægt af bortfæstede Jorder. I Kirkeseget er Kirkebygningen afbildet. Indtil 1713 var der to Præster ved Kirken, nu kun een.

Embedsboligen er et saakaldet Heuberg, vel 300 Aar gammel, beliggende saa Skridt S. for Kirken og aldeles ikke svarende til Tidens Fordringer. Oeconomibygningerne ere altfor smaa, hvis Præsten vilde tage Halvdelen af Jorderne under Pløven. Samtlige Bygninger ere indløste og blive vedligeholdte af Kirkens Midler. Haven har en Størrelse af $\frac{2}{3}$ Demat. Jorden er meget svær og haard.

Embedsjorderne udgjøre 69 $\frac{1}{2}$ Demat, men da heri er medregnet Have, Gaardsplads, Grunde, hvorpaa nogle Huse ere byggede, og Land, der er afstaaet til Chausseen, blive kun omtrent 63 Dt. tilbage, hvoraf efter Inventariet det Halve kan pløies, Resten anvendes til Græsning. Forpagtningssummen herfor varierer meget, i 1858 opnaedes den høieste Sum, 1600 Rd.; for 1859 var den ikke saa høi. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. Accidentser: 16 Rd. B. Andre Indtægter: Fixum 66 Rd. 77 β, Grundstat af nogle Huse paa Marken 29 Rd. 33 β, Renter af Expropriationssummen for afstaaet Jord 25 Rd. 58 β, for Kirkecollegiets Beværtning ved Regnskabet's Opgjørelse 6 Rd. 38 β, for Indførelsen af Regnskabet 2 Rd. 13 β, for Specialvisitation 19 Rd. 19 β, for Generalvisitation 16 Rd., for Specialskolevisitation 4 Rd., for Skriveriet i Kirke- og Skolesager pr. Ark 1 Rd. 6 β, for Indheftning pr. Ark 13 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landstat 61 Rd. 66 β, Fattigstat 20 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 4 Rd. 51 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift samt til Enkepension er 518 Rd. 51 β. Enken erholder af Kaldet 56 Rd. 51 β, fri Bolig i den forrige Diaconbolig og i Reglen 3 Ræs Hø og Græsning til en Ko. Præsten skal sikkre sin event. Enke 100 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til 14 a 1600 Rd.

Kirkeinventariet. Kirkeadaab fri, Hjemmedaab 1 Rd. 6 β, Confirmation 1 Rd. 6 β, Copulation: i Kirken 2 Rd. 64 β, i Hjemmet 8 Rd. (heri indbefattet 1 Rd. 58 β for Tilhysningen og 1 Rd. 6 β for Trolovelsen), Parentation (6 Rd. 38 β) forlanges sjeldent. Fordspaakastelse: 1 Klasse 6 Rd. 38 β, Talem det Samme; hertil regues ogsaa Morgenligene; 2 Cl.: 3 Rd. 19 β, Talem det Samme; 3 Cl.: 1 Rd. 58 β uden Tale og 2 Rd. med en kort Tale; 4 Cl.: 1 Rd. 6 β.

Præsterækken.

Hovedpræster. Henrich Eggers 1488. Nic. Hogener eller Hagemann 1528, † 1573. Præstegaarden nedbrændte 1542. Mag. Georg Crusius 1574, Provst 1605, † 1619, havde lægevidenskabelige Kundskaber og practiserede. Reinhold Crusius † 1621. Mag. Johannes Moldenit, 1622—30. Joachim Theodori † 1661, latinsk Digter. Bernhard Oldermann, Provst 1680, † 1681. Cornelius Jansen † 1683. Jacob Hauschild † 1697. Samuel Wegener † 1704. Caspar Rechel † 1709. Hinrich Petersen † 1713. Mag. Nic. Franke, forhen dansk Feltpræst, † 1713. Johann Otto Gorr, dansk Feltpræst, † 1749. Georg Friedrich Lüsck, Provst 1784, † 1792. Gerhard Wilhelm Amandus Lempelius 1793, † 4 Februar 1846. Friedr. Ernst Heinr. Ahrens, Præst i Wöhrden, Valgconf. 24 Juli 1846.

Diaconer. Bernhard Harder. Conrad Volkmar, 1579—83. Jacob Bornholt, 1583—93. Simon Hogleve, 1594—1604. Reinhold Crusius, 1604—19. Joachim Theodori, 1620—30. Wolquard Johannis, 1631—42. Marcus Grote † 1672. Cornelius Jansen, 1673—81. Jacobus Hauschild, 1682—83. Samuel Wegener, 1684—98. Georg Heinrich Roscius, 1698—99. Heinrich Christ. Ehlers, 1699—1700. Caspar Rechel, 1700—1705. Hinrich Petersen, 1705—10. Johann Friedrich Moldenit, 1710—13. Han led meget ved Russerne, maatte flygte til Svigerfaderen Gerhardi i Rating, hvor han døde 1713, og var den sidste Diacon.

Ann. Sognets Navn findes i de gamle Kirkebøger paa Blatthudskrevet „Kotten Büll“ o: den korte (lille) Høi, andre Steder Kotrebol, i Designatio 1240 Kotsenboll; i lib. cens.

1463 og Schwabsted Bogen 1523 Kokenbüll og Cokenbüll. Sognet har vel altid været lille, men dog i ældre Dage stærkere befolkning end det nu er. Det skal have indeholdt 8 Bührschaften eller ogsaa 6 Elterschaften, nemlig: N. og S. Kokenbüll, Rücksbüll, Börzbüll, Stecksbüll og Bolquard Bakens Elterschaft, hvoraf dog Noget hørte til Oldenswort og Tønning. Disse Inddelinger eksistere endnu og spille en Rolle ved Kirke- og Skolevæsenets økonomiske Bestyrelse. Det led meget ved Ditmarskerne i Begyndelsen af det 15 Aarh., og 1718 var det besat snart af fjendtlige Tropper, snart af Allierede, der ikke vare bedre end disse. Mange Gaarde og Huse bleve nedbrændte. Stenbof skal en Tidlang have haft sit Hovedkvarter i Præstegaarden. B. for Kirken laa et saakaldet Fribjerg, der ydede visse Forbrydere lovlig Tilflugt, thi i Designatio 1240 staaer „bey Kolenboll ist ein Freiberg“, hvis hermed ei menes Koldenbüttel. Den gamle Buurmansvei gik igjennem Sognet. Stalleren Tete Fedders (Fedderken) oprettede 1468 et adeligt Gods her, der hed Gaarde, hvoraf tydelige Spor endnu findes i de Værrer, hvorpaa Bygningerne stode, som ogsaa af Borggravene. Hos Sønnen Boi Tetens, der blev Staller efter Faderens Død 1474, boede Kong Hans 1485 under et Besøg i Ejdersted. En senere Eier af Gaarden hed Gregorius og døde 1615.

5. Oldenswort.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger østlig i Provstiet, henved 1 Miil fra Tønning, og grændser mod N., S. og V. til Ulvesbüll, Witswort, Tønning, Kokenbüll og Tetebüll Sogne; mod D. danner Ejderen Sognegrændsen. Det bestaaer af 7 saakaldte Bührschaften, hvori Kirkebyen Oldenswort, med to Præsteboliger og tre Skoler, en Fattigarbejdsanstalt, flere Møller og omtrent 100 teglhængte Huse langs ad den brolagte Gade, hvis Østerdeel naaer heelt op mod Witswort; her boe Haandværkere og Næringsdrivende. Hemme, ved Ejderen, hvorfor ogsaa nogle af Beboerne ernære sig ved Fiskeri, Hochbrücksiel, nordvestlig, Østerende, Harblek, i Kogen af samme Navn, tæt ved Chausseen og Jernbanen, med en Station, Gunsbüttel, sydvestlig, Kiep, nordvestlig, og Tosting, sydlig, ere Samlinger af flere Gaarde og Huse. Enkelte Steder ere: Oldehøft, Slaphørn, Ufsendorf, Schweinfrug, Langenhemme, Moorhørn (tildeels, Resten til Witswort) og Rodenspieker, en lille Ladeplads ved Ejderen med Kro, Mølle og Kalf-

brænderi. Den lille Havn dannes af Udløbet fra Harblek Slusen, og en af Communen i 1846 anlagt Chaussée fører til Kirkebyen. Det eneste adelige Gods i Ejdersted ligger her i Sognet, nemlig: Høherwort, med 188 Dt. privilegeret (og for Tiden 49½ Dt. uprivilegeret) Land, 169 Skattedr., 40560 Rd. Skatteværdi. Gaarden har bethdelige Bygninger og er prydet med et Taarn. Jorderne ere meget gode, en lille Skov af Poppel og Aft findes paa Marken mod S., og Boldene om Gaarden ere beplantede med Ege- og Bøge-træer. En Fenne hedder Königsfamp. Til Sognet hører endvidere Dele af Aldenbüll-, Altneu-, Søndre Friedrichs- og Wester-Offenbüll-Roge, samt hele Oster-Offenbüll-, Ny Harbleker- og Gammel Harbleker-Rog. — Sognets samlede Areal udgjør næsten 8000 Demat, 7320 Sktdr.; det indtager saaledes omtrent $\frac{1}{7}$ af hele Ejdersted og synes ved sin i Midten forholdsmæssig høie Beliggenhed i sin Tid at have dannet Den Ejdersteds Kjerne. Af Jorderne ere 1500 Demat udmærkede Græsgange; den østlige Deel af Sognet er bedst skikket til Kornavl. Ferlandet udgjør omtrent 200 Tdr. Land. Over Halvdelen af Jorderne tilhører Folk, som boe udenfor Sognet. Beboerne (i 1855: 1455, i 1860: 1383, 291 Fam.) ere velhavende, dog findes en talrig Daglønnerklasse. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde 6410 Rd. I Sognets Sparekasse indestod ved Udgangen af Aaret 1859 omtrent 13640 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landstabsrets Osterdeel og under Amtmanden i Husum som Overstaller.

Skoleforhold. I Kirkebyen Oldenswort findes tre Skoler med 150 Børn, i Hemme en Skole i 2 Classer med 100 Børn, i Osterende og Hochbrücksiel to Skoler med 23 og 20 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 46, Confirm. 35, Copul. 9, Communic. 230, Døde 29. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes paa 3 bestemte Dage aarlig og ellers naar Noget melder sig. Kirkesproget er thdsk.

Kirken ligger høit, omtrent midt i Sognet, og er en smuk og lys Korskirke med Hvælvinger i Choret, 2 Taarne, hvoraf det ene staaer for den vestlige Ende, det andet, 30 Fod høit, over Skibets Midte, Orgel fra 1863 og Uhr. Den er i de senere Aar restaureret og forskjønned, især hvad Taarnene og det Indre angaaer. Et Træcapel paa Oldenhove byggedes 1205, blev opført af Steen, sandsynligviis 1255,

og ikke, som der angives, 1245, thi en Chronik, der beskriver Abels Felttog 1252, siger: „do vorbrande de konint Abel de Capelle ganz up, unde de flocke, de was wnet unde de vor van deme floctorne up dat süden nedder deme karkhove in einen depen weel und de bleef darinne und me wil seggen, se sy noch inne.“ 1415 blev Kirken plyndret og brændt af Ditmarskerne, 1416 atter indviet; nybyggedes 1465, fik 1488 et lille Taarn, 1491 Chor og Crucifix, 1495 et St. Jørgens Billede og 1592 et Orgel og en Altertavle, der var en Gave af Caspar Høyer. 1817 fornøedes Stolestaderne; en fuldstændig Restauration ind- og udvendig 1860—63 kostede omtrent 20000 Rd. Kirken eier 8 Demat Land og 3000 Rd. Capital. At den nuværende skulde være bygget 1785, hvilket angives flere Steder, f. Ex. hos Jensen, skal der, efter Beretning fra Stedet selv, ikke findes mindste Spor eller Antydning til, hvorimod Bygningens Stil skal svare til det antagne Byggeaar 1465. Kirken var indviet til St. Pancratius. I Kirkeseglet er Kirkebygningen afbildet. Ved Kirken er der ansat en Hovedpræst og en Diacon, mellem hvilke

Embedsforretningerne ere saaledes fordeelte: Confirmationen skifter aarlig, Prædiken og Ministerialia ugentlig, med Undtagelse af Trolovelser og Copulationer, hvoraf de første ene tilfalde Hovedpræsten, de sidste ene Diaconen.

a. Hovedpastoratet

befættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens (o: alle Huusbefidderes) Valg, der stadfæstes af Røugen.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken, er ombygget 1792, godt og bekvemt indrettet med 9 Værelser og 6 Kaffelovne. Oeconomileiligheden, et Hauberg, med Stald og Lade er bygget 1831. Samtlige Bygninger ere indløste og blive vedligeholdte af Kirkekassen. Haven, hvori en Dam med godt Drikkevand, er 5 Saat, altsaa henved 1 Dt., stor; den har mange Frugttræer og andre Træer og Buske og er indhegnet med Grøfter og Stakit.

Embedsjorderne udgjøre omtrent 53 Demat, hvoraf $2\frac{1}{2}$ Demat er afstaaet til Chaussée og Jernbane. 28 Dt. ere godt Græsland, Resten, 22 Dt., er mindre godt Bløieland og ligger henved $\frac{1}{2}$ Miil borte. Jorderne ere bortforpagtede for 28 Rd. pr. Dt. aarlig. Brændsel findes ikke.

Indtægter. A. Accidentser: omtrent 130 Rd. B. Andre Indtægter: Salair og Expropriationspenge 275 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 49 Rd. 4 β, Fattigskat 26 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 7 Rd. 19 β.

Anfættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 778 Rd. 26 β. Enken erholder af Kaldet 90 Rd. 13 β og i Huusleiehjælp, indtil et Enkesæde bliver bygget, aarlig 24 Rd. Præsten skal sikkre sin event. Enke 155 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1500 Rd.

b. Diaconatet

besættes paa samme Maade som Hovedpastoratet.

Embedsboligen, der ligger tæt ved Kirken og Hovedpræstens Bolig, er bygget 1831 og vel vedligeholdt. En Stald og en Lo ere sammenbyggede dermed. Samtlige Bygninger ere indløste og blive vedligeholdte af Kirkekassen. Haven er frugtbar, men lille, dog stor nok til deri at avle de fornødne Kjøkkensager til Huusholdningen.

Embedsjorderne udgjøre 21 Dt., der, paa en lille Fenne nær, ligge tæt ved Boligen. Jorderne ere gode og udleiede for 532 Rd. Brændsel findes ikke.

Indtægter. A. Accidentser: omtrent 70 Rd. B. Andre Indtægter: Fixum 258 Rd. 54 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 13 Rd. 88 β, Fattigskat 6 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 4 Rd. 38 β og i Afgift for to Fenner 30 Rd. 64 β.

Anfættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 478 Rd. 13 β. Enken erholder af Kaldet 54 Rd. 90 β og af Sognet 24 Rd. i Huusleiehjælp. Diaconen skal sikkre sin event. Enke 95 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 640 Rd.

Kirkeinventariet. Daab: i Kirken Intet, i Hjemmet 1 Rd. 6 β, Trolovelse 1 Rd. 6 β, Trolovelsesattest 1 Rd. 6 β, Tillysning og Attest 2 Rd., Tillysnings-Beviis 51 β,

Copulation: i Kirken 1 Rd. 6 β , i Hjemmet 4 Rd., Egtebrev 1 Rd. 58 β , Fødsels- og Daabsattester 1 Rd. 6 β , Jordspaaafastelse 77 β , 2 Rd. 38 β , 3 Rd. 19 β , 3 Rd. 70 β og 9 Rd. 58 β .

Præsterækken.

Hovedpræster. Lüder Lund, 1453. Jasper Walsdorf, fra 1455, † 1495. Johann Ivers, fra 1495. Marquard, var den sidste catholske Præst. Mag. Tilemann Esping † 1554. Caspar Hackenrod † 1572. Hermann Bockelmann † 1583. Johann Mumsen † 1605. Johann Schnell † 1635, just som han betraadte Prædikestolen. Sønnen Johann Schnell † 1637. Mag. Theodor Görriß, † 1653, skænkede 500 Rthl. til Ejderstedts Præsteener. Petrus Alberti † 1667. Mag. Jacobus Sieverts † 1670. Mag. Samuel Dögen † 1690. Siegfried Sieverts † 1695 af Kopper. Moritz Christian Rachel † 1720. Matthias Gabriel Wedderkop † 1749. Paul Jacob Koch † 1758. Johann Gottlieb Kunadi † 1763. Friedrich Grauer † 1772. Georg Sievers † 1787. Hinrich Ingwer Edleffen † 1787. Joh. Heinr. Fehse † 1804. Joachim Jacob Edleffen, Provst 1825, Consistorialraad 1829, befordret 1834 til Satrup, Gottorp Provsti. Hans Christian Jessen Weiland, 4 Aug. 1835.

Diaconer. Hermann Schlick (Silke), var Capellan 1493. De første Diaconer efter Reformationen ere ukjendte. Hermann Bockelmann, 1563—72. Claus Johannis † 1598. Joh. Schnell, 1598—1605. Ambrosius Hartwig † 1606. Georgius Klio † 1628. Joh. Schnell jun., 1630—35. Mag. Theod. Görriß, 1637. Mag. Hieronymus Brennek, 1638—40. Mag. Friedrich Jessen, kun $\frac{1}{2}$ Aar. Ludw. Braun, til 1648, da han blev Hofpræst hos Enkedronningen paa Nykjøbing Slot, døde 1678 som Superintendent i Saalfeld. Petr. Alberti, 1648—53. Mag. Jac. Sieverts, 1653—67. Mag. Samuel Dögen, 1667—70. Jacobus Hermanni † 1676. Mag. Johan Christoph Dassov † 1686. Siegf. Sieverts, 1686—90. Mor. Chr. Rachel, 1691—96. Georg Peter Hoffmann † 1713. Bunde Lorenzen valgtes, men døde før han blev introduceret. Matth. Gab. Wedderkop, 1714—20. Friedr. Zwerg, valgt 1720, tiltraadte først 1722, da han blev 25 Aar, † 1728. Fried. Henseler, 1729—35. Paul Jacob Koch, 1735—49. Joh. Gottl. Kunadi, 1750—58. Georg Sievers, 1759—72. Joh. Christ. Jessen, 1773—85. Hinrich

Jugwer Edleffen, 1786—87. Otto Matth. Hälßen, 1788—96. Joach. Jac. Edleffen, 1797—1806. Friedr. Augustini, 1806—23. Erich Nic. Nissen † 1826. Hans Christ. Jessen Weiland, 1827—35. Jacob Friedrich Dose 1835, befordret 9 Juni 1860 til Præst i Rating. Cand. Fr. Heinr. Carl Ludv. Hoef, Valgconf. 27 Juni 1861, entl. 5 Decbr. 1863.

Anm. Oldenswort, Aldenwürde, Olenz= eller Oldens= word, synes paa Grund af sin forholdsviis høie Beliggenhed at have været mindre udsat for Oversvømmelser end Nabosognene. Ved Oldensiel nær Harblek Slusen var formodentlig den Havn, Othershöll, Olnishöll, Ottenskild, hvor Kong Abel landede paa et Tog mod Friserne, der besejrede ham paa Königskamp, en Mark under Høyerøwort. En Fenne, der tilhører Præsteembedet, har ogsaa dette Navn. Oldenswort By er gammel og nævnes tidligt, den erholdt Flækkerettigheder, der dog 1800 efter Beboernes Ønske ere bortfaldne. Den afbrændtes 1415 og 16 af Ditmarskerne og led meget 1628 og 1713 ved Fjendehaand. 1784 afbrændte en stor Deel af den. Skolen skal være oprettet allerede 1554. Conferentsraad Augustiny stiftede 1787 i denne sin Fødeby Fattigarbejds huset. Flere af Landskabets Staller have boet her, og Caspar Høyer vilde gjøre den til en Kjøbstad. Harblek= fog langs Ejderen inddigedes 1612, efterat Hertug Johann Adolph havde skjænket Forlandet til Staller S. Høyer, Landskriver Molde= nit og Raad Hieronymus Müller. Hemme var i ældre Dage langt betydeligere, og 1340 skal her have boet 100 velhavende Huusbesiddere. Paa en Gaard i Langenhemme boede den i 1462 myrdede Staller Joensen, og herhen førtes foreløbig hans Mordere, Poppe og Tete Schweins, og deres Medhjælpere. Oster=Ossen= büll inddigedes 1470, ødelagdes af Vandflod 1471 og inddigedes atter 1529; Wester=Ossenbüll havde en lignende Skjæbne. Navnene minde om et undergaaet Sogn, Offenbull, der endnu nævnes i Capitels=Registret 1352—1407, hvor det hedder: „Vicaria beati Nicolai habet in parochia Offenbul 4 demet.“ Her flød før en Arm af Nordejderen, B. om Sognet, og skilte det fra Everschop, og der flyder endnu Vandet forbi Hochbrücksiel fra oven= nævnte Koge. Aldenbüllfog, inddiget 1475, hed før Neuerfog. Altneufog inddigedes 1553—60. Søndre Friedrichsfog inddigedes for Hertugen 1613 af Johan Clausen. Ved Olde= höft, Oldehove, hvis oprindelige Bygninger forlængst ere ned= brudte, laa det ældste Træcapel. Godset Høyerøwort oprettedes 1564 for den fortjente Staller Caspar Høyer († 1594) af Kong Frederik II. og blev tillagt adelige Friheder. Kort før sin Død opbyggede C. Høyer Gaarden meget solidt og omgav den med

Mure, dobbelte Grave, hvorover en Bindebro førte, og Bolde. C. Høyer skal have eiet 1400 Dt. Jord, hvoraf 450 Dt. vare privilegerede. Sønnen Hermann Høyer var ogsaa Staller (1594) og beboede Gaarden til sin Død 1622. Han var 1599 bleven gift med den religiøse Sværmerke Anna Dwens, der 1632 solgte Godsset til Hertuginde Augusta. Hertug Friedrich III. overlod det 1647 til Joachim Dankwerth (Faderen til Caspar Dankwerth, der er født her i Sognet), efter hvem Svigersønnen Kammer- og Regeringsraad Cramer og Arvinger eiede det til 1732. Senere skiftede det ofte Eiere; fra 1771 tilhører det Familien Hamkens. Paa Høyerswort vises endnu det Bærelse, som Frederik IV. beboede under Tønning's Beleiring, og her undertegnede Stenbof 1713 den Capitulation, ifølge hvilken han og hele hans Hær bleve Krigsfanger. Tractaten imellem Frederik IV. og den russiske Czar Peter den Store angaaende Fæstningen Tønning skal derimod være underskrevet den 16 Mai 1713 i et Bærelse i den vestlige Ende af den nuværende Præstegaard, og dette Bærelse skal ikke være forandret ved Ombygningen 1792.

6. Witswort.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger nordostlig i Provstiet, 1 Miil fra Frederikstad, $1\frac{1}{4}$ Miil fra Husum og Tønning, og grændser til Simonsberg, Mildsted, Koldenbüttel, Oldenswort og Ulvesbüll Sogne samt Ejderen, der paa et Stykke imellem Koldenbüttel og Oldenswort danner Sognets Grændse mod Holsten. Sognet bestaaer kun af enkeltliggende Gaarde og Huse omkring i Kogene; en større Samling af Beboelser findes dog ved Kirken og kaldes Gaden, hvor Præsteboligerne, 2 Skoler og 3 Kroer ligge. Den nordre Deel af Sognet kaldes N. Witswort; heri findes Sandkroen, Ingvershorn mod D., med Skole, og rothe Heuberg, en større Gaard i Adolphskogen. I den søndre Deel, S. Witswort, ligge Flöhdorf mod D., med en Vindmølle, Kringelkroen, Reimersbude, en lille Ladeplass ved Ejderen, og flere Teglværker. Sognet har et Fattigarbeidshuus; nogle Gaarde og Huse paa Oldenswort Sogns Grund høre i kirkelig Henseende til Witswort. I Alt findes her 28 større og mindre Gaarde, 77 Huse med og 76 Huse uden Jord. Sognet bestaaer af forskellige Koge, som deels heelt, f. Ex. Johan Adolphskogen, 200 Demat, og Oldesfeldskogen, deels kun for en Deel, f. Ex. Hammoor-, Riesbüll-, Damm-, Obbens- og Adolphskogen, 368 Dt., samt Vegelicheit, 660 Dt.,

høre dertil. I Kogene ligge flere spredte Steder: Platenhorn, Nobiskrug, Blockhaus med en Mølle, Kükelfühhaus. Jernbanestation ved Büttel. En let Chaussee fører nu fra Reimersbude til Gaden. — Sognets Areal er over 5100 Dt. Marskland af forskjellig Bessaffenhed, hist og her lettere og paa enkelte Steder endog sandet, navnlig hvor en høi Geest-
aas træder frem og danner Sognets høieste Punct. Beboerne (i 1855: 1193, i 1860: 1203, 232 Fam.) ere i Reglen velhavende, om der end findes mange Trængende iblandt dem. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde 4596 Rd.; men efter de sidste 10 Aars Gjennemsnit 4000 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabets Østerdeel, under Amtmanden i Husum som Overstaller for Landskabet Ejdersted.

Skoleforhold. Der findes to Skoledistricter med 3 Skoler: Ved Kirken findes 2 Skoler, en Hovedskole med 55 Børn og en Elementarskole i 2 Classer paa 124 Børn, og i Ingwershorn en Skole med 43 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 33, Confirm. 26, Copul. 10, Communic. 185, Døde 23. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes henimod Høst paa 4 a 5 Søndage. Kirkesproget er thdsk.

Kirken ligger høit, paa en Sandbanke, omtrent midt i Sognet; den er opført af Muursteen 1420, det hvælvede Chor dog senere, thi ifølge en Inscription bag Altret er „Ao. 1466 dat Cor gebawt.“ Kirken har et lille Taarnspir, Taget er fra 1840, det Indre restaureret 1858, Altertavlen smuk, Orglet fra 1859 og Uhret meget godt og nyt. Paa Kirkegaarden staaer et Klokketaarn. — En ældre Kirke laa før nær Ejderen, hvor dens Plads endnu vises ved Chausseen; den flyttedes 1420. Patronatet var if. Heimreich en Tid af ubekjendt Aarsag hjemfalden til Landsherren. Ved Kirken er ansat en Hovedpræst og en Diacon, mellem hvilke

Embedsforretningerne ere fordeelte saaledes, at de skifteviis prædike og forrette Altertjenesten, ugeviis udføre de øvrige Embedsforretninger.

a. Hovedpastoratet

befættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen. Enhver, der eier et Huus

og 1 Demat Land eller derover, har Stemmeret, Enfer dog ikke.

Embedsboligen ligger omtrent 300 Skridt fra Kirken. Efter at være afbrændt 1853 blev den opbygget næste Aar. En lille Stald er gammel, men godt vedligeholdt. Samtlige Bygninger eies og vedligeholdes af Menigheden. Der findes to Haver, som støde til hinanden. Den ene, anlagt 1830, er $\frac{5}{8}$ Demat, 180 Roder, stor, vel dyrket og beplantet med mange Frugttræer.

Embedsjorderne udgjøre omtrent 102 Demat, hvoraf 16 Dt. i over 200 Aar ere bortfæstede for en meget ringe Afgift, 34 Dt. fra 1834 for en lav Priis, og 2 Dt. udgjøre Have og Gaardsplads. Over de øvrige 50 Dt., der ere af god Bestaffenhed og ligge deels tæt ved, deels ikke langt fra Boligen, har Præsten Raadighed til Græsning, men de maae ikke bringes under Ploven. De ere udleiede for 1600 Rd. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. Accidentser: omtrent 100 Rd. B. Andre Indtægter: Brændselshjælp 53 Rd. 32 β, Legatrenter 16 Rd. 58 β, Vederlag for den større nedbrudte Oeconomibygning 80 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 76 Rd. 32 β, Fattigstat 21 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekasen 6 Rd. 11 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 695 Rd. 6 β, til Enkepension 611 Rd. 19 β. Enken erholder af Kaldet 76 Rd. 38 β. Præsten skal sikke sin event. Enke 140 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 2000 Rd.

b. Diaconatet

besættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken, Vaaningshuset er nybygget 1862; Udhuse (eller, hvis Embedsjorderne ikke maa bruges uden som Græsland, kun en Lade) skulde bygges 1863. Samtlige Bygninger eies og vedligeholdes af Menigheden. Haven er lille, men ret frugtbar.

Embedsjorderne udgjøre 72 Demat, deels Græs-, deels Pløieland af forskjellig Bestaffenhed og ikke langt fra Boligen. De ere for Tiden udleiede for 1600 Rbd. Hvis en for den nuværende og de kommende Diaconer bindende Overenskomst faaer ministeriel Stadfæstelse, lader Sognet Diaconatjorderne sætte i kraftig Gjødningssstand med en Udgift af 800 Rbd., paa den Betingelse, at Jorderne aldrig maa pløies, men kun anvendes til Græsning, hvorved Indtægten af dem forøges. Brændsel Hayes ikke.

Indtægter. A. Accidentser: omtrent 50 Rbd. B. Andre Indtægter: Brændselshjælp 40 Rbd., Fixum 2 Rbd. 38 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 65 Rbd. 23 β, Fattigstat 5 Rbd., Bidrag til Hjælpe-Enkekasen 4 Rbd. 26 β.

Ansettelsen til Gage- og Accidentssafgift samt til Enkepension er 518 Rbd. 90 β. Enken erholder af Kaldet 53 Rbd. 32 β. Diaconen skal sikkre sin event. Enke 104 Rbd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til 16 a 1700 Rbd.

Kirkeinventariet. Daab: i Kirken Intet, i Hjemmet 77 β, Confirmation 1 Rbd. 6 β, Copulation: i Kirken (deri indbefattet Trolovelse og Tillysning) 3 Rbd. 19 β, i Hjemmet 6 Rbd. 38 β; Jordspaakastelse: 77 β, 2 Rbd. 38 β, 4 Rbd. 77 β, 9 Rbd. 58 β. For Fattiglig faae de nuværende Præster 38 β, men deres Eftermænd Intet.

Præsterækken.

Hovedpræster. Hr. Marquart Holm to Wideswurt, folgte 1466 en Skov Holmholt ved Hollingsted til Biskop Nicolaus. Nicolaus Munsen, var efter P. Sax' Beretning den første lutheriske Præst. Nic. von Norden, døde her. Andreas Jessen, omtrent 1570. Laurentius Ahen eller Abdi 1581, † 1603. Var 3½ hyske Ahen høi, og Prædikestolen maatte laves om til ham. Mag. Nic. Wedowius, Provst 1619, † 1622. Mag. P. Fabricius † 1648. Levinus Ockenius † 1676. Mag. Aug. Wilh. Sander † 1683. Pet.

Truels eller Trogilli † 1713. Knud Urboe † 1724. Wilh. Ludv. Hudemann † 1728. Mag. Johann Philip Motschmann † 1742. Christian Hansen † 1745. Johann Dame † 1779. Peter Koch † 1785. Mag. Georg Wilh. Aug. Grossheim † 1789. Georg Johann Christian Coch, 1790—1305. Friedr. Wilh. Dieck † 1827. Jens Møller Schmidt, Valgconf. af 15 Juli 1828, interimistisk Provst ifølge Ministeriets Skrivelse af 19 Marts 1855.

D i a c o n e r. Jacobus v. Bergen, til 1572. Petrus Widen † 1582 af Pest. Conrad Volkmar, resignerede 1626, † 1629. Mag. Pet. Fabricius, Generalsup. J. sen'. syvende og sidste Søn, 1626—32. Mag. Matth. Wedowius † 1638. Petr. Alberti, resign. 1648, da han blev forbigaaet ved Præstevalget. Andr. Weshchius 1650. Ivo Ockenius 1652, † 1673. Johann Voigt † 1677. Henr. Steitz, kaldet under Krigen af Kongen, resign. 1679. Petrus Trogilli 1684. Johann Sebast. Niemann † 1689. Mag. Joachim Thomsen, kaldet 1689 af Kongen, † 1699. Joh. Samuel Nicolai † 1704. Peter Hessel † 1708. Knud Urboe, 1709—13. W. L. Hudemann, 1714—24. Mag. J. Ph. Motschmann, 1724—28. Nicolaus Niemann † 1744. Peter Koch, 1745—79. Mag. Grossheim, 1780—86. G. J. Chr. Coch, 1787—90. Caspar Boysen, 1790—98. Friedr. Wilh. Dieck, 1799—1806. Andreas Uedsen 1806, † 8 Febr. 1859. Ifølge kongel. Resol. af 9 Mai 1859 henstod Kaldet ubesat i 3 Aar. Peter Chr. Haustedt, Diacon i Nybøl, Valgconf. 4 Jan. 1863.

Anm. Witwort findes i Designatio og Catal. vetust. Krevet: Widdeßword og Wigword, 1523: Wigwort, og i lib. cens. findes Widdeßwurt. Heimreich mener, at Sognet har Navn af sin vide Udstrækning, men det er vist snarere efter den Sandbanke, hvorpaa Kirken ligger. Dets Omfang er tiltaget ved Inddigninger. Oldesfeldskog er den ældste, Riesbüllkogen inddigedes 1371, Haymoorkog 1391 og 1393, Dingsbüllkog, hvoraf 300 Dt. høre hertil, 1400, Dammkog, hvoraf 220 Dt. høre hertil, 1489, hvorved N. Ejderen, der gif D. om Witwort, afspærredes, og Inddigningen N. efter lettedes, saa at Regelicheit vandtes 1554, Johan Adolphskog 1576—79 og Obbenskog 1563. I denne Kog laa Schleidenhof, der før har tilhørt Familierne Wedderkop og Desmerciereß. Den havde et Tilliggende af 152 Dt., men disse ere nu deelte mellem forskellige Eiere, og Gaardens Bygninger ere afbrudte. Den sydligste Kog er Johan Adolphskogen, der inddigedes 1624. Spor af ældre Diger og forskellige Flodarme sees

mange Steder i Sognet; Ejderens gamle Hovedløb danner Sognegrænsen mod S. og kaldes „Rosenborger Deep“. Den store Marstgaard rothe Heuberg tilhørte engang Christian IV.s Søster Enkehertuginde Augusta; senere har den været i privat Eie og skal tilfalde nogle af Byen Husnæs veldædige Anstalter.

25 Mai 1853 afbrændte 33 Bygninger i Witswort.

7. Koldenbüttel.

Steds- og Retsforhold. Sognet er det østligste i Landskabet Ejderstedes Østerdeel og ligger kun $\frac{1}{4}$ Miil N. V. for Frederikstad og ontr. $1\frac{1}{2}$ Miil fra Tønning og Husum, begrændset af Sognene Witswort, Mildsted, Schwabsted, Süderstapel, hvorfra det skilles ved Trenen, samt af Frederikstad og Ejderen, der danner Sydgænsen mod Ditmarsken. Det bestaaer af og inddeles i tolv Kogsdistricter: Westerbüll, Draudersum (292 Dt.), Badenfog (297 Dt.), ubeboet, Peterskog (1188 Dt.), Fresenfog (635 Dt.), Schwenkenfog (80 Dt.), Riesbüll-, Dingsbüll-, Büttel- og Wallsbüll Kog (af disse sidste fire hører en Deel til Witswort), Dammfog (hvoraf en Deel hører til Witswort og Mildsted Sogne) og Herrenhallig (hvoraf 810 Dt. høre her til Sognet, Resten, 300 Dt., til Schwabsted). Af samlede Beboelser mærkes: Gaden (ben der Strafe — de Straat), hvis Huse deels ere samlede langs en brolagt Bei, deels spredte paa Digerne; her ligge Kirken, Præsteboligen, en Skole, et Par Kroer med Høkerhandel og et Par Møller. Paa Norderdige, Kantrumdige og Herrenhalligdige ligge flere Beboelser. Enkelte Gaarde og Steder ere: Stadthof, Staatshof, Trenehof, Norderhof, Büttel, et Teglværk, Schmerkrug og Saxfærge ved Ejderen. I Alt i Sognet 38 større og mindre Gaarde, 29 Huse med og 79 Huse uden Jord; 11 af Gaardene ligge i Herrenhallig. — Hele Sognet har et Areal af 4647 Dt. (4384 Skattedr.), hvoraf over de tre Fjerdedele anvendes til Græsland, hvortil Jorderne ere fortrinlig stikkede; men Følgen er ogsaa, at flere Gaarde nedlægges, og at den arbejdende Classes Kaar bestandig blive flettere, da det forandrede Landbrug tilbyder mindre Udgang til Erhverv for Daglønnerclassen. Beboerne lægge endnu Bind paa Havedyrkning, der betaler sig godt: Fabrikationen af uldne Tøier, der før dreves her i Sognet, er derimod standset. Af Beboerne (i 1855: 925, i 1860: 970, 190 Fam.) ere de større Jordeiere meget velhavende. Fattigvæsenet er i de sidste Aar ordnet paa en bedre Maade

end før; dets Udgift var i 1861 omtrent 3566 Rd., og det eier 3 Dt. Land. I retslig Henseende hører Sognet til Landstabet's Østerdeel, under Amtmanden i Husum som Overstaller for Ejdersted.

Skoleforhold. Sognet har 3 Skoledistricter: Hovedskolen i Koldenbüttels Gade har 2 Classer med 140 Børn; Norderdeich har 25 Børn, og Skolen i Herrenhallig 26 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 28, Confirm. 21, Copul. 7, Communic. 140, Døde 23. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes den første Søndag i hver Maaned. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes ved Valg af Menigheden, hvortil Kirkecollegiet præsenterer. Valget stadfæstes af Kongen. Enhver, selv den ubetydeligste indensogns Huuseier, har Stemmeret.

Kirken ligger paa en Høi i den nordlige Ende af Gaden i Koldenbüttel. Det er en gammel Bygning, opført af raa Kampesteen, røde Muursteen og Tuf. Choret er restaureret med Muursteen og ender med en tresidet Afslutning. Kirken mangler Taarn, men har over Choret et ottekantet Spir fra 1826, da Synilden Aaret før havde afbrændt det ældre. Altertavlen har udskåret Arbeide og forestiller Korsfæstelsen; den smukke Marmor Døbefont er en Gave af Lensmand Peters' Arvinger; Orglet er godt, Uhret gammelt, men ret godt. Kirken, der var indviet til St. Leonhard, er fra det 13 Aarh.; den udvidedes 1400 og blev fuldstændig restaureret i 1826 og de følgende Aar. Et Træ-Klokkhus staaer paa Kirkegaarden, hvor der findes et Mindesmærke over nogle i 1850 faldne danske Krigere, en Vigsteen over den koldenbüttelske Raadmand Peter Sax, og i en Begravelse hviler Cornelius van der Loo, der først prædikede Reformationen her under et Træ (see dog under Præsterækken). Kirken havde i den catholske Tid 2 Altre, og angaaende en Vicarie hedder det i Kirkebogen: „Grote Joen Hanssen skal de Vicarie S. Annæ gestiftet hebben und hefft desulwige mutata religione wedder tho sich genamen“. Forhen var der to Præster her, men Diaconatet nedlagdes 1819.

Embedsboligen ligger 3 a 400 Skridt fra Kirken og er, skjøndt gammel (fra 1696), dog godt holdt og bekvemt indrettet. Udhusene ere for smaa, hvis alle Jorderne drives af Præsten. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Sognet. Haven er omtrent $\frac{1}{2}$ Dt. stor, har en udmærket Jordbund og mange Træer.

Embedsjorderne udgjøre 44 Dt. 28 □ Roder, som, paa omtrent 2 Dt. nær, alle ligge nær ved Boligen. De ere af forstjellig Bestaaffenhed og have været udleiede til Græsning til 35 a 40 Rd. og derover pr. Demat. Brændsel haves ikke.

Indtægter: A. Accidentser: omtrent 100 Rd.
B. Andre Indtægter: Skriftepenge 32 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 2c. 64 Rd., Fattigskat 35 Rd., Bidrag til Hjelpe-Enkekassen 8 Rd.

Ansettelsen til Gage- og Accidentssafgift var i den Tid, der var to Præster, omtrent 560 Rd., til Enkepension er den 733 Rd. 84 β. Hvad Enken erholder af Kaldet, er endnu ikke bestemt, da der ingen Enke har været siden Diaconatet blev nedlagt. Før den Tid havde Enkerne efter Hovedpræsten 64 Rd. og efter Diaconen 32 Rd. Præsten skal sikkre sin event. Enke 120 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til 1500 a 2000 Rd.

Kirkeinventariet. Daab: i Kirken Intet, i Hjemmet 1 Rd. 45 β, Indskrivning i Kirkebogen 38 β, Confirmation 1 Rd. 6 β, Copulation: i Kirken, deri Trolovelse og Tillysning indbefattede, 3 Rd. 70 β, i Huset 8 Rd., Jordspaafastelse: 1 Klasse fra 4 Rd. 77 β indtil 9 Rd. 29 β; 2 Cl.: 3 Rd. 20 β; 3 Cl.: 1 Rd. 58 β; 4 Cl.: 1 Rd. 6 β, men i denne Klasse bliver sædvanligviis ikke betalt Noget.

Præsterækken.

Hovedpræster. Den sidste catholske Præst hed Augustinus. Efter en Beretning var Cornelius van der Loo den første lutherske Præst og havde først prædiket under et Træ paa Kirkegaarden, men efter Pet. Sax var Nicol. Boëthius fra 1528 Præst. Han antog den lutherske Lære, men tog sin Afsted, da han kom i en alvorlig Strid med Friedr. Sievers, og døde i Husum ligesom in exilio. Math. Busenus, til 1570. Gisebert von Burmer, 1572—84. Martinus Nicolai, Coronæus eller Krone 1596, † 1613. Petrus Bofelmann † 1622. Petrus Coronæus † 1639. Hieronymus Brenneccius, 1640—53. Gerhard Grotenius, til 1668.

Johann. Brasch † 1681. Paulus Nicolai † 1681. Petrus Theodori † 1688. Broder Sibbersen, 1688—1716. Johann Sibbersen 1716, † 1718. Conrad Krohn 1719, † 1751. Andr. Wendiren, 1751—74. Ludvig Helmers 1775, † 1795. Johann Christ. Gangeloff 1795, † 1796. Christian Andresen 1796, remotus 1817, † 1820. Hartwig Peters, 1819—25. Johann Springer 1826, forflyttet 10 Septbr. 1846 til Segeberg. Johann Saks, Præst i Delve, Valgconf. af 16 Aug. 1847, forlod Embedet efter Isted=Slaget. Henr. Jensen, Pr. i Vedsted, const. 20 Septbr. 1850, 13 Octbr. s. A. const. i Cappel. Jan Hinrichs, paa Hoge, const. 8 Novbr. 1850 og udnævnt 8 Febr. 1851 af Reg. Commiss. med Forbehold af Menighedens Valgret for Fremtiden.

Diaconer: Johannes, omtrent 1536. Jacobus Tangius, Trojanus o: fra Treja, 1560. Bernhard Blochius, omtrent 1568. Oluf Johannis 1571, druknede 1573. Hieronymus. Nytaarsdag 1580 sloges han foran Altret med Præsten Gisebert v. Buxmer og jog denne 2 Knive i Ryggen, „um liederlichen Ursachen willen“. Han blev assat, mistede hvad han eiede, men blev forresten ikke straffet. Zacharias Rolandus, 1580—84. Martinus Coronæus, var her 1593, blev Hovedpræst 1596. Gerhardus Schatius, 1606—09. Petrus Coronæus, 1610—22. Mag. Henricus Erdmann † 1639. Gerhard Grotenius, 1639—53. Mag. Bernhard Oldermann, 1654—61. Johannes Brasch, 1661—69. Mag. Joh. Christ. Dassovius, 1669—76. Paulus Nicolai, 1676—81. Broder Sibbersen, 1681—88. Mag. Peter Petersen † 1713. Johann Sibbersen, 1714—16. Conrad Krohn, 1717—18. Mag. Johann Philip Motschmann, 1719—24. Fried. Heinr. Krafft † 1728. Daniel Gammelmin † 1736. Johann Bartholomæus Sieverts † 1740. Siegfried Petersen † 1747. Jacob Petersen † 1750. Ludv. Helmers, 1751—73. Johann Christian Gangeloff, 1776—96. Gustav Johann Peter Greif † 1809. Hartwig Peters 1811, blev 1819 Hovedpræst, og Diaconatet nedlagdes.

Anm. Koldenbüttel, forhen Koldebottel, Coldenbützel, Koldebetel, er maaskee en Sammentrækning af Kaltehorn og Büttel. I Capitels Registret findes Coldenbüttel et Myld opførte samlede, og da eu Kirke, Mild, Milde, nævnes som forgaaet i Vandflod, har det vel været denne. Sognet havde i ældre Dage et andet Udseende, da Nord=Ejderen gif N. D. om det og forenede sig med Vandløbene der, hvorved Ejdersted skiltes fra Fastlandet, og der dannedes store Søer over Marsken hen imod Schwabsted, saa at

Kirken endnu ved det 16 Aarhundredes Begyndelse laa ved Havdiget. Til Sognets oprindelige Dele Westerbüll og Drandersum, inddigede 1210. Büttel og Wallsbüll, inddigede 1255, Badenfog, inddiget 1350, Riesbüll 1371, Dingsbüll 1400 kom nu 1489 Dammfogen, forhen Moorbergfog, hvorved Ejdersted blev landfast med Mildsted. Petersfogen vandtes 1515 og blev færdig paa Petersdagen, deraf Navnet, forhen hed den Leonhardsfog og var omflydt af Ejderen. Herrenhallig inddigedes 1571, derved vandtes over 2300 Demat, hvoraf $\frac{1}{3}$ hører til dette Sogn. Fresenfog lod Hertug Joh. Adolph inddæmme ved Nederlændere 1611, og endelig vandtes 1631 Schwenkenfog, efterat Arbeidet eengang var ødelagt af Havet, og Sognet havde saaledes omtrent faaet sin nuværende Udstrækning. Dets Beliggenhed ved Indgangen fra Landskabet Stapelholm til Landskabet Ejdersted giver det en vis Betydning i militair Henseende, og af denne Grund har det ogsaa lidt meget i Krigsaarene 1267, 1628 og 1713. Tidligere var ogsaa Det af Bigtighed, at Veien over Ramsted Dæmningen fører ad Dæmningen Øst for Byen ind i Schwabsted. Koldenbütlerne toge virksom Deel i Kampen mod Kong Abel paa Mildedæmning, hvor han faldt 29 Juni 1252.

Den religiøse Sværmerke og Digterinde Anna Dwene Høyerin (Anna Høyer født Dwens) var født her i Sognet 1584; hun blev gift med Stalleren Hermann Høyer til Høyerwort, beskfttede den Tids religiøse Sværmere, forlod Landet 1632 og drog til Sverrig, hvor hun døde 1656. Petrus Sax (1597—1662), hvis haandskrevne Aarbøger findes paa det kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn, var i henved et halvt Aarhundrede første Raadmand her i Sognet og boede paa Gaarden Drandersum, der senere fik Navnet Stallerhof (nu Staatshof), fordi Stalleren Gersdorf beboede den i Begyndelsen af forrige Aarhundrede.

Garding By.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger omtrent midt i Provstiet, $1\frac{1}{2}$ Mil fra Tønning, og grændser til Popenbüll, Tetenbüll, Katrinenheerde, Rating, Welt og Tating Sogne. Det bestaaer af: 1. Byen Garding, der ligger paa en smal Sandaas, Gardinggeest, som strækker sig i S. t. N. Retuing fra St. Peter til Witswort. Byen er deelt i 4 Kvarterer, har et Torv, 2 Pladser, 6 Gader, nogle Stræder og 220 Bygninger, hvoriblandt mærkes Kirken, 2 Præsteboliger, 5 Skoler, et Raadhuus, en Arrestbygning for Landskabet, Apotheket, et større og et mindre Fattighuus og et

St. Jørgens Hospital, „das Gasthaus“, for 11 Trængende. Landskabets Staller, Landskriveren i Besterdelen, flere Embedsmænd og 3 practif. Læger boe i Bhen. Beboerne (i 1855: 1580, i 1860: 1656, 383 Fam.) ere i Reglen velhavende og ernære sig navnlig ved Omsætninger med den rige Omegn og ved Korn-, Kvæg- og Uldhandel, til hvis Fremme der holdes 6 aarlige Markeder og et især for Kornhandelen vigtigt Tirsdag-Ugemarked. En Chaussée fører til Tønning, en let Chaussée til Tating, og den lille Canal Süderbootfahrt gaaer fra Garding til Ratingsiel ved Ejderen. Fabriker og Manufacturer drives ikke sænderligt. Vigtigere for Bhen ere dens Jorder, der have et Areal af omtrent 850 Demat, 755 Skatteddr., og deels ere Marst, deels lettere og sandede Geestjorder. Beliggenheden paa en Sandryg skulder Bhen ogsaa sit fortrinlige Drikkevand, der er en Sjældenhed i Ejdersted. Den har sit eget Fattigvæsen, men Skolevæsenet er fælles med Landsfognet. Udgifterne til Fattigvæsenet udgjorde 1861 omtrent 3500 Rd. I Bhens Sparekasse indeholdt ved Udgangen af 1859 omtrent 11500 Rd. Bhens Øvrighed bestaaer af en Borgermester, der tillige er Politimester og Stadsecretair, 4 Raadmænd og et Deputeretcollegium af 4 Medlemmer. Amtmanden i Husum er som Overstaller Bhens Overøvrighed. II. Landsfognet omgiver Bhen og bestaaer af de 4 Bührschaften: 1. Siekbüll, der indtager Geestlandet mod N. og V. og er det største; 2. Lang-Garding, mod N., med Marne; 3. Hülkenbüll, mod S., og 4. Borsthusen, mod S. V., Geestaasen, hvorpaa de fleste Huse ligge, skiller Nordermarsch fra Südermarsch. Dele af følgende Røge høre til Sognet: Marne-, Korn-, Watt- og Irelandsfogen, samt Norder- og Südermarsch. Ingen Bher findes her, men af Beboelser mærkes: Marne, Hundorp, Saxhof, Lehmbarg, Vegesee, Garde, Hülkenbüll og Borsthusen. Gaardene, hvoraf der findes 24 med 40 a 100 Dt. Lands Tilliggende, og omtrent 100 Huse, ligge spredte. Der findes 1 Oliemølle og 3 Bindmøller. Beboerne (i 1860: 756, 167 Fam.) ere velhavende og leve væsentlig af deres Landeieendomme, hvis Areal udgjør 34 a 3500 Tdr. Land, deels Geestland, deels lettere og sværere Marst. Paa Gesten dyrkes Haverter og opgraves meget smukt hvidt Sand. De have Skolevæsen fælles med Bhen, men særegent Fattigvæsen, hvis Udgifter 1861 udgjorde omtrent 1862 Rd. St. Jørgens Stiftelsen er dog fælles. I retslig Henseende hører Landsfognet under Garding Jurisdiction, Landskabets Besterdeel, med Overstalleren som Overøvrighed.

Skoleforhold. I Byen er der fem Skoler: den høiere Borger-skole, ogsaa kaldet Rector-skolen, med 40 Elever, Cantor= eller Over=Drengeskolen, med henved 90, og Degne= eller Elementar=Drengeskolen, med 90 Børn. Desuden en høiere og en lavere Pigeskole, med omtrent 100 Elever i hver Skole. En Medhjælper er antaget til Elementar=Pigeskolen og underviser i et særskilt Locale. Disse fem Skoler ere fælles for Byen og de 3 Bührschafte af Landsfognet. Det fjerde, Borsthusen, har en egen Districtsskole, hvortil ogsaa Børnene fra Grothusenkog, der forøvrigt hører til Welt Sogn, søge. Elevantallet er 45. Alle Drengeskolerne i Byen tilsees af Hovedpræsten, Pigeskolerne og Skolen i Landsfognet af Diaconen. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 73, Confirm. 52, Copul. 18, Communic. 300, Døde 53. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes Skjærtorsdag og den første Søndag i hver Maaned. Communicanternes Antal er i betydeligt Tiltagende i de sidste Aar. Kirkesproget er thdsk.

Kirken ligger paa Torvet, omtrent midt i Byen og meget høit. Det er en rummelig dobbelthvælvet Korskirke med Chor og Taarn. Murene ere solide, Taget over Taarn, Skib og Chor er af Skifer, Binduerne af støbt Jern. Altertavlen har Malerier af Videlseshistorien. Prædikestolen, fra 1563, er restaureret 1658. En Marmor Døbefont er skænket 1654 af Stalleren Caspar Schwenks Arvinger. De hvide Reliefs forestille Dmskjærelsen, Daaben og Børnevelfsignelsen; desuden flere Vaabner. 3 Rækker Stolestader findes i Skibet, der af 2 svære Piller, som bære de dobbelte Hvælvinger, er tvedeelt; over Korsfløiene Pulpiturer. Orglet er fra 1512. Taarnuhret med Skive mod Øst er endnu ældre. 1840 blev Kirken betydeligt restaureret indvendig. Taarnets Grundvold blev lagt 1483, Muurværket opført 1485, Spiret 1488, var da 160 Fod høit. 1509 nedblæste Taarnet og ødelagde Kirken meget. Det opførtes atter 1527, antændtes af Synild 1637, opreistes 1643, men nedblæste atter 1660 over Kirken. Taarnet blev nu afstumpet til 1752, da man atter satte et Spir paa det; nu er det 112 Fod høit. Choret er ombygget, og det blev afstivet 1588 med tykke Muurpiller, hvori smaa Sandsteenstavler med deres Indskrifter endnu minde om Giverne. Klokke, Prædikestol og Alterkar skulle være en Gave af Stalleren Sievert Sievers. Kirken var oprindelig

et Træcapel, der 1109 blev bygget vestligt for den nuværende By; da dette ødelagdes, byggedes der østligere, hvor nu Byen er, en Steenkirke. Den nuværende antages bygget i det 13 Aarh. Den var indviet til St. Christian, Maria Magdalene og St. Bartholomæus, og havde flere Vicarier, især nævnes Vicaria Calvariæ. I Kirkeseglet er Kirkebygningen afbildet. Kirken eier 108 Dt. Land og 5 a 6000 Rd., men har ogsaa Gjæld. Den nye Kirkegaard, N. for Byen, er anlagt 1842, den gamle, omkring Kirken, skal iaar planeres og beplantes. Ved Kirken er der ansat en Hovedpræst og en Diacon, mellem hvilke

Embedsforretningerne ere saaledes fordeelte: Hovedpræsten prædiker til Høimesse, Diaconen til Aftensang hver Søn- og Helligdag, undtagen Skjærtorsdag og Langfredag, da der kun holdes een Prædiken, da har hver af Præsterne sin Dag. Samtlige Daabshandlinger i Kirken og alle Copulationer tilfalde Diaconen. Hjemmedaab og Fordspaakastelse væxle ugentligt, Confirmationsforberedelsen og Fasteprædikenen aarligt, dog kunne de 2 høistbetalende Classer ved Ligbegængelse vælge hvilken Præst de ønske. Altergang holdes alene af Hovedpræsten, dog er Sygecommunion fri, og det Aar, Diaconen har Confirmanderne paa Palmesøndag, har han ogsaa Altergangen paa Skjærtorsdag, men hjælper ellers Hovedpræsten ved Uddelingen. Denne affatter alle Beretninger og fører alle Kirkebøger (Diaconen indfører egenhændig sine Confirmander), udfærdiger alle Attester og Udskrifter, leder Kirkecollegiets og Landsognets Fattigcollegiums Forhandlinger og er første Forstander for St. Sørgens Hospital.

a. Hovedpastoratet

befættes umiddelbart af Kongen.

Embedsboligen ligger paa Torvet, straaes over for Kirken. Den er gammel, men rummelig: 9 Værelser, et Kammer, Kjøkken, Spisekammer, Kjælder m. m., og godt vedligeholdt. Oeconomileiligheden er nedbrudt, da Forderne bestandig ubleies; et Bræddehalvtag til Haveredskaber findes. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Kirkekasen. Haven er temmelig stor og god, den har mange Frugttræer, hvoraf mange ere plantede i de senere Aar. Ved Haven er en Allee med Indkjørsel der, hvor Udhusene have staaet.

Embedsjorderne udgjøre 50 Demat 8 R. 12½ Fod, hvoraf $\frac{1}{5}$ er Geest, det Øvrige Marsk, men ikke af den sværeste. Den største Deel af Jorderne ligger tæt ved Byen, Resten lidt længere, dog Intet over $\frac{1}{2}$ Miil borte. De have i en Række Aar været udleiede til en meget forskjellig Priis efter Tidsforholdene og især efter deres Bestaffenhed (6 a 40 Rd. pr. Dt.) og bleve i 1858 bortleiede for 1248 Rd.; Gjennemsnittsummen for Aarene 1854—58 var 1223 Rd. Brændsel høves ikke, men hidføres nu tilbaads, forhen pr. Ase.

Indtægter. A. Accidentser: 200 Rd. B. Andre Indtægter: Firum 194 Rd. 18 β, Godtgjørelse for Kjørsel af Brændsel 4 Rd. 77 β af Byen og 8 Rd. af Landsfognet, for Visitationsmaaltidet 24 Rd., for Kirke-regnskabs-Maaltidet 38 Rd. 38 β, for Samlinger i Præsteboligen 1 Rd. 6 β, 2 Rd., 4 Rd., 6 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction, samt Introduktionsmaaltidet. Aarlige Udgifter: Landstat 40 Rd. 94 β, Fattigstat 20 Rd., Bidrag til Hjelpe-Enke-kassen 4 Rd. 74 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 522 Rd. 26 β, til Enkepension 469 Rd. 32 β. Enken erholder af Kaldet 59 Rd. 26 β og af Kirken i Huusleiehjælp 19 Rd. 19 β. Præsten skal sikkre sin event. Enke 95 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1600 Rd.

b. Diaconatet

besættes ved Valg af Menigheden, hvortil Kirkecollegiet præsenterer. Valget stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken og Hovedpræstens Bolig. Den indeholder 6 Bærelser med Kaffelovne og er ordentlig vedligeholdt. Den saavel som en i 1861 opbygget Stald eies og vedligeholdes af Menigheden. Den er rimeligviis bygget før 1698. Haven er lille, 95 Fod lang og 75 Fod bred, men god og frugtbar og forsynet med nogle udmærkede Frugttræer.

Embedsjorderne udgjøre 19 Demat, der ligge deels spredte i Fenner, deels temmelig langt borte. 4 Demat, inde mellem Andres Jorder, ere udleiede for i Alt 32 Rd 32 β;

for de øvrige 15 Dt. Græsjørder i 3 Fenner erholdes 24 a 32 Rd. pr. Dt. Samtlige 19 Dt. ere udleiede for 473 Rd. 32 β. Brændsel høves ikke.

Indtægter. A. Accidentser: 128 Rd. B. Andre Indtægter: Firum 165 Rd. 4 β, Godtgjørelse for Brændselstransport: af Byen 4 Rd., af Landsognet 5 Rd. 19 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination, Introduction og Reise, samt yder et Kjøleofter paa 64 Rd. Aarlige Udgifter: Landskat 18 Rd., Fattigskat 6 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 2 Rd. 70 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 318 Rd. 80 β og til Enkepension 281 Rd. 58 β. Enken erholder af Kaldet 28 Rd. 13 β, af Hjælpe-Enkekassen 25 Rd. 19 β og af Kirken i Huusleiehjælp 19 Rd. 19 β. Diaconen skal sikke sin event. Enke 65 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 650 Rd.

Kirkeinventariet. Daab (i Hjemmet) 1 Rd. 6 β, Confirmation ubestemt, Trolovelse 1 Rd. 6 β, Tillysning 1 Rd. 58 β, Copulation: i Kirken 1 Rd. 58 β a 3 Rd. 19 β, i Hjemmet 3 Rd. 19 β, 4 Rd. 77 β og 5 Rd. 32 β, Fordspaafastelse: i Tjenesteugen 77 β, 1 Rd. 58 β, 3 Rd. 19 β, ellers 1 Rd. 58 β istedetfor 3 Rd. 19 β, for Vedsagelsen i fuldt Ornat 6 Rd. 38 β og 4 Rd., tilsammen 10 Rd. 35 β til hver Præst. Tilgangsattest 13 β, Skrifteseddel 13 β, Fødselsattest 26 β, Døbeattest 51 β a 1 Rd. 58 β, Attest for at En er ugift 1 Rd. 6 β, Confirmations-, Trolovelses-, Tillysnings- og Copulations-Attest 26 β, Dødsattest 51 β, Attest for at en offentlig Bekjendtgjørelse har fundet Sted 26 β, ellers 13 β. For at indføre Regninger og Skjldnere 1 Rd. 58 β, 1 Rd. 6 β, 77 β og 1 Rd. 32 β; for at indføre nye Forstandere i Protocollen 1 Rd. 58 β, nye Kirkebetjente 1 Rd. 58 β. For andet Skriveri i Kirkesager en billig Godtgjørelse.

Præsterækken.

Hovedpræster. Den første var vel Hermann Lützens, om hvem det hedder: „Anno 1113 do flogen de Bohemanns

eren Karfheren doet, geheten Her Harmen Rütke. Darumme worden se berovet ere leenware". (Landsherren beholdt Patronatet, indtil Hert. Friedrich 1603 folgte Menigheden det med Forbehold af, at Hofpræst Fabricius, hvis han ønskede det, skulde erholde Embedet ved første Vacance). Peter Henning- sen 1483, † 1494. Johan Harze, Stalleren Boie Tetens Skriver, sang sin første Messe 1495. Efter Reforma- tionen: (Hermann Tast holdt her den første lutherste Præ- diken 1522 eller 1524). Hvem der var første lutherste Præst her, vides ikke. Peter Rankfeld, 1553—59. Diaconen A. Mulk blev udseet til Præst, men Hertugen gav Embedet til sin Hofpræst Wolquard Jonæ, der dog først kunde tiltræde 1562, da han maatte reise med Hertugen. Garding behagede ikke Præsten, der i et Brev til Pistorius i Tetenburg kalder det sit ergastulum og purgatorium; han drog til Kendsborg 1570. Petr. Aurifaber (Goldschmidt) 1570, † 1605. Da nu General-Superint. Fabricius afflog Embedet, kaldtes Paul v. Hinsen, til 1607. Andr. Lonerus 1607, † 1623. Bendix Meyer † 1642. Mag. Andr. Lonerus 1642, Provst 1653, † 1676. En begavet Mand, Under af S. Arndts Skrifter. Andr. Lonerus, adj. 1675, † 1688. Mag. Stephan Fabri- cius † 1720. Mag. Georg Barthold Meyer † 1737. Petrus Petrejus, Provst 1742, † 1745. Joh. Dietrich Meyer † 1750. Owe Duken, emer. 1757. Arnold Hinrich Brinkmann, ud- nævnt 1757. Christ. Dittl. Meier, Provst 1774, 1780—81 (†). Marcus Detlev Boss, Provst 1797, † 1815. Jacob Mar- tens † 1826. Friedr. Feddersen, Provst 1838, entl. af Reg. Commiss. 5 Septbr. 1850. Peter Heinsen, Præst for Brø- rup og Lindknud, Ribe Stift, const. s. D. af Reg. Commiss. Constitutionen hævet 3 Marts 1854. Claus Emil Carstens, Præst for Nykirke, Flensborg Provsti, 26 Mai 1854.

Diaconer. Arnold Mulk, 1544—67. Paul Hunz, til 1576. Mag. Sebastian Meyer † 1613. Bendix Meyer, 1613—21. Egidius Høyer, 1621—31. Mag. Andr. Lone- rus, 1631—43. Siegf. Sievers, 1643—66. Joachim Lone- rus † 1674. Stephan Fabricius, 1674—88. Nic. Tollitz † 1715. Johann Matthias Burchtorff † 1725. Owe Duken, 1726—51. Joh. Joachim Behrends † 1769. Marc. Detl. Boss, 1769—81. Christ. Heinr. Støssiger, 1782—90. Diedr. Boysen, 1790—1809. Jac. Martens, 1809—16. Jens Mømsen, 1816—20. Johannes With, 1821—26. Hans Eberhard Holm, 1827—30. Paul Bahnsen, 1831—38. Wol- quard Georg Friedr. Haaf 1838, befordret 7 Juli 1842 til

Hadeby. Cand. Herm. Edo. Scholtz, Balgconf. 20 Januar 1843, entl. af Reg. Commiss. 5 Septbr. 1850. Peter Heinsen, const. ogsaa som Diacon. Ovennævnte Hermann Edo. Scholtz, constit. af Reg. Commiss. 11 Jan. 1851.

Anm. Byen skylder sin Oprindelse til et Capel af Træ, som „Anno 1109 wart gebuwet op deme Cleve by deme Garsande“, og „Anno 1117 do vorgink de Capelle oppe Cleve und wart wedder eine ander Stenkarke gebuwet oppe Garsand in dat Osten, unde wart genömet Gardinghe.“ Om denne Kirke, der laa høit paa Sandaasen og allerede 1186 nævnes som Everschops Hovedkirke og derfor ogsaa i Registrene 1463 og 1523 findes ansat til høieste Cathedralicum, 24 β , samlede sig efterhaanden en By, hvis Navn findes skrevet Gerdinghe og Gardinghe. Den blev Midtpunctet for Everschop, og i dens Kirke vedtoges 1466 en ny Landret ved Afsendinge fra alle 3 Herreder. 1572 havde den en Byfoged og Byret. 1575 fik den adskillige Privilegier af Hertug Adolph, f. Ex. det vigtige Tirsdags-Ugemarked, og 1590 forskaffede Stalleren Caspar Hoyer den Kjøbstadsrettigheder. 1612 anlagdes Canalen fra Garding til Ratingsfiel og kostede 13000 Mk. R. Paa Byens Jorder, B. for den, laa i gamle Dage en stor Dfferhøi, der senere blev Everschops Fribjerg. I Byens Omegn maa der have ligget kongelige Arvebesiddelser, der, sandsynligviis med Baldemar I.s Datter Helena, ere komne til Hertug Wilhelm af Brunsvig; thi 1297 solgte Hertug Otto til sin Onkel Grev Gerhard af Holsten „bona in parochia Gerdinghe et Thedinbole et ubicunque in Frisia sita“, og dette Salg bekræftedes af Kong Erik Menved 1300 i et Brev, hvori det hedder: „Gherdinghe et Thetesbole in Frisia, Warwitsysel in Jucia“. — Fra den catholske St. Jørgens Stiftelse nedstammer det nuværende „Gasthaus“, der eier $4\frac{1}{2}$ Dt. Land, en Gave af Stalleren Caspar Schwenk 1627, og desuden omtrent 12000 Rd. Paa Gaarden Marne i Landfognet boede Familien Sievers, af hvilken Harmen Sievers, Dve Harmens og Sievert Sievers i det 16 Aarhundrede vare Stallere. Den gamle Gaard, hvis Kjældere skulle have været brugte som Fængsler, er ombygget. Af Kogene, som høre til Sognet, skulle nogle være tidligt inddigede, saaledes Marne- eller Mariekog 1100 og Wattkog 1160, men jvfr. dog herom S. 178. Peter Sag angiver, at Wattkogen er inddiget 1235. Südermarsch inddigedes 1242, Kornkog 1612, Dreierlandenkog 1612, ødelagt 1625, tildeels gjenvundet 1627. — „I ældre Dage“, siger Heimreich, „var Garding et langt større Sogn, hvortil Grøde, der strakte sig langt ud mod S. B., hvor nu Gjderen gaaer, dengang hørte“. Meyer har paa sine Kort her Grøde som et Sogn med Kirke i Everschop; maastee

derved skal forstaaes det i Registrene omtalte parochia Westermarck & Marne, der havde „unum atting & dabit 22 denar. sterl.“, men som er sporløst forsvundet. Herude boede de vilde Bohemanner, der dræbte Præsten Rütke 1113, fordi han ikke ventede med Tjenesten til de kom.

8. Tating.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger vestlig i Provstiet, $\frac{3}{4}$ Miil fra Garding, og grændser mod N. til Havet (Ording Bugt), mod D. til Poppenbüll, Garding og Welt Sogne, mod S. til Ejderen og mod V. til St. Peter Sogn. Det bestaaer af Tating Altkog, 70 Dt., Mittelfog, 90 Dt., Tabbenkog, 16 Dt., og Buhrkog, 40 Dt., samt Dele af Holmfog, Wasserkog, Marnekog, Grudenkog, Esterkog, Dreierlandenkog og Achteresingfog og deles i otte Bührschaften, nemlig: 1. Tating, hvori Kirkebøen, med Kirke, Præstebolig, tre Skoler, den store Gaard Hochdorf med en smuk Have, og henved 70 Gaarde og Huse. Den afbrændte 1733, opbyggedes smukkere og har Udseende af og kaldes stundom en Flække. Den er ved en let Chaussee forbundet med Garding. 2. Büttel, fire Gaarde mod N. 3. Medehop (Store- og Lille-), er den nordøstlige Deel af Sognet. 4. Osterende, mod D. 5. Est, mod S. 6. Esing, mod V. 7. Tolendorf og 8. Achteresing, mod N. V. Enfelte Steder ere: Hovert, Haberacker og Mattendorf. I Holmfog ligger mod N. V. Büttlingsiel, hvis lille Havn nu er tilmuddret. I geistlig Henseende hører endvidere til Sognet den 515 Demat store Wilhelminekog, hvori der ligger en Gaard, nogle Huse og et Teglværk, og ved Slusen ved Ejderen en lille Havn, Estersiel, der benyttes til Udfibning. I Alt i Sognet 45 større og mindre Gaarde, 162 Huse med og 17 uden Jord og 2 Vindmøller. Dets sydligste Punct hedder Südwesthorn. — Sognets Areal er henved 5600 Dt., hvoraf Halvdelen er godt Marskland, men Resten daarlige Marskjorder og Noget endog temmelig sandede Geestjorder. Baade mod N. og S. findes der Forland. Blandt Beboerne (i 1855: 1604, i 1860: 1616, 323 Fam.) er Velstanden forskjellig, eftersom de ere Jordeiere eller Arbeidere. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde omtrent 3890 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabets Vesterdeel, under Amtmanden i Husum som Ejdersteds Overstaller.

Skoleforhold. Sognet har to Skoledistricter, det ene ved Kirken med 3 Skoler, nemlig en Elementarskole paa 120 Børn og 2 Skoler paa 80 og 100 Børn. Det andet, med en Districtsskole i den sydøstlige Deel af Sognet, har over 50 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 55, Confirm. 35, Copul. 14, Communic. 175, Døde 50. Daaben forrettes næsten altid i Kirken. Altergang holdes 4 a 5 Gange aarlig. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger høit, paa Vesten, i Midten af Sognet og har et anseeligt og høit Trætaarn med 2 Klokker, Orgel og Uhr. 1103 blev der bygget et Træcapel, der i det 13 Aarh. opførtes af Steen og blev Utholms Hovedkirke (jvfr. Anm.). Skibet har Træloft og er udvidet mod V.; Choret er udvidet mod D. med en tresidet Afslutning. Altertavlen forestiller Korsfæstelsen, ottekantet Steendøbefont med bevægelig Himmel, Prædikestol fra 1601; under Chorbuens og henad den nordre Væg i Skibet er et Pulpitur, hvor Orglet og et lille Positiv ere anbragte, Pulpituret er prydet med bibelske Billeder, Aarstallene 1591 og 1601 og Givernes Navne findes paa samme. Paa Skibets Sydside er anbragt en ud-skaaren siddende Figur af den martrede Frelser, paa Nord-siden et Crucifix med Maria og Johannes ved Siden. 1552 fik Kirken et Timeuhr, 1694 nedblæste Taarnspiret, men opreistes atter 1699. I den catholske Tid var her flere Vicarier. I Kirkeseglet er Kirkebygningen afbildet. Kirken eier 35 Dt. Land og 5000 Rd., og indtil 1804 var der ansat to Præster ved den.

Embedsboligen ligger noget borte fra Kirken. Den er bygget 1801, godt indrettet og vel vedligeholdt. Det Samme er Tilfældet med Oconomileiligheden. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er temmelig stor, omtrent $\frac{2}{3}$ Dt., og beplantet med mange Frugttræer og andre Træer, der dog paa Grund af den skarpe Nordvestvind kun vore langsomt.

Embedsjorderne udgjøre med Have og Gaardsplads $65\frac{1}{2}$ Demat. Halvdelen er gode Marskjorder, Resten middelmaadige. En Forpagtningssum af i Gjennemsnit 1000 Rd. har været erholdt i de sidste 10 Aar. I 1858 vare Jorderne bortleiede for 11 a 1200 Rd. Brændsel høves ikke.

Indtægter. A. Accidentser: 175 Rd. B. Andre Indtægter: Fixum 335 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 42 Rd., Fattigskat 10 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 5 Rd. 40 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift var i den Tid, der var to Præster, 480 Rd., til Enkepension er Ansættelsen 541 Rd. 32 β. Enken erholder af Kaldet 67 Rd. 64 β og af Menigheden 16 Rd. i Huusleiehjælp. Præsten skal sikke sin event. Enke 100 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1450 Rd.

Kirkeinventarier. Daab: i Kirken 51 β, i Hjemmet 1 Rd. 6 β, Trolovelse: i Præstegaarden 1 Rd. 6 β, i Hjemmet 2 Rd. 13 β; Tillysning og Tillysningsattest a 51 β; Copulation: i Kirken 1 Rd. 6 β, i Huset 6 Rd. 38 β. Sordspaafastelse betales efter fire Classer.

Præsterækken.

Hovedpræster. Stephanus Knuti, Rector in Tatinghen, anstaffede 1470 en Kalk til Madveren. Hr. Hinrich Eggesen, druknede 1490. Hr. Johann Ridderplat. Efter Reformationen: Paul N., 1530—32. Berend Petersen, tiltraadte 1533. Autor Rosa eller Steinmann, var 1544 paa Nordstrand, senere til 1553 her. Mag. Abraham Page † 1577. Michael Heine † 1611. Mag. Paul Brüggemaun, skal af den fyrstelige Raad v. Bowerm 1612 være paatvungen Menigheden, med hvilken han levede i Riv og Strid. Han blev affat 1617, blev Brygger, dog senere Præst paa Pelvorm. Simon Hochgreve † 1624. Michael Einsperger † 1640. Præsten i St. Annen, Samuel Rachel, afflog Embedet, og Peter Feddersen antoges, † 1671. Han var Præst i Slgrof da dette forgik 1634, senere i Foretoft, hvor hans Bolig brændte. Krafft anfører hans Klage: „Ich bin in Wasser und Feuersnoth gewesen, in der Wasserfluth 1634 ging mirs so und so; auf Fahretoft mußte ich Haus und Hof im Brand verlieren, aber ach, das Kreuz, das mich nun in meinem Alter getroffen, das gehet über alles, alles: die böse Frau.“ Eberhardus Ebio † 1700. Nicolaus Samuel Ebio † 1714. Hinr. Christoff. Elers † 1726. Eras. Friedr. Ebio † 1759.

Martin Nicol. Hellmann † 1787. Peter Thomsen † 1817. Provst Johann Siegfr. Diercksen, 1817—24. Johann Andr. Hansen 1825, Provst 1834, til 1838. Johannes Weiland 1839.

Diaconer. Detlev Frobøse. Henricus Reuchius. Constantin Kochmacher. Mag. Abraham Page. Rotgerus N. Rudolph Berens, til 1582. Otto Pollio † 1610. Matthias Johannis † 1617. Antonius Detharding † 1655. Eberhard Ebio, 1656—71. Conrad Rodemann † 1679. Jacob Gerritz Ebio † 1698. Nic. Samuel Ebio, 1698—1700. Hinr. Christ. Elers, 1700—14. Johann Ingwersen, 1714—22. Benedict Friedrich Wegner † 1725. Christ. v. Anden † 1739. Jacobus Richardi † 1756. M. N. Hellmann, 1757—60. Matthias Leo † 1766. Peter Thomsen, 1767—88. Jac. Detl. Casp. Schmidt, 1788—98. Georg Ernst Friederici, 1798—1800. Balthasar Georg Franzen, 1800—04. Diaconatet blev derpaa nedlagt.

Anm. En Deel af Tating Sogn er en Geestaas, der i sin Tid var Utholms Kjerne, og her byggedes 1103, efter Andre 1096, efter Ejderst. Chron. paa Tade Eskils Land ved de hvide Klitter, Wittendünen, et Træcapel, Tatinghen, til St. Magni Gre. Dette var det første Gudshuus i Marsken og 4 Aar ældre end Gardiug. (See St. Peter Sogn). Det blev Utholms Hovedkirke, og dets Segl benyttedes endog 1411 og 1445 som Herredssegel af Utholmerne. Jvfr. Side 177. 1463 havde Sognet 7 Bührschaften, men 1523 see vi, at der er kommet 2 Bührschaften til, og at Heveracker, nu vel Hovert, er udgaaet, og Sognet havde saaledes sin nu bestaaende Inddeling. Man antager, at Achteresing engang har været selvstændigt, da der nævnes et Capella Otteresing. Kogene, hvoraf Sognet bestaaer, ere inddigede til forskjellige Tider. Om Marne= eller Marie= og Watt= (Waardt=) eller Wasserkogens Inddigning see ovf. S. 229. Altkog inddigedes 1185, Mittelkog eller Südhørnkog 1190, Jabben= eller Jacobskogen 1203, Bührkog 1212, Grundenkog 1285, Medehop 1412 (men tabtes atter og gjenvandtes først 1456 efter Anlægelsen af Falsdiget fra Tating til Westerhever, og er nu den samme som Holmkog, inddiget 1456), Dreierlandenkog 1612 og 1627. Denne Kog, hvoraf Noget hører til Garding, Noget til Tating Sogn, ligger der, hvor i ældre Dage en Arm af Heveren skilte Evershop og Ejdersted fra Utholm. Kogen fik Navn efter disse 3 Lande, som den var et Foreningspunct for, og havde, da den inddigedes 1612, 880 Dt. Dens Diger bleve ofte ødelagte, og 1627 gjenvandtes omtrent 320 Dt., hvoraf Hertugen skænkede 21

Dt. til S. Pincier, de øvrige 560 Dt. vare endnu 1631 ofte under Vand og bleve anvendte til Forland for Welt og Vollerwief. Esterkog gjeninddigedes 1614, efter at den 1552 var ødelagt i en Vandflod. Wilhelminekogen mod S. hed forhen Binnenquellen; udenfor laa den lille Hallig Butenquellen, der blev bortrevet i Stormfloden 1825, og netop der, hvor den laa, er nu Ejderens Seiløb allerdybest. Wilhelminekogen folgtes 1843 af Staten for 30400 Rd. og en aarlig Canon af 5 Rd. pr. Dt.

9. St. Peter.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger i den sydvestlige Deel af Provstiet, $1\frac{1}{2}$ Miil fra Garding, og grændser mod N. til Tating og mod N. V. til Ording; forresten er det omgivet af Havet. Til Sognet høre Dele af Esterkog og Achterefingfog; det er deelt i fire Bührschaften: 1. Nilsdorf, den vestlige Mellendeel af Sognet paa en Geestbanke, med Kirken, Præsteboligen, Enkesædet, en Vindmølle og flere Gaarde og Steder; hertil høre Westermærk og Noget af Heide. 2. Boel, Sognets Syddeel, med Resten af Heide og Süderhövd, Husene Nordeck og Westereck. 3. Brøsum, Sognets Norddeel, med Norderhövd, Brøsumsiel og Gaarden Klei. 4. Wittendün, den østlige Mellendeel af Sognet. Dette har i det Hele 21 større og mindre Gaarde, 102 Huse med og 36 Huse uden Jord, og et i 1858 opført Fattigarbeidshuus. — Sognet har en Længde af $\frac{3}{4}$ og en Brede af $\frac{1}{4}$ Miil og indeholder et Areal af omtrent 2900 Dt. Land, der deels er Marsk, deels Geest, hvoraf Noget er meget sandet, en ringere Deel mod V. endog Hede. Sognet ligger nemlig indenfor de høie Düner, der paa en kort Strækning gjøre Sødiget overflødigt, og fra disse udbreder Sandet sig allerede i Aarhundreder bestandigt ødelæggende indefter, dog nu, efter Klitternes Beplantning, mindre end før. Sandklitterne have hist og her en Høide af henved 50 Fod. Udenfor Klitterne ligger Hizbank, der er en Fortsættelse af dem og for det meste rager frem over Havet. Den besøges især af Robbefangere, Hav- og Muslingsøgere. En stor Baake, St. Peters Baaken, er til Veiledning for Søfarende reist paa Klitten, S. V. for Kirken. Et større Vandløb, dat Fall, findes i Sognets Midte. Af Beboerne (i 1855: 1027, i 1860: 1006, 209 Fam.) ere kun Faa velhavende, de fleste ubemidlede. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde 5776 Rd., dog var deri indbefattet Afbetaling paa Fattighuset; det aar-

lige Fattigbidrag udgjør alligevel omtrent 3000 Rd. I rets-
lig Henseende hører Sognet til Landskabets Vesterdeel, under
Amtmanden i Husum som Landskabets Overstaller.

Skoleforhold. Sognet har tre Skoledistricter: Dis-
dorf, hvortil Wittendün, har en Over- og en Elementarskole,
med henholdsvis 60 og 70 Børn. Boel med 70 og Brø-
fum med 30 Børn. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 35,
Confirm. 24, Copul. 8, Communic. 115, Døde 23. Daaben
forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes 4 a 5 Gange
om Aaret. Kirkesproget er tydsk. Embedet besættes
efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens Valg, der
stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger temmelig høit indenfor Havdiget. Den
er opført af Muursteen, tækket med Teglsteen, 120 Fod
lang og 32 Fod bred, med hvælvet Chor, fladt Loft i Skibet,
Uhr, men intet Orgel. Dens indvendige Ornamente er fra
det 17 og 18 Aarh. Epitaphium over Præsten von Horsten
og en Vigsteen over Caspar Hattenius. Da den ældre Kirke
var ødelagt af Sandet, blev denne bygget (efter D. Atlas
1563) og var til 1593 tækket med Rør. Taarnet blev op-
bygget paany 1732, da det gamle faldt ned af Elde, men
en heftig Storm ned slog Spiret 1801, hvorved Waabehuset
ødelagdes. I 1861 er Kirkens Indre fuldstændigt restaureret,
et Taarn opført og det paa Kirkegaarden staaende Klokkhuus
nedbrudt. Før Reformationen var der 3 Altre i Kirken, og
til 1784 var der ansat 2 Præster ved samme.

Embedsboligen, henved 300 Skridt fra Kirken, ligger
temmelig høit paa Gesten. Den er bygget 1771 og saavel-
som Oconomileiligheden vel vedligeholdt. Samtlige Bygning-
er ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. To smaa
Haver, tilsammen $\frac{1}{2}$ Dt., findes ved Boligen.

Embedsjorderne udgjøre 62 $\frac{5}{8}$ Dt., deels Marsk-, deels
Geestjorder, hvoraf nogle ligge nær ved, andre temmelig langt
borte. De vare i 1858 bortforpagtede for 1510 Rd. De
foregaaende 6 Aar have i Gjennemsnit indbragt 1375 Rd.
Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. Accidentser: 120 Rd. B. Andre
Indtægter: Fixum 203 Rd. 86 β .

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden
Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction.

Aarlige Udgifter: Landskat 35 Rd., Fattigskat 15 Rd., Bidrag til Hjælpe=Enkekasen 5 Rd. 70 β.

Ansættelsen til Gage= og Accidentsafgift var i den Tid, der var to Præster, omtrent 460 Rd., til Enkepension er den 572 Rd. 93 β. Enken beholder af Kaldet 93 Rd. 32 β, fri Bolig i Gufesædet, Brugsret af 3½ Dt. Land og Værdien af 2 Tdr. Rug. Præsten skal sikkre sin event. Enke 100 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1700 Rd.

Kirkeinventariet. Nøddaaab 38 a 77 β, Hjemme= daab 1 Rd. 58 β, Privat=Communion 1 Rd. 6 β a 1 Rd. 58 β, Sygecommunion 51 β a 1 Rd. 58 β, Trolovelse: i Præstegaarden 1 Rd. 6 β a 1 Rd. 58 β, i Hjemmet 3 Rd. 19 β, Copulation: i Kirken 3 Rd. 19 β, i Hjemmet 4 Rd. 77 β, for at følge et Lig 1 Rd. 58 β, et Morgenlig 6 Rd., Pareniation 8 Rd. 77 β, Ligprædiken 1 Rd. 58 β, Tale ved Graven 77 β.

Præsterækken.

Hovedpræster. Peter Tetens, var her 1514, da en ny Klokke blev støbt. Bernhard Horstein 1556, † 1593. Jacob Bornholt † 1616. Caspar Halkenius (Hätkenius) † 1648. Justus Bokelmann † 1667. Mag. Jac. Richardi, 1667—79. Nic. Laurentii, Provst 1700, † 1708. Johann Horn † 1722. Bernh. Christ. Genzel, Provst 1731, † 1742. Lucas Johannes Frenkel † 1750. Ernst Christ. Weierholm † 1759. Johann Peter Blaate † 1771. Johann Hamckens, entl. 1785, † 1803. Adolph Heinrich Strodtmann, Provst 1795, forflyttet 1797. Henning Henningsen, resign. 1835. Conrad Wilhelm Moritz Wolf 1836, entl. 8 Novbr. 1850 af Reg. Commiss. Georg Heinrich Oswald Greif, const. Præst ved Hospitalet i Haderslev, const. 9 Jan. 1851 og 8 Febr. udnævnt af Reg. Commiss. med Forbehold af Menighedens Valgret for Fremtiden, † 13 Juli 1862. Ludv. Friedr. Henning, Præst i Ording, Valgconf. 17 April 1863.

Diaconer. Barthold. Winold, 1555. Petrus N., 1556. Svederus. Wilhelm v. Ecken, 1557—64. Vitus, 1566. Johannes, 1566. Rochus, 1567. Paul Gonnens, 1567. Naamann Meyssen, til 1582. Wichmannus Hattiges, 1584. Theodorus Pistorius (Dierk Bäcker) † 1615. Johann Tetens † 1623. Joachim Rachel, 1624. Jacobus Johannis † 1640. Nicol.

Fischer † 1648. Wilh. Rungius † 1655. Johann Friedr Zobel, anbefalet af Provsten; nedlagde Embedet 1662, da han ikke kunde forliges med sin Collega; han kaldtes „der rauhe Capellan“ og døde 1665 i Hamborg. Mag. Jac. Richardi, 1662—67. Jacobus Antonii og Andreas Bohsen døde før de bleve introducerede. Nic. Laurentii, 1668—80. Johannes Horn, 1680—1708. Herrmann Andr. Richardi, 1708—1716. Gungel 1724, Frenkel 1742, Beierholm 1751, Blaate 1759, Hamckens 1771 bleve Hovedpræster. Joach. Georg Krüger, removeret 1781. Johan Martin Dresler, 1784, var den sidste Diacon her.

Anm. Sognets gamle Navn er Ulstorp, hvilket Navn endnu Gaden ved Kirken fører (Ulzdorf = Gammelbyen), og det er efter Kirkens Skytspatron St. Peter at Sognet fører Navn, efterat det gamle Ulstrup, rimeligviis i Begyndelsen af det 15 Aarh., var ødelagt. St. Viti Lørdag 1445 holdt Amtmanden i Gottorp Otto Splieth og Staller Ebbe Wunnefens Thing i Kirken „til St. Peter“. 1463 nævnes „ad sanctum Petrum“, men 1352—1407 dog ogsaa „Ulthrop“. Med Undtagelse af Süderhövd, der bestod ved Siden af St. Peter 1463 og 1523 og rimeligviis er nedlagt 1556, vare de andre Kirker, der nævnes i designatio 1240 (jvfr. Indl. S. 177) vel kun Capeller under St. Peter. Fra Süderhövd Kirke, helliget Jfr. Maria, skulle nogle Gliser være komne til St. Peter Kirkes Chor, og da dens Kirkegaard 1825 blev benyttet til Diger, fandtes Levninger af Lig i samme. Det er Sandt fra Dünerne, som efterhaanden har ødelagt Landet og stedse rykker længere ind. Det gamle Ulstorp laa $\frac{1}{2}$ Mil Syd for St. Peter, og man viser endnu ude i Havet Stedet, hvor det skal have ligget; allerede i lib. cens, klages over Sandet, thi Biskoppens 126 Dt. Land her „sunt destructi per arenam“.

I St. Peter Sogn har maaskee den ældste Herredskirke for Utholm ligget, thi i den ejderstedske Krønike læses: „Anno Christi 1103 in der vasten an St. Benedictus Dage ward gebuwet eine holten Capelle by Wittendünen in de ere S. Magni up Taten Eskels Land, unde wart genömet Tatinghe unde was dat erste Gadeshus in Spadenland“ (Marsken). Capellet maa altsaa senere være flyttet til Tating (see dette Sogn). St. Peters gamle Segl var „S. Parochie Ulstorp Utholm“ — Esterkøgen er før kaldt Bolliger- og Chesterkøgen, fordi den var inddiget af Beboerne i Boel og Est. En Kog, B. for Kirken, var inddiget med et Sanddige 1624, men dette ødelagdes 26 Febr. 1625. Da en stor Deel af Sognet oversvømmedes 3—4 Febr. 1825 efter et Digebrud ved Süderhövd, maatte Diget flyttes længere ind, og da var det man

fandt den gamle Süderhövd Kirkegaard. I samme Aar blev et stort Stykke Forland, det saakaldte Kirkelei N. for Kirken, der ved en Havarm igjennem Klitterne oftere sattes under Band, inddiget og forvandlet til en Aog, samt Abningen paa Klitstrækningen saaledes lukket.

Ifølge en Optegnelse efter et gammelt Missale, der er meddeelt af Pastor Hamckens i Prov. Ber. 1794, skal der have existeret: Sacellum Scti Viti, Fanum Süderhewer. templum Medac, Nordhöft, Sacellum Otterising, templum Ulsturpiæ et Süderhöft.

10. Ording.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der er det mindste og vestligste paa Stiftets Fastland, ligger $1\frac{1}{4}$ Miil fra Garding, N. V. for St. Peter Sogn, omgivet af dette og Havet. Det bestaaer af: Ording, med Kirke, Præstebolig og heri Skole. De fleste Steder ere byggede langs Digerne og deles i N. Ording og S. Ording, eller Ording tom Norden og Ording tom Süden, hvilket Sidste ofte nævnes med det ældre Navn Frahmsort. I Sognet findes 4 Gaarde, 20 Huse med og 6 uden Jord. — Sognet har et Areal af omtrent 449 Dt.; nogle af Jorderne ere simple Marskjorder, andre Geestjorder, men begge Dele lide af Sandet fra de Klitter, der mod V. omgive Sognet, hvis yderste Punt mod Nord kaldes Nathørn, mod Syd Frahmshørn. Paa sine Steder ere Klitterne gaaede ind over Digerne og bedække dem aldeles. Den største Deel af Beboerne (i 1855: 178, i 1860: 179, 38 Fam.) ere Daglønnere, der finde Erhverv ved Digearbejde og Faareavl; nogle større Gaardeiere ere velhavende. Fatigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde 125 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabets Vesterdeel, under Amtmanden i Husum som Landskabets Overstaller.

Skoleforhold. Sognet danner eet Skoledistrict, med een Skole paa 45 Børn. Præsten er fra 25 Januar 1820 tillige Skolelærer. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 7, Confirm. 5, Copul. 1 a 2, Communic. 40, Døde 5. Daaben forrettes i Kirken. Altergang holdes 2 Gange om Aaret. Kirkesproget er thdsk, og Embedet besættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger omtrent midt i Sognet. Grundstenen til den blev lagt den 27 April 1724. Den er opført af Muursteen, har et lille Klokketaarn, støbte Jernvinduer, hvælvet Bræddeloft og 2 smalle Gange, Portrait af Matthias Pampus (der som Præst her oplevede og beskrev Vandfloden 1634), men intet Orgel eller Uhr. Den allerældste Kirke er forlængst forgaaet; en anden, bygget i det 15 Aarh., stod til 1723, da den formedelst Sandets Fremtrængen maatte flyttes længere ind i Landet, hvorpaa den nuværende opbyggedes. 1823 blev der colligeret til Hjælp for Kirken og Præsteboligen. I Kirkeseglet findes Bogstaverne O. K. S. og nedenunder en Figur.

Embedsboligen afbrændte den 14 Juni 1825 og blev strax efter gjenopbygget. Den ligger 200 Skridt fra Kirken, har 4 Værelser foruden Skolestuen, er rummelig og saavel som Oconomibygningen, der er sammenbygget med Vaaningshuset, godt vedligeholdt. Samtlige Bygninger eies og vedligeholdes af Menigheden. Haven er 73 Roder stor og god som Rjøfkenhave. Træer kunne tribes, men kun hvor Huset yder Beskyttelse mod Vinden.

Embedsjorderne udgjøre 29 Demat, hvoraf den ene Halvdeel ligger tæt ved Præsteboligen og benyttes af Præsten, men er daarlig; den anden Halvdeel, $\frac{3}{4}$ Miil borte, i Sognet St. Peter, og er af bedre Bestaffenhed. Samtlige Jorder ville i Reglen kunne udleies for 10 Rd. pr. Demat. I 1858 indbragte de 340 Rd. Svfr.: Indtægter. Angaaende Brændsel see under Indtægter.

Indtægter. A. Accidentser: 15 a 20 Rd. B. Andre Indtægter: 116 Rd. 77 β. Brændselskjørsel af Sognet. — Som Skolelærer har Præsten 104 Rd. 10 β, $3\frac{1}{2}$ Dt. Land og 4 Væs Tørv til at opvarme Skolestuen med.

B y r d e r. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction og er Præsten behjælpelig ved Flytningen. Aarlige Udgifter: Landstat 16 Rd., Fattigstat 1 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen —?

Ansettelsen til Gage- og Accidentsafgift er 215 Rd. 16 β, til Enkepension 163 Rd. 70 β. Enken erholder af Raldet 16 Rd., af Menigheden 24 Rd. til Huusleiehjælp og af Hjælpe-Enkekassen 37 Rd. 32 β. Præsten skal sikkre sin event. Enke 45 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af (Præste- og Skolelærer-) Embedet kan anslaaes til omtrent 700 Rd.

Kirkeinventariet. Kirkeadaab Intet, Hjemmedaab, Confirmation og Copulation a 1 Rd. 6 β , Jordspaafastelse i Reglen 2 Rd. 64 β .

Præsterækken. Bernhard Petersen, til 1533, Bernhard Selmer og Bartholdus Blauenstein, kaldes ogsaa sacellani Ordingenses. Wichmanus Hattiges, til 1604. Matth. Pampus † 1645. Simon Pampus, adj. 1643, † 1683. Henrich Conrad Bünemann, resign. 1698, da Menigheden havde paa-tænkt at fjerne ham for hans Ufredsommeligheds Skyld. Præsteboligen og Kirkebøgerne brændte 1688, medens Præsten 6te Søndag efter Trinitatis uddeelte Sacramentet i Kirken. (Præsterne maatte til 1746 selv skaffe sig Bolig). Friedr. Petersen, 1699—1720 (†). Andr. Loner † 1735. Andr. Haas, 1736—40. Johann Georg Cøler, antaget uden Valg, for at spare Udgifterne, † 1748. Joh. Urbanus Feiermann † 1778. Nic. Eggers † 1787. Christ. Dittl. Balsløv, 1788—91. Johann Carstens, resignerede 1807, † 1814. Matth. Friedr. Greif, 1808—13. Hans Christ. Haustedt, 1815—18. Mag. Detlev Dieckmann 1820, † 30 Septbr. 1846. Cand. Ludv. Friedr. Henning, Valgconf. af 28 Mai 1847, bef. 17 April 1863 til St. Peter.

Anm. Sognet Ording, i catal. vetust. og 1523: Urden og Orden, har før været større og ligget vestligere, men Vand og Sand have forenet sig om at formindske og ødelægge det. Før laa her Stederne Nordhøvd og Frahmsort, men de ere forgaaede; nær Nordhøvd laa en lille Badeanstalt, men den er nedlagt for 16 Aar siden. Da Diget 1793 var færdigt, var der dog 680 Dt. indenfor samme, 1825 gik henved 50 Dt. tabte. Østligt i Sognet, paa en firkantet langagtig Banke, der nu for det meste er bortført, skal der have staaet en Borg. Noget nærmere derom kjendes ikke, maaskee det var en Vikingegaard lig Wagemannsborg i Westerhever, thi Havet naaede forhen op til Banken, hvori man 1863 fandt flere sorte Leerfar med Afke; Karrene gik istykker ved Opgravningen.

11. Katrinenheerde.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger omtrent midt i Provstiet og Landskabet Ejdersted, henved $\frac{1}{2}$ Miil fra Gar-

ding, og grændser til Tetenbüll, Røzenbüll, Rating og Garding Sogne. Det bestaaer af Kirkestedet Katrinenheerde, ved Chausseen imellem Garding og Tønning, med Kirke, Præstebolig, Skole, Præste=Enkesæde og Kro. Nogle Steder hedde Allersdorf og St. Oluf. En Gaard kaldes Remontstrantgaarden, fordi den tilhører den reformeerte Kirke i Frederikstad. Huset Hemmingshorn ligger mod N., og V. for det Sunferkøgen, hvori der nu er eet Huus. I Alt i Sognet 10 større og mindre Gaarde, 34 Huse med og 7 Huse uden Jord. — Sognets Areal er 1667½ Dt., for det meste svære Marskjerder; kun det Strøg, hvorpaa Kirkebøen ligger, er Geest. Beboerne (i 1855: 339, i 1860: 318, 73 Familier) ernære sig ved Agerbrug og Kvægavl, samt ved Dyrfkning af Haveurter og Kartofler paa Geestlandet. De større Jordbesiddere, 9 i Tallet, ere velhavende, de mindre have godt Udkomme, men Størstedelen af Befolkningen er ubemidlede Arbeidere, og Fattigvæsenet maa hjælpe Mange. Udgifterne til Fattigvæsenet udgjorde i 1861 omtrent 1370 Rd. Over en Trediedeel af Jorderne tilhører Folk, der boe udenfor Sognet. Dette hører i retslig Henseende til Landskabets Besterdeel, under Amtmanden i Husum som Overstaller.

Skoleforhold. Sognet har kun een Skole, bygget 1806 efter en Ildebrand og udvidet 1849, med 72 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 9, Confirm. 10, Copul. 4, Communic. 48, Døde 10. Daaben forrettes næsten altid i Kirken. Altergang holdes For- og Efteraar. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Valg af Menigheden o: de paa deres Eiendomme boende Medlemmer af samme. Valget stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger paa et Værre, omgivet af den med Træer beplantede Kirkegaard, omtrent midt i Sognet. Den er gammel og lille, opført af Muursteen, har Tag af graa Steen, fladt Bræddeloft, et Chor, der er høiere end Skibet, et lille Taarn, belagt med Zink, et Uhr, skænket 1838, og et Orgel, bygget 1840, ligeledes en Gave. Altermaleriet forestiller Nadverens Indstiftelse. (Paa den gamle Altertable er Kristus med Tornetrønen afbildet; han sidder lavt paa en Skammel, medens Gudsader og Maria sidde paa en Throne). Et temmelig stort Klokketuus af Træ med Bræddebeklædning og Tag af Spaaner staaer tæt ved Kirken. Naar den nuværende Kirke er bygget, vides ikke (i Begyndelsen af det 12 Aarh.

var der et Capel her). Patronatsretten hjemfaldt ifølge Heimreich 1557 til Landsherren, fordi Menigheden uden Provstens Samthkke havde antaget en Præst. I Kirkeseglet findes en kronet kvindelig Figur, rimeligviis Jomfru Maria, med Verdensfuglen i den ene og et Sværd i den anden Haand. Kirken eirr 24 Dt. Land og en Capital paa over 2300 Rd.

Embedsboligen ligger paa en Høi, noget fra Kirken og Bhen. Den er gammel, men bekvemt indrettet og godt vedligeholdt. Naar den er bygget, er uvist; Aarstallet 1633 findes paa den. Oeconomileiligheden er sammenbygget med den. Alt er indløst og vedligeholdes af Menigheden. Haven er ikke stor, men af god Bestaffenhed, med flere Frugttræer og omgivet af mange større Træer, der hde den Bestyttelse. Desuden haves en lille Kjøkkenhave.

Embedsjorderne udgjøre omtrent $39\frac{1}{2}$ Demat Land, hvoraf 7 Demat ere Geestjorder, Resten Marst. De ligge spredte i Fenner i 3 Parceller temmelig langt fra Boligen. Noget er bortleiet for 32 Rd. pr. Dt., og det Hele vilde vel kunne udleies for rigeligt 1000 Rd. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. Accidentser: 16 Rd. B. Andre Indtægter: Fixum 77 Rd. 19 β, Afgift af nogle Huse paa Marken 27 Rd. 45 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination, Introduction og Transporten af Flyttegodset. Aarlige Udgifter: Landstat. 33 Rd. 26 β, Fattigstat 5 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekasen 3 Rd. 9 β.

Ansettelsen til Gage- og Accidentsafgift er 389 Rd. 19 β, til Enkepension 341 Rd. 32 β. Enken erholder af Kaldet 34 Rd. 13 β og af et Legat fri Bolig eller Huusleiehjælp og Indtægten af en Fenne paa 3 Dt., af Hjælpe-Enkekasen 19 Rd. 19 β. Præsten skal sikkre sin event. Enke 80 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anstalten af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til rigeligt 1000 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab 13 β, Confirmation ubestemt, Trolovelse 1 Rd. 6 β, Tillysning 51 β, Copulation 1 Rd. 6 β, Huuscopulation det Dobbelte af ovennævnte Gebyr, Jordspaafastelse 77 β, 1 Rd. 58 β, 3 Rd. 19 β, 6 Rd. 38 β.

Præsterække. Nicolaus Hogener, var den sidste catholske og rimeligviis ogsaa den første lutheriske Præst. Johannes Cramer, 1557. Hinrich v. Risen, var her længe. Paul v. Hinsen, 1576—1606. Efter megen Uenighed om Besættelsen indførtes offentlig 1610 af Provst Crusius Gerhard Coster, der resignerede og døde 1632. Mag. Thomas Edler (efter en, „summo cum applausu” holdt Prædiken), 1633—35. Matthias Lobetanz, tidligere Kjøbmand, † 1652. Broderus Jacobi † 1657. Johannes Schnell † 1666. Peter Bloch † 1667. Mag. Friedrich Ehlers † 1695. Mag. Joh. Rud. Sieverts † 1727. Broder Vandixen † 1742. Joh. Fried. Augustini † 1760. Fried. Gabriel Braun, 1761—78. Christ. Dethlessen, 1778—87. Jacob Hinrich Bötter † 1799. Peter Jessen, 1800—11. Lorenz Andr. Carstensen, 1812—28. Paul Nissen, 1829—35. Johann Friedr. Clasen 1835, † 13 Januar 1863. Andreas Martin Andresen, Hovedpræst for Simonsberg i Husum Provsti, Valgconf. af 28 Octbr. 1863.

Som Diacon her 1592 nævnes Johanu Thomæus fra Klægshøl.

Anm. I designatio fra 1240 er Kathrinenheerde skrevet: Cathrinen=kerch, og denne er 1463 og 1523 ansat til 9 fl. Cathedralicum. Senere findes: Cathrinharde og Katrinherde, og 1415, da Sognet led meget af Ditmarskerne: Katrine Sogn. Landskabets Forsamlinger, der nu holdes i Tønning, holdtes til 1625 her i Sognet ved Hemminghörn, der ligger omtrent midt i Ejdersted. Forsamlingerne holdtes paa aaben Mark ved den forbiløbende Alfarvei (Buremansvei), og dette Sted ansaaes for de friiske Herreders rette Thingsted. En saadan Forsamling vides at være afholdt St. Viti Lørdag 1429 i Hamygenhörne, det nuværende Hemminghörn, Hamhörn.

Præste=Enkesædet med 3 Dt. Land er en Gave af Lehnsmænd Flohr.

12. Tetebüll.

Steds= og Retsforhold. Sognet, der ligger omtrent midt i Provstiet, $\frac{1}{2}$ Miil fra Garding og lidt over 1 Miil fra Tønning, grændser til Ulvesbüll, Oldenswort, Kotzenbüll, Kathrinenheerde, Garding, Poppenbüll og Osterhever Sogne samt Havet. Det bestaaer af flere til forstjellige Tider inddigede Koge og et Forland paa 450 Tdr. Land og inddeles i sex Bührschaften, nemlig: 1. Kirchenbühr, hvortil

høre Stederne ved Kirken, die StraÙe, Friede= eller Frød= denbüll, Iversbüll, Præsteboligerne, Skolen og den S. for liggende Kirchenkog (400 Dt.). 2. Ofterkogsbühr, hvortil Ofterkog (350 Dt.), med Gaarden Stadshof, og Trocken= kog (786 Dt.), hvori Rothenhorn. 3. Marschbühr, hvortil Marschkog (1380 Dt.) med Gaarden Wulfsbüll, Huset Läm= merhorn og to Huse Gooshorn. (Et Stykke af Marschkog hører til Poppenbüll Sogn). 4. Altneufkogsbühr, hvortil Noget af Adenbüllkog (832 Dt.), hvori Husene Schramshorn, Noget af Altneufkog (713 Dt.), hvis nordlige Deel hedder Kaltehorn og sydlige Deel Warmhorn, Husene Bösesieben, Bærtshuset Horn. I denne Kog findes en lille Sø, „Deep“, der er rig paa Fisk, især Aal. Endelig Noget af W. Offenbüll= kog (420 Dt.). 5. Siversflehkogsbühr, hvortil Kogen af samme Navn (omtrent 1130 Dt.). Heri ligger en Gaard paa 83 Dt., flere større og mindre Gaarde, der kaldes Reiche Reihe, og en Vindmølle. 6. Wasserkogsbühr, hvortil Wasserkogen (90 Dt.) med det i samme liggende Huus Tetenbüll= Spieker. Dette ligger ved en lille Havn, der dannes ved Vandafløbene fra flere Koge, og herfra udføres noget Korn. Endvidere hører hertil Reinsbüllkog (436 Dt.) med Reinsbüllhof. I Alt i Sognet 51 Gaarde, 93 Huse med og 117 Huse uden Jord, et Teglbænderi og en Fattig= arbejdsanstalt. — Sognet har et Areal af henved 6000 Dt., hvoraf over Halvdelen er Græsgange, svære Marstjorder; paa Forlandet græsses en Mængde Faar. En Fjerdedeel af Be= boerne (i 1855: 1761, i 1860: 1687, 341 Familier) ere vel= havende Ciere af større Gaarde, en anden Fjerdedeel er en Mellemclasse af mindre Besiddere, og Resten er Smaafolk og Arbejdere i trange Kaar, der ofte maa søge Understøttelse, naar Arbejdet om Vinteren standser. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde henved 4600 Rd. Sognet har en Spare= kasse, hvori der ved Udgangen af Aaret 1859 indeholdt 8200 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabets Vester= deel, under Amtmanden i Husum som Landskabets Over= staller.

Skoleforhold. Sognet har fire Skoledistricter: Te= tenbüll, Hovedskolen med 76 og Elementarstolen med 70 Børn; Warmhorn med 80 Børn; Siversfleth med 75 og Kaltehorn med 35 Børn. De to første Districter staae under Hovedpræstens, de to sidste under Diaconens Til= syn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 53, Confirm. 36, Copul. 14, Communic. 205, Døde 36. Daaben

forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes Skjærtorsdag og paa flere Søndage i Trinitatis. Kirkesproget er thdsk.

Kirken ligger sydlig i Sognet og er en høi og anseelig Bygning, 86 Fod lang, foruden det 76 Fod lauge Chor, og 32 Fod bred. Taarnet er 130 Fod høit, Bræddeloftet malet med Billeder efter bibelske Emner, Altertavlen, med godt Træskærerarbeide, fra 1522. Orgel og Uhr ere i 1861 undergaaede en Hovedreparation og nu meget gode. Kirkens Indre er samtidig istandsat, med en Udgift af 8000 Rd., og nu lyst og venligt. I Choret ligge mange Præster begravede. Kirken var fra først af (1113) et Capel, men nævnes 1297 som Sogneskirke: „parochia Thedinbole“, udvidedes 1491, fik 1588 et Chor og udvidedes atter 1657. Taarnet er ramt af Thnild 1728 og 7 April 1816. I Kirkeseglet er Kirkebygningen afbildet. Kirken eier 90 Dt. Land og 3000 Rd. Capital, men har nogen Gjæld, omtr. 1700 Rd. Ved Kirken er der ansat en Hovedpræst og en Diacon, mellem hvilke

Embedsforretningerne ere saaledes fordeelte: Confirmationen vexler aarlig, og Indtægten derfor deles; al anden Tjeneste vexler hver Uge, dog regnes Daab og Begravelser efter Bedkommendes Fødsels- og Dødsdag. Den Præst, der ikke prædiker, forretter Skrifte og Altertjenesten. Paa de store Festdage prædiker Hovedpræsten til Høimesse, Diaconen til Aftensang.

a. Hovedpastoratet

besættes ved Valg af Menigheden efter Kirkecollegiets Præsentation. Valget stadfæstes af Kongen. Vælger er Enhver, der besidder 5 Dt. Land.

Embedsboligen, der ligger tæt ved Kirken og for Størstedelen er opført for omtrent 40 Aar siden, er sammenbygget med en lille Lo og Stald, hvilke Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. I Haven, der er omtrent 1 Demat stor, meget god og frugtbar, findes baade ældre og yngre Frugttræer og mange andre større Træer.

Embedsjorderne udgjøre 37½ Dt. Over 14 Dt. ere gammelt Plovland af simpel Bestaffenhed; rigeligt 12 Dt. Græsland ligge bekvemt og nær Boligen, Resten spredt og længere borte. Samtlige Jorder vilde under gunstige Forhold kunne indbringe 800 Rd. i Reie, da de to Trediedele

nu indbringe 500 Rd. Brændsel høves ikke. Det, der kjøbes, hjemkjøres frit af Menigheden.

Indtægter. A. Accidentser: 125 Rd. B. Firum 120 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation og Introduction og hder den Tiltrædende pro arrha 19 Rd. 19 β. Aarlige Udgifter: Landstat 34 Rd., Fattigstat 10 Rd., Bidrag til Hjelpe=Enke=kassen — ?

Ansettelsen til Gage= og Accidentssafgift er 453 Rd. 76 β, til Enkepension 405 Rd. 32 β. Enken erholder af Kaldet 40 Rd. 51 β, af Hjelpe=Enkekassen 12 Rd. 77 β, af Menigheden til Huusleie 19 Rd. 19 β, desuden 77 β og Renten af et gammelt Legat, der udbetales af Kirkekassen med 97 Rd. 58 β aarlig. Er der en Enke efter Diaconen, dele Enkerne Renten; er der ingen Enker, lægges den ene Halvdeel til Capitalen, og den anden deles af Præsterne. Hovedpræsten skal sikkre sin event. Enke 90 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til henved 1100 Rd.

b. Diaconatet

befættes ved Valg af Menigheden efter Kirkecollegiets Præsentation. Valget stadfæstes af Kongen. Vælger er Enhver, der eier 5 Dt. Land.

Embedsboligen ligger faa Skridt B. for Kirken og er solidt opført og bekvemt indrettet 1858. Oeconomileiligheden var for lille, hvorfor der byggedes en lille Rade 1863. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er over $\frac{1}{2}$ Dt. stor.

Embedsjorderne udgjøre 17 Dt. gode Marskjorder, hvoraf nogle ligge nær ved, nogle $\frac{1}{2}$ Miil og een Fenne endog 1 Miil fra Boligen. De ere udleiede for 320 Rd. (Veiesummen har varieret imellem 214 og 320 Rd.). Brændsel høves ikke.

Indtægter. Accidentser: 68 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landstat 16 Rd., Fattigstat 4 Rd., Bidrag til Hjelpe=Enkekassen — ?

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 343 Rd. 75 β, til Entepension 306 Rd. 12 β. Enken erholder af Kaldet 30 Rd. 38 β, see forøvrigt under Hovedpast. Diaconen skal sikkre sin event. Enke 70 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 480 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab: i Kirken Intet, i Huset 1, 2 a 3 Rd., Confirmation 1 Rd. 6 β, Trolovelse 1 Rd. 6 β, Tillysning 51 β, Copulation: i Kirken 1 Rd. 6 β, i Hjemmet 3 Rd. 19 β, Jordspaafastelse 77 β, 1 Rd. 58 β til 4 Rd. 48 β. For et reciproct Testamente 6 Rd. 38 β, Skrifte og Altergang Intet.

Præsterækken.

Hovedpræster. Nicolai Mestmacher, Canonicus, 1372. Den sidste catholske Præst var Nicolai von Gröningen, med hvem den første lutheriske Præst Laurentius Tønnies eller Antonii, fra 1530 ell. 36, enedes om, at Gröningen ikke maatte prædike, men forrette Daab, besøge Syge og oprette Testamenter og derfor have en Deel af Indtægterne. Han skulde saa enten søge et andet Embede eller gaae til Bittenberg og studere og derefter faae Kaldet igjen. Johannes von der Linden 1551, † 1557. Johannes Pistorius eller Artopous (Bager), Elev af Melanchthon, ordineret i Marts 1558 af Hans Tausen i Ribe, da der ingen General-Superintendent var i Slesvig, første Provst i Ejdersted 1584, afsløg at blive Hofpræst og anbefalede Fabricius. Han var en lærd og dygtig Mand, † 1605. Mag. Petrus Boëthius † 1639. Hermann Conerus † 1645. Han havde været Præst i Westphalen, men mistede Alt i Krigen; ankom ved Vintertid til Broderen, der var Provst i Garding, og fik ved hans Hjælp Kaldet her. Conrad Genzel † 1682. Som Senior forestod han Provstiet 1676—80. Mauritius Rachel, til 1693. Robert Henser † 1717. Christ. Albert Harding † 1722. Hieronymus Rohde † 1740. Georg Martin Höfchen, en lærd Mand, † 1753. Hellmuth Johann Süsemihl † 1771. Johann Hinrich Prætorius, 1772—84. Joh. Martin Dresler † 1795. Otto Matthias Hälßen, 1796—1817.

Thomas Röhe † 1838. Bilibald Cleophas Hufs, 27 August 1839.

Diaconer. Kort efter Reformationen var her to Diaconer, hvoraf den ene boede i U. L. Fr. Huus B. for Kirken, den anden i St. Johannes Huset, der folgtes for 78 Mk., da det ene Diaconat nedlagdes. 1538 vare Iver Tetens og Friedr. Bohens Capellaner. Egidius von Meldert, en Bra-branter, var her 13 Aar i Past. Pistorius' Tid, affattes, blev senere Degn i Weslingburen, affattes ogsaa her og excommuniceredes 1577. Jacob Bornholt, 1576—83. Laurentius Dithmarus, 1583—89. Peter Hofelmann, 1590—1605. Petrus Hamer † 1621. Andr. Johannis, til 1631. Petrus Boëthius † 1635. Hermann Grossermann, valgt 1636, skjøndt Hovedpræsten protesterede derimod. Han havde 1638 en slem Proces, fordi han havde slaaet en Kone „mit der Karbatsche“ og skjeldt hende og Manden ud fra Prædikestolen. Han blev truet med Affættelse, men døde dog i Embedet 1669. Petrus Theodori, til 1681. Mauritius Rachel, til 1682. Robert Henser, til 1692. Johannes Thomsen † 1708. Menigheden byggede ham en Stald og gav ham en Sum Penge for at han skulde blive og ikke modtage det tilbudte Ofterhever. Christ. Alb. Harding, fra 1708, Rhode, fra 1718, og G. M. Höschen, fra 1723, bleve Hovedpræster. Christian Hansen, 1740—43. Carl Peter Stricker † 1746. Hellmuth Johann Süsemihl, 1747—53. Friedr. Grauer, 1754—63. Johann Ahrends 1764, † 1803. Johann Andr. Kruchenburg † 1805. Friedr. Bartelsen, 1806—11. Carsten Clausen, 1812—25. Jens Møller Schmidt, 1827—28. Johann Weiland, 1829—32. August Nicolaus Reimers, 3 Decbr. 1833.

Anm. Sognet Tetembüll har først efterhaanden faaet sit nuværende store Omfang, og det er Grunden til, at Kirken ligger i dets sydlige Kant. Den nordlige Deel af det nuværende Tetembüll var da Dele af Sognene Kongens Capel, Offenbüll og Sieversfleth eller Jvensfleth, som opregnes i det 13 Aarh., jvfr. Indl. S. 176. Kongens Capel og Sieversfleth laae rimeligviis paa det nuværende Forland, Sieverts Anwachs. Domcapitlet eiede 3 Ottinger her. Offenbüll oversvømmedes, rimeligviis 1436, og Kirken ødelagdes, men en Deel deraf gjenvandtes (jvfr. S. 212), og da Tetembüllerne havde arbeidet med paa Inddigningen, blev Noget henlagt til deres Sogn, der saaledes udvidedes mod N. I et Document fra 1297, hvorved Otto af Brunsvig afhændede sit i Frisland beliggende mødrene Arvegods til Grev Gerhard af

Holsten, nævnes parochia Thedinbole. I Capitels-Reg. 1352—1407 nævnes to Sogne Tetenbüll, gammel og ny Tetenbüll, og Domcapitlets Custos havde „in Olde Tetenbule apud Capellam Regis” 24 Dt. Land. Gammel Tetenbüll laa saaledes vel N. for det nuværende Tetenbüll, hvis Navn findes skrevet Tethensboll, Thedinbole, Tetenbol og -bul, jvfr. herom samt om Jordfletth S. 176 og 178.] Alderbüllkog inddigedes 1475, Altneukog 1553—60, Kirchenkog angives, men næppe paalideligt, at være inddiget allerede 987. Marschkogen skal være inddiget 1275. Den her liggende Gaard Wulfsbüll var forhen adelig og oprettet af Wolf Hoyer fra Hoyerwort og tilhørte i det 16 Aarh. denne Familie; senere kom den i Landsherrens Besiddelse. Ofterkog blev inddiget 1262, Reinsbüllkog 1325 (her laa vel den 1352 nævnte, men senere undergaaede Rembul Kirke), Schockenbüllkog 1008, Sievensfletthkog 1599, ødelagt 1602 og atter inddiget 1610. Her ligger en Frigaard, der som saadan stod under Overretten, var 83 Dt. stor og forud tilhørte Familien Dwens. En Gaard tilhørte 1610 Johann v. Bovern, der før sin Død, 1612, bestemte 200 Mk. aarlig af denne Gaard til Baisenhuset i Hamborg. Trockenkog, inddiget 1285, er snarere lav og vaad end tør, Wasserkogen er inddiget 1617.

Sognet har ofte lidt af Oversvømmelser; ved en saadan 1436 drufnede 280 og 1634: 505 Beboere.

I Tetenbüll undertegnedes den 7 Febr. 1714 den Tractat, hvorved Fæstningen Tønning overdroges til Kronen, og den holstengottorpiske Hertug mistede sin sidste Besiddelse i Slesvig.

13. Poppenbüll.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger lidt V. for Provstiets Midte, $\frac{1}{2}$ Miil fra Garding, og grændser til Westerhever, Ofterhever, Tetenbüll, Garding og Tating Sogne samt Havet (Ording Bugt). Det bestaaer af flere, til forskjellige Tider inddigede Koge. I Johannes- eller Kirkekogen (1164 Dt.) ligger Poppenbüll, med Kirke, Præstebolig, Skole, flere Gaarde og Huse. En Gaard hedder Helmfleth, to mindre Bollingwerf og Grünhorn. I Iversbüllkog (363 Dt.) ligger Gaarden Dief-Poppenbüll med en Vindmølle, desuden et Teglbænderi med en Kalkovn. I de til Sognet hørende Dele, af Heverkog, Holmkog, Mimhusenkog og Grudenkog ligge Neufrug med Skole, Husene Niefelsharf, Stederne Klerenbüll, Schweinsgaarde, Hundorf,

Kroen Lehmrik mod N. V. og Bokshørn Vindmølle midt i Sognet. Dette indbefatter i Alt 23 større og mindre Gaarde, 27 Huse med og 27 Huse uden Jord. Det 352 Tdr. store Forland, der hed Tømlanskog, er i 1862 inddiget og hedder Süderheverfog. — Sognet har et Areal af 2320 Dt. 3 Saat contribuierende og 82 Dt. ikke contribuierende Land, hvoraf omtrent Halvdelen anvendes til Græsgange; Jorderne ere svære Marskjorder, der ogsaa bruges til Kornavl. Beboerne (i 1855: 567, i 1860: 564, 102 Fam.) ere, forsaavidt de besidde større Gaarde, meget velhavende, og iblandt Resten findes i Almindelighed gode Kaar, sjældent Armod. Dog udgjorde Fattigvæsenets Udgifter i 1861 omtr. 2500 Rd. foruden 5500 Rd., som anvendtes til et nyt Fattig- og Arbeidshuus. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabets Vesterdeel, under Amtmanden i Husum som Overstaller.

Skoleforhold. Der findes to Skoledistricter: Poppenbüll Hovedskole med 90 Børn og Neukrug Districtsskole med 40 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 16, Confirm. 12, Copul. 3 a 4, Communic. 100, Døde 12. Daaben forrettes oftest i Kirken. Altergang holdes saa ofte Noget melder sig. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes efter Kirkevisitatoriets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger i Johanneskogen midt i Sognet. Den er en gammel taarnløs Bygning, opført af Muursteen, med rundbuede Vinduer, fladt Bræddeloft, to Dpgange til Altret, gammel Altertable, Steendøbefont fra 1590, men intet Uhr. Et nyt Orgel er 1847 skænket af Gaardeier F. W. Kieve. Dronning Anna Sophie gav 1723 Kalk, Dist og Oblatæste af Sølv til Kirken. Epitaphium over Præsten Conrad Gentzel. Paa Kirkegaarden et Klokkenuus. Kirken, der eier 12 Dt. Land og en Capital paa 2585 Rd., trænger meget til at istandsættes. Den skal være opstaaet af et Capel fra 1113 og være bygget i det 15 Aarh.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken og er fra 1857, da den fik en gennemgribende Reparation, god. Bygningerne eies og vedligeholdes af Menigheden. Der findes to Haver, men de ere meget smaa.

Embedsjorderne udgjøre lidt mindre end 58 Dt. godt Marskland og have været bortforpagtede for 2000 Rd. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. Accidentser: 30 Rd. B. Andre Indtægter: Regatrenter 36 Rd. 39 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 53 Rd., for et Stykke Jord 9 Rd. 57 β, Fattigstat 21 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enke-kassen 3 Rd. 81 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 441 Rd. 32 β, til Enkepension 374 Rd. Enken erholder af Kaldet 37 Rd. 83 β, af Menigheden fri Bolig eller 19 Rd. 19 β og af Hjælpe-Enkekassen 15 Rd. 45 β. Præsten skal sikke sin event. Enke 90 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet er meget variabel, da den beroer paa Afgiften af Jorderne. Den kan vel anslaaes til omtrent 16 a 1800 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab: i Kirken Intet, i Hjemmet 1 Rd. 6 β, Confirmation 1 Rd. 6 β, Trolovelse 1 Rd. 6 β, Copulation 1 Rd. 58 β, Jordspaakastelse 77 β, 1 Rd. 58 β, 2 Rd. 13 β, 4 Rd. 77 β, Parentation 16 Rd.

Præsterækken. Nicolaus Süvels, blev 1494 dræbt foran Altret af to Mænd i Sognet, Jacob Bralen og Hans Petersen. Landet blev belagt med Interdict i 6 Uger; Gjerningsmændene maatte aarlig lade læse Sjælemesser i Garding og Poppenbüll for den Dræbte, betale dennes Broder 180 Mk. og valsefarte til St. Jago di Compostella. Diedrich Ibens. Bernhard v. Horsten, 1555—60. Hector Petreus † 1582. Mag. Conrad Genzel † 1612. Petrus Most † 1621. Benedictus Meier, 1621—24. Mag. Georg Fabricius, en meget lærd Mand, † 1631. Andr. Johannis † 1653. Winandus Pampus † 1662. Joach. Otto Lensch, 1663—81. Andr. Sander † 1708. Georg Friedr. Bohn † 1721. Johann Georg Ebio † 1754. Stephan Meher † 1765. Moritz Carstensen, 1765—81. Cornelius Ibens † 1807. Johann Siegfried Dierksen 1809, Provst 1816, til Tating 1817. Jürgen Christian Bogeller, antoges uden Valg 1818, † 27 April 1856. Heinrich Joh. Nissen, Præst for Simonsberg, Valgconf. af 28 Decbr. 1856, † 26 April 1859. Edlef Sebsen Danielsen, Præst for Dtholm, Valgconf. af 20 Novbr. 1859.

Anm. Af Poppenbülls (1240: Papenbol, 1463: Poppenbul, 1523: Poppenbül) Ansættelser til Cathedralicum og terra-

gium sees, at det forhen, som nu, maa have været et lille Sogn. Dets vigtigste og største Deel, Johannes- eller Kirkefogen, skal være inddiget 987, men dette er dog næppe rimeligt. Iversbüllfog, hvis Inddigningsaar ikke vides, antages for den ældste Deel af Sognet; Diek-Boppenbüll, som ligger deri paa et gammelt Bærre, skal have givet Sognet Navn. Holm- og Heverfogen, hvoraf omtr. 645 Dt. høre hertil, ere inddigede i det 15 og 16 Aarh. Graffensfog blev inddiget af Stalleren Nic. v. Graffen 1699, holdt sig kun kort, gjeninddigedes af J. Thomblov, hvorfor den ofte kaldes Tomlauerfogen, ødelagdes Juledag 1717 og var længe kun Uden-digsland, indtil der i 1862 med en Bekostning af 140,000 Rd. atter inddigedes omtrent 500 Dt., som nu kaldes Süderheverfog.

I Stormfloden 1634 druknede her i Sognet 180 Mennesker.

14. Westerhever.

Steds- og Retsforhold. Sognet er en Halvø, der udgjør den nordvestligste Deel af Provstiet og ligger en god Miil fra Garding, omgivet af Østerhever og Boppenbüll Sogne og Havet. Det bestaaer af Westerhever Fog, Westerhever Østerfog og et 180 Tdr. stort Forland mod S. med for det meste spredt liggende Gaarde og Huse; hvor flere ere samlede have de stundom bestemte Navne: Kirkegaardsværret og Præstegaardsværret med Kirke, Præstegaard og Skole, Stufhusen, Odenhusen, Reikenhusen, Siversbüll, Schanzen og Boikenwarf; af enkelte Gaarde og Steder mærkes: Westerwarf (103 Dt.), Tofhof (60 Dt.), S. for Kirken, Siethof (148 Dt.), N. for Præsteboligen, Rosenhof (92 Dt.), Undel (99 Dt.), Hahenbüll, Berghuus, Müllerhaus, Knütjenwarf, Østerhof, Authusen, Kræzenberg, Edamshard (Adamshafen), ved en lille Canal med Gluse; en Deel af disse ligge i en Række mod Ø., der med et fælles Navn kaldes Herrnstraat. Der findes i Alt i Sognet 16 større og mindre Gaarde, 54 Huse med og 32 Huse uden Jord. Ved Adamshafen udstibes Korn, og her er en Toldcontrolleurbolig. — Hele Sognet har et Areal af omtrent 1960 Demat meget gode Marskjorder. Beboerne (i 1855: 668, i 1860: 682, 131 Fam.) maa, hvad de større og mindre Gaardeiere angaaer, kaldes meget velhavende; men skjøndt ogsaa Arbejderclassen har sit gode Udkomme, især ved Digearbejde, vare Fattigvæsenets Udgifter i 1861 dog omtrent 2148 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Land-

skabets Vesterdeel, under Amtmanden i Husum som Overstaller i Ejdersted.

Skoleforhold. Sognet danner to Skoledistricter: Westerhever Hovedskole, hvortil Sieversbüll, Reikenhusen og Stufhusen, og Skolen bei der Schanze, hvortil die Schanzen, Osterdeich og Westerwarf. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 24, Confirm. 14, Copul. 5, Communic. 180, Døde 14. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes Skjærtorsdag og den første Søndag i hver Maaned. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger paa et lille Bærre midt i Sognet. Den er opført af Muursteen, lille og lav, med rundbuede Vinduer, blev 1840 forkortet, da Choret blev nedbrudt; Altertavle, Orgel og Uhr mangle; efter en indveendig Forstjønneelse i 1858 er den bleven venlig og net. Prædikestolen er anbragt over Altret. Kirken har et høit Taarn, der tjener til Sømærke, hvorfor det ogsaa, efter at være nedbrændt i Decbr. 1733 ved Ugnild, atter blev opbygget og 1821 istandsat. Den i Taarnknappen ved denne Leilighed fundne Beretning om Sognets Skjæbne i de to sidste Aarhundreder blev atter opsat paa sin oprindelige Plads. Kirken skal fra først af have været et Capel, der nybyggedes 1370 og just ikke heldigt ombyggedes i dette Aarhundrede. Den eier 3 Dt. Land og en Capital paa omtrent 2400 Rd.

Embedsboligen ligger 2 a 300 Skridt fra Kirken. Den er gammel, men godt vedligeholdt, har 5 Værelser, 2 Kamre og Kjælder. Oeconomileiligheden er god. Samtlige Bygninger eies og vedligeholdes af Kirken. Haven har god Jordbund; den er 2 Dt. stor, hvoraf den ene Halvdeel er Kjøkkenhave, den anden anlagt med Blomster og Buske.

Embedsjorderne, der udgjøre $44\frac{1}{2}$ Demat, foruden nogle lavtliggende Stykker, som bruges til Høflet, ere ret gode og ligge for Størstedelen tæt ved Boligen. De indbringe, under heldige Forhold, omtrent 1600 Rd. i Afgift. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. Accidentser: 120 Rd. B. Andre Indtægter: Mattschopp-Penge 16 Rd., Vicariepenge 20 Rd. Sognet yder frie Brændefjorsler.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination, Introduction og Reisen. Præsten modtager 3 faste Røer og afleverer igjen til Eftermanden et lignende Antal. Aarlige Udgifter: Landskat 40 Rd., Fattigskat 12 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 3 Rd. 82 β.

Ansettelsen til Gage- og Accidentsafgift er 436 Rd. 3 β, til Enkepension 412 Rd. 26 β. Enken erholder af Kaldet 40 Rd. 32 β, af Menigheden 16 Rd. til Huusleien og af Hjælpe-Enkekassen 12 Rd. 26 β. Præsten skal sikke sin event. Enke 90 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1300 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab Intet, Confirmation ubestemt, Trolovelse og Tilhøring a 1 Rd. 6 β, Copulation: i Kirken 1 Rd. 6 β, i Hjemmet 6 Rd. 38 β, Jordspaakastelse 1 Rd. 6 β, 2 Rd. 13 β, 4 Rd. 26 β, Egtbrev 1 Rd. 58 β.

Præsterækken. Gisbert Medderstedt 1532, affat 1547. Gisbert Bormeer, kom 1571 til Roldenbüttel. Hieronymus Günther 1573. Han havde 1582 Proces med Skolelæreren. Rudolph Berens 1582, † 1614. Conrad Genzel † 1641. Volquard Johannis † 1652. Johann Jessen † 1674. Jac. Sieverts, 1674—79. David Gross, var her kun kort. Henricus Theodori, 1680—84. Johann Jochims † 1688. Matth. Dögen, blev mishandlet og saaret af Russerne, † 1728. Nic. Cøler, døde før Introductionen. Bernhard Ambders † 1733. Adam Gottfried Roscius † 1759. Førte Processer angaaende Ubethdeligheder. Mag. Carl Jessen, umiddelbart udnævnt, † 1774. Georg Conrad Matthiesen † 1798. Joh. Siegf. Dierksen, 1799—1809. Jürgen Christian Bogeller, 1810—18. Johann Söncksen Niemann † 1839. Carl Moritz Christiansen 1839, bef. af det saakaldte Statholderskab 1 Juni 1849 til Ervde Pastorat, Hütten Provsti. C. Heinr. Wilh. Bett, Valgconf. af det saakaldte Statholderskab af 3 Aug. 1850, sat ud af Kraft ved Reg. Commiss.'s Resolution af 12 Novbr. 1850, bef. 4 Novbr. 1851 til Stedemand. Cand. Nickels Friedr. Jacobsen, const. 9 Jan. og udnævnt 8 Febr. 1851 med Forbehold af Menighedens Valgret for Fremtiden. Suspenderet ab officio ifølge Minist. Skrivelse af 3 Marts 1854 og entl. 2 Juni 1854. Cand. Ketel Hehnsen, Valgconf. af 27 Marts 1855. Valgt til Hoved-

præst for Gettorf i Hütten Provsti, og dette Valg stadfæstet 25 Septbr. 1863.

At der ogsaa har været et Diaconat i Westerhever, sees af Broder Bohsens Beretning 1609. Kirken havde dengang en Capital paa omtrent 350 Mk., der i en ældre Kirkebog 1566 kaldes „des Capellans Besoldung“. 1609 havde Skolelæreren eller Degnen Renten; nu synes Præsten at have den, da der mellem hans Indtægter opføres Vicariepenge.

Anm. I et Bekræftelsesbrev for Klostret Guldholt fra 1195 nævnes territorium de Hevere; Baldemars Jordebog 1231 nævner et District og en D Hæfræ. Ved disse Benævnelser meentes vistnok det nuværende Sogn Westerhever, der endnu er en Halvø og til 1437, da Heverfjorden inddæmmedes, og derved den smalle Arm af Heveren, der gik imellem Osterhever og Westerhever Sogne, lukkedes, ogsaa var en D. Sognet var, ifølge Ansættelsen til Cathedralicum og terragium, kun lille. I et gammelt Capitels Register staaer Westerherd, men der menes Westerhever. Nogle Beretninger ville henlægge Westerhever i de ældste Tider under Tating Kirke; Andre mene, at Westerhevers ældste Capel har været det Bits Capel, der stod paa Halligen Bitho (Bitshoch), som laa B. for Westerhever. Capellet skal være gaaet under i det 14 Aarh., og den nye Kirke derefter opført 1370 hvor den nu staaer. Præsteboligen staaer paa den Plads, hvor tidligere Vikingeborgen Wagemannsborg (Vognmannsborg) stod. Søroverne kunde dengang ad forskellige Havarme seile op til Borgen, i hvis Nærhed det endnu ved Præstegaarden værende Falsdyb fandtes. De bleve besejrede 1370 af Beboerne i Nordstrand, Ejdersted, Everschop og Utholm, der under Stalleren Dve Hering havde forenet sig imod dem. 60 af Røverne bleve henrettede, Borgen ødelagt, og af dens Rester Præsteboligen opført. Ruiner af Borgen fandtes endnu 1626. Ved Husene, der hedde „die Schanzen“, var engang en Skanse, anlagt 1627 af de Kriserlige, men sløjet 1628 ved de Danskes Nærmelse; intet Spor findes nu af den. Ved Sieversbüll og Stufhusen findes endnu af den Slags Vandbeholdere, der bruges paa Halligerne. De hedde „Fätinge“ og ere meget gamle.

15. Osterhever.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger nordvestlig i Provstiet, omtrent 1 Mil fra Garding, og grændser til Tetenbüll, Poppenbüll og Westerhever Sogne samt Havet.

Det bestaaer af: 1. Østerhever Kog (1122 Dt., 1117 Sftdr., hvoraf henved Halvdelen, 546 Tdr., er Græsgange), hvori ligge Kirken, Præsteboligen, Skolen, to Kroer og to Møller. Nogle Huse hedde Dorf, Hölk og Nordpol. Hjørnet af det ydre Dige hedder Böhlinghorn. 2. Neu Augustenkog (486 Dt.), hvori Gaardene Westerhof, Mitterhof, Grosserhof og Østerhof; enkelte Huse ere: Pfannenhaus, Schaafhaus, Sklavenhaus og Hohehaus. Det vestligste Huus hedder Kogshorn. I Kogen findes en Mølle til at bortføre det overflødige Vand. 3. Alt Augustenkog (610 Dt.), med 6 Gaarde. Desuden findes der udenfor Sødiget et stort Forland, Sieverts Anwachs; en Digevinkel kaldes Bielfenkrenz, en anden Slatteak. Desuden høre Dele af Schockenbüll-, Mimhusen- og Heverfogen samt et stort Forland til Sognet, hvori findes 12 større og mindre Gaarde, 45 Huse med og 30 uden Jord. Sognets største Udstrækning er imellem N. og S., Bredden imellem N. og S. er ikke over $\frac{1}{2}$ Miil. Arealet er omtrent 2617 Tdr. Land. — Jorderne ere fortrinlige Marskjorder, der i Sognets Østdeel og i begge Augustenkogene ere af lettere, men omkring Kirken af sværere Bestaffenhed. Beboerne (i 1855: 657, i 1860: 615, 113 Fam.) ere meget velhavende; selv den arbejdende Klasse har her et ret godt Udkomme, da Daglønnen er høi, og der drives en ikke ubetydelig Faareavl her. Udgiften til Fattigvæsenet har dog i 1861 udgjort 2575 Rd., foruden 3000 Rd. til et nyt Fattig- og Arbeidshuus, som opførtes i dette Aar. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabets Vesterdeel, under Amtmanden i Husum som Overstaller for Ejdersted.

Skoleforhold. Sognet danner eet Skoledistrict, med en Skole i 2 Classer paa 54 og 46 Børn. Hver Klasse har sin egen Skolebygning. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 22, Confirm. 11, Copul. 5, Communic. 95, Døde 11. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes Skjærtorsdag og paa Trinitatis-Søndagene, saa ofte Nogen melder sig. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken, der ligger omtrent midt i Sognet paa Kirkegaardsværret, er af et uanseeligt Ydre og uden Taarn; dens Mure ere brøstfældige og støttes udvendig af flere Piller. Den har rundbuede Viuduer, fladt Bræddeloft, en Altertable i 3 Afdelinger med godt Træstjærerarbeide, der nu er over-

malet, men hverken Orgel eller Uhr; i et Klokketuus hænge 2 Klokker, hvoraf den ene før var i Buphever Kirke. Naar den nuværende Kirke er bygget, vides ikke. I Begyndelsen af det 12 Aarh. var her et Capel, og en Kirke skal omtrent i Midten af det 16 Aarh. være bygget her af Lehnsmanden Owe Schweins; det har dog rimeligviis kun været en Restauration af den nuværende der menes, da dens Stil og Muurværk tyde paa høiere Alder. Den er forbedret 1683 og sidst 1822 indvendig restaureret, dog ikke Gulvet, skjøndt det trængte meget. I Kirkeseglet er Kirkebygningen afbildet.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken. De i 1830 opførte Bygninger afbrændte aldeles 1860, og nye Bygninger opførtes samme Aar. Baaningshuset er af Grundmuur, belagt med Skifer, bekvemt indrettet med 8 Værelser med Kaffelovne, Pigekammer, Spisekammer, 2 Kjøkkener med Comfur og Kjælber. Oeconomileiligheden er godt indrettet, men for lille, hvis alle Torderne dreves under Gaarden. Samtlige Bygninger eies og vedligeholdes af Menigheden. Den gamle, 36 □ R. store, Have er i de senere Aar meget udvidet, saa at den omgiver hele Boligen; den er beplantet, og en Deel af den anvendes til Kjøkkenhave.

Embedsjorderne udgjøre 45 Dt., hvoraf dog Gaard og Have indtage omtrent 1 Dt. Over Halvdelen ligger tæt ved Boligen, Resten $\frac{1}{2}$ a 1 Mil borte, een Fenne endog i Tetenbüll Sogn. Det er svære Marskjerder, hvis Forpagtingssum i 8 Aar i Gjennemsnit var rigelig 1200 Rd.; for $\frac{1}{2}$ Demat ydes en Canon af kun 4 Rd. 83 β. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. Accidentser: 76 Rd. B. Andre Indtægter: Legatrenter 76 Rd. 10 β, fra Augustenfogene 19 Rd. 70 β, for Brød og Viin 8 Rd., 14 Brændselskjørsler (for den nuværende Præsts Tid afløste med 20 Rd. af Kirkekasen).

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction og pleier ogsaa at erstatte Reiseomkostningerne. Aarlige Udgifter: Landskat 38 Rd. 8 β, Fattigskat 14 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 3 Rd. 83 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 433 Rd. 4 β, til Enkepension 378 Rd. 64 β. Enken erholder af Kaldet 37 Rd. 83 β og af Kirkekasen 16 Rd. til Huusleie eller Bolig, af Hjælpe-Enkekassen 15 Rd. 44 β. Præsten

skal fikke sin event. Enke 90 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1300 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab: i Kirken Intet, i Hjemmet 1 Rd. 6 β , Confirmation og Trolovelse a 1 Rd. 6 β , Copulation: i Kirken 1 Rd. 58 β , i Hjemmet 6 Rd. 38 β , Jordspaafastelse: i Almindelighed 1 Rd. 6 β eller 2 Rd. 13 β , sjeeldnere: 3 Rd. 70 β , 6 Rd. 38 β , 12 Rd. 77 β . Skriftepenge gives ikke.

Præsterækken. Matth. Schultz eller Prætorius, var her 1565 og 1584. Mag. Gerhard Dum, 1588—93. Johannes Thomæus † 1614. Nicolaus Lamberti † 1667. Johannes Albinus, adj. 1663, † 1692. Jacob Ovens (religiøse Bevægelse i Menigheden), † 1705. Georg Heinrich Roscius, led personlig Overlast af Russerne i Krigsaarene, † 1724. Thomas Thomsen, flygtede bort 1734, fordi han havde avlet et Barn med sin Tjenestepige, dræbt det og nedgravet det i Haven, hvor det blev fundet. Christ. Friedr. Bohn, 1734—1739 (†). Heinrich Thomas Gesterding † 1779. Erasmus Jacobi † 1785. Bendix Mejer † 1827. Wilhelm Gottfried Clausen 1828, forflyttet 21 April 1850 til Ahrensboeck. Heinrich Ehler, past. adj. i Steinbæk, udnævnt 17 April 1851 med Forbehold af Menighedens Valgret for Fremtiden.

Diaconer eller ordinerede Degne. Johann Frock 1565. Rudolph Bernds 1584. Matth. Pampus, ordineret 1595 som Sacellanus Osterhev., kom 1604 til Ording. Richardus Olavius. Andr. N., valgt 1609. Joachim N., fra 1611. 1614 kom en ny Diacon, der døde 1615. Vacance i 5 Aar, Indtægten (100 Mk.) tilfaldt Kirkekasen. Simon Hülke, 1620—31, hvorpaa Diaconatet nedlagdes, og de 100 Mk. lagdes til Hovedpræsteembedet.

Anm. Sognet laa tidligere D. for Heveren, der dengang med en Arm gif ind imellem Oster- og Westerhever Sogne. Denne blev efterhaanden smallere, saa at man kunde springe over den, og afdæmmedes tilsidst. Sognet er lille, men synes at have været større, hvis man tør dømme efter Osterhevers Ansættelse til Cathedralicum, 12 β l., og terragium, 15 β l., i de ældre Registre. Her i Sognet, nær Kirken, vises endnu Stedet, hvor den saakaldte Ebbensburg — Evensburg, der tilhørte Stalleren Ebbe Wunkens

eller Wunneken, laa. Borgen blev ødelagt 1439 af Beboerne i Ejdersted og Utholm, og Stalleren fordreven, men Landskabet maatte give Skadeserstatning, og Stalleren kom atter tilbage. Da han og Amtmand Splieth fra Gottorp 1445 holdt Thinget i St. Peters Kirke, ansaae Bønderne dette for et Indgreb i deres Rettigheder og angrebe dem og deres Folk; men dette Angreb kostede senere ved Rettens Dom flere Bønder Livet og desuden nogle af Sognene store Pengebøder. — Sognets Midtpunct er Osterhever Kog, der som Heverkog inddigedes 1280, men hvis østlige Deel Schockenbüllkog skal være inddiget endnu tidligere, nemlig 1008. Osterhever led meget af de keiserlige Tropper 1628. Alt- og Neu-Augustenkog, inddigede 1611 og 1698, høre i geistlig Henseende hertil, men have Tilladelse til selv at bygge sig en Kirke og danne en egen Menighed. Kogene opkaldtes efter Christian IV.s Søster Hertuginde Augusta.

16. Ulvesbüll.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger nordostlig i Provstiet, omtrent lige langt, $1\frac{1}{2}$ Mil, fra Tønning, Husum og Frederikstad, og grændser til Simonsberg, Witswort, Oldenswort og Tetenbüll Sogne samt Havet. Det bestaaer af: Kirkestedet Ulvesbüll, med Kirke, Præstebolig, Skole, Kro og flere Huse, der i en Vinkel mod S. og D. udgaae fra Kirken (de mod D. hedde „im Kirchspiel“, de andre „auf dem Sande“); en Deel (200 Demat) af Adolphskogen, hvori Gaarden Lieutenantshof (140 Dt., de øvrige 60 Dt. ere saakaldte Frijorder, Kogen er ved Mühlendeich, hvorpaa der ligger et Huus, skilt fra Obbenskog), og, dog kun i kirkelig Henseende, den octroierede N. Friedrichskog (534 Dt.). Moor- eller Barnemoorkog, med en Kro og nogle Huse, ligger S. for Kirken; Purren- eller Norderdeich, med dens Huse, ligger N. for „Im Kirchspiel“ og danner Grændsen mod Adolphskogen; Besterdige, die böse Sieben, Schwerkrug, Dffenbülldeich og Hohenhorn ere deels samlede Beboelser, deels enkelte Steder. Den vestligste Bynt af Sognet hedder Steert o: Stjært. I Sognet findes 12 Gaarde, 30 Huse med og 33 uden Jord, og en Mølle i N. Friedrichskog. — Sognets Areal er 3212 Tdr. Marskland, hvoraf en Trediedeel regnes for Græsgange, Resten egner sig bedst til Kornavl, og den østlige Deel af Sognets Jorder er langt lettere end den vestlige, der er svær Marst. Udenfor Diget er et Forland; et større Forland findes udenfor N. Friedrichskog. Henimod

Witswort er en Mosestrækning. Beboerne (i 1855: 626, i 1860: 599, 121 Familier) finde deres Udkomme som Jordbrugere (mange Faar græsses paa Hævdigerne), Haandværkere og Daglønnere; stor Velstand findes ikke blandt dem. Udgifterne til Fattigvæsenet udgjorde i 1861 omtrent 2000 Rd. Sognet har en Sparekasse, hvori der ved Udgangen af 1859 indestod 1408 Rd.; den er i god Fremgang. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabets Vesterdeel, under Amtmanden i Husum som Overstaller for Ejdersted. N. Friedrichskog hører til Landskabets Østerdeel og har særskilt Fattig- og Communalvæsen.

Skoleforhold. Der findes kun een Skole i Sognet: Ved Kirken med 160 Børn i 2 Classer. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 20, Confirm. 17, Copul. 6, Communic. 190, Døde 14. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes paa Skjærtorsdag og nogle Søndage fra Pintsje til Juli Maaned. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes efter Kirkecollegiets Præsentation ved Menighedens Valg, der stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger tæt ved Hævdiget, er nybygget 1854, indviet 6 October s. A. og kaldes efter Kong Frederik VII. Frederikskirken. Den er en lvs og venlig Landsbykirke, 68 Fod lang, 40 Fod bred og har mod V. et 86 Fod høit Taaru, hvælvet Gibsloft, spidsbuede Binduer, men intet Orgel eller Uhr. Paa Prædikestolen er Frelserens Billede, paa Alterbladet Korsfæstelsen og samtlige Apostles Figurer og paa et Epitaphium, tilhøre for Altret, Himmelfarten udført i Træstjærerarbeide. Epitaphium over Præsten Johan Volkmar og Penningmester Lorenz, Portrait af Pastor Rodemann. — Den gamle Kirke nedbrødes 1853, efterat den sidste Prædiken var holdt anden Pintsjedag; den var indviet til St. Nicolaus, havde nogle Malerier og et stort Crucifix, der nu findes i den nye. Dørene skulle have været fra Kungholt paa Nordstrand, og den store Klokke, støbt 1587, var fra den nu undergaaede Kirke i Westerwold. Endnu levende Folk have læst den derpaa thdende Indskrift paa Klokken før denne omstøbtes 1837. Klokken er andengang omstøbt 1854. Den nye Kirke skulde have været opført 1848, og Kong Christian VIII. havde tilstaaet 1000 Rd. dertil. Kong Frederik VII. forøgede Tilskuddet med 2000 Rd.

Embedsboligen, der ligger tæt ved Kirken og er bygget 1785, trænger til Reparation. De med Baaningshuset sammenbyggede Udhuse ere altfor smaa, hvis Præsten selv vilde drive Jorderne. Haven udgjør med Gaardspladsen $\frac{5}{8}$ Demat. Kjøkkenurter vore godt i samme; god Jord er i de sidste 15 Aar stedsse paafylt, og de plantede Træer, der skulle give Læ for Vinden, ere nu saa høie, at der i de sidste Par Aar er plantet omtrent 30 Frugttræer, som synes at ville trives.

Embedsjorderne, skiftede baade til Kornavl og Græsning, udgjøre omtrent $31\frac{1}{2}$ Dt., hvoraf 6 Dt. ligge henved $\frac{1}{2}$ Miil fra Boligen. De ere bortleiede for omtrent 25 Rd. pr. Dt., hvilket maa ansees for en høi Priis. Brændsel findes ikke.

Indtægter. A. In natura: 12 Læs Sand. B. Accidentser: 56 Rd. C. Andre Indtægter: Fixum 86 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat for Jorder i Sognet 24 Rd. 6 β og for Jorder i N. Friedrichskogen 12 a 13 Rd., Fattigskat 12 a 16 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 4 Rd. 8 β. Desuden betaler Præsten aarlig Renter, 11 Rd. 50 β, for indkjøbte 6 Dt. Land.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 272 Rd. 64 β, til Enkepension 251 Rd. 45 β. Enken erholder af Kaldet 25 Rd. 16 β og af Hjælpe-Enkekassen 28 Rd. 16 β. Præsten skal sikkre sin event. Enke 50 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 700 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab: i Kirken Intet, i Hjemmet 1 Rd. 6 β, Confirmation 77 β a 1 Rd. 6 β, Copulation: i Kirken 2 Rd. 64 β, i Hjemmet 6 Rd. 38 β, Jordspaakastelse 1 Rd. 58 β, Vigprædiken 3 Rd. 19 β, Parentation i Sørgehuset 6 Rd. 38 β.

Præsterækken. Bernhardus Herder 1573. Michael Hein. Johann Volkmar 1581, † 1614. Georgius Volkmar, „der in Schulden gewesen sehn und deswegen viele Unlust gehabt haben soll“, † 1642. Conrad Gentzel, 1643-45. Jacob Rodemann † 1683. Andr. Worbersen † 1708. Retel

Ingwersen † 1713. Balget af Diac. Burchtorff blev ikke stadfæstet, men under Selvestret indførtes af Gen. Superint. Dassow Mag. Erasmus Ravit fra Aabenraa, † 1726. Mag. Trencæus Kunadi, susp. og 1733 affat af Vesterdelens Consistorium, fordi han havde afgivet en falsk Beretning, hvorved to i forbuden Grad Beslægtede opnaaede at blive viede; fik, efter megen Uleilighed og mange Bekostninger, atter Embedet, hvori han indførtes med en Formaningstale af Provst Gentzel, † 1742. Balthasar Johann Rüsck † 1761. Paul Paulsen, 1762—74. Hieronymus Grauer Tychsen, drufuede 1776. Jacob Wendixen † 1804. Johann Nicol. Havenstein, 1806—1815. Friedr. Feddersen, 1815—27. Reinhold Friedr. Theodor Thiessen 1828, susp. 1846, affat 13 Marts 1847. Ude Thaden, ordin. Prædikant i Zarpen, Bløens Provsti, Balgconf. 30 August 1847. Udnævnt til Hovedpræst i Tønning den 28 Octbr. 1863.

Anm. Beretningerne om Sognets ældre Stedsforhold ere usikre og modstridende, og saa Sogne have vist undergaaet saa mange, større og mindre, Forandringer som dette. Det gamle Ulvesbüll skal have ligget i Edoms Herred paa Nordstrand og være blevet løsrevet derfra 1362 og sammendiget med Everschop, dog strakte det sig dengang endnu saa langt mod Nord, at Beboerne her og paa Nordstrand, ifølge Sagnet, kunde samtale med hverandre. I en Fortegnelse over Kirkerne i Everschop fra 1240 nævnes allerede Ulvesbüll. Catal. vetust. anfører ved Kirkerne i Everschop: „Barnecke Mohr pro Ulvesbüll“ og omtaler endnu Ulvesbüll som eksisterende paa Nordstrand, I ib. cens. 1463 og i Schwabsted Bogen 1523 staaer endnu Bernkenmoor opført med 2 β 3 β dg. i Cathedralicum, skjøndt Heimreich beretter, at Kirken blev lukket 1491, da Havet 1476 var brudt ind og havde ødelagt Sagnet. I begge Registre staaer samtidig Ulvesbüll opført til 9 β l. Cathedralicum. Rimeligviis har det ældre forgaaede Ulvesbülls Beboere søgt Barnemoor Kirke, indtil de fik deres egen opbygget indligere, og senere, da Barnemoor Kirke nedlagdes, bleve begge Sogne forenede til eet, Ulvesbüll, Uelovesbüll, Ulvesbül, ogsaa, og det maaskee tidligst, Ulfsbül efter en Mand Ulf, der skal have stiftet den gamle Kirke. Af en Bemærkning i Præstearchivet sees, at Præstejorderne ere formindskede indtil Halvdelen ved de forskellige Vandfloder. Den nu til Sagnet hørende Barnemoorkog, inddiget 1463, kaldes ogsaa blot Moor; i en Fenne her opgraves og opløies endnu ofte Menneskebeen, hvilket tyder paa, at den gamle Kirke og Kirkegaard have ligget her. Af Adolphskogen, inddiget 1579, hører en Deel til Witswort Sogn, navnlig Huset

paa Møllediget, desuden boe flere Simonsbergere i Kogen. N. Friedrichskogen inddigedes 1696 og kaldtes en Tid Ny Ulvesbüll. Ved Burren-, Bum- eller Norderdeich figer Sagnet, at der i ældre Dage blev holdt Marked.

Den i den sydlige Deel af Sognet liggende Mosestrækning skal i Vandfloden 1300 være drevet herhen fra Morsum Sogn paa Nordstrand; men, da Mosen omtales tidligere her end 1300, mener Heimreich, at denne Begivenhed snarere maa være indtruffen i Vandfloden 1216. Mosen angives at strække sig ind i Oldenswort og Witswort Sogne; fra dette sidste Sogn berettes der dog, at der nu ikke findes Spor af en saadan Mose.

IX. Hütten Provsti.

Hütten Provsti er ligesom Husum-Bredsted Provsti oprettet imod Slutningen af forrige Aarhundrede og fik først i Aaret 1850 sit nuværende Omfang. Det indbefatter nu Friederichsberg Sogn (der siden 1711 er en Deel af Slesvig), Staden Ekernfærde, Hütten Amt, hvorunder Hütten og Hohn Herreder og Landskabet Stapelholm høre, Ekernfærde Herred, der bestaaer af Svansen og Dänischwold Godsdistrikter, samt (fra 1852 indtil videre) Staden Frederiksstad. Det danner den sydligste og østligste Deel af Stiftets Fastland og har en meget uregelmæssig og langstrakt Form, idet Længden fra Øst til Vest (fra Bülfhut til Frederiksstad) er over 10 Mile, Bredden derimod paa et enkelt Sted kun $\frac{1}{2}$ Mill. Mod Nord omgives Provstiet af Ejdersted og Husum-Bredsted Provstier, fra hvilke det skilles ved Trenen, samt af Gottorp Provsti, tildeels med Sorgen til Grændse, og Slien. Mod S. omgives det af Østersøen, Ekernfærde Fjord og Kieler Bugt, mod Syd paa hele Strækningen af Ejderkanalen og Ejderen, mod Vest af Gottorp Provsti, Trenen og Ejderens Krumnings, hvilke Strømme adskilte det fra Husum Provsti og Holsteen.

Den naturlige Beskaffenhed er høist forskjellig: Svansen og Dänischwold høre til Østkystens skønneste og frugtbareste Egne med Smaaskove og Kornmarker, som omgives af levende Hegn. Gjennem Hütten Herred strækker sig fra Sydvest til Nordøst den 200 Fod høje Bjergryg Hütten-Berge, og her findes Sønderjyllands næsthøjeste Punkt Kohlschalenberg (346 Fod) mellem Brekendorf og Aschepel samt dets største Indsø Wittensee, der ligesom den nærliggende Bistensee er omgivet af høje maleriske Banker. En Deel af Hütten Herred og den største Deel af Hohn Herred bestaaer af Heder og Moser, men der findes ogsaa gode Enge ved Ejderen og Sorgen.

Stapelholm bestaaer deels af frugtbar Flodmarst, deels af Byngmoser, der omgive en sandet Landryg, paa hvilken Byerne ligge.

Provstiets Sogne havde den 1 Februar 1860 et Folketal af 52,736, medens Stædernes og Herredernes Folketal udgjorde 53,523 (nemlig i Eternförde 4,325, i Friederichsberg 2,347, i Hütten Amt med Stapelholm og Kleinseevog 22,107, i Eternförde Herred 24,744).*)

Da den i Oldtiden ubeboede Landstrimmel mellem Slien og Ejderen blev befolket fra Holsteen, ere Beboerne for det Meste af nedersachsist Oprindelse, og Folkesproget er overalt platthyst, Kirke- og Skolesprog højthyst. Kun Svansen, der laae nordenfor den gamle Grændsevold, har oprindeligt været beboet af Danske, hvilket ogsaa alle ældre Stedsnavne bevise.***) Men allerede 1260, da Kong Abels Enke Mathilde (Mechtilde), som med sine Sønner havde sat sig i Besiddelse af Sønderjylland efter Christoffer I.s Død, pantsatte dette Landskab tilligemed hele Landet mellem Slien og Ejderen (see under Gottorp Provsti B. 2. S. 309) til sin Broder Grev Geert af Holsteen, til hvem hun afstod det 1288, er den danske Befolkning bleven fortrængt af holsteenste Abelsmænd, som indførte fremmede Folk (sml. Navnene Pommerby og Særdorf) og derved platthyst Sprog og nedersachsist Bygningsmaade og Skikke. Dog var Folkesproget endnu i Midten af det 17 Aarhundrede blandet dansk-platthyst***), og i nogle af Byerne langs Slien har man efter Dr. Jensen's Vidnesbyrd (S. 1384) endnu i Mand's Minde talt Dansk ved Siden af Platthyst.

Samtlige Provstiets Kirker hørte indtil Reformationen under Domprovstiet eller det store Provsti, der, som det hedder i Domkapitelets Register 1352—1407 havde Juris-

*) En Deel af Beboerne i Hohn Herred høre i gejstlig Henseende til Rendsborg Christ Kirke, medens omvendt et mindre Antal Beboere i Lehbeck og Borgstedt under Rendsborg Amt høre til Bünstorf Sogn, og Beboerne i 3 Gaarde i Thielenhemme i Nordditmarsken til Ervde Sogn.

**) 3 lib. cens. (Scriptt. VII. S. 497 ff.) anfæres ogsaa en Deel danske Personnavne fra Svans Sogn, s. Ex. Jeppe Ebbe, Lasse Terkelsen, Hans Tommesen, Fornavnene Jes, Nis, Knud, Ejsternavnene Assersen, Nigelsen, Bernsen, Jul, Helt o. s. v. Ogsaa i Danskeskov findes danske Bynavne, saasom Vindeby, Askov, Haby.

***) Dankwerth S. 130: „Die Einwohner gebrauchen sich Sächsischer und Dänischer Sprache“. Sml. S. 155, hvor han siger, at Højderyggen gennem Dänischwold gjør Grændsen mellem danske og tyske Folk.

diftion inter Slyam et Eidoram og i Stapelholm (samt i Svavsted, Lundeberg, Nørre og Sønder Gøs Herreder). Ved Opregningen af Domkapitelets Godser nævnes ogsaa Rysbyherret, det nuværende Svansen. I Catal. vetust. betegnes Gattorf, Bönstorp, Nieseby, Borby, Zizeby, Schwanze og Stapelholm (d. e. Süderstapel), hos Heimrich tillige Slabbenhagen (det senere Dänischhagen) som Kirker, de øvrige som Kapeller, deriblandt endog Eternförde. I Fortegnelsen over Cathedralicum i lib. cens. af 1463 og i Svavst. Bogen staae de samme Kirker nemlig Slabbenhagen, Ghattorp, Bönstorp, Niseby, Borby, Zizeby, Swanze og Stapel ansatte til 24 β, de andre nemlig Cosleue, Wapenise, Ekerenuorde, Sellembeke (det nuv. Krusendorf), Zeestede, Hütte, Campen, Troppe (i Scriptt. VII. S. 503 staaer ved en Trykk. Troppe), Erwede, Beueringhusen samt Vicarius i Swanze og Kapellet i Ghattorp til 12 β, kun Hollingstede til 6 β.

Efter Reformationen lagdes hele den sydlige Deel af Slesvig Stift, med Undtagelse af de adelige Kirker, under Gottorp Provsti (B. 2. S. 309 flg.), og fra 1593, da Hertugens Overhofpræst Sak. Fabricius blev Generalsuperintendent, vare Superintendenterne tillige Provster.

I Aaret 1777 adskiltes Kirkerne i Hütten Amt med Stapelholm, Staden Eternförde og den 1650—51 ny opbyggede Kirke i Friederichsberg fra Gottorp Provsti, og dette nye Hütten Provsti fik sit eget Konsistorium, men først efter Struensees Død 1791 sin egen Provst. Fra den Tid vare Præsterne i Friederichsberg tillige Provster, indtil efter den berhyggede N. J. E. Nielsens Afsættelse 1850, da Dompræsten i Slesvig P. Martens blev constitueret som Provst baade for Gottorp og Hütten Provstier til 1856 d. 11 Okt. Under s. D. udnævntes Præsten J. Wald i Wabs til Provst.

De adelige Patronatskirker i Svansen og Dänischwold have indtil vore Dage ikke hørt til noget Provsti, men som „exemte“ kun staaet under Generalsuperintendentens Overtilsyn. Vel blev der ved Kirkeordningen af 1542 indrømmet Biskoppen Opsigt over alle Stiftets Kirker, men Adelsmændene beholdt Patronatsret over deres Kirker, og da de adelige Godser ikke vare underkastede Delingerne, men bestyredes i Fællesskab, stode disse Kirker uden kirkeligt Tilsyn indtil 1636, da der indsattes Generalsuperintendenter i den kongelige og fyrstelige (gottorpske) Andeel, der ligesom deres Herrens skifteviis skulde regjere (den kongelige fra Mikkelsdag i de ulige Aarstal o. s. v.). Efter Inddragelsen af den gottorpske Andeel 1713 havde den kongelige Generalsuperintendent selv-

følgeligt ene Tilshyret og var tillige at betragte som Provst, dog med alle de Indskrænkninger, som vedkommende Godejeres Patronatsrettigheder medførte.

Ved Befjendtgjørelse fra den overordentlige Regjeringskommissær af 14. Novbr. 1850 bleve Sognene Risby, Svans, Siseby, Vabs (Svansen Godsdistrict), Gettorf, Dänisshagen, Krusendorf, Sehested (Dänischwold Godsdistrict) samt Frederiksort*) og Skoledistrikterne Arensberg, Bonert og Mulsunde tilligemed den hidtil eximerede Skole i Borreby forenede med Hütten Provsti og i alle Kirke- og Skolesager lagte under dettes Kirkevisitatorium.

Samtidigt dermed blev den lutheriske Menighed i Frederikstad lagt under Husum-Bredsted Provsti (B. 3. Afd. 2. S. 1), men ved fgl. Resolution af 19 Decbr. 1852 bestemtes, at denne Menighed indtil videre forbliver under Hütten Provsti (see S. 268).

Provstiet er deelt i 4 Balance-Distrikter. Til det første, som 1796 adskiltes fra Svansen, høre Præsterne i Borreby, Rosel, Hütten, Büinstorf samt fra 1835 Præsterne i Ekernførde, altsaa 6 Præster; til det andet de 4 Præster i Hohn, Ervde, Bergenhufen og Süderstapel (der til 1814 havde 2 Præster); til det tredie Svansen District med 4 Præster (samt Præsten i Arnæs); til det fjerde Dänischwold District med 5 Præster, ialt 19 Præster foruden Præsterne i Friederichsberg og Frederikstad.

Provstiet har mange anseelige Kirkebygninger, blandt hvilke Siseby, Vabs og Rifeby have Hvælvinger. De gamle Kampesteensbygninger i Rosel og Süderstapel have ruude Taarne, der uden Tvivl fordom have været benyttede som Kasteller. Ogsaa Borreby, Büinstorf, Ervde, Vabs, Dänisshagen og Sehested ere tildeels af Granit. De fleste have Taarn eller Spir. Den gamle gothiske Bygning i Ekernførde har, efterat Taarnet brændte 1612, kun et Spir. Den smukke St. Jørgens Kirke i Gettorf er en halv Korskirke med Hvælvinger og et høit Taarn, til hvis Istandsættelse det i Aaret 1619 nedbrudte Kapel anvendtes. Kirkerne i Friederichsberg, Bergenhufen, Krusendorf og Hohn ere af yngre Oprindelse, den sidste flyttet fra Kampen ved Rendsborg 1691—93.

I det gamle Hütten Provsti var kun Borreby, Hohn og Ervde samt Diafonatet i Ekernførde Valgkald. Til det

*) Frederiksort er ved Skrivelse af 8 Juni 1855 foreløbigt i Henseende til Kirke- og Skolevæsen henlagt under Dänisshagen Sogn.

sidste fremstiller Magistraten, til de øvrige Kirkevisitatoriet. Alle de andre, deri indbefattet Frederiksstad, besættes umiddelbart. I Svansen og Dänischwold vælges Præsterne af Menighederne, medens vedkommende Godspatronater fremstille. I Svans Sogn dannes Kompatronatet af 7 Godseres Besiddere (fordum havde Besidderen af Gereby, det nuv. Karlsburg, Kaldsret).

I Svansen og Dänischwold danner hvert Gods sin egen Fattigkommune, men Godset Groß Königsförde bestaaer af 2 særskilte Distrikter i Gertorf og Dänischenhagen Sogne. Ogsaa i det gamle Hütten Provsti danne Godserne særskilte fra Sognene adskilte Fattigdistrikter. I Ervde Sogn høre 16 Huse i Fattigsager til Tellingstedt Sogn i Ditmarsken, og i Sehested Sogn danner Byen Haby sit eget Distrikt.

For Enferne efter Præsterne i det gamle Hütten Provsti samt i Ravnkjær, Arnæs og Ulsnæs i Gottorp Provsti oprettede Amtmand Reuz et Legat, som er omtalt under Gottorp Provsti (B. 2. S. 314).

Skolelærerne i det nuværende Provstis Sogne samt Gjelting og Femern oprettede 1799 en fælles Enkekasse.

Hütten Provsti danner med Gottorp og Femern Provstier det femte gejstlige Valgdistrikt til Stænderforsamlingen (Valgsted Slesvig).

Frederikstad.

[Ved Allerhøieste Resolution af 19 Decbr. 1852 blev det bestemt, at den lutherske Menighed i Frederiksstad, saalænge Amtmanden over Hütten Amt er Overdirekteur for denne By, i alle Kirke- og Skoleanliggender skulde henlægges under Kirkevisitatoriet for Hütten Provsti.]

Steds- og Retsforhold. Byen Frederikstad, der omgives af Sognene Koldenbüttel og Süderstapel, ligger i Marsten paa et svagt ophøiet Terrain, omflydt af Ejderen og Treuen. Byen, der er bygget paa hollandsk Viis i en Firkant med lige Gader, med et stort med Træer beplantet Torv i Midten og gennemgaaen af Canaler, deles i en søndre Deel, Vorderstadt, og en nordre, Hinterstadt; fra hver af disse fører en Port ud. Foruden den lutherske Kirke findes en remonst. reformeert, bygget 1625, brændt

1850, paany opført 1852; en smuk lille catholsk, opført 1853, efterat den i 1846 opførte, der var slet bygget og led meget i Bombardementet, 1850 var nedreven; en Synagoge fra 1648, nybygget 1847, - og en Mennonit-Kirke, der dog kun er den ene Ende af et Pakhuus, men ret net, har Orgel og kan opvarmes. Byen har flere industrielle Anlæg og smaa Fabriker, et Bogtrykkeri (fra 1802 af), et Apothek, en Træffærge over Ejderen og to smaa Havne, den ene ved Byen og den anden længere nede ved Ejderen (i 1861 hørte 61 Skibe af 1152 Comm. Væst. Dr. hjemme i Tolddistrictet her); nogen Handel drives. Flere Embedsmænd og tre praktiserende Læger boe i Byen, der fra 1826 af har en Sparekasse, hvori der 1858 indestod 12,429 Rbd. og ved Udgangen af 1859: 14,195 Rbd. Beboernes Antal var i 1855: 2449 og i 1860: 2347 (531 Familier), hvoraf i sidstnævnte Aar 543 (289 Mdf., 254 Kv.) hørte til fremmede Religionsfandsund; den lutheriske Menighed havde altsaa 1804 Medlemmer. Skjøndt der vises megen Bindstibelighed og Haandværksflid, findes der dog ikke sønderlig Velstand. Byen eier næsten ingen Jorder, og Fiskeriet af Stør og Lax i Floderne er meget foranderligt. Udgifterne til Fattigvæsenet have for de 3 protestantiske Confessioner i 1861 udgjort 1844 Rbd., som er 1000 Rbd. mindre end sædvanligt. Til Byen høre de to større Gaarde Greveshof og Ziegelhof, samt tre Huse Giland, Feldlust og Großer Garten, et Værtshuus, der alle ligge tæt udenfor Byen. Nogle Haver ved Trenen N. for Byen og paa den saakaldte Brackensfenne S. D. for Byen ere deels kongelig Grund, deels Bygrund og overlades uden Afgifter til Nytte og Brug for Smaafolk. I retslig Henseende hører Frederikstad under Hütten Amts og Landskabet Stapelholms Amtmand, der er Byens Overdirecteur; Magistraten bestaaer af 2 Borgermestre og 3 Raadmænd, Deputeretcollegiet af 8 Medlemmer.

Skoleforhold. Der findes en Drengeskole med 95, en Pigeskole med 87 og en Elementarskole med 118 Elever. (I en privat Skole undervises 50 Børn, og Mennoniterne, omtr. 40, lade deres faa skolepligtige Børn søge snart den ene, snart den anden af disse Skoler). Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 56, Confirm. 32, Copul. 15, Communic. 153, Døde 47. Daaben forrettes altid i Hjemmet. Altergang holdes 6 a 8 Gange om Aaret. Kirkesproget er tydsk. Embedet besættes umiddelbart af Kongen.

Kirken for den lutheriske Menighed ligger i den nordre Deel af Byen og er opført af Grundmuur med et flankt, smukt, for Størstedelen af Kampesteen bygget Taarn. Dens Indre, der fra 1850 trængte til en ordentlig Restauration, er i 1861 fuldstændig ombygget og gjør nu ved Form, Vinduer og det nye Orgel fra 1862 et godt Indtryk. Altret, med et smukt Maleri af Owens, og Prædikestolen ere i sin Tid bragte fra Trindermarsch og Pith paa Nordstrand hertil. Altertavlen, der er fra 1675, er nylig restaureret i Kjøbenhavn og opfattes atter i Septbr. 1861. Der findes Uhr og nogle udskaarne Apostelfigurer, der skulle være af Brüggemann (?). Kirken er bygget 1644—49 og maatte næsten heelt ombygges i 1672. Hertug Friedrich III. skænkede den 1646 omtrent 100 Dt. Land i Lundenberg, hvorfor fra 1661 aarlig erlægges en Pengeafgift. I Kirkens Segl findes en Christusfigur med Omkrift: Fide in Christum salvatorem. En ydre Omkrift lyder: Der Fried. Stad. Auspurs. Confess. Kirch. Sigil. Allerinderst staaer: Anno 1648. Ved Kirken var tidligere to Præster.

Embedsboligen ligger nær Kirken, er gammel og ubekvem, men godt vedligeholdt. Den er indløst og vedligeholdes af Menigheden. Haven er 12 □ Roder stor, har daarlig Jord, ligger lavt og mangler Sol.

Embedsjord og Brændsel havees ikke.

Indtægter. A. Accidentser: omtrent 300 Rd. B. Offer gives ikke; i dets Sted ydedes tidligere Nytaarsgaver, der nu synes at være ophørte. C. Andre Indtægter: af den fgl. Kasse 271 Rd., Ekkes Legat 40 Rd., hvis der ingen Enke er paa Kaldet.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne, ogsaa hvad Reise og Flytning angaaer. Aarlige Udgifter: Fattigskat 9 Rd.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er ifølge Best. af 21 Juni 1820: 666 Rd. 64 β, til Enkepension 426 Rd. 64 β. Enken erholder af Kaldet 81 Rd. 64 β og af Ekkes Legat 40 Rd. Præsten skal sikkre sin event. Enke 130 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til rigelig 900 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 51 β, Confirmation 1 Rd. 6 β, Copulation: i Kirken 2 Rd. 64 β, i Huset 5 Rd. 32 β;

Tale i Sørgehuset 4 Rd. 26 β, Tale ved Graven ubestemt
Gehyr, Vigprædiken 8 Rd., Formaning ved Edsaflæggelse
3 Rd. 19 β.

Præsterækken.

Indtil Menigheden 1632 fik en egen Præst besørgetes
Gudstjenesten fra 1624 af Diaconen i Koldenbüttel. Mag.
Henr. Erdmann.

Hovedpræster. Den første var Antonius Lehmarus,
der affattes s. A., fordi han vilde affstafte Exorcismen. Mag.
Hieronymus Lucius eller Hecht, forlod Embedet 1634. Lam-
bert Hansmann † 1636. Peter Alberti, til 1638. Martin
Junge † 1657. I hans Embedstid indviedes Kirken 1649.
Mag. Fried. Fabricius † 1703. Philip Henseler, Adj. fra
1691, † 1720. Joh. Wilhelm Olter † 1734. Fried. Henseler,
til 1738. Jacob Kall, til 1757. Peter Hegelund, emer.
1800, † 1801. Joh. Nic. Wildhagen, ved Medlæggelsen af
Compastoratet, jvfr. ndf., Enepræst, fra 1801—07. Joh.
Christ. Bremer † 1814. Joh. Christoph Niese, 1815—19.
Rud. Andr. Bett † 1824. Joh. Christoph Biernatzky, 1825
—40, døde inden Bortreisen til sit nye Embede d. 11 Mai
1840 i Frederikstad. Carl Christian Tadey, Dr. phil., udn.
11 Mai 1841, † 7 Decbr. 1841. Aug. Fr. Schetelig, Rector
i Burg, udn. 20 Mai 1842, befordret 16 Octbr. 1849 af
det saakaldte Statholderskab til Præst ved Straffeanstalten i
Glückstadt. And. Maken, const. Præst i Bylderup, Tønder
Provsti, const. 16 April 1851; bef. 27 Juli 1854 til Trelst-
torp, Bredsted Provsti. Nis Bertelsen, ordin. Catechet ved
St. Petri Kirke i Kjøbenhavn, befordret 5 Novbr. 1862 til
Nørre Brarup, Gottorp Provsti. Cand. Cai Heinr. Ludv.
Wilh. Hansen, udn. 5 Febr. 1863.

Compastorer. (Rectoratet ved den daværende Latin-
skole var forenet med Compastoratet fra 1704 til 1772). Joh.
Steinhammer, 1704—16 (†). Joh. Valentin Bucerus, 1716
—20. Joh. Friedr. Tietke † 1736. Jac. Kall, til 1738.
Heinr. Grossmann † 1742. Joh. Fried. Pet. Gödgens
† 1797. Joh. Nic. Wildhagen, blev Enepræst 1801, efterat
Compastoratet under 27 Decbr. 1799 var blevet nedlagt.

Anm. Frederikstad, Friedrichsstadt, er Stiftets og Her-
tugdømmets yngste By og skylder Hertug Friedrich III. af Gottorp
sit Anlæg og Navn. Denne Fyrste gav nemlig de forfulgte hol-
landske Remonstranter den 27 Septbr. 1619 udstrakte Privilegier

til at bygge en Kjøbstad i hans Land, og 1621 opførtes den første Bygning paa den Plads, Seebüll eller Seebul paa Drages By-mark, som de valgte. Trenen, der før udmundede mere vestlig igjennem Fresenkogen ved Sarsfærgen, afdæmmedes; der dannedes et Basin, hvis Afløb gjennem Byens Canaler danner en Havn og er forsynet med Sluser, som ved Flod og Ebbe kunne aabne og lukke sig af sig selv og benyttes til at lade Vandet i Trenen stige, saa at det bevirker Oversvømmelse op forbi Hollingsted, Byen voksede hurtigt, talte snart henved 500 Huse, men blev aldrig den store Fabrik- eller Handelsstad, man havde ventet, thi de rigere Hollændere vendte snart (1625) tilbage, og Tønning har en langt bedre og bekvemmere Havn. Dog endnu til dette Aarhundredes Begyndelse gik den fremad, havde da 19 Skibe med 712 Comm. Ræst. Dr., men i 1847 kun 8 af 97 C. R. Dr. I Aaret 1848 fandtes 538 Huse i Byen og omtrent 2500 Indv. En meget haard Tid oprandt for Byen med Krigsaarene. Den blev 7 Aug. 1850 besat af danske Tropper og fra 29 Septbr. til 4 Octbr. med stort Tab forgjæves bestormet og beskudt af en langt overlegen (9000 mod 1600) Insurgentstyrke, der hensynsløst bombarderede Byen, hvorved Raadhuset, reformeert Kirke og 137 Bygninger aldeles lagdes i Aske, 285 Bygninger bleve nedskudte og stærkt beskadigede, saaledes at der af Byens 500 Huse næppe vare 50 beboelige. Brandskaden beløb sig til 2 a 300,000 Rd., og Tabet paa Varer og Effecter til idetmindste lige saa meget. Byen er vel atter bleven opbygget, men mange Familier have forladt samme, og Standningen af Handel og Wandel forvinderes ikke saa snart. Smidlertid er dog i de senere Aar Skibenes Antal tiltaget betydeligt, og i 1859 udførtes, iblandt Mere, 586,500 R Oliefager, 30,000 R Skind og Huder og 103,000 R Kreaturbeen.

Det udenfor Byen liggende Bærtshuus, Großer Garten, er 1778 testamenteret Byens protestantiske Fattigvæsen af Fru Margaretha v. Ranzau.

I Frederikstad var den berømte Gilbert von Kuntenbel Borgmester fra 1631—35. Han forsvarede Byen ved Borgerne mod de maroderende Polakker, hjalp Stapelholmerne mod Fjenden og havde megen Indflydelse hos den brandenborgske Chursyrste, som han skal have studeret sammen med. Her døde Maleren Jurian Owens, og her opholdt i Aaret 1796 den senere franske Konge Ludvig Philip sig i nogle Maaneder under Navnet L. B. von-Fries.

Friederichsberg.

Steds- og Retsforhold. Sognet bestaaer af den Deel af Slesvig By, der naaer fra den sydlige Ende af Dæmningen ved Gottorp indtil Bustrup, og ligger ved den sydvestlige indre Vig af Slien, omgivet af Hadeby Sogn og Michaelis Landsogn. Beboerne (henved 3000) kunne næppe kaldes velhavende; Fattigskatten udgjorde i 1861: 4732 Rd. Der boer en Læge i Sognet, men der savnes endnu et Apothek. I retslig Henseende hører Sognet under Byen Slesvigs Jurisdiction.

Skoleforhold. En offentlig Borger-skole, i 4 Classer, med henved 400 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 75, Confirm. 50, Copul. 18, Communic. 400, Døde 60. Daaben forrettes udelukkende i Hjemmet. Altergang holdes den første Søndag i hver Maaned. Kirkesproget er thdsk, og Embedet besættes umiddelbart af Kongen.

Kirken ligger høit i den sydlige Deel af Sognet. Grundstenen blev lagt den 9 April 1650 af Adam Clearius, der opførte Bygningen, som indviedes 11 Mai 1651 af Dr. Reinboth til en Trefoldighedskirke. Den er bygget af Muursteen, 72' lang, 36' bred og ender i Øst med en halv Sextant. For Vestenden opførtes et Taarn, hvortil Grundstenen lagdes første Pintsedag (14 Mai) i Jubelaaret 1826. Dets nederste Deel er af Grundmuur, Resten af Træ; skjøndt det er lille, pryder det dog. Kirken har kun Bræddeloft. Altret er skænket 1719 efter Borgermester Hans Beck's testamentariske Bestemmelser. Døbefonten, med Messingbækken, er givet af Cornelius og Cornelia v. Mander 1651. Orglet er anskaffet ved frivillige Bidrag af en Grevinde Danneberg og flere Medlemmer af Menigheden og repareret 1809. En stor Kalk af Sølv er givet af Eustachius Ettmüller 1652, en Alterkande og Oblatæske af Marie Elisabeth Kielmanns 1669, to store Sølvhøstager af Saltcommissair Peter Witt 1712 og et daarligt udført Crucifix af Møller Barthold Goldberg 1652. I Taarnet hænge Klokkerne, hvoraf den store er skænket af Fru Belling til Minde om Sønnen Oswald. Den er støbt 1650 i Husum af Peter Melchior. En anden Klokke er givet af Dronning Hedvig Eleonora af Sverrig; paa Randen staaer: Gloria in excelsis Deo, et in terra pax. Stockholm 1621. I Kirken findes over Indgangsdøren et stort Epitaphium af

Træ, opsat af Menigheden til Minde om Elisabeth Beling, hvis Billede tilligemed Mandens, dansk Vicar. Bonifac. Belings, og Sønnens, dansk Capit. Oswald Belings, ere udskarne. Bemeldte Fru Beling havde ofte yttret, at hvis hun blev rig, vilde hun bygge en Kirke i Friederichsberg, der dengang hørte til Hadeby, hvorhen der var en lang og daarlig Kirkevei. Da hun virkelig blev formuende, holdt hun sit Løfte og lod Kirken opføre paa egen Bekostning, dog understøttet noget af Hertugen og ved en Collect; hun skænkede desuden Prædikestolen, det ældre Alter, der senere kom til Friederichsberg Fattighuus, Messingpiller om Choret, en Alterkande af Sølv, de ovennævnte Klokker, Præste- og Cantorboliger og over 6000 Rbd. til Bedste for Præsterne. Kirken restaureredes og forstjønnedes indvendig 1835. Paa Kirkegaarden stod, før Taarnet opførtes, et nu nedbrudt Klokkehuus. Kirkegaarden udvidedes 1817 og blev smukt anlagt, og et Stykke bestemtes til fremtidig Brug for de Familier, som have Begravelsespladser i Kirken. Dennes Segl forestiller en Høi, hvorpaa et opretstaaende Anker, og paa dette sidder Duen med Oliegrenen. Patronatsrettighederne udøves af Amtmanden og Provsten over Hütten Amt og Provsti, hvem Borgermesteren i Slesvig fra 1798 er tilforordnet. Fra 6 Maarts 1806 vedligeholdes Kirken af Byen, til hvilken ogsaa dens Capitaler indleveredes 10 April 1804. Der har tidligere været to Præster her.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken og er gammel-dags indrettet, men indeholder 8 godt vedligeholdte Værelser. I en Sidebygning findes Badstuehuus og Staldrum. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Kun et i Haven liggende Lysthuus er blevet indløst med 24 Rbd. Haven er temmelig stor, ligger imellem Boligen og Fattighuset, har temmelig daarlig Jord, men adskillige ældre og yngre Frugttræer.

Embedsjord og Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. Accidentser: omtrent 250 Rbd. B. Andre Indtægter: fra Byens Kasse 750 Rbd. 94 β , for Bestyrelsen af Du Cros' Legat 32 Rbd. og fra andre Legater omtrent 10 Rbd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Præsten selv alle Udgifterne ved Ordination, Vocation, Bestalling og Introduction og indløser Lysthuset i Haven med 24 Rbd., men erholder af Menigheden 40 Rbd. i Flyttegodtgjørelse. Aarlige Udgifter: Fattigskat 20 Rbd., Skolestat 6 Rbd., til Hjælpe-Enkekassen 10 Rbd. 64 β .

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 800 Rd. Enken erholder af Kaldet 133 Rd. 2 β. Præsten skal sikke sin event. Enke 160 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anstalten af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1000 Rd.

Kirkeinventariet. Daab og Confirmation 51 β, Skriftepenge efter Behag, Tillysning 1 Rd. 6 β, Copulation 1 Rd. 58 β, Jordspaakastelse 1 Rd. 6 β, Attester 13 β.

Præsterækken.

Hovedpræster. Mag. Michael Zwergius, introduceret paa Kirkens Indvielsesdag, ægtede Stifterinden Enken Beling og døde 1674. Joh. Wildenheim, blev affat 1681 af Kong Christian V., og Naamannus Jessen var her 1684—89, hvorefter Wildenheim atter indfattes, † 1696. August Friedr. Kühner † 1731. Theoph. Christ. Schwollmann, Provst 1791 (jvfr. S. 266), Overconsistorialraad 1796, resign. 1797, † 1800. Gaspar Bohsen, Provst, til 1804. Dr. Christ. Friedr. Callisen, 1804—35. Leonh. Friedr. Christ. Callisen, Provst, † 1839. Nicolai Johannes Ernst Nielsen, Provst og Regjeringsmedlem fra 1840, entl. 2 Marts 1849 af det saakaldte Statholderstabskab, da han uuder f. D. var udnævnt til Superintendent for de Sogne i Hertugdømmet, hvor Kirkesproget er thdsk. Georg Joh. Fr. Lüdemann, Præst i Sneider, Pinneberg Provsti, udnævnt 5 Mai 1849 af det saakaldte Statholderstabskab, Udnævnelsen sat ud af Kraft ved Resol. af 11 Septbr. 1850 af Reg. Comm. Dr. Theodor Hilmar Schreiter, Conrector ved den lærde Skole i Husum, udnævnt 7 April 1851.

Diaconer og Compastorer. Kirkens Stifterinde valgte Zwerg til Hovedpræst og Cand. Schreiber til Diacon; men da S. blev uenig med hende, blev han ikke introduceret, og Zwerg fik paa Livstid ogsaa Diaconatet. Joh. Wildenheim, 1674 Diacon og 1675 Hovedpr. og beholdt ligeledes Diaconatet. Hinrich Kunst † 1692. Franz Enno Friccius 1693. Aug. Friedr. Kühner, 1694—96. Mag. Henr. Sievers 1696, erholdt Titel af Compastor og døde 1728. Carsten Süling † 1728. Theoph. Christ. Schwollmann, 1728—31. Egidius Bendixen † 1754. Joh. EsMarch, 1755—64. Carsten Hinrichsen † 1799, hvorefter Compastoratet nedlagdes.

Anm. Om dette Sogn see forøvrigt Byen Slesvig.

A. Hütten Herred.

Indtil 1777 bestod Hütten Amt, der fordum har været en Deel af Gottorp Amt, hvorfra det fuldstændigt adskiltes 1741, kun af Hütten Herred, men blev dengang forøget med Hohn Herred og fik 1841 fælles Amtmand med Gottorp Amt. Hütten Herred eller Lehn, hvoraf den nordøstlige Deel (Fleckeby, Gøtheby og Haverkamp) i det 14 Aarh. kaldtes Holms Lehn, dannedes uden Tvivl først 1544, da Godserne Hütten*) (som skal have Navn af Glashtter) og Wittensee**), som Hertug Frederik havde tilbyttet sig 1523, ved Delingen tilfaldt Hertug Adolf (Gottorp). Det kaldes fra den Tid af i Almindelighed Bjerg Herred (i et Amtsregister af 1554: Hütten Lehn und Berk-Harde) og blev snart betragtet som en Deel af Gottorp Amt, snart bestyret af en egen Amtmand (saaledes 1670 af en v. Kielmannseck). Dets Undergivne vare thingpligtige til Hütten Ladegaard (Borwerk), som 1783 blev nedlagt og udparcelleret. Tæsterne bleve Selvejere, der i Stedet for alle andre Afgifter udrede en Kanon. Ved denne Lejlighed opmaales Herredet, som med Indbegreb af Indsøerne Wittensee og Bistensee (1768

*) De holsteenske Grever, til hvem Landstrækningen mellem Elien og Ejder 1260 blev pantsat og 1288 afstaaet, have uden Tvivl snart efter overdraget det Meste deraf til holsteenske Adelsmænd. 1327 folgte Hertug Geert „Fleckeby und andere Dörfer“ til Hans Krummendieck. 1351 folgte „die Krummendiecks die Dörfer Haverkamp, Fleckebye, Gøthebye und alle ihre Güter in Holms Lehn“ (Falcks Samml. zur Kunde des Vaterlandes 3. B. S. 319—20). 1375 folgte Ejler v. d. Wisch sit Gods Borgstedt til Grev Henrik (sammest. S. 317, jfr. S. 319, hvor Sælgeren kaldes Hinrich v. d. W.). Talen er uden Tvivl om Borgstedt i Büinstorf Sogn. 1289 nævnes Claus eller Nicolaus von Büinstorf, og 1310 nævnes (hos Westphalen II. 74) Dominus Nicolaus de Bundestorpe, vistnok af Familien v. d. Wisch. 1511 nævnes Sivert v. d. Wisch som Ejer af Hütten. Han var en Søn af Klaus og har 1504 solgt Hesel i Slies Herred til Domkapitlet.

**) Wittensee ejedes 1464 af Klaus v. d. Wisch, Heinrichs Søn, som i dette Aar pantsatte sin By Lütken-Wittensee til Hellig-Gjæst-Huset i Slesvig. Anna og Heinrich v. d. Wisch folgte 1518 Gaarden Wittensee med alle tilhørende Landsbyer, Godser og Rettigheder (Westphalen IV, 3404). 1523 bortbyttede ovennævnte Sivert v. d. Wisch baade Hütten og Wittensee til Hertug Frederik imod Grünholz i Svansen. I det ovennævnte Amtsregister af 1554 ansøres de Byer, som siden hørte til Herredet, og desuden Alkendorf ved Aschepel, som siden blev nedlagt, og Gosefeld, som 1632 folgtes til Windeby. Kun Esbrem mangler.

Tdr. Land) udgjorde 23,804½ Td. Land til 320 □ Roder, altsaa 2 $\frac{4}{5}$ □ Mile. Plovtallet bestemtes til 148 Plove for Hütten Herred og 9 $\frac{1}{3}$ Pl. for det hermed 1777 forenede Domkapitels=Fogderi Kosel.

Herredets Folketal var d. 1 Febr. 1860: 7284 (1803: 4537, 1840: 5996), deriblandt alle Hütten Sogns Beboere, de fleste i Kosel og Bünstorf, en Deel af Borrebh, Krop, Sehested, Hadebh, Dänisshagen, Gettorf og Ekernförde Sogne. Kun de 4 førstnævnte Sognes Kirker ligge indenfor Herredets Grændse.

De adelige Godser Himmelmark, Hohenstein, Moorberg og Røgen høre til Borrebh Sogn, Ornum, Eschelsmark, Möhlhorst og Luisenlund til Kosel Sogn, men alle til det sluttede Svansen Godsdistrikt, altsaa Ekernförde Herred. Til Dänischwold Godsdistrikt (ligeledes Ekernförde Herred) høre Godserne Schirnau og Steinrade, begge i Bünstorf Sogn.

1. Kosel.

Steds= og Retsforhold. Sognet, der ligger mod N. i Provstiet, 1 Miil fra Ekernförde og 2 Miil fra Slesvig, grændser til Slien samt Risbh, Borrebh, Hütten og Hadebh Sogne. Det bestaaer af Byerne: 1. Kosel, der er en stor Landsbh med Kirke, Præstebolig, Skole og flere Haandværkere. Den ligger lavt ved Koselaa; Landeveien imellem Flensborg og Ekernförde gaaer igjennem den. 2. Mhusfunde, 1 $\frac{1}{4}$ Miil fra Ekernförde ved Slien, hvorover en Færge for Bogne og Fodgængere fører til det lige over for liggende Færgehuis i Brodersbh Sogn i Angel. Betydelige Kvantiteter Korn og Fedevareer udfibes her. Byen hører til Ornum Gods, og Veien til Flensborg gaaer igjennem samme. 3. Bonert, N. for Kosel, hører for Størstedelen til Eskildsmark; Resten, 1 Gaard deelt i 4 mindre Steder, hører under Ornum Gods. 4. Besbh, ved Sliens store Bredning, med Udflytterstedet Skylbek. 5. Holm, ved Østerbækken og Chausseen mellem Slesvig og Ekernförde. Vand og Vindmølle. Tæt N. for Byen ligger en lille Sø. 6. Øtebh, ved Moelsbækken, med et Fattighuis og et i 1835 opført Fængsel. Udflyttergaarden Rehmsiehof og Raadet Diekkamp. 7. Flekkebh, ved Chausseen til Slesvig. Her boe Herredsfogden og Actuaren for Hütten Herred og desuden mange Haandværkere. Bryggeri og Brænderi. Brevsamlingssted.

Nogle Huse, S. for Byen, hedde Herweg. 8. Hummelfeld, hvorfra ere udflyttede Gaarden Elmhorst, Raadene Felhorst og flere Gaarde og Raad, hvilke sidste i Forening med nogle fra Ghyb, Hadeby Sogn, udflyttede Steder danne Byen: 9. Wolfskrug. Ved Slien ligger et stort Teglværk, Hakenhøvt, med en lille Udflytningsplads og en Færge for Fodgængere. — Endvidere findes i Sognet flere adelige Godser, saasom: Louisenlund, meget smukt beliggende ved Sliens store Bredning, med bethdelige Bygninger og Haveanlæg. Godset eies af Enkehertuginde af Glücksborg, og til samme høre Raadnerbyen Ahrensberg, Uolsgaarden Carls-hof, hvis Jorder bestaae af opdyrket Mose- og Hedeland, Kroen i Wolfskrug og den lille Gaard Kronsrett. Godset er ansat til en Taxationsværdi af 72,340 Rd. Ornum, adelig Gaard og Gods, ved Ornum Nor, der er en Bugt fra Slien; Baaningshuset er bygget 1830, 1 Etage med 2 Frontispicer. Til Godset, hvis Taxationsværdi er 135,840 Rd., høre Mthsunde By, Noget af Bonert By, Ornum Vand- og Vindmølle, Ornumholt med en Skovfogedbolig, Rettighed til Fiskeri og 5 Sildegjærder i Slien. Gode Middeljorder. Estildsmark, adelig Gaard og Gods ved den inderste Vig af Ornum Nor. Til Godset, hvis Taxationsværdi er 108,920 Rd., hører en Deel af Bonert By, Uolsgaarden Rundshof med eet Raad, og 2 Gaarde og 2 Raad, der hedde Buborg. Möhlhorst, en mindre adelig Gaard, der ligger smukt ved Østerbækken. Baaningshuset er af Bindingsværk, 2 Etager med een Fløi og teglhængt. Taxationsværdien er 19,280 Rd. Jorderne ere ret gode, lidt Skov og 8 Tdr. Moseland findes. Krebs fanges i Bækken. Til Möhlhorst høre Arvefæstestederne Dyrvad med Kro og Smedie. Flere Teglværker findes i Sognet ved Slien, hvoraf det ved Hakenhøvt er stort. — Paa Grund af Sognets store Udstrækning er dets naturlige Bestaffenhed forstjellig. Den nordøstlige Deel langs Slien er frugtbar, den sydvestlige Deel er magrere, har sandede opdyrkede Hede- og Mosejorder, men dog ogsaa Jorder af Middelgodhed. Eng- og Mosestrækninger findes langs Vandløbene. Roselaa, der løber mod N., driver Ornum Mølle og falder D. for Mthsunde i Ornum Nor; Østerbækken, der paa en Strækning danner Sognets østlige Grændse, løber ligesom Noelsbækken imod N., og begge udmunde i Store Brednings sydligste Vig. Der findes flere Smaasøer, Langsø, Kollsø, Holmsø og den paa Krebs rige Bulsø. Skove findes ved Louisenlund, mellem Möhlhorst og Hummelfeld og

paa flere Steder nogle smaa kongelige Skove, Esfildsmarkholt støder sammen med Ornumholt. Sognet er rigt paa Oldtidsminder og Gravhøie. Beboerne (i 1855: 2301, i 1860: 2318, 491 Fam.) ernære sig navnlig af Agerbrug, desuden af lidt Fiskeri; de ere i Reglen velhavende. Fattigvæsenets Udgifter udgjorde i 1861: 1165 Rd., de adelige Godser ikke medregnede, da de ($\frac{1}{3}$ af Sognet) have deres eget Fattigvæsen. I retslig Henseende hører Sognet deels til Hütten Herred og Amt, deels til Ekernførde Herred, nemlig de adelige Godser.

Skoleforhold. Der findes syv Skoledistricter: Rosel, hvortil Besby og Möhlhorst, med 86 Børn; Flekkeby, hvortil Gøteby og Holm, med 148 Børn; Hummelfeld, hvortil Elmhorst, med 60 Børn; Wolfskrug, hvortil Felhorst og nogle Steder i Hütten og Hadeby Sogne, med 30 Børn; Bonert, hvortil Rundshof, med 84 Børn; Myfunde med 60 Børn; Louisenlund, hvortil Carlshof og den lille By Ahrensberg, med 56 Børn. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 75, Confirm. 53, Copul. 17, Communic. 550, Døde 47. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes 4 Gange om Foraaret og 4 Gange om Efteraaret, men navnlig Skjærtorsdag. Kirkesproget er tydsk, og Embedet besættes umiddelbart af Kongen.

Kirken ligger temmelig høit, lige ved Landeveien, og er en gammel Bygning, opført deels af Rampe-, deels af Muursteen. Skibet er den ældste Deel, det hvælvede Chor er senere tilbygget, hvilket ogsaa synes at være Tilfældet med det 80 Fod høie Taarn, der er opført af Rampesteen indvendig, men udvendig beklædt med Muursteen. Det er rundt, kan sees langt borte og har vel i ældre Tid været bestemt til et Slags Fæstning. Uhr findes ikke, Orglet er fra 1832, da Kirken blev indvendig restaureret. Paa en Vigsteen staaer: „An. dom. 1552 starf de erbare und feste Marquard Seestede to Ornum.“ Patronatet tilhørte fra 1465 Domcapitlet, og skjøndt dette ophævedes, vedligeholdte Patronatsforholdet til Domkirken sig dog til 1777. Kirken var helliget St. Laurentius, hvis Billede med en Kist i venstre og en Palmegreen i høire Haand ogsaa endnu findes i Kirkens Segl, jvfr. Anm.

Embedsboligen, der ligger tæt ved Kirken, er bygget 1776, ombygget 1847 og indvendig oppudset og bedre indrettet 1858. Der findes foruden 9 tapetserede og velholdte Stuer med Dvne, og to ovenpaa. Oeconomibygningerne ere ret gode, dog ikke svarende til hele Aalsbruget. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er 6 Skpr. Land stor, men Jorden meget let.

Embedsjorderne udgjøre 60 Tdr. Land a 320 □ R., hvoraf 52 Tdr. ere udleiede for 393 Rd.; det Hele vilde indbringe omtrent 500 Rd. Brændsel faaes fra en Tørve-mose, der ligger $\frac{1}{4}$ Miil borte. Desuden havees et Brændedeputat af 8 Favne Kløve- og 6 Favne Grenebrænde fra de kongelige Skove.

Indtægter. A. In natura: 38 Tdr. 6 Skpr. $6\frac{1}{4}$ Rande Rug, 21 Tdr. 1 Skp. Havre, 60 R Hør, 60 Snefe Eg og det ovennævnte Brændedeputat. B. Offer: 170 Rd. C. Accidentser: 330 Rd. D. Andre Indtægter: Fixum 26 Rd. 64 β, for en Skolekobbet i Hummelfeld 16 Rd., Smørpenge 5 Rd., Legatpenge 8 Rd., Grundleie 3 Rd., Recognition for Kirkegaarden 4 Rd. 6 β, Penge af Indsiddere 9 Rd. og, naar der ingen Enke er paa Kaldet, det Keuziske Legat, omtrent 74 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Præstens Ordination, Introduction og Bestalling. Aarlige Udgifter: Landstat 14 Rd. 48 β, Sagtrecognition 1 Rd. 43 β, til Hjelpe-Enkekassen 3 Rd. 70 β.

Ansettelsen til Gage- og Accidentsafgift er 483 Rd. 16 β, til Enkepension 373 Rd. 32 β. Enken erholder af Kaldet 37 Rd. 32 β, det Keuziske Legat 74 Rd., af Provstiets Hjelpe-Enkekasse 53 Rd. 32 β. Præsten skal sikke sin event. Enke 100 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1500 Rd.

Kirkeinventariet. For Daab: om Søndagen Intet (Døbetøi og Taffigelse 1 Rd. 6 β), paa andre Dage 26 β, i Hjemmet 51 β a 1 Rd. 58 β; Confirmation 51 β; Trolovelse 1 Rd. 58 β a 2 Rd., Tillysning 77 β, Copulation 1 Rd. 58 β, Brudekronen 3 Rd. 20 β, 4 Rd., 4 Rd. 77 β. Jordspaafastelse 29 β, med Tale 77 β, med Prædiken 1 Rd.

58 B a 2 Nd., for Vedfagelsen 38 B; ved Altergang 3 B af Hver.

Præsterækken. Hr. Hinr. Becker, Vicar og Kirkeherre i Cosleve 1464. Benedictus 1560. Pet. Gagelmann, 1564—83. Jac. Saxo, til 1586. Theodor Textor eller Weber; maaskee den Samme som Dirk (Theodoricus) Johannsen; † 1592. Antonius v. Aaken † 1636. Benedictus Martini, 1637—46. Bernhard Flor † 1683. Laurent. Fabricius † 1715. Joh. Wilhelm Olter, Adj., til 1720. Joh. Valentin Bucerus † 1751. Georg Burchardi, Adj. 1747, succ. 1751, † 1788. Christ. Friedr. Brodersen † 1820. Joh. Heinr. Fr. Passow, 1820—28. Pet. Joh. Rønnefeldt, entl. 12 Decbr. 1852, † 16 Juni 1859. Cand. Edvard Albert Baadh, udnævnt 12 Aug. 1853.

Anm. Kosel findes i ældre Dage skrevet Cosleve eller Kosleve, og Omkriften paa Kirkeseglet er ogsaa Koslever Kirchen-Insigel. Byen havde 1463 ifølge lib. cens. 15 Gaarde og havde som biskepelligt Lehn længe været overdraget til Familien v. Korland, der skal være den samme som v. d. Wisch. Seuere eiede Familien Walsdorf Cosel, og Otto Walsdorf til Sønderby solgte 1465 Kosel med Bessby og Kiel til Domcapitlet for 1900 Mk. Her laa før en Vandmølle, men den afbrændtes 1628, og kun Navnet Mølleengen minder om den. Den ovennævnte By Kiel er nu forsvunden, men den maa have ligget i Nærheden, da man har 2 Forligsdokumenter fra 1470 og 1476 angaaende Grændserne imellem Byerne Kosel, Bessby og Kiel. Paa Kortet hos Dankwerth kaldes Landtungen N. for Bessby Kielfoeth. — En Gaard i Mysunde (om dette Navn jvfr. B. 2. S. 428—429) tilhørte de titusinde Ridders Vicarie og solgtes ved Reformationen. 1543 contribuerede „Marquard Seestede tho Missunde“ af 7 Fæsteboel. En Skandse anlagdes og en Skibsbro sloges her 1850. Den 23. April 1848 maatte en svag dansk Styrke opgive Passet her, men den 12 Septbr. 1850 blev Insurgent hæren, der vilde forcere Overgangen, med stort Tab slaaet tilbage, skjøndt den angreb med tredobbelt Overmagt. Bonert, forh. Boner, havde 1463 ifølge lib. cens. 12 Gaarde, og Domkirkes St. Johannes Alter havde her et Fæsteboel. I Nærheden af Bonert laa ved Slibredden tæt ved Buborghøi det saakaldte „Capelle zum finstern Stern“, der menes at være opført til Gøne for Erik Blougpenninges Mord, som foregik paa Slien 1250 her i Nærheden. Til Capellet valfartedes der, og da det nedbrødes, anvendtes Materialierne til Risby Kirke.

Et Parti af Elien, D. for Ornum Nor, skulle Fiskerne endnu kalde „zum finstern Stern“. Tæt ved Bonert laa den saakaldte Konningsborg, der byggedes 1415 af Erik af Pomern og 1417 for-gjæves beleiredes af Holstenerne, da den var stærkt befæstet. Endnu sees tydelige Spor af dens Volde og Grave nær Elien, de ere i Firkant og over 1000 Alen i Omkreds og stærkest imod N. og S. Ogsaa i Besby, forh. Wesbu, fort. Weseby, skal der have ligget en stærk Borg. Holm har faaet dette Navn, fordi den ligger paa en af Østerbækken dannet Holm; den har givet det i det 14 Aarh. eksisterende Holms Lehn Navn og havde dengang samme Giere som Flekkeby. De Keiserlige plyndrede den 1628 og afbrændte Møllen og 3 Gaarde. Gøteby, i daglig Tale Gøp', mangler paa Fortegnelsen 1463 over Rosel Sogn, skjøndt den eksisterede 1351 og ikke godt kan have hørt andetsteds hen. Denne By tilligemed Holm og Flekkeby, i daglig Tale Flekb', 1463 Flekebukroch, udgjorde det ovennævnte Holms Lehn og fulgtes ad, naar der skiftedes Besiddere. Ifølge et Document fra 1196 eiede Michaelisklostret Trediedelen af Byen, der med nogle andre Byer solgtes 1327 og 1351, jvfr. S. 276, ligesom ogsaa Anna Stamp 1381 solgte sine Eiendomme i Flekkeby m. m. til Grev Henrik af Holsten for 350 Mk. Hummelfeld skrives 1463: Hummelueld. I Nærheden af Wolfskrug laa en Gravhøi, Tütjenbjerg, der blev udgravet, og hvori fandtes et steensat Gravkammer. Oprindelsen til Louisenlund var et Teglværk, der dengang hørte til Hadeby Sogn og kaldtes senere Tegelhøve, thi 1543 nævnes „Bertram Sæstede tho Tegelhøve“ o: Tegelhøve-Teglgaard, der 1630 eiedes af Carl Guttheter, senere blev Domaine og 1647 af Hert. Christ. Albrecht overlodes til Marskalk Gunderode paa Livstid og førte Navnet Ziegelhof indtil 1770, da Kong Christian VII. skænkede den til sin Søster Louise, gift med Landgrev Carl af Hessen-Cassel, der i mange Aar levede her som Statholder over Hertugdømmerne Slesvig og Holsten og forskjønnede denne Sommerbolig med Have- og Parkanlæg. I Haven staae 2 Runestene, hvoraf den ene fandtes 1796 i en Høi tæt S. for Gammelborgen, og efter Indskriften, der siger, at den er reist af Osfred over Sønnen Sytrik, maa den rimeligviis være fra Begyndelsen af det 9 Aarh. Den anden er fundet 1797 ved Badestedet over Hadeby- og Sell-Nor. Den er reist af Thorleif, Svends Hjembo, efter hans Fælle Erik, der døde „da Mænd sad om Hedeby“. Den antages at skrive sig fra Harald Blaatands sidste Aar, da Svend Tveskjæg opholdt sig i Hedeby. (See: Annaler for uordisk Oldkyndighed 1859, udgivne 1862). Ornum er opstaaet af en nedlagt By af samme Navn, der 1463 havde 6 Gaarde, hvoraf Marquard Latendorp drev de

fire. 1533 nævnes Marq. Seestede som Eier, senere kom den i Forbindelse med Eskildsmark og havde samme Eiere indtil 1783. Ornum betyder egentlig et Stykke Land, der er udsondret fra Markfællesskabet, som tidligere var almindeligt. Eskildsmark, Eschelsmark, er ligeledes opstaaet af en nedlagt By af samme Navn, hvor Gerd Wonsølet 1463 eiede 3 Gaarde. Bald. Wonsfleth overlod før 1543 Gaarden til Svigersønnen Ranzau, hvis Søn tilgiftede sig Godset Sargdorf, der til 1691 var forenet med Eskildsmark i Familierne Ranzaus og Ahlesfelds Eie. Indtil 1783 hørte Büsstorf i Risby ogsaa sammen med Eskildsmark. Möhlhorst har Navn efter en nedlagt Vandmølle og var tidligere Avlsgaard under Himmelmark, hvorfra det solgtes i Midten af forrige Aarh. og 1806 blev adelig Gaard. Ved Dyrvad findes endnu Spor af den gamle Østervold, der beskyttede det bagved liggende Landskab Svansen og strakte sig imellem Eliens store Bredning, der dengang som en Vig nærmede sig mere Dyrvad, og Vindeby Nor, hvor Øerneborgen afsluttede Befæstningen mod Øst.

2. Borrebj.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der ligger i den nordøstlige Deel af Provstiet, omgiver Bjen Ekernførde og er selv omgivet af Rosel, Risby, Vabs, Sehested, Bünsstorf og Hütten Sogne. Det bestaaer af Bjerne: 1. Borrebj, tæt N. for Ekernførde, med Kirke, Præstebolig, Skole og Badeanstalten Marie-Louisenbad. 2. Gammelbj, ved Rosel Na, med Raadene Lille Gammelbj. 3. Barkelsbj, ved Rosel Na. 4. Rokendorf, mod V. imellem Østerbækken og Vindeby Nor, med Skole og Parcelstederne Frohsein og Haidhof. 5. Gosfeld, mod S., med Udflyttergaarden Profit og Stederne Plettenberg. Nogle spredt liggende Eieendomshuse med omtr. 5 Tdr. Land hedde Böhnrube; Snap Arvefæstemølle ligger smukt ved Snap Sø, og nogle Huse, „vor dem Baume“, samt det saakaldte Bogelsang tæt udenfor Bjen Ekernførde. — I Sognet findes følgende adelige Godser og Gaarde: Himmelmark, hvis Hovedgaard ligger smukt ved Himmelmark Sø (165 Tdr. Land stor), der staaer i nær Forbindelse med Fjorden, og har et 2 Etages Vaaningshuus med Frontespice. Til Godset hører Landsbjen Barkelsbj, Besterflov, Rossee tildeels, 4 Huse i Borrebj, Smedie og ved Ekernførde Havn en Mølle, hvortil hele Godset i ældre Tider var tvangsplygtigt. Desuden 6 Raadsteder, der laae ved Hovedgaarden, men nu tildeels ere afbrudte og forlagte

til Stranden henad Ekernförde Havn. Godsets nuværende Taxationsværdi er med Louisenberg 213,440 Rd. Fra samme bortsolgtes i 1817 Uolsgaardene Aufamp, 1 Ploug, 175 Skatte-tønder, og Louisenberg, 2 Plouge, 228 Skldr. Denne Gaard har gode Kornjorder og frit Fiskeri i Bugten; til den hører Raadstedet Schloßkathé. I 1820 solgtes Ny-Barkelsby, en Uolsgaard, 1 Ploug, 105 Sk.dr., og et Teglværk. Hohenstein solgtes 1754 fra Himmelmark som Uolsgaard uden Plougtal. Jorden er meget frugtbar, Taxationsværdien er 78,240 Rd., og til Godset hører en Smedie og nogle Raad, hvoraf 3 kaldes Hohenhüg, men disse høre til Nisby Sogn. Moorberg, N. for Himmelmark, hvortil det tidligere hørte, ligger meget smukt. Det grundmurede og teglhængte Baaningshuus, der har en Façade paa 2 Etager og Kjælder, er opført 1822. Det blev 1806 tilligemed Hohenstein optaget imellem de adelige Godser og har, tilligemed den 1837 bortsolgte Gaard Sophienruhe, der ligger imellem Himmelmark og Hohenstein, men nærmere Fjorden, en Taxationsværdi af 100,320 Rd. Røgen, med Uolsgaardene Birkensee og Eichthal, de 2 Raad Buchholt, Kroen Grasholt og Landsbyen Gammelby, hørte forhen under Sartorf Gods og blev først 1806 et selvstændigt adeligt Gods, der nu er ansat til en Taxationsværdi af 155,540 Rd. Vindeby, smukt, men lavt beliggende ved den sydlige Bred af Vindebynor, med Baaningshuus paa 2 Etager, Fløie og hvælvede Kjældere. Jorderne ere særdeles gode og Engene kraftige. Godset, hvis ældste Besiddere var Familien Brockdorf, eies fra 1823 af Familien Schmidt og indbefatter Landsbyen Koffendorf, Uolsgaardene Westertal og Haidhof, Arvefæstegaarden Frohsein, en Vindmølle og nogle Raad nær Gaarden, hvoraf et hedder Kloster. Det er ansat til en Taxationsværdi af 208,840 Rd. Friedensthal er en fra Vindeby aflagt Gaard ved Rendsborg-Weien, men har nu igjen fra 1838 samme Eier. Til Godset hører Byen Moskow, der bestaaer af mindre Raad og Huse. Taxationsværdien er 57,260 Rd. Marienthal, adskilt fra Vindeby 1793, blev adeligt Gods 1806, og fra den aflagdes og frasolgtes 1835 Uolsgaarden Wilhelmsthal. Til Marienthal hører Byen Gosefeld og de derfra udflyttede Steder samt Værtshuset Sandkrug ved Chausséen mellem Kiel og Ekernförde. Godset er ansat til en Taxationsværdi af 180740 Rd. Hoffnungsthal blev 1802 solgt fra Marienthal, 1814 ophøiet til adeligt Gods, har kun eet Raadsted, men flere Dagleierboliger og en Taxationsværdi af 61760 Rd. — Borreby Sogn har en betydelig Udstrækning og omgiver den inderste Vig af Ekern-

førde Fjord paa begge Sider, følgelig ogsaa Ekernførde By. Dets vestlige Deel er mere sandede og lette Jorder, dets østlige og sydlige Deel derimod gode Leerjorder. Der findes bethdelige Enge, deels langs de mindre Vandløb, der gaae igjennem Sognets nordlige Deel, deels ved de bethdelige Søer, der findes saavel mod N., som S. (saasom Himmelmark Sø og Enap Sø mod N., Goos See mod S., hvor den paa et Stkke danner Sognegrændsen), og især omkring det saakaldte Vindeby Nor, der tidligere stod i Forbindelse med Fjorden, men nu er afdæmmet derfra. Større og mindre Skovpartier findes spredte over hele Sognet. Beboerne (1855: 2446, i 1860: 2542, 476 Fam.) ere i Reglen velhavende, saa at just ikke mange ere henviste til Fattigræsenet, hvis Udgifter i 1861 for den Deel, der ikke hører under de adelige Gaarde, udgjorde 518 Rd. I retslig Henseende hører Sognet deels til Hütten Herred og Amt, deels (de adelige Godser) til Ekernførde Herred. Bogelsang og nogle Huse høre til Ekernførde By, men i Kirke- og Skolesager til Borrebj Sogn.

S k o l e f o r h o l d. Sognet har fem Skoledistricter: Borrebj, med Bogelsang og Husene „vor dem Baume“, har 120 Børn. Gosefeld, med Friedenthal, Marienthal og Hoffnungsthal, har 100 Børn. Rokkendorf, for Vindeby Gods, med 110 Børn. Barkelsbj, for Godserne Himmelmark, Hohenstein og Moorberg, med 150 Børn, og Gammelbj, for Røgen, med 70 Børn. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 86, Confirm. 58, Copul. 17, Communic. 488, Døde 56. Daa-ben forrettes i Reglen i Præstens Bolig, sjeldnere i Kirken, meget sjeldent i Hjemmet. Altergang holdes flere Gange hvert For- og Efteraar. Kirkesproget er tydsk, og Embedet besættes ved Menighedens Valg, hvortil Kirkevisitatoriet præsenterer. Kongen stadfæster Valget.

Kirken, der ligger paa en Høi N. for Ekernførde og ovenover Borrebj, er en gammel og temmelig stor Bygning, opført deels af Kampesteen, deels af stærkt Muurværk. Taget er nyt, Skibet 96' langt og 42' bredt, Choret, 28' langt og bredt, ender med en Runddeel. Den vestligste Deel af Skibet er nyere og rimeligviis Resterne af det Taarn, der før fandtes, men afbrændte ved Lynild 10 Juli 1595, opbyggedes 1650 ved Hjælp af en Collect og stod nu til 1808, da det afbrødes. Kirken har en Døbefont fra det 12 Aarh.,

intet Uhr, men et temmelig daarligt Orgel fra 1834. Den skal have været indviet til Ansgar eller efter Andre til Hubert, og dens Segl er et Kors med Omkrift: „Siegel der Kirche zu Borby“.

Embedsboligen, faa hundrede Skridt udenfor Kirkebyen, ligger ret smukt i en Dal. Den er gammel, men godt vedligeholdt. Vaaningshuset er sammenbygget med Oconomibygningerne, hvilket giver Anledning til flere Ulemper. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden, dog maatte et lille Huus, assureret for 160 Rd., nogle Hegn og Frugttræer indløses i 1847. Der findes to Haver bag ved Gaarden med god Jordbund og mange Frugttræer.

Embedsjorderne udgjøre 53 Tdr. 3 Skpr. 15 Roder Geestland. Heraf ligge 6 Tdr. 5 Skpr. tæt ved Boligen; Resten derimod meget spredt og langt borte, hvorfor den ogsaa i Reglen bortleies, f. T. for 970 Rd. Til Brændsel udvises aarlig 8 Favne Brænde, som Præsten maa lade hugge, men som Menigheden fører hjem. Tørv kan endnu graves i en Eng, der hører til Embedsjorderne; men Tørve-massen er snart udgravet.

Indtægter. A. In natura: 22 Tdr. $6\frac{1}{2}$ Skp. Rug, 12 Tdr. $5\frac{1}{3}$ Skp. Byg, 40 Tdr. $2\frac{1}{2}$ Skp. Havre, 24 Sneise Weg, 22 Å Hør. B. Offer: 280 Rd. C. Accidentser: 426 Rd. D. Andre Indtægter: for afstaaet Jord af Skolekassen 77 β og af Kirkekassen 1 Rd. 58 β, Stavnpenge 1 Rd. 6 β, istedetfor 32 Å Smør 1 Rd. 6 β, istedetfor 12 Tdr. $3\frac{3}{4}$ Skp. Byg en Pengesum efter Tørveprisen. Det Keuziske Legat 74 Rd., hvis der ingen Enke er paa Kaldet.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Præsten Introductions- og Bestallings-Omkostningerne, som dog godtgjøres ham. Aarlige Udgifter: Landstat 27 Rd. 48 β, Fattigstat 20 Rd., til Hjælpe-Enkekassen 4 Rd. 77 β.

Anskættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 558 Rd. 80 β og til Enkepension 480 Rd. Enken erholder af Kaldet 59 Rd. 57 β, af det Keuziske Legat omtrent 74 Rd., af Provstiets Hjælpe-Enkekasse 53 Rd. 32 β. Præsten skal sikkre sin event. Enke 115 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 2000 Rd.

Kirkeinventariet. Daab, med Døbetøi og Taksigelse, 1 Rd. 32 β, Daab i Huset 2 Rd., Confirmation 1 Rd. 6 β,

Troløvelse 1 Rd. 6 β, Tillysning 1 Rd. 58 β, Copulation 1 Rd. 58 β a 4 Rd. 77 β, Brudesmykket 2 Rd. 13 β, 2 Rd. 64 β a 3 Rd. 6 β, Sygecommunion 26 β, Vig 77 β a 1 Rd. 84 β, Vigprædiken ikke under 3 Rd. 6 β. Skriftepenge 4 a 8 β, offentlig Taffigelse 26 β, Skrifteseddel 13 β, Døbeseddel 26 β, Vielses- og Dødsattest 38 β, Ægtebrev 1 Rd. 58 β, Publicandum 38 β.

Præsterækken. Joh. Døling, 1563. Boëthius Boëthii, var her i 40 Aar. Ambrosius Vocatius, kom her 1608. Daniel Prusinus, 1619. 1623. Mag. Andr. Bergmann, 1624—26. Detl. Bertius, endnu 1661. Hinr. Fries † 1712. Gerh. Uyl, forhen Feltpræst, introduceret uden videre Bekjendtgjørelse 1713 af Friccius, † 1714. Georg Classen † 1765 og rimeligviis emer. tidligere. Sønnen Joh. Georg Classen, 1758—96 (†). Volquard Hansen † 1803. Jens Bruhn † 29 Januar 1846. Fredr. Wilhelm Linde, Pr. i Enge, Tønder Provsti, Valgconf. af 13 Novbr. 1846.

Anm. Borreby hed i ældre Dage Borgheby, Barbu, senere Borby, og har rimeligviis faaet Navn efter den fordum paa den høie Banke, Ballastbjerget, liggende Borg Nærnæborgh, der nævnes allerede 1231 og var bestemt til at forsvare Passet imellem Fjorden og Noret. Den er nu aldeles forsvunden, svage Spor af et Par Voldsteder, „der Burgwall“, vises dog endnu og ligeledes af det gamle Landeværn Østervolden, nær Landsbyen Koken-dorf. Mange Gravhøie findes her i Egnen. Broder Boysen nævner i sine Optegnelser 1609 en By „Brettebek“ her i Sognet; men den er nu aldeles forsvunden, og man veed ikke, hvor den har ligget. I det Hele har der i disse Sogne fundet store Forandringer Sted ved Eiendommene, thi Gaarde og Byer ere nedlagte og inddragne under Hovmarkerne, hvorfra de senere igjen ere udskilte som Uvlsgaarde eller selvstændige adelige Gaarde. Markfællesskab fandt Sted her imellem Sognet og Staden Ekernsørde, hvilket gav Anledning til mange Stridigheder, hvorfor der 1771 skete en Fordeling, ifølge hvilken Staden fik 8, Landsbyen 8½ og Himmelmark ½ Gaards Jorder tillagte. Hellig-Trefoldigheds-Huset i Slesvig fik 1452 til Gave 3 Gaarde oc. her i Borreby, hvilke Stiftelsens Forstandere 1515 solgte til Frederik I., der indlemmede dem i Hütten Amt. Ifølge Capitels-Reg. eiede Domcapitlet 2 Boel i Borreby, det er maaskee det Samme som en forhenværende Gaard, Borbygaard, der ifølge et Thingvidne fra 1579 tilhørte Domcapitlet, og hvorfra endnu „Domherreagrene“ paa Stadens

Mark have Navn. Det saakaldte Bogeslang skriver sig fra, at 7 Indsiddere i Borreby 1708 begave sig under Stadens Jurisdiction, hvilket tillodes dem 1727 af Frederik IV. Senere kom 2 andre Indsiddere til. I Gammelby eiede Hertug Baldemar Besiddelser, som han pantsatte 1339 til Siegf. Sehested tilligemed Halvdelen af Snap Mølle. St. Antons og St. Gertruds Vicarien i Slesvig havde 3 Gaarde her, og de titusinde Ridderses Alter ligeledes nogle Jorder. 1470 pantsatte Christian I. 3 Bøndersteder i Gammelby til Claus Ahlesfeld. I Barkelsby havde Godset Vindeby i Aaret 1609 nogle Fæstere, der maatte udrede $7\frac{1}{2}$ Mk. til Præsten i Hütten. Af Kockendorf, fort. Kochendorf, hørte 5 Gaarde, 2: Halvdelen af Byen, til det Hellige Korsens Vicarie, men Ditto Bogviis forsøgte dog at faae Jurisdiction over dem og Hoveri af den. Ved Kockendorf afbrændte Oprørerne d. 12 Septbr. 1850 paa Retraiten efter det mislykkede Angreb paa Mysunde en dansk Brigades Hyttelcir. Gosfeld var før deelt i Gammel- og Ny-Gosfeld og bestod af 9 Blouge, der 1554 hørte til Hütten Lehn. 1632 solgte Hertug Friedrich II. Gosfeld til Vindeby Gods. Angaaende Degnens Indtægter 1609 siger Brod. Boysen: „In neue Gosfeld mangeln 2 Hoven, welche in etlichen jhären nicht gegeben und von Gosche von Alfelden besessen werden“. Himmelmark, fort. Hemmelmark, eiedes oprindelig af Sehestederne paa Koghøved (nu Ludvigsborg). Schaf Sehested forbrød det 1537 til Kongen, Familien fik det dog senere tilbage. Paa en Kobbøl, Pussee, findes en stor, med Stene omsat Gravhøi. Fra Røgen var det paatænkt at aflægge endnu en Uolsgaard, Verchenrode, i Egnen af de store Moser ved Rossee, og Jorderne vare allerede uddeelte, men der blev aldrig opført Bygninger paa dem, og de ere senere igjen henlagte under Hovedgaarden. Vindeby var, som Navnet viser, ogsaa oprindelig en Landsby, der dog allerede 1469 som Gaard tilhørte Siev. Brokdorf. For Fattigcommunen Vindeby-Friedensthal stiftede Major v. Qualen 1828 et Legat paa 1600 Rd. Moskow, fort. Moschau. Snap, fort. Schnaap, hørte forhen under Overretten og er nu kun Vandmølle, da den forrige Vindmølle er afbrudt og forlagt til Borreby. I 1852 anlagdes i Snap en Opdragelses- og Helbredelsesanstalt for idiotiske Børn; men den havde kun en kort Tilværelse. — Tvfr. forøvrigt, navnlig angaaende de adelige Godser, Ekernførde Herred.

3. Hütten.

Steds- og Retshforhold. Sognet, der ligger midt i Provstiet, 1 Miil fra Ekernførde og 2 Miil fra Slesvig

og Rendsborg, omgives af Rosel, Borrebh, Bünstorf, Krop og Hadebh Sogne. Det bestaaer af Byerne: 1. Østerbh, ved Østerbækken, med Udflytterstederne i Østerbholt, Strebel, Langhorn og Nordfeld. Tæt ved Byen ligger en Høi, Kronsborg, og indbringende Mosestrækninger. 2. Aschepel, ligger meget smukt i en skovbevoret, bakket Egn og besøges derfor ofte fra de nærmeste Byer. Her boe Sognets Præst og Degn. Nogle udflyttede Steder mod N. hedde Bogelsang, nogle mod S. Schothorst. 3. Brekendorf, en stor By, der deles i Store- og Lille-Brekendorf, og hvorfra nogle mod N. udflyttede Gaarde hedde Grevensberg og Patmark, mod S. er udflyttet Lehmborg. 4. Damborf, med Raadene Bøkwedel, Spann og Dam. Byens Jorder ere omgivne af flere af de kongelige Smaaskove. 5. Ahlesfeld, i den sydlige Deel af Sognet tæt ved Bistensee, med frugtbare Jorder. Mod N. ligger Statsskoven Silberberg og vestligt for Byen en Skovfogedbolig. Desuden findes Gaarden Hüttenhof (116 Tdr. Land), overordentlig smukt beliggende ved Moelsbækken i Sognets nordøstlige Deel. En Papirmølle, anlagt 1633, findes imellem Hüttenhof og Aschepel i en kilderig, dyb Dal, Helledalen. S. for Ahlesfeld ligger i Skoven tæt ved Bistensee Gaarden Friedrichshof med henved 300 Tdr. Land Ager og 50 Tdr. Skov. Nær Aschepel ligger Skovriderboligen Krumland. Mange mindre Raad og Huse ligge hist og her i Sognet, navnlig omkring Hüttenhof, hvis Jorder 1783 bleve udparcellerede og bebyggede. — Den østlige og større Halvdeel af Sognet har gode Jorder og frembyder en rig og smuk Afvevling af Skove, Bakker og Dale; den vestlige og mindre Deel bestaaer derimod af nøgne Banker og lettere Sandjorder, hvor Heden endnu ikke overalt er opdyrket. De saakaldte Hütten Bjerge danne Skjellet imellem disse to saa forskellige Dele af Sognet; deres høieste Puncter ere Ascheberg (346') og Kohlschalenberg, der er endnu noget høiere, og hvorfra man kan tælle 16 Kirker. Øst for Brekendorf, ved Foden af Hütten Bjergene, findes en usædvanlig dyb og klar Sø, 900 □ Roder stor, krateragtig og uden Fisk. Beboerne (i 1855: 1932, i 1860: 2019, 411 Fam.) ere i Reglen velhavende, naar man undtager den simpleste Arbeidsklasse. Fattiggfatten udgjorde i 1861 omtrent 462 Rd. En Læge boer for Tiden paa Hüttenhof. I retslig Henseende hører Sognet til Hütten Herred og Amt.

Skoleforhold. Der findes sex Skoledistricter: Hütten, hvortil Parcelleterne fra og om Hüttenhof, med 48 Børn. Østerbh, med 71 Børn. Aschepel, med 115 Børn.

Brekendorf, med 123 Børn. Damborf, med 39 Børn. Ahlefeld-Bistensee Skole, der er fælles for Hütten og Bünstorf Sogne, har fra Ahlefeld 21 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 67, Confirm. 41, Copul. 13, Communic. 1000, Døde 42. Daaben forrettes om Sommeren i Kirken, om Vinteren i Hjemmet. Altergang holdes For- og Efteraar, hvergang paa 6 efter hinanden følgende Søndage. Kirkesproget er thdsk, og Embedet besættes umiddelbart af Kongen.

Kirken ligger eensomt hen imod Sognets nordøstligste Grændse, tæt ved Gaarden Hüttenhof, saa at Bherne have fra $\frac{1}{4}$ til 1 Miil Kirkevei. Den er en gammel, stor, lys og hvælvet Kampesteensbygning. Døbefonten er støbt 1670 af den ene Klokke. Altertavlen fra 1860 forestiller Christus paa Korset med flere Figurer, udskaarne i Egetræ. En ældre Altertavle, forfærdiget i Köln, med forghltdt Snitværk, mange Helgenbilleder og Maria med Kristusbarnet, er for et Par Aar siden givet til Oldsagsamlingen i Flensborg, da den næppe kunde fuldstændigt restaureres. Der findes Orgel, Solstive og for Vestenden et Træklokkhus, hvori nu kun een Klokke. Kirken skal før have haft værdifulde Brydelses, der bortrøvedes af keiserlige og svenske Tropper i det 17 Aarh. Den nævnes 1318, da Biskopstienden tillagdes Capellet, men den skal da have ligget paa Seherflint nær Aschepel, hvorfra den omtrent 1520 antages at være flyttet til sin nuværende Plads af Hertug Friedrich, der opholdt sig meget paa Hüttenhof. Helvader siger i sin Chronik ved Aaret 1520: „Herz. Friedr. von Gottorf legte den ersten Stein an das Gebewd der Kirchen zur Hütten d. 15 Decbr. Gott und seiner Mutter Mariæ und S. Nicolao zu Ehren.“ En anden platthdsk Indskrift siger det Samme, men nævner ogsaa St. Andreas. En Indskrift paa en ældre Altertavle fra 1417 tyder hen til, at den forrige Kirke var indviet til de 11000 Somfruer.

Embedsboligen, der ligger i Aschepel, omtrent $\frac{1}{4}$ Miil fra Kirken, er en i 1844 opført, smuk og vel indrettet Bygning med 12 Værelser. Oeconomileiligheden er gammel og forfalden. Samtlige Bygninger ere indløste og blive vedligeholdte af Menigheden. Der findes to Haver, tilsammen $\frac{3}{4}$ Td. Land store. Jordbunden er kold, fugtig og af middelmaadig Beskaffenhed. En lille Embedet tilhørende Skov paa $4\frac{1}{2}$ Skp. Land ligger tætved.

Embedsjorderne, der for Størstedelen ligge langt fra Boligen, ere deels lette Sandjorder, deels gode Middeljorder og bestaae af de egentlige Embedsjorder, 52 Tdr. Land, og den øde Gaards Jorder, der 1778 for stedse ere tillagte Embedet og udgjøre 72 Tdr., boniterede til 38 Tdr. Med Undtagelse af 15 Tdr., som Præsten selv benytter, ere Jorderne udleiede for 1120 Rd. Tilstrækkeligt Brændsel kan havees fra tre Moser, der tilhøre Embedet, og hvoraf den nærmeste ligger $\frac{1}{4}$ Miil, de andre 1 Miil borte. Desuden udvises der i de kongl. Skove aarlig 8 Favne Bøgebrænde, som Præsten selv maa lade skove og hjemføre.

Indtægter. A. In natura: 38 Tdr. Rug, $7\frac{1}{2}$ Td. Boghvede, 3 Tdr. Havre, 25 Sneise Eg, 9 Høns. B. Offer: 120 Rd. C. Accidentser: 180 Rd. D. Andre Indtægter: istedetfor Arbejdsdage 80 Rd., af den kongl. Kasse 53 Rd. 32 β, det Keuziske Legat (hvis ingen Enke findes paa Kaldet) 70 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Præsten Bestallings-, Ordinations- og Introductions-Umkostningerne og maa fra Formanden indløse nogle Ubetydeligheder, men modtager af denne eller Arvingerne 84 Rd. 26 β og en god Ko. Aarlige Udgifter: Landskat 36 Rd. 72 β, Canon for den øde Gaard 48 Rd., Indkvarteringskat 2 Rd. 73 β, Tørvepenge 2 Rd. 40 β, Sagtrecognition 3 Rd. 65 β, Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 4 Rd. 36 β.

Anskættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 465 Rd. 64 β, til Enkepension 426 Rd. 64 β. Enken erholder af Kaldet 53 Rd. 32 β, af det Keuziske Legat omtr. 70 Rd. og af Hjælpe-Enkekassen 53 Rd. 32 β. Præsten skal sikke sin event. Enke 95 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anstalten af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 2000 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 1 Rd. 6 β, Trolovelse 77 β, Tilhøring 77 β, Copulation 51 β, Jordspaakastelse 51 β, Vigprædiken 2 Rd., Tale ved Graven 1 Rd. 32 β, Sygecommunion 26 β.

Præsterækken. Martin Nicolai eller Coronæus, 1573. Joh. Christiani, 1608—23 (†). Joh. Solimann 1626. Franciscus Ritter, 1631—59 (†). Samuel Löscher, svensk Feltpræst, var den første, der prædikede Høitidsk her,

† 1711. Sac. Pantel, maaskee Adj. fra 1701, † 1749. Joh. Hermann Alter, Adj. 1730, † 1753. Joh. Hartvig Haugen, 1754, emer. 1769, † 1782. Sac. Papke, 1769—94 (†). Christoph Ludv. Bollertsen 1794, Ridder af Dbg. 1834 og som Jubilar Dbgm. 1839, † 27 Oct. 1841. Friedr. Carl Anton Ludv. Aug. Georg Jacobsen, Adj. p. p. hos Bollertsen, udnævnt 14 Marts 1842.

Anm. Om Oprindelsen til Navnet Hütten see S. 276. Tidligere fandtes her i Egnen en By Alkendorf, som skal have ligget nær ved den nuværende Skovriderbolig, men 1554 kun havde 2 smaa Boel, og hvis Jorder inddroges under Hütten Gods, medens Beboerne maatte flytte til Aschepel. Breckendorf nævnes allerede 1196, Brehentorp, som hørende til Mikkelsklosteret i Slesvig; senere (1412) findes Breckendorf som hørende til Hadeby Sogn. Et Sagn beretter, at Byen før laa $\frac{1}{2}$ Miil nordostligere, men at Beboerne flyttede den for at komme nærmere til deres Enge, eller, som et andet Sagn vil, fordi de bleve slemt plagede af Myrer. Byen har lidt meget i Krigsaarene 1658 og 1813, og i 1850 spillede den, som liggende udenfor Forpostlinien, samme Rolle for Infanteriet som Krop for Kavalleriet. Damdorf, fort. Damendorf. Aschepel, fort. Ascheffel, Fægtning 18 April 1848. Friedrichshof, forh. Ahlesfeldshof, Stilleben, Carlshof, blev oprettet i Slutningen af forrige Aarh. af Jorder fra Byen Ahlesfeld og havde da kun 50 Tdr. Land. Hüttenhof, forh. Herren-Hütten, var før et adeligt Gods, senere hertugelig og kongelig Ladegaard, hvortil Aschepel, Hummelfeld, Østerby og Damdorf vare tjenstpligtige. Den nævnes 1511 som Borg paa en lille Ø, hvor man endnu vil vise Grundvoldene, som Sagnet, dog vist uden Grund, vil gjøre til Levningerne af et Dominicanerkloster. Den eiedes dengang af Siew. v. der Wisch, der 1523 bortbyttede den mod Grønholt til Hertug Friedrich, der gjerne opholdt sig paa den. 1581 eiede H. Blome den. Senere blev den som Ladegaard bortforpagtet og parcelleredes 1793 i 33 Parceller, hvoraf 13 skulde bebygges. Arealet var dengang over 1000 Tdr. Land a 320 □ Roder. Paa Markerne her, som over hele Sognet, fandtes før mange Gravhøie, der nu efterhaanden jevnes; selv den største, Hilligeberg, begynder at forsvinde.

4. Bünstorf.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der ligger sydligt i Provstiet, 1 Miil fra Rendsborg, $2\frac{1}{2}$ Miil fra Ekernsørde,

grændser til Hütten, Borrebh og Sehested Sogne, Over-Ejderen, Rendsborg Landmenighed og Hohn Sogn. Det bestaaer af Bherne: 1. Büinstorf, smukt beliggende ved Wittensees sydlige Vig, hvor Schirnaaen træder ud af samme, med Kirke, Præstebolig og Skole. 2. Bunge, høitliggende imellem Witten- og Bistensee ved Ekernfærde-Rendsborg Landevei, er omgivet af Hütten Bjergene, og i Bhen ligger en Bakke, Bornberg, med en rig Kilde. To Udflyttersteder henad Wittensee hedde Sande. 3. Klein-Wittensee, en smukt beliggende By ved Søens nordvestlige Bred. Efter Branden 1832 ere Husene smukt opførte. Fire udflyttede Steder hedde Frenrade. 4. Groß-Wittensee, usædvanlig smukt beliggende paa Bankej ved Søens nordlige Bred, D. for Klein-Wittensee. Ekernfærde-Rendsborg Landeveien gaaer gjennem Bhen, hvis Hovedgade er brolagt og hvis Huse i Almindelighed have Frugthaver om sig. Her boe forskjellige Haandværkere. Udflyttede ere: Brandenhorst, før Skovriderbolig, Langhorst, Kirchhorst, Wahrberg, Timmermiss, Soer og nogle Steder, der hedde Gr. Wittenseeholz. 4. Bistensee, ved Søen af samme Navn og Foden af Hütten Bjergene. Tæt ved Bhen ligger en Skovfogedbolig og Udflytterhusene Dieksrade. 6. Moor, med lette Jorder og store Mosestrækninger, mod D. To Udflyttersteder hedde Schlagbaum, og ved Landeveien ligger Bærtshuset Schulendamm. Af 7. Neu Duvenssted Coloniby høre de tretten Steder hertil (tre til Hohn). 8. Lehmbek, S. for Moor, nær Ejderen, med gode Leerjorder. Fra de Nord for liggende Moser kommer Møllebækken, der løber igjennem Bhen og falder i Ejderen. 9. Borgsted, ved Ejderen, med Færge for Fodgængere og et Kalkbrænderi. Simple Jorder, hvorpaa ere udflyttede Borgstedefelde. — Til Sognet hører endvidere: Schirnau, adeligt Gods ved Schirnaaens Udløb i Ejderen. Godset har en Taxationsværdi af 84,440 Rd.; det contribuere for 6 Plouge og indbefatter foruden Gaardene Bauernfeld nogle Raad og Huse i Steinwarf og Großkoppel. Steinrade, adeligt Gods, med 44,480 Rd. Taxationsværdi, har gode Jorder, især Enge. Til Godset hører Gaarden Altdorf, 2 Gaarde og 4 Raad i Steinwarf og 2 Raad i Großkoppel. Ved Schirnaaen, der har et Løb af omtrent 5000 Alen, findes en Vandmølle, og ved Sorgfloden ligger Stenten Mølle med et Bropas over Aaen, der er Bistensees Afløb. — Hvad Sognets naturlige Bestaaffenhed angaaer, da er det baade frugtbart og smukt. Jorderne ere i Reglen gode Middeljorder, al Hede-

jord er saa godt som opdyrket, og kun de for Brugen nødvendige og desuden uopdyrkede Moser tages ikke under Plougen. Der findes mange mindre og større Skove, saavel offentlige, som private, i Sognets østlige Deel, der skilles fra Vestdelen ved Sønderjyllands største, $\frac{3}{4}$ Mil lange og $\frac{1}{4}$ M. brede, fiskerige Sø, Wittensee, og ved den mindre, 4000 Alen lange og halvt saa brede, Bistensee, hvori Fiskeriet bortforpagtes af Amtet. N. for Bistensee findes Hütten Bjergene og S. for samme en Række Bakker mellem Duvensted og Büinstorf, som danne en mærkelig Forhøining i Terrainet, der mod V. er lavt og fladt. Beboerne (i 1855: 2099, 1860: 2102, 426 Fam.) ere i Reglen velhavende; Armod er sjelden, da Arbeidsklassen altid kan faae Nød at bestille. Sognet er inddeelt i 9 Fattigcommuner, een for hver By særskilt og desuden een for hvert af de adelige Godser. Bycommunerne yde ikke fælles Bidrag uden i det Tilfælde, at en Byes specielle Bidrag stiger over 16 Rd. pr. Gaard. Fattigvæsenets Udgift i 1861 var omtrent 650 Rd., hvori dog Naturalhjælpsens Værdi er indbefattet. En Sparekasse, oprettet 1834, har nu en indskudt Capital paa omtrent 70,000 Rd. og eier 4000 Rd., der kunne anvendes til almeennyttige Formaal, navnlig for Kirke og Skole. I 1862 blev saaledes Kirkebygningen hjulpet herved. I retslig Henseende høre Byerne 1 til 5 samt 8 og 9 (jvfr. S. 265, Anm.) til Hütten Herred; Byerne 6 og 7 til Hohn Herred, alle til Hütten Amt. De adelige Gaarde høre til Efernsørde Herred.

Skoleforhold. Der findes sex Skoledistricter: Büinstorf, hvortil Moor, de adelige Godser og 4 Coloniststeder fra N. Duvensted høre, med 84 Børn i 2 Classer. Gr. Wittensee, med 98 Børn i 2 Classer. Al. Wittensee, med 21 Børn. Bunge, med 74 Børn. Borgsted, hvortil Rehmbek hører, med 76 Børn. Bistensee, forenet med Ahlesfeld i Hütten Sogn, med 26 Børn fra Bistensee. Tilsynet med denne Skole er deelt imellem begge Sognes Præster. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 60, Confirm. 47, Copul. 17, Communic. 1300, Døde 40. Daaben forrettes oftest i Præstegaarden om Hverdagen, sjeldnere i Kirken om Søndagen. Altergang holdes fra Paaske til St. Hansdag og fra Mikkelsdag til Jul. Kirkesproget er tydsk, og Embedet besættes umiddelbart af Kongen.

Kirken ligger meget smukt paa en Bakke ved Wittensees Sydende. Den er opført paa de Kampesteensmure, som bleve

staaende, da Kisten afbrændte 1660 ved Organistens Uforsigtighed eller, som der anføres i en gammel Regnskabsbog, antændt af Polakkerne. Den forfaldne Kirke har i 1862 været underkastet en Hovedreparation, der har kostet 6000 Rd. Den vestlige, skrøbelige, med Stivningspiller støttede Side er aldeles nybygget i gothisk Stil og forsynet med en lille Taarnspids, hvori en Klokkestol med 2 vellydende Klokker er anbragt; Træet til denne Klokkestol blev taget af det nedre Egetræes Klokketuus. Hovedindgangen til Kirken er forlagt fra S. til V., og de gamle Stolestader afløste af nye i gothisk Stil. Et nyt Orgel til 1200 Rd. opsattes i Sommeren 1863. Fra Branden 1660 reddedes Prædikestolen, der er af godt Træstjærerarbejde, og Døbefonten, der har Form af en omvendt Klokke. Intet Uhr. Paa Kirkegaarden fandtes den 11 Decbr. 1827 et Kar med 400 Bracteater og 14 \bar{A} smeltet Sølv.

Embedsboligen ligger smukt lige op til Kirkegaarden. Den er bygget 1793 af Grundmur, lille, men godt indrettet og vel vedligeholdt. Oeconomibygningerne ere gode. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden, paa nogle ubetydelige Sidebygninger og Stafitter nær, som Præsten indløser og vedligeholder. Der findes to Haver; den ene Blomster- og Frugthave paa 130 Roder, den anden Kjøkkenhave paa 50 Roder, terrasseformig mod Søen, med god Jord, forædlede Frugttræer og smukke Anlæg af Buskværter. Schirnaen flyder igjennem Haven og Engen, der forbindes ved to Broer.

Embedsjorderne udgjøre 49 Tdr. Land a 320 \square Roder, hvoraf Gaard, Have og Engen ved samme indtage 2 Tdr. Af Kisten ligge 26 Tdr. gode Jorder, deelte i 9 Marker, mellem Bünstorf og Schirnau; 21 Tdr. ligge vestlig hen mod Bunge og ere folde og lettere Jorder. Alt vilde kunne bortforpagtes for 600 Rd. Desuden er i de sidste Aar $\frac{1}{2}$ Td. Land Eng indvunden fra Søen; den indløstes med 120 Rd., hvorfra dog afgaaer $\frac{1}{20}$ aarlig beregnet fra 1854. Tilstrækkeligt Brændsel kan faaes fra en Embedet tilhørende Mose paa over 2 Tdr. Land, der ikke ere medregnede i Embedsjordernes Areal. Skov havees ikke, men Præsten erholder et Brændedeputat af 8 Favne Kløvebrænde, 6 Favne Grenebrænde og 2 Læs Riis og Kviste til Aalegaardenes Vedligeholdelse. Den nuværende Præst har indgaaet Accord for sin Embedstid at modtage af Amtstuen, istedetfor ovennævnte Brændedeputat, aarlig 100 Rd.

I n d t æ g t e r. A. In natura: 55 Tdr. Rug, 60 \mathring{A} heglet Hør, 30 Snefe $\mathring{E}g$, det ovf. nævnte Brændedeputat. B. Dffer: 180 Rd. C. Accidentser: 360 Rd. D. Andre Indtægter: af Kirkekassen 4 Rd., af Duvensted 2 Tdr. Rug, 1 Høne og 51 β ; 2 Aalegaard, som ere bortforpagtede for 22 Rd. og 50 \mathring{A} Aal aarlig.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Ordinations-, Bestallings- og Introductions-Omkostningerne. Præsten erholder af Formanden 83 Rd. 19 β , men Udgiften ved Affindelsen og Landbrugets Indretning er ikke ubetydelig. Aarlige Udgifter: Landskat 20 Rd. 93 β , Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 4 Rd. 77 β , til Døvstumme-Institutet 2 Rd. 7 β .

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 468 Rd. 64 β , til Enkepension 480 Rd. Enken erholder af Kaldet 57 Rd. 58 β , af det Keuziske Legat 74 Rd., af Hjælpe-Enkekassen 53 Rd. Præsten skal sikke sin event. Enke 95 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1700 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 51 β a 1 Rd. 58 β , Christentøiet 26, 32, 38 a 51 β , Confirmation et frivilligt Dffer, i Reglen 48 β a 2 Rd., Trolovelse 77 β a 1 Rd. 6 β , Tillysning 51 β ; Copulation 1 Rd. 6 β a 1 Rd. 58 β ; Jordspaaastelse 38 β , for at følge Riget 38 a 64 β , Paren-tation 1 Rd. 6 β , Rigprædiken 1 Rd. 58 β , Skriftepenge 6 β , $\mathring{E}g$ tebrev 1 Rd. 58 β , Forbøn 3 β , Takkebøn fra Prædike-stolen 13 β , Attester 38 β .

Præsterækken. Hr. Wolfgang 1532. David Schumacher 1598, † 1629. Joh. Hinr. Schumacher † 1674. Svigersønnen Albert Schrøder, til 1731. Franciscus Schrøder, Adj. 1711, til 1752. Soach. Adam Petersen, Adj. 1752, † 1790. Joh. Christoph Sebsen † 1804. Pastor Coch i Witswort udnævntes 1805, men tiltraadte ikke Embedet, da han gik til Rendsborg. Christ. Detlev Dose, Dr. phil., 1805—21. Joh. Friedr. Volten, udnævnt 5 Febr. 1822.

Anm. Bünstorf kaldtes forhen Bonstorf, Bundestorp. En Mark S. for Byen hedder Hofsted og var før bebygget. Bunge kaldes ogsaa Holzbunge. Efter Istedslaget opkastedes der Skander paa begge Sider af Landeveien her ved Byen. Klein Wittensee hed forhen Lütken Wittensee. Beboerne i Groß W.

figes at være indvandrede fra Witberg i Særen. Schirnau hørte oprindelig til Sehested, aflagdes derfra i det 16 Aarh., forenedes atter dermed til 1765, da det blev selvstændigt og 1806 adeligt. 1598 var Wulf v. Damm Besidder deraf, 1609 nævner Br. Boysen 2 Gaarde „auf Frau Anna v. Dammens Gebeet zu Schirnau“. 1819 købtes det af Mylord for henved 80,000 Rd. Schirnau Mølle, som en tidligere Eier, Liliencron, havde forenet med Godset, er atter skilt derfra. Steinrade hørte ogsaa til Sehested Gods; thi 1798 købte Besidderen af Schirnau Friedrich Steen for 10,000 Rd. 2 Gaarde fra Sehested, nedlagde dem og opbyggede en Gaard, som han kaldte Friedrichssteen, hvis Tiliggende forøgedes, og det Hele solgtes 1804 for omtrent 70,000 Rd. til en Müller, der gav Gaarden dens nuværende Navn. 1806 blev den optaget blandt de adelige Gaarde. De hertil hørende Raad Steinwarf (Steenwarf) ere Levninger af en større By af dette Navn. Ved Stenten Mølle foresaldt en Fægtning den 9 August 1850. — Om Adelens og Geistlighedens Besiddelser her i Sognet, samt om Lehmbæk og Borgsted m. m. jvfr. Provsti- og Herredsindledningerne. Om en Kornafgift paa 28 Tdr. til Præsten i Bünstorf jvfr. Hohn Herred. Om de adelige Godser jvfr. Ekernførde Herred.

B. Hohn Herred.

Hohn Herred, som 1777 lagdes til Hütten Amt og dengang indbefattede $70\frac{1}{6}$ $\frac{3}{8}$ Blove (1698: $74\frac{3}{8}$ Bl., hvoraf 70 skattepligtige), er som Herred af yngre Oprindelse*) og udgjorde det Meste af den Deel af Landet mellem Elien og Ejderen, som i Baldemars Fordebog kaldes Kamp (see under Gottorp Provsti B. II. S. 309). Her laae indtil 1691 Kampen Kirke tæt udenfor Rendsborgs nordre Port, og til dette Sogn, som var det største i Slesvig, hørte næsten hele det nuværende Herred, der 1554 kaldes Westerkroch. I Catal. vetust. kaldes Kirken kun „Campen Capell vör Rendsburg vñ Berg“, og det er derfor rimeligt, at Beboerne i ældre Tider, da disse Egne vare øde og mod Vesten bevorede med den store Skov Hamm (som paa Meyers Kort 1651 strækker sig fra Ejderen ved Hamdorf til Hohn) have hørt til

*) I Delingsakten mellem Grev Henrik og Hertuginde Elisabeth 1407 (Zahn, Danmarks polit. og milit. Hist. S. 191 j.) nævnes Kroch og Hohn kun som Sogne „de tve kerspille Kampen vñ Krobbe“.

Bünstorf Kirke, hvis Præst endnu den Dag idag faaer 28 Ldr. Rug aarligt af Hohn og Rendsborg Sognes Beboere.

De holsteenske Grever afstode i det 15 Aarh. Kampen til Familien v. d. Wisch. *) Ved Delingen 1544 fik Hertug Hans den Eldre Rendsborg med Byen Kampen, men til Kongen afstodes Byerne Fockbek, Lehmbek og Borgstedt, og senere traadte flere Byer ud af Forbindelsen med Gottrup Amt og lagdes til Rendsborg, der ved Arvedelingen 1581 tilfaldt Kong Frederik II. Hertil hørte Flækken Bindsbier **) ved Rendsborg, de saakaldte Rendsborg Kirke- og Fattig-Lanster i Nybøl, Fockbek og Duvenstedt ***) samt Domkapitelets Besiddelser i Krummenort (2 Plove), som ved Delingen 1661 tilfaldt Kongen, medens 1 Plov i Fockbek tilfaldt den gottorpste Hertug. Disse 3 Plove indlemmedes 1777 i Hohn Herred.

*) 1428 gave Hertugerne Adolf og Geert Klaus v. d. Wisch et Sikkerhedsbrev, hvorved de lovede ham „dat ganze Kerspel vnser leuen frouwen buten Rendesborch belegen, quidt vnde fryg von aller vorpandinghe, vthgenamen was M. Breyden nu an dem kerspel vorpandet is“, ifald deres Fjender skulde berøve ham hans Guds Gjelting. Herved meues ikke Marie Kirken i Rendsborg, men Kampen, der efter et gammelt Kirkesegl ligeledes var helliget vor Frue. Endnu 1484 havde Klaus v. d. Wisch Kampen Sogn i Pant (Michelsen u. Asmussen, Archiv I. S. 31—32. Dr. Kusß, N. Staatsb. Mag. 4, 2. S. 427).

**) Flækken Bindsbier opstod 1539, da Christian III. for at befæste Rendsborg nedrev 2 Gader og anviste Beboerne Byggepladser her. Flækken blev 1685 indlemmet i Byen.

***) Marquard Breyde stiftede 1429 en Vikarie i Marie Kirke i Rendsborg og gav dertil sin Landsby Nubile in parochia Campen Slesvic. dioec. med 9 Gaarde (Moodt. I, S. 454 ff.). Senere ejedes Nybøl af Familien Ahlesfeld, see Lambert Alarids, Nordalbingia til Aar 1585 (hos Westphalen I. Nr. XXI.): Fredericus rex emit a Nobilibus de Aleveld pagum Nubel cum attinentibus pro 20,000 thaleris situm ad Eydoram in silva Hamme. I Rendsb. Haandskr., som har 1584, bemærkes, at Staden maatte give 4000 Daler dertil for at lønne den tredie Præst.

Til de Fattige i Rendsborg skænkede en v. Porsveld 1465 Seemühle mod Spæn, som derefter fik Navnet Armensee, samt St. Sørrens Gaard. De saakaldte Fattig-Lanster i Fockbek og Duvenstedt hidrørte tildeels fra, at Siegfrid Sehestedt 1337 solgte 5 Gaarde i Duvenstedt og en Gaard i Fockbek (in villa Vockebecke unum mansum) samt noget Land i Klein Rejde til Borger Otto Plosse i Rendsborg. Og 1376 solgte Bæbner Henning v. Treja 5 Plove i Duvenstedt til Joh. Hestede, Kirkeherre i Skovby (Schaubye) i Fyn, som atter overlod dem til de Fattige i Rendsborg. 4 andre Plove i Duvenstedt havde Greverne Gerhard og Gieselbert 1328 skænket til en Vikarie i Rendsborg.

Herredets Folketal var den 1 Febr. 1860: 8172, hvoraf kun 5160 i Hohn Sogn, de Dvrige deels i Rendsborg Landfogd, deels i Bünstorf.

5. Hohn.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger allersydligst i Provstiet, omgivet mod S. V. og S. D. af Ejderen, forøvrigt af Ervde, Krop, Hütten og Bünstorf Sogne samt Rendsborg Christkirkes Landmenighed. Det bestaaer af Byerne: 1. Hohn, en smuk og stor By N. for Hohn Sø, med Kirke, Præstebolig og Skole. Her er Herredets Thingsted, Thing- og Arresthuus, og her boe Herredsfogden, en practiserende Læge og mange Haandværkere. Veien fra Rendsborg til Süderstapel og Ditmarsken gaaer igjennem Byen, hvis For-der nu ere betydeligt forbedrede. N. for Hohn ligge et Par Smaaskove, Rimhorn og Eichberg, der tilhøre Byen. 2. Burgstall, en lille By ved et Vandløb, med Udflytterstederne Depenrehm. 3. Elsdorf, en stor By paa en Bakke i en Lavning, der gjennemstrømmes af en Aa, som flyder mod V. og stundom sætter Engene under Vand. Herfra ere udflyttede nogle Huse, Alsbæk, ved Ejderen. 4. Westermühlen, ved ovennævnte Aa, med en Vand- og en Windmølle. 5. Hamdorf, Sognets største By, ikke langt fra Ejderen. Herfra ere udflyttede mod V. de saakaldte Hamdorf Haidehaußer, mod S. adskillige Gaarde og Raad, der hedde Hude og to ved Ejderen liggende Gaarde, Wittenbergen, der ere Stiftets sydligste Bygninger. 6. Lohé, med Udflyttergaardene Ahrenshorst og Heelgaarden Sorgbrück, Kro, ved et Bropas over Sorgen. 7. Fördén, med Stedet Fingsthoop. 8. Duvensted og 9. Rikfert, hvorfra ere udflyttede Ahrensted, nogle Steder og en Kro ved Landeveien, og Dudden. Desuden findes i Sognet de saakaldte Colonibyer: 10. Prinzenmoor, sydvestligt, anlagt 1762 i Hamdorf Mose. Fire mod S. udflyttede Steder hedde Langenberg, og mod V. ligger Laxfærgen for Veien fra Rendsborg over Hamdorf over Ejderen. Til Byen høre Glasværkerne Frederiksfeld, Prinzenmoor og Friedrichsberg, der ved deres stærke Forbrug af Tørv give Anledning til Arbeide for Dagleierne. 11. Sophienhamm, med de vestligt beliggende Steder Friedrichsgraben og Stederne samt Kroen Oha mod N. 12. Friedrichsholm, anlagt paa en Holm omgivet af Moser og Enge. Glasfabriken Sieversberg og Stedet Dammfathe. 13. Julianene =

bene, med Stederne Königsbach. 14. Königsbügel, ved Sorgfloden, med de vestligt liggende Steder Königsberg. 15. Christiansholm, paa en Banke omgivet af Moser; Stederne Süderholm ligeledes. Tæt V. for Christiansholm ligger en Vindmølle. Endvidere findes i Sognet: Colonistederne Broholm mod N.; Hohn Færge mod V. førende over Ejderen til Heide. — Hohn, Sønderjyllands største Landsogn, er fladt, rigt paa Moser og smaa Vandløb og omgives paa en stor Strækning af Sorgen og Ejderen. Hohn Sø, imellem Bjerne Friedrichsholm og Hohn, $\frac{1}{4}$ Miil lang og halv saa bred, er meget fiskerig og har igjennem en Kende og Sluse Afløb til Sorgfloden. Sognet har forhen været overordentlig skovrigt; som Levninger deraf findes endnu: Osterhamm Domaineskov N. O. for Elsdorf By, paa 650 Tdr. Land, med Skovriderbolig og Planteskole; Mittelhamm Domaineskov, V. for Westermühlen, 200 Tdr. Land stor, med en Bolig for en Opsynsmand, og desuden flere spredte Skovpartier. Beboerne (i 1855: 4984, i 1860: 5160, 1041 Familier) ere i det Hele taget velhavende. Fattigvæsenets Udgifter vare 1861: 3690 Rd. Dagleierclassen finder Erhverv ved Glasværkerne og især ved Tørvegravning, deels til disse Fabriker og deels til at sælge i Marstems tørvfattige Districter, hvorhen de føres paa Baade ad Sorgen og Ejderen, hvorfor ogsaa mange Smaafartøier foruden enkelte større, der endog fare paa England, høre hjemme her. Sognet inddeles i 5 Byfogderier og 7 Ladefogderier (der omfatte Colonierne) og hører i retslig Henseende til Hohn Herred, Hütten Amt, dog hører Colonien Christiansholm til Krop-Meggerdorf Herred, Gortorp Amt.

Skoleforhold. Der findes følgende Skoledistricter i Sognet: Hohn, med Julianenebene og Königsbach, har 182 Børn i 2 Classer. Elsdorf, med Westermühlen, har 167 B. i 2 Cl. Hamborf, med Hamborfheide, har 151 B. i 2 Cl. Prinzenmoor, med Frederiksfeld og Langenberg, har 94 B. Burgstall har 29 B. Friedrichsholm, med Danmkathe, har 96 B. Christiansholm, med Süderholm, har 48 B. Sophienhamm, med Friedrichsgraben, har 45 B. Königsbügel, med Königsberg, har 45 B. Fjorden har 20 B. Lohé, med Lohede, har 32 B. Rikkert har 21 B. Duvensted, med Broholm, har 138 Børn i 2 Classer. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 160, Confirm. 95, Copul. 37, Communic. 3000, Døde 95. Daaben forrettes oftest i Kirken. Altergang holdes næsten

hver Søndag. Kirkesproget er tydst, og Embedet besættes ved Menighedens Valg, hvortil Visitatoriet præsen- terer. Kongen stadfæster Valget.

Kirken ligger østlig i Bhen Hohn og er opført i Aarene 1692—93 af Materialierne af den nedbrudte Kampen Kirke ved Rendsborg. Skibet er 90' langt og 40' bredt, Taarnet er nyt opført 1843 og smukt. Kirken har paa Østenden et forghldt Kors, ingen Hvalvinger, men Orgel og Uhr, to gamle Vhsestager, skjenkede 1406 af Henrik Leve, og en Døbefont, skjenket 1690 af P. Thørning. Da Kampen Kirke skulde nedbrudes, bleve Alter, Døbefont, Prædikestol oc. førte til Hohn, hvor Gudstjenesten fra 13 Septbr. 1691 i omtrent 2½ Aar holdtes i Herredsfogdens Bolig. Hohn Kirke blev indviet 14 Marts 1694 af Superintendent Sandhammer og et Pigebarn døbt; men Kirkegaarden var tidligere anlagt, og det første Vig begravedes paa samme 1 October 1691. Kirkens Segl viser en paa en Throne siddende kronet Figur med Scepter.

Embedsboligen ligger nær Kirken, er bygget 1855 og særdeles god. Oeconomibygningerne ere ogsaa gode. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er omtrent 1 Td. Land stor og meget god.

Embedsjorderne bestaae deels af den Embedet til- lagte øde Gaards 142 Tdr. slette og sandede Jorder i Du- vensted, 1½ Miil fra Hohn, der ere bortforpagtede for 500 Rd., deels af omtr. 30 Tdr. Agerland tæt ved Præsteboligen, samt Enge ved Ejderen, 1 Miil, og ved Sorgen, 1½ Miil borte, hvilke ogsaa kunne anslaaes til omtrent 500 Rd. Ind- tægt. (Omtrent 20 Tdr. Land Embedsjord ere for flere Aar siden folgte til Arvesætte). Brændsel faaes fra en Mose, der ligger ½ Miil borte og er slet. 3 Favne Deputatbrænde.

Indtægter. A. In natura: 30 Tdr. Rug, en ubety- delig Leverance af Straa, Kul og Æg; ovennævnte Brænde- deputat. B. Offer: 100 Rd. C. Accidentser: 600 Rd. D. Andre Indtægter: omtrent 50 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Ordination, Introduction og Bestalling. Aarlige Udgifter: Landskat 15 Rd. 50 β, Fattigstat 27 Rd., Bidrag til Hjelpe-Enkekassen 6 Rd. 38 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 728 Rd. 48 β og til Enkepension 640 Rd. Enken erholder af Kaldet 80 Rd., af Hjelpe-Enkekassen 53 Rd. 32 β, og

Præsten skal fikke sin event. Enke 145 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 2000 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 83 β a 1 Rd. 32 β , Confirmation 1 Rd. 6 β , Copulation med Trolovelse 3 Rd. 19 β , Jordspaaastelse 83 β , 1 Rd. 70 β a 5 Rd. Skriftepenge 3 β , sjældent 6 β , i Hjemmet 51 β .

Præsterækken. I den Tid, det nuværende Sogn hørte til Kampen Kirke nævnes Johannes Vibianus, rector in Cambe, 1403. Hartvig Spleth 1579. Joachim Wordinghusen, ord. 1581, † 1627. Sønnen Gerhard Wordinghusen, døde allerede d. 22 Juli 1629 af Pest i Kirken, hvor han havde søgt Tilflugt med sin Familie. Broderen Johan W., ansattes 1630. Joachim Meimers. Joh. Schreiber, suspenderedes, men antoges atter, da han lovede Bedring og gjorde Afbigt fra Prædikestolen. Nathje Neve, drog 1691 til Hohn, hvor Gudstjenesten for Fremtiden holdtes, † 1696. Detlev v. Colln 1706. Caspar Theodor Triccus † 1727. Ferdinand Haltermann † 1753. Joh. Casimir Claus, resign. 1795. Paul Lorenzen † 1833. Jacob Fr. Joh. Leonhard Lund 1834, befordret af den saakaldte Fællesregjering til Hovedpræst for den evang. luth. Menighed i Altona 4 Januar 1849. Hermann Friedr. Ad. Wildhagen, Diac. til St. Johannes i Flensborg, Valgconf. af 2 Juni 1849 af det saakaldte Statholderskab, sat ud af Kraft ifølge Reg. Commiss. Resolution af 18 Febr. 1851. Detlev Fredr. Nissen, Hovedpræst i Schwabsted, const. 21 Marts 1851 og udn. 23 August s. A. med Forbehold af Menighedens Valgret for Fremtiden.

Ann. I den sydvestlige Deel af Byen Hohn findes Spor af bastionagtige Volde, og Stedet kaldes Groß Hofsted. Forresten vides Intet om dets Bebyggelse. Hohn Færge blev anlagt 1634 af Johann Speck, Borger i Rendsborg. Han købte nemlig en Eng ved Sorgen, byggede et Huus og fik Tilladelse til Færgesart her, og Stedet kaldtes efter ham Specksfærgen. Allerede 1639 maatte han imidlertid „ungebührlichen Verhaltens halber“ afstaae Færgestedet, der forsynedes med Privilegier og af Hertugen blev skjænket til Landkantsler v. Hatten. Burgstall, Bargstall, var før aldeles omgivet af Skove, Westerhamm, men disse bleve i Begyndelsen af dette Aarhundrede slemme medtagne, da man fældede

Ballisaderne til Rendsborg Befæstning i dem. Her laa det nu nedbrudte Landsted Holstenkathe. Hamdorf, Sahmendorf, Hemmen-
dorf, ældst Hammathorp, nævnes 1285 som Kongsgods. Gaardene
her betale 18 Tdr. Rug til Præsten i Bünstorf, og een Heelgaard
betaler 2 Tdr. Rug tit Hospitalet i Rendsborg. Hude er blevet
forvansket til Huy. Lohede hed før „up der Loe“ eller rettere „Te-
tenhusen up der Loe“, for at skjelne det fra Tetenhusen N. for
Sorgen i Krop Sogn. Her imod Sorgen findes mange Sandhøie,
hvorpaa sees Levninger af Skanser fra Krigen 1712. Her om-
kring laa maaskee den af saa mange Slag berømte Lohede og ikke,
som ogsaa menes, ved Krop. Heintz Ranzau omtaler 1595, at da
et Capel, som Nogle troe laa her, nedbrødes omtrent 1578, førtes
mange Bognæs der fundne Dødningsbeeen til Kampen Kirkegaard,
hvor de begravedes. Herimellem vare mange Hjernesfaller, der vare
gjennemborede af Pile. Alardus (Westph. I, 1925) siger: Anno
1578 dux Holsatiæ Johannes senior arcem suam Rensburgum
restaurari et ornari coepit sacellumque ultra Eydoram super
ossa defunctorum Danorum in bello olim exstructum diruit, os-
sibus in proximam parochiam Campensem translatis. Herefter
synes rigtignok Capellet at have ligget Rendsborg nærmere end
ved Lohede. — N. for Rikkert ligger en lille Plads, Kirchhof, hvor
der i sin Tid var Bestkirkegaard. I Prinzenmoor Coloni,
anlagt 1762, ligger J. ederiksfeld, det ældste Glasværk i Sles-
vig; det leverer Glasfer, Drikkeglas og Medicinglas og er anlagt
1810—11 af Actuar Pederstamme-Petersen; Prinzenmoor Værk
anlagt 1822 og Friedrichsberg Værk anl. 1824 af Joh.
Bløe; dette leverer især grønne Glasvarer. Sophienhamm, før
Westerhamm, er anlagt 1762. Friedrichsgraben, ogsaa kaldet
Bosberg, er anlagt deels paa Bæle i Mosen ved Raetlergraven, deels
paa Sandbanker, hvori mange Rævegrave. Friedrichsholm hed før
Hohnerholm, Dammkathe før Moor-kathe. Julianenebene er
anlagt 1762 ved Klintmoor, Glinmoore. Königsbach kaldes
ogsaa Lohede og Garlbek. Kroen hedder oftest Garlbek. Königs-
hügel er anlagt paa Haberlandhøiene 1760—62. Nogle Beboere
her have Smaafartøier, hvormed de befare Sorgen. Nogle af
Husene i Königsberg ere byggede paa Bæle. Her boede før
flere Colonister, de flyttede bort, og Beboerne i Königs-
hügel tiltog sig Jorderne, indtil Staten omtrent 1800 tog dem tilbage. Chri-
stiansholm anlagdes 1762 paa Megger- eller Süderholm.
Husene ligge ikke langt fra Ny Sorg, og adskillige af Beboerne ere
Skippere og drive Baadfart, thi Bløielandet er kun ubetydeligt og
Engene smaa, men Moserne store. I Slutningen af forrige Aar-
hundrede foreslog Superintendent Struensee, at der skulde bygges
en Kirke her for de omliggende Colonier, men Planen kom ikke

til Udførelse. — Om det gamle Kampen Sogn og forøvrigt om Hohn Sogn jvfr. Hohn Herred S. 297 ff.

C. Landskabet Stapelholm.

Dette Landskab, hvis Størrelse kun er $2\frac{1}{2}$ □ Mile, bestaaer af de 3 Sogne Süderstapel, Bergenhusen og Ervde, der danne de 3 Blade af et Trefløver. Det er paa alle Kanter, undtagen paa $\frac{1}{2}$ Miils Strækning mod Nordost, omgivet af Vand, var tidligere ganske omflødt af Ejderstrømmen med dens Bifloder og Arme og bestod i ældre Tider af tvende større og nogle mindre Der. Ervde Sogn var nemlig mod Nordost omgivet af den gamle Sorgstrøm (Olde Sorg), der ved Olde Bennebek gik ind gennem Meggersøen (nu Meggerfag) og derefter deelte sig i 2 Arme, af hvilke den vestlige, Stapel Kunn eller Grote Schlothe, adskilte det fra Bergenhusen og Süderstapel. Disse 2 Sogne dannede tilsammen den største D, der, som endnu, mod S. og S. V. omgaves af Ejderens Arvinger, mod V. og N. af Trenen, hvoraf en østlig Arm gennem Barmer Sø (nu Børm Kog) flød ud i den gamle Sorg. Kjernen af disse 2 Der udgjorde det sandede Geestland i Midten, hvorom Marsken ved Inddigninger dannedes. Marskøerne Thielenhemme S. for Ervde og Bosbüttel V. for Süderstapel bleve begge inddigede til Ditmarsken.

Imellem Bosbüttel og Svavsted indtil Koldenbüttel fandtes i ældre Tider stærkt befolkede Marskegne, der, som Lib. cens. udviser (see foran under Husum Pr.) hørte under den biskoppelige Jurisdiktion i Svavsted, nemlig Sognene St. Johannes (ogsaa kaldet Redeke) og Dornebüll, der gik under i en stor Vandflod og derefter holdt sig til St. Jakobi Kirke (Svavsted), som Præsten Frederik Kron bevidnede 1430, men siden nedsatte sig paa Vesten i Seeth og Drage og holdt sig til Süderstapel Kirke.

Samtidigt med disse Sogne er uden Tvivl ogsaa Trenstad gaaet under, det laae i den nuværende Trene Marst, hvor de gamle Berrer endnu ere at see. Beboerne nedsatte sig paa Vesten i den nærliggende Skovegn (de Wohlde) og anlagde Byen Wolde*) i Bergenhusen Sogn.

*) Lib. cens. (Scriptt. VII. 466): Villa Wold dicte parochie Beueringhuss. Isti olim consueuerunt habere in der Marsch, & voca-

Baade Süderstapel og Norderstapel ere derimod meget gamle, om de end ikke saalidt som hele Landskabet have Navn af, at de engelske Kjøbmænd, som antoges at have drevet en betydelig Handel med Hedeby og at have benyttet Søveien gjennem Ejderen til Rejde (Rhed), have havt deres Oplagssteder her (og i Hollingsted)*).

Süderstapel (Stapel) gav til Rathedratikum (1463) 24 β , Bergenhusen og Ervde hver 12 β . Ogsaa disse synes at være gamle. Thielen er ikke bygget før efter 1500, da Flækken af samme Navn og Slottet Thielenburg**) paa den søndre Ejderbred bleve ødelagte af Ditmarskerne. Her havde Landskabets Høvidsmænd deres Sæde, og derfor kaldes hele Stapelholm undertiden Thiele, medens Navnet Stapelholm bruges om Süderstapel. I Baldemars Fordebog nævnes Stapelholm ikke. Som Landskabsnavn forekommer det første

tur Trenstade Marsch, ibi plures habitabant in deciciis, habebant secum molendina venti, & fuerunt de plena jurisdictione mense episcopalis, querentes placitum suum in Swauestede. Consueverunt ibi dare decimas de agris suis in palude, sed postquam in undacione aquarum decreuerunt, edificauerunt in arido etc. Der omtales ogsaa en stor By Buyng, som var gaaet under, hvoraf Biskoppen havde Halvdelen.

*) Saaledes berettes af Cypræus, S. Kanzau og Traziger (hos Westphalen I. og III.) og J. A. Volten (Beschreibung der Landschaft Stapelholm, 1777; men herom findes Intet hos ældre Forfattere. See Thorjen, Slesv. Stadretter, S. 7 ff.

**) Thielenburg laae, hvor Gaarden Burg i Tellingstedt Sogn nu findes. Volten mener, at det var den Fæstning, som efter Saxo aulagdes af Erik Ejegods Broder Bjørn for at tvinge Ditmarskerne og Holstenerne. Fra Thielenburg gjordes der hyppige Indfald blandt Ditmarskerne, som igjen ofte plyndrede Stapelholm. I Fredsslutningen 1323 mellem Grev Geert og Ditmarskerne maatte disse indrømme, at castra Tylenborgh et Hanrouwe skulde blive staaende hvor de stode, og love, at Floderne Albea, Eydria, Trea et Sorka skulde være sikre for dem.

I Fredsslutningen 1345 hedder det, at Holstenerne ikke skulde bygge flere Slotte „oppe vnses landes tho Ditmarschen vntrost, behaluen de sclote de dar stan, Hanrowe, Tylenborch vnd Haluesberch.“ (Dithmars. Urkundenb. S. 22 og 26). Endelig efter Sejren ved Hemmingstedt ødelagde Ditmarskerne den forhadte Borg: „Anno 1500, 14 Dage vor paschen hebben de Dithmarschen de borch thor Tylen in Stapelholm belegert, genzlick in de grunt verstorret vnde dale geworpen vnde wes se darup gevunden, hebben se all mit sich weg gevört, och dat Blic tor Tylen verbrant.“ Chron. Eiderst. Flækken laae ligeoverfor Borgen lidt østfor den nuværende By Thielen. Denne kaldes 1508 endnu en Flække: „de gemeynen Juwanern des Bleses thor Tylen.“

Gang 1260, da Enkedronning Mathilde pantsatte Landet mellem Slien og Ejderen og deriblandt Stapelholm til de holsteenske Grever (S. 265). Disse forbleve siden i Besiddelse deraf, men de holsteenske Adelsmænd fik aldrig fast Fod her saaledes som i Svansen og Danste Skov. Kun paa Bergenhusen Mark viser man et Sted, hvor der har været en Junkergaard, samt en Plads Blomendal, der ligeledes skal have været en Herregaard, og om Balhorn S. for Grode veed man, at det har været et adeligt Gods, hvortil Borgen og Schep-
pern hørte. Fra en Ahlesfeld gif det 1550 over til Hertugen, som her havde en Mejerigaard. Siden blev Gaarden bortforpagtet og 1773 af den kongelige Kasse solgt i 5 Parceller. Biskoppen havde en Deel Gods i Süderstapel, nemlig foruden de omtalte Marskegne, som hørte under Svavsted Met, Andeel i Bergenhusen og Süderstapel Sogne, dog uden Jurisdiktion*). Med Undtagelse af disse adelige og biskoppe-
lige Ejendomme have Bønderne altid været Selvejere. Deres Marker bestaae fra gammel Tid af deels af „Stavenland“, som ikke kan skilles fra Stavnen, deels af „Fribondenland“, der kan sælges efter Behag. Ogsaa Raadnerne ere Selvejere. „Fristellen“ kalder man de Huse, der bygges paa en Gaards Stavenland, og hvoraf der kun svares en Afgift til Grundejeren, som udreder alle Skatter.

Efterat Thielenburg var sløjstet 1500, mistede Stapelholm tildeels den Selvstændighed, som det i Righed med Ejdersted havde haft, og lagdes under Gottorp Amt. Ligesom 1490 kom det ved Delingen 1544 til den gottorpske Deel. 1680 lod Hertugen en Kommission undersøge Stapelholmernes Klager, hvoraf Følgen var, at baade Storfogden i Børmerfog (et Embede, som hverken fandtes før eller efter den Tid), Landfogden, Landsriveren og Diggreven bleve affatte; men da disse 3 Embeder bleve forenede i een Person, som tilmed var en Udlænding (Hermann Wetken fra Brunsvig), og Skatterne herefter skulde betales paa Gottorp, hvis Amtsriver maatte føre Protokollen ved Bønderetterne, vakte denne Forandring Utilfredshed (Volten S. 168). Men den 25 April 1771 erhvervede Stapelholm sig af Administratoren Christian August paa Gottorp, imod at betale 1500 Rd. i Danste Kroner, at det fuldstændigt adskiltes fra Gottorp Amt som et

*) I Bergenhusen (Beveringhusz) havde han 20 quartalia, der udgjorde Trediedelen af Markerne, ligeledes Trediedelen af Marsken og en Skov. I Süderstapel havde han $\frac{1}{2}$ Plov, d. e. $\frac{1}{8}$ af Bymarken, i Nordstapel 10 quartalia, i „Zete“ havde han 7 „Druddendeel“, men hele Byens Mark var 98 Trediedele, o. s. v.

felbstændigt Landskab, der stod umiddelbart under Hertugen og hans Rancelli.

Efter Slesvigs Indlemmelse i Danmarks Krone 1713, underkastede Landskabet sig 1722 atter Amtmanden paa Gottorp, dog med Forbehold af sine Privilegier, og 1777 indlemmedes det i Hütten Amt, men beholdt sine Friheder. Amtmanden er Overøvrighed, Landfogden i Süderstapel, der tillige er Diggreve (tidligere tillige Landskriver og Landpenningmester) er i Civilsager Dommer i første Instans. Fra ham appelleres til det saakaldte Thing og Ret („Ding und Recht“ eller „Bonden=Gericht“), der sammensættes af 12 Dommere („Gerichts=Bonden“), af hvilke 2 vælges af hver Sjettedeel*), og under Amtmandens Forsæde holdes 2 Gange aarligt. Landskriveren, hvis Embede nu er forenet med Aktuarens, fører Protokollen. Herfra kan appelleres til Appellationsretten, men i Kriminalsager er Bonderetten Overinstans. Ved Bonderetten skeer tillige den saakaldte „Rachbietung“ eller Tilskjødning (Verschöpfung) af faste Ejendomme, som bekræftes ved et af Landfogden udstedt Thingsvidne. Landskabets Plovtal ansattes 1706 til 252, hvoraf 1761 4 afgik paa Grund af de jordløse Raadnere. Skatterne beregnes efter Hundredemarker Lybisk, og en Plov ansattes 1775 til 4017 Mk. 12½ B (Bolten S. 24 ff.).

Indbyggernes Antal udgjorde d. 1 Februar 1860: 6473 (1769: 3963, 1835: 5038).

Beboerne ere efter Boltens Mening af sachsisk Stamme, skjøndt deres gamle Holmer=Sprog skal have havt Lighed med Frisernes. De danske Beævnelser, som bruges (saasom „Sandemand, Nævningemand, Bonden=Recht, Adelbonden“) skrive sig, efter Bolten, fra Tydske Lov, der endnu tildeels gjælder.

Indtil Reformationen hørte Kirkerne til Domprovstiet (præpositura major), siden stode de under Generalsuperintendenterne paa Gottorp, der tillige vare Provster, og under Gottorps Underkonsistorium, fra 1777 under Hütten Provsti.

6. Süderstapel.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der ligger vestligt i Provstiet, 1 Miil fra Frederikstad, grændser mod Nord

*) „Sjettedelene“ ere: Süderstapel, Norderstapel, Seeth, Drage samt Bergenhusen og Ervde Sogne. Süderstapel Sogn alene vælger altsaa de 8 Dommere.

til Trenen, mod V. til Bergenhusen og Ervde, mod S. til Ejdere og mod B. til Frederikstad. Det bestaaer af Byerne: 1. Süderstapel, der ligner en Flække og ligger paa den høie Ejderebred, med en Færge over Floden. I Byen findes Kirke, Præsteholig, Skole og et Apothek; de fleste af Landskabets juridiske Embedsmænd, Physicus, to practiserende Læger og alle slags Haandværkere boe her, hvor der ogsaa holdes to aarlige Markeder, 22 April og 6 October. Boligerne ligge tæt sammenbyggede, de smukkeste paa Torvet. Til Byen, der har to Vindmøller, høre Steenslusen og Husene paa Ervde Dæmning, og V. for den ligge Høiene Wollenberge. 2. Norderstapel, ved Landeveien imellem Slesvig og Frederikstad, er regelmæssig bygget med brolagte Gader, har flere Haandværkere, Bryggeri og Brænderi. Korderne bestaae af Geestmark, Eng og Mose i Trenmarst og de lave Strækninger ved Sorgen, en Deel af Sorgfog. S. V. for Byen ligger den saakaldte Norderstapel Sø, 335 Demat, der nu er udtørret og frembringer en uhyre Mængde Rør, og de store Gravhøie Tvebarg, Böckenberg og Dorshanschenberg. 3. Seeth, ligeledes en stor By ved Landeveien. Til den høre Gaardene Framshof, Henninghof og Beckinghof, hvor Landfogderne før boede. Paa Marken Høien Preetsberg. 4. Drage, nær Marsten; til Byen høre Schlick-, Olde-, Oldefeld-, Delje- og Süderfeldfog og de deri liggende Gaarde Gooshof og Königsteinshof, tæt ved Frederikstad, og Feddershof, die Goschenfähre, hvor forhen var en Færge over Ejdere, samt Chausseehusene. Paa Marken findes en Høi Brasberg. — Sognets Korder ere deels gode Geestmarker, deels særdeles gode og mindre gode Marst- og Engstrækninger; udbredte Moser og enkelte Hedepletter findes; Skov mangler aldeles. Beboerne (i 1855: 2931, i 1860: 3007, 601 Familier) ere ingenlunde velhavende, da det bedste Land eies af Folk udenfor Sognet, der ikke deeltage i de personlige og communale Skatter. Mindst velhavende ere Seeth og Drage. Fattigskatten udgjorde i 1861: 5372 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til Landskabet Stapelholm, Hütten Amt.

Skoleforhold. Der findes fire Skoledistricter med Skole i hver af Byerne og med henholdsvis: 243, 167, 136 og 163 Børn; Skolen i Süderstapel har to Overklasser, een for Dreng og een for Piger, og en Elementarclasse; de øvrige Skoler een Overclasse og een Elementarclasse. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 102, Confirm. 68, Copul. 20, Communic. 518, Døde 74. Daa-

ben forrettes oftere i Hjemmet end i Kirken. Altergang holdes den første Søndag i hver Maaned og desuden Skjærtorsdag, anden Paaske- og an en Pintsedag. Kirkesproget er tydsk. Embedet besættes umiddelbart af Kongen.

Kirken ligger i Süderstapel By, tæt ved Ejderen. Det er en stor og anseelig Kampesteens Bygning, med hvælvet Chor, der ender med en Runddeel og ved en Muur med Bueaabning er skilt fra Skibet. Altret er fra 1609, Prædikestolen, med Træskjærerarbejde og plattydsk Indskrifter, har paa Forsiden det fyrstelige Vaaben. Orgel fra 1800, Uhr og gammel Døbefont findes. Ved Kirkens Vestende staaer et svært rundt Taarn, understøttet af Stivningspiller. Det har en kegleformet Spids, der fra 1785, da Lynilden 1783 afbrændte den øverste Deel, ender med en lille Kuppel. Klokkhuus paa Kirkegaarden. Kirken skriver sig vist fra det 13 Aarhundrede, 1402 afbrændtes den af Ditmarskerne, kun de tykke Mure (Taarnets ere forneden 8') bleve staaende; 1597 og 1825 blev den indvendig restaureret. Taarnet har uden tvivl været et Slags Fæstning mod Ditmarskerne, der i den ligeoverfor liggende Delve Kirke havde et lignende. Kirken var indviet til den hellige Catharina, og der fandtes et Alter, helliget „Vor kjære Frue“, hvorved en Vicar var ansat; ligesom der ogsaa til 1814 var ansat to Præster (en Hovedpræst og en Diacon, hvilken sidste fra 1690 kaldtes Compastor) ved Kirken. I Kirkens Segl findes som det synes Kirken afbildet med den da endnu ikke afbrændte Taarnspids.

Embedsboligen, der ligger tæt ved Kirkegaarden, er opført 1754 og indeholder 9 Værelser og nogle Kamre; den vestlige Deel er ombygget 1820. Oeconomibygningerne bestaae af en rummelig, men forfalden Lade og et godt vedligeholdt Bagehuus. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er omtrent 1 Demat stor, med temmelig middelmaadig Jordbund.

Embedsjorderne udgjøre $47\frac{1}{2}$ Demat Geestland, 27 Demat Mark og Eng og to Marker paa 22 Demat. De ere af meget forskjellig Bestaaffenhed; en Fjerdedeel ligger nær Boligen, Resten spredt og langt borte. Med Undtagelse af 16 Demat, som Præsten selv benytter, er Resten udleiet for 670 Rd. Brændsel skulde vel have fra en Tørve-mose, $\frac{1}{4}$ Miil borte, men den giver intet Udbytte.

Indtægter. A. In natura: 33 Tdr. Rug, 46 Tdr. Byg, 480 \bar{u} Smør, 96 Snefe Kg, 8 Dste. B. Accidenter: 335 Rd. C. Andre Indtægter: omtrent 30 Rd.

(Der ydes intet Offer. Sognet giver 80 Rd., naar en Præst begraves).

Byrder. Ved Tiltrædelsen godtgjøres Omkostningerne ved Bestalling, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 50 Rd., Fattigskat 16 Rd. 72 β, Bidrag til Hjælpe=Enkekassen 9 Rd. 19 β, Wei=, Dige= og Sluse=penge 13 Rd. 53 β.

Ansættelsen til Gage= og Accidentsafgift var i den Tid, der var 2 Præster, 517 Rd. 83 β; til Enkepension 720 Rd. Enken erholder af Kaldet 90 Rd., af Hjælpe=Enkekassen 53 Rd. 32 β, til Tørv 9 Rd. 58 β, til en Ko 8 Rd., til Sand 1 Rd. 58 β og endelig Renterne af en Capital, som i 1862 udgjorde 459 Rd. og som, naar der ingen Enke er paa Kaldet, voxer ved Renterne og ovennævnte tre Smaaposter (19 Rd.). Hun har fri Bolig i et Enkesæde med Have og en aarlig, frivillig Gave af Hø og Straa. Præsten skal sikkre sin event. Enke 105 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1750 Rd.

Kirkeinventariet. Daab: i Kirken 19 β, i Hjemmet 1 Rd., Trolovelse 1 Rd. 6 β, Tillysning 51 β, Copulation: i Kirken 2 Rd. 13 β, i Huset 6 Rd. 90 β, for at berette en Syg 38 β, Jordspaaafastelse 45 a 83 β, naar Klokken bruges 2 Rd. 45 β, Parentation og Vigprædiken hver 3 Rd. 19 β.

Præsterækken.

Peter Bar 1457. Cord Zimmermann 1463. Michael Bar, rector divinatorum 1512, og samtidig Herrmann Reimari „ewiger Vicarius und Tollner to Süderstapel“. Heint. Schabank 1522.

Hovedpræster. Hinr. Ripper, bestyldtes for at have stjålet Monstransen, fængsledes, men frifandtes 1534, levede endnu 1544. Huberus Riquarthus, 1558 og 1564. Martin Teflenburg † 1583. Mag. Joh. Holmer † 1631. Christ. Hansmann † 1675. Joh. Grossmann 1675, kunde ikke enes med Landfogden Volkens, der lod ham indkalde for Consistorium, hvorfor Præsten fra Prædikestolen stævnedes Fogden for Guds Domstol. Han blev selv strax syg og døde 28 Decbr. 1688, Fogden 5 Febr. 1689. (Sammenlign Scholz' Holst. Kirchengeschichte 371—375). Adolph Olai Mundt, 1690—

1728 (†). Caspar Müller, 1728—29 (†). Adrian Pauli, 1729—51 (†). Matth. Hermann Bolten, 1751—72 (†). Wolf Hinr. Vessler 1772, emer. 1803, † 1814. Hinr. Detlev Clausen 1814, entl. 1841. Hans Christian Nygaard, Diac. i Langhorn, 1841.

D i a c o n e r. Hermann Münter. Peter Gagelmann 1564. Johannes N., 1578—84. Hermann Jofegius † 1602. Palmarius Chrysovius, drog bort 1610. Nic. Ruge, 1610—13. Hinr. Hamer, valgtes, men tiltraadte formedelst opstaaede Uenigheder ikke. Gerhard Wordinghusen, 1613—28. Samuel Büsing, susp. og affat 1634. Joh. Sner † 1654. Joh. Grossmann, Hovedpræst 1675. Johann Schreiber fra Langencæs † 1684. Adolph Olai Muncé, Hovedpræst 1690.
— Derpaa som

C o m p a s t o r e r. Caspar Müller, blev Hovedpræst 1698. Mag. Johann Melchior Kraft, til 1705. Adrian Pauli, Hovedpræst 1729. Otto Müller, til 1741. Matth. Hermann Bolten, Hovedpræst 1751. Adolph Friedrich Silberloh, 1752—60. Wolf Hinr. Vessler, Hovedpræst 1773. Jes Peteresen 1773—79. Gottfried Krah † 1791. Christ. Friedr. Jacob Voigt, 1792—1807. Hinr. Detlev Clausen, adj. Pastor og Compastor, 1814 Hovedpræst, hvorefter Compastoratet nedlagdes.

Anm. Süderstapel har altid været Landskabets fornemste By, det gamle Thing holdtes her, og paa Langenberg var det almindelige Rettersted. Veien mod S. B. henad Ejderen hedder Holmthüre (Stapelholmens Dør), og henad Norderstapel, hvor Banken Twieburg danner et vigtigt Pas paa Veien til Grude, sees det gamle Skandsespor, Danngarten, Danskerkjærdet. I Krigen 1848—50 havde Fjenden omgivet Byen med Forstændsninger paa de 3 Sider. Her foresaldt en Fægtning 8 Septbr. 1850. Norderstapel skal før have haft en Havn, Egenhasen, dannet af Ejderen, og været en Stapelstad(?); Ejderen maa dengang have haft et andet Løb, thi nu ligger Byen længere fra Ejderen end fra Trenen. Disse to Floder paatænktes engang forenede ved en Canal, omtrent ved Norderstapel, men Foretagendet forbødes under en Straf af 1000 Mk., og Landet, hvor Canalen skulde været, kaldes Dusendmarkslund. Byen havde før et St. Anna Capel, hvor man søgte Helbredelse for sygt Kvæg ved at hænge Naget paa Capellet, og opbevarer fra ældgammel Tid en Klokke, hvormed der kaldes til Grandestævne. Seeth, forh. Zete, er af yngre Oprindelse; ligeledes Drage, da begge ere anlagte af de fra Redede eller St. Johannes og Dornebüll bortflygtede Beboere, see S. 304.

Drage var før en velhavende By, men flere Digebrud, især den 7 October 1756, have forarmet den, saa at her som i Seeth megen Marskfjord er kommen i Fremmedes Besiddelse. I Nærheden af Beckinghof, Befenhof, Neuland og Neulandshof, ligger en Fenne, som kaldes Kirkegaarden, hvor man for mange Aar tilbage har fundet Jernhaandgreb, der have været anvendte til Rigfister. Her laa St. Johannes Capellet, der hørte under Eleshvigs Biskop og stod under Schwabsted Fogderi, som var Biskoppens, og endnu maa nogle Beboere i Seeth betale en aarlig Afgift til nogle Kirkeofficialer i Schwabsted. Bohmlandkog og Deljekog, inddiget 1516, ere ubeboede. Hvor Mildkog, inddiget 1456, nu ligger skal der i ældre Dage have ligget en By Millum. Süderfeldkog, Drage = Süderfeld eller Süder = Aedekog, skal være den ældste inddigede Kog her i Sognet. Den har Afløb i Sluser og Diger for sig selv; det gamle Hardige hedder Moordeich, et Stykke af Kogen kaldes Bohmland eller Bohmlandkog. Forhen laa et Huus, kaldet Hakenhaus, i Kogen. Oldekog, Drage Oldekog, fra det 15 Aarh., beskytter og modtager Vandet fra de bagved liggende Koge og danner et Hele med disse 3: Schlickkog, inddiget 1540, Mildkog, Norderfeld- og Ostersfeldkog samt de Süder- og Norderstapel tilhørende Enge ved Trenen. Ved Slusevogterboligen ved den saakaldte store Schlote, Steenslusen, paa Weien ad Grode, anlagdes 1696 en Skandje, der 1700 sløifedes af Kong Frederik IV. -- See forøvrigt: Landskabet Stapelholm S. 304 ff.

7. Grode.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger i den sydvestlige Deel af Provstiet, $2\frac{1}{4}$ Miil fra Frederikstad, og grændser mod S. og V. til Ejderen, forøvrigt til Süderstapel, Bergenhusen, Krop og Hohn Sogne. Det bestaaer af Byerne: 1. Grode, paa Geestlandet omtrent midt i Sognet, med Kirke, Præstebolig og Skole. Den er Landskabet Stapelholms største By og smukt bygget, har brolagte Gader og er beboet af mange Haandværkere. Ogsaa en Læge boer her. To Steder hedde Bucht og Kleineckel, tre Huse, hvor før var lidt Skov, hedde Grevenhorst, og mod S. ligger en forhenværende kongelig, men fra 1855 privat, Mølle. Paa Bymarken ligger Maien See, 22 Demat stor, der nu er bedøret med Mør og forpagtet af Byen. 2. Bergen, ligger mod V. høit paa Sandbanke ved Ejderen. Flere Beboere her leve af Skibsfart, og Byen eier ti Skibe, hvormed der fares paa England, Holland og Elben. Et Stykke

Udenbigsland hedder Gifthof, tilhører Staten og er hortarvefæstet til Borgen Bh. Med Kroen er forenet en kongelig Færge for Bogne og Fodgængere. N. B. for Bhen ligge dens Marstjorder og S. for dem en lille Rog. 3. Schepern, ved Ejderen, med Mose- og Marststrækninger mod S., der tilhøre Bhen. 4. Tielen, ved Ejderen, driver nogen Skibsfart, der dog forhen var langt betydeligere. Bhen har gode Jorder, især Enge; over Ejderen er en Færge. Til Tielen regnes nu ogsaa de saakaldte Parceller Balhorn, hvis Jorder, Geest og Marst, ere gode, og i hvis Nærhed Balhude Færge findes. Endvidere hører til Sognet Kroen ved Sandschleuse samt i geistlig Henseende tre Gaarde i Tielenhemme i Nordditmarsten. — Sognet, der danner den sydøstlige Deel af Landskabet Stapelholm, bestaaer af ret gode Geestjorder og nogen Marsteng ved Floderne. De forhen store Skove ere forsvundne paa enkelte Levninger nær, saasom Ramholm, N. for Balhorn. Samfærdslen skeer hovedsagelig paa Dæmningerne, hvoraf Ervde Dæmningen paa 2 Broer fører over den store og lille Schlothe (50 a 60 Favne fra Steenslusen) til Norderstapel, og Mose Dæmningen over Falkmosen til Sandschleuse mod D. Beboerne (i 1855: 2176, i 1860: 2275, 448 Familier) ere i Reglen velhavende. Fattigvæsenets Udgift i 1861 var 2350 Rd. (jvfr. S. 268). I retslig Henseende hører Sognet til Landskabet Stapelholm, Hütten Amt. Husene ved Sandschleuse høre til Krop og Meggerdorf Herred, Gottorp Amt; jvfr. ovs.

Skoleforhold. Der findes tre Skoledistricter: Ervde, med Kleineckel og Grevenhorst, har 2 Skoler: Cantorskolen med 175 Børn og Pigeskolen med 160 Børn; Tielen, med Balhorn, har 114 Børn; Borgen, med Schepern, har 57 Børn. Skolen i Tielenhemme staaer under Tilsyn af Præsten i Tellingsted Sogn i Nordditmarsten. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 76, Confirm. 47, Copul. 16, Communic. 1015, Døde 46. (Kroen ved Sandschleuse hører, hvad dens levende Beboere angaaer, til Ervde; de Døde regnes til og begraves i Bergenhufen.) Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes hveranden Søndag. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes ved Menighedens Valg, hvortil Visitatoriet præsenterer, og Kongen stadfæster Valget.

Kirken ligger midt i Bhen Ervde. Den ældste Kirke brændte 1402 og 1473; af den nuværende er den ældste

Deel opført af Kampesteen, den udvidedes 1682 med 5 Fag og fik 1790 en Hovedreparation, saa at den er i ret ordentlig Stand, men ikke smuk og uden Hvelvinger og Taarn. Orgel fra 1792 og Uhr findes, men begge ere daarlige; et nyt Orgel vil snart blive anskaffet. I Kirkens Segl findes en Kirkebygning med et lille Taarn paa Midten af Skibet og et større, fritstaaende ved Bestenden. Et ældre, vel i 1768 for-gaaet Segl skal have ført „eine Säule“.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken, er opført 1772 og meget vel vedligeholdt. Oeconomibygningerne ere daarlige byggede og daarlige vedligeholdte. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, 5 Saat stor, ligger tildeels lavt, er meget kold, men beskyttet for Blæsten.

Embedsjorderne udgjøre 79 Demat 1 Saat 2 Roder 6 Fod, deri Mose, jævngode Enge og meget gode Marker; men Alt ligger meget spredt, Noget endogsaa i 1 Miils Afstand. Forpagtningsafgiften har været 466 Rd. 64 β , som er langt under Værdien, da udensogns Concurrents mangler. For Tiden er Størstedelen ikke udleiet. Til Brændsel findes en Mose, $\frac{1}{2}$ Miil borte, og af Sognet en Tørveleverance paa 37 Ræs.

Indtægter: A. In natura: 14 Tdr. Rug, 12 Tdr. Byg. B. Accidentier: omtr. 400 Rd. C. Andre Indtægter: istedetfor Dffer Salariepenge 106 Rd. 64 β , Rugpenge fra Tielen 43 Rd. 70 β og fra Borgen 26 Rd. 64 β , 37 Frikjørsler med Hø, Tørve &c. og en Indsamling af Fjer, Hør, Høns, Æg og Penge i Bjerne, der dog nu næppe passende lader sig udføre.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Ordination, Bestalling og Introduction. Præsten maa indløse nogle Markhegn, Vedde og lidt Havestatit og modtager 3 faste Røer. Aarlige Udgifter: Canon til Kirken 20 Rd. 26 β , Fattigstat 13 Rd. 20 β , Bidrag til Hjælpe-Enkekasen 4 Rd. 86 β og til Sognet, der da bærer alle øvrige kongelige og communale Skatter, 9 Rd. 58 β .

Ansettelsen til Gage- og Accidentsafgift er 510 Rd. 93 β og til Enkepension 490 Rd. 64 β . Enken erholder af Kaldet 61 Rd. 32 β og af Hjælpe-Enkekasen 53 Rd. 32 β . Præsten skal sikke sin event. Enke 100 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1300 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 51 β a 1 Rd. 6 β , Døbetøi 26 β a 1 Rd. 6 β , Takkebøn 13 β , Confirmation 1 Rd. 6 β , Copulation 3 Rd. 6 β a 5 Rd. 70 β , Brudekronen 1 Rd. 58 β a 8 Rd., Jordspaafastelse 77 β , 1 Rd. 6 β a 1 Rd. 58 β ; Tale ved Graven 77 β , med Parentation zc. sædvanlig 8 Rd. 61 β , efter Inventariet 9 Rd. 58 β , Skriftepenge 3 β .

Præsterækken. Matth. Bøfelmann. Joh. König (Regius) † 1613. Christoph Clodius, var her 1619 og 1637, ialt i 52 Aar. Mag. Thom. Theye, nævnes 1660 og 1680. Nic. Jensen † 1687. Friedr. Runge † 1695. De to sidste bleve umiddelbart ndnævnte. Joh. Henning Rode † 1740. Otto Müller † 1747. Christ. Detl. Rode † 1784. Lorenz Ipsen, mistede tidligt Synet, entlediget 1825 med 240 Rd. af Kaldet og 400 Rd. af Kongen. Hermann Krøger Tramsen, Prædikanant 1820, ordin. Adj. 1823, succ. 1825, † 1827. Peter Heinr. Christ. Wiencke † 1839. Mathias Hansen Hinrichsen, født i Dutrup Sogn i Jylland, 1840, udn. 8 Jan. 1849 af den saakaldte Fælles-Reg. til Præst i Bordesholm i Provstiet Kiel. Carl Moritz Christiansen, Pr. i Westerhever i Ejdersted, Valgconfirm. af det saakaldte Statholderskab af 1 Juui 1849.

Anm. Gryde hed i ældre Dage Grvede, Arvede og hedder nu i daglig Tale Urff. I Catal. vetust. og paa et Kort fra 1240 forekommer Kirkens Navn som „Evelbede“, hvilket dog vist er en Feiltagelse. Byen har ofte lidt ved Ildebrand: 1402, 73, 1500, 1698 (da 42 Huse og Præsteboligen brændte) samt især 1768 d. 12 April, da saagodtsom hele Byen paa Kirken nær afbrændte. Kirkebøger og Documenter brændte med Præsteboligen, En Eng findes 1587 kaldt „Unser leven Frauentkamp“ og tilhørte Kirken; paa Marken Frenkelohe laa til 1672 en Vandmølle, men da Naen udtørredes, nedbrødes Møllen. Hvor nu Gaarden „auf dem Sorge“ ligger, laa den gamle Sorg Standse N. for Sand-schleuse og var i ældre Dage opført af Stapelholmerne for at forsvare denne østlige Adgang til deres Land. 1627 istandsattes den mod de Keiserlige, erobrede og sløifedes af de Danske 1644, opbyggedes paany af Hertugen 1696, men sløifedes 1697 og 1700 atter af Kongen. Da der laa Garnison i samme, var Præsten i Gryde ogsaa Garnisonspræst. Bargaen, ogsaa kaldt Bergen, for-

medelst den høie Beliggenhed, lider af Flyvesandet fra Bakkerne; det hørte forhen til Balhorn (om dette see S. 306). Haber-
kamp, ved Steenslusen i Süderstapel Sogn, hørte i ældre Dage
ikke til Balhorn, men var en Gaard, der senere lagdes til God-
set. Om Tielen og Tielenburg see ovf. S. 305 ff.

8. Bergenhusen.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger vestligt i
Provstiet, 2 Miil fra Frederikstad, og omgives af Holling-
sted, Krop, Hohn, Ervde, Süderstapel, Schwabsted og Osten-
feld Sogne. Det bestaaer af Byerne: 1. Bergenhusen,
en stor og smukt beliggende By paa Gesten, med Kirke,
Præstebolig og Skole. Udflyttede ere: Brunsholm, en stor
velbygget Gaard midt i en Skov, med Teglværk og Brænde-
viinsbrænderi; Grüenthal i Skoven; Holzkathe med Holzkrug,
ved Landeveien imellem Slesvig og Frederikstad, der gaaer gjen-
nem Sognet; Jägerkathe eller Grünjäger, ligeledes; Frähmshof,
en større Gaard paa 132 Dt. tæt ved Byen. 2. Wolde,
en stor og lang By paa begge Sider af Landeveien. Udflyt-
tede ere: Schierhof, Moorschlip, Thiesburg, hvoraf to Raad
høre til Stapelholm, et tredje til Krop Herred, Neu Wolde
og en Windmølle, D. for Byen. 3. Büнге (Wester-), ligger
ligeledes ved Landeveien paa det nordligste Affald af Geest-
aasen, men dog lavt og udsat for Oversvømmelser. Den er
meget smukt beplantet. Büнге Kog mod V. er ubeboet.
4. Meggerdorf, ligger temmelig øde S. for Kogen af
samme Navn. En Række Huse ligger østlig ved Omlednings-
diget og hedde „auf der Umleitung“, eet af dem Rohmanns-
haus, et andet Aue. Paa Bymarken ligger den større Gaard
Johannisberg, men den hører til Kogen, hvis Inspecturbolig
den før var. — Endvidere søge efter eget Valg til Kirken i
Bergenhusen: de fleste Beboere fra Meggerkog, navnlig fra
Fünfmühlen, Schirnis og Winn; ligeledes to Huse fra Børm-
kog, samt Beboerne af den lille Kleinsee eller Lütgensee Kog,
der ligger tæt S. D. for Kirkebyen. — Sognet har en lang-
strakt Figur med en høi Geestryg langs Midten, med Affald
mod D. til Børm og Meggerdorf Kog, mod V. til Trenen,
der danner hele Sognets Vestgrændse. Det er rigt paa
Moser og ret gode Enge, men har kun lidt, dog særdeles
godt, Agerland. Imellem Wolde og Bergenhusen findes
en Skovstrækning; ligeledes S. V. for den sidste By ved
Gaarden Brunsholm. Holzkathendamm og Jägerdamm stille

Sognet fra Süderstapel. Beboerne (i 1855: 2145, i 1861: 2208, 424 Familier) ere ikke velhavende, da de fleste Steder kun have lidt Jordtilliggende og de talrige Beboere i Kogene kun Huus og Have. Fattigvæsenets Udgift var i 1861: 894 Rd. I retslig Henseende hører Sognet deels til Landskabet Stapelholm, Hütten Amt, deels til Krop og Meggerdorf Herred, Gottorp Amt.

Skoleforhold. Der findes sex Skoledistricter: Bergenhusen, med Kleinsee, har 178 Børn. Wolde, har 87 Børn. Büнге, har 31 Børn. Meggerdorf, har 60 Børn. Meggerkog, har 79 Børn og Fünfmühlen Biskole 25 Børn. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 72, Confirm. 41, Copul. 17, Communic. 850, Døde 51. (Svfr. S. 313). Daaben forrettes omtrent lige ofte i Kirken og i Hjemmet. Om Tiden for Altergangens Afholdelse er ingen Oplysning meddeelt. Kirkesproget er tydsk, og Embedet besættes umiddelbart af Kongen.

Kirken ligger midt i Byen og er opført 1712 i gothisk Stiil. Den er vel vedligeholdt, har et lille Taarn med Uhr og et Orgel. Den ældre Kirke blev nedbrudt formedelst Brøstfældighed, og ved Hjælp af et fra Staden Hamburg tilstaaet Lotteri opførtes den nuværende. Allerede 1607 omtales en Organist ved Kirken, hvis Segl forestiller en Kirkebygning med et temmelig massivt Taarn.

Embedsboligen ligger et Par hundrede Skridt fra Kirken. Den er opført 1723 af Grundmuur, tækket med Kør og godt holdt. Oeconomibygningerne, en Lade og et Bagehuus, ere ogsaa grundmurede. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven ligger ved Boligen, er 80 Skridt lang, over 50 Skridt bred og har adskillige Frugttræer.

Embedsjorderne udgjøre omtrent 54 Demat England og $\frac{1}{2}$ Dt. Ager; Engene ere kun af simpel Bestaaffenhed og ligge langt, $\frac{1}{2}$ a 1 Meil, borte. Alt vilde kunne bortforpagtes for omtrent 500 Rd. Omtrent 4 Tdr. Land Skov i 2 smaa Skove, der ligge 15 a 25 Minuters Gang fra Byen, høre til Embedet. Brændsel faaes fra en Tørvemose paa 5 Tdr. Land, der tilhører Embedet.

Indtægter. A. In natura: 36 Tdr. Rug, 30 Tdr. Byg. B. Dffer: 13 Rd. 80 β. C. Accidentfer: omtrent 350 Rd.

B y r d e r. Ved Tiltrædelsen afholder Præsten alle Omkostninger ved Ordination, Introduction og Bestalling. Aarlige Udgifter: Fattigstat 15 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 5 Rd. 6 β, til Hegn og Slusers Vedligeholdelse omtrent 15 Rd.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 563 Rd. 13 β, til Entepension 506 Rd. 64 β. Enken erholder af Kaldet 62 Rd. 58 β og af Hjælpe-Enkekassen 53 Rd. 32 β. Præsten skal sikkre sin event. Enke 110 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til henved 1100 Rd.

Kirkeinventariet. Daab i Hjemmet 64 β, 77 β, 1 Rd. 6 β, Døbetøi 26 β (Kogsbeboerne betale Intet for Døbetøi, men for Kirke-daab 51 β, Andre Intet), Confirmation 51 β, Trolovelse 1 Rd. 6 β, Tillysning 38 β, Copulation 1 Rd. 58 β, Brudekronen 2 Rd. 13 β, Sordspaafastelse 77 β, Gravtale 38 β, Personalia 38 β, Rigtale 1 Rd. 58 β. Skriftepenge 4 a 5 β, Tillysningsattest 13 β, Copulationsattest 26 a 51 β, andre Attester 26 β, Ægtebrev 1 Rd. 58 β.

Præsterækken. Erasmus Jacobi † 1597. Mag. Henr. Niemann, 1598—1602. Nicolai Grižner, var her endnu 1612. Barthol. v. Acken, var her 1615, † 1629. Matth. Hein † 1641. Martin Gottschalk, 1642—49. Georg Langloh, 1649—59. Reinhold Säcké † 1701. Joh. Boëthius, Adj. 1694, succ. 1701, † 1711. Mag. Joh. Heinr. Elmenhorst, suspenderet 1725, affat 1727. Nic. Glasen † 1729. Friedr. Jac. Zimmermann † 1747. Daniel Hasenmüller † 1754. Pet. Nic. Schmidt † 1769. Joh. Andr. Hälßen † 1806. Joh. Bevers, entl. 1836 med 106 Rd. 64 β Pension af Kaldet. Hans Røh, Diac. i Landkirchen, Femern Provsti, introd. her 8 Jan. 1837.

Anm. I Bergenhusen, forhen Beveringhusen, laa en adelig Gaard Blomendal, og endnu minder Pladsen Junkerhoffstättte om en anden adelig Gaard. En Skov, Nordredder, solgtes 1666. Da den paa Mollebjerg liggende Bindmølle afbrændte, blev den flyttet til Wolde. Denne By og Bergenhusen eie de mellem-liggende Skove, hvori der findes mange med Krat bevogede steensatte Gravhøie, der hedde Hülshjerg. Om det gamle Treenstad og om Byen Wolde's Anlæggelse see S. 304 flg. Bünge, forh. Byngh, var en stor By, som ofte led af Vandflod, hvorfor Bynge

Dæmning senere opførtes. Den ene Halvdeel mod Wolde tilhørte Hertugen, den anden Halvdeel mod Hollingsted tilhørte tilligemed Jurisdictionen over samme Biskoppen. Imellem Bünge og Wolde, tæt S. for Thiesburg, laa den bekjendte Holmer- eller Bünge- skandse, som var beregnet paa at forsvare denne nordlige Ud- gang til Landskabet og opført af Beboerne. 1627 erobrede de Danske, 1644 Torstenson, 1645 Helm Wrangel den; efter Krigen 1659 sløifedes den, men opbyggedes 1674 af Hertug Friedrich III., sløifedes 1676 ifølge Rendsborg Forliget, opførtes forstærket 1696, erobrede og sløifedes 1697, opførtes 1699 og endelig, inden den var færdig, erobrede den af Kong Frederik IV. og sløifedes 1700. Ogsaa i 1850 vare betydelige Forstændninger anlagte her af Fjenden. Bünge ligger udenfor Landskabet Stapelholm og kaldes Bester B. til Forskjel fra Øster B. i Hollingsted Sogn. Meggerkog var forhen en Sø, som Hollændere 1650 begyndte at udtørre; for at udmale Vandet anlagde de flere (5 — Fünfmühlen) Møller, som senere afløstes af en Dampmølle, der ogsaa er Kornmølle. Sorg- floden aflededes ved det saakaldte, i sydvestlig Retning gaaende Omledningsdige. Det Vand, som Møllen ikke kan udtømme ledes igjennem en Sluse til Børmaa, fra denne i Sorgen og endelig igjennem Sandschleuse i Ejderen. Kogens Jorder, omtrent 2200 Demat, ere lavtliggende og due egentlig kun til Høstet (Detroi 23 Juli 1737). Et Stykke Land udenfor Kogen kaldes Spijunken; det frembringer godt Hø og en Mængde Rør. Der findes stundom i Kogen Levinger af Bjælker, Kalk og Steen, som efter Sagnet hidrøre fra en stor Bygning, Hollænderne i sin Tid opførte. Kleinenjeer- eller Rütgenkog er en udtørret Sø, der fik Detroi 12 Marts 1702. Boligerne slutte sig umiddelbart til den sydlige Ende af Bergenhusen. 1860 fandtes der 178 Beboere i den.

Gernförde B.

Steds- og Retsforhold. Gernförde B., $2\frac{3}{4}$ Mil fra Slesvig B., ligger med sin største, søndre Deel paa en Landtunge mellem Fjordens inderste Vig og Vindeby Nor og er forbunden med den mindre, nordre Deel ved en 146 Alen lang Dæmning, der begrænses af Bøns Havn, som har en Dybde af 14 Fod. Bøen er deelt i 4 Kvarterer og har omtrent 500 Huse, hvoriblandt mærkes: Raadhuset, der ligger paa Torvet; Goschenhof, en 1578 nybygget Stiftelse for 12 Fattige, der staaer under Ahlesfeldernes Patronat og har et Capel; Stadthaus, stiftet 1431 af Biskop

Nicolaus Wulff for 12 Fattige; Dttes Fattighuus, stiftet 1739 for 9 Fattige, og et i 1824 ved frivillige Bidrag oprettet almindeligt Fattighuus. S. for Byen ligger den militaire Pleiestiftelse Christians Pleiehuus, der i de senere Aar er benyttet som Caserne for Garnisonen. I Byen findes Hertugdømmets tyske Skolelærerseminarium og adskillige Fabriker, et Apothek og et Bogtrykkeri, hvorfra en Avis udgives. I Sparekassen indestod 1858: 230,560 Rd. og ved Udgangen af 1859: 245,227 Rd. I Byen boe flere Embedsmænd, Physicus og 3 practiserende Læger. Beboerne (i 1855: 3951, i 1860: 4325, 829 Fam., — i dette Antal er dog indbefattet en Infanteribataillon, som i ovennævnte Aar laa i Byen —) ernære sig ved lidt Fabrikdrift, borgerlige Haandteringer og især ved Fiskeri. Fjorden er rig paa Fisk, og Uffætningen sikker og fordeelig, især siden Samfærdslen er lettet med Hamburg og Altona. En vigtig Indtægtskilde afgive ogsaa Byens Forder, jvfr. Anm. Noget sønderlig Handel har Byen ikke; i Tolddistrictet hjemmehøre 12 Skibe af 134 Comm. Rst.s Dr., og fra Toldstedet udføres iblandt Andet i 1859: 5000 Tdr. uformalet og 4000 \bar{a} malet Korn, 1400 Tdr. Smør, 21,500 \bar{a} Kjød og 89,000 \bar{a} Kreaturbeen. Der holdes aarlig 4 Markeder, hvoraf Fastelavnsmarkedet har existeret fra 1611. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 vare 5013 Rd. til 272 Personer. Byens Dyrighed er Magistraten, der bestaaer af en Borgermester, som tillige er Politimester og Stadssecretair, og 3 Raadmænd. Deputeretcollegiet har 8 Medlemmer.

Med Byen er i geistlig Henseende forbundet et Land-district, hvoraf mærkes: Altenhof, adelig Gaard og Gods, $\frac{3}{4}$ Miil S. for Ekernførde, med 242,840 Rd.s Taxationsværdi. Hovedgaarden har 980 Tdr. Alger og Eng, 250 Tdr. Skov og meget storartede Bygninger. Parcelgaardene Friedenshorst og Ravenhorst, med Stedet Pletterberg, ligge inde i Borreby Sogn. — Landsognet er frugtbart, har store Skovpartier, Schnellmarker Holz og Hofholz, og grændser op til Fjorden, hvor mange af Beboerne (i 1855: 140, i 1860: 159, 26 Familier) drive Fiskeri. Den $\frac{1}{8}$ Miil lange Goossee ligger paa Grændsen mod Vest og hører for en Deel til Altenhof. I retslig Henseende hører Landsognet, hvad Altenhof angaaer, til Ekernførde Herred, men Parcelgaardene til Hütten Herred og Amt.

Det samlede Sogn grændser til Borreby, Sehested og Gettorf Sogne, samt Vindeby Nor og Ekernførde Fjord.

Skoleforhold. Byen har en Skole med 8 Lærere. En studeret Rector forestaaer Rectorstolen, der har 37 Elever i to Classer. Desuden har Drengeskolen fire Classer: en Over-, en Mellem- og to Elementarclasser, med henholdsvis 81, 77, 86 og 112 Elever. Der findes for Pigebørn en Over-, en Mellem- og en Elementarclasse, med henholdsvis 90, 101 og 106 Elever. Børnene fra Altenhof undervises i Skolen i Jordan, der vel ligger paa Ekernførde Sogns Grund, men hører under Diaconen i Gettorf; Børnene fra Parcelgaardene høre til Gosfeld Skole, Borrebh Sogn. (Nogle Huse i Bogellang, i den nordlige Deel af Ekernførde, høre ogsaa hvad Kirke- og Skolesager angaaer til Borrebh Sogn.)

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 114, Confirm. 76, Copul. 26, Communic. 600, Døde 81. Daaben forrettes oftest i Hjemmet. Altergang holdes hver Søn- og Festsdag, samt om Onsdagen, hvis Noget melder sig. Kirkesproget er tydsk.

Kirken ligger midt i Byen, nær Torvet. Skibet, i gothisk Stil, er 103 Fod langt og 83 Fod bredt, hvælvet og deelt i 3 Gange; Choret ligger mod Ost. Kirken har nu kun et Spir, indtil 1612 havde den et Taarn, men dette blev ødelagt ved Lynild, hvorpaa Kirkens Tag blev forlænget over dets Mure. Altertavlen er skænket 1640 af Magd. Meinstorf og er af smukt Træskjærerarbeide; Orglet er en Gave fra 1762 af Fred. Wilh. Otte og Hustru Charl. v. Reventlov, hvilke ogsaa lode Midtgangen forsynes med Hvælvinger, da den til den Tid kun havde havt Brædeløst. Prædikestolen, af godt Træskjærerarbeide, er skænket af flere adelige Familier: v. d. Wisch, Ahlesfeld og Mangelsen; Himlen over den af Fru Clara Sehestede. En Messing Døbefont, støbt 1588 i Flensborg, er givet af Sophie Krummedige; en større Klokke er støbt 1598 af Melchior Lucas, en mindre 1736 af Armowitz, Begge Klokkestøbere i Husum; Uhr findes i den vestlige Ende og i Kirken mange adelige Begravelser og Epitaphier. Kirkens Byggeaar er ubekjendt, dog er den rimeligvis opført i det 14 Aarh. og har før den Tid kun været Capel; maaskee er det nuværende Chor Levninger deraf. Den omtales første Gang 1356 i Joh. Bardoles Testament, hvori han siger: „Item do ad structuram ecclesie in Eckernvorde 11 mark, item do plebano ibidem IV solidos et Capellano IV solidos”. Den var indviet til St. Nicolaus, de Søfarendes Helgen, og havde i Catholicismens Tid mange Altre. Bor Frue Alter fik saaledes en Gave af 500 Mk. af Kalandet, der 1509 stiftede en Vicarie

ved dette Alter, som af den første Vicar Joh. Clausen fik til Gave hans Huus og hans Jorder paa Borrebj Mark. Raadet stiftede 1509 en Gertruds Vicarie, 1517 omtales et St. Gertruds Gilde og 1519 Christi Legems Gilde. Kirken og Altrene eiede Jorder paa Borrebj Mark og Skoven Ravnhorst. Ved Kirken er der ansat to Præster, en Hovedpræst og en Diacon, imellem hvilke

Embedsforretningerne ere saaledes fordeelte: Hovedpræsten og Diaconen prædike afvejlende Formiddag og Eftermiddag, dog har Hovedpræsten paa de store Festdage bestandig Formiddagstjenesten. Den Præst, der prædiker om Formiddagen, holder ogsaa Skrifte. (Forøvrigt udfører Hovedpræsten for Tiden alle Embedsforretninger). Hovedpræsten har hele Skolevæsenet, Diaconen hele Fattigvæsenet under sig.

a. Hovedpastoratet

besættes umiddelbart af Kongen.

Embedsboligen, der er bygget 1754 og ligger tæt ved Kirken, er rummelig: 8 Værelser, Kjøkken, Spisestue og Kældere, og ordentlig vedligeholdt, men af et trist Dre. Den er indløst og vedligeholdes af Menigheden. Foran Huset ligger en Have, 50' bred og 70' lang, med mindre god Jord.

Embedsjorden bestaar af 2 Tdr. godt Embedsland, $\frac{1}{4}$ Miil S. for Byen, og 1 Td. mindre godt Huusland, ligeledes $\frac{1}{4}$ Miil S. for Byen. Det er altsammen udleiet for 48 Rd. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. In natura: 1 Td. Boghvede fra Altenhof. B. Accidentser, vare før ansatte til henved 200 Rd., men saalænge Rectoren er constitueret Diacon, har Hovedpræsten alle Ministerialia, og følgelig maae Accidentserne vel beregnes høiere. C. Andre Indtægter: fast Salair hver Paaske og Mikelsdag 101 Rd. 37 β, Skriftepenge i Slutningen af Juni og December 146 Rd. 15 β, Høpenge ved St. Hansdag 6 Rd. 77 β, Rugpenge ved Nytaar 7 Rd. 45 β, af Ottes Fattigstiftelse 16 Rd., Buchwalds Legat 26 Rd. 64 β, Andreasasten-Penge 14 Rd. 38 β, fra Christians Pleiehuus 144 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Præsten Introductions-, Bestallings- og Transport-Omkostningerne. Aarlige Udgifter: Fattigskat 14 Rd. 60 β, Bidrag til Hjælpe-Enkekasen 7 Rd. 70 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 784 Rd. 13 β. Enken erholder af Kaldet 96 Rd., Buchwalds Legat 26 Rd. 64 β (tilfalder ellers Kirken) og i Huusleie-godtgjørelse af Møllers Legat 96 Rd. Hovedpræsten skal sikkre sin event. Enke 150 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842. (Hvis der findes Enker baade efter Hovedpræsten og Diaconen, dele de Legatrenterne.) En Enkeboltg findes.

Den samlede Indtægt af Embedet har været anslaaet til 950 Rd., men maa vel, saalænge den som Diacon constituerede Rector ingen Ministerialia udfører, sættes en Deel høiere, paa Grund af de forøgede Accidentser.

b. Diaconatet

besættes ved Valg, hvortil Patronatet præsenterer; Valget stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen, der ligger nær Torvet og Kirken, er bygget 1843, godt indrettet og vedligeholdt, men temmelig lille. Den er indløst og vedligeholdes af Menigheden. Haven, 62 □ Roder stor, ligger foran og om Huset, har god Jord og nogle Frugttræer.

Embedsjord findes egentlig ikke, men til Boligen hører $\frac{1}{2}$ Td. daarlig Huusland, $\frac{1}{2}$ Miil S. for Byen, bortleiet for 4 Rd. 77 β. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. Accidentser: omtrent 200 Rd. B. Andre Indtægter: Præstepenge 184 Rd. 74 β, Skriftepenge 146 Rd. 14 β, Buchwalds Legat 26 Rd. 64 β, Pahl's Legat 8 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Diaconen Omkostningerne ved Ordination, Introduction og Bestalling. Aarlige Udgifter: Fattigkat 8 Rd. 64 β, Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 4 Rd.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 487 Rd. 26 β. Enken erholder af Kaldet rimeligviis 50 Rd., af Buchwalds Legat 26 Rd. 64 β og af Møllers Legat 96 Rd. (hvis der ogsaa er en Enke efter Hovedpræsten, dele Enkerne disse 2 Legater), Pahl's Legat 8 Rd. (som Diaconen ellers nyder) og et ubestemt Bidrag af Hjælpe-Enkekassen. Diaconen skal sikkre sin event. Enke 100 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842. En Enkebolig findes.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 550 Rd.

Kirkeinventariet. Daab: i Kirken 51 β , i Hjemmet 77 β (Landsfognet 26 β), Døbetøiet 38 β ; Confirmation 1 Rd. 6 β ; Copulation: i Kirken 2 Rd. 13 β (Landsfognet 1 Rd. 6 β), i Huset det Dobbelte; Jordspaafastelse 38, 51 a 77 β , Parentation (sjelden) 2 Rd. (Landsfognet 26 β); Udensogns og fremmede Religionsbefjendere det Dobbelte.

Præsterækken.

Før Reformationen nævnes Nicolaus N., capellanus 1454. G. Willroth og Joh. Poll nævnes 1536, og den evangeliske Biskop T. v. Hussen var i E. 1542 og fastsatte med Borgerne Lønnen for Præsterne; altsaa blev den lutherste Gudstjeneste vel dengang ordnet.

Hovedpræster. Gerhard Neje 1550. Bernhard Mauritiuss, var her 1560, † 1574. Joh. Borstelius † 1600. Joh. Møsing, 1601—09. Joh. Rhuelius, 1610—12. Cornelius Selmer † 1650. Daniel Bornemann † 1664. Mag. Georg Tham † 1698. Joh. Bornemann † 1717. Martin Fredr. Sternhagen † 1738. Joh. Nic. Eccard † 1779 som emeritus. Albert Christoph Kirchhoff 1777, † 1791. Carl Hinr. Wriedt † 1809. Vacance til 28 Jan. 1811. Joh. Herm. Gottf. v. d. Mühlen, Ridd. af Dbg. 1826, † 1840. Wilhelm Heinrich Schnitker, Diac. fra 1838, udn. 17 Marts 1841, bef. 21 Septbr. 1856 til Kirchnüchel i Oldenb. Provsti. Johan Ernst Ludv. Schmidt, Compastor i Gjelting, udnævnt 7 Octbr. 1857.

Diaconer. Joh. Døling 1550. David Monrad, 1567—79. Bernh. Hinrichsen † 1587. Laur. Lade, til 1591. Joh. Møsing, 1591—1601. Joh. Bertius. Joach. Dragun, 1604—14. Joh. Dalmer, 1614—30. Dan. Bornemann, 1630—51. Christ. Schulze, fra 1652. Joh. Bornemann, 1668—99. Georg Fried. Bachmann † 1702. Joh. Dame † 1732. Joh. Baarmann 1732. Christoph Arriens, fra 1738, † 1759. Kirchhoff, 1759—77. Wriedt, 1778—90. Volquard Hansen, 1791—96. Peter Carstens, 1797—1803. Matth. Joh. Jac. Werner, 1803—06. Godber Nissen, 1806—13. Vacance i 25 Mar. Wilh. Heinr. Schnitker, 2 Septbr. 1838—41. Friedr. Wilhelm Valentiner, valgt 11 Juli 1841, befordret 15 Octbr. 1845 til Hovedpræst i Gjelting. Cand. Johan Fr. Ludv. Alberts, Valgconf. 27 Febr. 1845, valgt 10 Octbr. 1858 til Archidiacon i Skeho. Ved allerhøieste Resol. af 13 Novbr. 1859 er bestemt, at Embedet henstaaer ubesat indtil videre, men Forretningerne besørges, mod en

Godtgjørelse, af Rectoreu ved Borger-skolen Jens Andr. Theodor Dreese, der const. 21 Febr. 1860.

Ann. Ekernførde Byes ældste Oprindelse vil man søge i de Fiskerhytter, der fandtes paa den sandede Landtunge, hvor nu omtrent Frau Clarenstræde findes. Disses Antal tiltog efterhaanden, da de fandt Beskyttelse af den ældre Borg, Jordebogens Ykærnburch, der laa nordvestlig i Byen ved det nuværende Burgwall, og af en nyere Borg mod N. O. henad Ballastbjerget ved Borrebj, der fik Navn af denne Borg. Byen tiltog efterhaanden, men den havde intet eget Navn; dens ældste Segl, en Borg med Tinder, hvorpaa et løbende Egern, har Omskriften: „si (sigillum) sivi (civium) vor de Ekerne Borgh“, altsaa kun betegnet som liggende om Borgen, hvilket ogsaa dengang var rimeligt, thi da skal Vindeby Nor ikke som nu have havt Udløb N., men S. for Byen I Angel blev man ogsaa længe ved simpelt hen at nævne den nye Stad „Nystræi“, nemlig i Modsetning til Slesvig. Endnu 1260, da Mechtildis pantsætter Landet imellem Slien og Ejderen til de holstenske Grever, nævnes den ikke; men 1261 nævnes Nycolaus de Ekerenvorde og 1288 oppidani in judicio Ekernevorde. Dengang hørte Byen endnu under Borrebj Sogn og havde kun et Capel; thi i de gamle Capitels-Registre findes Borrebj anført som ecclesia og Ekernførde som Capel og kun ansat til den halve Cathedralicum. 1325 og 1340 pantsattes den med Omegn af Hertug Baldemar til de holstenske Grever. 1415 besatte Kong Erik Byen og Østervolden, 1417 brændte alle Byens Documenter, 1418 anlagde Kongen en ny Befæstning ved Borrevold, 1431 pantsattes Byen af Greverne til Otto Bogwisch, jvfr. S. 328, 1465 af Christian I. til Siv. Brockdorff for 1300 Mk., 1490 fik Hertug Friedrich den til sin Deel, dog vare Brockdorff og Domcapitlet ikke udløste; dette fik senere af Hertugen hele Byen i Pant, og 1544 tilfaldt den ved Delingen Hertug Adolph af Gottorp, ved hvilket Fyrstehuus den blev til 1721. Den har lidt ved Oversvømmelse 1625 og 1694, da Vandet stod 1 Alen høit i Kirken, af Pest 1629, da kun 30 Borgere bleve ilive, og af Krigsulykker 1627, da den blev besat af de keiserlige Tropper, 1628, da Christian IV. den 5 April fra en Eskadre paa Rheden landsatte Tropper, der overvældede den 500 Mand stærke keiserlige Besætning (ved hvilken Leilighed Kirken led stor Skade), men strax forlod Byen; 1659, da den plyndredes af Polakkerne, 1813 ved Contributioner af de allierede Svenske-Russere, og 1848—51 led den Tab ved Beskydning fra Sø siden. Den 5 April 1849 foregik i Ekernførde Fjord den for Fædrelandet sørgelige Begivenhed, hvorved Linieskibet Christian VIII.

sprang i Luften og Fregatten Gefion blev taget under Kampen mod Oprørernes Landbatterier. Befæstet har den aldrig været; men da Udgangen fra Søen er let formedelst Fjordens store Dybde, selv tæt ved Land, har der oftere været opkastet Skandser i Byens Nærhed. Uagtet den gode Havn har Byen dog aldrig faaet sønderlig Handel, den mangler Lppland, Kiel ligger den for nær, og Anlægget af Canalen har ogsaa skadet den. Et større Canalanlæg fra eet eller andet Punct paa Vestkysten med Ekernsførde som østligt Endepunct har oftere været paatænkt. I Midten af forrige Aarhundrede anlagde den driftige Cancelliraad Otte storartede Fabrik-anlæg her i Byen og gjorde sig i det Hele meget fortjent af samme, men ved hans Død ophørte Virksomheden, og Fabrikbygningerne bleve anrendte til det saakaldte Christians Pleiehuus (en militair Pleiestiftelse for gamle Soldater med deres Koner og Børn), der var stiftet 1765 af Kong Frederik V., blev 1775 flyttet til Casernen og 1785 til Fabrikbygningerne. I Skolen her for Soldaterbørnene indførtes 1819 allerførst den indbyrdes Underviisning, og 1823 blev Skolen bestemt til Normal-skole for denne Methode, men er for længe siden nedlagt, og samme Skjæbne venter Stiftelsen, der nu kun har omtrent en Snees Alumner og paa Grund af forandrede militaire Forhold (almindelig Børnepligt og Armecorganisation) med sine Pengemidler kan stifte større Nytte paa anden Maade. Goschenhof har Navn efter Stifteren Gosche (Godske) Ahlesfeld, der i sin sidste Villie 1526 gav sin Gaard i Ekernsførde med et lille Capel ved samme til et Fattighuus. Denne Stiftelse skænkede Ahleselderne i 1541 Indtægterne af det saakaldte Marianer-Capel i Haderslev, da Guds-tjenesten var ophørt der. 1578 blev en ny Bygning opført, og 12 Præbendister have nu der Bolig og Underholdning. Familien Ahlesfeld, før Gjelting-, nu Dpenæslinien, udnævner, og Stiftelsen staaer kun i Politihenseende under Byen. — I det 16 og 17de Aarh. boede mange adelige Familier i Byen og eiede selv Huse, hvorom endnu enkelte Navne og Baabener vidne. Især omtales Blomenburg, der 1554 eiedes af Otto Sehested til Kohøved og vel har faaet Navn efter Familien Blome. De Huse, der nu staae paa Bygningens forrige Plads, betale en Afgift, der endnu kaldes Blomenberger Grundskat. Om dem, saavel som om de gamle Borge i den nordlige Deel af Byen, vides meget Lidet; 1319 nævnes Hennefinus Moltete som Lehnemand paa Ekerneborg. Næsten hvert Spor er forsvundet, skjøndt den yngste Borg skal have haft dobbelte Ringmure. Byen hørte, som forhen omtalt, i ældre Tid til Borreby Menighed, men den havde ogsaa Markfællesskab med samme, hvilket gav Anledning til mange Stridigheder; først 1771 skete der en Fordeling, hvorved Stad og Land hver fik Sit for sig Ekern-

førde kom saaledes i Besiddelse af 640 Tdr. Land a 260 □ Roder, der efter en Fordeling af 1775 er inddeelt i 52 Huuskobler, der som uadskillelige Lodder ere fordeelte til Byens Huse og følge med disse, og i 85 Kobler, hvorover havees fri Dispositionsret. Det er disse første Slags Jorder, der ovenfor under Embedsjorderne ere kaldte Huusland, thi de følge Boligen, ikke Embedet. Blandt Kirkens Eiendomme i ældre Dage nævnes Ravenhorst, der dengang var en tyk Skov, som senere røddedes, blev kongelig Domaine, nedlagdes som saadan i 1774 og deeltes i 2 Parceller: Ravenhorst og Friedenshorst (før en Tidlang Rothenhahn). Blandt Kirkens Tiendeydere nævner Broder Boysen 1609 Beboerne af Byen Selmerådorf (Celmerstorpe omtales i et Doc. 1295, Seltendorf), der skal have ligget paa det nuværende Altenhofs Marker og er sandsynligviis den ene af de derunder nedlagte Byer, hvorfor Præsten i Ekernsførde endnu faaer en ringe Kornrecognition fra Gaarden. Altenhof Gods bestaaer af Bornstein By i Gettorf Sogn og en Mængde Smaasteder og Raad i Schnellmark Holz og ved Fjorden. Godset har oprindelig været forenet med Vindeby, men eiedes 1587—1692 af Brockdorfferne, fra 1692 af Familien Reventlov.

D. Ekernsførde Herred.

Ved Patentet af 3. Juni 1853, der ophævede den saakaldte Patrimonialjurisdiktion, som Besidderne af de adelige Godser hidtil havde udøvet, dannedes af de sluttede adelige Godsdistrikter Svansen og Dänischwold Ekernsførde Herred, som lagdes under Hütten Amt. I kirkelig Henseende vare de hertil hørende Sogne, som forhen anført, ved Befjendtgjørelse af 14. November 1850 forbundne med Hütten Provsti.

Ekernsførde Herred falder saaledes baade efter den naturlige Beliggenhed og efter de historiske Forhold i 2 Dele, den nordlige (Svansen) og den sydlige (Dänischwold).

Halvøen Svansen, som i Baldemars Fordebog 1231 kaldes Swansö, 1260 Svansio, har uden Tvivl i Oldtiden været en Ø, idet den lave, kun $\frac{3}{4}$ M. brede Landtunge mellem Sliens store Breding ved Luisenlund og Vindeby Noer har været Vand. Østerbækken, som endnu lader sig opstemme, har sandsynligviis været seilbar*) til Dyrvad, og derfra strakte

*) See „De sydslesvigiske Befæstningsværker“ af C. C. Lorenzen i *Annaler for nord. Oldk.* 1849, S. 37—38. Sml. *Huitfeldt* I. 224, hvor det

fig Morabser og Moser til Vindeby Noer. Deraf kommer det, at Halvøen sieldnere (som i Dokumenterne af 1260 og 1288 S. 265 og i Domkapitel-Registeret af 1352—1407) henregnes til Landet mellem Slien og Ejderen, men deels fremtræder som et til Gottorp Lehn hørende Herred *) (Rysbyherret, Pontoppid. II. 187 og 196), deels som et særskilt Landskab.

hedder, at Erik af Pommeren 1250 lod sine Folk skibe over ved Gammel Dannevirke for næste Dag at angribe Grev Johan, der stod ved Rendsborg. Gammel Dannevirke gif ikke til Slien, men til Østerbæcken, see nedenfor.

- *) At Svansø, som i det Hele oprindeligt var beboet af danske Folk, ogsaa har haft den danske Herredsindretning, fremgaaer af mange Vidnesbyrd. Her fandtes ikke blot Bønder, men ogsaa indtil efter Reformationen, da ogsaa de geistlige Godser kom i Adelens Hænder, et kongeligt Herredsting i Rieseby. 1431 pantsatte Hertugerne Adolf og Geert Staden Ekernförde og Møllen i Borreby „mit den Bonden in Schwansen“ til Otto Bogwisch (D. Atlas VII, 723). 1470 pantsatte Christian I. „vnse Dingh Rieseby mit allen vnser bunden, lansten vnse gudern — de wy hebben in Swansen belegen“ til Klaus Ahlesfeld, og 1483 har Kong Hans befalet „desuluen Bunden wedder to Gottorf to nemende“. Rieseby Herred har altsaa tidligere været regnet til Gottorp. Efter Delingen 1490 vare Bønderne endnu pantsatte for 800 Mk., uden at Indløsning paafulgte. Ulrich Petersen siger i sit Haandskrift: 1519 hat ein ehrwürdiges Capitel allhier vor Koseler Kirchhof durch Zufindung des Hardes oogts ihren Lachhäfft auf alle ihre Güter in Schwansen belegen gelhan“ u. s. w. Nogle Huse ved Rieseby Kirke kaldes endnu Dingstöcken. Naar der hos Westphalen IV. 3191 nævnes „einer Riesebyeharder Dingswinde über das (im Amte Apenrade belegene) Gut Riesebye“, saa er denne Tilføjelse grundet paa en Forverling med Rie Herred i Aabenraa Amt.

Foruden ovennævnte Besiddelser ejede Kongen 1285 Velpænes, Nonæs, Clinttæbergh cum silvis et pratis. Silva bokænæs cum pratis ultra Swartæström. Denne kaldes nu Bokænaa og løber forbi Svartstrøum (jort. Schwastrum) N. f. Kl. Vabs. Klintebjerg har ligget ved Østersøen. Nonæs var en By i Svans Sogn ved Slien mellem Dlpænes og Ellebjerg, findes paa Meyers Kort 1649, men nedlagdes i det 17 Aarh. Ved Sliminde findes endnu Ruiner af Gammelborg, som i Bald. Fordeb. hedder Schlæsmynnæ og ligeledes var kongeligt. Østen for Ruinerne fandtes 1802 Spor af en Kirkegaard og Egeligfister. Sagnet gaaer, at her har ligget en Kirke, som benyttedes af Beboerne i Høgsmark, og man viser endnu Høgsmark Kirkesti, men Kirken nævnes ikke i de gamle Register. Slimindeborgen er uden Tvivl Saxos Ostii Slesvicensis Ergastulum (13de Bog), hvor Christiern, der ansførte Landhæren imod Kong Niels, blev fangen 1132. Bedel forstaaer det om Gottorp Slot, men Gamle Gottorp laae ikke ved Slien, endnu mindre ved dens Munding, og Lille Gottorp byggedes først 1161.

Ved den saakaldte Østervold*) eller Gamle Dannevirke var dette Landstak befæstet imod Syd, og forsaavidt har Dankwerth Ket, naar han (S. 130) siger, at man af Kortet strax kan see, at det har hørt til Angel, thi det har i ethvert Fald med Angel hørt til Danmarks imod dets frisiske og vendiske Naboer befæstede Rige.

Fra det 14. Aarh. af have holsteenske Adelsmænd ved Kjøb og Pantfættelse erhvervet sig Godser her. Det ældste er uden Tvivl Særdorf, der 1339 synes at have tilhørt Sigfrid Sehested. Ogsaa det nærliggende Himmelmark i Borrebj Sogn, hvorfra de mindre Godser Hohenstein, Moorberg og Møhlhorst senere adskiltes, var indtil i det 16. Aarh. i Familien Sehesteds Eje, ligeledes Grønholt, som dog allerede 1475 var gaaet over til en Bogvisk („Benedictus Poggewysch Hartiges Sønne to Grönholt“). Hertil hørte Damp og en Tidlang Bienebek.

Af andre adelige Familier, som i det 14. Aarh. havde Ejendomme i Riseby Herred, nævnes Rutze, Darghede, Latendorp, Hagen og Wood.***) Løjtmark var 1463 en Landsby,

*) Østervolden (hos Dankw. Osterdanenwerck, hos Meyer Altwall) strakte sig i $\frac{1}{2}$ Meils Længde fra Østerbækkens Bred i en krum Linie gennem det nuværende Koffendorf til Vindeby Moer, og dens Levninger ere endnu tydeligt at see næsten paa hele Strækningen. Naar Dankwerth og efter ham Danske Atlas, Mr. Petersen, Schrøder, Dr. Jensen og Andre sige, at den begyndte lige ved Elien, saa er dette urigtigt, ligesom ogsaa Tegningen paa Meyers Kort, hvorefter den skulde gaae i en lige Linie, er vildledende. Fra Dyrvad til Elien behøvedes ingen Vold, thi her var Østerbækkens Flodseng, som endnu let kan opstemmes, tilstrækkeligt Værn. Om dens Oprindelse findes ingen paalidelige Efterretninger, rimeligviis fordi den tidlig blev fordunklet af Thyras og Margrethes mægtigere Ræmpeværk, hvormed den ofte (f. Ex. i Valdem. Fordeb.) forveksles. Men Navnet Gammel Dannevirke tyder paa, at den er ældre end Thyras Vold. Dr. Manicus mener, at den er anlagt af Anglerne før deres Udvandring til England 449 (rettere: 428 og tidligere), og naar frankiske Annaler lade Kong Gøtrik (808—10) beskytte sit Land ved en Vold ab orientali maris sinu quem illi Ostersalt dicunt (hvorved ikke kan tænkes paa Elien, men vel paa Ekernsørde Fjord), saa er der Intet til Hindrer for at antage, at Gøtrik kan have udbedret den ældre, allerede af Anglerne anlagte Vold. I ethvert Fald har Østervolden faaet sin Betydning i Forbindelse med Bærkerne mellem Elien og Ejderen som Danmarks fuldstændige Grændsevold mod Tyskland (smk. C. C. Lorenzen: De sydslesv. Befæstningsværker, i Annaler for nord. Oldkyndighed 1849. Tidligere er Volden beskrevet af Dr. Manicus i Annal. f. n. Oldf. 1838—39.

**) I et Dokument af 1374, hvorved der tilkjendes Liider Rutze noget Gods i Sakemark, findes iblandt de 12 Nævninger, som fremtraadte paa Riseby Herredsting, 5 Bødnere: Hennekin Darghede, Jorden

som senere blev et Gods og i det 17. Aarh. 2 Gange tilhørte Familien Ahlesfeld. Hermed forenedes 1691 Godset Ellenberg, som Ludvig Rumohr i Midten af det 15. Aarh. folgte til Hertug Adolf, der lagde det til Slies Herred, hvor det forblev til 1689, da Hertugen skænkede det til Vicestatholder Sochum Ahlesfeld til Dlpencæs. Dette Gods var tidligere opstaaet af forhenværende Krongodser, som efter Reformationen forøgedes med Bispegods; det tilhørte som saa maage andre Familien Sehested, men til 1500 Dittl. v. d. Wisch, som faldt i Ditmarsken.

Fra Dlpencæs adskiltes 1711 Schönhausen, der tidligere havde hørt til Røjtmark.

Bispestolens betydelige Besiddelser i Svansø opregnes i Lib. censualis 1463*), hvor det bemærkes, at Godserne

Latendorp, Wolf v. Hagen (Wlf de Haghen) og Henneke Wood. Disjes Herresæder ere nu ubekjendte, men Marquard Latendorp nævnes i Lib. cens. 1463 som Ejer af Drum i Rosel Sogn og sammesteds Gerd Wonsfleth til Eschelsmark. Thetlans Ruthze de tuttendorpe (Tüttendorf i Dänischwold, aflagt fra Warleberg) nævnes 1338; denne Familie var en Green af Fam. v. d. Wisch og tog sit Navn af Landsbyen Russee ved Kiel.

*) I Scriptt. VII. S. 481—82 under Overskrift: Sequitur nunc inter Sliam et Eydoram. Primo de parochia Swantze. Her nævnes Gods i Windemark, Copperbu, Gherbu, Brodersbu, Huxmark, Kerkebu, Karlebarch (ogsaa Karleberghe), Nubu, Scoubu, Hakemark, Pommerbu og Damp. Der tilføjes følgende Anmærkning: Dicitur quod olim curiæ Maasleue (i Scriptt. staaer urigtigen Mansleue) & Kokehouede fuerunt feuda Episcopi et illi de Rorland infeudati de Kosleue servierunt Episcopo, quod quando Dom. Nicolaus Episcopus fuit factus, extitit in hominum memoria, similiter Crisbu circa Stubbe spectabat ad ecclesiam. Episcopus habuit ibi II colonos uti in antiquis registris. Anno Domini MCCCCXLVIII quidam Bartholomeus Breydeke habitans in Crisbu nitebatur ligna secare in siluis Stubbe et intromisit se in illis campis nominatis Horst prope Crisbu jacentibus et judicatum extitit per Adolphum Ducem Sleszwicensem pro jure, quod aduocatus Episcopi tanquam antiquior possessor nomine Episcopi diuisionem posset ire, dictus igitur aduocatus cum VI nobilibus, videlicet Hinrico & Ottone de Wisch fratribus, Henningo Porsueld, Detleuo Sleff, Bunde Boldsedal & Reymarø Zeestede Reymers sone iuit diuisionem inter dicta loca, videlicet pro fossata, que circumdant Crisbu, & per duas alias piscinas, & jurauit ad sancta Dei euangelia, omnia, que ad partem Stubbe situata erant, esse Episcopi Sleswicensis. Stubbe Slot, som 1406 overdroges Dronning Margrethe, spillede i Erik af Pommerens Krige en vigtig Rolle, men blev 1417 ødelagt af Holstenerne. 1539 folgte Biskop Godske Ahlesfeld det tilligemed det nærmest liggende Gods til Ahlesfeld paa Sardorf. Brodersby og Høgsmark havde Biskoppen 1268 tilbyttet sig for Gottorp (see

Maaslev og Kofhoved (Kohøved, det nuv. Ludvigsburg) fordum skulde have været biskoppelige Lehn, og at Bissen havde belehnet Herrerne af Korland med Kofel, der siden kom til Domkapitelet. Ogsaa Rriseby har efter samme Kilde tilhørt den slesvigste Kirke, men det nævnes 1463 som Herregaard (curia) og tilhørte 1448 Berthel Brehdeke, siden Sehestederne, endelig Wonsfleth. Derfra bortsolgtes 1804 Mejerigaarden Buchenau, der 1806 optoges blandt de adelige Godser.

Da Bispegodserne fulgtes i Reformationstiden, forenedes det Meste med ældre adelige Godser; af nye Godser opstode Gereby (nu Karlsburg) og Stubbe, der tidligere havde været et Bispeslot og hvorfra i det 17. Aarh. Rriseby adstiltes, som siden forenedes med Særdorf, og Büstorf, som en Tidlang var forenet med Eschelsmark.

Domkapitelets betydelige Besiddelser i Svansen bleve ligeledes fulgte i Reformationstiden. Deraf opstode Godserne Dørpt, Espenæs og Kasmark*), men en Deel forenedes med andre Godser.

Kun Kofel forblev i Kapitelets Besiddelse, og heraf op=

S. 54), men da de vare pantsatte til Grev Geert, fik han i deres Sted Hertugens Gods i Sønder Gøs Herred (Svavsted), Nybøl havde Biskop Nikolaus Wulf tilbyttet sig af Benedikt Pogwisch. Disse 3 Byer solgtes 1537 til Dpenæs. Gereby, Windemark, en Deel af Kobberby og Kirkeby solgte Godste Ahlesfeld 1539 til Kay Kanzau, som deraf oprettede Gereby Gods. Bispegodset i Skovby kom til Grønholt. Damp, som 1463 kun var en Bondegaard, var før 1517 kommen til Grønholt. Her var Skoven Biskops-Ornum, som 1438 overdroges til en vis Eler, som skulde rydde Skoven ved Bispelansterues Hjælp.

*) Efter Registeret for 1352—1407 havde Kapitelet in villa Dorp 10 marcas Lubec., som det 1440 solgte til Wulf Pogwisch til Maaslev, men 1470 pantsatte Klaus Ahlesfeld til Maaslev baade Maaslev og Dørpt m. m. til Kapitelet. 1616 var Dørpt et selvstændigt Gods. Nu tilhører det det adelige Konvent i Breetz. Curia Espenis tilhørte 1407 den 10de Præbende og endnu 1523 St. Peters Præbende. Siden kom det til Ahlesfelderne. Ogsaa i Rinkenæs, Karlebjerg, Nyby og Skovby (Svans Sogn), i Lumby, Guggesby, Halstoft, Svartstrøm og Pommerby (Siseby Sogn) havde Kapitelet Ejendomme, og i Patermis et øde Boel (in Patermyse unum desertum boel). In villa Katesmarch (Riseby S.) havde det 1407 2 colonos, som hørte til Vikariatet St. Pauli. 1552 bleve Lansterne i „Kasmark Karspel Borbui“ overdragne til Henrik Kanzau paa Eschelsmark og kom ved Giftermaal til Særdorf, hvorfra de 1792 solgtes som selvstændigt Gods.

Endelig havde S. Marias Alter i St. Johannes Kloster i Slesvig noget Gods i Siseby og Jagersby, som Biskop Bundo 1267 havde erhvervet, men Biskop Helimbert (1332—50) pantsat til Sigfrid Sehested, hvis Sønner 1351 skænkede det til Klosteret.

rettedes Fogderiet Rosel, som 1777 lagdes til Hütten Herred (S. 277).

De 4 Sogne, som høre til den nordlige Deel af Ekernførde Herred, havde den 1. Febr. 1860 et Folketal af 9045, men Godsernes Folketal var 10,972 (1803: 6140, 1845: 9987) paa $4\frac{1}{8}$ □ Mile. Dette Landskab er altsaa stærkt befolket, og Folketallet har siden 1769 (da det udgjorde 5339) mere end fordoblet sig. Livegenskabet ophørte først 1806; Høveriet bestaaer tildeels endnu.

Følgende Tabel angiver Godsernes Plovtal, Areal og Folkemængde:

Godserne.	Plovtal.	Areal i Td. Land à 260 □ Roder.	Folkemængde.
Himmelmark med Luisenberg	17	1710	529
Hohenstein	—	542	109
Moorberg med Sophienruhe	10	483	126
Mühlhorst	—	366	41
Luisenlund	4	710	205
Ornum	12	1351	262
Eschelsmark	28	1156	355
Bystorp	14	1651	300
Røgen	10	1614	292
Rasmark	—	503	49
Saxdorf	40	4097	1246
Ludvigsburg med Rothensande	30	5859	1243
Damp	17	2388	620
Maaslev	30	3926	1397
Kriseby	8	661	239
Buchenau	2	268	50
Stubbe	7	900	144
Binebek	6	783	223
Marienhof	2	188	33
Stavn	4	609	184
Grønholt	23	2497	623
Dørphof	8	1008	361
Karlsburg	26	2276	1032
Schönhagen	14	1375	346
Olpenæs	25	1996	594
Løjtmark med Espenæs . . .	6	1157	369
	343	39,575	10,972

De foransatte Klammer antyde, hvilke Godser der tidligere have hørt sammen. Godserne Himmelmark, Hohenstein, Moorberg og Røgen ere forhen omtalte under Borreby Sogn, Mølhorst, Ruisenlund, Ornum og Eschelsmark under Rosel Sogn, Hütten Herred.

Den sydlige Deel af Ekernførde Herred bestaaer af det fluttede Dänischwold Godsdistrikt og omfatter en sammenhængende Strækning af $4\frac{1}{2}$ □ Mile, som ved Ejderkanalen og Dverejderen som Sydgrændse adskilles fra Holsteen (der dog D. for Klvensief naaer ind paa den nordre Side, idet den gamle Ejder danner Grændsen) og mod Øst begrændses af Østersøen og Kielerbugt, mod N. af Ekernførde Fjord og By, Vindeby Noer og Hütten Herred, hvor Chausseen mellem Slesvig og Ekernførde danner Grændsen, mod Vest af Hütten Herred, fra hvilket Wittensee og dens Afløb (Schirnau) til Dverejderen i Syd adskiller det.

Dänischwold er meget frugtbart og vel dyrket, har mange Smaastove, men ingen betydelige Højder. Tammeroddeberg (208 Fod) Nordost for Wittensee ligger indenfor Hütten Herreds Grændse, men derfra udgaaer mod Øst et Højdrag til Büllhuf (det højeste Punkt er Hochholz, 176 Fod) med en Sidearm til Frederiksort.

Dänischwold (Dansk Skov, silva Danica) var i Oldtiden den i Danmark liggende Deel af den uhyre Skovstrækning Jarnvith. Adam af Bremen siger (1076), at Ejderen udsprang in profundissimo saltu paganorum Isarnho, og 100 Aar efter omtaler Helmold (1170, i Anledning af Henrik Fuglesængers Markgrevskab og sachsiske Koloni) den næsten uigjennemtrængelige Skov, der strakte sig fra Lütgenburg i Holsteen til Byen Slesvig, og hvori der fandtes Spor af tidligere Beboelser. *) Den Deel heraf, som laae N. for den gamle Ejder (quæ a lacu Slya ad Eydoram fluuium protenditur) var det, som Keiser Konrad 1026 atter maatte afstaae til Danmark. Af Baldemars Fordebog sees, at Jarn-

*) Det var rimeligviis her, at Roric, Harald Klafs Broder, skal have faaet et Stykke Land af Kong Eric og anlagt en Koloni 857: Annales Fuldenses ad a. 857: Roric Nordmannus, qui præerat Dorestado, cum consensu domini sui Lotharii regis classem duxit in fines Danorum et consentiente Horico, Danorum rege, partem regni, quæ est inter mare et Egidoram cum sociis suis possedit.

vith dengang (1231) var beboet*) og hørte til Kongens Fædebur (Konungslef, Scriptt. VII. S. 530), og i hans Tid nævnes første Gang Levensaa ved Siden af Ejderen som Danmarks Sydgrændse.**). Efter Baldemars Død synes Kongegodserne her i Egnen, der efter Fordebogen ikke vare færre end 420 Boel***), at være blevne deelte, thi Abels Enke Mathilde (Mechthildis) var 1260 i Besiddelse af hele Landet mellem Slien og Ejderen, som hun aftraadte til sin Broder Grev Geert af Holsteen (B. 2. S. 309). De holsteenske Grever beholdt i den følgende Tid disse Ejendomme og søgte at bestyrke deres Herredømme her ved at overdrage enkelte Laudstrækninger til holsteenske Adelsmænd. Godserne synes i Begyndelsen kun at have været faa, men ere siden forøgede ved Kjøb og Delinger.

Nærmest ved Levensaa forekommer i Begyndelsen af det 14. Aarh. Knoop, der tilhørte den mægtige Familie v. d. Wisch, hvoraf nogle Medlemmer nævnes efter dette Herresæde. Imod Enden af det 15. Aarh. tilhørte Knoop den endnu mægtigere Familie Kanzau, der i det 16. Aarh. ligeledes ejede Seekamp, som tilligemed Rathmannsdorf†)

*) Af andre Steder i Fordebogen sees, at man i Baldemar Seirs Tid har ladet mange Skove rydde. Saaledes nævnes blandt Konungslef: Worthingburgh cum tota stenswith quicquid est extra brothæ, præter sæbæksore et omnia oppida facta de stenswith. Ligesaa i Skaane: Sygthæsore cum ceteris uillis factis de alminning (o: et fælles, udyrket Stykke Land, som endnu paa Bornholm).

**) I Forliget af 17. Novbr. 1225 mellem den fangne Kong Baldemar og Grev Adolf hedder det, at Kongen afstod alle Lande mellem Ejderen og Elben, nemlig fra Ejderens Udløb i Havet usque ad aquam Leuoldesowe et ab eadem aqua usque ad mare. Tidligere gif uden Tvivl Grændsen mellem Holsteen og Sønderjylland et godt Stykke sydligere, nemlig fra det Ynderste af Kielerfjord (Kiel selv er først anlagt i det 13. Aarh., Kirken bygget 1241) til den gamle Ejder ved Samer Bro, saa at altsaa Flemhude Sogn og det nuværende Kiels Landsogn mod Nord hørte til Sønderjylland. 1227 er da rimeligviis den Grændsevold (Landwehr) med Grav opkastet, der fra Flemhuderfjorden gif til Levensaa, men sløjsedes, da Kanalen anlagdes (1777—84). Broen Landwehr bevarer Navnet. Forøvrigt hører Kanalen i dens hele Brede (ifølge Patent af 6. Maj 1797 og 5. Juni 1813) til Slesvig.

***) Scriptt. VII. S. 522: Fræzlet cum Ykærneburgh 6 marce puri. Dominus rex habet inter slæ et eyder CCCC houæ & XX. Landgebæf antager (Anm. 336), at Fræzlet betegner Dänischwold (sylva Danica), hvilket Navn forekommer 1332 og maaskee tidligere. Suhm bemærker (Anm. 336, S. 579), at Fræzlet kan betyde Frøernes Slette (rimeligere: Fri-Slette).

†) Ratmersdorp var tidligere en Landsby og blev 1632 kjøbt af Chri-

var forbundet med Knoop. Fra Knoop adskiltes Ahlenhorst 1805. Nordligere laae Dänisch Mienhof, der i Aaret 1500 tilhørte Henneke v. d. Wisch (tho Nyenhauae) og hvorfra Birkenmoor og Hohenhain bortsolgtes i Slutningen af forrige Aarh., og Kalthof, der vistnok er oprettet af en nedlagt Landsby Kalendorf og ligeledes synes at have tilhørt Familien v. d. Wisch, siden Familien Blome.

Bülk nævnes allerede i Midten af det 14. Aarh. som Reventlowernes Ejendom (1353: Swan to Revetlo) og var siden længe i Kanzauernes Besiddelse. Herfra adskiltes i forrige Aarh. Ekhof og Neu Bülk.

Imod Vest, fra Ekernförde Fjord til Ejderen, ejede Ahlefelderne betydelige Ejendomme, navnlig Nöer og Grünwald, det lille Gods Askov, som formodentlig var en nedlagt Landsby, fremdeles Borghorst, hvorfra Borghorster Hütten (forhen en Landsby Roggendorp) og Augustenhof bortsolgtes 1803, Lindau med Königsförde og Hütten (nu Wolfshagener = Hütten). Wolf Ahlefeld ejede Nöer, Grünwald og Borghorst 1417, hans Sønner deelte Godserne, men fra 1633 have de 2 førstnævnte været forenede. Lindau og Königsförde forenedes af Godske Ahlefeld (Søn af Benedikt til Søgaard), der nævnes 1443 og 1460. Hans Søn Henrik, der faldt i Ditmarsken 1500, fik for sig og Efterfølgere eget Thing for sine Godser 1494; 1515 deeldes Godserne, men forenedes atter 1739. Hütten kom imod Midten af det 17. Aarh. til Familien Thienen. Herfra anlagdes Wolfshagen som Mejerigaard, men blev siden anseet for Hovedgaarden og 1790 et selvstændigt Gods. Berensbrook var Mejerigaard til Lindau, kom senere i Forbindelse med Borghorst og blev 1806 et særegent Gods. Warleberg var i Aaret 1500 en Landsby, hvor Fru Anna Ahlefeld boede, siden en fyrstelig Mejerigaard til Kiels Slot, men folgtes 1661 til Vicekantsler Moltke. Hertil hørte Landsbyerne Neu Wittenbek og Tüttendorf, hvilken sidste 1338 tilhørte Thellaus Ruthze af Familien v. d. Wisch, som skrev sig de Tuttendorpe. Schinkel (der fra 1829 hedder Rosenfranz) var allerede 1289 et adeligt Gods, som gav Ejeren Navn (Nicolaus de Schinkele, efter Baabenet af Familien Sehested). Vestligere ligger det gamle Gods Sehested i Sognet af samme Navn, hvorfra en berømt

stian IV., da Fæstningen Frederiksort (Christianspris) skulde bygges. Senere kom det til Warleberg, hvorfra det adskiltes 1807.

Slægt*) er udrunden. Senere kom det til Familien v. Damme. Derfra adskiltes Schirnau henimod det 17. Aarh., og derfra Grünhorst, Hohenliedt og Steinrade**), fra Hohenliedt atter Harzhof. Nordfor Sehested ligge Godserne Altenhof, som hører under Ekernførde Sogn, og Bindeby, der ligger i Borreby Sogn, og hvorfra Friedenthal, Marienthal og Hoffnungsthal ere aflagte, men det er tvivlsomt, om disse altid have været regnede til Dänischwold.

Kun de 4 Kirker Dänishenhagen (forhen Slabbenhagen, senere Christianshagen eller Königshagen), Krusendorf (forhen Zellenbek), Gettorf og Sehested ligge i Ekernførde Herreds sydlige Deel. Det sidste Sogn regnes af Dankwerth til Hütten Herred, skjøndt kun Haby ligger under Herredet.

Dänischwold har uden Tvivl fra den Tid, da den blev ryddet og bebygget, været beboet af nedersachsiske Folk, som de holsteenske Adelsmænd fra det 13. Aarhundrede af førte med sig ind i Landet. Dog forekommer der i den nordlige Deel adskillige danske Stedsnavne, saasom Bindeby, Snelmark, Askov (o: Aaskov), Lindhøvd og i Sehested Sogn Haby.***) Indtil 1805 vare Godsbeboerne alle Livegne, og Hoveri og Tidsefæste blomstre her endnu. Dog synes Livegen= skabet ikke at have været udviklet før efter Midten af det 17. Aarh.†) Godsdistriktets Folketal var den 1. Februar 1860: 13,772 (1769: 4855, 1803: 8455, 1840: 12,478). Folke= mængden er altsaa betydelig tiltaget, dog ikke saa meget i de

*) Familien Sehested, hvoraf en Green synes at have kaldt sig efter Schinkel, var uden Tvivl af den berømte Slægt Perkentin. Et Dokument (hos Westphalen II, 38), som er udstedt 1245 af Gottschalk Perkentyn, Dei gratia Præfectus Holsatiæ, har et Segl, som fremviser Sehestedernes Vaaben, 3 Blade med en Blomst i Midten (efter Dankwerth Nymphæa, Afande). Hans Søn Marquard, der 1285 og 87 var Drost i Holsteen, kaldes Marquardus miles dictus de Zegeberg og (Westph. II, 47) filius Domini Gotschalci olim Præfecti.

**) Schirnau og Steinrade ligge i Büinstorf Sogn, Hütten Herred, hvor de ere omtalte.

***) Dankwerth siger S. 155: „Alhie wird die Teutsche, zu verstehen die Niedersächsische Sprache durchgehends geredet, und hören demnach hieselbsten die Bujen auff, und kommen Dörffer an deren statt.“ Og om den Biergrug, som gaaer midt igjennem Dänischwold, siger han: „welche Haart gleichsam von Natur die Dänische Länder und Bölcker von den Teutschen absondert“.

†) Neues Staatsb. Mag. I, 853 ff., hvor Dr. Jensen har viist, at Statuterne for Gettorf Brandgilde, som angives at være fra 1587, ikke kunne være ældre end fra 1637—46. Men efter disse tilhørte Husene endnu Bønderne.

sidste 20 Aar (i Sehested Sogn er det endog stærkt aftaget).
De 4 Sognes Folketal (deri indbefattet Frederiksort) var 12,908.

Følgende Tabel angiver Godsernes Plovtal, Areal og
Folkemængde:

Godserne.	Plovtal.	Areal i Td. Land à 260 □ Roder.	Folke- mængde.
1. Seekamp	16	2781	950
2. Knoop	13½	2662	572
3. Uhlenhorst	3	558	122
4. Alt Bülf	9½	1130	151
5. Neu Bülf	4	1169	96
6. Ekhof	10	1515	796
7. Dänisch Mienhof	11½	1696	503
8. Hohenhain	4	627	96
9. Birkenmoor	11½	1643	350
10. Kaltenhof	21½	3138	808
11. Rathmannsdorf	8½	1520	426
12. Warleberg	14	4455	825
13. Rosenfranz	4	1528	582
14. Wolfshagen	7	1162	297
15. Wolfshagener Hütten	10	1354	711
16. Lindau med Revensdorf	15	2889	664
17. Gr. Königsförde m. Gettorf	17	2456	768
18. Berensbrook m. Rothenstein	11	1826	428
19. Borghorst	13	2121	678
20. Borghorster Hütten	4	628	129
21. Augustenhof	3	455	73
22. Nöer	8	} 3796	486
23. Grünwald	14		245
24. Askov	1	500	118
25. Altenhof m. Bornstein	12	2215	508
26. Vindeby	10	2610	465
27. Friedenthal	4	465	129
28. Marienthal	10	1406	343
29. Hoffnungsthal	3	400	48
30. Hohenlied m. Hohenholm	20	2332	498
31. Harzhof	6	1080	167
32. Grünhorst	—	506	82
33. Sehested	19½	2296	485
34. Steinrade	3½	302	51
35. Schirnau	6	609	122
Tilsammen	328	55,825	13,772

De foransatte Klammer antyde, hvilke Godser der tidligere have været forenede. Godserne 1—15 dannede forhen det 1ste Distrikt, og Nr. 16—35 det 2det, som hvert havde sin Distriktsdeputeret. Nu udgjøre de eet Distrikt. Herredsfogden og Retskriveren for Ekernførde Herred boe i Ekernførde, ligeledes den kongelige Kommissær, der er fælles for Svansø, Dänischwold og første Angelske Godsdistrikter og udøver den forrige Provindsialregjerings Myndighed med Undtagelse af Kirke- og Skolesager.

9. Babs.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger nordøstligt i Provstiet, $1\frac{1}{2}$ Miil fra Ekernførde, omgivet af Østersøen samt Svans, Siseby og Borreby Sogne. Det bestaaer af Bjerne: 1. Lille Babs, ogsaa kaldet Kirke-Babs, med Kirke, Præstebolig, Præsteenkæde, Skole og to Fattigtistelser: Sehested's fra 1566 med 4 Boliger for 8 Fattige, der have Brændsel og 8 Rd. hver, og Dehn's fra 1730 med 6 Boliger og en Bedesal. Hvert Lem faaer her 16 Rd. aarlig. Husene Strandbæk. 2. Store Babs, N. for Kirkebøen, med Stedet Kamp og en Skovfogedbolig. 3. Langholt, S. for Kirkebøen, med Stedet Seeberg og Husene Kummerteich. Disse 3 Bjer tilligemed Uvlsgaarden Bokencæs, henved 300 Tdr. Land, med Raadene Damhorst mod N., og Uvlsgaarden Hüllsenhain, 285 Tdr. Land, med Raadene Hopfenhof, samt Stederne Glasholt, udgjøre det Ahlesfeld-Dehnske Fideicommiss og indtage den nordlige mindre Deel af Sognet, hvis 3 nordligste henad Søen liggende Huse kaldes Fischläger og høre til Godset Damp, medens den større sydlige Deel hører til Godset Ludwigsburg, der med ovennævnte Fideicommiss og efterfølgende Uvlsgaarde har en Taxationsværdi af 822,240 Rd. Uvlsgaardene ere: Rothensande, med Glasholt og Rørtang; Høgholt, med Husene Kitenrade; Sophienhof, med Husene Kummerdiek; Lehmborg; Karlsminde, med nogle Raadnersteder; og Store Babs. Hovedgaarden Ludwigsburgs Bygninger ere opførte i forrige Aarhundredes første Halvdeel af v. Dehn i 3 Etager med Kjælder og omgivne med Grave. — Sognets Jorder ere særdeles gode, Skove findes hist og her, navnlig ved Bokencæs, Moser i den vestlige Deel, f. Ex. Ludwigsburg Mose ind mod Risby Sogn; Bokena danner Sognegrænsen mod N., og et Par mindre Vandløb findes ved Langholt; ved den 40 Tdr. Land store

Nas Sø ligger Stedet Sophienfreude. V. for Kirkebøen findes et Par Høie, hvoraf den ene skal være 170' høi; mod Sø og Fjord springe Bofenæs, Langhoved og Espensort frem. Af Beboerne (i 1855: 1219, i 1860: 1251, 225 Familier) staae de egentlige Bønder sig ret godt, men den talrige Dag-leierklasse har det kun knapt. I Aaret 1861 ydedes der 2465 Rd. i Fattigunderstøttelse, deri indbefattet hvad nogle Legater bidroge. I retslig Henseende hører Sognet, der, med Undtagelse af Fischläger Husene, aldeles falder sammen med Godset Ludvigsburg, til Eternsørde Herred.

Skoleforhold. Der findes tre Skoledistricter: Lille Babs, med Rothensande og Ritenrade, har 112 Børn; Store Babs, med Bøen og Uvlsgaarden St. Babs samt Høgholt, har 72 Børn; Langholt, hvortil ogsaa Uvlsgaardene Lehmborg, Sophienhof og Karlsminde høre, har 64 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 40, Confirm. 27, Copul. 10, Communic. 320, Døde 23. Daaben forrettes deels i Kirken, deels i Præstegaarden. Altergang holdes første Søndag i hver Maaned. Kirkesproget er thdsk, og Embedet besættes ved Valg, hvortil Godset Ludvigsburg, der har Patronatet, præsenterer. Ved Valget har Menigheden 21 Stemmer, Ludvigsburg 6 og hver af de sex Uvlsgaarde under samme 2 Stemmer, ialt 39 Stemmer. Valget stadfæstes af Kongen.

Kirken, der ligger i Lille Babs, omtrent midt i Sognet, er tildeels opført af Kampesteen, 88' lang og 24' bred, har Hvælvinger, et regelmæssigt Indre med en bred Gang i Midten, Taarn, godt Orgel og Uhr. Ved dens Nordside er en Familiebegravelse for Ahleselderne. I den catholske Tid var den et Capel og ansat til 12 β i Cathedralicum. I dens Segl, fra 1832, findes Kirkebygningen afbildet.

Embedsboligen ligger overmaade smukt midt i Haven og tæt vdd Kirken. Saavel Beboelses- som Oconomibygningerne ere opførte i de senere Aar, meer end almindeligt smukt indrettede, indløste og vel vedligeholdte af Menigheden. Haven er 100 \square Roder stor, har mange Frugttræer og støder op til Kirkegaarden.

Embedsjorderne udgjøre 82 Tdr. Vand a 300 \square R. middelgode Jorder, der ligge samlede, med Undtagelse af 9 Tdr., der ligge i kort Afstand, omtr. 5 Minuters Gang, fra de øvrige. 60 Tdr. ere henlagte til en Forpagtergaard, der

f. T. indbringer 436 Rd. Resten, 22 Tdr., drives under Præstegaarden. Alt vilde kunne indbringe 750 a 800 Rd. Til Brændsel leveres 20 Favne Bøgefløvebrænde; 3 Læs Grenebrænde maa afhentes.

Indtægter. A. In natura: 19½ Td. Rug, 19½ Td. Byg, 6 Tdr. Havre, 1⅔ Td. Boghvede; af hver Confirmand 2 Kyllinger; 20 Gæs, 6 Traver Straa og en Deel heglet Hør. B. Offer: 72 Rd. C. Accidentfer: 150 Rd. D. Andre Indtægter: for at prædike i den herværende Fattigstiftelse 30 Rd. 36 β, i Fattigstiftelsen i Damp 12 Rd. 77 β, af Kirken 38 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction. Det nybyggede Forpagtervaaningshuus maa indløses. Aarlige Udgifter: Laudstat 62 Rd., Assurance af Forpagterboligen 1 Rd. 58 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 506 Rd. 89 β, til Enkepension 373 Rd. 32 β. Enken erholder af Kaldet 57 Rd. 58 β; i Kirkebyen findes et lille Enkesæde med en god Have, 7 Tdr. Land a 300 □ Roder, en Lade og et Bagehuus, hvilket Enken har Brugen af imod en Godtgjørelse af 13 Rd. 32 β, men faaer saa ogsaa anvist tilstrækkelig Mose til derpaa at grave 6000 Tørv. Præsten skal fikke sin event. Enke 100 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1200 Rd.

Kirkeinventaritet. Daab ialt 1 Rd. 64 β, Confirmation 51 β, Trolovelse, Tilhysning og Bielse 6 Rd., Jordspaakastelse 77 β a 1 Rd. 6 β, Døbeseiddel 13 β, Attester 26 β, Egtebrev 1 Rd. 58 β, Proclama med Attest 90 β.

Præsterækken. Rochus v. Hoven, 1557—63. Joh. Dammerarius, til 1623. Franciscus Schröder, 1624—40. Johannes Møsing † 1660. Christopher v. Stammen, var her 1668, † 1688. Han var en stor Orientalist. Chr. Friedr. Flor, 1689—1723. Dan. Friedr. Alberti, 1723—28. Joh. Nic. Eccard, 1728—38. Martin Friedr. Havenstein, 1739—50. Bertram Friedr. Thieszen, 1750—57. Timotheus v. Minden † 1794. Reinhold Ipsen 1795, Jubilar og Consistorialraad 1839, † 18 April 1842. Jasper Wald, Diacon til St. Johannes i Flensborg, Valgconf. 2 Octbr. 1842.

Ann. Babs, fortydsket Waabs, findes tidligere kaldt Wabeniss, og i lib. cens. 1463 hedder det: „in parochia Wapenisse habitant XL — ultra hoc sunt aliqui, qui vocantur Coteners.” Store Babs findes allerede 1383 i Familien Breydes Besiddelse. Boknæs, fortydsket Booknis, findes 1285 iblandt Krongodserne som „silva bokænæs”, jvfr. S. 328. Ludvigsborg, forhen Kbhoved, Kokehouede, skal i ældre Dage have været et biskoppe- ligt Lehn, men kom tidligt i Adeliges Besiddelse, og som Eier nævnes Sivert Sehesteds Enke Catharina 1467, Otto S. 1476, Paul S., der faldt i Ditmarsken 1500, Otto S. 1566, Melchior Sehesteds Datter Beata, der bragte det til Paul Ranzau († 1579), Sønnen Bartram, hans Søn Paul, der 1660 skænkede Kirken 1600 Rd. Ida Ranzau nævnes 1663, senere Fried. Ahlesfeld, der 1670 solgte det til Kielmansegge, som 1690 solgte det til v. Lemming. Baron Ludv. Dehn blev Eier 1723, Godset blev Fideicommis og kaldtes fra 1768 Ludvigsborg. Da det ved Arv tilfaldt en Ahlesfeld, fik Eieren 1783 Tilladelse til at føre Navnet Ahlesfeld-Dehn. Fideicommisset forandredes 1803 til en Capital, og Godset solgtes til Grev Ahlesfeld-Laurvig, men 1814 kom det atter i Ahlesfeld-Dehns Besiddelse. 1823 solgtes Ludvigsborg og Rothen- sande for omtrent 135,000 Rd. til Ahlesfeld-Sartorf, hvis Arvinger eie det. Avlsgaardene Carlsminde, Lehmborg, Høgholt, Sophienhof og Store Babs gik ogsaa 1823 ved Salg over i andre Hænder, og Fideicommisset bestaaer saaledes nu af Byerne i Sognet, nogle Smaasteder, 109 Tdr. Skov, 40 Tdr. Mose og de opbyggede Avlsgaarde Boknæs og Hüllenhain. Ludvigsborg var før 1823 et af de største Godser i Sønderjylland.

10. Svans.

Steds- og Retsforhold. Sognet er det nordost- ligste i Provstiet. Kirken ligger $\frac{3}{4}$ Miil fra Kappel og hen- ved 3 Miil fra Ekernsørde, og Sognet grændser mod V. og N. til Slien, mod D. til Østersøen, mod S. til Babs og Siseby Sogne. Det bestaaer saagodtsom udelukkende af ade- lige Godser, og der findes i samme følgende Byer: 1. Karby, omtrent midt i Sognet, med Svans Kirke, Præstebolig og Skole. 2. Bindemark, ved Slien, med en Færge for Fod- gængere og Udflytterstederne Emers og Steenholt, samt Par- celsestederne Bogholt, Sundsager, med Færgesart til Arnæs, Havrekobbøl, Hestemade, Nyby og Nixenborg. 3. Kobber- by, ligeledes ved Slien, med de mod D. udflyttede Steder i Ellerbjerg. 4. Ellebjerg, ligeoverfor Kappel, hvortil en

Færge for Bogne og Heste fører. I Byen boe flere Haandværkere, to Baadsførere og en Skovfoged. Paa Marken ligge de udflyttede Raad Ellebjergholt og tæt ved Landeveien en Mølle. 5. Dlpencæs, mod S. ved en Bredning af Elien, med Mübelgaard, Mübelmark og Raadet Dlpøre paa en mod N. fremspringende Landtunge. 6. Brodersby, med en Vindmølle og en Fattigstiftelse, grundet 1683. Mod V. ligger Gaarden Vestermark og en Kro, mod S. Gaarden Langager og Raadet Drasberg. 7. Høgsmark, med Nordhusene og Kifnd. 8. Carlsberg, bestaaer af talrige Huse. 9. Skovby, ved Svanebækken, med Skovhymølle Kro, Stederne Korhe, Østerstov, Fisterkaadet Aalberg og Skovhymark. 10. Nyby, hen imod Stranden i den sydøstlige Deel af Sognet. — Af adelige Gaarde findes: Carlsberg (Taxationsværdi: 316,400 Rd.), har et grundmuret 2 Etages Baaningshuus med Taarn. Ved Elien ligge Uvlsgaarden Charlottenhof, Skibsværftet Amalienborg, Fisterhuset Svansborg og Parcellerne Carlsborg-hede. Røitmark med Espencæs, ved Elien S. for Ellebjerg (Taxationsværdi: 156,640 Rd.), har Færge- og Fiskerettighed samt flere Sildegjærder i Elien. Dlpencæs (Taxationsværdi: 243,480 Rd.), med en anseelig Hovedbygning ved en østlig Bugt af Elien, der her danner en Indrehavn. Schönhagen (Taxationsværdi: 200,800 Rd.), har et ældre eetetages Baaningshuus, og samtlige Bygninger ere omgivne af Grave. Godset Dorphof (Taxationsværdi: 140,280 Rd.) har ingen Hovedbygning, men 5 større Parceller. Den betydelige Uvlsgaard Svandal og Udflytterstederne i Dorpholt. Grønholt, med Uvlsgaarden Grøndal (Taxationsværdi: 365,440 Rd.), Skovene Grønholt, Tægermark og Fuglesang, med Skovfogedbolig og Kalkbrænderi høre hertil. Baaningshuset er opført 1749, har to Etager og smukke, hvælvede Kjældere. Damp, sydøstligt i Sognet (Taxationsværdi: 355,360 Rd.), hvis Baaningshuus ligger omgivet af Grave, noget over $\frac{1}{4}$ Miil fra Østersøen. Under Godser hører den i 1706 oprettede Fattigstiftelse. Uvlsgaarden Dorotheenthal (Dortjenthal) hørte før ligeledes hertil, men frasolgtes 1852. — Endelig hører endnu til Sognet den lille Lodssø, Sliminde, ved Indløbet til Elien. Her findes et Par Fiske- og Lodshuse. Den tilhører Slesvig By. — Sognet, der danner det nordlige Hjørne af Landskabet Svansen, er temmelig fladt og jævnt, har udmærket gode, lerede og leermuldede Jorder, flere Skove, Carlsborg-, Grønholt-, Dlpencæs- og Ellebjerg-Skov, samt mange mindre Skovpartier. I den østlige Deel, tæt ved Skovby og Østersøen, ligger den 250 Tdr. Land store

Svane Sø, med Fisserhuset Østerkov. Svansbækken og et Par mindre Vandløb findes i den sydlige Deel af Sognet, hvis Beboere (i 1855: 3368, i 1860: 3505, 672 Fam.) ikke kunne kaldes velhavende, thi vel er Tilstanden paa nogle Godser taalelig god, men paa de fleste ere Beboerne Fæstere paa Aaremaal, og desuden er Dagleier- og Arbeidsclassen talrig. Fattigvæsenets Udgifter have ingen Oplysning om. I retslig Henseende hører Sognet, som paa Sliminde nær kun bestaaer af adelige Godser, til Ekernførde Herred.

Skoleforhold. Under Carlsburg Gods høre Skolerne i Karby, hvortil Godset Dorphof og en Deel af Kobberby, med 213 Børn i 2 Classer, og i Bindemark, med 81 Børn. Ved Øitmark er en Skole, med 74 Børn, for Ellebjerg og Resten af Kobberby. Olpenæs Skole har 76 Børn. Brodersby, hvortil Schönhagen Gods, har 132 Børn i 2 Classer. Skovby, med 114 Børn, for Grønholt Gods. Endvidere findes her i Sognet en Skole for Godset Damp, men de fleste Børn ere fra Siseby Sogn, og Skolen staaer for Tiden under Tilsyn af Præsten i Siseby. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 113, Confirm. 70, Copul. 27, Communic. 640, Døde 70. Daaben forrettes deels i Kirken, deels i Hjemmet eller Præstegaarden. Altergang holdes hver første Søndag i Maanedens hele Aaret rundt. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes ved Menighedens Valg, hvortil Besidderne af det adelige Gods præsentere. Valget stadfæstes af Kongen. (Præsten i Svans skal prædike hver sjette Onsdag, undtagen i Fastetiden, i Damp Fattigstiftelse).

Kirken hedder Svans, men ligger omtrent midt i Sognet i Karby, hvorfor den ogsaa ofte kaldes Karby Kirke. Det er en stor og anseelig Bygning, venlig og lys, 124' lang og 33' bred, opført af Muursteen, med Taarn uden Spir, Hvælvinger og Orgel, men intet Uhr. Et smukt Christus-hoved pryder Altret. I den catholske Tid var her en St. Theobalds Vicarie. Carlsburg, paa hvis Grund Kirken ligger, havde oprindeligt Patronatet ene. I Kirkens Segl findes en almindelig Kirkebygning.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken, er opført af Grundmuur i de første Aar af dette Aarhundrede, har Straa-tag og 10 vel indrettede Værelser. Oeconomibygningerne bestaae af Stalde, Lade og Vagehuus. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Der findes tæt

ved Boligen en Have paa 6 Skpr. Land af god Bestaffenhed og med mange Frugttræer, som ved et lille Krat og en Gruppe Træer beskyttes mod Nordenvinden.

Embedsjorderne udgjøre 19 Tdr. Land af udmærket Bestaffenhed og bekvemt beliggende; $2\frac{1}{2}$ Td. ligge længst og dog i det Høieste kun 1000 Skridt borte. Der har i dette Aarhundrede Intet været bortforpagtet. Omtrent 300 Rd. vilde f. T. kunne erholdes. Brændsel findes ikke, hvad Tørv angaaer, men Præsten faaer fra de adelige Gaarde 16 a 18 Favne Bøgebrænde, som deels leveres ham, deels maa afhentes af ham.

Indtægter. A. In natura: $2\frac{1}{8}$ Td. Rug, 46 Tdr. $\frac{1}{3}$ Skp. Byg, $95\frac{3}{4}$ Td. Havre. B. Offer: af de adelige Gaarde, som Fixum, 149 Rd. 45 β, af Beboerne omtrent 400 Rd. C. Accidentser: 455 Rd. D. Andre Indtægter: Aldstedspenge 15 a 16 Rd., af Damp Fattigstiftelse 22 Rd. 38 β.

B y r d e r. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Om de aarlige Udgifter faaves Oplysninger.

Ansættelsen til Gage- og Accidentssafgift er 521 Rd. 71 β, til Enkepension 373 Rd. 32 β; men ifølge Resol. af 13 Januar 1838 faaer Enken af Kalbet 53 Rd. 32 β. Præsten skal sikke sin event. Enke 105 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1900 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 1 Rd. 58 β a 2 Rd. 38 β, eller 77 β og en Gaas, 38 β og et Par Høns og 30 Æg; Hjemmedaab 1 Rd. 58 β høiere; Confirmation 1 Rd. 6 β; Trolovelse, Tillysning og Vielse ialt 5 Rd. 19 β; Jordspaakastelse 64 β, Rigtale 51 β, Rigprædiken 1 Rd. 58 β; Ægtebrev og Testaments Offentliggjørelse 1 Rd. 58 β, Forbøn 6 β, Takkebøn 13 β, Udskrift af Kirkebogen 13 β.

Præsterækken. Hr. Johann Howeschild 1390. Søren Hestede 1521. Laurentius Rudenius, 1591—1611. Petrus Gericius 1613, † 1657. Joh. Blank, adj. 1654, † 1678. Mag. Rudolphus de Bähr 1684. Franciscus Enno Friccius, fra 1693, kun kort Tid. Caspar Schwarz, var her 1723. Joh. Jac. Burchardi † 1763. Christ. Leonhard Reifhold † 1800. Georg Ernst Friederici, 1800—1830. Hans Eber-

hard Holm 1830, † 5 Juli 1861. Herm. Jul. Jungclausen, Pr. i Risby, Valgconf. 1 Mai 1862.

Anm. Karby, forhen Karbu, Kerkebu, o: Kirkeby, er yngre end Kirken, der har beholdt Navnet Svans, fordi den maaskee engang var Landskabets eneste Kirke. Carlsburg har sit Navn efter Landgrev Carl, i hvis Besiddelse det kom 1785, nu eies det af Hertug Carl af Glücksborg.

Fra Indrehavnen ved Olpenæs til Arnæs findes de vigtige, men Seiladsen forulæmpende Sildegjerder (Heering-Samenzaun), som de til Slien grændsende Godser have faaet Hævd paa til stor Skade for Fiskerne i Staden Slesvig, hvis Privilegier allerede for 6—7 hundrede Aar tilbage indrømme dem Eneret paa Fiskeriet i Slien. — Om Sognet, saavel som om de i samme liggende Gaarde m. m. see forøvrigt Ekernførde Herred.

11. Siseby.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger nordostligt i Provstiet, 2 Mil fra Kappel og Ekernførde, omgivet af Slien samt Svans, Vabs og Risby Sogne. Det bestaaer kun af adelige Godser, hvori findes Bjerne: 1. Siseby, vestligt i Sognet ved Slien, med Kirke, Præstebolig og Skole. 2. Borntved, med Fuglesang og Gaarden Prosteich, under Grønholt Gods. 3. Bommerby og 4. Svartstrøm, ved Bokanaa, med Stederne ved Knuppelbækken, Alt i det østlige Hjørne af Sognet hen imod Fjorden, under Godset Damp. 5. Søby, 6. Søholt og 7. Holstoft, indtage en betydelig Deel af Sognets midterste og sydøstlige Deel og høre til Godset Maaslev. Blandt Parcel- og Udflyttersteder mærkes: Lumbj, Hohelust, Snurom, Neuteich, Sinkethal, Grønlund, Krat, Bosbyfeld, Sønshyfeld, Grimsteich, Ostenfeld, Buchweid, Weichholt, Tillsholt og Glasholt; Kroerne Blumenthal og Moorbrücke samt Maaslev Mølle. 8. Simmert, med Boholm og Husene ved Risby Na samt en Mølle, hører til Godset Risby. Aulsgaarden Guggelsby, med adskillige Raadnersteder og Huse, hører til Godset Stubbe. — Endvidere findes følgende adelige Gaarde: Binebek, i det nordvestlige Hjørne ved Slien (Taxationsværdi: 106,600 Rd.). Hovedgaarden har smukke Bygninger og 485 Tdr. Land; Resten udgjør en Deel af Kirkebyen og en Mølle ved Slien. Stavn, hvortil hører en stor Deel af Byen Siseby, med Sønshy, Bogshyde, Stavnerhütten, Raadnerstederne Stener-

holt ved Slien og et Par Parcelsteder (Taxationsværdi: 85,260 Rd.); Hovedgaarden har gode Bygninger, efter at de gamle brændte 1841. Marienhof, med eet Raadnersted (Taxationsværdi: 30,080 Rd.); Krisby, med Simmert, Boholm og Noget af Kirkebyen (Taxationsværdi: 87,480 Rd.); Hovedgaarden har grundmuret Baaningshuus paa een Etage med Fløi. Buchenau, med 3 Raadnersteder (Taxationsværdi: 34,240 Rd.). Maaslev, med dets Tilliggende, nemlig Bjerne 5. 6. 7. og de derunder nævnte Steder (Taxationsværdi: 560,840 Rd.); Hovedgaarden er grundmuret og teglhængt med hvælvede Kjældere. — Sognet er overordentlig frugtbart, det har stærke lerede og leermuldede Jorder; af Skove findes Stenerholt, Vinebek Skov, Grønholt og mod S. Großholz, der støder op til den store Großmoor, hvorigjennem Sognets Sydgrænse gaaer. Den lille Søby Sø ligger omtrent midt i Sognet, der ved den mod N. løbende Bofenaa, som optager Knuppelbækken, skilles fra Babs. Krisby Aa og Vinebek Aa løbe mod N. V. og falde ud i Slien. Beboerne (i 1855: 2545, i 1860: 2616, 492 Familier) ere ret velhavende med Undtagelse af Dagleierclassen, der her, som i alle andre adelige Districter, er meget talrig. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde for alle 8 Fattigdistricter omtrent 3310 Rd. En Ræge boer for Tiden i Sognet, der i retslig Henseende hører under Ekernsørde Herred.

Skoleforhold. Der findes følgende Skoledistricter: Siseby, med Skole paa 2 Classer og tilsammen 130 Børn. Søholt Skole, ligeledes med 2 Classer, har 200 B. Søby Skole, med 70 B. Simmert, med 62 og Borntved, med 55 B. Damp Skole, med 93 B., ligger vel i Svans Sogn, men de fleste Børn ere fra Siseby, hvis Præst ogsaa har Tilsynet med samme. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 86, Confirm. 58, Copul. 15, Communic. 666, Døde 50. Daaben forrettes oftest i Præstegaarden, sjældent i Kirken, meget sjældent i Hjemmet. Altergang holdes hver Søndag fra Skjærtorsdag til St. Hansdag og fra Mikkelsdag til ind i Advent. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes ved Valg, hvortil Besidderen af Vinebek præsenterer 2 og Besidderen af Stavn 1 Candidat. Valget steer med 93 Stemmer, hvoraf 50 tilhøre alle Godsbesidderne, 43 Sognets øvrige Beboere. Valget stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger i Siseby nær Slien, altsaa i en Udkant af Sognet. Den er ret massiv, opført af brændte Steen;

Taarn og Skib ere 30 Skridt og Choret er 25 Skridt langt. I Taarnet er een, i Skib og Chor to Hvelvinger i hver. Alter, Prædikestol og Orgel findes i den østlige Ende af Kirken; Prædikestolen er anbragt over Altret, men bruges nu ikke mere, efterat den i 1819 borttagne Prædikestol i 1861 atter er restaureret og opsat til Brug ved Kirkens sydlige Væg. Den har smukt Træstjærerarbejde og er rimeligvis fra det 15 Aarh. Prædikestolen over Altret ventes afløst af et Maleri. I Taarnet, der er uden Spir, er Uhrret anbragt. Kirkens Indre er simpelt, men ret smukt. Naar den er bygget, vides ikke; den nævnes 1463, er istandsat 1586 og efter en Grundudbedring 1819 indviedes den og det nye Orgel den 11 Juni 1820 af Generalsuperintendent Adler. Ved at borttage det gamle Alter fandtes en Kapsel af Bly og deri et lille Stykke Linned, nogle smaa Beenstykker og en Pergamentstrimmel med Ordene: decem milium militum martirum. (Et sjældent gammelt Alterblad findes beskrevet i 3die Bind af Falck's Samml. aus den Schlesw. Holst. Anzeigen). Besidderen af Vinebet er Kirkepatron.

Embedsboligen ligger smukt ved Slien, 2 a 3 hundrede Skridt fra Kirken, i den vestlige Deel af Siseby. Den er omtent 100 Aar gammel, men vel vedligeholdt, rummelig og god, hvilket ligeledes er Tilfældet med Oeconomileiligheden. Samtlige Jorder ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven ligger smukt ved Slien, er over 1 Td. Land stor, af god Bestaffenhed og beplantet med mange Frugttræer.

Embedsjorderne, $57\frac{1}{2}$ Skattetønde, ere i det Hele taget af god Bestaffenhed og ligge rundt omkring Gaarden, uuder hvilken ogsaa samtlige Jorder drives, med Undtagelse af een Mark, der er udleiet for 48 Rd. En event. Forpagtning af alle Jorder vilde kunne indbringe omtrent 550 Rd. Til Brændsel leveres 3 Favne Brænde; Mose findes ikke.

Indtægter. A. In natura: 11 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 66 Tdr. Havre, 20 Sneve Æg. B. Offer: henved 40 Rd. C. Accidentier: 300 Rd. D. Andre Indtægter: for afløst Kornrende 42 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Vocation, Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 33 Rd. 38 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 684 Rd. 26 β; til Enkepension 533 Rd. 32 β. Enken erholder af Kaldet 66 Rd. 64 β. Præsten skal sikke sin event. Enke 140 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1200 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 1 Rd. 64 β , 1 Rd. 90 β a 3 Rd. 42 β ; Confirmation 51 β ; Copulation 4 Rd. 35 β ; Jordspaafastelse og Tale ved Graven 86 β , Vigprædiken 1 Rd. 58 β ; for hver Communicant 3 β , Skrifteseddel 13 β , Tilhøringsattest 51 β , Døbe-, Confirmations-, Vielses- og Dødsattest a 26 β .

Præsterækken. Michel. Hinrich. Detlev Frobøse, var her 8 Aar. Christian N., 1579—87. Joh. Mordhorst, fra 1587. Christoph Heiligendorf, ord. 1627, druknede 1657 ved at sætte over Slien, da han flygtede for Fjenden. Balthasar Bodenburg, kom her 1660. Burchard Møller 1671, † 1727. Joh. Melchior Wolhat † 1764. Friedr. Joh. Geister † 1795. Ernst Nicolai Nagel † 1798. Gottlieb Hansen † 27 August 1850. Jacob Nissen, ord. Cand. og Prædikant i Siseby, Valgconf. 19 Mai 1851.

Anm. Allerede i Midten af 15 Aarh. var Egnen om Siseby, Tzikebu, godt bebygget. Lib. cens. 1463 anfører 15 Byer og 3 Gaarde. Angaaende den nu forsvundne Tngersby see S. 331. Pommerby, forh. Pommerbu, og Svartstrøm, forh. Svartæström, tydsk Schwastrum, gave ingen Bispetiende, men af en Gaard i Pommerby gav Henneke v. Qualen og senere Drude v. Qualen Afgift til Bispen. Hartvig Bogwisch eiede 1470 Svartstrøm, hvortil dengang hørte en Vandmølle; han pantsatte Byen 1504 og solgte 1517 til Hertug Friedrich Grønholt med Tilliggende, derimellem „Schwarthström mit der Mølen, Pumerbw, Borenthweth &c.“ I Holstoft, fort. Holstorf og Holzdorf, og i Simmert, forh. Sumerde, Symmerde, pantsatte Kong Christian I. 1470 henholdsvis en Gaard og Gods til Gl. Ahlefeld til Maaslev. Foruden disse endnu eksisterende Byer nævnes 1463: Sønshul, nu Sønshby, med 5 Gaarde, Lumbu, nu Lumby, ogsaa med 5 Gaarde, Hakemark, Hugemark, Bosebby, nu Boshby, og Guggesbu, nu Uolsgaarden Guggelsby, der 1798 oprettedes af den nedlagte By. Godset Binebek er opstaaet af 2 Landsbyer Binebek, der ikke vare nedlagte 1483. Som Besiddere nævnes 1543—98 v. der Wisch, senere Bogwisch, Ranzau, Ahlefeld, Reventlov, Thienen, Qualen, der forøgede Godset, Richter, Otto, Tramm, Wasmer og fra 1839 G. A. Schäfer. Før stod Godset for 12 Blouge, men da Stavn fraskiltes, stod det for 8, og da Marienhof 1803 gik fra, for 6 Bl. Stavn blev selvstændigt 1774, da det frasolgtes Binebek til Regimentskvartermester Uriel for omtrent 43000 Rd. Ciere

af det have været: Lammers, Voigt, Schwerdtfeger (80,000 Rd.), Wølkers, 1842 v. Rhoden (140,000 Rd.), og nu eier Feddersen det. Marienhof solgtes 1803 fra Vinebek til Tramm, 1830 til Voigt. Nogle af Jorderne have vist i sin Tid hørt til Domcapitlet eller en Kirke, da et Par Enge endnu kaldes Hilligewiese og Papenwiese og en Mark Papenkamp; 1463 nævnes ogsaa i lib. cens. 2 Byer Vinebek, hvoraf Godset, hvorfra Marienhof aflagdes, i sin Tid dannedes. Angaaende Krisby, forh. Griesbu, der fra 1848 eies af Kuhl, som kjøbte det for 150,000 Rd., see S. 330 flg. Maaslev, fort. Maasleben, forh. Maasleve, nævnes som curia og endog som Biskopslehn i lib. cens. Som Giere af Maaslev finde vi i det 15 Aarh. Wolf Poggewisch in Maasleve 1440, Otto Sehested 1451, Claus v. Ahlesfeld † 1486, atter til 1626 Familien Pogwisch, Ahlesfeld, Meinstorf 1664, Familien v. Thienen til 1786, senere mange forskjellige Giere, nu Dieck. Foruden Maaslev og Krisby nævnes ogsaa Grønholt 1463 som curia her i Sognet, thi da laa Gaarden her, senere blev dens Plads forlagt til Svans Sogn. — Om de geistlige og adelige Besiddelser her i Sognet jvfr. forøvrigt Ekernførde Herred.

12. Risby.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger østligt i Provstiet, 1 Mil fra Ekernførde, og er omgivet af Slien samt Siseby, Vabs, Borreby og Rosel Sogne. Det bestaaer af Byerne: 1. Nordby, med Præsteboligen og Stedet Bækholt. 2. Sønderby, med Udflytterstederne Voskul og Scherrholt. 3. Bostorp, med en Vindmølle og Stederne Moorholt og Krat. 4. Rose, mod D., med Skole og Stederne Rosau, Thorsrøye, Hohnhøi, Kalholt, Hummelholt, Grünthal og Grubenthor. Desuden findes ved Risby Kirke en Kro og nogle Huse, der kaldes Tingstof, foruden Degneboligen med en Skole og det af en Ahlesfeld 1669 stiftede Fattighuus samt en 1862 indrettet Fattiganstalt for Godset Sartorf. Enkelte Beboelser og Steder ere: Stubbeholt, Neuwiese, Steckwiese, Myrholm, Nordborg og Sesholt. Endvidere følgende adelige Godser: Sartorf (Taxationsværdi: 559,540 Rd.), hvis Hovedgaard har et Tiliggende af 642 Skdr.; dens Hovedbygninger afbrændte 1847, men opførtes næste Aar og forsynedes med et Taarn. Under Hovedgaarden høre to Avlsgaarde: Grikshof og Charlottenhof. Af Godset er nu frasolgt eller bortarvefæstet følgende større Gaarde i Sognet: Patermis, Osterhof, Sleved, Hørst (hvortil hører nogle Huse og

Skoven Bøgholt) og Holzkoppel, som dog i de senere Aar hovedsagelig er inddragen under Hørst. Det adelige Gods Bystorp, vestligt i Sognet henad Slien (Taxationsværdi: 196,480 Rd.), til hvis Hovedgaard, der har et 2 Etages grundmuret Vaaningshuus, bygget 1775, hører over 1000 Tdr. Land Ager, Eng og Mose. Til Godsset høre Bhen Sønderby og Aulsgaarden Sønderbyhof, ved Roselaa. Det lille adelige Gods Rasmark (Taxationssum: 71,520 Rd.) ligger i den sydlige Deel af Sognet. Til Godsset hører Gaarden Rasmark, med eenetages, grundmuret, teglhængt Vaaningshuus, og et Par Steder, Rasmarkholt. Den adelige Gaard Stubbe ligger nordvestlig i Sognet ved Slien. Godsset (Taxationssum: 86,940 Rd.) hører for det Meste til Siseby. Hovedgaarden med nogle Huse i Stubbeholt og Jenscholt og Stubbe Mølle hører her til Sognet. — Dette, der har en Udstrækning af omtrent $1\frac{1}{2}$ Miil fra V. til Ø. og $\frac{3}{4}$ Miil fra N. til S., er ret frugtbart. Det er fladt, kun svagt bakket, har flere Smaaskove (f. Ex. Petriholt), store Mosestrækninger (Ludvigsberg Mose, Groos Mose og Rose Mose); men kun faa Vandløb; Roselaaens Udspring findes her. Beboerne (i 1855: 1689, i 1860: 1673, 338 Familier) ere ikke velhavende, da den største Deel af dem hører til Dagleier- og Understeclassen. Fattigvæsenets Udgifter have i 1861 udgjort den betydelige Sum af omtrent 3940 Rd. For Aaret 1862—63 beløb Udgifterne til Fattigvæsenet for Godsset Saxtorfs Vedkommende sig til 2174 Rd., de andre adelige Godser have intet ordnet Fattigvæsen. I retslig Henseende hører Sognet, der kun bestaaer af adeligt Gods, til Ekernførde Herred.

Skoleforhold. Sognet har to Skoledistricter. Risby District, med Skole ved Kirken i 2 Classer med tilsammen 180 Børn fra Bherne 1. 2. 3. og Aulsgaardene Hørst, Patermis og Holzkoppel samt Husene paa Stubbes Marker. Rose Skoledistrict, med en Skole paa 2 Classer og 140 Børn for Resten af Sognet. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 55, Confirm. 40, Copul. 16, Communic. 409, Døde 34. Daaben forrettes oftest i Præstegaarden, stundom i Hjemmet, meget sjældent i Kirken. Altergang holdes den første Søndag i hver Maaned og forøvrigt saa ofte Noget melder sig. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes ved Menighedens Valg, hvortil Besidderne af Saxtorf, Bystorf og Stubbe præsentere hver een Candidat. Valget stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger nu, efterat Byen Risby er afbrudt, eensomt paa Marken ved Veien fra Møsfunde til Kappel. Den er opført af Muursteen med en vis Byntelighed, er 40 Skridt lang, har hvælvet Chor, der ender i en Halvkreds, og 2 Hvælvinger i Skibet, hvis Bestende ikke er hvælvet. Alterbordets Forside har mærkeligt Træstjærerarbejde og Malerier; i Midten Christus med de 4 Evangelisters Symboler og de 12 Apostle med en ulæselig Munkeskrift, som antages at være de symbolske Ord, der sædvanlig tillægges hver Apostel. Granit Døbefont med Arabesker. Mod N. var en Dør og en Steen med en lille Løve indmuret. Der findes 2 gamle Rigstene over Bald. Wonsfleth † 1556 og Jørg. Ahlesfeld † 1549. Op til Kirken, der har Taarn med Spir, men intet Orgel eller Uhr, er bygget et Begravelsescapel for Wonsfletherne. Klokkehuset er af Træ, i Kirkeseglet findes Kirkebygningen med Aarstallet 1829. Naar Kirken, der restaureredes for omtrent 20 Aar siden, er bygget, vides ikke; der angives, at Stenene af et nedbrudt Capel, „zum finstern Stern“, der laa ved Bonert i Rosel Sogn, bleve anvendte til at udbedre Risby Kirke med. I den cath. Tid havde Biskoppen Patronatet.

Embedsboligen, der ligger i Nordby, $\frac{1}{8}$ Miil fra Kirken, er bygget 1812 af Grundmuur med Straatag, indeholder 11 Værelser, Kjøkken, Spisestue og Kjælder og er vel vedligeholdt. Udhusene, der bestaae af en større og en mindre Lade og et Bagers, ere nu tildeels brøstfældige, da de ere ombyggede af det gamle Baaningshuus. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Der findes 2 Haver, tilsammen $\frac{3}{4}$ Td. Land, den ene foran, den anden B. for Boligen. Begge have god Jordbund, og der findes omtrent 60 Frugttræer i dem; da de nu ere satte i Forbindelse med hinanden, udgjøre de egentlig kun een.

Embedsjorderne udgjøre 56 Tdr. Land, hvoraf de to Trediedele ligge tæt ved Boligen. De 46 Tdr. ere afslagne fra Saxtorf, de 10 fra Bystorf, og de ere alle bortforpagtede for omtrent 400 Rd., men ved ny Bortforpagtning vil vist kunne erholdes 5 a 600 Rd. Desuden høre til Embedet nogle Jorder, der drives af Eskildsmark, og hvorfor Præsten af Kirkekassen faaer en ringe aarlig Forpagtningssum. Til Brændsel har Præsten Tilladelse til at grave 40 Læs Tørre i Løse Mose, men maa selv lade dem hjemføre; desuden erholder han 27 Favne Brænde (nemlig 16 fra Saxtorf, 8 fra Bystorf og imod Revers 3 fra Stubbe) og 2 Læs Grenebrænde fra Bystorf.

Indtægter. A. In natura: 20 Tdr. Rug, 72 Tdr. Havre, 72 \bar{a} Hør, 20 Snefe \mathcal{W} g og ovennævnte Brænde=deputat. B. Offer: henved 100 Rd. C. Accidentser: 250 Rd. D. Andre Indtægter: Capelpenge fra Saxtorf 64 Rd., Legatpenge 1 Rd. 58 β , Inspectionsgebyr 1 Rd. 58 β og, naar ingen Enke er paa Kaldet, det Klüverſke Legat paa 64 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landſtat 25 Rd. 80 β .

Anſættelſen til Gage= og Accidentſafgift er 550 Rd. 32 β . Enken erholder af Kaldet 53 Rd. 32 β og desuden det af den afdøde Eliſabeth Klüver født Ziegler for Præſte= enkerne i Riſby ſtiftede Legat, aarlig 64 Rd. Præſten ſkal ſikre ſin event. Enke 110 Rd. aarlig i Livr. og Forſ. Anſt. af 1842.

Den ſamlede Indtægt af Embedet kan anſlaaes til omtrent 1470 Rd.

Kirkeinventariet. Daab og Døbetøi tilſammen 1 Rd. 32 β , Confirmation en Høne og en Snees \mathcal{W} g, Copulation 5 Rd. 3 β , Jordſpaafatteſe 55 β , Tale ved Graven 38 β , Atteſter 13 β , \mathcal{W} gtebrev 1 Rd. 58 β .

Præſterække. Albertus Hagedorn, rector ecclesie Risebui 1403. Joh. Krafft, 1543 og 1568. Diedrich Howven fra Yüttich, 1606. Henr. Splethenius 1611. Joachim Hagge 1617, affat 1637. Joachim Mollerus, 1637—74 (\dagger), kaldes Præst til Riſby og Saxtorf, thi dengang var der et Capel paa Hovedgaarden. Mag. Magnus Gärtner, kaldet den 13 Decbr. 1674 til Præst i Riſby og Hofpræst paa Saxtorf af Grev Ahlefeld, havde Strid med denne 1679 og blev affat 1681. Gärtner blev 1684 Præst i det Oldenborgſke, men ogsaa affat her, død 1709 i Altona. Mag. Joh. Schmidt v. Eisenberg, fra 1681, emer. og død 1725. Zacharias Stampeel \dagger 1729. Conrad Friedr. Stresov, 1730—38. Joh. Gotthelf Reichenbach, 1738—53. Wilh. Carl Christiani, 1754—67. Ant. Diedr. Gerh. Langreuter \dagger 1805. Joh. Aug. Ostwald, 1806—27. Carl Fr. Frd. Lange 1827, befordret 26 Marts 1847 til Neuenbrock i Münsterdorf Provsti. Cand. Hermann Julius Jungclausen, valgt 13 August 1847, bef. 1 Mai 1862 til Evans. Emil Aug. Niese, Compastor i Burg paa Femern, Balgconfirm. af 5 Novbr. 1862.

Anm. Sognet Risby, forhen Riesebu og Riesebui, var Hovedsognet i det forrige Rysby Herred, jvfr. S. 328 Anm. I tidligere Dage havde Sognet andre Bestanddele end nu, thi Byer og Gaarde ere blevne nedlagte for at danne adelige Hovedgaarde. Byen Risby, der laa ved Kirken, blev nedlagt af Gay Ahlesfeld til Stubbe († 1599), og en Aulsgaard oprettedes deraf med Gods. Dette med Hørst købte Henneke Wonsfleth 1632 og solgte det med Patermis samme Aar til Sartorf. Nordby, hvor Domcapitlet havde een og Kongen 1470 to Gaarde, hørte som By forhen til Stubbe, men var tidligere eet eller rettere to adelige Gods: Store og Lille Nordby. Store Nordby opstod af den Deel af Byen, der 1517 hørte til Grønholt, det contrib. 1599 for 8 Plove, eiedes af Familierne v. d. Wisch og Bogwisch, solgtes 1635 af Drude Bogwisch, født v. der Wisch, til Hartvig Schack, der 1636 solgte det med Lille Nordby til Sartorf. Lille Nordby eiedes 1599 af Ahlesfeld til Stubbe, senere af Wonsfleth og ovennævnte Hartvig Schack. Angaaende Godssets Plovtal har der været mange Stridigheder, der afgjordes ved et Forlig 1783. Præstens Embedsjorder udskiltes 1637 fra Hovmarkerne, og da Byen Patermis nedlagdes 1671, blev Nordby Gods atter en By. Godset Sartorf er meget gammelt, det eiedes 1339 af Siegf. Sehested, til hvem Hertug Baldemar pantsatte flere Eiendomme her i Nærheden, saaledes Trediedelen af Byen Losæ; 1470 eiedes det af Claus Ahlesfeld, til hvem Christian den Første pantsatte sine Besiddelser i Risby, Nordby, Gammelby, Patermis og Rasmark; Marq. Ahlesfeld (Lindau) † 1500; Gosche Ahlesfeld 1519—39 og 43; Marq. Ahlesfeld († 1557) havde en Datter Margrete, der bragte det til Hans Ranzau, hvis Sønnedatter atter bragte det til en Ahlesfeld (Lehmkuhlen) † 1670; Sønnen Burchard ophøiedes 1672 i Grevestanden og solgte Godset 1691 til Conferentsraad Brockdorf, hvis Sønnedatter atter bragte Godset tilbage til Familien Ahlesfeld (Damp), der endnu eier det. Patermis, Patermisse, var forhen en By med et Capel, som gav Byen Navn, og hvoraf Grundlaget endnu skal kunne sees. Wonsfleth til Risby eiede Byen og solgte den 1632 til Sartorf, 1635 bestod den af 7 Gaarde, hvoraf een nedlagdes kort efter, 1671 endnu af 2, og de andre 4 lagdes til Nordby. Af de forrige Hovmarker dannedes Aulsgaarden Patermis under Sartorf Gods, hvorfra den solgtes 1798 for 13,330 Rd. og en aarlig Canon af omtrent 1000 Rd. I samme Aar solgtes ogsaa Hørst fra Sartorf for henved 30,000 Rd. og en aarlig Canon af omtrent 2500 Rd. Det adelige Gods Bystorp var, som Navnet antyder, før en By og tilhørte 1463 tilligemed Stubbe Slesvigs Biskop. Godske Ahlesfeld solgte begge

1539 til Ahlesfeld Sartorf. 1649 bestod Bystorp By af 10 Gaarde m. m.; den eiedes af Bendix Bogwisch, der solgte den til Hartvig Schack, som 1651 nedlagde Byen og oprettede en Gaard, der senere forenedes med Eskildsmark, hvorfra den skiltes 1783 og forenedes med Sønderbyhof 1793. Kasmark var før en By, der 1532 kaldes „Karsmark in Karspel Borbui.“ 1635 havde Byen endnu 7 Gaarde, 1711 kun 3, af Resten var oprettet en Gaard, der regnedes til Sartorf, hvorfra den solgtes 1792. Fra 1806 er det et eget Gods. Stubbe var tidligt kommet i de flensvigste Biskoppers Besiddelse, som her havde et befæstet Slot eller Borg. Biskop Helimbert pantsatte 1332 Siseby Tiende til Siegf. Sehested for 250 Mk., som han anvendte paa Slottet Stubbe. I Lehnstridighederne imellem Kongerne og Hertugerne tog Biskoppen Johan Skondelev Kongens Parti og overlod Dronning Margrete Stubbe 1406, hvorfor de hertugelige Anførere Lorenz Heste, Timme Rønnow og Wulf Bogwisch 1410 plyndrede og sløifede det. Ifølge Forliget til Rolding fik Biskoppen det tilbage og overlod det i de paany udbrudte Stridigheder atter til Kongen, hvorfor Holstenerne 1417 ødelagde det, men kort efter befæstedes det atter, og Biskopperne besadde det i Ro indtil 1539, da Biskop Godske Ahlesfeld af Pengetrang maatte sælge dette saavel som flere biskoppelige Eiendomme. Det kjøbtes af Ahlesfeld til Sartorf og eiedes af denne Familie til 1646, da Bogwisch blev Gier; omtrent ved denne Tid blev Godset deelt, og ved Hartvig Schacks Død 1692 kom Stubbe, der nu kun udgjorde 7 Plove, til Grev Burchard Ahlesfeld til Eskildsmark, 1714 kom det til Wonsfleth, 1723 til Reventlov, 1735 til Gøssel og fra 1789 til Familien Klüver. Sønderby, der før hørte til Grønholt, forekommer en Tidlang som selvstændigt Gods, efterat Bald. Wonsfleth († 1556) havde bygget en Hovedgaard der.

Ifølge Kirkebogen fra 1635 bestod Sognet dengang af Gaarden Sartorf, hvorunder Byerne Lose, Kasmark, Bøstorp, Noget af Nordby og den nedlagte By Messmark, af Godset Risby med Byen Patermis, af Godset Nordby og Godset Stubbe, hvortil Byen Bystorp, og endelig af Sønderby, der hørte til Eskildsmark, i Alt 72 Gaarde foruden mindre Beboelser. 1724 vare 33 Gaarde henlagte fra Byerne under Hovedgaardene. 1737 regnedes 73½ Kirkeplowe, hvoraf 36½ øde, Resten 37 besatte.

Nu er der, som ovenfor anført, 3 Compatroner til Kirken, men 1635 nævnes kun to, nemlig Besidderne af Sartorf og Stubbe, dog allerede 1648 anføres foruden de tvende Compatroner Ahlesfeld-Sartorf og Bogwisch-Stubbe ogsaa Hartvig Schack til Bystorp som „Kirchspielsjuncker.“ — Jvfr. forøvrigt Ekernsørde Herred.

13. Sehested.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der ligger sydligt i Provstiet, $1\frac{3}{4}$ Miil fra Ekernfærde og lige saa langt fra Rendsborg, grændser til Bünstorp, Borrebh, Ekernfærde og Gettorp Sogne samt Ejdercanalen og den saakaldte gamle Ejder, der skille det fra det holstenske Sogn Bovenau. Sognet bestaaer for en stor Deel af adelige Godser og har følgende Byer: 1. Sehested, mod S. V., med Kirke, Præstebolig, Skole, Kro med Bryggeri- og Brænderirettighed, og flere Haandværkere. Fra Byen ere udslyttede: Hammer, Gruel, Feldscheide og Brüggsthor. 2. Wentorf, tæt op til Wittensee, har udmærkede Jorder. 3. Holtsee, ved en lille Sø af samme Navn, med Udslytterstederne Fromrade, Lehmfuhl, Carstenberg, Trammbeck og Raadene Ny Holtsee. Sydvest for Byen ligger en Vindmølle, hvor Fægtningen den 10 Decbr. 1813 tog sin Begyndelse. 4. Harse, en lille By, med Udslyttergaarden Ekberg. En Samling af Smaasteder hedder Hegeholz. Disse fire Byer høre til de adelige Godser. Desuden findes 5. Habb, tæt ved de kongelige Skove Grosgehege og Dornbrook og nær ved Schild Sø, der ved en lille gravet Canal har Afløb til Wittensee. Til Habb hører, men er udslyttet derfra: 6. Lehmsiek, Sognets nordligste By, hvoraf nogle Steder høre til Harzhof Gods. I Lehmsiek findes et Mjødbrøggeri og et Borblegeri. — I Sognet ligger følgende adelige Godser: Sehested (Taxationsværdi: 270,100 Rd.), hvortil Byerne Sehested og Wentorf høre; Hovedgaarden ligger nær Kirkebyen, har toetages teglhængt Baaningshuus med Kjælder, forhen ogsaa et Borthuus med Taarn og Uhr. Fra Hovedgaarden ere afslagne Uvlsgaardene Hohenselde ved Ejdereu og Freiberg hen imod Wentorf. Denne sidste er nu bortsolgt. Hohenlied med Hohenholm (Taxationsværdi: 269,140 Rd.), hvortil hører Byen Holtsee med Undtagelse af 4 til Harzhof hørende Understesteder, Byen Harse, Gaardene Stratenbrook, Biolenburg, Ejderhof og de 2 Gaarde Schröderbek. Til Uvlsgaarden Hohenholm høre Mierensiek (2 mindre Gaarde og 3 smaa Raad) samt Raadene Hegeholz. Hovedgaarden Hohenlied har eenetages Baaningshuus, omgivet af Grave. Ved Gaarden ligger et Kalkbrænderi, et Teglværk og en Kro. Harzhof (Taxationsværdi: 132,640 Rd.), hvortil høre 4 Understesteder af Holtsee By, flere Raad i Lehmsiek og 4 Fæstegaarde S. V. for Holtsee, det ovennævnte Ny Holtsee. Jorderne ere udmærkede og En-

gene bethdelige. Hovedgaardens Baaningshuus er af Grundmuur, 2 Etager med Kjælder og belagt med Skifer. Godset Grünhorst (Taxationsværdi: 72,000 Rd.) bestaaer foruden Hovedgaarden, der er af Grundmuur, teglhængt og med Kjælder, af de større Parceller Lagenburg, Lehmfuhl og Krumlinde samt 3 mindre Aaer, hvoraf det ene før var et Teglværk. — Sognet, der har et Areal af omtrent $\frac{3}{4}$ □ Mil, bestaaer af udmærket Agerland, bethdelige Enge og gode Moser. Eggen er meget smuk; mange større og mindre, kongelige og private, Skovpartier, Søerne Schilcksee og Holtsee samt mod V. den store Wittensee give Landskabet Afvevling. Det høieste Punct er Tammerodeberg, over 200', N. for den høitliggende By Holtsee. Beboerne (i 1855: 1597, i 1860: 1517, 287 Familier) kunne næppe kaldes velhavende; de større Gaardes Forpagtere og Arvesæsterne staae sig godt, men den største Deel af Beboerne er her, som paa de fleste adelige Godser, kun Fæstere paa Tid eller Smaafolk og Daglønnere med et ringe Jordtilliggende, hvorfor deres Aar ogsaa ere trange. Fattigvæsenets Udgifter i 1861 udgjorde saaledes 1856 Rd. I retslig Henseende hører Sognet deels til Ekernførde Herred, deels (Haby med dens Udflyttersteder i Lehmsiel, jvfr. S. 268) til Hütten Herred og Amt.

Skoleforhold. Der findes tre Skoler i Sognet: Sehested, for Godset af samme Navn, med 100 Børn. Holtsee, for de andre adelige Godser, med 150 Børn i 2 Classer, og Haby med 60 a 70 Børn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 60, Confirm. 38, Copul. 14, Communic. 455, Døde 39. Daaben forrettes enten i Kirken eller i Præstegaarden, Daab i Hjemmet er sjelden. Altergang holdes fra Paaske til Pintsø og fra Mikkelsdag til Juul. Kirkesproget er thdsk. Embedet besættes ved Valg, hvortil Kirkepatronen (Besidderen af Sehested) præsenterer, Menigheden vælger efter Pløvtal, og Valget stadfæstes af Kongen.

Kirken, der ligger i Byen Sehested, er en meget gammel, af Rampesteen opført Bygning uden Taarn og Uhr. Den udvidedes og forskjønnedes i 1829. Allermaleriet er godt og forestiller Forløseren paa en Regnbue. Orglet er skænket 1840 af Kirkepatronen Ahlesfeld og Justitsraad Schleth, da Besidder af Hohenlied og Harzhof. Træklokketuus. Kirken antages oprindeligt at have været et Capel til Bünstorp.

Embedsboligen, tæt ved Kirken, er bygget 1819 af Grundmuur, tækket med Straa, meget rummelig og godt ind-

rettet. Ogsaa Udhufene, en Lade og et Hønseluus, ere af Grundmuur og gode. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, ny anlagt 1834 og omtrent $\frac{1}{2}$ Td. Land stor, frembringer tilstrækkelige Rjokkenurter, men ikke endnu megen Frugt.

Embedsjorderne, 18 Tdr. Land, hvoraf 8 Tdr. Eng og 10 Tdr. Ager, ligge umiddelbart ved Boligen. Til 1852 vare 5 Tdr. Eng og 5 Tdr. Ager bortleiede for 176 Rd.; senere ere alle Jorder bortforpagtede for 307 Rd. Til Brændsel faaer Præsten 14 Favne Bøgebrænde og maa til eget Brug lade grave Tørv i en Mose, der ligger bag Embedsjorden og tilhører Hovedgaarden Sehested.

Indtægter. A. In natura: 31 Tdr. 14 Rdr. Rug, $33\frac{1}{2}$ \mathring{A} Hør, 458 \mathring{E} g, Græsning til 2 Heste og ovennævnte Brændedeputat. B. Dffer: 100 Rd. C. Accidentser: henved 200 Rd. D. Andre Indtægter: Salair og Legatpenge 28 Rd. 25 β , Familiepenge 12 Rd., for 31 Tdr. Land og en Eng, der 1708 overlodes Hovedgaarden, 128 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Ordination og Introduction. Aarlige Udgifter: Landskat 7 Rd. 48 β , frivilligt Fattigbidrag 6 Rd.

Ansættelsen til Gage- og Accidentssafgift samt Enkepension er 418 Rd. 42 β . Enken erholder af Kaldet 53 Rd. 32 β . Præsten skal sikkre sin event. Enke 85 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1000 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 26 a 51 β , Confirmation 1 Høne og 20 \mathring{E} g, Trolovelse 1 Rd. 6 β a 2 Rd. 13 β , Tilhøring 1 Rd. 6 β ; Copulation: i Kirken 1 Rd. 6 β (naar Begge ere fra Godset Sehested, ellers 1 Rd. 58 β), i Hjemmet 6 Rd. 38 β ; Jordspaakastelse 26 β , med en Tale ved Graven 77 β , Vigprædiken 1 Rd. 58 β , Tale i Huset 3 Rd. 19 β ; Tassigelser 10 β , Skriftepenge 6 β , Sygcommunion 26 β , Skrifteseddel 13 β , \mathring{E} gtebrev 1 Rd. 58 β , andre Attester 51 β .

Præsterækken. Valentin Dafft, 1611 og 1625. Friedr. Herbsthafer, fra 1641. Cyriacus Gudewerth 1712, † 1736. Hans Christoph Lehmann, fra 1736, † 1779. Fried. Aug. Ludv. Petersen 1780, † 1824. Nic. Theodor Bohnsen, 1824—31. Efterat en Præsentation var forkastet, valgtes 6 Mai 1832 Martin Harring, † 18 Marts 1852. Cand. Carl Nicolai Steger, Balgconf. 7 Febr. 1853.

Anm. Sognet, hvis gamle Navn er Sestede, havde endnu i det 17 Aarhundrede kun de 4 Byer: Sehested, Wentorf (Venderbyen maaskee af indvandrede Magrier), Holtsee og Haby. Med Undtagelse af denne sidste hørte hele Sognet til Sehested Gods, som dengang var det eneste her. Dette adelige Gods er meget gammelt og var forhen langt større og contribuerede for 55 Blove. Som ældste Besiddere antager man allerede imod det 13 Aarh.s Slutning Familien Berkentin, der var ældgammel, mægtig og anseet i Holsten; thi efterat de holstenske Landsherrer fra 1288 vare komne i Besiddelse af Landet imellem Sli og Eider og bortforleuede deraf til deres Vasaller, findes kort efter en Søn af Gottschalk Berkentin bosiddende her og kaldende sig von Sehested. Familien blev udbredt og rig. 1460 nævnes Henneke og Sønnen Sievert Sehested som Giere af Holtsee, Hans Sehested til Sehested faldt 1500 i Ditmarsken. Familien v. Damme eiede nu Godset til Joach. v. Dammes Fallit 1663, Ahlesfeld-Dsterade til 1712, Ranzau-Ahrensburg ved Gistermaal til 1734, Reventlov til 1754, Grev Isenburg 1766, Liliencron til 1788, Levetzau til 1793, Rumohr til 1813, fra den Tid Familien Ahlesfeld-Saxtorf, fra 1854 Ferd. Trummer. *H o h e n l i e d* var oprindeligt forenet med Sehested, men fraskilt, thi 1543 nævnes „Otto vom Damme tor Hogelite“; dog forenedes det atter dermed til 1648, thi da nævnes som Gier Rumohr paa Røst, 1681 Buchwald, 1695 Brockdorf, 1751 Kammerherre v. Brømsen, der meget forskjønnede Gaarden og 1765 indrettede et Capel paa samme, 1769 Piper, 1791 Dreier og Bløn, 1801 Boof, 1834 Schleth, nu Familien v. Gyldenfelt. *Harzhof* synes at være opstaaet af en Hovmark „Dörpstedt“, hvorpaa der i ældre Dage har ligget en By, og var Avlsgaard under Hohenlied indtil den frasolgtes 1768. Besiddere: Gussmann, Koloff, v. Thienen, Butenschön, Lange, Bentzen, Schleth, Schamer, fra 1860 Charles Schrøder. *Grünhorst* frasolgtes Sehested 1765 af den daværende Besiddende Grevinde Isenburg-Büdingen og blev adeligt Gods 1806. Besiddere: v. Brømsen, Hansen, v. Liliencron, Dresler, v. Bernstorff, Agent Paap, nu Bøss. I Haby fandtes 1544 kun 7 hele og 1 halv Gaard, i 1664 endog kun 5 hele og 2 halve Gaarde og et Raad, nu henved 20 større og mindre Gaarde og næsten lige saa mange Huse med omtrent 300 Beboere.

I Landsbyen Sehested er opreist et Monument, der afløredes Baldemarsdagen d. 28 Juni 1822, til Minde om den for de danske Tropper hæderlige Fægtning under Prinds Frederik af Hessen den 10 Decbr. 1813, hvorved de kastede den allierede fjendtlige Styrke under Wallmoden tilbage over Eideren og derved banede sig selv Vej til Rendsborg Fæstning.

14. Gettorf.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der ligger sydostligt i Provstiet, $1\frac{3}{4}$ Miil fra Ekernförde og Kiel, grænses mod N. til Ekernförde Fjord og Krusendorf Sogn, mod D. til Dänisshagen Sogn, mod S. til Ejder = Canalen, mod V. til den gamle Ejder (Bovenau i Holsten), Sehested og Ekernförde Sogne. Det har en Længde af $1\frac{1}{2}$ Miil, er næsten lige saa bredt, har et Areal af $2\frac{1}{2}$ □ Miil og bestaaer næsten udelukkende af adelige Godser, hvori findes følgende Byer: 1. Gettorf, midt i Sognet, ved Chausseen imellem Kiel og Ekernförde, der paa en Strækning af 2 Miil gennemskærer Sognet. Byen er gammel og anseelig, i den findes Kirke, to Præsteboliger, Skole, Apothek, Postexpedition og sex Kroer, hvoraf Landbrug har Bryggeri- og Brænderirettighed. I Byen holdes aarlig fire besøgte Kvægmærkeder, og to Ræger boe her. Udflyttede ere: Hasselrott og Neuendam. 2. Bornstein, med Vindmølle og en Mængde Udflyttersteder: Stockmoor, Kronsberg, Köhnholz o fl. 3. Niendorf, ved Chausseen; 1806 brændte en Deel af Byen, og mange Steder bleve siden udflyttede. 4. Lindhøvd, den nordligste By, under Godset Noer; hertil høre Forpagtergaardene Hohenkamp og Lindhof. Den største Deel af 5. Stubbendorf, Resten til Krusendorf Sogn. 6. Dstorf, ved en lille Aa. 6. Felm, under Godset Kalthof i Dänisshagen Sogn, ved Veien mellem Gettorf og Frederiksort, med fire Arvesæstegaarde: Bosberg (to Gaarde), Felmerholz og Felmersjøren. 7. Raadnerbyen Felmerholz, hører til Godset Rathmannsdorf, med Al. Felmerholz og nogle udflyttede Steder. 8. Blicksted, ved Chausseen, med de udflyttede Steder i Langenkamp. 9. Tüttendorf. 10. Alt Wittenbek, under Godset Rathmannsdorf; herfra ere udflyttede: Fahrenhorst, Langenhorst og Levenau. 11. Neu Wittenbek. 12. Schinkel, nær Canalen. 13. Schinkeler Hütten, længere mod N. Mellem de to sidste Byer findes der en Mængde Udflyttersteder: Wikrade, Sandberg, Lehmrade, Königsförderrade, Kulrade, Rabenhorst og Fuhlenröhe. 14. Königsförde, ved Canalen, med en Gaard, nogle Huse, et Teglværk og Königsförde Bro og Sluse. 15. Revensdorf, med Vindmølle og mange Udflyttersteder. — Af adelige Godser i Sognet findes 11 og Dele af 4 andre: Afskov Gods (Taxationsværdi: 39,900 Rd.), smukt beliggende mod N. ved Fjorden, med Stederne Afskovmoor. Berensbrook Gods (Taxationsværdi: 266,880

Rd.) bestaaer af Byen Niendorf, Uvlsgaarden Rothenstein, bygget 1717, og selve Hovedgaarden med eenetages grundmuret Vaaningshuus med Karnap og Straatag. Borghorst Gods (Taxationssum: 265,340 Rd.) bestaaer af Byerne Ostorf og Stubbendorf, Stederne Ellerbrookskamp, auf dem Heisch, Fæstegaarden Goldberg og en Vindmølle, Borghorst Mølle. Hovedgaarden har toetages grundmuret Vaaningshuus, bygget 1742. Borghorster Hütten Gods (Taxationssum: 87,360 Rd.) bestaaer kun af Raadene Buchholz, hvoraf Halvdelen (3) høre til Krusendorf Sogn. Hovedbygningen er opført meget solid 1829. Augustenhof Gods (Taxationssum: 64,540 Rd.) bestaaer af 4 Inderstesteder i Ostorf og Hovedgaarden, der har et smukt eenetages Vaaningshuus med Frontispice. Wolfshagen Gods (Taxationssum: 133,600 Rd.) bestaaer af Byen Blicksted og Hovedgaarden. Warleberg Gods (Taxationssum: 273,860 Rd.) bestaaer af Fæstebyerne Tüttendorf og Neu Wittenbek, mange Raad i Warlebergmoor og Speckenmoor, Ekholt, Landwehr, Heidholm, Rathendiek, Stederne Roggenrade, Uvlsgaardene Kronshörn og Ny Warleberg. Uvlsgaarden Holand folgtes 1833 og Warleberg Mølle 1832 fra Godset. Charlottenhof er en $\frac{1}{4}$ Gaard, som en tidligere Eier forsynede med smukke Bygninger og Haveanlæg og beholdt da han folgte Godset. Hovedgaarden har anseelige Bygninger og ligger ved den gamle Lebensau ikke langt fra Canalen. Rosenfranz Gods (Taxationssum: 204,340 Rd.) bestaaer af Byerne Schinkel og Schinkeler Hütten og en Mængde Fæstesteder. Hovedgaarden har et stort grundmuret og teglhængt Vaaningshuus. Gr. Königsförde Gods (Taxationsværdi: 215,200 Rd.) bestaaer af Byen Königsförde, Noget af Gettorf By og Uvlsgaarden Gettorf; kun en Forpagterbolig ligger her i Sognet. Wolfshagener Hütten Gods (Taxationsværdi: 147,720 Rd.) bestaaer af den større Halvdeel af Byen Gettorf, Stederne Hüttenwohld og Hovedgaarden med grundmuret, teglhængt, massivt Vaaningshuus. Lindau Gods (Taxationsværdi: 289,000 Rd.) bestaaer af Byen Lebensdorf, Uvlsgaardene Hennerode og Rückför, flere Boliger ved Gaarden, en Skovfogedbolig i Scharfenholz, nogle Raad i Skoven Towersee, en Vand- og en Vindmølle samt anseeligt toetages Vaaningshuus med hvælvede Kjældere, smukt beliggende ved en Ala og Mølleдам, med mange Fiskeparke. — Foruden ovennævnte Byer og adelige Gaarde og Godser findes endnu i Sognet det saakaldte Canal-district, der bestaaer af Canal- og Slusevogter Husene ved Lebensau, Landwehr og Königsförde. — Gettorf er et af Stiftets største

Sogne, fladt, uden sønderlige Bakker og Dale; dets Bønder ere særdeles gode, lerede og leermuldede; kun enkelte Bletter ved Afskov, Revenstorf og Warleberg ere lette og tildeels sandede. Der findes kun faa og ubetydelige Vandløb, men mange Moser og en Mængde større og mindre Skove, især i Sognets nordlige og sydlige Deel. Lindau Mølleedam er den største Sø i Sognet, som er det folkerigste Landsogn i hele Stiftet (i 1855: 6210, i 1860: 6414 Beboere, 1194 Familier), og hvis der ingen Udvandring skete, maatte Antallet være endnu større, thi der fødes hvert Aar henved Hundrede flere end der døer. Egnen ansees ogsaa for meget sund. Beboernes Aar ere, som deres Stand, meget forskellige. Godsbesidderne ere rige, Forpagterne af Aulsgaardene og de større Arvesæstere ere velhavende, men Fæsterne paa Aaremaal, som ere de talrigste, sidde i mindre gode Aar, og Dagleierclassen er paa nogle af Godserne meget fattig. Sognets Udgifter til Fattigvæsenet udgjorde i 1861 over 13000 Rd., som ere tilveiebragte paa forskjellig Maade i de forskjellige Fattigdistricter, hvoraf der findes lige saa mange (15) som der findes adelige Godser eller Dele af saadanne i Sognet. I Königsförde District af Bhen Gattorf (jvfr. S. 268), hvori Præsteboligerne ligge, udgjorde Fattigskatten for 1861 i Alt 533 Rd. 85 β , hvoraf en Fjerdedeel udrededes af Godsbesidderne, Resten af 70 Contribuenter, deriblandt fra 1843 begge Præsterne, skjøndt disse ellers paa de adelige Godser ere fritagne for tvungent Bidrag til Fattigvæsenet. I retslig Henseende hører Sognet til Ekernsförde Herred med Undtagelse af Bro- og Slusevogter Stederne, der høre til Hütten Herred og Amt.

Skoleforhold. I Sognet findes følgende Skoledistricter: Gattorf, med Skole i 2 Classer og 180 Børn. Neu Wittenbek, med Skole i 2 Classer og 145 B. Schinkel, med Skole i 2 Classer og 120 B. Revenstorf, med Skole i 2 Classer og 170 B. Lüttendorf, med 73 B. og Königsförde, med 77 B. Disse sex Skoler tilsees af Hovedpræsten. Skolerne i Bornstein, med 85 B., i Niendorf, med 100 B., i Lindhøvd, med 70 B., i Ostorf, med 150 B. i 2 Classer, i Felm, med 85 B., i Blicksted, med 90 B., i Felmerholt, med 55 B. samt i Jordan, med 50 B. tilsees, skjøndt den sidste ligger paa Ekernsfördes Grund, af Diaconen. Der findes saaledes 14 Skoler i Sognet med omtrent 1500 skoleføgende Børn. Jvfr. Krusendorf Sogn, Skoleforhold. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 232, Confirm. 145, Copul. 51, Communic. 1850, Døde 141. Daaben forrettes i Reglen i Kirken, i de senere Aar stundom i Hjemmet. Altergang holdes saa ofte Noget ønsker det, dog i Reglen kun fra Langfredag til 1ste Søndag efter Trinitatis og fra Begyndelsen af October til Advent. Kirkesproget er tydsk.

Kirken ligger paa en lille Bakke i Byen Gettorp, altsaa omtrent midt i Sognet, og er en usædvanlig stor og anseelig Landsbykirke. Naar den er bygget, vides ikke med Visshed, man antager i det 12 Aarh.; den nævnes første Gang 1318. Den er 166' lang, Skibet nemlig 105', Taarnet 28' og Choret 33'. Skibets Bredde er 32', Chorets 29'. Høiden under Hvelvingerne 33½', den sydlige Fløi, „unser lewe vrouwen Capelle“, der tilbyggedes 1509—11, gjør Kirken til en halv Korskirke og er 34' lang og 27' bred. Det ældste Stykke af Kirken er Taarnets Fundament, der bestaaer af utilhugne Kampesteen, og hertil, hvor man kan! see en Tværmuur er afbrudt, er nu spøiet Skibet og Choret, hvilket Sidstes sydlige Muur (ei den nordre) er rykket 3' ind, hvorved Chorbuens ikke er bleven sat midt for Skibet. Paa Taarnet byggedes fra 1438 af, 1491 fik det Tag, 1494 ophængtes Kloffen. Det er 220' høit, pyramideformet og tækket med Spaaner og Kobber. Kirken er af Muursteen med Tegltag, restaureret indvendig 1820, udvendig 1856. 1491 byggede man et lille Taarn over Choret, men det blev ødelagt af Svenskerne 1645, der ved samme Leilighed toge Kobbertaget af den sydlige Fløi og det store Taarn, der 1649 fik Spaantag. Indtil 1688 var Choret blytækket. Altertavlen er smuk, Prædikestolen fra 1598, Døbefonten er af Metal og har Omkriften: Anno Dom. MCCCCXXIII completum est opus istut. Wlf de Alevelde. Orglet, fra 1490, fornyedes 1515, af Wienighe den 1672, ødelagdes af Lynild 1728 og restaureredes paa Patronen Balthasar v. Ahlesfelds Bekostning, men er nu saa medtaget af Tiden, at Anskaffelsen af et nyt er bleven vedtaget. Kirkens Levninger fra Catholicismens Dage, St. Jørgens Billede og en Træhsekrone med et Dobbeltbillede af den hellige Jomfru, have lidt ved Restaurationen 1820. I Taarnet er et Uhr og op til Kirken ere Begravelsescapeller for Familierne Ahlesfeld, Viliencron og Lynar. Begravelsespladsen er 1839 forlagt til tæt Syd for Byen, og ved at sælge Familiebegravelser ere Omkostningerne ved Anlægget mange Gange indvundne. Patronatet over Kirken tilhører Efterkommerne af den Godse v. Ahlesfeld, hvem Christian

den Første ved Gavebrev, dat. Segeberg, Philippi Jacobi Dag, 1 Mai 1460, skænkede samme, fordi han havde foræret Kirken 2 Gaardes Jordtilliggende. Uddøer Linien, tilfalder Patronatet Kongen. For Tiden er Ahlefeld til Lindau og Gr. Königsförde Patron.

Kirken var indviet til St. Jørgen, og det er denne Helgen, den skylder sin Anseelse og Størrelse. Paa Kirkegaarden, S. V. for den nuværende Kirke, eller som Andre mene snarere D. for Kirken, laa nemlig et særegt Capel, indviet til denne Helgen, hvis Billede af Sølv, der havde kostet 383 Mk., fandtes i Capellet, og der var sammesteds en St. Jørgens Blof, hvori betydelige Dffergaver bleve nedlagte, deels af Reifende, hvis Patron St. Jørgen var, deels af andre Pilegrimme, da Gettorp var blevet et berømt Balsfartsted. Ved Hjælp af disse rige Gaver saae man sig istand til at anvende Meget paa Kirkebygningen. Naar dette omtalte Capel er bygget, vides ikke, dog anføres i Cathedr. Reg. 1463 „Ghettorp XXIV sol. Capella ibidem XII solid“, og af en gammel Regnskabsbog, der begynder med 1483, sees, at Capellets Taarn, der var belagt med Kobber, blev færdigt 1513. Capellet fik et Positiv 1500, blev malet 1502, og 1511 var der 4 Præster ved samme; 1619 blev det „weilen sie nicht weiter wozu nütze“ nedbrudt, og dets Materialier anvendte til Kirke-taarnet. Pladsen laa ubenyttet indtil 1664, da Anna v. Ahlefeld gav 100 Mk. til Kirken for den og lod opføre et Fattighuus for Gudsset Hütten, hvilket endnu eksisterede i Begyndelsen af dette Aarhundrede, men senere er forlagt til Hesselrott. Af ovennævnte Regnskabsbog sees, at Helgenens Billede har haft en Vogterfste („4 Bl. mulieri, quæ custodit S. Georgium — mulieri quæ præest S. Georgio“) og at der foruden overordentlige Pengegaver (144 Mk. endog i 1501) fra Folk, selv fra Angel (Timm Schütte paa Warleberg skænkede ved Testamente een rhinisk Gylden til Capellet for dermed at forgylde Tomfru Marias Krone) ogsaa offredes andre Gjenstande, som atter indløstes eller folgtes, saasom Heste („25 Bl. vor ein junk perdt, 20 Bl. vor perdt, dede ein Angelbur gaff), Kvæg („5 Mk. vor ein par Döfen“), Sviin, som man fedede og slagtede (1500 „2 Bl. vor Solt to Sunte Jürgens Specke to soltende“), Bøx, Hør, Humle, Korn, Uld o. s. v. I Kirkejeglet findes St. Jørgen tilhest med Lindormen under sig og Omstriften: Sigillum Sancti Georgii in Gettorp.

Før Reformationen var her ansat 5 Præster. Nu er der ansat en Hovedpræst og en Diacon, mellem hvilke

Embedsforretningerne, ifølge ministeriel Bestemmelse fra 1863, ere saaledes fordeelte: begge Præsterne ere lige berettigede og forpligtede til at udføre alle Forretninger. De prædike begge hver Søndag skifteviis til Froprædiken, hvormed Catechisation er forbunden, og til Høimesse, hvormed Altertjenesten er forbunden; den, der prædiker til Høimesse, udfører Forretningerne i den løbende Uge. Den inventarie-mæssige Betaling for disse deles ligeligt imellem begge, kun hvad hver erholder for Confirmation, Skrifte, Oprettelse af Testamenter og Advarsel mod Meeneed beholder han for sig alene. Hovedpræsten fører ene Kirkebøgerne og modtager ogsaa alene Betalingen for Udskrifter af disse. — Angaaende Tilshyret med Skolerne see under: Skoleforhold.

a. Hovedpastoratet

besættes ved Valg, hvortil Kirkepatronen præsenterer og Menigheden vælger curiatim med 150 Stemmer; men ved den foreskrevne Valgmaade kan et Minoritetsvalg finde Sted, hvorfor det er et almindeligt Ønske, at Valgmaaden blev forandret og Valgretten udvidet. Valget stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen, der vel ligger i Kirkebyen, men dog temmelig langt fra Kirken, er en stor og bekvem grundmuret Bygning, opført 1843, da den gamle var afbrændt Aaret før. Udhusene ere ogsaa nye og grundmurede, da de afbrændte 1845 og Laden 1848, men for smaa, hvis Torderne bleve drevne under Præstegaarden. Haven er meget stor, ret god og forsynet med mange Frugttræer..

Embedsjorderne ere skjænkede af Godse Ahlesfeld 1460 og udgjøre 2 Gaardes Tilliggende, omtrent 128 Tdr. Land. De ere samlede om Præstegaarden og bortforpagtede i 3 Afdelinger for i Alt 11 a 1200 Rd., i hvilken Sum nogle Naturalydelse ere beregnede. Til Brændsel have en Tørvemoose paa 12 Tdr. Land, omtrent $\frac{1}{4}$ Mil borte, hvor Hovedpræsten maa lade skjære 20,000 Tørv; 6 Favne Brænde fra Warleberg og 2 Læs fra Rosenfranz.

Indtægter. A. In natura: 48 Tdr. Rug, 1 Td. $3\frac{1}{2}$ Skp. Havre, 6 L^u Hør, ovennævnte Brændeleverance. B. Accidentier: 400 Rd. C. Andre Indtægter: Aldstedspenge burde udgjøre 100 Rd., Fixum 6 Rd. 38 β , af et Legat 5 Rd. 13 β .

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Ordinations- og Introductions-Omkostningerne. Aarlige

Udgifter: Landskat 41 Rd. 86 β , Fattigskat (kun tildees frivillig) 56 Rd.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 648 Rd. 32 β , til Enkepension 533 Rd. 32 β . Enken erholder af Kaldet 64 Rd. 48 β , Brugsretten af 8 Tdr. 40 \square R. Land og Ret til fri Bolig i Enkesædet, hvortil ingen Have hører. Endvidere nyder hun Renten af et af Diacon Rodazius stiftet Legat, oprindelig 160 Rd., nu med Rentetillæg 1467 Rd. 38 β a 3 pCt. Er der ogsaa Enke efter Diaconen, dele de Indtægterne af Legatet og Jorderne; findes ingen Enker, lægges Renterne til Capitalen, og Hovedpræsten benytter Jorderne. Hovedpræsten skal sikke sin event. Enke 130 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til 1900 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 10 β , Hjemmedaab 1 Rd. 58 β , Kirkegangskone 10 β , Christentøi 38, 51, 64 a 77 β , Skriftepenge 4 β , Sygecommunion 19, 26 a 38 β , Trolovelse 1 Rd. 13 β , Copulation 1 Rd. 22 β a 2 Rd. 44 β . Jordspaakastelse 51, 64, 77 β a 1 Rd. 6 β , Ligprædiken 4 Rd. 80 β . Attester efter Sædvane 26 β . Confirmanderne give efter Behag.

b. Diaconatet

befættes paa samme Maade som Hovedpastoratet.

Embedsboligen ligger 120 Skridt fra Kirken, ved en Vej, der fører til Chausseen. Den er bygget 1845 af Grundmuur, teglhængt med skifertækket Frontispice, har fornedet 4 Værelser, et Kammer, Pigekammer, Kjøkken, Spisekammer og rummelig Kjælder, foroven 2 Værelser og et Kammer. Udhuset er en 5 Fag stor Lade. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er smal og lang, 150 \square Roder stor, deelt af Laden. Jorden er god, dog ville de nyplantede Frugttræer ikke trives; de ældre Frugttræer have lidt ved Bygningens Opførelse og oftere ved Nabohusenes Brand og begyndt at døe bort.

Embedsjorderne, der udgjøre lidt over 8 Tdr. Land (med Gaard og Have 8 Tdr. 186 \square R. 6 Fod), ligge 4 a 500 Skridt fra Boligen ved Chausseen. Desuden endnu et daarligt Stykke Mojeeng, 1 Td. 76 R., omtrent $\frac{1}{4}$ Mil borte. De ere bortforpagtede for 236 Rd. Til Brændsel

leveres fra Warleberg Gods 6 Favne $2\frac{1}{2}$ Fods Bøgefløvebrænde, og Diaconen maa ligesom Hovedpræsten lade skjære 20,000 Tørn i Embedets Mose.

Indtægter. A. In natura: 12 Tdr. 12 Rdr. Rug, 120 Hod Havreneg, 60 a 70 Å Hør. Desuden af Godserne 6 Tdr. 9 Spent $2\frac{1}{2}$ Rd. Rug og 1 Td Havre. Ovennævnte Brændedeputat. B. Accidentser: 300 Rd. C. Andre Indtægter: Aldstedspenge burde udgjøre 48 Rd., af Kirkekasen 122 Rd. 93 β, af Hovedpræsten 150 Rd., for Tilsynet med Liliencrons Begravelsescapel 144 Rd., for Tilsynet med en Fattigstiftelse 9 Rd. 58 β, istedetfor Tiende af nedlagte Gaarde 12 Rd. 77 β fra Godserne, istedetfor en fast Ro aarlig efter eget Ønske 5 Rd. 32 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Ordinations- og Introductions-Omkostningerne og afhenter Præstens Gods. Aarlige Udgifter: Landstat 3 Rd. 32 β, Fattigstat (kun tildeels frivillig) 18 Rd. 72 β, Bankrenten af det Liliencronske Legat 3 Rd. 19 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift er 348 Rd. 38 β, til Enkepension 533 Rd. 32 β. Enken erholder af Kaldet 66 Rd. 64 β, Brugretten af 8 Tdr. 40 □ R. Land og fri Bolig i Enkesædet, der er fælles for begge Embeder og uden Have. Desuden Renten af Rodazius' Legat, jvfr. herom: Hovedpastoratet. Diaconen skal fikke sin event. Enke 70 Rd aarlig i Livr. og Fors. Anstalten af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1000 Rd.

Kirkeinventariet er omtalt under Hovedpastoratet, dog mærkes: Jordspaafastelse betales Diaconen med 26 β a 1 Rd. 58 β, hvis hans Ledfagelse forlanges, hvilket sjældent skeer. Confirmander 16 β og mere, Skriftepenge 4 β, Testamenter at udfærdige 1 Rd. 22 β. Tidligere leverede Godserne Wolfshagen 4, Lindau 3, Borghorst og Königsförde hver 2 Favne Brænde, men fordi der i Inventariet staaer, at Brændet foruden fra Warleberg „bittweise gereicht wird“ leveres intet mere, og dog staaer i Documenter bestemt, hvor mange Vogne Godserne skulle bruge til Transporten, og hvad Præsten skal give Skovfoged og Rudske i Drikkepenge.

Præsterækken.

Før Reformationen fandtes her en Hovedpræst, en Capellan og 2 Vicarer; efter 1521 endnu en tredje Vicar. Som Hovedpræster nævnes: Dom. Elerus Cordes plebanus in Gettorpe 1500. Hr. Peter Sachsenberg 1505. Som Capellaner: Peter 1491 og 98. Jacobus Rodt, 1499—1501. Nicolaus 1501. Joh. Stamer 1502 og 3. Nicolaus Scharpingh, 1503—05. Conradus 1505. Laurens 1506 og 7. Jürgen 1509. Hinrich Polemann 1524. Som Vicarer: 1) Paul Røpke var her 1485 og 1524; Eftermanden Nic. Kruse døde her 1574. 2) Nicolaus Pauels, 1485—94. Joh. Wulf 1506. Nicolaus Tonhges, 1506—1515. Hinr. Duve 1515. Johan 1524. Hinrich Duve, paany fra 1524. 3) Hr. Eggert (Danckwart) ansattes 1521 som tredje Vicar og kom fra Ekernførde.

Hovedpræster efter Reformationen. Joachim Strauch, fra 1523. Joh. Hesse, fra 1543. Steph. Napel, fra 1552. Joh. v. Bergen, fra 1554, laante af Trang 26 Mk. af Kirken, og han kunde ikke indløse Pantet. Joh. vom Alten-Busch, en Nederlænder, fra 1556. Pet. Postfeld, fra 1591. Mag. Henrik Gladovius, 1619—22. Marcus Rungius † 1648. Wolfgang Jednicus † 1675; gjorde sig fortjent af Menigheden i Krigsaarene og fik 24 Mk. som Erkjendtlighedsgave. Pet. Rungius † 1691. Joh. Fried. Hohenholz, begyndte Ministerialbøgerne, † 1713. Joh. Thomas Riesegang † 1720. Ludw. Ottens, 1720—30. Andr. Morits Lange † 1757. Matthæus Jacob Steger † 1788. Joh. Christ. Florentin Ahrends † 1820. Lorenz Clausen 1820, Consistorialraad 1851, Ridder af Dbg. 25 Januar 1862, entl. efter Ansøgning i Raade og med Pension fra 1 Mai 1862. Ketel Nehnsen, Sgpr. for Westerhever, Ejdersted Provsti, Valgconfirm. af 25 Septbr. 1863.

Diaconer. Joh. Lulle, fra 1526. I Aarene 1548 og 49 forvaltede Hovedpræsten begge Embeder og lønnedes derfor. Dionysius N. 1550. Gregorius, 1552—54. Stephan 1556. „A. 1557 heft de Røster van Wihnachten beth up Paschen gepredigt an des Capellans Stede.“ En ny Capellan 1565. Gregorius Jacobi, 1566—70. Joh. Muserus, 1570—72. Joh. Stechmann 1572. (Paul Leonysius ansattes 1600 for Pestens Skyld; der var altsaa 3 Præster, og de maatte prædike i Bherne). Joh. Kühn, 1602—19. Marc. Rungius, blev Hovedpræst 1622. Petr. Bawertus,

1622—30. Simon Seidel, 1630—36. Wolfgang Zednicus, blev Hovedpræst 1649. Mag. Petr. Rungius, Hovedpræst 1675. Mag. Johan Schreiber, fra 1673 Adj., 1675—98. Wilhelm Hinrich Rodazius (Rodakky), til 1721, stiftede et Legat for Præsteenter (see ovf.). Gustav Christoph Hoffmann, 1721—22. Johan Langemaak † 1731. Detl. Martin Scheel, til 1734. Ernst Adolph Enewald, 1735—39. Hinr. Ernst Cranz, 1740—51. Joh. Adolph Suwe † 1775. Georg Hinr. Panitz, 1776—81. Peter Burdorf, 1781—83. Joh. Georg Schubart † 1810. Lorenz Clausen, Hovedpræst 1820. Carl Friedr. Ferd. Lange, 1821—27. Joh. Hinr. Christian Peters, 30 Decbr. 1827.

Ann. Sognet Gettorf, 1463: Ghettorp, havde i de ældste Tider et høist forskjelligt Udseende fra nu; det var dengang bevoget med Skov, øde og ubeboet; Helmold kalder det terram spatiosam et frugibus fertilem sed maxime desertam. Vel blev det i de næste Aarhundreder, 12te, 13de og 14de, mere beboet og opdyrkedes efterhaanden, i 17 Aarh. anlagdes mange Glasværker, hvoraf Navnene Hütten; men det er dog egentlig i de sidste 2 Menneskealdre at Sognet er gaaet frem i Cultur og Folkemængde. Det var forhen større i Omfang, thi en Tid hørte Noer ogsaa hertil. Dengang var Levoldesouwe, før Leuoldesouwe, der udspringer ved Warleberg og flyder mod Øst ud i Kiel Bugt, Grændsen, nu Ejder-Canalen, der omtrent indtager Flodens gamle Løb. Her ved Levoldesou forsamledes de holsteniske og slesvigske Landstænder i det 15 Aarh. og holdt deres Landdage. Angaaende Bolden „Landwehr“ see: Ekernförde Herred. Den nuværende By Bornstein har før været et Gods, thi 1542 nævnes i Documenter H. v. d. Wisch til Bornstein og 1626 Anna Bogwisch til B. Niendorf findes 1632 som Niendorp, senere Neudorf. Lindhøvd, forh. Linthøved. Angaaende Felme, forh. Belme, findes i en Kirkebog fra 1632: „Aus dem Koldehöfer Gute gehen nach Gettorfer Kirche die Felmer, sind 9 Höfen, 1 Wurthsiger und ekliche Rötener.“ Blicksted, forh. Blixstede, har før været betydeligere end nu; i en Lavning findes endnu Spor af en befæstet Borg. 1670 afbrændte næsten hele Byen. Askov, 1632 Askove, fortydsket Aschau, er aflagt fra Noer og Grünwald. Det var før en lille By, og 1504 og 1514 boede Folk her, der gave Tiende. Blandt de ældste adelige Giere nævnes Siev. v. Ahlesfeld „in der Aschau“ 1554 og 90 og Sønnen Wulf til „Askow“ 1593, senere Blome, Schack, Wonsfleth, Ahlesfeld, Kruse, Bogwisch, Ahlesfeld, Gull, og fra 1782 er det forenet med Altenhof og tilhører Grev. C. Reventlov. Før laae nogle Steder Asrott tæt ved Gaarden og

findes paa Dankwerths Kort; nu ere de nedlagte. Berensbrook, oprindelig en Aulsgaard under Lindau, see Ekernfærde Herred, har været eiet af: 1705 Ahlesfeld, 1737 v. Qualen, 1802 Steindorf, 1816 Ranzau, fra 1847 Prinds Fr. af Augustenborg. Hen imod Aiskov findes en stor Høi med betydelig Steensætning. Borghorst, Burghorst, var i ældre Dage en By, thi Mag. Rungius skriver 1632 i Kirkebogen: „zur B. sind ehemals Bawren gesessen, so nach Gettorpf gehörig.“ 1514 findes dog ikke Bønder der. Claus Ahlesfeld til Gjelting eiede Gaarden 1529, Ranzau til Bülf 1564, Enken ægtede Rumohr 1593, v. Thienen 1671, v. Blome fik den 1723 med Forriges Datter, disses Datter bragte den til Jofias v. Qualen 1742, hvis Søn 1800 solgte den til Geheimeraad Ahlesfeld, 1815 Qualen, fra 1823 Hamann. Borghorster Hütten er i sin Tid opstaaet af en 1630 nedlagt By Roggendorf (Kakendorp 1504, Kokendorpe 1514) og hørte dengang som Aulsgaard under forrige Gods, hvorfra det 1803 af Geheimeraad Ahlesfeld solgtes for henved 140,000 Rd. til Martens, blev 1806 selvstændigt adeligt Gods og eies nu af Pr. Lieut. v. Ladiges. Augustenhof eies af Jenich i Hamburg. Wolfschagen var egentlig en Aulsgaard under Godsset Hütten og oprettet i Begyndelsen af forrige Aarh. af Geheimeraad v. Liliencron til Hütten, med hvilket Gods det var forenet til 1790, da B. v. Qualen solgte det til Werdermann. Det blev adeligt Gods 1806 og eies nu af Klosterprovst v. Qualen. Det nuværende Wolfschagener Hütten hed oprindelig Hütten og var en By, der 1504 og 1514 ogsaa kaldes Havickhorst, hvis Beboere gave Tiende til Gettorf Kirke. 1571 anlagdes en Glashtytte, der vel har givet Anledning til Navnet Hütten. Ved Arvedelingen 1515 efter den 1500 i Ditmarsken faldne H. Ahlesfeld fik Godse A. Königsfærde, hvorfra for Sønnen Jürgen aflagdes Byen Blicksted og nogle Aaad i Gettorf, hvoraf han oprettede et Gods og byggede Gaarden Hütten, der indtil 1654 blev i Ahlesfeldernes Eie, senere v. Thienen, Königsmark, 1694 B. v. Liliencron (oprindelig Martens, men 1630 adlet og baroniseret), 1787 v. Qualen, senere mange forskjellige Eiere, nu Kuhlmann. Om Warleberg see Ekernfærde Herred. Rosenkranz hed til 1829 Schinkel, af hvilket Navn der allerede i det 13 Aarh. findes en Familie, jvfr. S. 336. Nicolaus de Schinkele nævnes 1289, Luderus de Schinkele 1337, Otto v. Schinkel 1357, Familien forsvinder i næste Aarh. 1512 eiede Claus Breide Gaarden, 1564 Ranzau-Bülf, 1626 Ahlesfeld-Seestermühe, 1684 v. Thienen, 1758 v. Brockdorf † 1781, 1783 Ranzau, Jensen, Bruhe, 1811 v. Klöcker, fra 1828 Højjægermester Dr. Weber. Groß Königs-

førde, oprindelig en Deel af Lindau, har fra 1515 bestandig tilhørt Familien Ahlesfeld. Om Lindau, ogsaa kaldt Deutsch L. til Forskjel fra Dänitsch L. i Angel, see Ekernförde Herred.

15. Krusendorf.

Steds- og Retsforhold. Sognet ligger sydostligt i Provstiet, 2 Miil fra Ekernförde, 3 Miil fra Kiel, og grændser til Ekernförde Fjord mod N. og N. O., til Dänischenhagen Sogn mod S. og S. O., til Gettorf Sogn mod S. V. og V. Det har en Længde af omtrent 1 Miil langs Fjorden, men er kun $\frac{1}{4}$ a $\frac{1}{2}$ Miil bredt og bestaaer kun af adelige Godser, hvori findes følgende Byer: 1. Krusendorf, med Kirke, Præstebolig og Skole, hvorfra mod Syd ere udflyttede Elisendorf og fire Halvgaarde, nu forenede til to Dobbeltegaarde. 2. Surendorf, ved en lille Bæk. Af 3. Stubbendorf høre omtrent tyve Baaninger, deriblandt de udflyttede fire Heelgaarde og to Halvgaarde, der kaldes Friedrichsfeld, til dette Sogn, Resten til Gettorf, meget blandet imellem hverandre. — Af Beboelser og Steder findes endvidere: Haschendorf, 3 Gaarde og 7 Huse i Krummland, 2 Raad i Krummlandholz, Raschteich 2 Raad, Lehmrott 2 Raad, Strandberg med en Smedie og Lindhøvd Windmølle. I den sydlige Deel ligge 3 Huse, hvert beboet af et Par Familier; de høre til Godset Vorghorster Hütten i Gettorf Sogn og kaldes Buchholz (Bokholz). Af adelige Godser findes i Sognet: Noer, hvortil hører Lehmrott, Raschteich, Krummland, Strandberg og Lindhøvd Mølle her i Sognet, desuden Lindhøvd By og Gaardene Hohenkamp og Lundhof i Gettorf Sogn. Ved Hovedgaarden, der har store Bygninger og smukke Parkanlæg, ligge Boliger for omtrent 40 Familier. Grünwald bestaaer af Krusendorf By og Elisendorf; Noer og Grünwald have en Taxationsværdi af 512,160 Rd. Dänisch Nienhof (Taxationssum: 211,320 Rd.) bestaaer af Byerne Surendorf her og Stohl i Dänischenhagen Sogn. Hovedgaarden med et særdeles smukt Baaningshuus ligger deiligt med Havepark, Skov og Strand omkring sig. Hohenhain (Taxationsværdi: 80,860 Rd.) bestaaer af Haschendorf og nogle spredt liggende Raad. — Sognet er kun lille, dets Boder ere særdeles gode, Terrainet er noget bakket med flere Skovpartier, især ved Hovedgaardene, navnlig Nienhof. Ubetydelige Vandløb, saasom den lille Laxbæk ved Surendorf; aldeles ingen Moser. Beboerne (i 1855: 1059, i 1860: 1077, 184 Familier) be-

staae, med Undtagelse af Godsernes Embedsmænd, Forpagterne og de 23 større Gaardmænd, af Haandværkere og fornemlig Daglønnere; Velstanden blandt dem er derfor kun ringe og deres Aar smaa. Udgifterne til Fattigvæsenet udgjorde i 1861 omtrent 2000 Rd. fra de forskjellige Fattigcommuner i Sognet. I retslig Henseende hører hele Sognet til Ekernførde Herred.

Skoleforhold. I Sognet findes kun 2 Skoler: Krusendorf Skole, med 75 Børn fra Godserne Noer og Grünwald (en Deel af det vestlige Noer Gods søger Skole i Lindhøvd, Gettorf Sogn, med omtrent 30 Børn) og Nienhof Skole, med 130 Børn i 2 Classer fra Godserne Nienhof og Hohenhain. Til denne Skole hører ogsaa, med omtrent 50 B., Byen Stohl, Nienhof Gods, men Dänischenhagen Sogn. Omtrent 30 Børn her fra Sognet under Godserne Borghorst og Borghorster Hütten søger Skole i Døstorp, Gettorf Sogn. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 33, Confirm. 24, Copul. 9, Communic. 290, Døde 16. Daaben forrettes deels i Kirken om Søndagen, deels i Præstegaarden om Hverdagen; Daab i Hjemmet finder kun sjældent Sted. Altergang holdes hver anden Søndag, 7 a 8 Gange fra Skjærtorsdag af og 4 a 5 Gange fra Slutningen af October til hen imod Juul. Kirkesproget er thdsk, og Embedet besættes ved Valg, hvortil Besidderen af Noer præsenterer 3 Candidater, hvoraf 1 vælges curiatim af de 3 Godser Noer med Grünwald, Nienhof med Hohenhain og Borghorst. Valget stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger omtrent midt i Sognet, i Byen Krusendorf, paa en lille Høi. Den er opført 1735—37 og indviet 3die Søndag i Advent 1737, har et ret anseeligt Ydre, kobbertækket Taarn, teglhængt Skib, Hvalvinger, et ældre, i 1830 restaureret Orgel og en smuk Marmor Altertavle med godt Billedhuggerarbejde, men intet Uhr. Over Altret er Prædikestolen anbragt; den har en særegen Form, da den er lige saa lang, som Altret er bredt. Kirkens Indre gjøres mørkt ved to Herkabsstole og Pulpiturer paa Siderne. Med Kirken er sammenbygget og ved et meget kunstfærdigt Jerngitter derfra adskilt et Begravelsescapel, hvori Kirkens Opbygger med Gemalinde, der begge døde 1763, hvile i 2 Marmorlister. Kirkegaarden blev indviet 1737 og er omgivet af flere gamle Lindetræer. — Sognets ældre Kirke laa paa en Høi paa fri Mark; hen ad Søen til, ved en Bæk (Jelm

eller Jellenbæk, Hilligbæk, Heiligenbæk), hvis Vand man troede forskaffede de dermed døbte Børn lang Levetid og megen Styrke, hvilken sidste Egenstabs især Krusendorferne og Eternforde = Skipperne satte saa høi Priis paa, at de holdt den hellige Catharina i Jellenbæk i stor Ære og betænkte rigeligt hendes Capel og dets Præster. Capellet nævnes 1318, da Biskoppen skænkede Sognets Tiende til Domcapittlet. I et Testamente af 1359 nævnes ecclesia in Gellenbecke og sammes plebanus, og i 1368 testamenterer en Borger i Kiel „ad capellam beatæ Catharinæ in Jellenbecke unam marcam”. Da Capellet blev brøstfældigt, nedreves det, og den daværende Besidder af Noer, Geheimeraad Joachim v. Brockdorf, lod den nuværende Kirke opbygge, til hvis Bedste han yderligere skænkede en Capital paa 2750 Rd. I Kirkens Segl findes Ordet „Jehovah“ med hebraiske Bogstaver i en triangulær Straaleglorie.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken. Den er bygget 1820, indeholder 7 Værelser, nogle Kamre og Kjælder, er massiv og kostede omtrent 6120 Rd., men er dog ubekvemt indrettet og lider af Fugtighed. Udhusene bestaae af en ældre Bygning, hvori Ko- og Evinestald, fra Begyndelsen af dette Aarhundrede, og en nyere, hvori Karlekammer, Hestestald, Brændehuus og Vade, opført 1822 af den gamle Boligs Materialier. Desuden findes et Bagers. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Foran Boligen ligger en lille Blomsterhave, bag Huset en større Kjøkkenhave paa 100 □ R. med ældre Frugttræer, og til denne støder endnu en tredie i de senere Aar anlagt, 40 □ R. stor, Have. Mellem Haverne, hvoraf den største bliver at indløse med 53 Rd. 32 β, ligger det omtalte Bagers.

Embedsjorderne, der udgjøre omtrent 70 Tdr. a 240 □ R. ret gode og frugtbare Jorder, hvoraf 4 Tdr. ere Eng, Resten Agerland, ere inddeelte i 9 Kobler Ager, 2 Enge og 2 større beplantede Stykker; den ene Halvdeel ligger tæt ved Boligen, den anden længere borte hen ad Søen til. Med Undtagelse af en Eng, som Præsten har forbeholdt sig, ere de fra 1855 til 1867 bortforpagtede for 480 Rd. Hvad Forpagteren forøvrigt maa udrede i Penge (Landskat og Fattigskat) og Naturalier udgjør omtrent 200 Rd. Jorderne ere merglede og blive nu drainede. Brændsel faaes for en Deel fra en lille Skov og fra nogle spredt liggende og med Krat bevægede Stykker Land, i Alt omtrent 4 Tdr., der ere omtrent $\frac{1}{4}$ Mil fra Præstegaarden og kunne levere Gjerdsel og tildeels Brændsel. Tørvemose findes ikke.

Indtægter. A. In natura: 16 $\frac{1}{4}$ Td. Rug, 23 \bar{u} Hør, 280 \bar{u} g, 14 Favne Bøgebrænde fra Noer. B. Accidenter: 130 Rbd. C. Andre Indtægter: Aldstedspenge 13 Rbd., Legatpenge 52 Rbd. og ligeledes 52 Rbd. fra Fattigvæsenet i Nienhof.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Ordinations- og Introductions-Omkostningerne og besørger Flytningen. Svfr.: Embedsholigen. Aarlige Udgifter: Landskat 64 Rbd., Fattigskat omtrent 30 Rbd.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift samt Enkepension er 417 Rbd. 77 β . Enken erholder af Kaldet 53 Rbd. 32 β , og Præsten skal sikkre sin event. Enke 85 Rbd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1000 Rbd.

Kirkeinventariet. Daab en Gaas samt Betaling for Døbetøiet, Confirmation 1 Høne, 1 Gaas og 20 \bar{u} g eller Bærdien, Trolovelse 1 Rbd. 58 β , Copulation 2 Rbd., Jordspaakastelse 42 a 67 β , Vigprædiken 1 Rbd 58 β , Skriftepenge 4 β og Mere, Attester 26 β .

Præsterækken. Kirkearchivet er magert, Kirkebøgerne først begyndte 1663 og desuden fulde af Huller. Christian Lexowius 1645. Wolfg. Ph. Reike, var her 1685. Peter Struve, 1696 og 1718. Joh. Andr. Boekmann, 1725—28. Sebast. Hinr. Stahl, 1728—54. Joh. Jac. Jensen † 1795. Heinr. Christ. Gosche, til 1818. Ant. Joh. Wilh. Wacker 1818.

Anm. Sognet Krusendorf hed før Jelmbek, Jellenbek, og var dengang mindre end nu, Dankwerth regner 1652 til samme Jelmbek, Krusendorf, Surendorf og det halve Stubbendorf, senere er det blevet forøget med Noer og Nienhof. Noer, forhen Mohr, Mohrd, er dannet af 10 nedlagte Gaarde. Som Besiddere nævnes i Begyndelsen af det 15 Aarh. Wolfgang v. Ahlesfeld, der levede 1417, 1424 skænkede Døbefonten til Gettorf og var gift med Hilla v. d. Wisch. 1463 nævnes Brødrene Benedict og Claus Ahlesfeld til Noer, Benedict døde 105 Aar gl., hans Brødre og Sønner nævnes 1488 og 1525 som Giere, og Familien blev i Besiddelse deraf indtil 1620, da Moritz Ranzau købte Noer af Joachim A. Breide Ranzau forenede 1633 Grünwald dermed, og fra den Tid af have disse to ikke været skilte. Ranzauerne til 1675, Humohr til 1680, Svigersønnen Wulf v. Brockdorff, hvis Søn Joachim døde 1763, Moltke, Grev Ranzau, Hilmers til 1823,

v. Qualen til 1832, Hertuginde Louise Augusta af Augustenborg og efter hendes Død hendes Søn. Grünwald, før Grönwohld, tilhørte i det 15 og 16 Aarh. Familien Ablefeld, kjøbtes 1633 af Breide Ranzau og forenedes med Noer. Dänisch Nienhof eiedes i det 15 Aarh. af Familien v. d. Wisch. 1500 nævnes Hennek v. d. W. tho Nyenhove, 1533 Jürgen, senere Dswald og Claus, Søsterens Mand Dwe Schested, Detl. Schested 1626 (den gang havde Godset 56 Plove, hvoraf 5 afgaves 1667) og 1631. Datteren Dorothea bragte Godserne til Otto Blome til Deutsch Nienhof, der døde 1645; den sidste af Familien, Otto, døde 1738, og hans Stedsøn v. Dertzen var hans Arving (han solgte 1756 Godset med $29\frac{1}{2}$ Plov til v. Reventfeld), senere v. Wibel og Hasche (i hvis Tid $11\frac{1}{2}$ Plov frasolgtes 1793 til Birkenmoor, 4 Plove henlagdes til Hohenhain, og 1801 lagdes $2\frac{1}{2}$ Plov til Bülf, saa at Godset fra den Tid af kun contribuierer for $11\frac{1}{2}$ Plov), Grev Ranzau, nu Senator Adami. Hohenhain blev i forrige Aarhundrede aflagt med 4 Plove fra Nienhof, Hasche blev Eier af samme, kaldte den Werkauf og forsynede den med temmelig storartede Bygninger i 1801. Gaarden brændte kort efter, fik mindre Bygninger, blev adeligt Gods 1806, solgtes til Grev Ranzau til Nienhof og har siden været forenet med dette. De til Godset hørende Beboelser i Haschendorf ere opkaldte efter ovennævnte Eier og udflyttede af ham. 2 af Raadene ligge sammen og hedde Kuhkoppel; det ene af dem laa før nordligere og hed dengang Goldkuhle. Ved den forbi Surendorf flydende Bæk, hvori fanges Lar, og som kaldes Lasébek (Larvæk) laa i ældre Dage en Vandmølle. Paa Nienhof Hovedgaardsmark findes en steenomsat Høi og i en anden Høi et Gravkammer. — Benedict Blome stiftede, ifølge et Løfte, han gjorde da han var i Livsfare paa Tjen, 1669 en Fattigstiftelse i Nienhof for 9 Fattige fra de af ham eiede Godser Nienhof, Kaltenhof og Birkenmoor. Han byggede Huset, satte 6000 Rd. a 6 pCt. fast i Godserne til Fordeel for Stiftelsen, hvormed han forbandt en Skole. Præsten skulde prædike og Skolelæreren holde Bedetimer; men Stiftelsens Formue kunde ikke strække til. Fra 1829 hvilede Stiftelsen, 1833 opførtes Skolen, 1861 Fattighuset med et meget tarveligt Capel, indviet 25 Juli 1861, hvor Præsten hver Maaned skal holde en Prædiken.

16. Dänischnhagen.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der er det sydøstligste i Provstiet og Stiftet, ligger næppe 2 Miil fra Kiel og grændser mod N. til Krusendorf, mod S. til Østersøen

og Kiel Fjord, mod S. til Kiel Landmenighed, skilt fra den ved Ejdercanalen, mod V. til Gattorf Sogn, og omslutter Frederiksort. Det bestaaer kun af adelige Godser, hvori findes følgende Byer: 1. Dänisshagen, med Kirke, Præstebolig, Skole, flere Kroer og mange Haandværkerboliger. I Byen boer en Læge. 2. Sturenhagen, med en Windmølle, der fornylig ogsaa er bleven forsynet med Dampkraft. 3. Sprenge, med en Windmølle og Uolsgaarden Sprengerhof. 4. Stohl, mod N., ligger høit og smukt ved Søen og hører til Dän. Nienhof i Krusendorf Sogn. Udflyttergaarden Thornsbrook. 5. Scharenhagen, ved en lille Na. 6. Schilffee. 7. Pries, med Stedet Schuster Kro og Raadet Dickmeis. 8. Holtenau, ligger meget smukt ved Canalen og bestaaer af 10 Gaarde, 5 Raad og 20 Underststeder. 9. Clausdorf, en temmelig stor By, med Udflyttergaardene Postkamp og Kowitzberg og Stedet Dänenhöft. — Mindre Byer eller Samlinger af Beboelser, navnlig for Dagleier- og Arbeidsclassen, ere: Fresenhagen, en nedlagt By nær Gaarden Kaltenhof, med Dagleierboliger, Mariensfeld, Freidorf, Ravendorf, Karlsberg, Strand, Lehmkathen, Krøf (auf der Krück), Ruhholzberg og Altenholz. Enkelte Gaarde og Steder ere endvidere: Achterkamp, nu ogsaa kaldt Hollien, Befredder, Catharinenberg, Dreikronen, Flur, Uolsgaarden Friedrichshof, Kalskamp, Langensfelde, Papenholz, Pilzfrug, Scheidekoppel, der Heisch, Kahlenberg, Friedrichsrub, Lüdderkamp, Uhrnesberg og Stift, en større Gaard med nogle omliggende Huse. Gaarden er indrettet til Bolig for Godsherskabet, og en forhenværende Skovfogedbolig beboes nu af Inspecteuren for Godset Seekamp. — Adelige Godser ere: Alt Bülf (Taxationsværdi: 170,720 Rd.) bestaaer af Hovedgaarden, hvis Vaaningshuus er bygget 1833, Byen Mariensfeld og mange spredte Huse. Neu Bülf (Taxationssum: 72,800 Rd.) med Ravendorf og flere Dagleierboliger paa det nedlagte Sted Scheidebergs Grund. Birkenmoor (Taxationsværdi: 235,640 Rd.) med eenetages grundmuret, teglhængt Vaaningshuus med Frontispice og Kjelder, Byerne Sprenge og Ruhholzberg, Gaardene Sprengerhof og Pilzfrug samt flere enkelte Steder. Kaltenhof (Taxationsværdi: 322,600 Rd.), hvis Hovedgaard har vidtløftige Uolsbygninger. En forhenværende Inspecturbolig er nu indrettet til og benyttes stundom af Godsherskabet. Til Godset høre Byerne Felm og Felmerholz af Gattorf Sogn, desuden Sturenhagen og Fresenhagen, samt Stederne Bosberg, Søren m. fl. af Gattorf Sogn. Kathmannsdorf (Taxationsværdi: 169,200 Rd.) med eenetages Vaaningshuus

fra 1718. Størstedelen af Godsset ligger i Gettorf Sogn; her i Sognet ligger Hovedgaarden samt Stederne Achterkoppel, Achterkamp, Kalskamp og Hollien, hvilket sidste Navn stundom bruges om alle Stederne. Uhlenhorst (Taxationsværdi: 81,960 Rd.) med eenetages grundmuret Baaningshuus, bygget 1805, smukt beliggende ved Kirken. Vindmølle. Til Godsset hører Rehmkathen. Ekhof (Taxationsværdi: 226,420 Rd.), hvortil Hovedgaarden med grundmuret eenetages Baaningshuus med Frontispice og Byerne Dänischnhagen, Scharenhagen, Freidorf og Strand. Knoop (Taxationsværdi: 270,740 Rd.) med en smukt beliggende Hovedgaardsbbygning, opført i forrige Aarhundrede af Grev Baudissin. Til Godsset hører Byen Clausdorf, Raadene i Altenholz og Aulsgaarden Friedrichshof; 2 Raad nær Gaarden hedde Konsterschaft og Schönwinkel. Seekamp (Taxationsværdi: 368,280 Rd.) bestaaer foruømlig af Byerne Pries, Schillsee og Holtenau, desuden af Gaarden Stift, der nu er Stamparcel, Parcelen Seekamp med en Vandmølle og en Vindmølle, der ligge tæt ved Byen Dänischnhagen, og flere enkelte Steder. — Endvidere findes i Sognet Bülfhuf Rodsbolig og Fyrtaarn med et fast Vindsfyr af 5te Orden og $2\frac{3}{4}$ Miils Lysvidde, samt det saakaldte Canal-district, der bestaaer af Slusevogterboligerne ved Rathmannsdorf, Knoop og Holtenau, samt de ved Canalens Munding liggende Embedsmænds Boliger og kongelige Huse, der ogsaa kaldes Holtenau. — Sognet har et Areal af omtrent 1 □ Miil; dets Udstrækning fra N. til S. er over 1 Miil og fra D. til V. henved 1 Miil; Terrainet er vel egentlig fladt, men der findes dog nogen Afvejling med Bakker, Dale, Enge og Moser; det høieste Punct er Hochholz, 178', V. for Byen Sprenge, hvor der nu ligger en Vandmølle; den høie Kyst N. for Frederiksort hedder Brunbjerg. Vandløbene ere smaa, Søerne ubethdelige, den største, Fuhl Sø, findes ved Ekhof. Skovpartier findes spredte over hele Sognet, den største Skov findes mod V. og hedder Kahlendorf og Dänenhöft. Jorderne ere milde Leerjorder og skiftede til al Slags Korn. Beboerne (i 1855: 3749, i 1860: 3829, 725 Familier) leve under meget forskjellige Bilskaar. Forpagterne og de egentlige Gaardmænd ere velhavende; men den langt overveiende Deel af Befolkningen hører til den arbejdende Klasse og lever i trængende Omstændigheder. I Sparekassen i Dänischnhagen indestod dog ved Udgangen af 1859: 118,212 Rd. Paa Grund af de mange adelige Godser, der heelt eller tildeels ligge her i Sognet, er dette deelt i en Mængde (12) særskilte smaa Fattigcommuner, jvfr.

S. 268. I retslig Henseende hører Sognet til Ekernförde Herred, med Undtagelse af det saakaldte Canal-district, der hører til Hütten Herred og Amt.

Skoleforhold. Der findes 6 Skoler i Sognet: Dänischenhagen, med 143 Børn fra Kaltenhof og Ekhof Godser. Freidorf, med 145 Børn fra Ekhof, Alt og Neu Bülf. Pries, med 120 B. fra Bherne Pries, Schilksee og nogle Parcelier. (Desuden søge Børnene fra Frederiksort hertil). Holtenau, med 50 B. fra denne By og Canalmundingen. Clausdorf, med 157 B. fra Godserne Knoop og Uhlenhorst. Birkenmoor, med 67 B. De tre første Skoler og den i Clausdorf have en Elementarclasse med en Præparand til Lærer. Desuden søge Børnene fra Stohl By Skole i Nienhof, Krusendorf Sogn, og nogle fra Kaltenhof Gods Felm og fra Rathmannsdorf Felmerholz Skole i Gettorf Sogn. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 121, Confirm. 80, Copul. 26, anmeldte Communic. 718, men vist 2 a 300 flere uanmeldte, Døde 65. Daaben forrettes enten i Kirken eller i Præstegaarden; Daab i Hjemmet er sjelden og da kun hos de Fornemme. Altergang holdes fornemlig Skjærtorsdag og Langfredag, desuden hver Søndag mellem Paaste og St. Hansdag og mellem Mikkelsdag og Juul. Kirkesproget er tydsk, og Embedet besættes ved Menighedens Valg, hvortil Kirkepatronerne (Besidderne af Bülf og Seekamp) hver for sig præsentere een og i Fællesskab en tredje Candidat; Valget stadfæstes af Kongen.

Kirken ligger ved en lille Bæk omtrent midt i Sognet. Naar den er bygget, vides ikke; dens ældste, midterste, Deel er lige til Taget opført af utilbugne Kampesteen, 66' lang, hvortil mod V. er opført et Stykke paa 48' af Grundmuur, og mod D. og til Siderne ere tilbyggede grundmuret Chor og Begravelsescapeller. Kirkens Bredde er 33'; den har Bræddeloft, Tegltag og paa Bestenden et Træspir istedetfor et større anseeligt Taarn, der forhen prydede Kirken. Dens Indre er rummeligt, lyst og venligt, men ganske simpelt. Et lille Altarmaleri, et smukt Berncrucifix paa Altret, Prædikestol ovenover Altret, et smukt og godt Orgel fra 1858. I Kirkens Segl findes Kirkebygningen afbildet. Kirkegaarden blev betydeligt udvidet 1831.

Embedsboligen ligger faa Skridt fra Kirken. Naar den er opført, vides ikke, men det er en rummelig, skjøndt mindre bekvem Bygning, hvis ældste Deel er af Bindings-

værk, en nyere Tilbygning af Grundmuur; Værelserne ere gibsede, Kjælderens stor og god, Taget af Straa. Udhusene ere gode og rummelige. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er omtr. 100 □ R. stor og stærkt beplantet med Frugttræer, hvorfor et Stykke Jord af Marken maa bruges til Kjøfnehave.

Embedsjorderne angives til 45 Tdr. 2 Skpr. a 300 □ R. (heri indbefattet Gaardsplads og Have, hvilket ifølge Maalebrev udgjør 190 Roder), men udgjøre nok i Birkeligheden 55 Tdr. 3 Skpr. 240 R., hvoraf 1 Td. 3 Skpr. ere bortarvesæstede, saa at Jorderne kunne ansættes til 54 Tdr. a 240 R. Agerlandet er meget godt; Engene for vaade, da Vandet intet Fald har; Alt ligger kun 800 a 1000 Skridt fra Boligen. 46 Tdr. ere, da Kornpriserne vare usædvanlig høie, bortforpagtede til meget høi Priis, nemlig 16 Rd. pr. Td., 2000 Å Straa og Landskatten. Resten benytter Præsten selv, da han maa holde Heste og Vogn. Til Brændsel haves kun ubetydeligt Kvat og enkelte Træer paa en Embedet tilhørende Skrænt ved Mølleedammen.

Indtægter. A. in natura: 56 Tdr. Rug, 41 Tdr. Havre, 66 Å Hør, 19 Favne Bøgebrænde. B. Accidentser: 470 Rd. C. Dffer: omtrent 50 Rd. D. Andre Indtægter: Fixum 53 Rd. 32 β, for Førelsen af nogle Regnskabsbøger 17 Rd. 58 β, for bortarvesæstet Embedsjord 35 Rd. 51 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Ordination og Introduction samt Reise- og Flytningsudgifterne. Aarlige Udgifter: Landskat 35 Rd. 32 β.

Ansættelsen til Wage- og Accidentsafgift er 661 Rd. 48 β, til Enkepension 960 Rd. Enken erholder af Kaledt 120 Rd., og Præsten skal sikkre sin event. Enke 130 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1400 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 3 β, 8 a 10 Å Kjød med Brød eller i Nat. Sted 58 β; Døbetøiet 26, 38 a 51 β; Kirkegangskone 10 β, Forbøn eller Takkebøn 1 Gaas eller 38 β, Confirmation 1 Høne eller 20 a 30 Æg og 1 Gaas; Skriftepenge 3 β, Sygecommunion 26, 38 a 51 β, for Befordringen 51 β; Tillysning 51 β, Trolovelse og Tillysning 1 Rd. 6 β og 2 Høns; Copulation 1 Rd. 6 β, 10 a 12 Å

Rjød og Hvedebrød for 13 a 77 β , for Brudekronen, selv om den ikke bruges, 1 Rd. 58 β ; Jordspaafastelse 51 β , Vigprædifen 1 Rd. 58 β .

Præsterækken. Herrmannus, rector ecclesie in Slabbenhagen 1403. Albertus de Magelsen, rector parochialis ecclesie in Slabbehagen 1439. Jacob Wigand 1615, † 1644. Joh. Witte † 1684. Sønnen Joachim Witte, 1684—1716. Mag. Andr. Ludw. Königsman, fra 1709 prof. philos. i Kiel, fra 1713 Gymnasie-Inspector i Osnabrück, valgtes her 1716 og havde Banffelighed ved at blive introduceret, da Superint. Dassow ikke syntes om hans religiøse Meninger; blev 1725 Præst ved Garnisonskirken i Kjøbenhavn, † 1729. Voëthins Matthie, 1725—50. Hinrich Ernst Cranz, emer. 1781, † 1784. Georg Hinrich Panitz, Jubilar 1826, Consistorialraad, † 1831. Fried. Franz Hasselmann, født i Pløen d. 17 Septbr. 1797, Præst i Wollerwiek den 23 Aug. 1825, valgt her d. 26 Decbr. 1831.

Anm. Sognets ældre Navn var Slabbenhagen, som saadant nævnes det 1318, da Biskoppen skænkede Domcapitlet Sognets Bispetiende. Senere blev Dänishenhagen det almindelige Navn, dog findes ogsaa Navnene Königshagen og Christianshagen om Kirkebyen, der egentlig ikke var en By, men næsten alle Sognets Godser havde her Huse, som udleiedes til Haandværkere og Jndfiddere, og desuden havde Knoop, Seekamp og Mienhof hver et Bærtshuus her. I Begyndelsen af dette Aarh. købte Kammerherre v. Neergaard til Ekhof alle disse Huse og desuden i 1803 fra Kaltenhof 129 Tdr. Land, hvoraf han oprettede 12 Arveæftesteder, foruden de endnu cristerende 11 Raad og 9 Jndersteboliger, hvilke samtlige høre til Godset Ekhof. En stor Mose, der før hørte til Kaltenhof, er kjøbt og fordeelt imellem Fæsterne. Syd for Landsbyen Stohl laa før et Sted, der hed Wasserthor, hvis Jorder nu ere Græsgange. Schilfsee, forh. Skildekæsse. Holtenau, Holstenau, var i ældre Dage en adelig Gaard ved Lemensau, hvor der endnu i Byens østlige Deel findes Spor af samme, navnlig paa den kratbevogede Høi Bloksbjerg. Gaarden tilhørte Familien Buchwald, eiedes saaledes 1626 af Hans B., men kjøbtes 1630 af Kongen, see ndf. Jorderne ere forenede med Seekamp. Frederiksslusen ved Holtenau er bygget 1834 og meget smuk. Kowitzberg kaldes ogsaa Kiebitzberg eller Raubentiefel. Bülf er et gammelt Gods, thi allerede 1353 bortbyttede Iwan van Kevetlo „den Hof tho Bülleke“ til Svogeren Wulf Pogwisch mod Godset Schönkirchen og 10 Mk. Guld i Bettorf. 1414 Schack Ranzau,

der blev Ridder 1439; 1497 Otto R., Ovenvæntes Barnebarn, † 1511. Christoph † 1571, Sønnen Heinrich og dennes Søn Lorenz til 1611, derpaa v. Buchwald, 1626 v. Ahlesfeld, 1632 kongeligt, 1648 Buchwald, v. Thienen, 1757 Viliencron, 1795 Neergaard, 1829 Rodde. Godsset var før langt større. Syd for Bülf hen imod Eøen laa før et Slot i en Løvning, hvor de raade Borggrave og store Grundstene endnu sees. V. for denne Plads hen imod Ekhof ligger en med Vand omgivet Bakke, som kaldes Størtebecker- eller Røversøen, hvor Sagnet lader Svøveren N. Størtebecker have haft et Bagtaarn. Fra Alt Bülf er 1806 bortarvefæstet de 11 Tdr. Land, hvorpaa Fyrtaarnet og Lodéboli-gen Bülfhuf, Bülfhoved, ere opførte. Begge Bygninger antændtes 6 Decbr. 1843 af Uvilden og afbrændte, men opbyggedes næste Aar. Neu Bülf, forhen Ravensbek, var oprindelig en Arlegaard under Alt Bülf og opbyggedes af v. Thienen, senere Besiddere: Leisching, Scheel, Rosenfranz, 1805 Bullf, 1807 Neergaard, fra 1829 H. F. Jansens Familie. Contribution for 4 Plove, som udredes af Alt Bülf. Birkenmoor solgtes 1793 med 11½ Plov fra Nienhof og blev 1806 adeligt Gods, og 1 Plov overtoges af Kaltenhof. Besiddere vare: 1793 Martens, 1825 Cronstern, senere Senator Adami, nu Behncke. Birkenmoor er for en Trediedeel Medeier i Godsset Nienhofs Fattigstiftelse. Kaltenhof er maaskee opstaaet af den nedlagte By Kalendorp, dog uvist naar. Dens første Ciere vare v. d. Wisch, forenedes med Nienhof, hvormed den havde fælles Ciere, 1626 D. Sehested, Familien Blome til 1738, Derhen, Svogeren Reventlov, nu Amtmand og Landraad Grev C. Reventlovs Arvinger. Rathmannsdorf var oprindelig en By, Ratmersdorp, der hørte til Knoop, og hvorefter en Green af Familien v. d. Wisch kaldte sig; saaledes: Johannes de Ratmerstorp 1325. Den kom med Knoop 1632 i kongeligt Cie og skjenkedes 1648 til Otto Ranzau, der nedlagde Byen og oprettede Godsset; forenedes senere med Warleberg, frasolgtes 1807 med 8½ Plov for 140,000 Rd. til Martens og eies nu som Fideicommiss af Hofjægermester Weber. Uhlenhorst hørte før til Knoop, frasolgtes med 3 Plove 1803, blev adeligt Gods 1806, eiedes 1803 af Dittmer, fra 1819 af Friederici. S. for Gaarden laa nogle store Gravhøie, som efterhaanden jernes. Ekhof hørte oprindelig til Alt Bülf, frasolgtes med 10 Plove midt i forrige Aarhundrede, eiedes af Kranz, 1753 Silmers, Hæssenstein, 1774 Grev Holck, der ophævede Livegenskabet 1786 og gjorde Bønderne frie, 1790 Neergaard, fra 1828 Kammerherreinde Neergaard. Ved Gaarden fandtes før storartede Parkanlæg, hvori laa et Havehuus, Julianenruh. Knoop er et gammelt Gods, som tidligst synes at have været i Familien v. d. Wisch' Cie, og en Green af

denne udbredte og gamle Familie synes at have kaldt sig efter Godset: Lupus de Knop, miles 1322; Marquardus de Knop, famulus 1330; Otto v. Knoop 1340; Wolwe vomme Knope und syne Brödere, de erlifen Anapen 1356, Brødrene vare Bolrad og Hertig, Bolrad levede endnu 1382; Otto van deme Knope blev Ridder 1411 og levede endnu 1425. Ogsaa findes Albertus de Wisch Knope commorans 1356. Otto Ranzau til Bülf og Knoop nævnes 1497. Christoph R. † 1571. Paul R. dræbte 1589 Broderen Hieronymus. Paul Ranzaus Søn Paul solgte Godset 1613 til v. Buchwald, 1630 Hier. v. d. Wisch, inden 1632 Cap. Ahlesfeld, kongeligt fra 1632 til 1648, Fr. Buchwald, Sønnen Joachim, hvis Enke ægtede Fr. Ranzau 1690, fra 1750 Familien Baudisfin. Seekamp har rimeligviis i det 14 Aarh. været forenet med Knoop, eiedes da af v. d. Wisch, 1450 Otto Ranzau, Christoph R. † 1571, Hieronymus R. dræbtes 1589 af Broderen Paul til Knoop, Adolph Friedr. R. solgte Godset til Joh. v. Buchwald, 1630 v. d. Wisch, inden 1632 v. Ahlesfeld, 1632—48 kongeligt, Buchwald, atter kongeligt og stjænkedes 1679 af Kong Christian V. til Kongeparrets Yndling Hofjægermester Vinc. Joach. v. Hahn, senere Reventlov, fra 1758 forenet som Fideicommis med Greviskabet Schackenborg. Det gamle, stærkt befæstede Slot laa i en Dal og var omgivet med en dyb Grav, hvorover en Bindebro førte; endnu for en Snees Aar siden saaes de 9 Fod tykke Grundmure her. Godset parcelleredes 1791, og nu er den egentlige Hovedgaard kun Parcel, og Aulsgaarden Stift betragtes som Hovedparcel. Ved Gravning i en Mose fandt man 1820 et stort Druffekar af Horn med udskaarne Siraater.

I ældre Dage laa en nu forlængst nedlagt By Kalendorp i Sognet; maaskee Gaarden Kalenhof, Kaltenhof er oprettet deraf. Navnet er endnu bevaret i Kalendorf Skov. 1497 bortbyttede Otto Ranzau til Bülf, Knoop oc. Sandbæk og mere Gods i Angel til Capellet's Cantor Didr. Tetens mod Byen Kalendorp.

Udfor Gaarden Ekhof er en Udfibnings- og Landingsplads med 4 Favne Vand nær Land. I denne Bugt landsatte Christian IV. efter Slaget paa Colberg Rhed i Juli 1644 noget Mandskab, opkastede en Skandse og bestjød derafra den svenske Flaade, der var indesluttet i Kielbugten. Da den svenske Admiral Flemming derved dræbtes, forbittrede Torstenson, der nylig havde erobret Frederiks-ort, saaledes derover, at han stormede Skandsen og lod Besætningen, 200 Mand, nedhugge.

M. l. Aldeles omgivet af Dänisshagen Sogn og Søen ligger Søbatteriet Frederiksort, der i retslig Henseende hører under Hütten Amt, og hvis Beboere fra 8 Juni 1855 i Kirke- og Skolesager holde sig til Dänisshagen Sogn og Pries Skole,

uden at nogen egentlig Overeenskomst har fundet Sted desangaaende. Batteriet har Bastioner og Grave, indeholder Løihuus, Provianthuus, 4 store Barakker, Commandantbolig og flere mindre Bygninger. Kirken er i en Fløi af Commandantboligen, den er lang, men lav, ved Altret er et Positiv anbragt. Batteriet har 71 Beboere. Paa en Bastion brænder et fast Speilslyr af 6 Orden med 2 Miles Udsvidde. Kirkegaarden ligger udenfor Fæstningen.

Christian IV. kjøbte 1632 Godserne Knoop, Bülf, Seekamp og Holtenu for at kunne anlægge en Fæstning her, og paa Landtungen Priesort under Landsbyen Pries, Seekamp Gods, 400 Skridt fra det nuværende Frederiksort anlagde han en lille Fæstning Christianspriis, der blev færdig 1637; men allerede den 17 Decbr. 1643 blev den erobret af Torstenson og sløjet 1648 paa Hertugen af Holstens Begjæring. Frederik III. opbyggede den atter 1661—63 og kaldte den Frederiksort, og den viklede nu Navn efter Regenten til Frederik V.'s Tid. Den 17 Decbr. 1813 indesluttedes den af Svenskerne og capitulerede d. 19 med 250 Mand's Besætning efter at være bestudt den foregaaende Dag og Nat. Da den beherskes af de høie Bakker mod N. og V. duer Frederiksort ikke som Landfæstning; som Søbatteri behersker den i Forening med Batterier paa den holstenske Kyst Indløbet til Kielfjord.

Anlægget af Christianspriis maatte Christian IV. selv betale af sin private Kasse, da Rigsraadet ikke vilde give Landets Penge dertil. Kongen solgte vel siden efter Godserne, han havde kjøbt, men tabte naturligviis store Summer paa dem.

Præster i Frederiksort. Daniel Jacobæus Hermann Kirchner, fra 1645. Barthol. Hering 1664, † s. A. Mag. Nic. Schmidt, 1664—75. Melchior Knölke † 1676. Peter Klostermann † 1722. G. Fr. Loppnau † 1760. Peter Greve † 1800. Jens Bruhn, 1801—03. Joh. Christ. Dose, 1804—13. Heinr. Rundt † 1835. Jac. Heinr. v. d. Heide, entl. 8 Juni 1855 som en Følge af Søbatteriets Nedlæggelse.

X. Femern Provsti.

Femern Provsti indbefatter blot Den (Amtet eller Landskabet og Staden Burg) af samme Navn med de 4 Kirker: Burg, Bannesdorf, Landkirchen og Petersdorf, og 7 Præster. Tidligere havde hver Kirke 2 Præster og Burg 3, men fra 1787 har Burg kun havt 2, og fra 1824 Bannesdorf kun een.

Den Femern ligger i Østersøen og er ved det $\frac{1}{4}$ Miil brede Femersund adskilt fra Wagrien i Holsteen (Großen Brode Sogn, fra Heiligenhafen 1 Miil). Fra Laaland (Rødby Strand) er Afstanden mod Nordøst kun $2\frac{1}{2}$ M., fra Falster 6 M., fra Langeland mod Nordvest 4 M. og fra Slesvigs Fastland (Büllk Huf) 7 Mile. Dens naturlige Bestaffenhed er i det Hele som Laalands: Landet er fladt og lavt, Jordbunden frugtbart Muld med Leerunderlag, vel stikket til at frembringe Hvede, Erter og Byg. Ved Kysten findes paa flere Steder Saltenge, der ere udsatte for Oversvømmelse, hvorfor ogsaa Femern i nogle gamle Registre henregnes til de fyrstelige Marsklande. Skov haveS ikke, undtagen en lille Lund paa Sydvestkysten ved Staberhof, Aær og Bække ikke heller, saalidt som Søer og Tørvemoser, Brændsel savnes.

Femern har allerede tidlig været dansk Ejendom og nævnes af Adam af Bremen (1072--76), hvor han i sin Beskrivelse af de nordiske Lande opregner de mindre danske Øer. Han kalder den Imbra*) og siger, at alle disse Lande allerede ere smykkede med Christen-Navnet (omnes jam christianita-

*) Den kaldes ogsaa ofte Ymbria, Fimbria, Cymbria, Femoria o. s. v. Henrik Ranzau har ogsaa Navnet Cimbria minor. Subm mener (i Anmærku. til Valdemars Fordebog), at det betyder Femer-Den o: Fomiru-Den. Den i den nyere Tid indførte Skrivemaade Femern har, som J. N. Schmidt siger, ingen tilstrækkelig Grund. Han udleder Navnet af det slaviske ve-morje, o: i Havet, ligesom po-morje, Pommeren.

tis titulo decoratae sunt). Kort efter omtaler han den under Navnet Femere som en af de Der, der ligge Slaverne nærmest (quæ Slavis adjacent), og siger om Femern og Rügen: „Begge disse Der vrime af Vifinger og blodtørstige Stimænd, der ikke spare Nogen, som tager forbi, men slaae ihjel hvem Andre nøjes med at sælge“. Den slaviske Krønikeskriver Helmold (Præst i Bosov i Bagrien 1170) siger, at Femern var beboet af slaviske Folk (— insulæ, quæ incoluntur a Slavis, quarum una Femere vocatur), men af Valmars Tordebog sees, at den slaviske Befolkning, som næppe har været den oprindelige, henved 100 Aar efter Helmolds Tid tildeels var fortrængt af danske og tyske Folk, idet Kongen har skjænket sine Mænd betydeligt Gods og forbeholdt sig selv en Deel.*)

*) I Tordebogen af 1231 nævnes mellem Fejø og Dmø (S. 38) Imbræ D. marcas deu. lybecens. Men i den Deel af Tordebogen, som er affattet under K. Christoffer I. (1252—59) opregnes i 2 forskjellige, ikke ganske overensstemmende, Fortegnelser de daværende Landsbyer paa Femern med Antallet af Gaardene. (Pag. 76, Scriptt. VII. S. 541—42): Hæc sunt nomina uillarum in Ymbria, og i en særskilt Rubrik anføres de slaviske Byer: Hæc sunt nomina uillarum Sclau. I den anden Fortegnelse er Overskriften: Iste sunt uille Sclauorum. De fleste gamle Navne kunne gjenkjendes i de nuværende Byers Navne (nogle dog mindre sikkert, i. Ex. Daudthorp = Witzdorf), men af disse mangle: Landkirchen, Neu Sellingsdorf, Stuckkamp, Sartjendorf, Lemkenhasen, Albersdorf, Gallendorf og Orth. Noget af Tordebogens Byer kjendes ikke længere, nemlig: Hærthingsthorp (maaskee Sartjendorf) VIII & dimid. mansi, Elbærnesthorp. XIII & dimid., og blandt de slaviske Byer, hvis Gaarde ikke fandtes mansi, men unci (o: Haken, et slavisk Landmaal, see Suhms Saml. I. 316): Darganthorp. X unci, Godeschalsthorp (maaskee Gallendorf) VIII unci, og i den anden Fortegnelse uilla christiani. X, gol VIII, ratæmærsthorp. XVIII, thæsemærsthorp. X, ulæsthorp. XVI unci. Af andre slaviske Byer anføres Lymekænthorp (Lemfendorf), Pudzæ (Putsee), Dænskæthorp, Bondemærsthorp (Baunesdorf), Potgardæ (Putgarden), og i den anden Fortegnelse: uilla lymeconis, pudræ, uilla cubonis (Kopendorf), sclawæsthorp (Slagésdorf), blandemærsthorp, uilla sullonis (Sulsdorf), uilla nicholai (Klausdorf), uilla henrici (Hinrichsdorf), stubperthorp (Staberdorf), zarnæsthorp (Sarensdorf). En anden Rubrik har til Overskrift: Tot houæ (houas) concessimus hominibus nostris. Deriblandt Petrus de Kalundæburgh (Suhm gjætter paa Peder Ebbesøn til Knardrup, som døde 1256; de 12 Gaarde, som vare tillagte ham, passe paa det nuværende Petersdorf), Henricus Scærping (Hinrichsdorf, der ogsaa anføres i den første Fortegnelse som Hænic Særpingesthorp) o. i. v. Endelig nævnes: in uilla episcopi (Wiedorf ved Landkirchen) sunt XXX^{ta} unci. I det Hele 370 slaviske unci, 258 danske mansi, 120 kongelige (tyske) houæ.

Et femerist Sagn fortæller, at de Ditmarskere, som i Slaget ved Bornhoved d. 22. Juli 1227 bleve Kong Baldemar troe, til Belønning og for at sikkes mod deres Landsmænds Hævn, af Kongen fik Bopæle og Grundejendomme paa Femern, og heraf har man villet forklare den Lighed, der fandt Sted mellem Ditmarskernes og Femeranernes Love og Indretninger. *)

1248 tilbageerobrede Erik Ploppenning Femern, som de med Broderen Abel forbundne holsteenske Grever havde frataget ham, og overlod Den til sin anden Broder Hertug Christoffer af Raaland, som (efter Hvitfeld S. 229) paa en Rigsdag i Nyborg 1251 skal have lovet at afstaae den til Holstenerne. Dette er i alt Fald ikke steet, thi Christoffer I. var som Konge i Besiddelse af Den til sin Død, ligeledes hans Enke Margrethe Sprenghest, efter at Hertug Erik af Sønderjylland under hendes og hendes Søns Fangenskab havde bemægtiget sig Landet. Han søgte 1271 at faae Als og Femern i sin Magt, men døde Aaret efter, hvorpaa Erik Glipping inddrog Sønderjylland. Da Hertug Eriks Søn Hertug Baldemar 1283 paa Rigsdagen i Bordingborg fik Sønderjylland som Lehn, forlangte han ogsaa Als, Erø og Femern samt Krongodserne, men Rigsdagen i Nyborg 1286 afgjorde Sagen til Kongens Fordeel. Efter Kongens Død samme Aar fik Hertugen som Formhnder for den umyndige Erik Menved 1287 det danske Rigsraad til at afstaae ham Derne, som han beholdt under de følgende Uroligheder, men efter Nederlaget i Grønsund maatte han ved Freden i Bordingborg 1296 atter afstaae dem til Kongen, som i den følgende Tid satte en Befalingsmand paa Slottet Glambek, der førstegang nævnes 1317. **)

Christoffer II., som blev hyldeet paa Femern 1320, havde lovet sin Halvbroder Grev Johan III. (den Milde) af Bagrien at overdrage ham Den, hvilket dog ikke synes at have været hans Alvor. ***) Men i den følgende lovløse Tid, da Chri-

*) See v. Wimpfen, S. 100. Sml. Dankwerth S. 157.

**) Siden nævnes Glambek meget ofte. Slottet Burg (Castrum), som anføres i Fordebogen, omtales derimod ikke senere. Glambek, der laae sydligere, var til 1632 Amtmandsbolig, men forfaldt senere og blev nedrevet, saa at der 1728 kun var et Stykke Muur tilbage.

***) Femeranerne udstedte d. 6. Decbr. 1320 en Aft, hvorved de erklærede, at de vare danske Undersaatter. Sandsynligviis ere dengang de gamle femeriske Love blevne opskrevne, der begynde saaledes: Istæ sunt leges terræ Imbriæ, quas acceptaverunt potiores illius terræ, si Domi-

stoffer efter Nederlaget ved Gottorp var fordreven fra sit Land, og Grev Geert havde sat den umyndige Hertug Baldemar til Konge i Danmark og selv af ham faaet Sønderjylland som arveligt Lehn 1326, blev Johan samtidigt forlenet med Femern, som han samme Aar gav en Landret, hvorved Dens Domstol blev erklæret for sidste Instans, og Hertugen forpligtede sig til ikke at bygge flere Slotte paa Den. Kong Christoffer, som ved Grev Johans Hjælp og de troe jydskes Bisperes Tap- perhed kom tilbage til Danmark, overdrog nu 1329 (d. 30. Novbr. i Thingsted paa Falster) Femern som arveligt Lehn til Grev Johan*), der ogsaa senere af Baldemar Atterdag fik sin Ret til Lehnet stadfæstet 1340. Da Grev Johan 1357 deltog i Hertug Baldemars Forbund mod Kongen, erobrede denne Femern 1358, indtog Slottet Glambek og paalagde Den en Brandstat af 4000 Mk. I det følgende Aar tog vel Johan Femern igjen, men døde kort efter. Hans Søn Adolf VIII. fik af Baldemar 1364 (i Rødbj) Lehnret over Femern og beholdt den til sin Død 1390. Da han ikke havde Livsarvinger, maatte Lehnet falde tilbage til Danmark, men Grev Klaus af Holsteen bemægtigede sig Den, og Dronning Margrethe lod sig (1392 i Bordingborg) bevæge til at lade Greverne beholde, hvad de havde erobret.

Erk af Pommern erobrede Femern med Glambek 1416 og modtog Beboernes Trostabsed, men Holstenerne fik atter om Efteraaret ved Præsternes Hjælp Den til at underkaste sig og betale en Brandstat af 6000 Mk. Slottet Glambek forsvarede Iver Bryste i 8 Uger, men da han ikke blev und- sat, flygtede han til Kongen. Femeranerne antog endog det

nus Rex consensum suum ad hoc voluerit adhibere. Disse Høv- dinger, 29 i Tallet, underskrive sig: Potgarden, de Stoberdorp, de Zyarnestorp, de Damtesdorp, de Zyartendorp, de Golendorp, de Potzee, de Kependorp, de Denskendorp. Disse Love ere uden Tvivl laagte til Grund for Landretten af 1326. Den nyere Landret er af 1558.

*) I et Forlig, som Grev Johan samme Aar sluttede med Dens Beboere, og som findes hos Lachmann (S. 71—73), forekommer omtrent 100 Personers Navne, blandt hvilke mange tyde paa en Indvandring fra Ditmarsken. Herved stadfæstes altsaa det ovenfor anførte Sagn, medens det er tydeligt, at Indvandringen ikke, som Nogle ville, kan sættes i Forbindelse med Blodbadet 1419. At Grev Johan baade af Grev Geerts Skyggekonge Baldemar og af den afmægtige K. Christoffer forlangte Femern som dansk Lehn, er iøvrigt det bedste Vidnesbyrd om, at baade Johan og Geert erkjendte Danmarks Konge for Femerns retmæssige Herre. See H. M. Belschow, Den Femerns statsretlige Forhold før Aaret 1326, Kbhv. 1854, S. 17—18.

schamburgske Meldeblad til deres Vaaben i Stedet for den gyldne Krone. Om Sommeren 1419 erobrede Kongen atter Den og Slottet, paalagde en Brandstat af 20,000 Mk. og medtog 20 Gidsler. Hans Krigsfolk plyndrede og myrdede flemt paa Den, men naar de holsteenske Krønikeskrivere fortælle om et femerst Blodbad, ved hvilket alle Indvaanerne paa tre nær skulle have mistet Livet, saa gjendriver dette sig selv. 1424 blev det ulykkelige Land atter taget af Hertug Geerts Søn Adolf, der ogsaa 1426 fik Slottet i sin Magt. Han pantsatte 1435 Den til Lybæk paa 10 Aar; denne Termin blev siden forlænget, og først 1490 blev Femern indløst af Kong Hans, hvem den var tilfalden ved Arvedelingen.

1544 tilfaldt Femern Hertug Hans i Haderslev. Han gav Den den Landret (af 21. Oktbr. 1558), som i det Væsentlige gjælder endnu. Efter hans Død 1580 kom Femern til Hertug Adolf paa Gottorp, hvis Søn Johan Adolf 1606 afstod den til sin Broder Johan Frederik, Erkebiskop af Bremen, som atter 1617 overlod den til sin Brodersøn Hertug Frederik III. paa Gottorp. De Kejserslige indtog Den 1627, Christian IV. 1628, men ved Freden i Lybæk 1629 fik Hertugen den igjen. I Krigen 1643—45 blev den flere Gange indtagen, siden forblev den under Gottorp, med Undtagelse af Tidsrummet 1701—5, da den var overdragen Hertug August Frederik, Biskop af Lybæk. 1713 inddroges den under Kronen.

Femerns gamle Plovtal var 300, hvoraf Staden Burg havde $\frac{1}{4}$, men dette sidste blev 1652 og senere nedsat. Afgifterne beregnes efter Drømbtsaat*), af hvilke der omtrent gaae 45 paa en Plov. Hele Den udgjør $10,311\frac{1}{2}$ Dr. Ager og $2154\frac{1}{2}$ Dr. Enge, hvilke sidste ikke ere udfistede. Den deles fra gammel Tid af i 3 Dele: Vester-Sognet (Petersdorf), Midt-Sognet (Randkirchen) og det forenede Sogn („das combinirte Kirchspiel“), som indbefatter Nord- og Øst-Sognet (Bannesdorf og Burg Landsogn). Ethvert af disse 3 Sogne har ifølge Femerns Landret i civile Sager sin egen Domstol, der beklædes af en Ræmner og 6 af Amtmanden (Landsfogden) valgte Dommere. Fra disse kan appelleres til den saakaldte Edsvorneret („Macht der Geschwornen“), der bestaaer af de 2 andre Sognes Ræmnere og Dommere under Amtmandens Forsæde. Landskriveren fører Protokollen i begge

*) Dette for Femern ejendommelige Maal er ikke et bestemt Landmaal, da der ved Inddelingen tillige toges Hensyn til Nordbundens Bestaafenhed. Men i Gjennemsnit kan en Drømbtsaat ansættes til $432 \square$ Roder. En Dr. holder 12 Scheffelsaat, denne 4 Fassaat.

Retter. Appellationsretten er øverste Instans. Kriminalretten holdes i det Sogn, hvor den Tiltalte boer, og sammensættes af Amtmanden, Ræmnerne og 2 Dommere i det Sogn, hvor Forbrydelsen er begaaet. I Afvigelsen af Dommen deeltage alle Dommerne.

Enhvert Sogn vælger desuden 4 „Hauptleute“, og hver By 2—4 „Gemeinleute“. Disse møde tilligemed Ræmnerne og Dommerne paa Landdagen i Landkirchen og afgjøre fælles kommunale Anliggender. Staden Burg har Borgermester og Raadmænd som andre Kjøbstæder. Adelen har ikke funnet trives paa Femern*); her findes hverken adelige Godser eller blandede Jurisdiktioner.

I virkelig Henseende hørte Femern indtil Reformationen under Fyens Stift**), og Biskoppen i Odense havde en Gaard (Bistoft) midt paa Den, som omtales i Fordebogen (villa Episcopi). Men Femern dannede et eget Provsti, thi

*) Efter 1419 fandtes intet Spor af Dens gamle Adel, men paa den lille Ø Flügge under Vester sognet fandtes dog senere et adeligt Gods, Østergaard, der 1607—26 ejedes af Henning Bogwisk, senere af hans Svigersøn Daldorf. Hinrichsdorf, der ogsaa havde tilhørt Familien Bogwisk, solgte Hertugen 1617 til Beboerne, og fra den Tid af blev det forbudt Adelige at ned sætte sig paa Femern.

**) At Femern hørte til Odense Stift og altsaa sandsynligviis allerede i den hedenske Tid er bleven erobret af de Danske (da den, hvis den var bleven kristnet af sachsiske Missionærer, vilde være bleven lagt under Oldenburg Stift), fremgaaer af mange Vidnesbyrd. I to Dokumenter af 1345 (hos Westph. II, 154. 58) nævnes Werner, rector ecclesiae b. Petri in Ymbria Ottoniensis dioecesis. Ved et Testamente af 1387 skænkede Kannik Jakob Krumbach Klosteret i Ahrensbof de Indtægter, han havde in terra Cymbria Ottoniensis dioecesis, videlicet in villis Nyendorp, Metzendorp, Scoberstorpe, Ghallentorpe & Dautestorpe o: de nuv. Byer Niendorp, Meeschendorp, Staberdorf (?) og Galeudorf, samt Dautestorp, der nævnes 1320 (see ovf.), men nu ikke kjendes. I et Diplom af 1490 konfirmerede Biskop Diederich i Lybæk Gøtke Langes Foundation af en daglig Sjælemesse, hvortil han skænkede en Kapital, som var anlagt i 5 Ejendomme paa Femern, Odense Stift (Lackmann, Beweis daß die Insel Femern weder d. Reiche Dännemark, noch d. Herzogth. Schlesw. oder Holstein jemals einverleibet. S. 44. Lackmann, som stod i Hertugen af Holsteen-Kiels Tjeneste, blev gjendreven af Gössel, Dän. Bibl. IX. 1747). Trods alle disse klare Beviser har Sarauw (N. Staatsb. Mag. II. og IV.) ikke alene villet godtgjøre, at Femern indtil Begyndelsen af det 13. Aarh. var en Deel af Indifland og hørte til Lehnat Holsteen og Stormarn, men benægter endog, at den hørte til Odense Stift, idet han mener, at den slet ikke stod under nogen Biskop! Han blev dog allerede af Dr. Rufz (N. Staatsb. Magazin IX. 27—35) grundig imødegaaet og senere endnu skarper af Welschow, der (i anf. Skrift S. 7) med Føje udbryder: „man maa harmes over en saadan Mangel paa Agtelse for historisk Sandhed hos en Mand, der vil optræde som Historieforsker.“

1261 nævnes Provst Iren el. Iren paa Femern, som blev sat i Band tilligemed Erik Glipping og hans Tilhængere, og 1307 forekommer Dominus Herrmannus, præpositus Imbriæ. Paa en Vigsteen i Landkirchen staaer: Johannes Kule, qui obiit A. 1497, Feria IV. p. Jub., fuit Ecclesiæ Vicarius et terræ Ymbriæ ad XVII annos præpositus. Landkirchen var Hovedkirken. Baade den og Petersdorf samt St. Nikolaj Kirke i Burg ere store og anseelige Bygninger med Hvælvinger og Taarn. Ogsaa den lille fullede Bannesdorf Kirke, som er opført af Granit, er bygget i Middelalderen.

Efter Reformationen førte Hovedpræsterne i Burg under Navn af Kirke=Inspektorer det geistlige Tilsyn, og først Konrad Fredrik Stresow fra 1766 havde Titel af Provst. Femern havde sit eget Konsistorium, eller egentlig et for hvert Sogn, hvori Amtmand, Provst, 2 Præster, Ræmner og 2 Dommere havde Sæde. Ræmner og Dommere udgjøre endnu Patronatet i ethvert Sogn og fremstille til Præstevalg. Men til Kompastoratet i Burg fremstiller Kirkens Patronat, der bestaaer af Magistraten og Østersognets Dommer. Hovedpræsteembedet besættes umiddelbart af Kongen, men tidligere (til 1694) kaldte Borgermester og Raad.

Som en kirkelig Ejendommelighed kan anføres, at der, baade naar Vaarsæden og Vintersæden nedlægges, holdes Bededage i Kirkerne. Provsten bestemmer Dagen og Texten. Om Onsdagen prædiker Hovedpræsten, om Torsdagen Diafonus; Menigheden deltager med stor Andagt.

Landskabet Femern havde d. 1. Febr. 1860 et Folketal af 7,280 paa $2\frac{4}{5}$ □ Mile. Lægges dertil Folketallet i Staden Burg: 2,314, bliver Dens (Provstiets) Folketal 9,594 (1769: 7,063, 1803: 7,624, 1840: 8,042).

Femern danner med Gottorp og Hütten Provstier det 5te geistlige Valgdistrikt (Valgsted: Slesvig).

B u r g.

Steds= og Retsforhold. Sognet indtager den syd=ostlige Deel af Den Femern og grændser mod N. til Bannesdorf, mod V. til Landkirchen Sogn; forøvrigt er det omgivet af Havet. Det bestaaer af Byen Burg og et Landsogn, det saakaldte Østersogn. Burg, Dens eneste By, ligger vest=

ligt i Sognet, henved 1 Miil fra Femernsund Færgegaard og $\frac{1}{8}$ Miil fra dens Ladeplads Staafen; bestaaer af 2 Dele: Nordende og Sydende og er deelt i 4 Kvarterer med omtrent 300 Huse og 2314 Beboere (530 Familier), hvis Hovederhverv er Agerbrug og Haandværksdrift. Af industrielle Anlæg mærkes 2 Brænderier, 1 Garveri og 1 Sæbefabrik. I Byen boe Amtmanden, Amtsforvalteren, Landfogden, Landsskriveren, Physicus, Told- og Postembedsmændene, 2 praktiserende Læger og 2 Advocater. Der findes fra 1696 et Apothek i samme, og her er Hovedstationen og Controlen for Femerns Tolddistrict, hvori 77 Skibe af 1508 Comm. Læst. & Drægtighed høre hjemme. Magistraten bestaaer af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Stadsecretair, og 2 Raadmænd. Byens Deputeretcollegium bestaaer af 8 Medlemmer. Amtmanden er Overøvrighed, og der er ansat en egen Bycassierer. I Byen findes en Fattigstiftelse, Hellig-Aands Hospital, hvori 35 Lemmer erholde fri Bolig og anden Hjælp, og udenfor Byen St. Jørgens Hospital, der tilhører By- og Landfognet i Forening. Herved er et lille Capel, hvori der holdes Gudstjeneste 4 Gange om Aaret. Tæt ved Byen ligge 2 Møller. Byens Handel er ubetydelig, da dens forrige Havn, ved Burg Sø, er tilsandet, og nu kun Baade kunne seile op til Byens Ladeplads, Staafen, men den har henved 2000 Tdr. Land Bjorder; der holdes aarlig 5 Kram- og Kvægmarkeder, og i dens Sparekasse, oprettet 1835, indestod ved Udgangen af 1859: 101,038 Rd. — I Landfognet mærkes Bjerne: 1. Galendorf, med 5 større og 9 mindre Gaarde og 8 Understesteder samt det udflyttede Monplaisir; midt i Byen findes Thingstenen. 2. Meeschendorf, med 8 større og 11 mindre Steder samt 8 Huse, ligger høit. 3. Niendorf, med 11 større og 13 mindre Gaarde og 9 Huse. 4. Øster Markelsdorf, med 8 Gaarde og 4 Huse. 5. Sarensdorf, med en Bindmølle, 8 større og 9 mindre Steder foruden 12 Huse. Til denne By hører Burg Dyb, „am Tiefe“, en Ladeplads med aaben Rhed paa 15 Fod Vand, mellem Femernsund og Staberhuf; her ligge 6 Boliger og Glambek Mølle ude paa Landtungen, og her boe nogle Handlende, Skippere og en Lods. Mellem Sarensdorf og Dybet ligger et lille Indrevand, hvorover en Bro fører. 6. Staberdorf, med 11 større og 19 mindre Steder foruden 9 Huse. I Byen boe en Rjøbmand, nogle Skippere og Haandværkere. 7. Witsdorf, med 9 større og 14 mindre Landeiendomme foruden 14 Huse. Paa dens Marker ligger Gaarden Catharinenhof, høit hen imod Stranden, med

tilliggende 11 Raadnersteder, 550 Tdr. Land og et smukt i 1819 opført Baaningshuus. Der er betydelige Træplantninger om og ved Gaarden. Ved Staberhof, en større Gaard i Sognets sydøstlige Hjørne, findes dettes eneste Skov, Staberholz, der om Sommeren besøges som Forlystelsessted. — Sognets Boder ere som hele Dens meget gode og frugtbare; Terrainet er fladt, dog noget høiere ved Catharinenhof, den saakaldte Bitsdorf Steenkiste og ved Hinrichsberg hen imod Staberhof, der er Sognets sydøstligste fremstydende Bynt. Vandløb findes ikke, i den saakaldte Binnensee ved Burg ligge 2 smaa Der Schwonburg og Koblhof. I Landsognet findes omtrent 1200 Beboere, altsaa i hele Sognet omtrent 3514, som i Reglen ere velhavende; dog sidde i Byen Mange, der ikke have Jord til deres Huse og maa ernære sig som Arbeidere, haardt i det. Fattigvæsenets Udgifter ere ogsaa i Stigende; de udgjorde i 1861: 3703 Rd. (2635 Rd. for By-, 1068 Rd. for Landsognet). I retslig Henseende hører Byen under sin Magistrat og Femern Amtmand, Landsognet under den combinerede Østre- og Nordre-Sogneret.

Skoleforhold. I Burg findes en Sogneskole, med 149 Børn i 2 Classer, og en Elementarskole, med 350 B. i 3 Classer. I Landsognet findes Skoler i: D. Markelsdorf, hvortil hører Hinrichsdorf fra Landkirchen Sogn, med 42 B.; Niendorf, med 40 B.; Bitsdorf, hvortil Galendorf og Catharinenhof høre, med 75 B.; Staberdorf og Staberhof, med 40 B.; Meeschendorf, hvortil Sarensdorf og am Tief høre, med 50 B.; altsaa i Landsognet 5 Skoler med henved 250 Børn. Hovedpræsten har Tilsyn med Sogneskolen i Byen samt Skolerne i Niendorf, Bitsdorf og Meeschendorf i Landsognet; Compastoren med de øvrige. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 114, Confirm. 68, Copul. 26, Communic. 700, Døde 79. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes fra Foraa-ret af indtil midt ind i Høst. Kirkesproget er thdsk.

Kirken, der er fælles for By- og Landsogn, ligger midt i Byen Burg og er en stor og anseelig Bygning, 224 Fod lang, 84 Fod bred, med Hvælvinger, 2 Rækker Biller, der bære Skibet, Taarn, gammelt Orgel og Uhr. Altertavlen forestiller Lidelseshistorien og har 2 Fløie. En Sølvkande er foræret af Borgermester Claus Pries; paa Foden af en lille Sølvkalk staaer med Munkebogstaver: Istum calicem hic tradidit Dns Thidericus ecclesie hujus Præposi-

tus quondam qui fuerat. Der findes en Mængde Epitaphier over Borgermestre, Præster og fornemme Borgere med deres Familier. Den hellige Nicolaus var Kirkens Patron; hans Træbillede i naturlig Størrelse stod nær Prædikestolen. Et Billede forestiller Guds Moder, som, med røde Tøfler paa, træder paa en i Maanen liggende Drage; et Billede af Luther, paa Papir med Væred under. Der fandtes før en Kobberdøbefont med Indskrift: Anno milleno trecenteno nonagesimo primo non pleno fontem dedit hunc mihi Beno Korp Episcopus Arosiensis. Hvorfor Biskop Korff i Westeraas gav denne Døbefont hertil, vides ikke; den er desværre solgt 1846 for 800 Rd. Naar Kirken er bygget, vides ikke; 1420 „vorstørde Koninck Eric Bemern“, og da skal ogsaa Kirken være bleven ødelagt; efter en Indskrift i samme ere Chor og Hvelvinger opførte 1485, og Aaret efter byggedes Lighuus og Vaabenhuus, ligesom ogsaa Orgel og Stole opfattes. Egne Stolestader tilhørte i ældre Dage de daværende Broderskaber, saasom Skipperlauget (før Hellig Vegems Broderskab), Borgercompagniet (før Johannes d. Døb. Brdskb.) og Broderskabet af den høie Stol, der oprettedes efter Reformationen. Kirken er restaureret 1817 og 1846—47. Taarnet, opført 1513, var før meget høit, men styrtede ned i Stormveir 1760 og opbyggedes 1763, men 30 Alen lavere; dog er det endnu synligt langt borte. Ved Kirken var før ansat 3 Præster, men ifølge Resol. af 9 Octbr. 1789 bleve Archidiac. og Diaconat forenede til et Compastorat, og nu er der ansat 2 Præster: en Hovedpræst og en Compastor, mellem hvilke

Embedsforretningerne ere saaledes fordeelte: Hovedpræsten prædiker hver Søn- og Festdag om Formiddagen, har alle Trolovelser, Tilhysninger og Vielser, fører alene alle Kirkebøgerne, er Medlem af Byens Fattigcollegium, prædiker 4 Gange aarlig i St. Jørgens Capel og uddeler Sacramentet 2 Gange aarlig i Fattigtiftelsen Hellig Lands Huset. Compastoren holder om Sommeren Froprædiken og om Viuteren Eftermiddagsprædiken, forretter alle Daabshandlinger, er Medlem af Landsognets Fattigcollegium og uddeler Sacramentet i St. Jørgens Stiftelsen. Valget af Præst til Skriftemaal og Confirmation beroer paa Menigheden. De øvrige Embedsforretninger, Onsdagsprædiken, Catechisation og Jordspaafastelse, vexle; stundom følge begge Præster Eigene.

a. Hovedpastoratet

befættes umiddelbart, af Kongen.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken. Den ene Fløi er opført 1860, 42 Fod lang og 24 Fod bred. Her findes 2 større og 2 mindre Værelser og Forstue til Gaarden. I Kjælderen er Badstehuus, Kullestue og Forraadskammer. Den anden Fløi er ældre, og heri findes 2 Værelser. En ældre Ladebygning findes. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er henved 200 □ Roder stor med et lille Havehuus. Tæt op til Haven ligger en lige saa stor indeluffet Græsmark.

Embedsjorderne, der udgjøre 91 Schipfaat, omtrent 12 Skattetønder, ere gode, men ligge meget spredte. De vilde ved en Bortforpagtning kunne indbringe omtrent 200 Rd. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. In natura: 38½ Td. Hvede, 108 Tdr. Byg, 3 Tdr. Træful og Frikjørfler med Gjødning, Sand, Brænde og Tørv. B. Accidentser: 250 Rd. C. Offer (til St. Hansdag): 64 Rd. D. Andre Indtægter: Fixum 229 Rd. 48 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen bærer Menigheden Omkostningerne ved Introductionen; Bestallings- og Reiseudgifter dele Præst og Menighed, og Ordinationen maa rimeligviis Præsten betale, dog er derom Intet fastsat. Aarlige Udgifter: Landstat 8 Rd., Jordrente 1 Rd. 26 β, Fattigstat 24 Rd. 12 β, Bidrag til Hjælpe-Enkekassen 6 Rd. 80 β.

Anskættelsen til Wage- og Accidentsafgift er 896 Rd., til Enkepension 653 Rd. 32 β. Enken erholder af Kaldet 81 Rd. 58 β, af Hjælpekassen Intet, istedetfor Enkebolig har der været tilstaaet Enken 48 Rd. Huusleiehjælp. Præsten skal sikke sin event. Enke 180 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til 15 a 1600 Rd.

b. Compastoratet

besættes ved Valg, hvortil Patronatet (Byens Magistrat og Østresognets Dommer) præsenterer, Menigheden vælger, og Valget stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken. Den er gammel og noget indskrænket, men ret godt indrettet. Udhusene bestaae af en gammel, nylig repareret Lade og et Huus, opført 1858, hvori Badste- og Tørvehuus m. m. Samtlige

Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er kun 40 □ R. stor, men Jordbunden er god.

Embedsjorderne, der udgjøre 9 Skattetønder, ere gode, men ligge spredte, deels paa Bymarken, deels i Øster Markelsdorf, hvorfor det næsten er umuligt at drive dem fra Byen af. De ere tilligemed Laden bortleiede for 216 Rd. 56 β. Brændsel findes ikke.

Indtægter. A. In natura: 23 $\frac{1}{8}$ Td. Byg, 3 Tdr. Træful. B. Accidentser: 220 Rd. C. Andre Indtægter: Fixum 275 Rd. 51 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Ordinations-, Bestallings-, Introductions- og Reiseomkostningerne. Aarlige Udgifter: Landskat 6 Rd., Jordrente 1 Rd. 26 β, Fattigskat 6 Rd. 36 β, Bidrag til Hjælpeenkassen 5 Rd. 10 β.

Ansettelsen til Gage- og Accidentsafgift er 300 Rd. Enken erholder af Kaldet 64 Rd. 51 β og af Menigheden fri Bolig eller Huusleiegodtgjørelse. Compastoren skal sikke sin event. Enke 60 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan ansættes til 700 Rd.

Kirkeinventariet er i flere Henseender ubestemt og overlader Meget til Enhvers Skjøn. Daab mindst 16 β, Confirmation og Skriftepenge ubestemt, Trolovelse 77 β, Copulation 1 Rd. 58 β a 3 Rd. 19 β, Huuscopul. 8 Rd. a 9 Rd. 58 β, Børnelig mindst 16 β, vorne mindst 26 β.

Præsterækken.

Før Reformationen nævnes Hermann von Büren 1413, da Grev Heinrich kalder ham „unse Pape unde Kerckhere to der Borch uppe Bemern“; han levede endnu 1440. Thidericus, uvist naar, stjænkede Kirken en Kalk.

Hovedpræster. Mag. Petr. Masius. Mag. Michael Rhau (Rhauw), forflyttedes 1570 til Lübeck, † 1597. Mag. Laurentius Wesselius, var her 1576, befordredes 1592. Mag. Folcherus Vigarius † 1607 eller 9. Mag. Abraham Gibelius døde, tilligemed de to andre Præster, af Pest 1629. Martinus Wildius † 1639. Andr. Zimmermann † 1652. Mag. Matthias Lobetanz † 1693. Paul Gerhard Walther, resign. 1703 og practiserede som Læge i Neustadt og Ekernförde til sin

Død 1713. David Hinrich Wetstein, remov. 1711 paa Grund af Uenighed med Magistraten. Christian Detlev Rohde † 1717. Johann Hilmers (skjøndt Wetstein atter søgte Embedet), til 1720. Fredr. Thomsen † 1748. Georg Ernst Friederici † 1753. Joh. Gotthilf Reichenbach, 1753—60. Conrad Friedr. Stresov, Præst og Provst 1761, Jubilar 1788. Hans Thomsen, Præst og Provst 1789, Jubilar 1806, emer. 1811, † 1812. Joh. Heinr. Hammer, 1812--23. Joh. Christ. Niese, P. og Pr. 1823, † 1827. Peter Clausen, P. og Pr. 1828, † 23 Febr. 1851. Peter Dzen, Præst i Kværn, Flensborg Provsti, udnævnt 31 October 1851 til Hovedpræst og tillige Provst over Femern Provsti; Stænderdeputeret og Forsamlingens Formand 1855, 56, 60.

Archidiaconer. Joh. v. dem Dahl. Daniel Maas. Henric. Masius 1609, † 1629. Christ. Prussen † 1635. Joh. Berg † 1637. Andr. Zimmermann, blev Hovedpræst. Marcus Tøke † 1644. Han og Diacon Wolf stiklede paa hinanden i Prædikenerne: „reisfende Wölfe“ og „böse Tücken“ anvendtes. Joach. Wolf nævnes 1653. Peter Thiel. Joach. Masius, til 1670. Martin Wilde. Joh. Simonis. Henning Storm, omtrent 1700. Dan. Stubbe. D. H. Wetstein, 1702—03. Joh. Hilmers, 1703—18. Arnold Christ. Wacker † 1721. Mag. Joh. Ad. Granau, 1721—36. Joh. Wilh. Wenninghausen, 1737—51. Pet. Rühlmey † 1770. Hans Thomsen, Diac. 1756, Archid. 1771, Hovedpræst 1789.

Diaconer. Dan. Maas. H. Masius, 1609. Chr. Marquardus † 1629. Joh. Berg, 1629—35. N. N. 1635. Marcus Tøke 1637, blev Archid. ligesom Wolf, Thiel, Masius, Wilde, Simonis, Storm og Stubbe. Valentin Köpfe, 1695—1702. Hilmers, Wacker og Granau bleve Archid. Joh. Dan. Decker 1721, blev lam, † 1731. Wenninghausen og Rühlmey. Joh. Dan. Granau, 1751—56. Hans Thomsen, 1756—71. Nicolai Mackeprang, 1771—82. Nic. Duzen, 1783—87.

Compastorer. Conr. Theod. Flemmich 1790, † 1800. Hans Wilder 1801, entl. 1834. Joh. Bernh. Chemnitz 1835, bef. 30 October 1843 til Kalkenkirchen i Holsten. Cand. E. Aug. Niese, Valgconf. 17 Mai 1844, bef. 5 Novbr. 1862 til Hovedpræst for Risby, Hütten Provsti.

Anm. Staden Burg har sit Navn af en Borg, der i ældre Dage skal have ligget B. for Byen, og af hvis Bolde der endnu paa Dankwerths Tid skal have været Spor. Byens Baaben, en

Muur med 2 Taarne og Nældebladet (jvfr. S. 387) derimellem, tyder ogsaa hen paa en Borg. Stedet nævnes i Christoffer den Førstes Tid; da hørte 9 danske og 20 slaviske Gaarde under Borgen og desuden 3, som Kongen eiede, og hvoraf han havde 20 Mk., hvilke vistnok laa paa Marken Meiersfeld, der fra 1605 tilhører Byen, som i dette Aar købte den af Hertug Joh. Adolph for 12000 Rd. 1320 nævnes Burghæby, 1329: Consules in Borch og signetum oppidi in Borch; den maa altsaa allerede dengang have været en By, hvorpaa ogsaa dens Deeltagelse i Landdagene og dens høie Ansættelse til Blovtal (dengang 75 Blove, fra 1813 reduceret til $32\frac{2}{3}$ Blov) tyder. Saalænge Havnen i Burg=Dybet var god, tiltog Byen meget ved Haandværker, Industri og Handel, men Havnens Udløb tilsandedes efterhaanden; vel gravedes i Slutningen af det 15 Aarh. et nyt Udløb (Nie Deep), som steensattes, men ogsaa dette Løb blev gjort ubrugeligt ved Tilsanding. Nu findes kun Spor af Steendæmningen, og Baadene kunne kun gaae til Staafen, hvorfor Byens Handel har tabt sig. Paa den Steenrevle, der skyder ud fra D. mod B. og skiller Burg=Dybet fra Søen, minder Glambek Mølle ved sit Navn endnu om det gamle Slot Glambek, der synes at være opført her, da Borgen ved Byen forsvandt. Om Slottet Glambek see S. 385 ff.

Landsognet regnes for $\frac{3}{5}$ og Byen for $\frac{2}{5}$ af Menigheden med Hensyn til Byrderne. Noget D. for Galendorf findes en stor Gravhøi med en Steensætning, hvis Overligger, 130 □ Fod, hviler paa 7 Underliggere. En fattig Familie skal i sin Tid have benyttet Rummet herunder til Bolig. — Om de gamle Navne paa Landsognets Byer see under: Femern Provsti.

1. Bannesdorf.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der er det nordøstligste i Provstiet, ligger henved $\frac{3}{4}$ Miil fra Burg og grænses mod N. og D. til Søen, mod S. til Burg Landmenighed Østersognet og mod B. til Landkirchen Sogn. Det er Dens mindste Sogn og bestaaer af Byerne: 1. Bannesdorf, ved Veien til Burg, med Kirke, Præstebolig, Præsteenkescæde, Skole, 12 større, 19 mindre Landeiendomme, 16 Inderstesteder og en Vindmølle. I Byen boe flere Haandværkere og enkelte Handlende. 2. Clausdorf, ligger temmelig høit nær Østersøen, med 11 større og 7 mindre Landeiendomme samt 5 Inderstesteder. 3. Todendorf, med Udflyttergaard den Boggenstet, 17 større og mindre Gaarde, 10 Raad og 4 Inderstesteder. 4. Presen, nede mod Søen, bestaaer

af 20 Gaarde og Huse. Fra to Sluser i Nærheden af Bhen ledes Vandet fra Engene ud i Havet. Er Tilløbet til Sluserne altfor stærkt, kan Bhen næsten omflødes af Vand i den saakaldte Landgrav. 5. Putgarden, Sognets nordligste Bñ, er meget stor. Den er deelt i to Dele, Putgarden im Dorfe og Putgarden auf der Weide (hvilken sidste Deel meest beboes af Fattigfolk og oprindelig er Udflyttersteder fra Bhen), og bestaaer af over 30 større og mindre Gaarde og henved 30 Huse; et mindre Sted, Vosberg, og et større, Sorgenfrei, mod N. paa 35 Drbs., ere nu afbrudte, og deres Forder forenede med Gaarden Krummensief, der ligger V. for Putgarden; et nyt Sted, Johannisberg, er opført og ligger imellem Putgarden og Krummensief. I Putgarden boe nogle Baadeiere, der efter Overenskomst føre Rejsende over til Laaland. Øst for Bhen, paa Pñnten, der kaldes Oldenborg Huf, opførtes 1832 et Fyrtaarn, Mariefyr (Marienleuchte), hvori et Blinkfyr, 92' over Havet, af fjerde Orden med Speilapparat og 3 Miles Lyssvidde. S. for Fyret ligger et nyt Sted, paa 10 Drbs., der intet særegent Navn har, men regnes til Putgarden, da det er udflyttet derfra. — Sognets Terrain, der er lavere mod V., men hæver sig mere mod D. hen imod Søen, er skovløst og i det Hele taget frugtbart; dog findes ikke saa skarpe, stenede Pletter. Der findes nogen Eng og en lille Indsø, som hedder Blankenwiese. Beboerne (i 1855: 1080, i 1860: 987) staae sig i det Hele taget godt; at Beboerantallet er formindsket skriver sig navnlig fra en betydelig Udvandring til Davenport i Nordamerika. Udgifterne til Fattigvæsenet vare i 1861 henved 700 Rd. I retslig Henseende hører dette Sogn, der ogsaa kaldes Nørresogn, sammen med Burg Landsogn, Østersognet, og staaer under disse Sognes combinerede Sogneret, Femern Amt.

Skoleforhold. Der findes følgende Skoler: Bannesdorf, med 62 Børn; Todendorf, hvortil Poggensief, med 47 B.; Putgarden, hvortil Udflytterstederne og Fyret, med 77 B.; Clausdorf, hvortil Bhen Priesen, med 40 B. Skolesproget er thdsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 42, Confirm. 23, Copul. 9, Communic. 352, Døde 27. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes fra Paaste til St. Hansdag. Kirkesproget er thdsk, og Embedet besættes ved Menighedens Valg, hvortil Patronatet, see S. 389, præsenterer. Valget stadfæstes af Kongen.

Kirken, der ligger i den nordlige Ende af Byen Bannesdorf, er lille, bygget af Rampesteen, hvælvet kun i dens østlige Deel, har Orgel og Uhr og er ret lys og venlig indvendig. Den har intet Taarn, men et Træ-Klokketuus slutter sig umiddelbart op til dens Vestende. Den er helliget St. Johannes og rimeligviis gammel, skjøndt Byggetiden ei kjendes. Der var tidligere ansat to Præster ved den, fra 1824 kun een.

Embedsboligen, der kun ved sin Have er skilt fra Kirkegaarden, er bygget 1791 af let Bindingsværk, bekvemt indrettet, men ikke lun. Oeconomibygningerne bestaae af den gamle Diaconbolig og udgjøre 2 tilstrækkelig rummelige Lader og en Stald, men ere gamle og brøstfældige. Et Bagers og et Badstuehuus ere opførte 1862. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, 64 □ Roder, ligger imellem Boligen og Kirkegaarden, er ret smuk og meget frugtbar.

Embedsjorderne udgjøre, foruden en lille Englod, omtrent 26½ Drømbtsaat (43 Skattetønder) frugtbart Ugerland; men Jorderne ligge spredte, ere ikke indhegnede, og nogle endog $\frac{1}{4}$ Miil borte. Kun 6 Drømbtsaat ligge samlede nær Boligen, hvorfor Resten sædvanlig udleies, og i Reglen vil der kunne erholdes i Forpagtning omtrent 20 Rd. pr. Drømbtsaat. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. In uatura: 14 Tdr. Hvede, 5½ Td. Byg, omtrent 1 Tæs Hø, 3 Tdr. Træful. B. Accidenter: 240 Rd. C. Offer: 34 Rd. Andre Indtægter: Fixum 75 Rd. 38 β, Græsset paa Kirkegaarden.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Ordination, Confirmation, Introduction og Reisen, men Præsten maa indløse Jorderne (i 1849 med 520 Rd.). Ved Embedet findes 3 faste Køer. Aarlige Udgifter: Landskat 28 Rd. 64 β, Tattigskat 6 Rd. 64 β, Bidrag til Hjelpe-Enkeskassen 5 a 6 Rd.

Ansættelsen til Gage- og Accidentsafgift samt til Enkepension var i den Tid, der var to Præster: 434 Rd. for Hovedpastoratet og 257 Rd. 32 β for Diaconatet. Nu faaer Enken af Kaldet 53 Rd. 32 β og fri Bolig i Enkesædet eller en Pengegodtgjørelse. Præsten skal sikke sin event. Enke 100 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til henved 1100 Rd.

Kirkeinventariet. Daab: i Kirken 13 a 19 β , i Hjemmet ubestemt, Nøddaab 26, 38 a 51 β ; Forbøn 19 β , Confirmation og Skrifte ubestemt, Trolovelse sædv. 77 β , Tillysning sædv. 77 β , Copulation: i Kirken om Onsdagen 1 Rd. 58 β , om Tirsdagen og Fredagen 3 Rd. 19 β , om Torsdagen 6 Rd. 38 β , i Hjemmet 8 Rd.; Jordspaakastelse fra 26 β til 16 Rd.

Præsterækken.

Hovedpræster. Før Reformationen nævnes: Paul Soelmann. Claus Seestede. Sorgen Adelquelle. Marquard von der Bovenau. — Efter Reformationen nævnes: Hermann Bucker. Joh. Krämer 1553. Nicol. Pecklin, 1570—1610. Joh. Augustini, 1610—14. Georgius Briemius, emeritus 1649. Mag. Henr. Dreier † 1677. Detlev Pauli † 1697. Joh. Michael Krebs, † 1728, havde Sønnen Matth. Mich. til Adjunct fra 1725. Barthol. Schulz, † 1745, havde fra 1741 Friedr. Jacobi til Adjunct. Joh. Joach. Weyland, umiddelbart udnævnt 1746, † 1748. Hinr. Wilh. Sally † 1788. Detlev Johannsen, umiddelbart udnævnt, † 1823. Hans Christoffer Nic. Struck, umiddelbart udnævnt, † 1828. Joachim Hinr. Besz 1829, forflyttet 25 Novbr. 1842 til Gleschendorf i Holsten. Cand. Carl Edv. Mau, Valgconf. 19 Mai 1843; ved den saakaldte Fællesregjerings Valgconf. af 10 Febr. 1849 beford. til Præst i Berg i Süderditmarsken. Cand. Heinrich Johan Seesen, Valgconf. af det saakaldte Statholderstab af 23 Juli 1849.

Capellaner. Før Reformationen nævnes: Johann Mønning. Joh. Grünewald. Henr. Fügelsberg. Joh. Krämer.

Diaconer. Joh. Augustini, den første Diac., 1605—10. G. Briemius, 1610—14. Martin Strich (Strichius) † 1647. Joh. Høvesche, resign. 1649. Laurent. Clearius † 1665. Detlev Pauli, 1665—78. Joh. M. Krebs, 1679—97. Samuel Scheel † 1700. Barthol. Schulz, 1701—28. Matth. Mich. Krebs † 1739. Joh. Joachim Weyland, 1740—46. Bartholomæus Hempel, resign. 1772. S. havde været Præst paa Grøde og byttede med Adjuncten Fried. Jacobi, som Menigheden paa Grund af hans vita ante acta ei vilde vælge til Diacon. Thomas Thyra, emer. 1789, † 1796. Detlev Nicolaus Kræfft, 1789—1813. Hans Christian Nicolaus Struck, blev 1824 udnævnt til Hovedpræst, og Diaconatet nedlagdes

Ann. Bannesdorf, i daglig Tale Bandelsdorf, var i ældre Dage Filial af Burg. Imellem den og den blandede By Clausdorf ligger nu en Eng, der før var en Havbugt med en lille Havn. Todendorf forekommer som Todænthorp 2 Gange i Jordebogen; altsaa har der vel været 2 Byer af dette Navn. En i Egidius Kirken 1392 stiftet Vicarie havde Indkomster af villa Todesdorpe in terra Ymbriæ in parochia Bannerstorpe, Ottoniensis dioec. Paa en Eng ved Stranden i Nærheden af Putgarden skal der i ældre Dage have staaet et Capel; Stedet kaldes endnu „die Capellengrube“. Ud for Putgarden landede Svenskerne 29 Juni 1644, og da Indbyggerne gjorde tapper Modstand, bleve i den opstaaede Kamp 75 Femeranere dræbte. Ved Oldenburg (= Ohlenburg) Hus skal have staaet et Slot, og da man lagde Grundvolden til det nuværende Tårn, stødte man virkelig paa Muurværk af en ældre Bygning. — Om de gamle Navne paa Byerne see: Femern Provsti.

2. Petersdorf.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der udgjør den vestlige Deel af Den og Provstiet og derfor ogsaa kaldes Vesterfognet, ligger lidt over 1 Mil fra Burg og grændser mod N. til Landkirchen Sogn, forøvrigt til Østersøen. Det har et Areal af 3216 Drømbtsaat Ager og 777 $\frac{2}{3}$ Drømbtsaat Græsgange og bestaaer af Byerne: 1. Petersdorf, der ligner en Flække, med Kirke, to Præsteboliger, Skole, nogle Fattighøder, to Vindmøller, to Bryggerier og Bagerier; en Læge, flere Handlende og mange Haandværkere boe i Byen, hvori der findes 120 Boliger, hvoraf nogle hedde „Convent“. 2. Bojendorf, en mindre, lavt liggende By. 3. Schlagsdorf, deelt i Hoog- og Sidendorp, med 20 større og mindre Gaarde og 2 Huse. 4. Vester Markelsdorf, en lille By paa 7 Gaarde og nogle Huse. 5. Wenkendorf, med 6 større og 6 mindre Eiendomme og nogle Huse. 6. Dänischendorf, næst Petersdorf Dens største By (50 Gaarde og 40 Huse), deelt i Grot- og Lüttdorp og bygget i 2 Kvadrater. Fra Byen ere udflyttede Stederne Altentheil og Dorotheenhof. De 5 sidste Byer ligge N. for Kirkebyen. 7. Lemkendorf, ved Weien mellem Petersdorf og Burg, med Gaarden Neuhof, 23 Gaarde og 20 Huse. 8. Gollendorf, med Gaarden Bellevue, 9 Gaarde og 8 Huse; Græsgangene ved Østerwief oversømmes let. 9. Sulsdorf, nær Stranden, 13 Gaarde og 13 Huse; 3 udflyttede Steder hedde Wasserburg, fordi

de ved Høivande ere vandomflydte. 10. Puttsee, med en lille Indrehavn og 11 Boliger. 11. Kopenhagen, med omtrent 20 Beboelser. I Nærheden ligger den fiskerige Kopenhagen Sø, der ved en Sluse staaer i Forbindelse med Havet. — Foruden disse sidste 5 Byer, der ligge S. for Kirkebyen, mærkes endnu i Sognets sydvestlige Deel den lille Ladeplads Orth, paa Byen Sulsdorfs Grund, med 24 Huse, Brænderi, Mølle, Kornhandel og Overfart til Heiligenhafen. Gaarden Flygge, 51 Drømbts. gode Jorder, ligger paa en Landtunge mod V. af samme Navn. — Sognet er frugtbart, men lavt og fladt og navnlig i dets nordvestlige Deel ved N. O. Vind udsat for Oversvømmelser. Mod Nord danner en lang, smal Landstrimmel, hvis vestligste Bynt kaldes Markfeldorf Huf, en Lagune, der er 60 Tdr. Vand stor og kaldes Fastensee; den er for flere Aar tilbage af Staten solgt for 5 Rd. mod at den skulde udtørres, dog er hidtil Intet skeet i den Retning. En Lagune dannes ogsaa mod V., hvor der fra N. mod S. løber en Landtunge, hvis sydligste, ved en Dæmning med Resten forbundne Deel kaldes Flygge. Dennes yderste Deel hedder Krummsteert, og herfra skyder en for Skibsfarten farlig Grund ud. Indenfor Landstrimlen dannes stillestaaende Vand, hvis Uddunstninger ere usunde. I de senere Aar har man foretaget betydelige Jordarbejder for at afhjælpe disse Ulemper; en Sluse og en Dæmning ere anlagte for at afholde Søvandet fra Kopenhagen Lavning fra at trænge ind paa Agrene og for at lede det ferske Vand fra Landgraven ud i Søen. Her i Nærheden er Sognets højeste Punct, Sulsdorf Bjerg, paa Veien imellem Petersdorf og Sulsdorf; dets næsthøieste er Steenbjerg imellem Petersdorf og Kopenhagen. Paa Sydspidsen af Flygge findes noget Krat, Flyggerhagedorn. Mellem dette Sted og Degenhusen (for Navnet paa et lille Huus ved Stranden) overvintre stundom Skibe. Beboerne (i 1855: 2727, i 1860: 2699, 572 Familier) ere, hvad Bønderne angaaer, formuende, Haandværkerne og Daglønnerne ere snarere fattige, og Fattigskatten, der i 1861 udgjorde 1552 Rd. (foruden Korn og Kul) er stigende. I retslig Henseende hører Sognet under Vestre Sogneret, Femern Amt.

Skoleforhold. I Sognet findes følgende Skoledistrikter: Petersdorf, med Kopenhagen, har en Sogneskole med 148 og en Elementarskole med 90 Børn. Lemkendorf, hvortil Mittelhof og Neuhof, med 74 Børn. Sulsdorf, hvortil Byerne Gollendorf, Puttsee og Ladepladsen Orth, med 82 B. Bojendorf med 18 B. V. Markfeldorf med 30 B.

Schlagsdorf med 26 B. Wenkendorf Biskole med 13 B. Dänischendorf, med Altentheil og Dorotheenhof, med 149 B. Gaarden Flygge hører ikke til noget District. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 96, Confirm. 58, Copul. 20, Communic. 630, Døde 65. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes Skjærtorsdag og fra Alm. Bededag til midt i Juli. Skriftemaalet ligner det i den lutherste Kirkes ældste Tider. Kirkesproget er tydsk.

Kirken, der ligger midt i Petersdorf paa en lidt op-høiet Plads, er en stor og smuk Bygning i gothisk Stil, opført af Muursteen, med et over 200' høit Taarn, der opførtes 1567 efter at være nedbrændt 1559. Herom findes i et endnu eksisterende Registrum frumentorum pastoris in Peterstorp, conscriptum 1577 a Petro Uppem Diek følgende: „Anno 1559 morbus hic fuit et nostra turris incensa est et prostrata. Anno 66 ædificata est hic nova turris, sed sequenti anno 67 iterum, pro dolor, prostrata est; sed nostri Parochiani non destiterunt collapsam turrim reædificare et perfecta est anno 67. Deus conservet eam in posterum”. Taarnet er i 1862 forsynet med en Lynleder. Det Indvendige af Kirken er i de senere Aar smukt restaureret; nyt Orgel fra 1858, Uhr uden Viser. Altret er skjænket 1702 af Tønnies Marquardt, Prædikestolen er fra 1587 og forfærdiget ved Hjælp af Bidragene fra de da eksisterende St. Dsvalds, Christi Legems, St. Nicolai og de Glendiges Gilde. I Kirken findes flere Malerier og Epitaphier, paa en Stol er udstaaren: „Henning Pogwisch weiland zu Ostergaard Erbgeseßsen“ og „Catharina P. weiland von Rastorp.“ Kirken var indviet til St. Johannes eller Jacobus (hvis Billede hang paa Kirkens mellemste Pille), havde i den catholste Tid flere Altre for Gilderne, og endnu er der ved samme ansat en Hovedpræst og en Diacon, mellem hvilke

Embedsforretningerne ere fordeelte saaledes, at Hovedpræsten prædiker til Høimesse, har Copulationerne og Vigprædikenerne og fører Embedsrespondancen; Diaconen har Froprædikenen, alle Daabshandlingerne, besørger alene Fattigvæsenets Protocolførelse samt Registret over Fødte og Døbte. Hovedpræsten prædiker om Onsdagen og Diaconen om Torsdagen paa Bededagene i Saa- og Høsttiden (jvfr. S. 389). Hver Præst fører sine Confirmand- og Skrifte-Registre; Tilsynet med Skolerne er deelt, men den ene Præst har ogsaa Ret til at besøge den andens Skoler.

a. Hovedpastoratet

besættes ved Valg. Patronatet præsenterer, Menigheden vælger, Valget stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken og er bygget 1853, men ikke meget solid. Udhusene ere opførte 1854 med Leervægge. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, 160' lang, 97' bred, er frugtbar og tæt ved Boligen. En Frugthave med 25 Frugttræer findes ogsaa.

Embedsjorderne udgjøre omtrent 10 Tdr. Land (i Alt 2589 □ Roder), spredt liggende og af middelgod Bestaffenhed. De vilde kunne udleies for 16 Rd. pr. Td. Land. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. In natura: 184 (burde efter Inventariet være 192) Tdr. Byg, 5 Tdr. Træful, 4 Læs Sand. B. Accidentser: 290 Rd. C. IstedetsforDffer en Pengesamling af 67 Rd. 19 β. Andre Indtægter: Legatpenge 3 Rd. 52 β, Jordlele 2 Rd. 75 β, for afstaaet Græsning 5 Rd. 32 β og 3 Rd. 19 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Udgifterne ved Vocation, Ordination og Introduction, betaler Reisen og henter Flyttegodset ved Sundet. Aarlige Udgifter: Landskat 6 Rd. 64 β, Canon til Communen for Græsland 2 Rd. 15 β, Fattigskat 10 Rd. og 1 Skp. Hvede, Rug og Byg, Bidrag til Hjælpe=Enkekasen 6 Rd. 81 β.

Ansættelsen til Gage= og Accidentsafgift er 987 Rd. 70 β, til Enkepension 682 Rd. 13 β. Enken erholder af Kaldet 84 Rd. 77 β, af et nu til 1470 Rd. opvoeret Legat 39 Rd. 22 β, hvis hun er den ældste Enke paa Kaldene. Præsten skal sikkre sin event. Enke 200 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 1450 Rd.

b. Diaconatet

besættes paa samme Maade som Hovedpastoratet.

Embedsboligen ligger tæt ved Kirken, er bygget 1853, bekvem, men ikke solid; Udhusene ere brøstfældige. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven er lille, men frugtbar, en Strimmel Jord anvendes desuden til Rjøkkenhave.

Embedsjorderne bestaae af 1959 □ Roder Ager og 286 □ R. Græsland, samt et lille, daarligt og ufrugtbart Stykke paa 160 □ R. De ligge nær Boligen og kunde bortleies for 150 Rd. Af Embedsjorden skal Menigheden bearbejde 686 □ Roder, Diaconen har Ret til at flaae Græs paa 2 smaa Stykker Saltenge ved Kependorf og Markelsdorf, hvoraf findes omtrent 1 Læs Hø. Brændsel findes ikke, men maa kjøbes, og Beboerne af Gollendorf ere forpligtede til at kjøre det hjem.

Indtægter. A. In natura: 13 Tdr. $3\frac{1}{2}$ Skp. Byg, 5 Tdr. Træful, 4 Læs Sand. B. Accidentser: omtrent 100 Rd. C. Offer: 30 Rd. D. Andre Indtægter: Fixum 181 Rd. 31 β, Legatpenge 14 Rd. 58 β, Jordleie 5 Rd. 3 β, for Græsland 12 Rd. 51 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne ved Ordination og Introduction samt Reisen. Desuden yder den 41 Rd. 58 β i Kjøleofter. Aarlige Udgifter: Landskat 5 Rd. 32 β, Canon til Communen for Jord 1 Rd. 55 β, Fattigskat 4 Rd. og 1 Skp. Hvede, Rug og Byg, Bidrag til Hjælpe-Enkeassen 3 Rd. 86 β.

Ansættelsen til Gage- og Accidentssafgift er 418 Rd. $14\frac{1}{2}$ β, til Enkepension 393 Rd. 58 β. Enken erholder af Kaldet 38 Rd. 90 β, af Hjælpe-Enkeassen 14 Rd. 38 β, af et Legat (nu 1470 Rd.) 39 Rd. 22 β, hvis hun er den ældste Enke paa Kaldene. Præsten skal sikke sin event. Enke 80 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anstalten af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 540 Rd.

Kirkeinventariet. Daab 10 a 51 β, Confirmation, Skriftemaal og Tillysning ubestemt; Trolovelse 51 β, 77 β, 1 Rd. 6 β, 1 Rd. 58 β; Copulation: om Onsdagen 1 Rd. 58 β, om Tirsdagen 3 Rd. 19 β, om Mandagen, Torsdagen og i Hjemmet 6 Rd. 38 β; Jordspaafastelse fra 10 til 51 β, Velhavende betale fra 1 Rd. 6 β til 3 Rd. 19 β, Parentation som Jordspaafastelse, Vigprædiken 6 Rd. 38 β; Attester 26, 38 a 51 β.

Præsterækken.

Hovedpræster. Thomas N., blev 1435 Provst i Breetz. Gregorius Kawe † 1535. Johann Menfranz † 1543. Peter Hartmann † 1559. Joh. Draco † 1562. Mag. Joachim

Scheele, 1562—66. Peter Upmdiek, født paa Glambæf Slot, var Præst her i 60 Aar, † 1626. Johannes Upmdiek, Adj. fra 1620, † 1646. Joachim Bulderbuck † 1670. Mag. Maur. Rachel, † 1677, var keiserlig kronet Poet. Joachim Masius † 1689. Joh. Samuel Tenner † 1702. Christ. Oswald Zwerg † 1736. Stephan Graaf † 1739. Michael Mackeprang, 1740—47. Samuel Schulze † 1782. Joh. Dan. Gundelach, Jubilar 1814, † 1818. Claus Bertelsen Nissen † 21 October 1847. Diaconen Adolf Bendix Heintz. Christian Wilhelm Erich, fik Valgconfirm. som Hovedpræst af den saakaldte Fællesregjering 18 October 1848.

Diaconer. Mehfranz, til 1535; Hartmann, 1535—42; Draco, 1542—59; Scheele, 1560—62; Pet. Upmdiek, 1564—66, bleve Hovedpræster. Joh. Efferink, kom til Landkirchen. Heintz. Meßlenborg. Pet. Ruwe † 1603. Jacob Howisch † 1644 som emeritus. Bulderbuck, til 1646. Caspar Mandersee † 1659. Rachelius, 1660—70; Masius, 1670—77; Tenner, 1677—90; Zwerg, 1690—1702, bleve Hovedpræster. Valentin Røpke † 1713. Graaf, til 1738. Schulze, til 1747. Quirinus Michael Caspius, 1747—64. S. D. Gundelach, 1764—82. Michael August Caspius, 1783—88. Joh. Friedr. Ohrt, til 1811. Hans Christian Götting † 1830. Died. Christ. Johann Schumacher 1831, befordret 27 Marts 1846 til Kalkentkirchen i Holsten. A. B. H. Chr. Wilhelm Erich, Prædikant i Süderhastedt i Süderditmarsken, Valgconf. 15 Septbr. 1846, blev Hovedpræst. Cand. Danleif Adolf Ferdinand Matthiesen, Valgconf. af det saakaldte Statholderskab af 23 Juli 1849.

Anm. At der forhen, som Sagnet beretter, i Petersdorf, Tordebogens Pethærsthorp, har været et Kloster, er næppe troeligt; lige saa upaalidelig er Fortællingen om, at Jomfrubjerget har faaet sit Navn af, at her samlede Erik af Pommern Landets Jomfruer og lod dem dræbe. De før eksisterende Gilder ere som saadanne gaaede ind; Aesterne af 2 skulle dog endnu findes i tvende Begravelseselskaber. St. Nicolai Gilde 1399 og de Glendiges Gilde, stiftet 1443, besørgede Druknedes og andre Forulykfedes Lig ordentligt begravede. Markelsdorf afbrændte næsten aldeles 26 Januar 1850. I den nærliggende Lagune fanges Brasen og Aal. Gaarden Flügge, forhen Flikf, tilhørte Henning Bogwisch til Østergaard, der nævnes 1607 og 1626, derpaa Evigersønnen B. Daldorf, hvis Søn, Henning Daldorfs, Datter bragte Gaarden til Landsfoged Gøssels Søn. Om den havde fuldstændige adelige Rettigheder og naar den er nedlagt, vides ikke;

man veed, at Bojendorf hørte til den. — Om Byernes Navne i ældre Tid see: Femern Provsti.

3. Landkirchen.

Steds- og Retsforhold. Sognet, der ogsaa kaldes Midtsognet, ligger midt i Provstiet, $\frac{3}{8}$ Mil fra Burg, omgivet mod N. og S. af Ostersøen, mod V. af Petersdorf, mod D. af Bannesdorf og Burg Sogne. Det har et Areal af 3363 Drbs. Ager og 653 Drbs. Græsange og bestaaer af Byerne: 1. Landkirchen, med Kirke, to Præsteboliger, Skole, et i 1849 for 3731 Rd. opført Fattighuus, Arresthuus, flere Kroer, Handlende og Haandværkere. Byen har 3 Gader, og dens østlige Deel hedder Hinzenhof, et udflyttet Sted ved Beien til Burg hedder Lektur Heller. Forøvrigt i Byen over 50 Gaarde og Huse. 2. Bisdorf, med Bindmølle, 8 Gaarde og 16 Huse. Tæt ved Byen ligger en Bakke, Rugenberg, som er Dens højeste Punct. 3. Heinrichsdorf, er bygget i en lang Række og har 11 Gaarde og 4 Huse. 4. Fadersdorf, langstrakt, med Thingstenen midt i Byen, 24 større og mindre Gaarde og 9 Huse. 5. Gamendorf, Sognets nordligste By, deles i Hoog- og Niedrig- eller Siden-dorp, har 22 Gaarde og 21 Huse. I Byen findes flere fiskerige Damme, der bortforpagtes af Communen. 6. Gammel Sellingsdorf og 7. Ny Sellingsdorf ere mindre Byer. Et lille vandomflydt Land, Werder, benyttes til Græsning og hører hertil. 8. Sartjendorf, 4 større Gaarde og 5 Huse. 9. Mummendorf, med Gaardene Glumshof og Freiinsfeld, forøvrigt 8 Gaarde og 5 Huse. 10. Lemkenhafen, lavt ved Søen og udsat for Oversvømmelse, med 11 Gaarde, 15 Huse; blandt Beboerne findes Fiskere, Skipper og Handlende, thi der er en lille Sommerhavn og en ret god Rhed udenfor. 11. Teschendorf, med 12 Gaarde, 4 Huse og de to Steder Westerberg. 12. Albertsdorf, 15 Gaarde, 10 Huse, ligger høit. Tæt ved Byen, nærmere Søen, ligger Udflibningsstedet Goldt med et stort Brænde- og Tømmeroplæg. 13. Uvendorf, 12 Gaarde, 6 Huse og en Bindmølle. 14. Blieschendorf, 9 Gaarde og 3 Huse. 15. Struffkamp, 3 større, 21 mindre Landeieendomme og 10 Huse. Noget S. for Byen ligger det kongelige Færgehuus, hvorfra Overfarten skeer over Femernsund til Grossenbrode. Færgehuset er omgivet med temmelig brede Grave. 16. Wülfen, Sognets sydligste By, lavtliggende, 7 Gaarde

og 12 Huse. Fra den mod S. liggende Berg Møllebanke (Møllen selv er nedreven) havees en smuk Udsigt. — Sognets Terrain er jævnt og fladt, dog findes Dens høieste Punct, Rugenberg, her; dets Jorder ere gode og frugtbare, vel for det Meste stærkt lerede, dog hen mod Kysterne mere lette og sandede. Beboerne (i 1855: 2432, i 1860: 2394, 487 Familier) ere vel for største Delen ret velhavende, mange endog rige, men der findes ogsaa Armod blandt Smaafolkene. Fra flere af Bjerne drives ikke ubetydeligt Fiskeri. Fattigvæsenets Udgifter udgjorde i 1861: 2600 Rd. I retslig Henseende hører Sognet til mellemste Sogneret, Femern Amt.

Skoleforhold. Der findes Skoler i: Landkirchen, 2 Classer med 130 Børn for Bjerne 1, 8, 9 og 11; Aven-dorf, med 70 B. fra 13, 14, 16; Albertsdorf, med 70 B. fra 12 og 15; Lemkenhafen, med 50 B. fra 6, 7 og 10. Disse 4 Skoler staae under Hovedpræstens Tilsyn. Skolerne i: Bisdorf med 40, Fadersdorf med 45 og Gamen-dorf med 50 B. staae under Diaconen. Hinrichsdorf har Skole fælles med Oster Markelsdorf i Ostersognet, 42 B. i Amt. Skolesproget er tydsk.

Kirkelige Forhold. Det aarlige Antal Fødte er 80, Confirm. 50, Copul. 19, Communic. 450, Døde 50. Daaben forrettes i Reglen i Kirken. Altergang holdes imellem Alm. Bededag og St. Hansdag. Kirkesproget er tydsk.

Kirken, som vist har været den vigtigste i Landstabet og givet Bjen Landkirchen, hvori den ligger paa en lidt op-høiet Plads, Navn, er opført af Grundmuur med Hvelvinger, der hvile paa 6 fritstaaende Piller. Træ-Altertavlen er en Efterligning af Marietirkens i Lübeck; Orglet, der kostede 2832 Rd., er fra 1854. Kirken har Uhr, et smukt Crucifix, der hænger paa en Bæg, og mange Epitaphier, men intet Taarn, kun et Spir. I 1860 blev Kirken forsynet med nye høie Vinduer i gothisk Stil, hvis øverste Ruder ere af farvet Glas. I Træklokkhuset hænge 3 Klokker, der ere støbte 1419, 1428 og 1589. Naar Kirken, der er vel vedligeholdt, er bygget, rides ikke. Den var indviet til St. Peter, og her fandtes et Mariabillede, der skal have svedt Blod over Kong Eriks Grusomhed, da han 1419 erobrede Den; ligeledes 2 Arme, der voxede frem af et Barns Grav, som skal have slaaet sine Forældre. Et lille Bibliothek blev i sin Tid af Provst Stresov skænket til Kirken. Kirkegaarden blev i 1858 indhegnet med et Steengjærde og forskjønned. Ved Kirken er ansat en Hovedpræst og en Diacon, imellem hvilke

Embedsforretningerne ere saaledes fordeelte: Hovpræsten har alle Trolovelser og Vielser og fører alle Kirkebøgerne. Diaconen forretter alle Daabs handlinger. Til Skrifte og Confirmation har Menigheden frit Valg mellem Præsterne. Ved Vigbegængelse fungere begge Præster. Begge Præster prædike hver Søndag.

a. Hovedpastoratet

besættes ved Valg, hvortil Patronatet præsenterer, Menigheden vælger viritim, og Valget stadfæstes af Kongen.

Embedsboligen, bygget 1820, ligger tæt ved Kirken og er baade stor og god; ligeledes Udhusene. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, over 150 □ Roder stor, omgiver Huset, er frugtbar og forsynet med Frugttræer.

Embedsjorderne udgjøre 37 Skattetønder, ligge ved Boligen og ere meget gode. Alt er for den nuværende Præsts Embedstid for mange Aar tilbage udleiet for 383 Rd.; en Bortleining for Tiden vilde give omtrent 600 Rd. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. In natura: 43 Tdr. Byg, 4 Tdr. Træful. B. Accidentser: 260 Rd. C. Offer: 75 Rd. D. Andre Indtægter: Fixum 4 Rd. og af Byen Landkirken 35 Rd. 32 β.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden alle Udgifterne, dog udgjorde Afspindelsen med Formanden sidst (1828) henved 500 Rd. Aarlige Udgifter: Landskat 23 Rd. 32 β, Fattigskat 12 Rd., Bidrag til Hjælpe-Enkeskassen 6 Rd. 19 β.

Ansettelsen til Gage- og Accidentsafgift er 521 Rd. 44 β og til Enkepension 620 Rd. Enken erholder af Raldet 80 Rd. 38 β og 32 Rd. i Huusleiegodtgjørelse for et nedlagt Enkesæde. Præsten skal sikke sin event. Enke 105 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 850 Rd.

b. Diaconatet

besættes paa samme Maade som Hovedpastoratet.

Embedsboligen, bygget 1846, ligger 150 Skridt fra Kirken, er bekvemt indrettet og indeholder 8 Værelser, hvoraf

5 med Dyne. Udhusene, en Lade og et mindre Huus, ere ligeledes vel holdte. Samtlige Bygninger ere indløste og vedligeholdes af Menigheden. Haven, 45 Skridt lang og 28 Skridt bred, er frugtbar og har gode Træer.

Embedsjorderne, 14 Tdr. middelgodt Land, ligge spredt og kunde vel bortleies for omtrent 250 Rd. Brændsel haves ikke.

Indtægter. A. In natura: 45 Tdr. Byg, 4 Tdr. Træful, 6 Læs Gulvsand. B. Accidentser: 70 Rd.

Byrder. Ved Tiltrædelsen afholder Menigheden Omkostningerne. Aarlige Udgifter: Landskat 9 Rd. 32 β, Fattigskat 4 Rd., Bidrag til Hjælpe=Enkekassen 4 Rd. 48 β.

Ansettelsen til Gage= og Accidentsafgift er 320 Rd., til Enkepension 422 Rd. Enken erholder af Kaldet 40 Rd., af Hjælpe=Enkekassen 13 Rd. 32 β og istedetfor Bolig i det nedlagte Enkesæde 24 Rd. Diaconen skal jikkre sin event. Enke 60 Rd. aarlig i Livr. og Fors. Anst. af 1842.

Den samlede Indtægt af Embedet kan anslaaes til omtrent 600 Rd.

Kirkeinventariet. Daab: i Kirken 16 β, i Hjemmet 38 β. Kirkegangskone, Skrifte og Confirmation ubestemt. Trolovelse 77 β, 1 Rd. 6 β, 1 Rd. 58 β. Copulation 1 Rd. 58 β, 3 Rd. 19 β, 6 Rd. 38 β. Jordspaafastelse m. m. fra 10 β til 4 Rd. Attester 26 β. Ægtebrev 1 Rd. 58 β. (Diaconen erholder kun Gebyr for Daab, Confirmation, Skriftemaal og Begravelser).

Præsterækken.

Hovedpræster. Wernerus, rector ecclesiae beati Petri in Ymbria, Ottoniensis dioec. 1345. Christ. Eggers † 1570, 90 Aar gammel. Simon Meles 1572. Joh. Effring. Sac. Wegenius † 1622. Sac. Wollf † 1635. Peter Wollf. Joh. Roes, Cossenius, ord. 1642, var her 1661. Mart. Wacker, først Adj., † 1700. Samuel Wacker † 1709. Sac. Iversen † 1746. Michael Mackeprang † 1762. Joh. Fried. Vindeloff † omtrent 1780. Aug. Joach. Wullf † 1794. Nicol. Mackeprang † 1817. Pet. Clausen 1818—28. Peter Andr. Zeitner, født 1794 i Fjorde, Cand. i Kbhvn. 1818, Diac. 1820, uden Valg Hovedpræst 30 Decbr. 1828.

Diaconer. Jac. Wegenius. Joh. Wolff. Joh. Palatius, fra 1622—1635 (†). P. Wolff, 1635—41. Mag. Joach. Stresov 1641, resign. 1672, † 1673. Jonas Wacker † 1700. Georg Marquard, resign. 1732, † 1749. Michael Mackeprang, 1733—40. Lindeloff, 1741—63. A. S. Wulff, 1763—81. Nic. Mackeprang, 1782—95. Pet. Friedr. Tychsen, 1795—1820. Pet. Andr. Zeitner, 1820—28. Hans Røh, 1829—36. Nic. Christ. Schmidt, født i Bovenau 1805, Cand. i Glückstadt 1831, Diac. 8 Aug. 1837.

Anm. Byen Landkirchen havde oprindeligt intet Jordtilliggende og er bygget paa Bisdorfs Grund, men efterhaanden have Beboerne kjøbt Jorder. Fra gammel Tid af have de Ret til Jagt paa Præstens Jorder, naar disse ere udlagte til Græsning, og Præsten skal da holde Byen en Tyr, en Bædder og en Orne; for Tiden ere Græsgangene uddeelte til Byen, og Præsten befriet for Forpligtelsen og faaer desuden en Pengerecognition. I Byen vare før 2 Gilder, der findes confirmerede af Landsherren 1665 og 1699; endnu for en Snees Aar siden fandtes Rester af Bor Frues Gilde. I Kirken er Landekisten med Documenter gjemt. Om Bisdorf see S. 388. Om Hinrichsdorf see S. 384. Fra Byen var udflyttet en Gaard Hohenstein, den brændte og blev ikke senere opført. I Nærheden af Wullfen paa Marken, hvor der før stod en Mølle, har man fundet nogle Oldtidshøie med Steensætninger og Gravkamre. Ved Færgehuset var der 1658 opkastet Skandser, og der findes endnu Spor af disse i opkastede Jordvolde, navnlig D. for Huset. — Om Byernes Navne i ældre Tid jvfr. Femern Provsti.

